ДЖОРДЖ ХУВЪР РЪП

РУСИЯ И АВСТРИЯ - ЕДНО КОЛЕБЛИВО ПРИЯТЕЛСТВО

1876 - 1878

Харвард, 1941

превод Живко Войников

2026

РУСИЯ И АВСТРИЯ - ЕДНО КОЛЕБЛИВО ПРИЯТЕЛСТВО 1876-1878 г.

Джордж Хувър Ръп

КЕЙМБРИДЖ
ИЗДАТЕЛСТВО НА ХАРВАРДСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ЛОНДОН: ХЪМФРИ МИЛФОРД
1941

Поредица „Исторически изследвания на Харвард“. Том XLIX.
Публикувано под редакцията на КАТЕДРАТА ПО ИСТОРИЯ, спонсорирано от ФОНДА „ХЕНРИ УОРЪН ТОРИ“

A WAVERING FRIENDSHIP: RUSSIA AND AUSTRIA 1876-1878

BY GEORGE HOOVER RUPP

CAMBRIDGE
HARVARD UNIVERSITY PRESS
LONDON :
HUMPHREY MILFORD
1941

превод Живко Войников, 2026

СЪДЪРЖАНИЕ

КРАТКИ БИОГРАФИЧНИ ДАННИ ЗА АВТОРА – 4
ПРЕДГОВОР – 7
БЕЛЕЖКА НА АВТОРА И СЪКРАЩЕНИЯ – 8
ГЛАВА I. ОСНОВИТЕ НА РАЗБИРАТЕЛСТВОТО – 9
1. ВЛИЯНИЯ, ПОДКРЕПЯЩИ ВЪСТАНИЕТО – 9
2. ИКОНОМИЧЕСКИ СИЛИ И „DREIKAISERBUND“ (Съюзът на тримата императори) – 14
3. АВСТРИЯ, РУСИЯ „СЪЮЗЪТ НА ТРИМАТА ИМПЕРАТОРИ“ И БАЛКАНИТЕ – 19
4. ЮЖНИТЕ СЛАВЯНИ И АВСТРИЙСКИТЕ СЛАВЯНОФИЛИ – 23
5. БАЛКАНСКАТА ПОЛИТИКА НА АВСТРИЯ – 30
6. ДВОЙНАТА РУСКА ПОЛИТИКА; НОВИКОВ И ТАТИЩЕВ – 37
7. ИГНАТИЕВ, ГОРЧАКОВ И АЛЕКСАНДЪР II – 40
8. СЪСТАВЪТ НА АВСТРИЙСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ - 47
9. АНДРАШИ, ФРАНЦ ЙОСИФ И ЕРЦХЕРЦОГ АЛБРЕХТ; НЯКОИ ПО-ВАЖНИ АСПЕКТИ – 50
ГЛАВА II. РАЗВИТИЕ НА ИЗТОЧНАТА КРИЗА, 1875-1876 – 58
1. ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ЗАПЛАХА ЗА ДВОЙНАТА МОНАРХИЯ – 58
2. ОПИТИТЕ НА АНДРАШИ ЗА УМИРОТВОРЯВАНЕ – 64
3. БЕРЛИНСКАТА СРЕЩА, МАЙ 1876 Г. – 72
4. РЕЗЕРВИРАНОТО БРИТАНСКО ОТНОШЕНИЕ – 77
ГЛАВА III. СРЕЩАТА В РАЙХЩАД – 80
1. ПРОВАЛЪТ НА БЕРЛИНСКИЯ МЕМОРАНДУМ – 80
2. ВЛИЯНИЯТА, ПОДТИКНАЛИ СЪРБИЯ КЪМ ВОЙНАТА – 85
3. ЕВРОПЕЙСКИТЕ КАБИНЕТИ И ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ВОЙНА – 91
4. РАЗГОВОРИТЕ В РАЙХЩАД – 96
5. НЕПОСРЕДСТВЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ ОТ РАЙХЩАД – 104
ГЛАВА IV. МИСИЯТА НА СУМАРОКОВ-ЕЛСТОН, СЕПТЕМВРИ 1876 г. – 108
ГЛАВА V. АПЕЛИТЕ КЪМ ГЕРМАНИЯ – 128
ГЛАВА VI. НЕПРЕДВИДИМИТЕ ВЪПРОСИ НА БИСМАРК – 143
ГЛАВА VII. НЕДОСТИЖИМИЯТ МАНДАТ ОТ ЕВРОПА – 159
1. ПРЕДЛОЖЕНИЕТО НА АВСТРИЯ ЗА БЛАГОСКЛОНЕН НЕУТРАЛИТЕТ – 159
2. РЕШЕНИЕТО ЗА ВОЙНА ВЗЕТО В ЛИВАДИЯ – 163
3. ФЛИРТОВЕТЕ НА АНДРАШИ С АНГЛИЯ, РУМЪНИЯ И ГЪРЦИЯ – 166
4. АНГЛИЯ И РУСИЯ ПРЕДИ КОНФЕРЕНЦИЯТА – 169
5. СОЛСБЪРИ В БЕРЛИН И ВИЕНА – 174
6. РУСКИЯТ СТРЕМЕЖ ЗА ЕВРОПЕЙСКИЯ МАНДАТ – 177
7. АНДРАШИ И КОНФЕРЕНЦИЯТА – 185
ГЛАВА VIII. СКЛЮЧВАНЕ НА БУДАПЕЩАНСКАТА КОНВЕНЦИЯ – 188
ГЛАВА IX. ОБИКОЛКАТА НА ИГНАТИЕВ – 209
ГЛАВА X. НАЧАЛОТО НА ВОЙНАТА – 239
ГЛАВА XI. БРИТАНСКИТЕ УСИЛИЯ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РУСИЯ – 248
ГЛАВА XII. ОТНОШЕНИЕТО НА АНДРАШИ И ПАДАНЕТО НА ПЛЕВНА (ПЛЕВЕН) – 270
ГЛАВА XIII. АДРИАНОПОЛ И САН СТЕФАНО – 288
ГЛАВА XIV. ИГНАТИЕВ ВЪВ ВИЕНА – 315
ГЛАВА XV. КРАЯТ НА РАЙХЩАДСКОТО СЪГЛАСИЕ – 333
ПРИЛОЖЕНИЯ – 359
ИЗБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ – 368

КРАТКИ БИОГРАФИЧНИ ДАННИ ЗА АВТОРА

Джордж Хувър Ръп (1896–1954) е известен американски историк. Той завършва висшето си образование в Дикинсън Колеж (Dickinson College) през 1919 г. В колежа се отличава като отличен оратор и активен член на студентския клуб на философското общество.

Продължава академичното си развитие в Харвардския университет, където защитава докторската си дисертация.

Неговият интерес е върху източноевропейската дипломация, тайните съюзи и ролята на Балканите в международните отношения.

През годините, работи в няколко американски университета, където преподава съвремена европейска история. Умира през 1954 г.

Единствената му голяма книга с която става известен, е преведената от мен и предложена на читателя „Австрия[1] и Русия – едно колебливо приятелство 1876 – 1878.“[2] отпечатана от издателството на Харвардския университет през 1941 г., в поредицата „Харвардски исторически изследвания“ под № XLIX (49).

Това е изчерпателен, обемен (над 600 страници на печатното издание) и подробен труд, резултат от десетилетия ровене в австрийските и други архиви. За разлика от другите западни автори, Ръп е ползвал и всички достъпни му руски източници. Той щателно анализира дипломатическия срив между Русия и Австро-Унгария, по време на Руско-турската война. Подробно описва събития довели до Райхщадското споразумение и Будапещенската конвенция, разглеждащи кризата около Санстефанския договор и Берлинския конгрес.

Поради своята изчерпателност и актуалност, книгата е преиздадена факсимилно през 1976 г. от Porcupine Press.

В своя фундаментален труд Джордж Хувър Ръп разглежда Източната криза през призмата на чистата реалполитика (Realpolitik) и дипломацията на великите сили. Като типичен представител на западната (и по-конкретно американската) школа по дипломатическа история от първата половина на XX век, той не пише с емоция или национални пристрастия, а анализира събитията безпристрастно.

Ръп признава легитимността на българските страдания и отбелязва, че бруталното потушаване на Априлските бунтове (1876 г.) от османските власти („Българските жестокости“) е реалният катализатор, който променя общественото мнение в Европа (особено в Англия под влиянието на Гладстон) и развързва ръцете на Русия за война.

Той обаче разглежда българското революционно движение не като изолиран феномен, а като част от по-широкия контекст на **панславизма, което наистина е така**. Априлската авантюра е изцяло провокирана от руските славянски

---

[1] С названието Австрия, трябва да се има предвид Австро-Унгария, името което приема след обявяването на дуализма и компромиса от 1867 г. По инерция обаче аворите от началото на XX век, изоплзват само обозначението Авствия.

[2] В ограничен достъп *„A Wavering Friendship: Russia and Austria, 1876-1878“: https://archive.org/details/waveringfriendsh0049rupp и в свободен: https://ru.z-lib.fm/book/pZ8w3o96A9/a-wavering-friendship-russia-and-austria-18761878.html*

комитети, сръбските шовинисти и шепа български авантюристи – емигранти в Румъния, и се вписва напълно в замисленатa панславистко-сръбската военна авантюра, защото в България, току що получила своята религиозно-национлана еманципация от Портата, под формата на Българската екзархия, изобщо няма обективни условия за бунтове и въстания. В анализите си посочва, че докато българският стремеж към свобода е искрен, великите сили (и най-вече Русия) веднага използват българския етнос, за да постигнат собствените си геополитически цели на Балканите.

За Ръп руско-турската освободителна война (1877–1878) е представена като дипломатически и военен сблъсък разтърсил Европа, отколкото като алтруистичен акт извършен с „мандата" на Европа, както иска до го представи Русия. Той подробно описва как за българския народ, Русия е възхваляван освободител (историкът отчита първоначалното заслепение на българите, които в този момент са били готови дори да приемат руски управители от признателност).

От гледна точка на международното право обаче, Ръп подчертава, че това „Освобождение" поставя новороденатa българска държава в ролята на руски клиент и преден пост на Санкт Петербург по пътя към Проливите (Босфора и Дарданелите), което среща съпротивата на част от останалите европейски сили, всъщност на Австро-Унгария и Британия.

По отношение на Санстефанския мирен договор и създаването на „голяма България", която обединяваща българския етнос (включително с Тракия и Македония), оценката на Ръп е силно критична – но **критична към руската дипломация, а не към правото на българите да живеят заедно**. Авторът правилно отбелязва, че от етнографска гредна точка, границите очертани от Игнатиев в най-точен обем отговарят на общоприетите тогава етнографски граници на българския народ според европейската картография, само че европейските дипломати и държавници, изобщо не се интересуват от това.

Той твърди, че създаването на Санстефанска България е хазартен блъф „груба дипломатическа и стратегическа грешка на руския дипломат граф Николай Игнатиев", но всъщност идеята идва от император Александър II, който, прекарвайки доста месеци в щаба на руската армия, попада под влиянието на максималистично настроените генерали, жадуващи за блестяща победа и триумф. Бившият сътрудник на Игнатиев, Нелидов въплътява царското искане в „Основите на мира" формулирани след падането на Плевен, в с. Пордим, където е руския щаб, и на Игнатиев се пада задачата, да ги оформи като мирен договор с победения враг.

Той доказва, че Русия, заслепена от победата, грубо нарушава предходните си тайни споразумения с Австро-Унгария (Райхщадското споразумение от 1876 г. и Будапещенската конвенция от 1877 г.), в които изрично е обещала, че на Балканите **няма да се създава голяма компактна славянска или друга държава**.

Авторът не отрича, че териториите на Санстефанска България са населени с българския етнос. Той обаче аргументира, че появата на сравнително голяма държава под руски контрол на Балканите, напълно разрушава баланса на силите в Европа. Това неизбежно настройва Австро-Унгария и Великобритания срещу проекта и прави Берлинския конгрес (и последвалото разпокъсване на

България) абсолютно неизбежни, ако във времето от Сан Стефано до Берлин, Русия не направи поредица от стратегически грешки и безсмислени дипломатически ходове, давайки възможност на враговете и да обединят усилията си.

Авторт проследява събитията „отгоре“ – от кабинетите и външните министерства във Виена, Лондон, Берлин и Санкт Петербург. За него **Санстефанска България е трагедия на дипломатическото късогледство**: проект, който е бил етнически обоснован за българите, но геополитически невъзможен за приемане от тогавашния свят. И най-важното Русия не е в състояние, сама да го наложи на Европа. Безотговорната и лекомислена политика на Русия към Германия в периода преди Източната криза, сега дава своите горчиви плодове, които българите трябваше да изядат.

В дипломатическата игра за Македония, Австро-Унгария **изобщо не се интересува от това какви хора живеят там**. Аргументът е прост: *„Русия ни излъга, наруши договорите ни, не ни дава обещаното и се опитва да ни отреже пътя към Солун с една голяма славянска държава под нейно ръководство.“*

Точно този твърд отпор на Виена, подкрепен от Лондон, става причина за разпокъсването на Санстефанска България на Берлинския конгрес, т.е. по желанието на две велики сили, при условие, че останалите три – Германия, Франция и Италия, са абсолютно безразлични за българските граници. Но тромавата и непохватна руска дипломация, не прави нищо, за да спечели техните симпатии, а е можела и авторът дава примери за това.

В допълнение към това е объркаката и алогична политика на Горчаков и Александър II, нежеланието им да укрепят съюза си с Германия, за сметка но отказ на всякаква подкрепа за Франция от една страна и постоянните им искания за германска помощ от друга, без да дават нищо, а да разчитат на минали благодарности[3], за руската подкрепа на германското обединение. Първоначално Бисмарк следва политика на пълен неутралитет, въпреки някои свои подтиквания и намеци към Русия за по-тесен съюз, вкл. и предложение за военна помощ от 100 000 армия, на които тя не реагира. Напълно разочарован от нея, притснат от обстоятелствата и постоянната заплаха от френския реванш, той започва да обръща все повече внимание на Австро-Унгария.

Тази късогледа политика води до трайното охладняване на връзката Берлин – Петеребург, а игнорирането на Австро-Унгария от сключването на Санстефанския договор, изостря и без това крайната унгарска русофобия на унгареца външен министър на империята, големият интригант Андраши, което вече пречи на постигането на какъвто и да е компромис. Русия не успява да използва в своя полза, първоначалните симпатии и проруски настроения във Виенския двор, на самия Франц Йосиф и висшите военни кръгове. Така тя изпада в изолация, принудена е да приеме далеч по-суровите условия на Англия наложени от другия голям интригант и шантажист Дизраели и е изправена пред Берлинския конгрес, като престъпник на съд, а не като щедър великодушен победител.

Конгресът е абсолютна победа за Дизраели, който използва Андраши като своя маша, максимално да ощети Русия, но и да вбие окончателния клин, раз-

[3] Вече платена с отмяната на ограничеинята на Паржикия договор за Русия, още в 1871 г., наложени от Бисмарк на Англия, на Лондонската конференция.

рушаващ съюза на тримата императори или както са го наричали тогава „Драйкайзербунда“.

Неловката, опортюнистична и конфликтна политика на Андраши, не успява дори трайно да анексира двете провинции Босна и Херцеговина, поради турската съпротива на конгреса, и в крайна сметка, там в Сараево проехтяха изстрелите, дали началото на Световната война. Ето това е крайният резултат от късогледия унгарски егоизъм, мегаломания и опортюнизъм, или линията във външната политика, поставена от Андраши и следвана в различни вариации, до 1914 г.

Ж. Войников

ПРЕДГОВОР

В памет на АРЧИБАЛД КАРИ КУЛИДЖ

В допълнение към изследванията но британските и виенските архиви, настоящото изследване използва много руски материали, неизползвани досега. Като цяло английските и немските историци твърде много пренебрегват руските източници; дори такива известни публикации като тези на Татищев и „Мемоарите на Игнатиев“ в „Исторически вестник“ и „Русская старина “ (с обем над 900 страници) са оставени непрочетени. Следователно авторът заедно с г-н Б. Х. Съмнър, смята, че на руската гледна точка е обърнато твърде малко внимание.

Настоящото изследване е завършено в ръкопис преди появата на отличната книга на г-н Съмнър „Русия и Балканите, 1870-1880“. За щастие няма рязко разминаване в интерпретацията между неговата работа и настоящото изследване и затова в бележките под линия са добавени редица кръстосани препратки.

Освен книгата на г-н Съмнър, наскоро се появиха ценни изследвания от господата Харис и Медликот, барон Нолде и господата Сетън-Уотсън и Стоянович.

Установих, че всички тези трудове, включително Съмнър, се различават значително от настоящото изследване, както по използваните материали, така и по обхвата и тълкуването. Нито едно от тях не е използвало едновременно руските източници и австрийските архиви и в нито едно от тях няма да се намери пълно и адекватно разглеждане на сложния австрийско-южнославянски проблем от 70-те години на XIX век, нито на историята на Райхщадското споразумение.

Още от първите си дни в Харвардския университет под ръководството на покойния професор Чарлз Хоумър Хаскинс, авторът е благодарен и никога няма да забрави неговата доброжелателност и оказаната помощ.

Професор Робърт Х. Лорд въведе автора в тънкостите на изследователската работа, а след това стана ученик на покойния Арчибалд Кари Кулидж. Никой, който е попаднал под влиянието и е бил в кръга на професор Кулидж, не е останал безразличен; той насърчаваше учениците си да развиват свой собствен

специфичен ентусиазъм и собствено мнение, като им осигуряваше всевъзможно улеснение и подкрепа.

Професор Кулидж пръв посочи многобройните пропуски в познанията ни за Източната криза от 1876-1878 г. и подчерта широко разпространеното невежество относно руските източници, както и почти неизследваните Виенските архиви, очакваща проучване.

След смъртта на професор Кулидж през 1928 г., авторът завършва дисертацията си и получава степен в Харвард при професор Уилям Л. Лангер, на когото е задължен за многократно оказаната помощ.

В последно време той е силно задължен на професорите Сидни Брадшоу Фей и Майкъл Карпович, които щедро му отделиха от времето си и без чиято помощ настоящото изследване никога нямаше да достигне сегашния си вид.

Авторът желае да изрази специално своята благодарност за подкрепата и насърчението на професор Чарлз Х. Маклуейн, на професорите Уилбър К. Абът, Крейн Бринтън и Чарлз Х. Тейлър, както и на г-н Джордж У. Робинсън; на г-н Уолтър Б. Бригс и на г-н Робърт Х. Хейнс от библиотеката „Уайдънър", както и на г-н Джон Ший; и на д-р Лотар Грос, заместник-директор на династичния, дворцовия и държавния архив във Виена.

От другите ми колеги от този период, дължа най-голяма благодарност на професор Дуайт Е. Лий от университета Кларк за полезните предложения, за практическата помощ при използването на лондонските и виенските архиви, и предоставянето на собствената му докторска дисертация от Харвард, както и за прочита на част от настоящия ръкопис и дадените напътствия. Авторът благодари и за на г-н Б. Хъмфри Съмнър от Оксфордския университет, когато той беше една година в Харвард; и е благодарен също на професор Джеймс Ф. Кларк от колежа в Айдахо за полезните съвети относно България.

Д-р Айзък Стоун от Библиотеката на Конгреса оказа полезна помощ във връзка с руските източници.

Подобно на г-н Съмнър, авторът не е работил в руските архиви и смята, че те могат да дадат окончателното решение на загадките, свързани с Източната криза.

GHR (Дж.Х.Р.)
Кеймбридж, Масачузетс, 15 април 1941 г.

БЕЛЕЖКА НА АВТОРА И СЪКРАЩЕНИЯ

АВТОРЪТ се е стремил да следва най-добрата съвременна употреба при транслитерацията на славянски думи на английски език. Системата, използвана от Библиотеката на Конгреса, е следвана с изключение на H и "fc". Така „Ignatyev" се използва вместо „Ignatiev", „Goryainov" вместо „Goriainov" и „Fadyeev" вместо „Fadieev". Моят избор, може да бъде оспорен от по-компетентните славянски лингвисти, ако сметнат че има отклонения от теоретично правилната ортография.

За по-голяма яснота са използвани изключително датите по Нов стил. Разбира се, ще припомни, че руският календар по това време е бил с 12 дни зад

Григорианския. Следователно срещата в Райхщад в руския календар е датирана на 26 юни 1876 г.; Обявяването на войната на 12 април 1877 г.; и т.н.

Кореспонденцията с Дерби (и Солсбъри), освен ако не е посочено друго, е според Британската служба за публични архиви и са взети оттам; кореспонденцията на Андращи също е взети от Виенските архиви. Авторът смята, че другите препратки лесно ще бъдат намерени в библиографията.

Някои от най-често използваните трудове са цитирани със следните съкращения: DDF - Documents diplomatiques franqais, 1871-1914, *1-fere Ser., tome II.*, Glaise-Horstenau [E.] - *Franz Josefs Weggefährte.,* Goryainov [S.] - *Le Bosphore et les Dardanelles* (Босфор и Дарданелы), GP - *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914.,* Harris [D.] - *A Diplomatie History of the Balkan Crisis of 1875-1878: The First Year.,* Hegedüs [L.] - *Kit Andrässy is Kit Tisza.,* Jorga [N.] - *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier.*, Plener [E.] - *Erinnerungen*., Redlich [J.] *Kaiser Franz Joseph von Österreich*., Schweinitz [L.] – *Denkwürdigkeiten*, Skazkin [S.] - *Konets Avstro-Russko-Germanskogo Soyuza.*, SR - *Slavonic Review*., Sumner [B.H.] - *Russin and the Balkans, 1870-1880.*, Tatishchev [S.S.] - Imperator Aleksandr II., Tschuppik [K.] - F*ranz Josef I, Der Untergang eines Reiches*., Valuev [P.A.] - *Dnevnik.*, Wendel [H.] - *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit.*, Wertheimer [E.] - *Graf Julius Andrässy*.

ГЛАВА I. ОСНОВИТЕ НА РАЗБИРАТЕЛСТВОТО

1. ВЛИЯНИЯ, ПОДКРЕПЯЩИ ВЪСТАНИЕТО. Традиционно и логично, всички разкази за Източната криза от 1875-1878 г. започват с Херцеговинския бунт. Но това единодушие изчезва, когато различните автори се опитват да обяснят произхода и предисторията на въстанието. Вертхаймер[4] и повечето германци, писали преди Световната война, ги разглеждат предимно като резултат от панславистки интриги и машинации.

За южните славяни, и особено за българите и славянофилите, тези въстания са спонтанни движения, породени от различни влияния, някои са чужди, повечето са вътрешни и икономически, а някои са от емигрантскиге среди.

Самият Игнатиев отрича избухването като дело на Австрия[5], а по-нови австрийски автори, като Редлих, Чупик и Глейзе-Хорстенау[6], откровено признават ролята, на австрийското подстрекателство, в подбуждането на бунта. Съветският историк Покровски, пишейки през 1931 г., правилно казва: „Сега е установено отвъд всякакво съмнение, че въстанието... е било организирано от Австрия и от Сърбия, която тогава е...малко, полунезависимо княжество, изцяло под

[4] Едуард фон Вертхаймер, *Граф Юлиус Андреси* (Щутгарт, 1910-1913), II, 251 сл.; цитиран по-нататък като Вертхаймер.

[5] Александър Ону, „Мемоарите на граф Игнатиев" в „*Славянски преглед*", X, особено с. 400 и сл. (декември 1931 г.); „*Славянски преглед*" , цитиран по-нататък като *SR*.

[6] Joseph Redlich, *Kaiser Franz Joseph von Österreich* (Берлин, 1928), стр. 346 348; цитиран по-нататък като Redlich, *Карл Чупик,* Франц Йосиф I, Der Untergang eines Reiches *(Лайпциг,* 1928); цитиран по-нататък като Tschuppik., Edmund von Glaise-Horstenau, *Franz Josefs Weggefährte* (Wien, 1930); цитиран по-нататък като Glaise-Horstenau.

контрол на руския консул“.[7]

За Шувалов, руския посланик в Лондон от 1874 до 1879 г., цялата криза от 1875-1876 г. е само „фантасмагория, предизвикана от панславистите“, без които Източният въпрос никога нямаше да възникнал и нямаше да смути европейските кабинети.[8]

По подобен начин Нелидов, главният помощник на Игнатиев в Константинопол, който се отдръпна от него след 1877 г., приписва[9] бунта пряко на усилията на руския посланик в Константинопол (т.е. Игнатиев).

Истината се оказва смесица от тези противоречиви твърдения.[10] Въстанието както в Босна и Херцеговина, и по-късно (май 1876 г.) в България е напълно оправдано от икономическите трудности на засегнатите области, но мюсюлманите не бунтуват, както християните. Оскар Яси[11] казва: „Всеки, който има поне малко историческо или социологическо чувство, ще отхвърли тази наивна пропагандна гледна точка, според която югославското единство е резултат от подкопаващото влияние на руския панславизъм и от дипломатическите интриги на Антантата, въпреки че и двата фактора без съмнение са узрели и ускорили историческия процес. Целият процес на югославянското обединение по своята същност е същият като този на италианското или германското обединение... неустоимо течение, стремящо се към обединението в едно национално тяло.“

Южнославянското движение, развило се след 1870 г.[12], е националистичес-

---

[7] М. Н. Покровски, *Кратка история на Русия,* превод от Д. С. Мирски (Ню Йорк, 1933), I, 192; цитиран по-нататък като Покровски.

[8] Н. П. Игнатиев, в „Записки“, в *Русская старина,* том 159 (юни 1914 г.), стр. 452., пише следното „За съжаление, Шувалов също гледа на Източния въпрос като на прищявка, която само причинява безпокойство на всички, които не се интересуват от него, и който нямаше да причини никакво безпокойство на европейските сили, ако такива ревностни „защитници на славянството“ като мен, престанат да се занимават с него.“ (б. пр. Бил е много прав граф Шувалов)

[9] Александър И. Нелидов, „Souvenirs d'avant et d'apres la guerre de 1877-78,” в Revue des deux mondes за 15 май 1915 г., стр. 302, 305 и сл.

[10] Според онези, които не могат да си представят, че може да има зло, случващо се в Европа без съучастието на Бисмарк, „има съмнение че самото въстание е дело на Бисмарк“. Мотивът на Бисмарк е да насочи вниманието на Русия от Рейн към Дунав, където тя ще се нуждае от германски, а не от френски съюз. Карцов и Рейтерн в своите мемоари подкрепят това мнение и вярват, че въстанието е естествената последица от военната тревога от май 1875 г. В подкрепа на това подозрение Е. П. Новиков привежда информацията, че „е била предоставена на въстаниците, парична субсидия от таен източник чрез Прага“. Ю. С. Карцов, „За кулисами дипломатии“ в Русская старина, том 133 (януари 1908 г.), стр. 341-342; Рейтерн, пак там, том 143 (юли 1910 г.), стр. 50.

[11] Оскар Яси, Разпадането на Хабсбургската монархия (Чикаго, 1929 г.), стр. 403.

[12] През 70-те години на XIX век има силно панславянско движение, което смущава руско-австрийските отношения и е съсредоточено главно в католическа Полша и Галиция. Срещата в Лайбах (Любляна) на 1 декември 1870 г. бележи обединението на словенците с хърватите и сърбите в южнославянската кауза. През 1866 г. Светозар Милетич основава своя вестник „*Застава*“ (Знаме) в Нойзац (в Южна Унгария, на Драва), който след това се превръща в интелектуален и културен център за южните славяни. Белград скоро се превръща в център на южнославянското движение, и както казва Яси, координира действията си със Загреб и Сараево. Херман Вендел, *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit* (Франкфурт, 1925; цитирано по-нататък като Вендел), стр. 356, 384 и 500; Яси, стр. 403.

ко движение, но интригите и пропагандата както на панславистите, така и на представителите на военната партия във Виена, имащи интереси в Босна, са сигурни. Естествено панславяистите са много по-активни.

Не е нужно да се чете много у Фишай или във Вендел[13], за да се осъзнае, че панславистката мрежа обхваща целия Балкански полуостров. За югославяните, българите и панславистите тези славянски комитети на Балканите са чисто доброволни, естествени движения. Трябва да се признае, че границата между местните славяни и руските панслависти често е трудна за определяне.

Толкова много от революционно настроените и политически активни славяни емигрират в чужбина и живеят там. Много от тях сега са доста богати, и живеят в Одеса, Киев или Москва; от тези градове те изпращат значителни суми пари в касите на местните славянски комитети, чиято мрежа обхваща всички по-големи градове на Сърбия, България, Босна и Херцеговина, дори Македония[14].

Както Русия, така и. Австрия естествено се стремят да отклонят това революционно движение в своите собствени канали и да го използва за империалистически и експанзионистични цели. Но политическите амбиции на Дунавската монархия през 70-те години на XIX век са много по-големи.

В същото време, от Константинопол Игнатиев се опитва да ръководи цялото движение и откровено проповядва „обединението на всички балкански славяни под егидата на Русия и върху руините на Турция и Австро-Унгария Константинопол трябва да бъде свободен град, а Русия да бъде начело на конфедерация от свободни балкански държави, включително и славянските области на Австрия и Унгария“.[15]

Тогава руската панславистката пропаганда очевидно е доминираща на Балканите, но също е толкова сигурно , че австрийските интриги имат свията роля в провокирането на Юлското въстание (т.е. босненско-херцеговския бунт).

Висшите военни съветници на Франц Йосиф отдавна разчитат на бунта на херцеговинските християни, като възможност за включване на Босна и Херцеговина в монархията. След обявяването на Сърбия и Черна гора за полунезависими княжества, един поглед към картата е убедително доказателство, че Босна и Херцеговина се врязва като ъгъл в австрийската територия; само тесният санджак Нови пазар сега свързва двете провинции с останалата част от Европейска Турция. Освен това, тънката ивица на австрийското далматинско крайбрежие очевидно се нуждае от укрепване, а естественият хинтерланд за е Босна и Херцеговина. Един от тези офицери, е генерал барон Габриел Родич, губернатор на Далмация, и от края на 60-те години на XIX век нататък, е забележително активен в насърчаването на австрийското влияние в двете провинции. Той е в тясна връзка с въстаниците и е убедил Франц Йосиф да обиколи Далмация за един месец през април 1875 г.

Според барон Бела Орчи, заместник-секретар на Андраши, австрийският

---

[13] Alfred Fischei, *Der Panslavismus bis zum Weltkriege* (Щутгарт, 1910), стр. 400 ff., Вендел, стр. 303, 325 – 393.

[14] Авторът очевидно не знае, че тогава Македония е част от България! (б. пр.)

[15] Граф Николай Павлович Игнатиев, “Записки” , “После Сан Стефано”, в *Исторический вестник,* кн. 144 (1916), стр. 346.

император се завръща от посещението си в Далмация, убеден, че е дошло времето за окупацията на двете провинции.

Молинари, военен губернатор на Хърватия, е информиран от Франц Йосиф, че той ще поеме командването над армейския корпус, предназначен за Босна, защото „евентуално може да се наложи военно нахлуване там". Малко по-късно, на 1 август 1875 г., генерал Родич е назначен от австрийското военно министерство да продължи щабните си проучвания „в подготовка за евентуално необходимото нахлуване" на австроунгарските войски в Босна и Херцеговина.

Както можеше да се очаква, въстанието има отчасти проавстрийски оттенък. То се съсредоточава главно върху католическото население на двете провинции, което по това време наброява 201 000 римокатолици (хървати), в сравнение с 516 000 православни (сърби) и 457 000 мюсюлмани (босненци).[16]

Четите на бунтовниците, носещи черно-жълтото знаме на Австро-Унгария и викащи „Да живее Франц Йосиф, хърватският крал", са наблюдавани в онази част на Херцеговина, която граничи с Австро-Унгария. Прави впечатление, че през цялото въстание отношенията между католическите и православните водачи, са много добри. Въстанието е ускорено от спора, който францисканските братства имат със султана относно потвърждаването на техните фермани, спор, който „накара римокатолическите водачи да се съюзят на гръцките еретици". Това, което всъщност отличава въстанието от юли 1875 г. от многото предишни изблици в двете провинции, е сътрудничеството между католиците и православните; през 1875 г. християните не само се сражаваха рамо до рамо, но и оказват влияние върху своите мюсюлмански сънародници и отправят към тях призиви да се присъединят към общата кауза срещу турския потисник.[17]

Не трябва да преувеличавам влиянието на Австрия за предизвикването на въстанието. Въстанието от 1875-1876 г. е по същество славянско движение, което Австро-Унгария иска да използва за своите собствени цели в онези области, които граничат с нейните територии, и сред онези групи от населението, чиято религия съвпадаше с нейната.

Игнатиев работи години наред, за да организира въстание на балканските славяни, а Австро-Унгария, чието собствено население е над половината славянско, се опасява, да види толкова близо, голямо панславистко движение, което заплашва самото съществуване на Двойната монархия.

Затова Франц Йосиф и неговото непосредствено обкръжение са решени да насочат движението в провинциите, в Сърбия и впоследствие в целите Западни Балкани във австрофилски канали.

---

[16] „Това са мои собствени данни, базирани на Вендел, Нидерле (Лубор Нидерле, *„La Race slave"*, Париж, 1911), Яси и Шмид (д-р Фердинанд Шмид, *„Босна и Херцеговина"*, Лайпциг, 1914). Вендел, стр. 491, дава за 1879 г. 496 485 православни християни, 448 613 мюсюлмани и 209 391 католици. Мохамеданите в Босна и Херцеговина са сърби по произход; хърватите са католици; сърбите са православни или мохамедани. *Вж.* Антон Ханги, *„ Мюсюлманите* в *Босна и Херцеговина"* (Сараево, 1907). Вендел, стр. 492, правилно казва, че мохамеданските сърби се смятали за турци, но те нямат нищо общо с османските турци, примерно като германските католици с римляните."

[17] „Вендел, стр. 500-501; Артър Еванс, *„Пеша през Босна и Херцеговина"* (Лондон, 1876 г.), стр. 332. За въстанието, *вж. по-* долу, Глава II, раздел 1."

Всъщност няколко години по-рано Русия изрично признава австрийското влияние в Западните Балкани и това е една от основите, върху които е положен Съюзът на трите императори (*Dreikaiserbund*).

В годишния доклад на руското министерство на външните работи за 1873 г., Горчаков[18] пише: „Ако влиянието на Австрия се развие в тези страни, където нашето влияние доминира, ние не трябва да виждаме в това опасност за бъдещето на източните християни, нито атака срещу нашия престиж и интереси. ... Линиите на вярата, привързаността и расата, които ни обединяват [с балканските народи], са в противовес с твърде голямото влияние на Австро-Унгария."

Следователно, според канцлера, Австро-Унгария може да има своята сфера на влияние, стига Русия да има на Балканите на върховенството, което тя смята за свое по право.

В това отношение граф Игнатиев има коренно различни и противоположни възгледи и е в опозиция на княз Горчаков; хитрият посланик, чиято работа в Константинопол е ясно описана от г-н Б. Х. Съмнър[19], не желае никакъв компромис с Австро-Унгария.

Изглежда, че въстанието от 1875-1876 г. не е било изцяло по вкуса на посланика. До 1875 г. той вече е постигнал много голяма власт над турското правителство в Константинопол; великият везир Махмуд е напълно под негово влияние.[20] Той притежава големи дипломатически способности и голямо влияние сред турците. В дипломатическите кръгове на Константинопол се смята, че освен редовните разходи за посолството, е разполагал с годишен фонд от 200 000 рубли, предназначен да корумпира висшите турски чиновници. Многобройни агенти го информирали за всичко, което се е случва в двореца, в Портата и в социалните среди.[21]

В своите „Мемоари" Игнатиев настоява, че по това време не желае конфликт между Русия и Турция. Той иска да види, как Русия си осигурява властта над Константинопол, както британците контролират в Индия и Афганистан: султанът трябва да бъде приятелски настроен васал на руските царе, докато балканските народи, както под турска, така и под австрийска власт, трябва да станат автономни и да образуват християнска конфедерация под егидата на Русия. Игнатиев вярва, че Турция е прогнила изцяло и е неспособна да се противопостави на подобно движение и ако се избегне остър конфликт, ще се развие спонтанно, без да предизвика някакви европейски действия. Той вярва, че Австрия няма да посмее да воюва, а съгласието на Англия трябва да бъде получено чрез пряко споразумение за съдбата на Константинопол. Успехът на Игнатиев със Солсбъри, по-късно на Константинополската конференция затвърждава това му становище, че подобно споразумение с Англия може да бъде

---

[18] Serge Goryai'nov, *Le Bosphore et les Dardanelles* (Париж, 1910), стр. 308-310; цитиран по-нататък като Goryai'nov.

[19] Б. Х. Съмнър, „Игнатиев в Константинопол " *SR,* XI (януари и април, 1933), 341-353 и 56-57.

[20] Пак там, 562 и сл. Вж. писмото на Игнатиев до Карцов от 17 март 1876 г., Карцов в Русская старина, том 133 (март 1908 г.), стр. 564: „Махмуд и Решид са в моите ръце и не биха посмели да нападнат Сърбия. ... Министрите ме молят утре да отида да посетя султана и да го вдъхна предпазливост."

[21] Лудвиг Рашдау, Потъваща империя (Ein sinkendes Reich) (Берлин, 1934), p. 146.

уредено и дори настоява, да бъде назначаван а посланик в Лондон, заменяйки Шувалов.

Игнатиев също е един от руснаците, който категорично се противопоставя на политиката на Горчаков за помирение с Австрия чрез отстъпване на Босна и Херцеговина. Той смята, че „от руска и славянска гледна точка трябва да предпочетем да предложим на Австрия дори окупацията на Молдова и Влахия, но не и на Босна и Херцеговина". Симпатиите на Игнатиев са на страната на сърбите и другите западнобалкански славяни, както и на българите; но след смъртта на своя любимец, принц Михаил, той осъзнава, че Сърбия е на милостта на Австрия и затова работи главно с българите. Ристич, сръбският лидер, обаче е негов близък приятел и колега, но самият Игнатиев не последва съветите на Ристич за подстрекаването на въстанието от 1875 г.

След като въстанието избухва, Игнатиев се стреми да го подкрепи, но да предотврати разрива между Русия и Турция. Вместо това той предлага на Портата таен съюз между Санкт Петербург и султана.

Но когато отива в Крим за да представи идеята си, Александър II категорично отказва да сключи такъв презастрахователен договор без съгласието на своите съюзници Австрия и Германия. Игнатиев спори дълго и трескаво, но Новиков от Виена съветва противоположна политика. Игнатиев претърпява пълно поражение и му е наредено да се върне на поста си в Константинопол.

Това се случва през октомври 1875 г. и оттук нататък започва упадъка на руското влияние и неговото лично в Константинопол и началото на младотурското движение, което кулминира със свалянето на Махмуд и края на руското влияние, през май 1876 г.[22]

Посещението на Игнатиев в Ливадия през 1875 г. показва, че императорът е по-войнствен от своя посланик. Игнатиев отбелязва, че политиката на Андраши ще въвлече Русия във военен конфликт с Турция и „може да доведе до разпад на нейния труп". Игнатиев смята това за „преждевременно и несъвместимо с интересите на Русия".

Александър II обаче пише, че този разпад е неизбежен, следователно съглашението на тримата императори е повече от всякога необходимо и „Негово Величество иска други сили да се присъединят". Това е победа за методите на Горчаков и пълно поражение за Игнатиев. Посланикът предвижда, че Австрия ще завземе Босна и Херцеговина като цена на своя съюз и се противопоставя на цялата тази политика на война сега срещу Турция, с подкрепата на Драйкайзербунда.[23]

Както ще се види малко по-късно, този сблъсък между идеите на Игнатиев и Горчаков е такъв, че пресича категорично руските интереси и политика от 1876 до 1878 г. Симптоматично за анархичния характер на администрацията в Русия през 70-те години на XIX век е, че Александър II е можел подобно на Горчаков,да назначи Игнатиев на висок министерски пост.

2. ИКОНОМИЧЕСКИ СИЛИ И „DREIKAISERBUND" (Съюзът на тримата императори). Преди да продължим да наблюдаваме развитието на събитията в светлината на последните публикации, нека първо видим икономичес-

[22] Onou в SR, X (декември 1931), 394-402.

[23] Пак там, 398-406.

ките и политическите сили, които привличат Австрия и Русия към експанзия на Балканите, и второ, да разгледаме персонала, отговарящ съответно за дипломацията на Певчески мост и на Балплац.

От икономическа гледна точка, основното събитие на 70-те години на XIX век е „Големият срив" от 1873 г. и последвалата не само европейска, но и световна криза, която води до обръщането на управляващите класи в Европа от тенденциите за свободна търговия и либерализма на 50-те и 60-те години на XIX век към системата от високи мита и протекции, типична за консерватизма.

Периодът 1860-1875 г. е период на голямо железопътно строителство в Германия, Австрия и Русия. Дължината на руските железници през 1865 г. е бил само 3819 мили; до 1875 г. новото строителство го е увеличило до 18 906 мили; до 1880 г. до 22 664 мили; до 1885 г. до 25 620 мили. Австрийските железници по подобен начин се увеличават от 6397 на 22 341 мили.

Наред със строителството на железници, периодът 1871-1873 г. е белязан от бързото формиране на акционерни дружества и възхода на банките. До 1853 г. във Виена е имало само една банка, която е работила главно с императорското правителство и с императорското семейство. В Австрия от 1869 г. до „Краха" през април 1873 г. са създадени 642 акционерни дружества. Същият ръст е наблюдаван и в Русия, където 62% от всички инвестирани суми между 60-те и 70-те години са отишли в железниците (т.е. 598 500 000 рубли).[24]

Тези акционерни дружества са ново развитие в европейската икономическа история и изсмукват парите, инвестирани дотогава в местните предприятия. Те създават нова аристокрация на богатството, основана върху акционерните дружества и банките, която влиза в остър конфликт със старата поземлена аристокрация и монарси с техните милиони поданици, които им плащат данък. Тези нови барони скоро стават арбитри на надеждите на съвременните европейски народи, като се възползват от натрупаните средства на хиляди хора, от тесните кръгове на местния икономически живот. Цялото развитие превръща Австрия в модерна икономическа империя и поставя Русия на пътя, водещ директно към „Петгодишния план".

Тези акционерни дружества и железопътното строителство са финансирани от големите банки, основани чрез закупуването на акции. Банкерите (например Ротшилд) дотогава използват само частните си средства, които са отпускани за заем с лихва. Сега тези новите банкови предприятия позволяват огромни, неограничени спекулации.

Освен големите банки, във Виена възникват и по малки „Wechselstuben" (Бюра за обмен на валута), малки организации, които наливат пари за борсови спекулации чрез дребни вноски от малки спестявания, и загиват при кризата от 1873 г. „Малките хора" инвестират спестяванията си в тези акционерни дружества (наричани „консорциуми" в Германия) за „банкови" спекулации, т.е. борсови спекулации. В икономически изостаналите страни като „полуабсолютистка Австрия и Автократична Русия" тези нови спекулации протичат по-бързо и оказват по-голямо влияние, отколкото в по-развити страни като Герма-

[24] S. Skazkin, Konets Avstro-Russko-Germanskogo Soyuza (Москва, 1928; цитиран по-нататък като Сказкин), стр. 1-7; Рудолф Майер, Die politischen Gründer in Deutschland (Берлин, 1908), стр. 5-26; Александър фон Матлековиц, Ungarn (Лайпциг, 1900), II, 619-687.

ния, Англия или Франция, където старият ред оказва по-голяма съпротива на новобогаташите. В Австрия и Русия, по-специално, тези нови акционерни дружества започнаха да контролират или подкупват печата (особено във Виена) и да манипулират общественото мнение, като дори оказват натиск и контролират правителството. Наблюдава се и бърз възход на австрийските вестници.

През 1861 г. в Австрия (без Унгария) има 310 вестника; до 1873 г. броят им се е увеличил до 866. От тях 356 са във Виена, където 66 са изключително икономически.

Появяват се и платените реклами. Много вестници принадлежат на акционерните дружества; „Neue Freie Presse“ е собственост на Anglo-Bank, „Alte Presse“ – на Bankverein; „Wiener Tagblatt“ принадлежи на Stegerermühl Papierfabrik und Druckindustrie.[25]

Накратко, както Германия, така и Австрия преживяват през 70-те години на XIX век изпитание, наподобяващо индустриалната революция в Англия от края на XVIII век, но го преживяват при различни условия на техническо производство и кредитна организация.

В Германия това развитие оказва по-малко влияние върху правителството, отколкото в Австрия, където новите капиталистически групи оказват силно влияние върху вътрешната политика.

В Русия също настъпва бърз икономически възход след реформите от 60-те години на XIX век, но с по-бавно темпо, отколкото в Австрия и Германия. В Русия до „краха“ през 1873 г. управляващите интереси (както и в Германия и Австрия) са на търговците, железниците и банките, които ги субсидират. След кризата от 70-те години центърът на тежестта се измества към индустрията и с това идва спорът със свободната търговия и преходът към протекционизъм.

Тази промяна води и до реорганизация на политическите партии, преминаване към консерватизъм. Вълната от спекулации, която се движи от бързото икономическо развитие на Австрия, Русия и Германия в началото на 70-те години, избухна внезапно през април-май 1873 г., носейки със себе си безброй златни надежди. Либерализмът и свободната търговия са обременени с всички нещастия на голямата криза.[26]

Така в Австрия германските либерали са на власт от 1867 до 1879 г. (т. нар. „Bürger-Ministerium“ т.е. буржоазно правителство). Те намират съюзници в либералната част на аристокрацията, водена от принц Ауерсперг, и чрез поредица от реформи превръщат Австрия в модерна държава.

Успехът на капиталистите в осигуряването на митническа защита подко-

---

[25] Сказкин, с. 5-9; N. Winkler, Die periodische Presse Österreichs (Wien, 1875), гл. 3; Матлекович, Унгария , II, 526-568.

[26] Паниката започва във Виена и оттам се разпространява по ред, през същата година, в Италия, Русия, Германия, Англия, Северна Америка, Холандия, Белгия и дори в Южна Америка и Австралия. Във Виена икономическата криза идва точно в момента, когато Франц Йосиф открива много рекламираното Световно изложение във Виена. Австрийският император, както винаги късоглед и откъснат от икономическите проблеми, е смутен от кризата и не е съвсем сигурен, дали това не е подъл номер, който някой е направил специално, за да помрачи успеха на изложението. Вж. Tschuppik, стр. 302-305. Точно по това време е посещението на Александър и Горчаков във Виена, за да присъстват на сватбата на дъщерята на Франц Йосиф, Гизела (6 юни 1873 г.). Вижте също Ernst Plener, Erinnerungen (Щутгарт и Лайпциг, 1921; цитирано по-нататък като Plener), II, 15—17, за майската криза.

пава германския и европейския либерализъм.

Катков, „мъдрецът на Москва“, е яростен протекционист, противопоставящ се на бюрократите и „laissez-faire“[27] на либералите от Санкт Петербург и подкрепя митническата защита срещу германски стоки.

В Австрия защитата е обвързана с трудовото законодателство. Престолонаследникът Рудолф е отвратен от социалистическите речи на бохемските аристократи; консерваторът граф Таафе поема водеща роля в прокарването на социалистическо трудово законодателство. Австрийските консерватори посещават работнически събрания и изнасят социалистически речи.[28]

По този начин Германия влиза в тиха митническа война с Австрия и Русия, което затруднява външната политика на Бисмарк през 80-те години, въпреки принципа на канцлера „сметките не развалят приятелството“.

Катков проповядва друго и е против Германия, и дори Бисмарк след 1879 г. е принуден да предприеме мерки за предотвратяване на вноса на руски стоки в Германия. Тези митнически реформи в края на 70-те години на XIX век слагат край на идеята за икономическо обединение на Средна Европа, която е проповядвана през 50-те и 60-те години, а също и през 80-те години. Австрийската (германска) буржоазия има контрол над унгарските и южнославянските пазари и се страхува да ги изпусне от ръцете си в замяна на митнически съюз с Германия, от който Австрия е отделна икономическа единица.

Икономическата криза в Австрия от 70-те години несъмнено тласка германската буржоазия в Австрия към южнославянските пазари, но буржоазията се опасява, че анексирането на повече славянски територии ще увеличи превеса на славянския елемент в дуализма и ще доведе до славянски контрол. Поради това германската буржоазия в Австрия протестира и се противопоставя на агресивна политика на Изток и се обръща за помощ от унгарската аристокрация. Оттам съюзът с Русия на Балканите става излишен за Австро-Унгария, която не желае повече славянско население. Както казва Бисмарк, „Австрия има добър апетит, но лошо храносмилане.“[29]

Новият индустриален капитализъм на Европа намира в Близкия изток по-широко поле за разширяване, а Египет, Турция и Балканите се преплитат с интересите на западния капитализъм поради строителството на железопътни линии и големите инвестиции за които Близкият изток не е финансово готов.

Следователно, от 70-те години на XIX век до Световната война, Източният въпрос винаги е един от най-важните въпроси за великите европейски сили. Неуспехът на Драйкайзербунда да реши този проблем и последвалото разпа-

---

[27] Т.е. ненамеса на държавата, принципът на либералите. (б. пр.)

[28] *Вж.* по-долу, Приложение II, за австрийски политически партии. Сказкин, с. 9-12; Едмънд Фицморис, *Животът на лорд Гренвил* (Лондон, 1905), II, 202 ff.; H. Sutherland Edwards, „Mr. Katkoff and the Moscow Gazette,” in *Twonightly Review* for September, 1887, pp. 379-394; Kronprinz Rudolf, *Politische Briefe* (Виена, 1922), p. 84; A. Zimmermann, *Die Handelspolitik des deutschen Reiches* (Берлин, 1901), гл. iii; Сарториус фон Валтерсхаузен, *Deutsche Wirtschafts geschichte im XIX. Jahrhundert, i8iy-igi4* (Йена, 1923), стр. 202-289 и ff.

[29] Jaszi, стр. 186-188 и 201-212; Сказкин, с. 12-14; Александър срещу Матлековиц, *Die Zollpolitik der Öster.-Ungar. Монархия и. des deutschen Reichs* (Лайпциг, 1891), стр. 849-875; Карл Грюнберг, *Die handelspolitischen Beziehungen Österreich-Ungarns zu den Ländern an den unteren Donau* (Лайпциг, 1902), по-специално стр. 1-56 и 161-178.

дане на монархическия триъгълник се дължат на три причини, които вече са очевидни за внимателния изследовател на 70-те години на XIX век[30]:

(1) Обръщането на Австрия на изток, неспособността ѝ да реши балканския си проблем и проблема на славянските си поданници, както и влизането ѝ в конфликт на изток с Русия, която дотогава е в приятелство с Австрия поради общите им интереси във връзка с Германия.

(2) Лошото състояние на руско-германските отношения, дължащо се на борбата между германските и руските икономически интереси от средата на 70-те години на XIX век нататък, борбата на руските делови среди за контрол над собствения си вътрешен пазар и нейното отражение върху руско-германските отношения.[31]

(3) Желанието на Австрия, а по-късно и на Германия, да запазят статуквото на Турция. Огромното народностно превъзходство на славяните над други народи, съществува дори в рамките на Двойната монархия[32], прави австроунгарската политическа хегемония на Балканите невъзможна за осъществяване. Всички балкански страни, дори България, особено през 70-те и 80-те години на XIX век, са ценни пазари за Австро-Унгария.[33]

Руска хегемония на юг от Дунав ще пречи и дори ще сложи край на това икономическо господство на виенските индустриалци; и през 80-те год. на XIX век руснаците стават толкова алчни за търговските печалби в България, че жертват политическото си господство в княжеството.

От гледна точка на Балканите, 4-ти икономически фактор е желанието на Русия да контролира търговията по долното течение на Дунав. Покровски казва, че това е мотива за руското нападение над Унгария през 1849 г. Твърди се, че търговията със зърно в Дунавския басейн, Унгария, Молдова и Влахия, която използва пристанищата на долното течение на Дунав, Браила и Галац, за изно-

---

[30] Лудвиг Брюгел, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie* (Wien, 1922), III, 20-38 и сл.; също об. II.

[31] Виж Сказкин, Предговор.

[32] Яси, стр. 277, посочва населението на дуалната монархия като 12 011 000 души германци (23,38%), унгарци, 10 120 000 (19,11%), румънци, 3 220 000 (6,27%), славяни, 23 416 000 (45,59%) и други, 2 585 000 (5,05%). В самата Унгария (включително Хърватия-Славония) 10-те милиона маджари съставляват само 48,1% от населението, а освен тях има 10 800 000 славяни и други неунгарци. Тези данни са за 1914 г.

[33] Основната част от българската търговия през 60-те и 70-те години на XIX век е съсредоточена във Виена. България търгува и с Одеса и Константинопол, и в по-малка степен с Лайпциг. Виж Иван Сакъзов, "Bulgarische Wirtschaftsgeschichte" в Slavischer Grundriss, V (Berlin u. Leipzig, 1929), 245-283; също Кирил Г. Попов, La Bulgarie Economique, (София, 1920), особено стр. 406-408. Ценно скорошно изследване на икономическото развитие на Балканите е Gerhard Schacher, Der Balkan und seine Wirtschaftlichen Kräfte (Щутгарт, 1930 г.); стр. 104 и сл. за България. Вж. Грюнберг, цит.

Борбата за върховенство в България има и религиозен аспект. Австрия подкрепяла римокатолическото религиозно движение в България. Тъй като им е отказана екзархия, преди 1870 г. българите обсъждат отделяне от доминираната от гърците и фанариоти православна църква, и уния с Рим. Към католицизма в България, Игнатиев изпитвал подчертано презрение; всъщност подкрепата му за учредяването на българската екзархия, е поради страха му униатското движение и стремежа му да изпревари Австрия, но пък отчуждава Гърция от Русия. Гърците окончателно скъсват с Игнатиев до 1872 г. по въпроса за българската църква и разрива продължава през 70-те години. Sumner, SR, XI, 567 и Michel Lheritier, Histoire diplomatique de la Grece (Paris, 1925), III, 352-361.

са на пшеница през Одеса и Таганрог.

Австрия е иска да запази Дунав отворен за свободна търговия със своите произведени продукти. Желанието на Русия да си върне Бесарабия е отчасти сантиментално, но икономическо значение. Тя желае да си върне главното устие на Дунав по икономически причини, в борбата си с Турция за контрол над Черно море и търговията с него.[34] Бесарабия, е плодородна област, е ценна сама по себе си.[35]

Балканският въпрос винаги е бил австрийски проблем, тясно свързан с живота и смъртта на Двойната монархия. Изтласкването на Русия от България от българското националистическо движение, прави руско-австрийския съюз да изглежда безполезен на Балканите, през 80-те години на XIX век.

Борбата на руските делови среди приблизително по същото време за контрол над руския вътрешен пазар и за изтласкване на германците се отразява на руско-германските отношения. Така съюзът на трите императори се разпада. Защото за Русия, Австрия изглежда като съмнителен, несигурен приятел в едно безполезно приятелство. Тези сили достигат своето сближаване и пълно действие през 80-те години на XIX век. Но те се зараждат през 70-те години на века и тяхната природа и крайно развитие трябва да бъдат разгледани, ако искаме правилно да разберем австрийско-руските отношения от края на 70-те години и фундаменталните, скрити причини за неуспеха на Райхщадското споразумение да се развие в трайно решение на балканския възел.

3. АВСТРИЯ, РУСИЯ „СЪЮЗЪТ НА ТРИМАТА ИМПЕРАТОРИ“ И БАЛКАНИТЕ. Несъмнено твърде малко внимание е обърнато на икономическите мотиви от историците от старата школа, които понякога пишат така, сякаш не съществува такова нещо като мотив за печалба или сякаш той не влияе както на народите така, както и на отделните хора.

От друга страна, новите марксистки автори на руската история пишат така, сякаш в Русия през XIX век не е имало царе, клише, което Покровски не избягва напълно.

Лесно е да се обяснят експанзионистичните движения от 70-те гадини на XIX век като дължащи се на икономическата криза от 1873 г. и произтичащата от нея, нужда от по-големи пазари и печалба.

През 60-те години на XIX век, има руско експанзия към Средна Азия, неразделна част от търговското пробуждане и строителството на железопътни линии по същото време.

Когато настъпва голямата криза от 1873 г., водещите руските индустриалци естествено се стремят да намерят на Балканите, компенсация за своя търговски дефицит.

Всъщност, през 70-те години на XIX век, политическите интереси, но уп-

---

[34] Е. А. Адамов, „Проблемът на Бесарабия и руско-румънските отношения“ в *Le Monde Slave,* 1928, бр. 1, стр. 85 и сл.; Покровски, I, 1x3; Андрей Попович, *Политическият статус на Бесарабия* (Вашингтон, окръг Колумбия, 1931), стр. 70 и *други*. Един аспект на бесарабския проблем е необичайно големият процент евреи в провинцията. Кишинев е бил 70% евреи до 1914 г.; евреите са били концентрирани и в Браила и Галац. Вижте също К. Г. Антонеску, *Румънската търговска политика от 1875 до 1910 г.* (Лайпциг, 1910 г.), стр. 1-64; също Грюнберг, част I.

[35] Авторът не е наясно, тогава въпросната Бесарабия е тясна ивица блатиста, ненаселена територия. (б. пр.)

равляващите класи в Санкт Петербург и Виена, начело със своите монарси, са по-силни от икономическите интерси. Същността на колебливия, противоречив характер на австрийската политика и австрийското настъпление на Балканите от 1875 до 1914 г. е този конфликт между Франц Йосиф, неговото непосредствено военно обкръжение и военната партия, от една страна, и унгарската аристокрация представена от Андраши и съюзените с тях германски либерали, от друга.

Императорът и неговата Военна партия се стремят да поправят щетите и загубата на престиж, понесени във войните с Франция и Прусия през 60-те години на XIX век, като осигурят нови хабсбургски владения и нови приходи за хабсбургската корона в южнославянските земи на Балканите.

Старата Военна партия, все още страда от спомена за Солферино и Кьонигрец, не се доверява на Бисмарк и неговата пруска германска армия и вярва, че Австро-Унгария може да настъпи на Балканите ръка за ръка с Русия, на партньорска основа. Тези мъже, и по-специално Франц Йосиф, не признават новите икономически сили, които се противопоставят на това настъпление.

Що се отнася до личните контакти, императорът продължава да се обляга на старата аристокрация и да игнорира новите индустриални барони, създадени от индустриалния подем от 1860-1875 г. , сякаш те не съществуват.[36]

Както вече беше посочено, този нов буржоазен елемент получава надмощие в правителството и райхсрата на Австрия и чрез обединението си с унгарската аристокрация, в опозицията си срещу завладяването на нови славянски територии, може всъщност е парализирал волята и желанието на императора да намери на Балканите компенсацията за загубата на Венеция и Ломбардия и на австрийската хегемония в Южна Германия.

В Русия общата ситуация не е аналогична, но същата двойственост съществува между волята на суверена и желанието на петербургските бюрократи, от една страна, и натиска на икономическите сили, от друга.

Покровски отбелязва със значителна проницателност, че руското настъпление в Азия през 60-те години на XIX век е логичен резултат от конвенцията на Алвенслебен, която уверява Русия в приятелството на Германия и оставя тила ѝ защитен.[37] По подобен начин руското настъпление на Балканите през 70-те години на XIX век е естествено следствие и услуга за услуга (quid pro quo) от руския неутралитет по време на Френско-пруската война.

През 1871 г. Русия отново получава правото да има флот в Черно море, но това е само средство за постигане на целта. Игнатиев знае каква е тази цел: да

---

[36] Яси, стр. 116-118.

[37] През лятото на 1866 г. Австрия е победена от Прусия и източният съюзник на Прусия става Велика сила, а през август същата година Ташкент е присъединен към Русия. По някакъв странен начин пруските победи в Бохемия дават нов тласък на руското проникване в Азия, тогава вече в долината на Амударя, която до този момент е извън сферата на руското влияние." М. Н. Покровски, Русская история с древние времена (Москва , 1923), rv, 330. „Покровски, I, 189-190. Тази конвенция е продукт на двамата императори и на военните групи и е подписана от маршал Берг за Русия и от Молтке за Германия, но не и от Бисмарк и Горчаков, които скоро я игнорират. Вж. Б. Х. Съмнър, Русия и Балкани, 1870-1880 (Оксфорд, 1937; цитирано по-нататък като Съмнър), стр. 91-92. Конвенцията обаче по-късно предоставя на Горчаков полезен материал за аргумента, че Германия е длъжна по чест да окаже на Русия повече от платонична подкрепа по Източния въпрос.

сведе Турция до статут на руска зависимост и да получи контрол над Проливите. След отмяната на клаузите за Черно море от Парижкия договор, Русия сключва тайно споразумение с Германия, според условията на което тя се задължава да изпрати армия от 200 000 души, ако Русия бъде нападната. Споразумението е пазено в абсолютна тайна. Покровски казва, че общо шестима мъже в Берлин и Санкт Петербург, включително царят и император Вилхелм са единствените хора, които знаят за това. В същото време на руския консулски персонал е дадена заповед да събере най-подробна информация за турските Балкани, армията и народа.

Турция е нещастна страна[38], която Игнатиев смята за изцяло гнила, чиято армия „може лесно да се победи", от 100 000 руснаци.

Но зад Турция стои Англия. Именно опозицията на Англия забавя руската експанзия в Азия и се противопоставя на новото руско настъпление към бреговете на Средиземно море. Но както вече е посочено, Австрия също се противопоставя на руското настъпление на Балканите, но по различни причини.

Балканите и Турция са основният пазар за австрийската индустрия; в тези региони единственият сериозен икономически съперник на Австрия е Англия. Австрийските търговци се опасяват, че руската хегемония на юг от Дунав и на юг от Балканите ще съсипе търговията на Австрия.

Когато Александър II и Горчаков си мислят, че могат да си осигурят подкрепата на Австрия за тази руска хегемония на Балканите, те се опитват да решат проблема. Драйкайзербундът, или съюзът на тримата императори, както подсказва името, е личен съюз на тримата монарси в нещо като лично приятелството, а не съюз за общи цели на трите държави. Александър II започва преговорите с Австрия през 1873 г. за присъединяване на Австрия към съюза и тези преговори, както посочва Покровски, всъщност продължават четири години, а споровете, които възникват, понякога са приемат много остра форма. В хода на тези преговори и спорове Александър II е трябвало да осъзнае, „че ако Германия трябва да изпратят 200 000 армия, за да помогнат на Русия срещу друга държава, тази държава със сигурност няма да бъде Австрия."[39]

Когато Александър II и Горчаков си мислят, че могат да използват този традиционен съюз и личното приятелство между Романови и Хабсбургите, за да убедят унгарската нация да подкрепи русификацията на Балканите в съответствие с панславистките идеи и програмата на Игнатиев, те се опитват да постигнат невъзможното и примамливо бедствие.

Точно това се опитват да постигнат, а в плана от самото начало се крие разочарованието и поражението, които Русия претърпява на Берлинския конгрес.

Цар Александър активно желаел връщането на Бесарабия и отвъд това,

---

[38] Вж. Д. К. Блейсдел, „Европейски финансов контрол в Османската империя" (Ню Йорк, 1929 г.), стр. 9-43; няма пътища, няма училища, няма обществени дейности, всички данъци се оттичат към Константинопол, освен тези, които се залепват по пръстите на местните служители. Дори Константинопол през 1876 г. има само една улица „grande rue de Pera" проходима за движение на превозни средства. Лудвиг Ритер фон Прибрам, „Erinnerungen eines alten Oesterreichers" (Щутгарт, 1910 г. и 1912 г.), II, 46.

[39] Покровски, I, 190. Дори през 1867-1871 г. Бисмарк отказва да изпрати войски за руския триумф над Австрия, въпреки че очаква Русия да изпрати 200 000 души срещу Австрия, в случай че последната се намеси във френско-пруски конфликт.

разпространението на руското влияние в славянските земи и България. Горчаков също така приема поражението от 1854 г. силно лично. В продължение на 19 години (1856-1875) Русия непрекъснато се опитва да възстанови военния престиж, който е загубила в Кримската война както в Азия, така и в Европа. „Умиротворяването" на упоритите кавказки планинци е завършено и до 1865 г. Кавказ и Закавказие стават неразделна част от Руската империя.

Официалната война на юг от Сибир с Бухара и Коканд тревожи британците за безопасността на Индия. Емирът на Бухара, а след това и ханът на Хива, стават зависими руски васали (1868-1874), за голямо разочарование и естествено безпокойство на Великобритания, която „вижда, че между руснаците и Индия се намират само земите на тюркмените и Афганистан и че руското нахлуване в Индия вече не е толкова фантастична мечта, колкото е в началото на XIX век."[40]

Игнатиев печели славата си в Ориента, методите му на хвалба, сплашване, лъжа и корупция са чудесно подходящи за интригите в стария Константинопол. Затова той вярва, че е способен да повтори пред Портата по-ранните си триумфи при Пекин.

Освен това имаше вътрешен икономически импулс, който винаги тласка Русия в нейния „*Drang nach Süden*". Центърът на икономическата тежест на Русия се намира в областите, граничещи със северния бряг на Черно море. Там се намират най-плодородните ѝ земи, нейният петрол и почти цялото ѝ желязо и въглища. Но тези области са ограничени в развитието си, защото пътят им към световните пазари винаги е в опасност. Докато Проливите и прилежащата им територия остават в ръцете на султана, Русия не е самодостатъчна, особено когато Турция има за съюзник най-силната военноморска сила. Константинопол също е градът, от който Русия е цивилизована и християнизирана; Константинопол е за руснаците е като Йерусалим за кръстоносците. През целия този период и по-късно, любимото име на руснаците за Константинопол е било „Цариград"; Игнатиев в своите „Мемоари" постоянно използва тази дума за името на града.

Периодът на руската експанзия на Изток, съвпадна с разрастването на панславизма. След Кримската война панслависткото движение постигна огромни успехи както в Русия, така и сред славянското население на Балканите.

Центърът на движението е Москва, а не европеизираният Санкт Петербург; негови водачи са Фадеев и Данилевски, писали влиятелни книги по въпроса. Затова това движение е разглеждано с безпокойство и недоверие от Австрия заради опасността във всеки един момент да прегърне собственото ѝ голямо и нееманципирано славянско население.

Руските чиновници в Санкт Петербург се държат настрана от това движение, но то има мощни поддръжници в двора и в други кръгове на официална Русия, като главни му представители са престолонаследника (бъдещият Александър III) и граф Игнатиев. Специалният интерес на руснаците и на Игнатиев

[40] А. Корнилов, Съвременна история на Русия (Ню Йорк, 1924), II, 229; Х. К. Роулинсън, Англия и Русия в Далечния изток (Лондон, 1875), стр. 136 и сл.; Скрайн и Рос, Сърцето на Азия (Лондон, 1899), стр. 225-289; А. Краус, Русия в Азия (Ню Йорк, 1899), стр. 55-87 и 116 и сл.; Боулджър, Англия и Русия в Централна Азия (Лондон, 1894), стр. 61-338; Ф. фон Хелвалд, Руснаците ¬в Централна Азия (Лондон, 1874).

в продължение на няколко години са българите; той има голяма роля за осигуряването на България през 1870 г. с църковна екзархия, независима от гръцкия патриарх в Константинопол.[41] Игнатиев всъщност открито работи за триумфа на панславизма тук, на Балканите, и признава за свой голям противник Австро-Унгария. Панславистките организации от няколко години изпращат на юг пари за училища и за много други нужди, а руските агенти тук насърчават надеждите за независимост и помагат на балканските народи да замислят бунтове и да се подготвят за нея.[42]

Австрия няма преки интереси в България, но се противопоставя на всяко ново засилване на руския престиж на Балканите. И двете страни обаче имат пряк интерес в Босна и Херцеговина. По този начин сблъсък в неясно бъдеще изглеждаше предопределен.

4. ЮЖНИТЕ СЛАВЯНИ И АВСТРИЙСКИТЕ СЛАВЯНОФИЛИ. Основният подстрекател на смутовете на Балканите от 1875-1878 г. е панславизмът. Както казва Сосновски „Ако целият балкански въпрос може да се разглежда като един голям вулкан, тогава най-активният му кратер е Босна и Херцеговина."

Това принуждава Виена да държи дипломатическите си агенти, явни и тайни, постоянно нащрек и като защита, да започне контрадвижение. Следователно в Австрия откриваме и силна славянска партия, която се противопоставя на унгарската партия и която се стреми да овладее южнославянското движение чрез идеята за установяването на австрийско управление между Балканите и Егейско море. Но Русия, напълно осъзнавайки всичко това, не пропуска възможност да противодейства на тези възгледи; до 1875 г. тази идея за австрийската хегемония е доста добре разиграна сред самите южни славяни, а Австрия изглежда е мразена от населението тук, както преди това е в италианските си владения.[43]41

Преди 1878 г. обаче Австрия не е антиславянска сила. „Голямото славянско мнозинство в монархията", казва Яси[44], „е категорично лоялно към Хабсбургите, защото въпреки смътния панславизъм, то ясноосъзнава, че се нуждае от държава, която да гарантирала националното му развитие срещу германския и руския натиск."

Палацки, признатият лидер на новия чешки национализъм през 60-те и 70-те години на XIX век, много ясно подчертава историческата необходимост от Австрия като щит и бастион за по-малките народи от Дунавския басейн (славяни, румънци и унгарци) „срещу нарастващия натиск на деспотичната Руска империя."[45]

---

[41] Fischei, стр. 390-410; Княз Григорий Трубецкой, "La Politique russe en Orient; le schisme bulgare ," в Revue d'histoire diplomatique, XXI (1907), 161-198 и 394-426.

[42] Виж Нелидов в Revue des deux mondes, 15 май и 15 юли 1915 г.

[43] Вижте по-долу в бележки 53-63. Вж. N. Iorga, Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880) (Париж, 1923), p. 129; цитиран по-нататък като Jorga.

[44] Jäszi, стр. 91; Вендел, стр. 283-284.

[45] Тези австрофилски славяни обаче са ожесточени противници на дуализма. „Денят, в който дуализмът бъде провъзгласен", пише Палацки в пророческо предупреждение през 1865 г., „по непреодолима естествена необходимост ще се окаже и рожден ден на панславизма в най-нежеланата му форма; бащите на дуализма ще бъдат негови създатели. Ние, славяните, ще го

Тези славянски водачи обаче веднага виждат в дуалистичната конституция от 1867 г. погребалният звън на техните надежди[46], и много от военните лидери от старата школа във Виена възприемат политиката за нови славянски завоевания на Балканите с обявената цел, да противодействат и да уравновесяват с новите славянски области, възхода на Унгария.

Създаването на новата Германска империя през 1871 г. окончателно изключва Австро-Унгария от Германия, точно както преди това тя е изгонена от Италия. Поради това Кьонигрец и Солферино насочват погледа на Франц Йосиф и неговото обкръжение към Балканите.

През 50-те и 60-те години на XIX век той отхвърля идеята за включване на Босна и Херцеговина в австрийската държава, защото смята тези области за нерентабилни.[47] След това в управляващите кръгове започва да се говори за връщане към източната политика на принц Евгений (Ойген Савойски) и Йосиф II.[48]

Франц Йосиф първоначално не одобрява идеята, но скоро я приема като определена цел и тя се превръща в доминираща активна характеристика на австроунгарската външна политика от 1875 г. до 1914 г.

Новата източна политика на Австро-Унгария може категорично да се датира от посещението на Александър II и Горчаков във Виена през 1873 г. Горчаков, никога не застъпва панславистките идеи, през 1865-1868 г. е основно загрижен да запази приятелските си отношения с Австрия и затова е склонен да подкрепи придобиването на Босна и Херцеговина от Австрия, като цена на сближаването. В противен случай той се е страхува от австрийския съюз с Франция, който може да се намеси в делата на католическа Полша или австрийските войски да окупират Молдова и Влахия.

Панславистът Стремухов, тогавашен директор на Азиатския департамент в руското външно министерство, не е съгласен с убеждението на Горчаков (изразено пред австрийския посланик Ревертера), че Русия трябва да бъде „отстъпчива“ (coulant) по въпроса за „анексирането на Босна и Херцеговина към

посрещнем с оправдана скръб, но без страх. Тук сме преди Австрия; ще бъдем тук и след като тя си отиде.“ Артур граф Полцер-Ходиц, „Император Карл“ (Лондон и Ню Йорк, 1930), стр. 21-23, предлага красноречиво застъпничество за триализма като „крайно решение“ на „южнославянския въпрос“. „Днес, след падането на монархията, можем ясно да видим какви поражения си причиниха германците в Австрия с политиката си на упорито придържане към дуализма.“ Полцер (стр. 420) напълно уместно казва: „Не случайност, нито каприз и амбиция на монархическата династия издигнаха Австрия в югоизточния ъгъл на Европа.“ Тази Австрия, чиято raison d'etre е Съюзът на всички малки нации и части от нации, неспособни да оцелеят сами, е основата на тяхното съществуване. Дуализмът и експлоатацията на южните славяни от Унгария са всъщност отрицание на тази raison d'etre за Хабсбургската Дунавска монархия. Тя „даде възможност на малките нации и частите от нации в старата Дунавска монархия да оцелеят“, тя „им донесе щастие и просперитет, беше тяхната власт, тяхната самодостатъчност в една голяма, обща икономическа система“. Това се има предвид под „историческо оправдание“ за Австро-Унгария; когато вече не изпълнява тези функции а се превръща в анахронизъм и разпадането ѝ става неизбежно.За опитите на чешките и други националности за федерализация вижте понататък Karl G. Hugelmann, Das Nationalitätenrecht des alten Österreich (Виена, 1934)

[46] Jäszi, p. 108.

[47] Редлих, p. 389.

[48] Theodor von Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866 (Щутгарт и Берлин, 1913-1914), I, 128 ff.; Tschuppik, стр. 296 ff.

Австрия в случай на война, като цена на съглашение между Русия и Австрия".[49] Целта на Горчаков е да поддържа приятелските отношения между Австрия и Русия и така да улесни промените в статуквото за Проливите, и да предотврати всякаква намеса от страна на „римската йерархия" (католическите страни), от които Австрия е „най-амбициозна".

Поради тази причина Горчаков е „абсолютно непреклонен", че Австрия не трябва да придобива Дунавските княжества, в които Наполеон III, с удоволствие иска да натика Франц Йосиф.

Бойст обаче гледа към Франция, а не към Русия. Той не споделя ентусиазма на Ревертера за австрийско-руски съюз. Бойст уверява Горчаков, че „в случай на разпадане на Турция, Австрия няма да придобие Дунавските княжества" и се съгласява, че Австрия трябва „да регулира бъдещото си положение на Изток в съгласие с Русия". Но по-далеч от това Бойст, не стига.

Настоятелното искане на Ревертера за необходимостта от съюз с Русия, вместо с Франция, е един от факторите, довели до отзоваването му през 1868 г., а между Горчаков и Бойст вече възниква лична вражда.[50]

Андраши осъзнава необходимостта от по-добри отношения с Русия, ако Австрия иска да избегне смазващия панславистки, руски триумф на Балканите с подкрепата на Прусия. Още преди да стане външен министър, Андраши, в поредица от разговори с Василчиков (временен представител) и новия руски посланик Новиков ги убеждава, че не трябва да се доверяват на Бойст, който е про-френски настроен, а че трябва да се доверят на него (Андреши) и само чрез него може да се постигне приятелско разбирателство по спорните въпроси.

Това става между август до октомври 1870 г. без знанието на Бойст. Новиков приема уверенията на Андраши за чиста монета; докладите на Новиков не излъчват онази саркастична враждебност, която е типична за депешите на всички негови предшественици във Виена в продължение на години.

Горчаков инструктира Новиков да държи връзката с Андраши отворена, да го привлича колкото е възможно повече, но самият той да не прави никакви аванси. Андраши тогава не прави конкретни предложения; общото му отношение е: Ако Русия иска делови отношения с него, вместо с Бойст, Русия и Австрия наистина могат да „постигнат много неща" заедно.

След това през ноември настъпва разривът; Русия денонсира ограниченията в Черно море. Андраши прекъсва всякаква комуникация с Новиков и дори настоява пред Боуст за война срещу Русия.

В тези септемврийски разговори унгарският премиер очевидно възнаме-

---

[49] Доклади на Ревертера до Бойст, 26 октомври и 19 ноември 1866 г., и 8 май 1867 г., за които съм задължен на професор Граф Фридрих Ревертера, „Изследвания на дипломати в Санкт Петербург 1864 до 1868 г." в Deutsche Revue, XXIX (май 1904 г.), 137-140.

[50] Панславизмът тогава раздвижва австрийско-руските отношения по същия начин, както и 10 години по-късно. Ревертера предупреждава за Балканска революция през пролетта на 1867 г., говори за „неутралната и въоръжена симпатия на Русия към балканските славяни" и решимостта на Александър II, че „този път (1867 г.) християнското население не трябва да бъде възпрепятствано да осигури правата си", но „не желае конфликт с Австрия". (Доклади от 3 и 10 декември 1866 г.) Вж. Съмнър, стр. 68-69. Горчаков говори за руското желание да си върне Бесарабия и пита Ревертера: „Албания ли искате?" Ревертера отговаря: „Не знам, но предполагам, че Херцеговина." През декември 1867 г. Черняев е на пътуване до Сърбия и Виена е разтревожена.

рява не толкова да постигне истинско разбирателство с Русия, колкото да попречи на Санкт Петербург да се възползва от пруските победи, за да увеличи влиянието си на Балканите. Но в това Андраши не успява. Оттук и яростта му през ноември 1870 г. и отказът му да се свърже с руснаците в продължение на много месеци след това.[51]

Но той наистина постига нови успехи в отношенията си с Русия като външен министър. Те водят до нови разговори с австрофила Новиков и техен резултат е посещението на Горчаков и Александър II във Виена през 1873 г. Мотивът на Андраши в тези маневри през 1872-1875 г. обаче е точно същият, какъвто е през есента на 1870 г.: Той не желае истински и траен съюз с Русия в балканските дела, а се надяваше да откъсне Санкт Петербург от съюза с Германия и чрез съюз д Австрия, да сложи край на руското влияние на Балканите.

През 1877 г. Андраши смята, че е успял в това, но пролетта на 1878 г. опровергава тези надежди и отново яростта на Андраши е безгранична и той отново настоява за война срещу Русия.

Горчаков също е подтикнат към съюза с Австрия, защото осъзнава, че Бисмарк не може да бъде спечелен за едностранен съюз срещу Австрия; и защото панславистката агитация, дори собствените амбиции на Горчаков, настояват за балканска авантюра.

В Берлин през 1872 г. Андраши и Горчаков изразяват съгласие, че фундаменталните промени на Балканите ще се развиват бавно, по еволюционен път; и двамата се отказват от всякакво намерение за намеса във вътрешните работи на Турция, но се съгласяват да не оказват никаква помощ на Портата за потушаване на бунтовета, дори ако Портата го поиска. Това първо „разбирателство" е последвано от второ през юни 1873 г. във Виена.

„След това в Шьонбрун е изготвено „Споразумение", в което Русия и Австрия обещават взаимно пълно доверие в източните дела и съвместни действия за бъдещи изненади. От това споразумение не е публикувано нищо – нито по това време, нито по-късно."[52] Дали в това „споразумение" е включено по-прецизно определяне на придобивките и сферите на Балканите, все още е спорен въпрос, но известно разбиране за бъдещите вероятности сигурно е предвидено.

Веднага е признато, че Австрия навлиза в нова фаза от своята балканска политика. На 20 юни 1873 г. „ Пещер Лойд" заявява: „Няма да спрем вече очевидната развръзка на събитията на Изток" и обещава, че Русия и Австрия няма да си пречат, но а се „съгласили" да развият своята „културна мисия и икономически интереси". В лицето на видимия упадък на Османската империя, интересът на Австрия е „да благоприятства развитието и да примирява симпати-

---

[51] Когато Андраши става министър на външните работи през ноември 1871 г., той първо се обръща не към Русия, а към врага на Русия, Великобритания, в лицето на лорд Литън (Предложение за съюз от декември 1871 г. Литън до Гренвил от Виена, 27 декември 1871 г., № 108 Най-поверително, от Британската служба за публични архиви [FO 7/791]).

[52] А. Фурние, „Wie wir zu Bosnien kamen" (Виена, 1009), стр. 9; по-долу, Глава III, бел . 71; също Горяинов, стр. 305-310; Вертхаймер, II, 71 и сл.; вж. Уинифред Тафс, „Посланикът при Бисмарк, лорд Одо Ръсел" (Лондон, 1938), стр. 52. Горчаков приветства промяната в австрийското министерство през 1871 г. и през 1872 г. смята Андраши за „честен, прям, разумен и искрен патриот , с когото може да установи перфектно разбирателство".

ите на християнското население на Балканите"; сега започва да се споменава и „анексирането на Босна и Херцеговина в случай на разпадане на Османската империя".

Докладът на руското външно министерство за 1873 г. изрично признава правото на Австрия на влияние в славянските територии на Балканите, стига Русия да държи тук първенството, което тя с право си е представяла за свое.[53]

Посещението на цар Александър във Виена през 1873 г. е последвано през следващата година, 1874 г., от посещение в Санкт Петербург на Франц Йосиф. Така до 1875 г. отношенията между Русия и Австрия, за първи път от 1854 г. насам, са в добро състояние.

Въстанието от 1875 г. в Босна и Херцеговина е далеч по-сериозно от предишните бунтове.[54] Но в началото се възприема като поредния нов инцидент в източната политика на Русия и Австрия. Военната партия във Виена непрекъснато настоява за експанзия. През 1856 г. Радецки, тогавашен неин лидер, посочва владението на Босна и Херцеговина като желателно от гледна точка на сигурността. След загубата на Венеция и западното крайбрежие на Адриатическо море, военните кръгове са все по-впечатлени от привлекателността на провинциите, защото Далмация сега предлага единствената база за австрийския флот. Важни постове в армиите на Франц Йосиф са заети от офицери хървати и дори православни сърби.

Жителите на Босна и Херцеговина са смесени, и непрекъснато се бунтуват срещу управлението на босненските мюсюлмани (потомците на богомилите, приели исляма) които извличат максимална печалба от привилегиите, дадени им от султана, за сметка на народа.

От 1835 г. насам едно след друго въстание е потушавано директно до границите на Австро-Унгария. Винаги, когато някъде в Западните Балкани избухват пламъци на раздори между християни и мохамедани, те са подкрепяни от „орловото гнездо на Черна гора" и веднага пламъците избухват и в Босна.

В двора южнославянските офицери са описвани като специална „черно-жълти телохранители" и тяхната лоялност е добре засвидетелствана.

Барон Родич е естественият лидер на австроунгарските славянофили. Открито обвинен в членство в „Омладина", тайното сръбско революционно общество, той не крие плановете за насърчаване и организиране на австрийски протекторат над двете провинции. Бек и военната канцелария желаят включването на двете провинции за целите на military grande politique (голямата военна политика); Родич и славянофилите имат чисто реалистична програма.

Обиколката на Далмация от Франц Йосиф е решена през март[55]: австрийският император е убеден след завръщането си от срещата с Виктор Еманоил във Венеция да направи обиколка на южнославянската граница. Обиколката става повод за големи демонстрации на жителите и изпращане на много делегации от двете турски провинции, за да го поздравят, като хърватите католици

---

[53] Фурние, стр. 9-10; Горяинов, стр. 308-310;

[54] Роланд Хегедюш, „Ket Andrdssy es Ket Tisza" (Будапеща, 1937; цитирано по-нататък като „Hegedüs"), стр. 139.

[55] A. von Mollinary, Sechsundvierzig Jahre im österreich-ungarischen Heere (Цюрих, 1905), II, 282-284.

вземат активно участие.[56] Княз Никола Черногорски поздравява групата в Катаро и изглеждаше готов да се присъедини към австрийската колесница. Следователно самият Франц Йосиф не е недоволен от въстанието, още по-малко Родич и военната партия, които с желание гледат зелените поляни на турските провинции, простиращи се в далечината и контрастиращи рязко с безплодното, скалисто далматинско крайбрежие.

Генерал Бек, началник на австрийския щаб, намиращ се в тясна връзка с императора, заявява в своите „Мемоари", че „пътят към Солун трябва да остане отворен за Австрия" и това, изключва всяка силна славянска държава в лицето на Сърбия или която и да е друга русифилска западнобалканска държава.

Посещението на Франц Йосиф през 1869 г. в Атина, Константинопол, Йерусалим и Суец е разглеждано от мнозина като открито обявяване на австрийския „Drang nach Osten".[57]. Някои дори говореха за австрийски интерес към пътя към Индия! Единствената посока, в която вратата за разширяване е отворена, е тази на Изток.[58]

За да спечели хърватите за австрийската кауза, императорът дава най-красивите обещания. Хърватите подкрепят анексирането на Босна и Херцеговина към Австрия, защото броят на славяните в монархията ще се увеличи и надеждите им за федералистично преустройство на държавата ще се засилят. Хърватите и словенците се надяват новите провинции да бъдат обединени с тях самите в една структура.

Противоположно на симпатиите и влиянието, които Русия е спечелила на Балканите поради религиозното православие, е голямата омраза, изпитвана от множество балкански славяни (сърбите) към Австрия, защото Австрия е католическа сила и съюзник на омразната им Римска църква. Австрия е обвинена, че действа като преграда и пречи на Европа да получи информация за истинското състояние в Албания и славянските провинции на Османската империя; и пречи на Западна Европа да им помогне. Това е приписано на римската пропаганда, която иска да вкара йезуити в Сърбия в полза и за запазване на абсолютизма.

Хилядолетната борба за съществуване срещу Римската църква и Запада

---

[56] По този повод жителите на Босна и Херцеговина поздравяват Франц Йосиф като избавител. „An die Grenzen wallfahrteten die Leute, fielen auf die Knie, und blickten hinüber in das jenseitige glückliche Land. „Das ist ein Herr ," sagten sie, „das ist ein Zar, der selbst nachsieht, wie es in seinen Provinzen aus sieht und zugeht.' " (Хората се стичаха към границите, падаха на колене и гледаха към благословената земя отвъд. „Това е нашият господар", казваха те, „това е царят, който лично проверява своите провинции, за да види какво е положението и какво се случва.") Времето също беше благоприятно за началото на бунт. Когато Молинари научава за планираното посещение, той възкликва „Dann Brennt" (ще пламне), тъй като знае, че революцията е във въздуха. Сръбското правителство е възбудено и се опасява, че това означава загуба на Босна, която Сърбия отдавна желае. Никола е готов за всяка възможност да удари Турция и приветства всяка помощ, независимо дали от Русия или Австрия. Турция възприела благосклонно отношение към пътуването на Франц Йосиф, турските войски, разположени по маршрута му, му оказват почести, а босненска делегация го поздравява в Рагуза от името на султана. Вж. Оскар Фрайхер фон Митис, „Животът на кронпринц Рудолф" (Лайпциг, 1928), стр. 274 и сл.; Фурние, стр. 14-18; Молинари, II, 283-284.

[57] Глейз-Хорстенау, стр. 159 и сл.; Чупик, стр. 255-257.

[58] Glaise-Horstenau, стр. 184 и сл.; Leopold von Chlumecky, "Kaiser Franz Josefs Balkanpolitik," in Österreichische Rundschau, XVII, 322-324 (1 декември 1908 г.).

превъръща византизма и гръцкото православие в заплаха за оцеляването на Австро-Унгария. Православните славяни (б.пр. сърбите) са надяват на успеха на Руската империя. Много сърби се издигат високо в австрийските кръгове, някои чрез лични заслуги към австрийската държава, други благодарение на материалното си богатство. Но тези сърби винаги имат вътрешен конфликт между лоялността си към австрийската държава и предаността си към православното славянство. Положението на католическите хървати не е завидно, нито влиятелно; те са презирани от православните сърби. Хърватите в Босна и Херцеговина са наричани „пренебрежимо количество", но никой в Австро-Унгария преди или след 1878 г. не обръща и най-малкото внимание на този факт.

Виена и Будапеща смятат, че чрез тях цяла Босна и Херцеговина може да бъде спечелена за католическата, Хабсбургска монархия. С такива мерки голямата пропаст, която зее между хърватите католици, подкрепяни от Хабсбургите и православните, панславистки настроени сърби, само се задълбочава. Славяните и българите мразят Римската църква и това представлява сериозен препъни-камък за всяка австрийска хегемония в Западните Балкани.[59]

Спомняйки си съперничеството, което сърбите изпитват към българите, можем да разберем защо за истинския сърбин, господството и величието могат да бъдат постигнати само чрез надмощие както над хърватите, така и над българите.[60]

Сърбите в монархията са достатъчно склонни към бъдещ триализъм, но по стечение на обстоятелствата виждат, че виенският империализъм гледа с жаден поглед към целия сръбски югоизток. Следователно, за да защитят и отстояват собствената си по-ограничена националност, те се отказвта от хабсбургското придобиване на Босна и Херцеговина.

Следователно сърбите се надяват, че окупацията на Босна и Херцеговина, ако изобщо се случи, ще бъде само временна; те искат една голяма Сърбия. Хърватите се надяваха, че подобна окупация ще бъде постоянна, че двете провинции ще бъдат обединени с Далмация и с останалата част от Хърватия-Славония и цялото ще образува единна структура във федерализирана, преустроена Хабсбургска държава.

Преди 1876 г. националното чувство е толкова слабо в двете провинции, че само незначително малцинство от населението има мнение за или против Австрия. Въпреки това, хабсбургската пропаганда непрестанно действа в полза на мюсюлманите и католиците, за разлика от православните сърби. След 1870 г. има проникване на католически монаси от Австрия и Унгария към Босна и Херцеговина и скоро йезуитите се установяват добре там. Това католическо решение на босненския проблем още повече засилва враждебността между

---

[59] L. von Südland, Die südslawische Frage und der Weltkrieg (Виена, 1918), стр. 233-282, 288-294 и passim. Südland (Hegedüs, стр. 370) преувеличава „алегоричната сила" на византийския мит.

[60] Големият ентусиазъм на славянофилите да осигурят Босна и Херцеговина е по-скоро религиозна ревност, отколкото империалистическа жажда за земя. Дори Андраши и германските либерали, които се противопоставятна Римската курия в началото на 70-те години на XIX век, искат да се реабилитират в очите на австрийските католици, като спечелят целите южнославянски Балкани за короната на Свети Стефан. На 9 август 1878 г. папата връчва на Андраши орденът на Пий като награда за работата му. Przibram, II, 104. *Вж.* по-долу, Глава I, бел. 113

сърбите в провинциите и Сърбия, и хърватите в Далмация и Хърватия-Славония.[61] Училищният закон от 1874 г. бележи началото на ожесточена кампания за предотвратяване на развитието на сърбо-православни държавни училища. Хърватинът Старчевич се бори до смъртта си срещу „славяно-сръбската раса", докато известният д-р Йосип Франк[62] смята хърватите просто за инструменти на Хабсбургите в плановете им да поробят православните сърби.

От друга страна, хърватите презират сърбите, защото ги смятат за съучастници на унгарския лидер Куен-Хедервари;63 и подкрепят неговите антихърватски, репресивни мерки в Ландтага. Сърбите във Войводина допълнително разгневяват хърватите, защото приемат „Аусглайха" от 1867 г., за окончателно решение, което е проклятие на всички патриотични хървати.

5. БАЛКАНСКАТА ПОЛИТИКА НА АВСТРИЯ. Така са посяти семената на триализма и тевтонските филтри в Ориента.

Унгарците и Либералната (германската) партия в Австрия, която управлявала Австрия от 1867 до 1879 г., се противопоставят на тези движения.[63]

Андраши е фундаментално против включването на повече славяни в Двойната монархия, в която добрият баланс между немци и унгарци е вече застрашен от хърватите и словенците, живеещи в нея.[64] Андраши е против пътуването на кайзера до Далмация и срещу експанзивната политика, насочена към включването на Босна и Херцеговина в монархията, както желаят Бек, Молина-

---

[61] Хърватите са католици, сърбите са или мюсюлмани (които се смятат за „турци"), или други православни. Следователно хърватско-сръбската вражда е едновременно и съревнование в религиозния прозелитизъм. Омразата на православните сърби се засилваот привилегированото отношение, което императора предоставяше на своите „любимци" – босненските мюсюлмани. За католическата част от населението, свещеническата семинария в Дяково в Славония е в продължение на 20 години преди 1875 г. център на пропаганда за разпространение на хърватския език, литература, религия и сред босненците. Францисканците, които доминират над босненските католици, събуждат в Босна не малък ентусиазъм за обединението на провинцията с Хърватия под властта на Хабсбургите. Това се проявява по време на въстанието от 1875 г., когато босненците разгръщат хърватския трикольор и викат „Да живее хърватският крал Франц Йосиф!"

[62] Вж. Вендел, стр. 492-496 за ревнивите препирни и негодуванието между хървати, сърби и черногорци, 1868-1884.

[63] Либералите обикновено са заинтересовани от разширяването на Австрия на югоизток, но са и антиславянски и прогермански настроени. Старата, аристократична, земевладелска класа в Австрия е била открито проруска и симпатизира на южните славяни.

[64] Политиката на Андраши е сбито изложена още през 1872 г. на Горчаков и оттогава се променя малко. По време на слещата на Тримата императори в Берлин, на 9 септември 1872 г., австрийският външен министър казва на Горчаков: „Що се отнася до Изтока, категорично заявявам, че всички слухове, които се разпространяват за нашите амбиции в Босна и Херцеговина, са без основание. Присъединяването на територии, ако такова е възможно, не е от полза нито за Австрия, нито за Унгария." „Дуалистичната система е основната характеристика на организацията на Австро-Унгария, едната половина от която поддържа баланса срещу другата. Следователно Австро-Унгария неизбежно се превръща в „отбранителна" държава, неспособна да се отдаде на каквито и да териториални претенции. Унгария е особено претоварена с права и привилегии, и унгарският кораб ще потъне при най-малкото добавяне към товара си, независимо дали е злато или кал. Унгария не може да поеме никакво допълнително бреме." А. Ф. Майендорф, „Разговори на Горчаков с Андраши и Бисмарк през 1872 г.", SR, VIII, 404 и сл. По това време Горчаков (наивно) вижда в Андраши „по-младо превъплъщение на себе си, загрижен изключително за консолидирането на монархията, а не за териториалното разширение".

ри, Родич и тяхното обкръжение от военната партия.[65]

В същото време, той вярва, че разпадането на Османската империя е близо и в този случай е е готов да отстоява претенциите на Австрия към двете провинции, вместо да ги присъедини Сърбия, защото иска да избегне формирането на по-голяма южнославянска държава.

Зичи, австрийският посланик в Константинопол през 70-те години на XIX век, е твърдо убеден в неизбежността на разпада на Турция; и споделя мнението на Игнатиев, с когото е в тясна връзка.[66] Следователно, въпреки своите възгледи, Андраши се опасява от наближаващото разпадане на Турция, и не може да избегне политика, която подготвя пътя за придобиването на двете турски провинции. Истината е, че Франц Йосиф, виждайки в тях възможност да получи компенсация за загубата на италианските си владения, е също толкова заинтересован от тези провинции, колкото и военната партия около него.

Андраши желае да отложи придобиването на Босна и Херцеговина до фактическото разпадане на Турция в Европа, но е увлечен от активната политика на подготовка на присъединяването им към Австрия, принуден от желанието на самият Франц Йосиф.

Въпреки че Андраши уверява Горчаков още през 1871 г., че „смята всяко анексиране на славянски провинции към Австро-Унгария, неминуемо ще доведе до разрухата на империята“, сега той не без страх наблюдава каква форма ще приеме южнославянският бунт. Но независимо от всичко той няма да стои безучастно и да позволи на австрийските граници да се изгради голяма южнославянска държава под руско попечителство.

През юли 1875 г., малко след избухването на вълненията, Андраши казва на сър Хенри Елиът, че както Австрия, така и Османската империя имат полудиво население от една и съща националност от двете страни на границата и не е в ущърб на Турция, ако тези народи насочват поглед към Австрия, „която е напълно приятелска сила, и да търсят съчувствие и подкрепа за разрешение на своите оплаквания, вместо от Русия“.[67]

Подобна политика на практика се оказва опасно близо до анексията на двете провинции, а Зичи и Франц Йосиф смятат, че краят на Турция в Европа е близо. Ако на двете провинции преминат към Сърбия и Черна гора, позицията на монархията на Адриатическо море ще бъде сериозно нарушена. „Хофбург“ (двореца) и Франц Йосиф не са славянофили, но желаят да видят мир и сигурност, а не пропаганда и бунт, по границите на Австрия.

Германските либерали, малко загрижени или свикнали да обмислят проблемите на външната политика, се противопоставят на по-нататъшното разширяване на Балканите, независимо дали става дума за интервенция, окупация или анексия: първо, заради финансовите разходи, свързани с това, и второ, защото ще се засили славянския елемент в монархията. Водещите виенски вест-

[65] Военната партия иска да анексира двете провинции, въпреки увеличаването броя на славяните в ущърб на дуализма и унгарското върховенство. Сърбите и хърватите в империята лоялно се сражават на страната на Австрия срещу Унгария през 1849 г.

[66] Нелидов, в Revue des deux mondes, 15 май 1915 г., стр. 308; Сър Хенри Елиът, Някои революции и други дипломатически преживявания (Лондон, 1922 г.), стр. 205. По-късно Игнатиев обвинява Нелидов в „австрофилство“. Вижте Ону в SR, X, 628 и сл.

[67] Елиът, стр. 203-204.

ници подкрепят каузата на тази опозиция, особено англофилският „Neue Freie Presse“. Унгария също е подтикната да се противопостави на всяко разширяване на Балканите, поради симпатиите си към Турция, омраза към славяните и опасения от нарушаване на равновесието, установено с аусглайха от 1867 г.

Будапеща не се страхува от открит конфликт с Русия по този въпрос, Русия, която разби унгарската революционна армия през 1849 г., а унгарската земевладелска аристокрация не се интересува от стремежите на южните славяни за по-добри политически условия.

Андраши е солидарен с Франц Йосиф в желанието си да запази и увеличи престижа на Австро-Унгария. За да постигне това, той е бил изправен пред следните алтернативи:

(1) Запазване на Турция на всяка цена.

(2) Незабавна окупация на Босна и поемане в австрийски ръце на определящата роля на Балканите.

(3) Постигане на разбирателство с Русия за разделянето на Турция.

В началото на своето министерство той казва на Молинари (ноември 1871 г.): „Искаме да завладеем Изтока с мирни средства, а не с война“; и отново, през 1875 г., повтаря, че проблемите с разпадането на Турция няма да се наложи, да бъдат решавани в непосредствено бъдеще.

Следователно политиката на Андраши е да задържи Турция възможно най-дълго с мирни средства и да отстоява австрийски претенции на Западните Балкани само когато поддържането на турското управление вече не е осъществимо. Той иска икономически сюзеренитет, а не политическа хегемония, на Балканите и за тази цел желае да запази турското управление и да доминира икономически над Турция. Разширяването на австроунгарското политическо управление над южните славяни носи със себе си опасността славяните да вземат превес над малката унгарска нация и да доведат или до федерален триализъм, или до славянизиране на Унгария. „Да обявим ли анексия? Това ще направи всичките ни предимства илюзорни “, заявява Андраши на Коронния съвет на 24 август 1878 г. Вместо това той предпочита да запази порутения турски суверенитет, под чието прикритие Австро-Унгария може да експлоатира южните славяни икономически. Следователно Андраши е икономически експанзионист или империалист.

„Източният въпрос“, казва Хегедюш, „е дълбоко в съзнанието на Андраши, като въпрос на живот и смърт както за Австро-Унгарската монархия, така и за унгарския народ.“[68] 69

В това си желание за запазване на статуквото в Турция, Андраши, разбира се, е бил принуден от Русия, както и от Хофбург и развитието на събитията. Неговата позиция във всеки случай е била опортюнистична и затова той твърдо вярва, че „Австрия трябва да окупира и управлява“ двете провинции вместо османците, когато Турция вече не е в състояние да продължава. Той се съгласява с това, макар и неохотно, за да предотврати попадането на провинциите в славянски ръце, а също и за да угоди на Хофбург. От началото на въстанието той се е опасява от конфликт с Русия, но въпреки „Драйкайзербунда“, омразата

[68] Hegedüs, стр. 137, 141, 220, 216-217; вж. по-долу, раздел 9; също Приложение I, под „Окупация или анексия?“

към Русия е вродена в унгарската му душа и „неискреното, измамно, понякога почти злонамерено отношение на Горчаков“ засилва вътрешните му желания.

От самото начало той предполага възможността за разрив с Русия на Изток, но Хофбург (императорския двор) му заповядва да отложи подобно противопоставяне колкото е възможно по-дълго. Така му се налага да отлага, да заобикаля и подчинява, и да се разбира с Русия, докато не стигне до момента, в който може да повлияе и върху Хофбург и общественото мнение.

Андраши е политически противник на Родич и неговите военни славянофили, но до април 1875 г. приема идеята за евентуалното владение на двете провинции, когато Турция вече не може да продължи съществуването си.

Следователно е съмнително дали е имал силата или желанието да предотврати обиколката на императора в Далмация. Строго погледнато, Андраши, като съвместен външен министър, не може да се намесва във посещението на Франц Йосиф в Далмация, една от неговите австрийски (цислейтански) провинции. Но Андраши се съгласява, на Коронния съвет от предходния януари, че далматинското крайбрежие трябва да получи „необходимия си хинтерланд“.

Повод за този Съвет е поредното избухване на граничен конфликт между черногорци и турци. През октомври 1874 г. турците нападат и избиват черногорците в Подгорица. През зимата на 1874-1875 г. Австрия се намеси в спора за Подгорица в полза на Черна гора;[69] 71 до 21 януари 1875 г. Турция се съгласи с австрийско-черногорските искания.

Впоследствие, на 29 януари 1875 г., във Виена се провежда Коронен съвет под председателството на Франц Йосиф; ¬присъстват Ан Дреси, ерцхерцог Албрехт, генерал Бек и други. Франц Йосиф открива заседанието, като обявява, че Съветът е призован да обмисли австрийската политика на Балканите с оглед на черногорско-турския конфликт, който току-що беше уреден, но „можеше“ да избухне отново.

Андраши продължи с дълго изложение, казвайки. „Австрия не е извлякла никаква полза от славянските въстания от 1858 и 1862 г. Следователно сега е необходимо да се погледне напред и да се види какви действия позволява на монархията политическата ситуация, за да се придвижат границите на юг и изток; т.е. да коригираме на нашата граница на югоизток, за да може нашето далматинско крайбрежие да получи необходимия хинтерланд. Тази цел е напълно правилна и единственият спорен въпрос е да уточним къде и как да се постигне тя“.

Той смята, че е невъзможна пряка враждебна намеса срещу Турция. Както германците, така и унгарците в монархията ще се противопоставят: „те се опасяват, че Австрия вече има твърде много славяни спрямо населението си“.

След това, Андраши излага идеята Австрия да покровителства славянските народи на Балканите и да намери претекст за намеса и коригиране на гра-

[69] Проблемите започват с изнасилването на черногорско момиче от турчин. Последва обичайният кръг от отмъщения. За кланетата в Подгорица вижте Австрийската червена книга за 1873-77 г., № 42-96 (Aktenstücke aus den Korrespondenzen des K. und K. gemeinsamen Ministeriums, Виена, 1878 г.). Вж. Съмнър, стр. 137-138. Йонин, руският консул в Рагуза, твърди, че Австрия вече е променила антиславянската си политика;, но Игнатиев отказва да повярва.

ницата си.

„Но Турция е от съдбовно значение за Австро-Унгария. Защото Турция поддържа статуквото на малките балкански държави и възпрепятства техните [националистически] стремежи. Ако не е Турция, всички тези стремежи ще се стовъртят върху главите ни... Ето защо не можем да желаем Турция да се разпадне по този начин“…

…„Въпросът ще придобие друг аспект, ако вълненията на Изток доведат до ситуация, която оправдава нашата намеса. Австро-Унгария не може да пропусне такава възможност. Съществуването на Турция, която се разпада по нашите югоизточни граници, никога не е представлявало опасност за нашата Далмация; но ако Босна и Херцеговина се присъединят към Сърбия или Черна гора или ако там се образува нова държава, която не можем да предотвратим, тогава ние ще бъдем разорени и ще поемем ролята на „болния човек“.

„Следователно, ако подобна ситуация възникне, продължи Андраши, ще е дошъл моментът, в който ще бъде абсолютно необходимо за Австрия да осъществи своите стремежи и можем да се намесим на юридическа основа и да посочим на цяла Европа, че Австрия не може да си позволи да загуби Далмация или контролът над нейния хинтерланд да премине от Турция в ръцете на други господари, и тези провинции [Босна и Херцеговина] трябва да станат част от Унгарското кралство... Следователно не е необходимо тази политика да се прилага със сила, но Австрия трябва да постави света пред свършен факт. Признанието ще последва като нещо естествено. Австрия не трябва да се страхува от чуждестранна опозиция, дори от Русия, защото отношенията ни с Русия се основават на необходимостта от поддържане на мира. Германия е благосклонна, както и Италия, въпреки че Андраши има опасения за Италия, която „проявява твърде голям интерес към всяко споменаване на този въпрос“.

След това Андраши продължава, като представя конфликт между Турция и Черна гора (поотделно или в съюз със Сърбия). Австрийската намеса може да бъде оправдана, независимо коя страна ще спечели. Светът ще признае, че „съдбата на страните, разположени в краката ни, зависи от добрата воля и дума“ на австрийския император. Но Австрия трябва да избягва европейска конференция или споразумение, защото Австро-Унгария ще загуби преобладаващото си влияние. Това, каза Андраши, не може да се подчертае твърде много. В случай че Черна гора спечели, Австро-Унгария може да се намеси, за да спре прекаленото отслабване на Турция, да обезщети Черна гора и евентуално Сърбия, „в съответствие с нашите съображения“, да „коригира собствената си граница и да осъществи напълно своите стремежи“. По този начин Австро-Унгария имаа 75% шанс за успех и той се надява“, че Черна гора, „чувствайки се насърчена от Великите сили, ще създаде такава ситуация. ... Във всеки случай, ние ще имаме месото, а другите ще имат костта“.[70]

Андраши и императорският двор наистина имат политика по Източния въпрос и изхождайки от предпоставката, че разпадането на Турция е неизбежно, е да се осигури Босна и Херцеговина за монархията. Политиката отвъд това

[70] M. V. Groub, “Un document inedit concernant l'occupation de la Bosnie-Herzegovine ,” в Revue Bleue (Revue politique et litteraire), 5 март 1932 г., стр. 134-138.

обаче е опортюнизъм и финес, намиране на подходящия момент за удар и надежда за късмет в манипулирането на събитията по правилния начин.

Манипулирането на събитията, така че славянското въстание в Босна и Херцеговина срещу османските им потисници да доведе до унгарски контрол, чрез трик; един вид политически парад. Франц Йосиф и неговото обкръжение, желаят териториалната експанзия. Не и Андраши, който иска „да постави Турската империя в спирт, за да предотврати нейното разлагане".

Следователно, въпреки своите виждания, Андраши вече заема такава позиция за придобиването на Босна и Херцеговина и на практика осигурява руското съгласие за това.

Разговор между лорд Одо Ръсел и канцлера Бисмарк на 5 април 1876 г. потвърждава тази гледна точка. Ръсел отбелязва, че доколкото му е известно, Австрия няма нито желание, нито намерение да поеме задачата за окупация (на Босна и Херцеговина) и аз (Ръсел) бях изненадан да го (канцлера) чуя да говори за това като вероятност, която ще се случи. Бисмарк отговори, че съм правилно информиран, но според него продължаващото състояние на безредици и въстания в съседните провинции и нарастващата безпомощност на Турция да поддържа реда и да ги управлява рано или късно ще принудят Австрия, в самозащита и в интерес на собственото си пограничено население, да протегне ръка за помощ на Турция. Това е просто въпрос на време и най-доброто решение на заплашителното затруднение в общия интерес на мира и реда в Европа".

Ето накратко позицията на Андраши. Австрия трябва да окупира и управлява двете провинции, вместо да ускорява преструктурирането на славянския свят, което застрашава структурата на Двойната монархия. Това е първата причина, поради която на Берлинския конгрес Андраши предпочита да запази турския суверенитет над Босна и Херцеговина.[71]

Австрия да ги окупира и управлява, а претенцията ѝ за вторично наследяване да бъде утвърдена и когато Османската империя в Европа се разпадне.

Преди да завърши речта си пред Коронния съвет от януари 1875 г., Андраши добавя, че „е наложително, в случай на въстание в Босна и Херцеговина, военните сили на Сърбия и Черна гора да бъдат разединени".

Що се отнася до окупацията на двете провинции от монархията, ерцхерцог Албрехт желае тя да се разпростре до Балканските планини и да се поддържа контакт с турските граници и да се избегне всякакъв териториален контакт между Сърбия и Черна гора.

Андраши, вярва, че подобна граница ще е вечен източник на раздори. Накрая целият съвет възприема гледната точка на граф Андраши; и Франц Йосиф заявява, че приема териториалната граница между реките Дрина и Босна като най-подходяща за интересите на монархията. Изготвени са военни разпоредби за окупацията на провинциите; те предвиждат преминаване на река Сава близо до Брод, и нахлуване в Херцеговина от Далмация. Действащите военни сили са определени на 150 000, а окупацията трябва да бъде постоянна. Под-

[71] Авторът греши много, Андраши е принуден да приеме запазването на турския суверенитет поради изнудването и шантажа на турския делегат Каратеодори паша, че няма да подпише договора! (б. пр.)

ходящи офицери трябва да огледат терена чрез австрийските консулства в провинциите.

В противен случай, казва Бек, далматинското крайбрежие ще бъде обречено да се откъсне от монархията. Тази граница е определена през януари 1875 г. и следователно е ясно, че австрийската политика спряма двете провинции е определена поне 5 години преди окупацията им през 1878-1879 г.

Както Покровски, така и Фурние са съгласни, че разделянето на Турция е решено през 1873 г., когато Александър II и Горчаков са във Виена.

Т. Уемис Рийд публикува в списание „Макмилан" (Лондон) през юни 1879 г. статия за външната политика на лорд Дерби, която професор Дуайт Е. Лий нарича „вдъхновена" и която дава значителни доказателства за точна, вътрешна информация. Рийд твърди, че „Тройният съюз", както го нарича, през 1873 г. е решил да започне война за разделяне на Турция и че Босна и Херцеговина след това са определени за Австрия, а Бесарабия и Батуми на Русия. Това е известно на Дерби и е истинската причина Дерби да откаже подписването на Берлинския меморандум от 1876 г. Това, казва Рийд, той „може да се потвърди без колебание... така основните характеристики на Берлинския договор са решени няколко години преди началото на Руско-турската война". Следователно Андраши през януари 1875 г. може да заяви с увереност, че „няма нужда да се страхуваме от Русия", ако Австрия влезе в Босна и Херцеговина.[72]

От силите, единственият действителен и последователен противник на австрийската хегемония в Западните Балкани е Италия; никоя друга държава не е пряко засегната. Мацини през 1871 г. предвижда развитието на събитията и смята, че Балканите трябва да сформират конфедерация и да запазят Константинопол като свободен град, отворен за всички. Русия обаче няма преки интереси в Западните Балкани. Русия от години е постулирала претенциите за покровителство над православните християни, но това е много скрито влияние в Босна и Херцеговина. Преди разрастването на панслависткото движение през 70-те години на XIX век и преди Сръбско-черногорската война през 1876 г. много руснаци имат много слаб интерес или познания за жителите на Балканите и едва ли са наясно със съществуването на разликите между българи, гърци и сърби.

Сърбия, от друга страна, е зависима от Австрия от Кримската война, и дори по-рано. Това е една от определящите причини за разрастването на панслависткото движение в тази страна.

Разделянето на Европейска Турция, между Русия и Австрия не е нова идея. През 1850 г. барон Прокеш-Остен предлага да Русия да наложи контрола си над Константинопол и устията на Дунав; Австрия трябва да получи Сърбия, Босна, Македония и Албания. Прокеш-Остен, който е австрийски посланик в Константинопол, след Кримската война заема противоположнота мнение на плановете на Игнатиев, всички балкански народи да се развиват само под егидата на Русия. В резултат на Парижкия мирен договор от 1856 г., австрийското влияние напълно замества руското в Белград и през началото на 60-те го-

[72] Наивно, твърденията на Рийд са пристрастни и неверни, не Дерби а Дизраели отказва да подпише Берлинския меморандум, докато не изнудва Русия, текстът да бъде така променен така, че да загуби заплашителния си характер. (б. пр.)

дини на XIX век Австрия все повече се сближава с Турция в потискането на сръбското движение за единство и свобода.

Необходимостта от добри отношения с южните съседи на Австрия, докато монархията се бори за германска хегемония с Прусия (1866-1870 г.), временно води до смекчаване на отношението на Австрия към Сърбия. През 1869 г. Бойст изпраща Вениамин Калай в Белград, а около 1870 г. Калай предлага създаването та една западнобалканска държава, която да включва Сърбия, Босна, Херцеговина и Стара Сърбия, но дори тогава Белград не желае да се изправи срещу Австрия.

Вендел казва, че 1871 г. оставя след себе си две опасни огнища: въпросът за Елзас-Лотарингия, който тласка Френската република в обятията на Русия, в търсенето на реванша, и натискът на Хабсбургската монархия на юг и изток заплашваше да предизвика конфликт с южното славянство и с Русия.[73]

Новата австрийска политика спрямо Сърбия за първи път проличава на лондонските преговори по Дунавския въпрос, а конфликтът през 1871-1872 г. между Австрия и Русия се изостря в Белград. Горчаков и петербургските бюрократи са склонни да признаят австрийска сфера на влияние в Западните Балкани в замяна на австрийска подкрепа за руско решение на турския проблем. В това отношение те са в остра опозиция на Игнатиев, който желае мирно решение и пълен развод с Германия и Австрия на изток.

6. ДВОЙНАТА РУСКА ПОЛИТИКА; НОВИКОВ И ТАТИЩЕВ. Карцов е приятел на Игнатиев и руски агент в Белград. Балканите все още се смятат за част от Европейска Турция и Игнатиев е ръководител на руските консулски и дипломатически агенти на Балканите.

Съгласието на Горчаков за австрийско анексиране на Босна и Херцеговина и хегемония в Западните Балкани е цената за подкрепа в случай, че се наложи руска намеса в Турция. Това е резултат от срещите между австрийския и руския императори през 1873 и 1874 г., но е пазено в строга тайна от Игнатиев и от агентите на последния, разпръснати из целия полуостров, включително Карцов в Белград и Йонин в Черна гора. Така възниква объркване и двуличие.

Александър II и Горчаков всъщност са едно цяло във външната политика. Те не са панслависти по убеждения, но и двамата искат да угодят и задоволят панславистите и силата, която те представляват. Много се говори за сенилността на Горчаков, но в крайна сметка той не се справя толкова зле, за един старец. Горчаков няма убежденията на панславистите, но желае да постигне блестящ дипломатически успех и да възстанови международния баланс в Европа.

През 1863 г. той е най-видният държавник в Европа, но по-късно е засенчен от Бисмарк. Отказът на Горчаков да върви заедно с Бисмарк наистина струва на Русия, невъзможността тя да наложи своето решение. Русия се опитва да наложи чисто руско уреждане на европейски проблем. За тази цел Александър иска да си осигури подкрепата на Драйкайзербунда (съюза на тримата императори), но Австрия не се съгласява с панславистката програма и Горчаков трябва да плати чрез Босна и Херцеговина високата цена за това, което Австрия може-

[73] Вендел, стр. 332-333. Австрийската подкрепа срещу Русия противоречи на сръбските настроения; освен това победата на Австрия във война с Русия изглежда малко вероятна и руското отмъщение над Сърбия тогава е сигурно.

да предложи. Бисмарк иска да окаже услуга на Русия, да я подкрепи и дори да улесни отношенията ѝ с Англия, но не може да изпрати германски войски срещу Австрия.[74]

Йонин, руският агент в Цетине, е инструмент на Игнатиев. Пьотър Сабуров, руският посланик в Атина, по-късно (1880-1884) посланик в Берлин, е доста близък с Новиков, австрофилски настроения руски посланик във Виена. Той е в Лондон през 60-те години на XIX век и подобно на Шувалов, приятел с Бисмарк.[75]

Евгений П. Новиков, посланик във Виена 1870-1880 г., е предшественикът на Сабуров в Атина. Братът на Новиков, убит в Сръбско-турската война (1876), е съпруг на мадам Олга Новикова.[76]

Евгений Новиков е православен руснак, но не е славянофил или панславист. Завършил Московския университет, където е получил степен магистър по славянска филология и е написал дисертация за Ян Хус, Новиков е сериозен учен.

Карцов, неговият колега в Белград, го обвинява в педантичност и неспособност да се разбира с хората. Студен и учтив, а не добродушен или дипломатичен, той бързо спечелва доверието на австрийците във Виена. Докато е съветник на посолството в Константинопол, а по-късно и посланик в Атина, Новиков проявява ентусиазъм за южнославянската кауза, но по-близкото познанство със славяните, особено с българските водачи д-р Чомаков, Кръстович и други, кара Новиков да повярва, че българите не уважават ни най-малко гръцкото православие или славянската солидарност, и „всичките им стремежи са насочени към национален партикуларизъм и груб егоизъм".[77]

Когато по-късно във Виена, Карцов му напомня за ранната му привързаност към славянската кауза, Новиков нервно крачи из стаята и възкликва: „Не ми напомняй грешките на младостта."[78]

През 1871 г. Андраши отказва да приеме Игнатиев като руски посланик във Виена и вместо това иска Новиков. Андраши непрекъснато настоява за отстраняването на Игнатиев от Константинопол и през май 1876 г. казва на лорд Одо Ръсел, че Игнатиев никога не му е простил отказа да го приеме за посланик. Докато Новиков, според Андраши е „честен и справедлив дипломат, с когото е успял да поддържа най-близки и добри отношения".[79]

Във Виена, Новиков последователно работи за сближаване между Русия и

---

[74] Напротив, дори и това е предлагал в самото начало, но среща упорита съпротива на Горчаков. Вж. Улрих Лапенкюпер. „Мисията на Радовиц". (б. пр.)

[75] J.Y Simpson, The Saburov Memoirs (Кеймбридж, 1929), стр. 2-15.

[76] W. T. Stead, The M. P. for Russia (London, 1909), I, 13 ff.

[77] **Много ясен пример, за пълната несъвместимост между руските православни-панславистки предразсъдъци и българската кауза! (б. пр.)**

[78] „Карцов, в „Русская старина", том 133, стр. 93-94; Г. Гикас, „Посланик Новиков за панславизма и Източния въпрос" (Виена, 1907),: Що се отнася до панславизма и панелинизма, Новиков и Сабуров подкрепят гърците и виждат нарастващия конфликт между двете православни доктрини. Гикас (стр. 38-40 и 48) подчертава омразата на Новиков към панславистите и панславизма; ако може да се вярва на Гикас, Новиков изобщо не харесва българите и използвайки познанията си по славянска филология, дори оспорва те да бъдат считани за славяни по произход."Б. пр. Похвално, това „славянство и православие" са проклятие за българите!

[79] Taffs, p. 137.

Австро-Унгария. Той смята това за необходимо като противовес на военното превъзходство на Германия и като гаранция за приятелско разрешаване на трудностите на Балканския полуостров. Откровен и коректен в отношенията си с австрийците, той с удоволствие се противопоставя на панславистите и Игнатиев, с които се е скарал, още докато е в Атина. На свой ред приятелството и добросъвестността на Андраши напълно печелят лоялността на Новиков и той все повече се придържа към удовлетворяването на австрийските желания. Въпреки че е изключително полезен за руското правителство, Новиков не е държавник, нито пък дипломат от първа величина, и с нарастването на влиянието му във Виена, то намалява в Санкт Петербург.[80]

Фелдман, руският военен аташе във Виена, също е проавстрийски настроен и популярен сред най-добрите военни кръгове там и в Будапеща. От останалите членове на руското посолство във Виена, протежето на Игнатиев съветник Василчиков и секретарят Алексей Татищев не са важни. Но Сергей Спиридонович Татищев първият секретар и понякога шарже д'афер, е важна фигура във виенския живот през 70-те години на XIX век. Притежаващ лично излъчване, С. С. Татищев прави впечатление на всички, които го срещат за пръв път; но вроденият му егоизъм и самолюбие, постепенно отблъсквали приятелите му. „Комарджия и прахосник", той пропилява всичко, и въпреки това живееше като богаташ и „печелеше огромни суми в Жокей клуба", който посещава с принц Ипсиланти, гръцкия посланик във Виена. Татищев често се появява вечер в компания с граф Андраши, в театър „Карл" и другаде, и от тези му връзки и прекомерните му финансови нужди, се заражда слуха, че е продавал дипломатически тайни на австрийците.

Е. П. Новиков, неговият началник, по-късно възмутено отрича тези доноси и дори залага своята (на Новиков) отговорност, ако доносите се окажат верни. Татищев оставя дълги мемоари в своя защита, но откровено призна, че е играл хазарт в компанията на гръцкия посланик. Историята на Татищев е, че Ипсиланти най-накрая е изплатил дълговете си към лихварите в размер на 100 000 гулдена (около 42 000 долара).

Изтичане на руски дипломатически тайни чрез виенското посолство със сигурност е имало и Игнатиев възмутено пише, че е видял една от важните му депеши, на бюрото на колегата му Зичи в Константинопол.[81] Читателят трябва да си направи собствено заключение от тези факти.

Не трябва да смятаме, че Татищев е инструмент на Австрия. Всички доказателства сочат, че той е лоялен руснак, който е вярвал, че прави голяма услуга на Русия в голям мащаб чрез приятелството си с Андраши. Принадлежащ към тази вътрешна Виенска камарила, горд, екстравагантен, но слабохарактерен, той не можел да устои на изкушението на разгулния живот. Празната му касия е попълвани от онези, които се възползват от слабостите му.

В края на краищата, лейди Дерби също показава британски държавни до-

[80] По-късно, на Берлинския конгрес, Андраши споделя, че Новиков дори не е искал да съобщава на австрийците неприятните новини.

[81] Според Пржибрам (II, 39), Игнатиев е плащал на един от писарите в австроунгарското посолството на Зичи в Константинопол.

кументи на граф Шувалов, за да задълбочи британско-руското приятелство[82], и не е очевидно, че Татищев има скрит мотив освен австрийско-руския съюз, когато е продавал руски документи на Балплац.

Андраши е в доста близки отношения с тази клика на Татищев, Ипсиланти, Калич, Сабуров и Новиков и ги използва, с надеждата да обуздае панславизма и да постигне трайно решение на Източния въпрос. Привързаността на Андраши към тази група е най-доброто обяснение за отказа му да сключи съюз с Англия и за непоколебимото му доверие в Александър II и Русия по време на турската кампания. Андраши не вижда противоречие на съюза си с Бисмарк, който постоянно го насърчава да сключи приятелско споразумение с Русия.

Татищев несъмнено страстно обича Русия и още при първия изстрел на Дунав през 1877 г. бърза да се присъедини към действащата руска армия. След войната и разпадането на австро-руското съглашение, той „огорчен" и намразва Бисмарк. В двете си книга за Николай I (публикувани през 1887 г. и 1888 г.), Карцов казва, че той възвеличава Николай I до небесата, стремейки се да спечели благоволението на внука му Александър III. „Аз търся политическо убежище в историята", казва самият Татищев.[83]

Александър III харесва неговите писания. Татищев работи като журналист под ръководството на Катков през 80-те години на XIX век; служи като посредник между руското и българското правителство; накрая, под ръководството на Вите, действа в Лондон като преден агент при сключването на англо-руското съглашение.[84] Парите и техният недостиг го преследват до края на кариерата му. Роден през 1846 г., той умира през 1906 г., три години след появата на двутомната му биография на Александър II. Това произведение е забележително най-вече с пълното си мълчание за събитията във Виена в края на 70-те години на XIX век, и с цитирането на писма, които убедително доказват, че Бисмарк е тласнал Русия към война през зимата на 1876-1877 г. Последната глава несъмнено е мотивирана от антибисмарковските убеждения на Татищев и от провала на Виенското посолство под ръководството на Новиков в опита му да откъсне Андраши от германския съюз в замяна на тясно споразумение (*entente ä deux*), със Санкт Петербург.

7. ИГНАТИЕВ, ГОРЧАКОВ И АЛЕКСАНДЪР II. През 60-те години на XIX век българите и гърците се съревновават в Константинопол за благоволението на Игнатиев и Русия. Създаването на Българската екзархия през 1870 г. чрез пряката намеса на Игнатиев пред Портата, напълно отчуждава от него фанариотските гърци и застрашава добрите отношения на Русия с Атина.

Пьотър Сабуров, руският посланик в Атина (1870-1879), е умерен човек, който се стреми да поддържа добри отношения на Гърция с Русия и Драйкайзербунда. Той смята Гърция за най-стария защитник на православието. Не може да се противопостави на всеобщата гръцка враждебност към българите, а

[82] Лейди Дерби има любовна връзка с граф Шувалов, тя задълбочава друго приятелство!? (б. пр.)

[83] Карцов в „Русская старина", януари 1908 г., с. 95. Става дума за книгата му „Зад кулисите на дипломацията".

[84] За Татищев като журналист виж Irene Grüning, Die russische öffentliche Meinung und ihre Stellung zu den Grossmächten, 1878-1894 (Ирене Грюнинг, Руското обществено мнение и неговата позиция спрямо Великите сили, 1878-1894, Берлин, 1929), стр. 50-51 и 151-198.

желае да изгради в Атина противовес на България и панславизма. Следователно Сабуров неизбежно се стреми да задържи Гърция в орбитата на Съюза на трите императори. С тези усилия на Новиков, Татищев и Сабуров да уредят балканския въпрос в съюз с Австрия и Германия, не са съгласни Игнатиев и неговите агенти на Балканите.

За разлика от Шувалов и Горчаков, Игнатиев не принадлежи към големите дворянски семейства на Русия, а произхожда от по-дребното земевладелско дворянство. Но получиава достъп до двора чрез брака си с княгиня Голицина, аристократка, блестяща и привлекателна жена. Първият голям успех на Игнатиев е анексията от Китай на „голяма част от Манджурия". В преговорите, довели до тази анексия, Игнатиев се възползва от френско-английската война с Китай и последвалата окупация на Пекин през 1860 г. от съюзниците. Цяла Русия обаче е убедена, че резултатът се дължи на умението на младия преговарящ и кариерата му започва благодарение на сделката.

Назначаването на Игнатиев в Константинопол е първото признание, спечелено от московските националисти (панслависти), водени от Катков. През 1865 г. тези мъже все още не са издържали бойното си кръщение, но „националната и либералната програма на „Московски вестник" са смятани за еднакво безспорни".

Успехът на Игнатиев в Константинопол обаче не изглежда на съвременниците му толкова поразителен, колкото се струва на мнозина в ретроспекция. До 1869 г. Русия спечелва враждебността на гърците, както фанариотите, така и местните, заради с своята резервираност към тях, по време на Критското въстание от 1866-1869 г.

Влиянието на Игнатиев в Константинопол започва да намалява и отзоваването му се обсъжда, когато Френско-пруската война слага край на доминиращото френско влияние над Портата и оставя Турция на милостта на руския цар. Портата бързо усеща тази промяна и за велик везир е назначен Махмуд паша, наследил профренския Али паша през 1871 г. единствено защото е смятан за привърженик на Русия, с чиито желания Портата сега трябва да се съобразява.[85]

Австрия в продължение на много години е упорит противник на Русия в Константинопол, но утвърждаването на Драйкайзербунда през 1873 г. потиска тази опозиция и остава Игнатиев без конкуренция. В продължение на няколко години той безспорно заема „първата позиция сред дипломатите на Босфора". Отказът на Александър II да сключи планирания Договор за приятелство и съюз с Турция през октомври 1875 г., както желае Игнатиев, и развитието на британските интриги в Константинопол, след назначаването на сър Хенри Елиът през 1867 г., правят влиянието на Игнатиев непоносимо и водят директно до избухването на пробританското въстание през май 1876 г., което заменя „Махмудов"[86] с младотурчина[87] Мидхат паша.

---

[85] Eckardt, Distinguished Persons in Russian Society (London, 1873), p. 214, 168-225, Sumner, pp. 30 ff.; и Sumner in S.R.

[86] Така са го наричали като подигравка, поради проруската политика. (б. пр.)

[87] Авторът използва термина „младотурци" неправилно, те се появяват по-късно, в случая трябва да се каже консерватори. (б. пр.)

Следователно може да се съмнява дали престоят на Игнатиев в Константинопол е блестящият личен успех, какъвто се е струва на мнозина оттогава. Самият той отдава падането си на отказа на царя да подпише съюзния договор, за който Игнатиев току-що е спечелил султана с много упорит труд.

Портата не губи много време при избора си между Игнатиев, който можее да предложи само празни обещания, и Елиът, който обещаваше активна парична подкрепа и кораби.

Годината 1871 бележи края на френското влияние в Константинопол. Така в продължение на няколко години, 1871-1876, Игнатиев напълно триумфира в Портата, но е враждебно настроен към съюза на Русия с Германия и Австрия, на който съюз всъщност се крепи неговият триумф. Той желае Русия тихомълком да получи славянското наследство и да постигне мирно споразумение с Англия за съдбата на Константинопол и Проливите. Затова смята, че Русия не се нуждае от помощта на Бисмарк, нито на Австрия, нито от необходимост да пролива кръв.

Игнатиев е силно отдаден на българската кауза и за разлика от повечето руснаци не има егоистични цели тук. Отново, за разлика от царя и Горчаков, той също симпатизира на сърбите. Целта на Сърбия в подбуждането на революция по това време обаче не за да се освободи Балканите от турско владичество, а да присъедини Босна и Херцеговина и, ако е възможно, да добави Стара (Южна) Сърбия и Македония.[88]

Като цяло Игнатиев симпатизира на тези планове, но Горчаков и Александър II ги не одобряват. Горчаков и царят искат да купят австрийското съгласие за руска експанзия на юг от Дунав чрез анексията на Босна и Херцеговина. С целия този план Игнатиев е в такова ожесточено несъгласие, че както Андраши, така и Санкт Петербург запазват Райхщадското споразумение (1876) и януарската Будапещенска конвенция (1877) в пълна тайна от Игнатиев. За истинския панславист тези „споразумения“ са „предателство“; дори Вендел говори за „предателството на Русия на южните славяни, поради съюза с Австрия, 1878-1898 г.“[89] Горчаков не бил ентусиазиран от тези сделки, но смятал всяко друго решение за непрактично.

Отношенията между Бисмарк и Горчаков се обтягат. Това се дължи пряко на официалните усилия на Горчаков да уреди „военната тревога от 1875 г.“.

Бисмарк изпраща Радовиц през 1875 г. да предложи на Горчаков подкрепа по Източния въпрос в замяна на руска гаранция за Елзас-Лотарингия, но руският канцлер остава въпроса без отговор (доп. пр. всъщност открито отхвърля предложенията).[90] 91 Бисмарк смята руснака за суетен и натрапчив и затова не иска да даде пълен картбланш на Русия за експанзия на Балканите, която руското ръководство иска от него (доп. пр. но да не даде нищо в замяна, в случая гаранциите за Елзас-Лотарингия). Русия, и по-специално Горчаков, отдавна страда от Парижкия мира от 1856 г.

Обикновено мирните желания на Александър са добре известни и пот-

[88] Казано ясно и точно, сръбския мегаломански шовинизъм в действие! (б. пр.)

[89] Вендел, стр. 401-402.

[90] С. С. Татищев, Император Александър II (Санкт Петербург, 1903 г., по-нататък цитиран като Татищев), II, 488;

вардени от всички; въпреки това той много желае връщането на Бесарабия от чиста суета. Игнатиев никога не престава да го подтиква към активна балканска политика и именно Игнатиев през 1875 г. е смятан за наследник на престарелия Горчаков. Игнатиев си представя Турската империя като разпадащ се изгнил труп. Той предвижда и дори има планове да предизвика и въстанието в Египет.[91]

Отношението на Горчаков към Игнатиев не е нито еднозначно, нито лесно за определяне. Роден през 1798 г., Горчаков има дълга и забележителна кариера в дипломатическата служба. Близкото му познанство с Бисмарк датира от службата му като пруски посланик (1858-1862) в Санкт Петербург.[92]

Горчаков е служил като посланик във Виена по време на Кримската война. Двама от братовчедите му са изключителни командири по време на тази война, а единият е предал Севастопол.[93] Следователно Горчаков е започнал канцлерството си с решимостта да намери заместник на Австрия, фалшивия приятел през 1854 г.; и да си възвърне Бесарабия и престижа на Балканите. За тази цел панславистката балканска политика на Игнатиев предлага осъществяването на целите му.

Но Горчаков е наясно с дипломатическите трудности пред програмата на Игнатиев. Поради това канцлерът е непопулярен сред панславистите и в руския дипломатически свят е смятан за заклет противник на Игнатиев. Александър II, а не Горчаков, настоява Игнатиев да има пълна свобода на действие в Константинопол.

Дипломатичесикят агент в Белград Карцов, който е сред приятелите на Игнатиев, е оставил доста критичо описание на Горчаков. Карцов не е просто инструмент на Игнатиев, а способен дипломат, спечелил успехи като дипломатически агент в Йерусалим и на Родос; след 1878 г. той в продължение на много години е генерален консул в Париж. Описанието на Карцов, написано няколко години след тези събития, заслужава да бъде цитирана: „Начело на министерството на външните работи стоеше канцлерът княз А. М. Горчаков. Като дипломат, той беше в разцвета на славата си. Княз Александър Михайлович несъмнено беше много талантлив човек с богат политически опит. Но годините му бяха много. Физическите и умствените му сили, претърпяваха вътрешни ежедневни промени. Главата му оставаше свежа, но отслабената му воля не можеше да се справи с немощите, произтичащи от старостта. Егоизмът, мегаломанията, страстта към публичност, алчността и похотта винаги присъстваха в природата на княза. Сега, вече неконтролиран от моралните юзди, тези наклонности го обзеха изцяло и замъглиха вродения му ясен мироглед. В отношенията му с подчинените му липсата на церемониалност отстъпваше място на цинизъм и граничеше с непристойност и безсрамие. За любовните връзки на възрастния канцлер се носеха всякакви неприлични истории в столицата. Прекарал целия си живот в дворцовите среди, княз А. М. беше умел придворен. Благодарение

[91] Б. Х. Съмнър, „Русия и панславизма през 70-те години на XIX век“ (Лондон , 1934), стр. 40-41. Фадеев прекарва 1875 г. в Египет, реорганизирайки армията на хедива.

[92] В началото на кариерите си Бисмарк и Горчаков са начинаещи дипломати и служили заедно в Щутгарт и Франкфурт, 1849-1854.

[93] Става дума за много далечни роднини, представители на рода Горчакови. (б. пр.)

на проницателността, анекдотите и добрите приказки на възрастния канцлер, той остана ненаказан и дори беше благосклонно приет в тесния кръг на императрица Мария Александровна. Можеше ли такъв човек, остарял и разсеян, да се издигне до висотата на онези исторически събития, които като заплашителен облак се движеха към Русия? Зает изключително с мисли за себе си, във външните работи княз А. М. виждаше само рамката, през която стърчеше неговата собствена личност. Той смяташе княз Бисмарк за свой бивш ученик и не можеше да му прости, че го е надминал. Сред подчинените, Н. П. Игнатиев беше като трън в окото. Всеки път, когато Н. П. Игнатиев пристигаше в Санкт Петербург от Константинопол, княз А. М. развълнувано го питаше: „Идваш да ми вземеш мястото ли?“[94]

Граф Шувалов, друг добре осведомен, и враждебно настроен към Горчаков дипломат, е описал объркаността на Горчаков: „Въпреки че княз Горчаков блестеше през определен период от живота си, той никога не беше информиран човек. Притежаваше красноречие, но винаги се придържаше към общите фрази. В продължение на десет години бях негов подчинен и нито веднъж не го видях сериозно да се запознава с някой конкретен въпрос, независимо дали е в областта на вътрешните или външните работи. Когато се забъркваше в спор на заседание на коронния съвет или съвета на министрите, още с първите си думи издаваше пълното си невежество по въпроса, който се обсъжда. Като съветник и помощник на императора по време на епохата на най-важните реформи, той едва ги познаваше, освен по име, а с държавния механизъм на Русия беше напълно незапознат. Неговата особеност беше, че изобщо не можеше да работи с географските карти ...“[95]

Шувалов в Лондон е много умерен и спечелва благоразположението както на Бисмарк, така и на англичаните; Новиков, както видяхме, е изградил близко разбирателство с Андраши и Франц Йосиф.

И все пак балканската политика на Игнатиев се вписва толкова уместно в желанието на самия Горчаков да си върне Бесарабия и да разшири руското влияние на Балканите, че канцлерът не може да се въздържи самият той да се впусне в тайни машинации. През септември 1876 г. княз Никола казва доста цветисто на г-н Монсън, британски агент в Цетине, „ако царят можеше да прегледа писмата, които съм получил, Негово Императорско Величество ще изпрати не само г-н Йонин [руския агент в Цетине], но и княз Горчаков в Си-

---

94 Карцов в „Русская старина“ (Зад кулисите на дипломацията) за януари 1908 г., стр. 90. Лангенау до Андраши, 9 август 1878 г., описва Горчаков като „много алчен за пари“. Тази особеност, според Лангенау, се е засилва с годините и е една от причините, поради които, въпреки напредналата си възраст, той се задържа на канцлерския пост. Александър II го е запазва, като благодарност за дългата му служба към Русия (1824-1882), и поради естествената си инерция и предразположение да не поема по нови пътища. Бащата на Горчаков е бил армейски офицер и беден човек, а суетният стар канцлер сега харесва работата си, заплатата си и „великолепните апартаменти“, които са едно от предимствата на поста. Вижте Николай В. Чариков, „Проблясъци на висшата политика през войната и мира, 1855-1929“ (Лондон, 1931), стр. 100-101, за мемоари от първа ръка, изпълнени със симпатия към Горчаков.

95 Граф Пьотър А. Шувалов, Спомени (ред. В. Хвостов), в *Красный архив,* 1933, том 59, стр. 106.

бир“.[96]

Когато Карцов през юни 1876 г. е в Емс за инструкции относно влизането на Сърбия във войната, Александър му дава категорични инструкции да не позволява на Сърбия да се замесва във война. Но когато Карцов се сбогува с Горчаков, канцлерът отслабва значението на тези инструкции, като добавя: „Въпреки всичко, не забравяйте, че дори императорът да е против война, неговият син, престолонаследникът, е начело на движението.“ А. Н. Карцов напуска Емс силно объркан от този двуличен характер на руската политика.[97]

Така Горчаков се колебае, като предпочита първо едната, а после и другата линия на действие.

Истинският господар или контролиращ фактор в руската политика от 1875 до 1878 г. е Александър II. Но в самата руска канцелария през този период се води борба между военната и панславистката партия, и дипломатическата, европейски настроена партия. Освен Шувалов, също Гирс и Жомини, помощниците на Горчаков, са привърженици на умерността. Бароните Жомини и Хамбургер са секретари на Горчаков, като последният е само писар.

Николай Карлович Гирс, роден през 1820 г., е женен за племенницата на Горчаков. След двадесет години (1843-1863) в Югоизточна Европа на дипломатическа служба, той е последователно посланик в Персия, Швеция и Швейцария, от 1863 до 1875 г. Пенсионирането на Вестман като помощник-министър на външните работи през 1874 г. (б. пр. поради претърпян тежък инсулт) и края на дългите конфликти между Стремоухов, директора на Азиаттския департамент на мъншното министерство и Игнатиев, дават възможност за кариера на Гирс. Горчаков съчетава двете длъжности (замесник министър и директор на Азиятския депатамент) и осигурява назначаването на Гирс през декември 1875 г.

Гирс е от протестантски, шведски произход, но е роден в Русия и получава образованието се в Санкт Петербург. Ако Игнатиев е най-панслависткият от руските дипломати, Гирс е несъмнено най-европеец по своите възгледи. Той обаче е в най-добри отношения и редовно си кореспондира приятелски както с Карцов, така и с Игнатиев през 1875 и 1876 г.

Тих, непретенциозен, по-скоро бюрократичен, отколкото експанзивен, винаги добре информиран, не е сериозно разглеждан от съвременниците си за канцлерския пост. Смята се, че през 1875-1876 г. царят е предопределил поста за Игнатиев, който по-късно обвинява Горчаков, че е настройвал Шувалов и Игнатиев един срещу друг, за да проправи пътя на Гирс.

Всеки, който чете кореспонденцията от Санкт Петербург през пролетта на 1878 г., ще разбере колко пламенно Александър II желае връщането на Бесарабия. Тази провинция е отнета от баща му на смъртния му одър.

Цар Александър е привлекателна личност и но притежава много променлив и непостоянен характер, което е типично за „блестящите“ личности. Той се опитва да отговаря на интересите на целия народ, или поне полага усилия в тази насока. Великият автократор на Русия, управляващ по божественото пра-

[96]Бюканън до Дерби, 4 октомври 1876 г.; виж Съмнър, стр. 580-582, за „Руското влияние върху въстанието в Херцеговина“.

[97] Карцов в *Русская старина,* кн. 134 (април, 1908), стр. 70-71.

во, той се опитва чрез поземлената си политика да угоди както на дворянството, така и на селяните.

Пламенно предан на любовницата си, принцеса Долгорукая, той се опитва да остане лоялен съпруг на царица Мария Александровна. Умираща от треска, императрицата осъзнава, че децата на съперницата ѝ (от съпруга ѝ) играят на етажа над главата ѝ.[98]

Предаността на Александър към каузата на панславизма е пряко свързана с неговите семейни роднини. Мария Александровна е дълбоко религиозна, благочестива, суеверна, силно привързана към православието. На царицата пряко приписана тъпотата и глупостта, характеризиращи последните двама Романови.[99] 98 Нейният син, Александър III, престолонаследник в периода 1865-1881, е втори син; простоват в разбиранията си, притежаващ благочестива синовна природа, той е дълбоко потресен от отношението на Александър II към майка му. Престолонаследникът е пламенен панславист, но по консервативен, православен начин. Башанов, изповедникът на царицата, графиня Блудова, и кръгът от придворни дами около Мария Александровна също приемат каузата на южните славяни, но по православни религиозни мотиви.[100]

Като баща, Александър II се стреми да се реваншира заради любовницата си, като се съобразява с желанията на царицата и обръща необходимото внимание на политическите възгледи на престолонаследника.

Освен това активно желае руска експанзия на Балканите от по-чисто империалистически подбуди. Цялата програма на Игнатиев за преустройство на Балканите по панславистки модел го блазни и печели уважителното му отношение, дори е подкрепяна от сина му, и се радва на симпатиите на царицата и нейния кръг.

В същото време Александър е лоялен племенник, искрено предан на Вилхелм I, брат на майка му, и обвързан с Драйкайзербунда. Разривът между Александър и Игнатиев също се задава, когато посланика последователно се противопоставя на съюза с Германия и Австрия. Франц Йосиф в момент на раздразнение веднъж отбелязва, че Александър II никога не е имал и най-малка представа за естеството на унгарско-южнославянския проблем; и до самия край на Източната криза царят упорито вярва, че може да угоди на панславистите и да

---

[98] През юли 1874 г. царят дава на децата си от Долгорука титлите княз и княгиня, но синът му Георги (Долгоруки) няма право върху трона.

[99] По-нови автори описват Александър III като човек с скучна нагласа, предпазлив и бавен. Вж. У. Л. Лангер, Френско-руският съюз (Кеймбридж, 1929 г.), стр. 392; барон Борис Нолде, Френско-руският съюз (Париж, 1936 г.), стр. 272-275.

[100] Julius Eckardt, Aus der Petersburger Gesellschaft (Юлиус Екард, „В Петербургското общество“ Лайпциг, 1880 г.), стр. 90 и сл.; Стивън Греъм, Царят на свободата (Ню Хейвън, 1935 г.), стр. 237 сл. Башанов се е ползвал с доверието на двора. Той е пламенен славянофил и руски националист. Иван Аксаков, ръководител на Московския славянски комитет, е оженен за госпожица Тютчева, придворна дама на императрицата и близка приятелка на графиня Блудова, която е близка с Башанов. Чрез тези дами Катков, Погодин и московските славянофили имат глас в дворцовото обществено мнение. Графиня Блудова е довереница на царицата, и смята, че поляците, протестантите и другите неправославни трябва да бъдат мразени от всички истински руснаци. Чрез царицата, тя се погрижва Александър II да чете статиите на Катков във вестник „Московские ведомости“. Вж. Г. Флоровски, „Историческите предчувствия на Тютчев“, С.Р., III, 337-349; също „Победоносцев и Александър III“, С.Р., VII, 31 и сл.

осъществи плановете на Игнатиев на Балканите, като същевременно остане лоялен член на Драйкайзербунда.[101]

Швайниц, германският посланик във Виена до 1876 г., се чувства изолиран в столицата на Двойната монархия. Андраши смята Швайниц за твърде резервиран. Както скоро ще видим, той е назначен да замени Ройс през 1876 г. като германски посланик в Санкт Петербург, докато Щолберг наследява Швайниц във Виена. Андраши чрез своя посланик Кароли иска от Бисмарк промяна, поради голямата резервираност на Швайниц. Той е бил германски военен аташе в Санкт Петербург, русофил по душа и желаеше да продължи тройното споразумение между трите империи, и не приема идеята за двоен съюз между Австрия и Германия, с изключване на Русия. Но пък точно това е тайното желание на Андраши и той се надява да предизвика конфликт между Германия и Русия. Швайниц категорично, не е неговият човек, за да му помогне в подобно дело; Отказът му да работи в тази насока, която ще постави Бисмарк пред много непирятен „избор" между Русия и Австрия, прави Швайниц персона нон грата на Балплац. Андраши настоя за отзоваването му и го постигна през февруари 1876 г.[102]

Павел Убри, римокатолик от френски произход е руският посланик в Берлин. Той е крайно нежелан от канцлера след Военната тревога от 1875 г, защото е имал информация, че по време на Културкампфа полската съпруга на Убри, подпомага ултрамонтанистката Центристка партия в Германия. Германският канцлер допълнително обвинява руския посланик, че служи на папството и работи за всяване на раздори между Германия и Русия, двете некатолически сили.

Но Убри принадлежи към вътрешния кръг на Горчаков и той заявява, че Русия като суверенна държава няма да позволи на Бисмарк да диктува външното ѝ представителство.

Император Вилхелм и Бисмарк никога не са много единодушни през този период за отношенията с Русия. Императрица Августа работи открито срещу Бисмарк. Александър II сигурно е усетил тази ситуация от семейните си контакти с вуйчо си, Вилхелм I.

Бисмарк преговаря задоволително с посланика преди 1875 г. Смъртта на съпругата му, г-жа Убри през 1876 г. донякъде облекчава ситуацията и през пролетта на 1878 г. Бисмарк и Убри отново работят заедно, за да разчистят дипломатически пътя за Русия.

8. СЪСТАВЪТ НА АВСТРИЙСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ. Годината 1871 бележи жизненоважен поврат и пълна промяна в австрийската външна политика, но въпреки назначаването на Андраши за външен министър[103], разривът с миналото, особено по отношение на персонала, не е толкова рязък, колкото поня-

---

[101] Очевидно глупостта на последните Романовци, не е само по линия на майката и бабата, а и по негова линия. (б. пр.)

[102] Lothar von Schweinitz, Denkwiirdigkeiten (Лотар фон Швайниц, „Мемоари", Берлин, 1927; по-нататък цитиран като Schweinitz), I, 305-312. Швайниц се жени през 1872 г. за дъщерята на Джон Джей, американския посланик във Виена.

[103] Съгласно Ausgleich-а от 1867 г. Австрия и Унгария имат отделни парламенти и граждански администрации, но Австро-Унгария има три общи министерства: на външните работи, войната и финансите.

кога се смята. Граф Бойст, предшественикът на Андраши, е новият посланик в Лондон, 1871-1879 г.

Задържането му на този пост може да се разглежда само като бавна arrière-missione (забравена мисъл) на Франц Йосиф към новата политика на приятелство с Германия.

Граф Алоис Каройи, посланик в Берлин (1859-1879), произхожда от едно от най-известните земевладелски унгарски семейства и самият той е „мултимилионер". Той не е нито враг, нито съюзник на Андраши, но с богатството и преките си връзки с Франц Йосиф се извисява над Андраши и е независим от Балплац.

(Генерал) барон Фердинанд фон Лангенау, изпратен в Санкт Петербург през 1871 г., също е от по-старото поколение австрийски дипломати.[104] Той е антипруски настроен, не харесва Бисмарк, в приятелски отношения е с Горчаков и общува в Санкт Петербург с Лофтъс и Льо Фло , британския и френския посланици. И двамата, като него, са дипломати от старата школа и не са близки с Швайниц, германския посланик и близък приятел на Александър, нито с Шувалов, лондонския посланик и ефективна връзка между Санкт Петербург и Берлин. Лангенау е искрен защитник на австрийско-руското приятелство и съюз, но не оказа голямо влияние върху отклоняването на руската политика.

Във Виена барон Бела Орчи е заместник-секретар на Андраши и дяснато му ръко. Барон Йозеф Швегел е директор на търговския отдел във външното министерство, 1873-1881 г., и първи помощник на Андраши на Берлинския конгрес.

Барон Каличе, австрийски посланик в Румъния през 1876 г., по-късно посланик в Константинопол (1880-1906 г.), принадлежи към вътрешния кръг на Андраши и е един от малкото дипломати на важни постове, които споделя гледната точка на Андраши.

Друг помощник е способният унгарец Бенямин (Вениамин) Калай, добре запознат с южнославянските езици и условия. Той служи като австрийски агент и представител на Андраши в Белград от 1869 до 1875 г., когато отново заема мястото си в унгарския парламент и основава списанието „ Kelet Nepe" („Източен народ"), в което защитава политиката на Андраши.

Фон Пшибрам ръководи пресбюрото на Балплац. Принц Вреде, е дипломатически агентът в Белград, и граф Зичи, унгарски магнат и посланик в Константинопол (1874-1879), представляват старата ориентация във Виена и следват традиционната политика на приятелство с Русия и лоялност към Драйкайзербунда.

Зичи често е обвиняван че е слушал твърде много Игнатиев в Константинопол през 1873-1876 г.[105]. Няма доказателства обаче, че Андраши е недоволен

---

[104] Лангенау е вече стар с дървен крак, но „с оживен дух и блестящи очи". Той предпочита Гирс пред Горчаков, но се разбира добре и с двамата. Вж. Мишел дьо Бартоломей, „Mémoires d'un diplomat russe" в Revue L'histoire diplomatique, том 48 (1934), стр. 105-106.

[105] Граф Ференц Зичи остава лоялен към Хабсбургите по време на въстанието от 1848-1849 г. и придружавал руската нахлуваща армия. Вече възрастен мъж, той очевидно не е избор на Андраши, а на Франц Йосиф след пенсионирането на Прокеш-Остен от поста в Константинопол през 1871 г. Пшибрам обвинява Зичи, че е имал флирт с младата и привлекателна графиня Игнатиева (на 40 години); със знанието на Игнатиев. Твърди се, че Прокеш станал „по-скоро

от службата на Зичи в Портата.

В началото на 70-те години на XIX век Австрия оказва малка съпротива на руснаците в Константинопол, а Драйкайзербундът е основан на австрийското признание на руските интереси в Източните Балкани. Зичи не е нито първокласен дипломат, нито аутсайдер, а верен служител на Балплац, който лесно се съгласява с Игнатиев. Андраши казва на Бюканън през декември 1875 г., че Игнатиев е ощетил, а не е допринесъл за интересите на Русия на Изток, „отчуждавайки от нея симпатиите на гърците, българите и християните като цяло, докато турците гледат на него с подозрение". Следователно, въпреки че е знаел, за влиянието върху граф Зичи оказвано от Игнатиев, не намира някакво голямо неудобство от съществуващите между тях отношения.[106]

Разказите за това, че Зичи е инструмент на Игнатиев, се разпространяват от сър Хенри Елиът, британски посланик, който не може да разбере защо Зичи винаги подкрепя Игнатиев. Руската политика тук е агресивна, но Съюза на тримата императори и австрийската политика възлагат на Зичи задачата да подкрепя лидерството на Игнатиев. Всъщност Елиът не доволен от никой други посланик в Портата: Корти е „проруски", Вертер „потаен", а Шодорди „способен, но не и запознат с ориенталските дела".[107]

Новиков във Виена не е по-приятелски настроен към Бисмарк, отколкото Лангенау в Санкт Петербург, но и двамата работят за руско-австрийско съглашение на Балканите.

Дори историкът в ретроспекция да може да посочи защо германско-австрийски съюз е бил неизбежен, през периода 1873-1878 г. винаги съществувал въпросът дали Драйкайзербунд ще се превърне в руско-австрийски съюз, изключвайки Бисмарк. Андраши е против, но Франц Йосиф и неговото обкръжение са горещо „за". Франц Йосиф, подобно на Александър II, е доминиращият фактор в австрийската външна политика, както професор Честър У. Кларк показа през предходното десетилетие. Той не е имал истински симпатии нито към Бисмарк, нито към император Вилхелм, а Бисмарк от своя страна не е имал доверие на Франц Йосиф и го е смятал за „коварен йезуит". Нито един Хохенцолерн никога не е изпитвал симпатия към Хабсбургите, но националните сили често надделяват над личните предпочитания и Франц Йосиф осъзнава историческата необходимост от съюза с Германия, и след 1871 г. подкрепя министри, които провеждат тази политика.[108]

Граф Дюла (Юлиус) Андраши (1823-1890) дължи назначаването си за външен министър защото представлява и олицетворява Унгария, която Франц Йосиф неохотно приема през 1867 г. Като унгарски премиер през 1870 г. той попречва на Бойст и Франц Йосиф в политиката им за реванш срещу Прусия по време на Френско-пруската война и сега на Унгария се дава шанс да покаже

представител на Турция в Австрия, отколкото австрийски представител в Турция". Пшибрам, I, 329 и II, 37 и сл. За Prokesch вижте също Hans Pirchegger (редактор) [Mayer-Kaindl-Pirchegger], Geschichte und Kulturleben Deutschfisterreichs (Виена и Лайпциг, I937), III, 98, 169.

[106] Бюканън до Дерби, 27 декември 1875 г.

[107] Елиът, стр. 297.

[108] *Честър Уелс Кларк,* Франц Йозеф и Бисмарк преди 1866 г. *(Кеймбридж,* Масачузетс, 1934), стр. 514 и сл. и *по-нататък.*

накъде ще доведе външната ѝ политика на монархията.[109] Франц Йосиф и неговото обкръжение обаче остават в основата си пруски и антибисмарковски настроени. Поради това Андраши е постоянно изправен пред необходимостта да оправдава политиката си пред Хофбург (Двора), който не му симпатизира, и да я съгласува с различните интереси на унгарската аристокрация и виенските индустриалци. Затова не е чудо, че положението му е било вечно несигурно.

9. АНДРАШИ, ФРАНЦ ЙОСИФ И ЕРЦХЕРЦОГ АЛБРЕХТ; НЯКОИ ПОВАЖНИ АСПЕКТИ Вътрешната история на Австрия през 1870 и 1871 г. е свързана с опита за помирение на чехите и поляците с германците в Австрия, като се отговори на желанията на чехите и полските малцинства. Но германските либерали разбират движението погрешно и му се противопоставят. „Скоро се оказва невъзможно да се постигне напредък срещу волята на германските либерали, докато най-могъщият политически елемент в монархията стои зад тях, т.е. Унгария. Програма за отстъпки на славяните (в Австрия) не се на унгарците, защото се страхуват, крие риска славяните в границите на Унгария също ще издигнат подобни искания.[110]

Следователно правителството на Хоенварт-Шефле (1871 г.) е обречено на провал в опита си да осъществи федерализация на чешките и другите славянски народи в Цислейтанска Австрия. Андраши тихо, но ефективно работи в опозиция на този кабинет и неговата програма.[111]

---

[109] През 1866-1876 г. императрица Елизабет, помирена с Франц Йосиф, има значително влияние в двора. Елизабет е приятелка на Унгария; тя е научила унгарския език („най-трудният език в Европа“) и подкрепя политическите стремежи на унгарците. Най-добрите ѝ приятели са унгарци и подобно на тях тя не се интересува от славянските националности. Помирението на Франц Йосиф с Андраши и маджарите следователно върви ръка за ръка с помирението с Елизабет. Освен това Елизабет има увлечение по този „beau pendu“ (красив „обесен“ мъж) граф Андраши, „с огнени мустаци и черни като въглен къдрици, някогашен бунтар, сега министър на Негово Величество (на съпруга ѝ)“, който в тревожните дни на Компромиса от 1867 г. я нарича „красивото провидение на Унгария“; и изпращал всичките си слуги на почивка, вършейки цялата работа сам, когато императрицата, в най-дълбока тайна, го посещава за интимни отношения в малката му вила, разположена в слънчевите благословени с виното си, хълмове на Токай. Това не е причини за мандата на Андраши, но със сигурност този аспект на въпроса не бива да се пренебрегва или да си въобразяваме, че е измислен. Андраши се е радвал на покровителството на Елизабет, която след като се отчуждава лично от Франц Йосиф, постига „политическо“ помирение с него през 1866 г. и през 70-те години на XIX век запазва позицията си на управляваща съпруга. Помирението от 1867 г. и назначаването на Андраши за външен министър са част от решимостта на Франц Йосиф да „извлече полза от лошата ситуация“ и следвайки поуките от Кьонигрец, „първо да въведе ред в собствения си дом“. Юджийн С. Багер, Франц Йосиф (Ню Йорк, 1927), стр. 499-500; Редлих, стр. 340, 346-347; Карл Чупик, Елизабет, Kaiserin von Österreich (Виена и Лайпциг, 1930), стр. 119 и сл.; Граф Егон Корти, Елизабет, императрица на Австрия (Лондон, 1936 г.), стр. 157 и сл. Едва ли е прекалено да се каже, че Андраши дължи назначението си за унгарски министър-председател директно на императрица Елизабет. Хегедюш е използвал личните документи на Андраши и има интересни примери. Вж. също Приложение I. След 1876 г. влиянието на Елизабет върху политиката става нулево. За Елизабет и Андраши, виж Корти, Елизабет, стр. 128, 141, 154-171 и сл.; Морийн Флеминг, Елизабет, императрица на Австрия (Ню Йорк, 1935)

[110] Чупик, стр. 286; Пирхегер, III, 200-208, за правителството на Хоенварт

[111] Вж. Хегедюш, стр. 132-134. „Това, което Негово Величество и Хоенварт правят в Бохемия, е чиста лудост“, пише Андраши на жена си. „... Казах на Франц Йосиф директно в лицето, че поне трябва да се въздържи от това да издига на преден план, да бъде коронясан за крал на Бохемия... Думите ми сякаш му направиха известно впечатление, но само дотолкова, че импе-

Всъщност Унгария и германската буржоазия се утвърждават като активни сили в опозиция срещу императора и желанието му, да еманципира чехите и да удовлетвори исканията им.

Граф Алфред Потоцки, генерал-губернатор на Галиция, подкрепя Шефле и Дюркхайм като лидер в този безполезен опит да се удовлетворят австрийските славяни.

През октомври 1871 г. на южнославянската военна граница избухва въстание, което има за цел отделяне на южнославянските провинции от Хабсбургската монархия. Целта е създаването на нова „илирийска" държава, от Хърватия, Славония, Далмация и Каринтия, включваща Истрия и славянските области на Щирия, както и тогавашната турска Босна и Херцеговина. Генерал Молинари, командващ в Аграм, обаче действа бързо и за по-малко от седмица цялото вълнение е потушено. Но събитието оставя трайно впечатление у Франц Йосиф.

Той вече не се чувства в безопасност пред славянското население и се обръща към Андраши и германските либерали за подкрепа. Той понякога диктува министерските промени по моментни капризи и се усмихва само когато някой намекне, че неговите добри виенски граждани може някога да се разбунтуват. Сега той подкрепя Андраши срещу чехите и Хоенварт; правителството на Хоенварт-Шефле подава оставка на 25 октомври и е заменено от това на Ауерсперг-Андреши през ноември 1871 г.

Така Андраши идва на власт през 1871 г. като външен министър, след като се е противопоставил на австрийската федерализация и опита за признаване политическите права на славяните в Австрия.

Унгарците чрез Аусглайха от 1867 г., получават правото си на политическо равенство с Австрия, след борбата от 1849 и 1853 г., но сега, през 1871 г., доказват, че в комбинация с германските либерали, те държат тежестта на политическата власт в дуалистичната монархия и ще я използват, за да държат славяните в подчинение. Аусглайхът от 1867 г. бележи не само за триумфа на Унгария, но и за провала на надеждите на славянските народи в Дунавската империя за емнаципация.

Андраши поема поста на общ имперски външен министър по време на премиерството на принц Адолф Ауерсперг в Австрия и на Калман Тиса[112] в Унгария. Самият граф Андраши е богат земевладелец от централна Унгария с 4-5 поземлени имения, сред които е Красна Хорка. Той е римокатолик и богат аристократ. Както по положение, така и по темперамент, той е един от водачите на бунтовниците през 1848-49 г. Емигрира в Лондон и Париж, задочно осъден на смърт чрез обесване, но се завръща в Унгария през 1858 г. (на 35 годишна възраст) след амнистията. Заедно с Деак („младият и старият") работят усилено, за да уредят помирението с императора, който след поражението от Прусия през 1866 г., се съгласява на „компромиса" или „аусглайха" от 1867 г.

Въпреки всичко това, до 1871 г. Андраши не е популярен политически водач със свои последователи в Унгария, а дистанциран, темпераментен аристок-

---

раторът ще се въздържи от коронясване. Мога да остана на поста си (като унгарски премиер), настоявах, само ако ми бъде позволено да направя тук [в Унгария] обратното на това, което се случва там [в Австрия и Бохемия]."

[112] Баща на граф Ищфан Тиса, премиер след 1900 г.

рат, който олицетворява, но не е оформя, национални чувства. Тъй като Андраши не е бил политик до тогава, той няма никакво обучение по дипломация, освен че е изпратен като представител на революционното правителство в Константинопол през май 1849 г., за да осигури османска помощ за маджарската кауза. Този недостатък му оказва сериозна пречки в кариерата му на Балплац.

Като външен министър, едно от първите му действия е да отзове Метерних като посланик в Париж, апостолът на френския съюз, на който Бойст разчита много, за да унижи Бисмарк. Това ясно показва, че политиката на Андраши ще бъде рязък завой от тази на Бойст, но не може да осъществи изгонването на Бойст от дипломатическата служба. Вместо това Бойст е изпратен на важния пост посланик в Лондон. Този неуспех да се отстрани Бойст, озлобява Андраши и застрашава отношенията на с британското правителство през 70-те години на XIX век, и става предвестник на крайния провал на Андраши като външен министър. [113]

Обективната оценка на външната политика на граф Андраши винаги ще се сблъсква с големи трудности поради компромисите, които е трябвало да направи с Двора или да се откаже от поста си. Той желае, по мирен начин, доколкото е възможно, да засили влиянието на монархията на Изток и да не позволи установяването на руско влияние над балканските славяни. Не желае, но в крайна сметка не може да очаква война с Русия, за да постигне тези цели. Но императорът и Военнатапартия здраво стъпила в Хофбургския императорски двор, са и антиунгарски настроени и желаят съюз, а не война с Русия. В такъв съюз те виждат средствата за постигане на по-голяма хабсбургска експанзия и анексирането на Босна и Херцеговина.

Трябва да бъде ясно на читателя, че Андраши среща в Бисмарк препъникамъка за всякакви планове, които се замислят от маджарите, за отмъщение и реванш, поради унижението им през 1849 г. чрез нова война с Русия.

Освен това, активната унгарска опозиция в монархията срещу експанзията на югоизток и срещу всяко териториално разширение е негативна, нерешителна и не може да предложи привлекателна контраполитика. Унгария със сигурност е обзета от тюркофилски и русофобски настроения през 70-те години на XIX век, но не е достатъчно силна, за да наложи и проведе война с Русия, която ще е много тежка.

---

[113] Бойст и Андраши са заклети противници, но служат заедно и при Франц Йосиф, 1867-1870 г. Андраши е унгарски премиер. Барон Бела Орчи, близък човек и по-късно секретар на Андраши, е назначен през 1868 г. за ръководител на отдел във външното министерство при Бойст. Там той защитава унгарската гледна точка и през 1868-1871 г. поддържа твърдението на Андраши, че на Русия не трябва да се позволява да доминира на Изток. През този период Орчи и Андраши настояват за съюз с Германия, само ако Бисмарк покаже признаци на подкрепа за Русия или друга сила или Австрия в Близкия изток. Ерцхерцог Албрехт е водещият поддръжник на френски съюз през този период и през март 1870 г. заминава за Париж с планове за пролетна кампания на Франция, Италия и Австрия срещу Прусия. Настояването на Италия да окупира Рим проваля тези планове, както и нерешителността на Наполеон. Идването на Андраши на власт през 1871 г. бележи охлаждане на отношенията между Виена и Ватикана, които стават по-враждебни към Андраши, тъй като приема съюза с Бисмарк. Новите религиозни закони на Австро-Унгария през 1874 г. също предизвикват гнева на Пий IX и той заплашва Франц Йосиф с отлъчване и гледа с недоверие на съюза на Франц Йосиф с Русия и Германия, враговете на Ватикана.

Конституционната (германска) партия в Австрия, подобно на последователите на Гладстон в Англия, е загрижена за вътрешни проблеми и е слаба и безразлична към външната политика. По този начин, лишен от силна политическа подкрепа и неспособен да разработи силна контраполитика на желанията за „Ausdehnung“ (експанзия) на военната канцелария и анексионистите, Андраши се оказва с вързани ръце.

Политиката на Андраши никога не доведена в нито една от двете посоки до логичния си край (твърд съюз с, или война срещу Русия). Основната причина за половинчатите мерки на Андраши е липсата на подкрепа в собствената му монархия. Освен това, една откровено антируска политика изисква съюз с Англия, но британските министри никога не са изпитвали проавстрофиски симпатии.

Шувалов правилно отбелязва: „Лорд Дерби, никога не е бил приятел на Австрия“[114], а Бойст е постоянен възпиращ фактор за всяка ефективна коалиция между двете страни. В началото на своето министерство, Андраши вижда туркофобския кабинет на Гладстон и дори след 1874 г. тирадите на Дизраели срещу Русия се обезсмислят от приятелството на Солсбъри с Игнатиев на Константинополската конференция и от отделното споразумение, сключено между Шувалов и Солсбъри през 1878 г.

Пленер казва: „У дома Андраши няма приятели“.[115] Австрийското правителство е твърде слабо и му липсва политическият усет, необходим за да събуди ентусиазирано обществено мнение“ в подкрепа на външната си политика и в опозиция срещу военната партия на Двора. Германските либерали обаче изпаднадат в глупава лична враждебност към граф Андраши; за виенската аристокрация, все още имаща предразсъдъци срещу Унгария, революционното му минало е неприятно. Консервативната чешка аристокрация е враждебно настроено към него заради противопоставянето му на федерализацията от 1871 г. В Унгария той губи старата си популярност; там е обвинен, че е податлив на придворни влияния и е загубил от поглед истинската цел на рационалната унгарска политика. Освен това, той никога не е имал у дома (Унгария) истински последователи, въпреки че Тиса (и Калай) го защитават с необичайна енергия и в решителни моменти призовават строгата партийна дисциплина в негова подкрепа. Но от 1875 г. нататък винаги вътрешнополитическите нужди му дават гласа на Либералната правителствена партия, а не някакво сериозно съгласие от партия подкрепяща политиката му.

Въпреки всички тези неуспехи и толкова много опозиция, трябва да се

---

[114] *Красный архив,* 1933, кн. 59, стр. 93.

[115] Plener, II, 159 и сл. Вж. Tschuppik, стр. 323 и сл. Когато след окупацията на Босна и Херцеговина, август-октомври 1878 г., Андраши се явява пред австроунгарските делегати, той е „най-непопулярната фигура в монархията... германци и унгарци, поляци, чехи и южни славяни се обединяват в опозицията си“ срещу постижението, което императорът разглежда като първи триумф след дълга поредица от бедствия. Етиен, собственик на *Neue Freie Presse* и лидер на германските либерали, подкрепя Андраши до 1877 г., но през зимата на 1877-78 г. се обръща срещу него и посвещава перото си на борба с политиката и престижа му. Това обръща вътрешното напрежение срещу Андраши, възникват сериозни парламентарни трудности и Конституционната партия вече не му симпатизира. Изпитанието за слабостта на Андраши като политик е неспособността му да контролира делегациите (парламените), което е нещо основно в австроунгарската политика.

признае, че след 1866 г. и битките при Кьонигрец, след 1870 г. и Седан, Андраши през 70-те год на XIX век успява да издигне престижа на монархията и нейния авторитет в Европа. Той печели Босна и Херцеговина за Хабсбургите, успешно отстоява правото на монархията да се намесва в балканските дела и установява нейната хегемония в Западните Балкани като противовес на еманципирана под руско влияние България.[116]

Въпреки че не е обучен дипломат или запознат с традициите на световната политика, той приема присърце осъзнаването на легитимните амбиции на националната политика и в това отношение унгарският магнат и някогашен бунтар се превръща във верния слуга на Хабсбургската династия. Сега той желае възстановяването на монархията до старото ѝ положение в Европа и е политически достатъчна личност притежаваща необходимия характер, за да постигне това. Той не се е задоволява с дребни спорове, а предвижда бъдещото развитие на събитията, и върховната му постижение е Двойният съюз с Германия, който отговаря както на личните му предпочитания, така и на изискванията на династията, и който осъществява, когато вече е почти „уволнен" министър, при най-трудни обстоятелства.[117] Като отваря вратите към Балканския югоизток и чрез съюза с Германия, той създава за монархията основата за нейната външна политика за следващите четиридесет години.[118]

Изпитанието и крайният провал на Андраши като държавник обаче се състоят в неспособността му да осигури достатъчна народна подкрепа за политиката си, загубата на доверието на Франц Йосиф и на военното му обкръжение поради неговата (на Андраши) слабост и нерешителност, общия провал на споразумението му с Русия в края на зимата и пролетта на 1878 г.

Ако не бъде обуздан, той може да хвърли монархията в пропастта на война с Русия. Франц Йосиф, ерцхерцог Албрехт и Двора се опасяват от това и ве вярват в способността на Андраши да се справя със ситуациите.

Задържането на Бойст като посланик в Лондон е кардинална грешка. Отношенията между Австрия и Лондон, никога не са били близки през 70-те години на XIX век, но един първокласен дипломат може да направи компетентна оценка на британската позиция и да разработи с британското външно министерство осъществими основи за сътрудничество. Но озлобеният Бойст, се изявява в ролята на заговорник, работи с точно противоположна цел и в критични моменти представя на Дерби документални доказателства, че „Андраши лъже и не може да му се вярва".[119]

---

[116] Което в дълготраен аспект е грешка, вместо да спечели България, а тласка в лапите на Русия. (б. пр.)

[117] Напротив, главният инициатор е Бисмарк, уплашен от неадекватните писма и заплахи на Александър II. (б. пр.)

[118] Която завършва с пълен крах, заради конфликта с Русия, който става неуправляем и умело се използва от Англия и Франция за подпалването на ПСВ. (б. пр.)

[119] В мемоарите на Шувалов в Красный архив, том 59 (1933), стр. 93. Бойст и Андраши са съавтори в създаването на аусглайха; и двамата са членове на един и същ кабинет, 1867-1871 г., и отиват заедно в Ишл през 1871 г., за да препоръчат на Франц Йосиф да назначи Бойст в Лондон, а Андраши на Балплац. Падането на Бойст не се дължи на неговата антибисмарковска политика. Бойст е протестант саксонец и клерикално-консервативната партия във Виена и Будапеща го обвинява сериозно за поражението на католическа Франция от Прусия и за загубата на папския Рим в полза на новата италианска държава. Освен това е обвинен от „Икономист" ,

Не е чудно, когато Дерби казва на Шувалов че не се доверява на Австрия и „Англия не може да сключи съюз със страна, която ще я изостави в последния момент, дори след обявяване на войната".[120]

Вместо да разсее недоверието на лорд Дърби, Бойст го подхранва, за да подкопае политиката на своя съперник, началник и наследник; и кара Дерби да повярва, че е невъзможно да се разчита на думите на граф Андраши. Настояването на Андраши към Лондон през 1877 г., че няма тайно споразумение с Русия, разбира се разпалва за истерията на Бойст. Но един първокласен дипломат в Лондон, човек с остър ум и проницателност, който симпатизира на политиката на Балплац, би трябвало да отхвърли и разсея недоверието на Дърби, прикривайки липсата на честност у Андраши, за да положи основите за истинско съгласие между Лондон и Виена. Това е работата, която Пьотър Шувалов свършва за Санкт Петербург[121], а неспособността на австроунгарското посолство в Лондон да направи същото за Австрия, е кардинална слабост на външната политика на Андраши.

Лангенау, също в Санкт Петербург, е лоялен към Андраши и внимателен към задълженията си, но не е човек с голяма интелектуална проницателност, а антибисмарковата му ориентация не му пречи да спечели доверието на царя, симпатизиращ на вуйчо си Хохенцолерн. И обратно, присъствието в Берлин на Каройи, способен унгарец, който споделя напълно гледната точка на Андраши, е решаващо за поддържането на изгладени и приятелски отношения между Берлин и Виена през 70-те години на XIX век.

Райхщатското „споразумение" и Будапещските конвенции са продукт на кликата Новиков-Татищев-Андраши-Ипсиланти във Виена. Докато царят подкрепя Новиков и Татищев в тези споразумения, Андраши е има известна сигурност.

Но войната тласка Александър II все по-навътре в панслависткия лагер, който е откровено австрофобски, и царят неизбежно се откъсва от ръководните лини на Новиков-Татишчев. Това е пряката причина за австрийско-руския конфликт в края на зимата и началото на пролетта на 1878 г. и в тази криза нито Лангенау в Санкт Петербург, нито Бойст в Лондон са подготвили предварително за Андраши алтернативна политика, и министърът на външните работи щеше да бъде изолиран, ако не са приятелските отношения с Бисмарк, развити от Каройи и подпомогнати от Щолберг, германския посланик във Виена.

Начело на военната русофилска група в Австрия стои ерцхерцог Албрехт. Това, което прави ерцхерцог Албрехт толкова важна фигура в дворцовите сре-

---

че се е обогатил чрез операции на борсата, и както либералите, така и католиците във Виена губят вярата си в него. Вж. Р. Б. Моват, „Бойст", в Hungarian Quarterly, IV, 247-255; Придворните кръгове във Виена и Будапеща са изключително аристократични и католически. Но Калман Тиса, унгарският премиер, е „упорит калвинист " и главен надзорник на Лутеранската църква в Унгария. „В продължение на петнадесет години [1875-1890] Тиса е далеч по-истински диктатор на Унгария, отколкото Кошут или Деак някога са били." Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary* (Лондон, 1908), стр. 166-170 за триумфалната кариера на Тиса като лидер на Обединената либерална партия в Унгария.

[120] Дерби има предвид нежеланието на Австрия да се намеси активно в Кримската война, прода страха от руското отмъщение, и проруската позиция на Прусия. (б. пр.)

[121] Всъщност това не е постижение, а голяма грешка на цялата объркана руска политика. (б. пр.)

ди, е (1) военният му престиж , спечелен във войните с Италия; (2) близката му връзка с трона (той е първи братовчед на бащата на Франц Йосиф, племенник на стария император Франц и син на ерцхерцог Карл, който победи Наполеон I при Асперн); (3) голямото му лично състояние, което го прави най-богатия човек в Австрия и което се нарежда редом с богатствата на Романови и Ротшилд като едно от трите най-богати в Европа. До 1914 г. това състояние, тогава в ръцете на неговия племенник и наследник ерцхерцог Фридрих, е приблизително оценено на 300 000 000 долара. Личното състояние на Франц Йосиф към момента на смъртта му не надвишаваше 120 000 000 долара.

Албрехт е с тринадесет години по-възрастен от Франц Йосиф, който е с династично мислене и постоянно търси съветите на Албрехт. Освен това Албрехт е много интелигентен и здравомислещ, по време, когато интелигентността не е на първо място в Двора. Поради това Франц Йосиф силно разчитал на богатия си по-голям братовчед за подкрепа и съвет.[122] 119

Албрехт участва активно в потушаването на унгарското въстание от 1849 г. и впоследствие (1849-1860) е губернатор на Унгария. Той е водач на партията, която иска приятелство с Русия. „Той дори иска съвместно участие с Русия във войната с Турция." Андраши възприема положението на ерцхерцог Албрехт в двора и дейността му за приятелството с Русия, като заплаха за собствения си мандат и длъжност, и още през 1872 г. като външен министър разговаря директно с императора, за да се увери дали Франц Йосиф споделя неговите възгледи или тези на ерцхерцога.

По това време императорът, „чието собствено отношение към Русия почти никога не е отношение на искрено сътрудничество", е решил в полза на своя министър Андраши. Следователно е грешка да се идентифицират напълно ерцхерцог Албрехт и император Франц Йосиф, като едно цяло в русофилска политика.

Самите руснаци през 70-те години на XIX век, а всъщност и от 1856 г. насам, не се доверяват лично на Франц Йосиф защото го смятат за „предател".

Но Франц Йосиф е загрижен за военните въпроси. Маршаб Бек, неговият постоянен спътник и довереник, винаги посочва на императора, че за Австрия с нейното славянско население, една война с Русия предвещава пълна катастрофа.

Политиката на Франц Йосиф е баланс между унгарската омраза на Андраши към Русия и настояването на ерцхерцог Албрехт за ценността на руското приятелство. Австрийската политика през 70-те години на XIX век в края на краищата е диктувана от Франц Йосиф, а не от Андраши. Йосиф Редлих казва: „Във външната политика императорът е лично лидер, а не воден, от първия етап на всяка сделка." Франц Йосиф е кочияшът и държи юздите: Андраши е конят. Въпреки това не Андраши, а Бисмарк и ерцхерцог Албрехт са истинските автори на сближаването. с Русия в началото на 70-те години на XIX век. Това

[122] Редлих, стр. 10, 21, 100 и сл. Карл фон Дюнкер, „Ерцхерцог Албрехт, 1817-1895 " (Виена и Прага, 1897) е скучна биография от популярния жанр. Изявленията за съдбата на Хабсбургите са от чуждестранната кореспонденция на „Ню Йорк Хералд Трибюн", по-специално по повод смъртта на ерцхерцог Фридрих през януари 1937 г.; и от информация, предоставена ми лично във Виена. Вж. Дънкер, стр. 309 и сл.

сближаване е по-скоро зараждащо се, отколкото действително, фасада за удобство, зад която не се криеше истинско възраждане в националното мнение. Андраши предпочита двоен съюз с Германия, но отиде отвъд това и отстъпва на Франц Йосиф за съюз с Русия, защото виждаше в такъв съюз временно средство за ограничаване на панславизма на Балканите. Затова той е неволен участник в Драйкайзербунда, който му е наложен от Франц Йосиф, Албрехт и Бисмарк.

Андраши започна своя мандат като външен министър на 22 ноември 1871 г., като заявява на германския посланик Швайниц, че „тясното сътрудничество с Германия представлява основата на цялата ми политическа система". Скоро след това той казва на британския посланик във Виена, че Австрия може „да предприеме нападение в тила на Русия, ако тя някога заплаши Индия".

Когато е разтревожен от Меморандума на Горчаков, предложен в Берлин през май 1876 г., Андраши се среща с Бюлов и разкрива истинската си политика спрямо Русия: „Това неестествено нещо, което се нарича съюз на Тримата императори (Dreikaiserbund), идва от Германия. Вие (Германия) направихте руснаците толкова велики, но не сме ние длъжни да понесем последствията. Когато започне да вали в тази мизерна съюзна барака, ще си вземем чадърите си и ще излезем. Убеден съм, че ни изгонихте от Германия, в наша полза. Държава с 36 милиона жители (Австро-Унгария през 70-те години на XIX век) не може да има център на тежестта извън собствената си територия. Всяка държава трябва да има мисия. Нашата е на Изток".[123] 121

Франц Йосиф и неговият военен антураж желаели да анексират Босна и Херцеговина по военни и династични причини и да получат нови територии и поданици за монархията. Императорът е човек с посредствен интелект, значителна любезност, но практичен здрав разум, и подходът му към тези проблеми е част от неговото династично наследство. Заобиколен от множество братя и племенници, племеннички и братовчеди, Франц Йосиф гледа на различните земи и народи от своята многоезична империя като собственост на семейната си династия, на която е главен земевладелец. Той иска да види семейните владения или богатство увеличени и запазени. Видимите доказателства за това са армията и хазната, дипломатическите документи и министерските доклади; върху тях той съсредоточава вниманието си. Той не е нито приятел, нито враг на славянските народи в империята си, а просто е неутрален към тях, стига всичко да върви добре, такъв е и спрямо унгарците.

По природа и образование той е враждебен към нововъведенията и не се доверява на онези, които настояват за промяна. Франц Йосиф е прагматик: в неговия облик няма нищо от бунтаря, нищо от реформатора, нито от съзидателния строител. Той иска да анексира славянския Югоизток като практическа стъпка към възвеличаването на императорския си дом.

Андраши е много различен. „Императорът не познаава Източния въпрос и никога няма да го разбере", казва Андраши на императрица Елизабет, след аудиенция при Франц Йосиф. Андраши, както всички истински унгарци, иска да запази славяните в подчинение на маджарското върховенство.

Граф Андраши е най-изявеният унгарски официален представител по то-

[123] Роуланд Хегедюш, „Външната политика на граф Юлиус Андраши", в Hungarian Quarterly, III (декември 1937 г.), 632-633.

ва време. Току-що е спечелил първия си голям турнир с виенския Двор, със сключването на „компромиса“ с Австрия през 1867 г.

Сега той насочва копието си срещу славянските „роби“, които живеят по южните му граници, и се надява да разреши южнославянския въпрос, за поколения напред и в полза на своите унгарски господари.

Династията на Хабсбургите някога е бастион на Европа срещу турците. Сега (от 1875 г. до 1914 г.) тя играе ролята на защитник на турците срещу пробуждащите се народи. Тя не може да търпи образуването на славянски държави по своите граници, от страх че те могат да увлекат южните славяни които са в границите на Австро-Унгария.

Според него „Сърби, българи, румънци и черногорци, трябва да останат подчинени на турците, само защото стремежът им към свобода и автономия нарушава покоя на династията на Хабсбургите? ... Но в тази ситуация се крие зародишът на бъдещата световна война.“[124]

Така Андраши израснал в областта Токай в сърцето на Унгария, се стреми да запази турския суверенитет и да гарантира австроунгарското икономическо развитие на славянските държави: да задуши националните стремежи на южните славяни и да възпрепятства и осуети националното им развитие. Колкото и оскъдни да са ресурсите им и колкото и малко да е мястото им в семейството на народите, тези репресии на Хабсбургската династия, задушават емоциите им и възмущават националното им чувство за справедливост, и по този начин Дунавската монархия беше разкъсана в часа, когато се изправи пред нуждата от единство.

ГЛАВА II. РАЗВИТИЕ НА ИЗТОЧНАТА КРИЗА, 1875-1876

1. ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ЗАПЛАХА ЗА ДВОЙНАТА МОНАРХИЯ. Когато въстанието избухва за първи път в Херцеговина през юли 1875 г., Андраши официално заема позицията, че това е вътрешен проблем за Турция и скоро ще бъде потушено.[125] С разпространението на въстанието в Босна, скоро става ясно, че то не може да се пренебрегне толкова лекомислено. Австрия също е пряко засегната от самото начало, защото много християни, преследвани от мю-

[124] Политиката на Унгария в рамките на Хабсбургската империя е доста амбициозна, и благородна от унгарска гледна точка. Подкрепена от силата на империя от 50 000 000 души през 1914 г. [36 000 000 през 1876 г.], тази малка унгарска нация, само 10 000 000 [8 500 000 през 1876 г.], искала да направи собствената си държава толкова сигурна, че да може както смята Тиса (ок. 1916 г.), да поеме ръководството на цялата империя, или да бъде достатъчно силна, за да се справи сама, ако двойната монархия се разпадне, след гибелта на австрийския партньор. Тази политика, която всеки унгарец поема с „майчиното си мляко“, свидетелства за твърд и смел, национален характер. Въпреки това тежестта на събитията е насочена срещу нея. Безпристрастният историк не може да избегне това заключение.“ (Б. пр. Естествено, това е изкл. късогледа, егоистична и опортюнистична политика, която маже да доведе или до етническа гражданска война и разпад, или до реформи с цел еманципация на всички съставни народи и федерализация, както го е замислял Франц Фердинанд. Унгарците са изкл. вреден и деструктивен елемент в Двойната монархия). Вж. Е. фон Глейзе-Хорстенау, „ Разпадането на Австро-Унгарската империя“, стр. ix (английски превод, Лондон и Торонто, 1930 г.); Сетън-Уотсън, „Националните проблеми в Унгария“, стр. 166-172., Чупик, стр. 315-316.

[125] Червената книга за 1873-77, с. 97.

сюлманите, търсят убежище с имуществото си в Хърватия.

Искрите на пожара, възникнали спонтанни, бързо са разпалени допълнително от славянските комитети в Хърватия и Далмация, и от Игнатиев. Княз Никола Черногорски незабавно оказва тайната си подкрепа на въстаниците и доброволци от Черна гора се стичат в разбунтувалите се области, както и от унгарските предели. Според аусглайха от 1867 г., Хърватия-Славония, е присъединена към Унгария и поставена под унгарско господство. Много от сърбите и черногорците, както и от хърватите в Хърватия и Далмация, са бежанци от Босна и Херцеговина от предишните векове и сега пламенно подкрепят въстанието.

Въстанието в Херцеговина е активно, но тайно подкрепено от княз Никола. Северна Босна е следващата област обхваната от бунта, защото сръбското правителство тайно изпраща провизии и оръжие. Никола е нетърпелив да нападне Турция, но иска активното сътрудничество на Сърбия. Княз Милан все още се въздържа от такава война. Революционните комитети раздават оръжия и боеприпаси, изпратени в Русия. Игнатиев е в тясна връзка с Любибратич, един от водачите на въстанието, и му обещава подкрепа.

Барон Родич му оказва почти открито насърчение от Далмация. Когато Петър Карагеоргевич, сръбският претендент, се присъедини към въстанието с 60 доброволци, княз Милан незабавно иска изгонването му, под заплаха че ще спре сръбските доставки. Любибратич се съгласява. Любибратич обаче е само един от многото водачи, а Петър Карагеоргевич отново се включва във въстанието през зимата.

Стратимирович, ветеран от австрийската армия, и предводител на банатските сърби срещу унгарците през 1849 г., вече на 53 години, също отива в Сърбия през есента на 1875 г. и непрекъснато търси сръбското командване, докато Черняев не го изгонва през лятото на 1876 г.[126]

Има подозрение, че избухването на бунта през юли 1875 г. е първоначално дело на австрофилските славяни, които са в тясна връзка с Родич и другите австрийци в Далмация, и по-късно със сръбския княз Милан и Миятович. Кръгът около Родич, иска да отклони цялото южнославянско движение в австрийските канали и голям брой предполагаеми „водачи", както местни сърби и хървати лавяни, така и от австрийските земи, се стичат в бунтовническите райони.

Това обаче води до провал, защото, сърбите Ристич и Милетич и руският агент в Белград Карцов веднага организират съперничещи революционни чети, Игнатиев изпраща помощ и до лятото на 1876 г. тази съперничеща русофилска група се оказва достатъчно силна, за да обяви извън закона главните австрофилски славянски водачи, а Милан е принуден да следва примера им или рискува да загуби трона си.

Въпреки цялата тази подкрепа, през първите девет месеца въстаниците не разполагат с артилерия, нямат медицинско обслужване и като цяло въстанието се превръща в партизанска война срещу турците. Игнатиев ръководи въстанието от Константинопол, но се опасява, че Горчаков може да остави въстаниците в

[126] Georg von Stratimirovic, Was ich erlebte; Erinnerungen (Vienna and Leipzig, 1911/ Георг фон Стратимирович, „Какво преживях"; Мемоари (Виена и Лайпциг, 1911 г.), pp. 145-150.

беда, ако то достигне до важен етап.[127]

Далмация е била базата за снабдяване на въстанието с пари, провизии и боеприпаси; тук се приютяват и бежанците от въстналите райони, старци, жени и деца, бягащи от турските насилия. Австрийският, хърватски град Рагуза (Дубровник) се е превръща в бежански лагер. В гр. Зара се издава в-к „Народни лист", под ръководството на Биankини, и тук е пресцентъра на въстанието изпращащ новините и пропагандата си до целия свят (т.е. Европа).

Когато Любибратич, водачът на въстаническите чети, е принуден с войските си да премине австрийската граница, интерниран от австрийските власти, той е посрещнат радушно в Далмация.

Въстаници доброволци идват основно от Хърватия и Войводина (Унгария). Властите в Унгария обявяват участието във въстанието за държавна измяна, Бан Мажуранич в Хърватия е принуден да ги вкарва в затвора, а в Нойзац или Нови сад (Банат) Милетич е осъден на 5 години затвор за набиране на доброволци за въстанието.[128]

Словенците също се присъединили към хърватите и сърбите в южнославянското движение, а в Лайбах (Любляна) доброволчески комитет събра паричини помощи, медицински консумативи и боеприпаси, които изпраща на босненските „родни братя". Много доброволци се стичат към въстаналите райони, въпреки забраните и трудностите. Всеки читател на европейски вестник тогава е знаел за словенския въстанически лидер Мирослав Хубмайер. През 1876 г. в-к „Словенски народ" отбелязва Сръбско-турската война, като повод за пробуждането на националното съзнание на словенците. През 1875 г. хърватите подават петиция до своя император Франц Йосиф да обяви война на турците в подкрепа на Сърбия.

Като цяло австрийската администрация в Далмация, от барон Родич надолу, одобряват тези дейности и насърчават въстаниците. В Унгария обаче властите категорично не одобряват въстаническото движение и работят за неговото потушаване.

Следователно, въстанието от самото начало поражда вътрешен разнобой за Австро-Унгария. Сърбия също показа, че е обзета от духа на националистическия бунт. Австрийските отношения със Сърбия по това време са много тесни, Сърбия е икономически зависима от Дунавската монархия, и тя не може да остане безразлична към случващото се от другата страна на река Сава.

В Сърбия от 1868 г. управлява младият и неопитен принц Милан.[129] След

---

[127] А. Кучбах, „Пожарът на Европа" (Лайпциг, 1929), стр. 12 и сл.; Нелидов в „Revue des deux mondes", 15 май 1915 г., стр. 302, 305 и сл.; Фурние, стр. 11 и сл.; У. Дж. Стилман, „Херцеговина и късното въстание" (Лондон, 1877 г.), стр. 1-137; Сосноски, I, 108 и сл.; Вендел, стр. 328 и сл.; Еванс, „Пеша през Босна и Херцеговина"; Елиът, стр. 205 и сл.; Фишел, особено стр. 400-427; Шарл Ириарт, „Босна и Херцеговина" (Париж, 1876 г.).

[128] Южнославянският (сръбски) център в Унгария е Нойзац (Нови Сад във Войводина, Южна Унгария) на река Драва. Тук през 1866 г. Светозар Милетич основава своя вестник „Застава", а Нойзац се превръща през 70-те години на XIX век в интелектуален и културен център за сърбите. Когато избухва Босненското въстание, Милетич набира доброволци; и за това, въпреки че е депутат в парламента и има имунитет, е осъден на пет години затвор. Вендел, стр. 356, 500.

[129] Милан е роден през 1854 г. Получава образованието си в Париж. По характер е високомерен, циничен, егоцентричен и се интересува какво може да извлече от Сърбия за себе си.

посещението си във Виена през 1873 г. Милан се обвързва с Австрия. По този повод той постига твърдо разбирателство с Андраши, дори за необходимостта да разпусне „Омладина".[130]

Съвсем правилно Сетън-Уотсън, твърди, че „много преди голямата Източна криза и нейната неблагоприятана за Сърбия развръзка, да направи нейния княз васал на Виена, той е склонен да търси покровителство от Двойната монархия и особено от Унгария", за да потисне либералните и прогресивни тенденции сред сърбите, както вътре, така и извън държавата.

След завръщането си от Виена през 1873 г. Милан казва на Калай, протежето на Андраши, тогава австрийски представител в Белград: „Докато съм княз, ще остана лоялен на (Австроунгарската) монархия."[131] 9 Маринович, лидерът на Консервативната партия в Сърбия, е в пълно съгласие с Милан за австрийското приятелство. Но техен противник е Ристич, лидерът на Либералната партия, която през този период има мнозинство в Скупщината или сръбското събрание. Въпреки че е стар приятел на Игнатиев, Ристич не е инструмент на Русия, а иска да види силна Сърбия със силна позиция на Балканите.

Той е привърженик на предишния княз Михаил и плановете му, за общо въстание на южните славяни срещу турците (б. пр. зад което се крие сръбската шовинистична идея). Ристич използва Омладината за тази цел и официална Русия, която естествено откликва на тези стремежи, много повече от Австрия.[132]

Това разминаване между Ристич и Милан не е толкова очевидно през 1873 г., защото Австрия и Русия по това време са официални приятели в духа на Драйкайзербунда и това приятелство оказва влияние и на Балканите, където и двете империи подкрепят консервативното министерство на Маринович.

До 1875 г. Сърбия е погълната от належащите си вътрешни проблеми, един от които е развитието на социализма в страната.[133]

Милан е във Виена през 1875 г., за да урежда подробностите около сватбата си през есента, когато в Херцеговина избухва въстанието. В негово отсъствие белградското правителство, начело с второстепенни политици, под влиянието на Ристич, решават да подкрепят бунтовниците. Това дава свобода на белградските вестници да проповядва солидарност на сръбския народ с бунтовниците, и да подтикват набирането на доброволци и две такива дружини преминат през границата в Босна. Твърди се, че правителството се е страхувало, че в про-

---

Сетън-Уотсън нарича Милан „безпринципен, корумпиран неврастеник" (Foreign Aflairs, III, 490).

[130] Панслависткото сръбско тайно общество; често наричано сръбската „Черна ръка"; виж Х. Вендел, Южнославянското рисорджименто (Гота, 1921), гл. iii. „Омладина" обаче означава „младежи" и не бива да се бърка със сръбската „Черна ръка" от 1913-1914 г.

[131] R. W. Seton-Watson, "Les relations diplomatiques entre la Serbie et l'Autriche-Hongrie," in Le Monde Slave, III, 284-288 (August, 1926).

[132] Ристич и Игнатиев са приятели и връсници. Ристич е на 44 години през 1875 г., а Игнатиев на 43. Цар Александър II не се доверява на Ристич заради революционния, анархистки характер на Омладина.

[133] Големият брой социалисти в Сърбия е феномен, който не се разпростира в България. Социалистическото движение в България се появява през 80-те години на XIX век. През 1878 г. населението на Сърбия, и България е 90% неграмотно. Т. Читковски, Социалистическото движение в България (Лондон, 1931)

тивен случай бунтът ще премине под австрийски контрол. Милан провежда нови избори през август 1875 г. но е принуден да види Ристич на власт. Ристич е за пълна подкрепа на бунтовниците, дори това да доведе до война с Турция, но не е безвъзвратно за военни действия. Той иска да принуди Турция да приеме посредничеството на Сърбия в полза на въстаниците и в никакъв случай не искаше война преди пролетта на 1876 г.

Милан, в опозицията си срещу тази политика, е подкрепен от Маринович и Консервативната партия, но подготовката за войната продължава и до пролетта на 1876 г. огромното мнозинство от сърбите са „за войната". Ристич по това време е открито нелоялен към династията Обреновичи и предпочита да види република или замяната на Милан с принц Никола Черногорски. Както Русия, така и Австрия съветват строг неутралитет на Сърбия, но Карцов, руският консул, също панславист, след като представя официалното изявление на Русия, тайно съветва за война като „приятел на Сърбия". Либералното мнозинство в Скупщината скоро е единодушно в полза на войната. Маринович, лидерът на консерваторите, е културен, но непопулярен и му липсва сила в справянето с кризата.[134]

Да се противопостави на теченията, водещи до войната, означаваше за Милан да рискува трона си, не само защото е изключително непопулярен, но и защото има двама съперници за народната благосклонност. Това са княз Никола, от Черна гара, най-чист черногорски сърбин, син на Михаил, героя от Грахово[135] и правнук на Петър II Негуш, признат за най-великия от сръбските поети; и Петър Карагеоргевич, който през 1870 г. се сражава като доброволец във френската армия и сега се е присъединява към въстаническа чета в Северозападна Босна.

На 26 януари 1876 г. Гирс пише на Карцов, съветвайки сърбите, подкрепени от царското ръководство, „да бъдат подготвени за тази вероятност [войната]", в случай че желанията на Русия за мир се окажат безплодни. Гирс казва на дипломата си „Така ръцете ви са развързани. Разбира се, няма да пренебрегнете да предпазливостта и далновидността, които са незаменими в такъв деликатен случай. Като цяло всичко, което сте написали, е много, много задоволително за всички тук. Вие обаче със сигурност вече знаете това от телеграмата на канцлера. ... Аз лично напълно споделям вашите възгледи."

Карцов признава, че решението на Сърбия да се въоръжи е отклонение от съвета, даден от Драйкайзербунда. Но сръбското правителство въпреки това „се чувства здраво стъпило. Започва закупуването на боеприпаси, засилва се обучението на войските, и се обмисля за постигане на споразумение с Черна гора и Гърция. За тази цел е решено да се изпрати Ранко Алимпич в Цетине и Атина." Алимпич успява да сключи съюз с Черна гора; но Новиков чрез Сабуров предотвратява присъединяването на Гърция към конфликта.[136]

---

[134] С. Йованович, „Сърбия в началото на 70-те години", в С.Р., IV, 385-395 (декември, 1925 г.); Васо Тривановић, „Сърбия, Русия и Австрия по време на управлението на Милан Обренович", в Journal of Modern History, III, 414-441 (септември, 1931 г.).

[135] Грахово е голямата победа на черногорците над Турция през 1862 г.

[136] Карцов в „Русская старина", том 133 (март 1908 г.), стр. 563-566 и сл.; Р. У. Сетън-Уотсън, „Дизраели, Гладстон и Източният въпрос" (Лондон, 1935 г.), с. 31.

Вертхаймер[137] пише че запасният полковник Орешкович и генерал Стратимирович (сърби от Банат), както и другите австрофилски славяни, са също толкова панслависти, както Милетич в Нойзац (Нови сад) и Ристич или Груич в Белград.[138]

Това очевидно не е така. Трудно е да се разграничат всички нюанси сред югославяните, но първата група е във връзка с барон Родич в Далмация, с Миятович (тогава финансов министър в сръбското министерство) и със самия Милан. Родич и неговите съмишленици, както в монархията, така и в провинциите и в Сърбия, са противници на Андраши във вътрешната политика и са врагове на Унгария, защото искат еманципация на славянството, чрез федерализъм или триализъм. Но те не са врагове на Хабсбургската империя. Родич, Молинари и Стратимирович винаги са добре посрещнати в двореца Хофбург. Тези мъже иска да отклонят събитията в Сърбия, Босна и Херцеговина в посока, противоположна на желаната от Ристич и неговата група, подпомагани и подстрекавани от Карцов в Белград, от Йонин в Рагуза и, разбира се, от Игнатиев в Константинопол.

Андраши не симпатизира на никой от тях и вече е решен да поеме контрола над Босна и Херцеговина, вместо провинциите да преминат под панславистки ръце. Той не е безразличен коя от двете съперничещи си групи ще вземе превес в двете провинции и в Сърбия. Неговата „Нота“ и опитите му за умиротворяване през зимата на 1875-1876 г. са очевидно опит да се играе в полза на Родич и австрофилските славяни, да се усмирят бунтовниците и да се противодейства на панславистите искащи общо въстание на всички южни славяни.

Това е голямата цел на Андраши; и следователно той е решен да избегне на всяка цена всички симптоми на солидарност между бунтовниците и южните славяни в Двойната монархия.

Южнославянското въстание, което ще разтърси основите на Двойната монархия, е постоянната „*bete noire*“ (черна овца) на Андраши.[139] Затова той иска да не се допускат нито хърватски, нито сръбски полкове в близост до въстаналите области. „Веднага щом която и да е част от нашето население или въоръжени войници, колкото и малко да са, се присъединят към това движение, старите приказки за липсата на стабилност на монархията ще се появят отново и ние вече няма да бъдем силата, която решава за бунтуващите се, а заинтересована страна, за която събитията ще решат.“[140]

---

[137] Вертхаймер, II, 251-254, дава добро обобщение на силите, действащи в Сърбия и Черна гора.

[138] Андраши и унгарците репресират славяните в Унгария, като особено показателен пример за това е Милетич в Нойзац. Когато той умира през 1901 г., един унгарски ежедневник го нарича „коварен предател“. Милетич работи в противоречие с унгарските власти за южнославянското (сръбско) въстание. През първата част от управлението на Милан, Милетич е известен като „некоронованият крал на сърбите“. За отношенията му с панславистите вижте повече в Sumner, стр. 129; M. D. Stojanović, The Great Powers and the Balkans (Cambridge, England, 1939), стр. 15 и 26. Епископ Щросмайер в Хърватия също работи усилено, за да организира въстанието и да осигури подкрепата на босненските католици.

[139] За идеята, че Сърбия е предопределена да бъде Пиемонт на Балканите, вижте Херман Вендел, „Хабсбургите и Южнославянския въпрос“ (Белград-Лайпциг, 1924), стр. 12-15; вж. Яси, стр. 403.

[140] Wertheimer, II, 254.

Интересно е да видим тези страхове в интелигентното мнение на един съвременик на събитията. Веднага след избухването на Сръбско-черногорско-турската война, германсикят историк Хайнрих фон Трайчке, на 5 юли 1876 г., казва следното: „Ако Австрия нападне Сърбия, както желаят Крузе и Ко [кореспондентите], ще имаме световна (т.е. общоевропейска) война, в която любимата ни Дунавска империя едва ли ще оцелее. Но ако победят сърбите, тогава сред славяните в Австрия ще започне ужасяващо центробежно движение, което ще постигне целта си. Ако всички славяни се издавят в морето, аз няма да съжалявам. Но те са тук и да факт, а Аллах знае защо ги е създал... Имам много лошо мнение за съпротивителната сила на Австрия. Най-хубавото нещо, което горките австрийци имат, са способностите на глупостта и традицията [die Machte der Dummkeit und der Gewohnheit]. И това са две много реални сили в световната история... Всички врагове на Германия в чужбина се надяват на унищожаването на Драйкайзербунда. Да се бием ли с Австрия, срещу Франция и Русия? И то заради за един безнадеждно болен човек?“[141]

2. ОПИТИТЕ НА АНДРАШИ ЗА УМИРОТВОРЯВАНЕ. Следователно, от самото начало на въстанието Андраши е изправен пред опасността то да доведе до жизненоважни сътресения за самата Австро-Унгария. В меморандум, предназначен за Франц Йосиф, с дата 31 август 1875 г., той пише, че Турция засега трябва да бъде подкрепена и да бъде посъветвана да проведе реформи във въстаналите райони.[142] Той не е убеден, че е назрял моментът за разпадането на Турската империя, не иска да ускори това разпадане, но е загрижен Австрия да получи Босна и Херцеговина, когато разпадът настъпи.

Поради това Андраши желае да укроти въстанието и да предотврати образуването на Велика Сърбия или Велика Черна гора. В тази връзка той уверява Турция в австрийската подкрепа при избухването на въстанието и в желанието на Австрия, като съседна държава, да се възстанови реда.[143]

Андраши последователно се противопоставя на предложението на Горчаков (17 август 1875 г.) за автономно статут за Босна и Херцеговина, подобно на тази на Румъния. По-късно (13 октомври) той казва на Новиков, че не е против създаването на малки, автономни държави в Босна и Херцеговина, но не вярва, че това решение ще бъде трайно, поради смесения характер на населението (около 450 000 мюсюлмани срещу 700 000 християни) правило всеки проект за християнска автономия или мир, илюзорен.

Освен това Андраши смята, че такива малки славянски държави на австрийските граници ще са постоянна заплаха за монархията и ще формират зародиша на голяма славянска държава.

Барон Жомини, най-близкия сътрудник на Горчаков, който временно ръководи руското външно министерство през юли 1875 г., докато канцлера е на почивка, скоро след избухването на въстанието предлага на Андраши чрез Новиков съвместни действия на трите имперски двора за умиротворяване на въстаниците. Андраши отказва и вместо това предлага силите, независимо една от друга, но едновременно, да предложат на Портата своите добри услуги за мир

---

[141] H. von Treitschke, Briefe (Leipzig, 1914—20), III, 429-430.

[142] Wertheimer, II, 254.

[143] Андраши до Зичи в Константинопол, 7 август, Червена книга, стр. 98 и сл.

във въстаналите области.[144]

Германия и Русия най-накрая се споразумяват с Австрия, техните консули да агитират въстаниците да сложат оръжие, а Турция, поставена под натиск, се съгласява да сътрудничи. Италия, след това Франция и накрая Англия се присъединяват към този дипломатически демарш.

На 22 август Сервер паша е назначен за специален комисар за въстаналите провинции от Портата. Но въстаниците отказват да се доверят на турските обещания и предложенията се провалят. Чрез тази манипулация на събитията Андраши, освен че печели време, извежда Виена на преден план като една от пряко засегнатите страни. Така запазва Драйкайзерсбунда като обединена сила в започващата Източна криза. За да подхрани руско приятелство, по това време той изпраща ерцхерцог Албрехт в Санкт Петербург, за да участва в отбелязването на 25-годишнината от удостояването на Александър II с орден „Свети Георги". И тази визита е много добре посрещната от Горчаков.[145]

Междувременно Сърбия е строила армията си на турската граница и е нетърпелива да се впусне в боя. Андраши не е в позиция да се намесва със сила, но иска да държи Сърбия извън войната и я предупреждава за сериозните отговорности, които поема. Черна гора, все още външно неутрална, също има симпатии към „братята славяни" и обмисля своето включване във военните действия. През цялото това време (август и септември 1875 г.) Родич също настоява за активна намеса на австрийските войски в полза на въстаниците в Босна и Херцеговина; и настоява преди началото на военните операции, за пълно споразумение със Сърбия и Черна гора, като се предвидят териториални придобивки за Черна гора. Но Андраши в меморандум до Франц Йосиф, бързо отхвърля всяко подобно предложение. Да се увеличи Черна гора, посочва той, би означава да се създаде Източен Пиемонт на австрийските граници; а всяка австрийска окупация на въстаналите провинции ще предизвика незабавно обединената опозиция на Европа и дори в самата Австро-Унгария. Следователно австрийската политика трябва непоколебимо да бъде политика на „*laissez-faire*" (ненамеса, да се остави на самотек).[146]

С „Нотата" на Андраши от 30 декември 1875 г., казва Вертхаймер, той се надява да разчупи моралния протекторат на Русия над християните в Босна и Херцеговина.[147]

Андраши е искрен в желанието си за мирно разрешаване на цялата буркотия; ако се стигне до разпадането на Турция, със сигурност той няма да откаже някаква територия, но с право, е малко несигурен до какво ще доведе придобиването на Босна и Херцеговина за Двойната монархия и се колебае да предприеме тази стъпка, докато все още е има възможност за отлагане. Подобно обяснение е напълно в съответствие с липсата му на позитивни действия през годините 1875-1878.[148] Той симулира, че е постигнал дипломатически триумф с нотата от 30 декември; дори Англия се е присъединява към нея.[149] Нотата

[144] Червената книга, стр. 99.

[145] Вертхаймер, II, 264 и сл.

[146] Червена книга, стр. 104.

[147] Вертхаймер, II, 274.

[148] Татищев, II, 90-93.

[149] Защото знае, че това е чиста формалност, без реални последствия. (б. пр.)

всъщност не е представена в Константинопол до 31 януари 1876 г. и след известно забавяне е приета (14 февруари) по принцип от турците.

Никой от руснаците, нито Игнатиев, нито Горчаков, нито дори Новиков, не изпитват ентусиазъм или доверие в нотата на Андраши. Андраши първо я предлага на Русия (чрез Новиков) на 13 октомври[150], и въпреки че Горчаков император Александър II, не виждат някакъв шанс за подобрение чрез подобен метод, те не можгат да я откажат и се придържат към нея, след като се уверяват, че тя има пълното одобрение на Франц Йосиф. По време на тези дискусии Андраши е принуден да разгледа контрапредложението на Игнатиев, който настоява настоятелно (октомври 1875 г.) за свикване на Европейска конференция, която в случай на неуспех да бъде последвана от обща окупация на Босна и Херцеговина от Русия и Австрия.

Естествено, това предложение което е в пълен разрез с възгледите на Андраши, предизвиква дискусии с Новиков, и е отхвърлено напълно. Той смята, че не е възможно, двете провинции, след като бъдат окупирани, да бъдат върнати отново на султана.

Разбира се, подобни скрупули не притесняват Игнатиев или другите панслависти; България вече също показва признаци на бунт, а руснаците[151], подобно на Игнатиев, силно желаят незабавно и всеобщо отваряне на целия Източен въпрос.

Доколко отказът на бунтовниците да сложат оръжие се дължи на усилията на Игнатиев и панславистите е проблематично, но последиците от дейността на славянските комитети във въстаналите области са твърде добре известни, за да оставят съмнение, че е имало такава връзка.

Доколко самият Горчаков симпатизира на тези усилия е друг въпрос, но няма основания да се смята, че той е бил изцяло против, и се надява да се възползва от тях. Докато Андраши може да държи под контрол своите военни кръгове, насочени към Босна, Горчаков няма нито средствата, нито желанието да сложи край на дейностите на панславистите, защото за разлика от австроунгарския си колега, той не изпитва нито страхове, нито съмнения за желателността от нови завоевания на Балканите за Руската империя.[152]

Поради тези две причини, традицията и страх от Англия и Австрия, официалната му политика е да се съобразява дипломатически с Германия и Австрия и да не се отчуждава Англия. В същото време той тайно се радва, на панславистката дейност на неофициалните представители на Русия на Балканите.

Политиката на Горчаков изглеждала на Андраши като двуличие и двойна игра[153] и тази гледна точка е отразена у Вертхаймер, който определя Горчаков като „главния злодей в драмата“. Не можем да го представим като добронаме-

---

[150] Горяйнов, стр. 313

[151] Не всички руснаци, а само панславистите, трезвомислещите не желаят една излишна и неясна с последствията си война. (б. пр.)

[152] Тук автора се увлича много. Точно обратното е, Горчаков не желае никакво замесване на Балканите, но е принуден да се съобразява с панславистите, които са проникнали дори в двора, основно сред висшите офицери и светските кръгове около императрицата и престолонаследника (Аничковия дворец).(б. пр.)

[153] Всъщност Андраши играе двуличната и коварна двойна игра, подвеждайки и императора си. (б. пр.)

рен и почтен старец, както се представя пред съвременниците си. Той е загрижен за руския дипломатически успех и най-вече за личния триумф, преди да напусне поста си, отивайки в пенсия. В политиката си да търси съгласие с Англия и Австрия, той е подкрепян от Шувалов и Новиков.[154]

Игнатиев или не осъзнава напълно предстоящите дипломатически трудности, или умишлено ги игнорира. Така той действа в руските официални среди и на императорските съвети, като противник на умерената политика на Горчаков. Игнатиев иска да види как Турция осъществява реформи в разбунтувалите се провинции единствено под егидата на Русия. Според Нелидов, програмата на Игнатиев за Русия на Изток по това време е: окупация на Проливите и разделяне на Турция при първа възможна провокация; Египет да отиде при Англия, Сирия при Франция, архипелагът с Тесалия и Епир при Гърция, докато Сърбия и Черна гора също трябваше да бъдат разширени, а Константинопол да стане свободен град под руски портекторат, служейки като център на руския Балканск съюз.[155]

Игнатиев иска да създаде голяма България от България и Македония. Австрия трябва да бъде компенсирана с част от Босна.[156] Твърди се, че Горчаков е оставил непрочетен ръкописа, в който е изложена тази програма.

Игнатиев по това време все още млад (роден през 1832 г.). Както Лангенау, австрийският посланик в Санкт Петербург, многократно отбелязва малко по-късно, перспективата да види Игнатиев, като наследник на Горчаков, в руската канцлерска администрация и престолонаследника (по-късно Александър III) на трона, е повод за размисъл на Австрия. Програмата на Горчаков е по-малко ясна и категорична; неговото осъзнаване на предстоящите дипломатически трудности е по-реално. Освен това застаряващият канцлер не се интересува съществено от амбициозната програма на панславистите за преобразяване на Балканите по линия на расовия национализъм.

Царят и Горчаков ясно виждат, че опасността за Русия, в случай на война, идва от възможна коалиция на Англия и Австрия с Турция срещу изолирана Русия. Следователно, преди да се продължи по посочения път, трябвало да се постигне разбирателство поне с Австрия и Германия.[157]

Съответно, през април 1876 г. Андраши е поканен на съвместна среща в Берлин с Бисмарк и Горчаков, който по това време заедно с барон дьо Жомини придружава Александър II на посещение в германската столица. Андраши, също е нетърпелив да постигне разбирателство, както и Горчаков, не губи време да приеме, защото се вписвало добре в собствените му желания да има по-определено разбирателство с Бисмарк и доколко може да се разчита на негова-

---

[154] Nelidov in Revue des deux mondes, May 15, 1915, pp. 305 ff.;

[155] Hans Plehn, Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung (Мюнхен и Берлин, 1920), стр. 62 и сл.

[156] Нелидов, в Revue des deux mondes, 15 май 1915 г., стр. 304 и сл.; Hanotaux, IV, 70; Г. Трубецкой, „La politique russe cn Orient ", Revue d'histoire diplomatique, XXI (1907), 161 и сл.

[157] Германия многократно сама им се предлага, мисията на Радовиц току-що е свършила безрезултатно, но царят и Горчаков отхвърлят всеки опит за двустранен съюз, заради криворазбраната си франкофилия и нежеланието си да признаят германските права над Елзас-Лотарингия. Русия иска да получава, но нищо да не дава, дори и по въпроси които изобщо не я засягат, като този. Глупостта е твърде типична руска черта. (б. пр.)

та подкрепа в случай на криза. Отношенията между Горчаков и Бисмарк не са никак добри от времето на „военната тревога“ от предходния май.

В началото на декември 1875 г. връщайки се в Санкт Петербург след шестмесечно отсъствие, княз Горчаков, спира в Берлин и обсъжда Източния въпрос с Бисмарк. Остава уверен от германския канцлер, че Германия няма пряк интерес от въпроса, но ще приеме всичко, решено между Австрия и Русия в духа на Драйкайзербунда. Както Бюлов[158] пише на Алвенслебен в Санкт Петербург, на Горчаков е казано, че целта на германската политика „не е в развитието на турските дела, да се даде някакъв тласък, а е същата, която княз Горчаков е определил като цел на непосредствените си усилия – поддържането на Драйкайзербунда, почиващ на правото на свободно решение (des auf freier Entschliessung beruhenden Drei-Kaiser-Bündnisses).[159]

Бисмарк несъмнено е обезпокоен за възможността за съюз, който изключва Германия.[160] Според принц Ройс, германския посланик в Санкт Петербург, ерцхерцог Албрехт при неотдавнашното си посещение в руската столица, е казал на царя, че няма да умре щастлив, освен ако веднъж не успее да победи пруса-ците в открита битка.[161]

Швайниц смята, че посещението на ерцхерцог Албрехт е план на военната партия във Виена за постигане на тясно разбирателство с Русия на Балканите. Бисмарк се опасява и от нарастващо сближаване между Франция и Русия, особено след като знае, че посещението на Горчаков в Берлин и подкрепата му за Франция през май 1875 г. са последвани от срещи между руския канцлер, френския външен министър Деказ и президента Тиер в Швейцария през лятото, като Тиер заявява след срещата (1876 г.), че се надява да уреди Източния въпрос съвместно с Горчаков.[162]

Руският канцлер провежд дълги разговори още през март 1874 г. с Льо Фло и Гонто-Бирон и пита: „Какво ще направи Франция по Източния въпрос? Ще продължи ли да бъде слаба и ограничена до тесните си интереси или ще се приспособи към новия ред на нещата?“ Трудностите пред френско-руското сближаване тогава са много по-големи от руска страна, отколкото от френска. Синът на Горчаков е посланик в Швейцария; Горчаков прекарва лятото на 1875 г. там и след това провежда разговори с Деказ и Тиер. Не е сигурно какво са обсъждали конкретно.

След 1871 г. Горчаков осъзнава, че ако успее да постигне триумф на Балканите, това ще бъде за сметка на Австрия; и вярва, че като флиртува с Фран-

---

[158] Това е старият Бернхард Ернст фон Бюлов (1815 – 1879), бащата на известният канцлер на Влихелм II. (б. пр.)

[159] Die Grosse Politik der eurvpiiischen Kabinette, 1871-1914 (Berlin, 1927; cited hereafter as G.P.), I, 208.

[160] Вертхаймер, II, 287 и сл.

[161] David Harris, “Bismarck’s Advances to England in ‘January, 1876,” in Journal of Modem History, III (1931), 449 ff. For the visit of Archduke Albrecht in the fall of 1875 see also Wertheimer, II, 270.

[162] Andre Dreux, Derniéres Années de l’Ambassade en Allemagne de M. Gontaut-Biron, 1874-1877 (Paris, 1907), p. 203; Wertheimer, II, 287; Werner Jahrmann, Frrmkreich und die urientalische Frage, 1875-1878 (Berlin, 1936), pp. 20-21 and ff.Андре Дрьо, „Последните години на посланичеството на Гонто-Бирон в Германия“, 1874-1877 (Париж, 1907), стр. 203; Вертхаймер, II, 287; Вернер Ярман, „Франция и Източния въпрос“, 1875-1878 (Берлин, 1936), стр. 20-21 и сл.

ция и създава кошмара за френско-руски съюз, ще уплаши Бисмарк и той ще подкрепя напълно и безрезервно Русия.

Руският канцлер печели приятелството на Франция с усилията си в Берлин през май 1875 г. Но когато през 1876 г. се опитва да се възползва от френската дипломатическа подкрепа в Константинопол и дори за евентуална подкрепа на френския флот срещу Англия, французите се оказват твърде предпазливи и много уплашени от мощта на британския флот.[163] Следователно Бисмарк трябва да изостави престорения си самодоволство, с което обикновено говори за Източния въпрос, и да направил нов демарш както към Русия, така и към Англия.

Условията на предложенията на Бисмарк към Англия и Русия са такива, които той ще да отправя отново и отново – Босна и Херцеговина към Австрия, Бесарабия към Русия, устията на Дунав към Румъния и компенсация за Англия под формата на сигурност за Суецкия канал или, завземането на Египет.

Той повдига темата пред лорд Ръсел в разговори, започнати на 2 януари 1876 г., но посланик възприема като провокация, предложението за пряк съюз с Англия на Изток. „Нямайки специални интереси, които да защитава в Турция", съобщава Ръсел, Бисмарк предложил да подкрепи интересите на Англия, „ако правителството на Нейно Величество желае неговата подкрепа в предстоящи събития, предвид благотворното влияние което му може да упражнени във Виена и Санкт Петербург".

Дерби обаче е подозрителен и първоначално дори не докладва въпроса на Дизраели. Подобно на Алкмена, съпругата на Амфитрион, Дерби предпочита краткото си смъртно щастие пред всякакви божествени дарове които Зевс може да даде.

Горчаков е също толкова подозрителен и се опасява, че Бисмарк се стреми към обкръжение на Франция, когато Убри докладвал за разговора си с германския канцлер от 5 януари 1876 г. , в който той предлага на Русия същото решение, каквото Бюлов изпраща на Мюнстер в Лондон. Тъй като Англия е извън Драйкайзербунда, Бисмарк предлага на Русия, да действа като посредник между тях. В отговор на доклада на Убри, Горчаков отговаря на 11 януари 1876 г. , че това му напомня за Голямото изкушение и че царят няма да се остави да бъде съблазнен по този начин да завладее Константинопол. Той изглежда особено изненадан от предложението на Бисмарк да посредничи с Англия, а недоверието му към германския канцлер е твърде очевидно от писмото му.[164] След като не получава отговор, се връща към предишната си политика на приятелско безразличие към Русия и Източния въпрос.

Бисмарк прави нов опит за разбирателство с Англия и на 1 февруари предлага на Ръсел обединен фронт между Англия и Германия, двете държави, които желаят мир на Изток. Въпреки че Дизраели е склонен точно към такъв

[163] Jahrmann, стр. 32, 48 и сл; Gabriel Hanotaux, Histoire de la France contemporaine, 1871-1900 (Париж, I908), IV, 107; Dreux, стр. 209 и сл.; Documents diplomatiques frangais, 1871-1914 (Париж, 1930), II, № 59, 61, 64 и 66; цитиран по-долу като D.D.F. Горчаков иска да организира европейски флот под френско командване и да го изпрати в Източното Средиземноморие.

[164] Горяинов, с. 314-316; вж. мисията на Радовиц.

съюз с Германия през цялата 1876 г.[165] и въпреки че кралицата също се ентусиазира и изразява убеждението си в добронамерeността на Бисмарк, Дерби отхвърля това и инструктира Ръсел, че Англия не желае „изключителни съюзи".[166]

По това време (средата на февруари) Бисмарк вече не се притеснява от възможността за австро-руски съюз и показа на Ръсел, че вече не се тревожи за ситуацията. Нещата се развиват по следния начин. Бисмарк е показал благоразположение към англичаните и е посочил как Англия може да намери компенсация за австро-руските придобивки на Балканите.

Оттогава нататък Дизраели гледа със значителна благосклонност към споразумение с Бисмарк. Германският канцлер през следващата година се възползва от всяка възможност да подканва Русия и Австрия да постигнат приятелско споразумение за териториални придобивки на Балканите в духа на „Драй-Кайзербунда".

За случайния наблюдател през април 1876 г. австро-германското сближаване изглежда малко напреднало в сравнение с това между Франция и Русия. Все още има леки причини за раздори; австрийската армия не може веднага да стане прогерманска, нито австрийските чиновници. В края на краищата австро-германското приятелство е в предполагаем етап и все още не е поставено на изпитание. Бисмарк, подведен от генерал фон Швайниц, се страхува от твърде близко руско-австрийско приятелство, което може да бъде допълнено от френско-руско разбирателство, изключвайки Германия.[167]

Този призрак несъмнено е причината за усилията му да постигне вместо това англо-руско разбирателство чрез германско посредничество. В Германия все още имаше партия, която иска тесен съюз с Русия и отделяне от Австрия. Швайниц се заблуждава, че Андраши става русофил и рисува тенденциите в черни картини.[168] Андраши не го харесва и настоява за неговото отзоваване.

Пенсионирането на принц Ройс като посланик в Русия дава възможност на Бисмарк да направи промяната. През февруари 1876 г. граф Щолберг заменя Швайниц във Виена. Любимец на Бисмарк, Щолберг е млад, все още не навършил 40 години, произхожда от добро аристократично семейство, има големи частни доходи и к може да постигне светски напредък срещу принцеса Метерних-Шандор, чийто дом във Виена е центърът на антигерманската, профренска партия; и срещу Новиков, Татищев и проруската камарила.

Допълнително доказателство за добрите намерения на Бисмарк за Австрия се вижда в назначаването на Швайниц за нов посланик в Русия. Швайниц

---

[165] За по-нататъшните убеждения на Дизраели, че руско-германското съглашение всъщност се разпада, вижте Prince Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst, Denkwürdigkeiten (Щутгарт и Лайпциг, 1907), II, 197 и писмото на Бисмарк до Мюнстер от 6 юли 1876 г. в Otto von Bismarck, Anhang zu den Gedanken und Erinnerungen (Щутгарт и Берлин, 1901), II, 488; също G.E. Buckle (Monypenny and), The Life of Benjamin Disraeli (Ню Йорк, 1926), VI, 81 и 88. Съглашението между Англия, Австрия и Германия на Изток изглежда за мнозина не неразбираемо. Сравнете Wertheimer, II, 358. Дизраели вярва, че е постигнал тази цел на Берлинския конгрес. Plehn, стр. 70; Бъкъл, VI, 367.

[166] Rudolf Liebold, Die Stellung Englands in der russisch-türkischen Krise von 1875-1878 (Wilkau, 1930), pp. 30 ff.; William L. Langer, European Alliances and Alignments, 1871-1890 (Ню Йорк, 1931), стр. 77; Harris, Journal of Modern History, III, 441-456; Катарама, VI, 20 и сл.

[167] GP, II, 29, бел.

[168] Вертхаймер, II, 288 и сл.; Швайниц, I, 296-312.

обаче ще бъде отличен представител на Германия в Санкт Петербург. Той владеел напълно руския език и бързо става близък приятел на цар Александър, който често го кани на лов и постоянно играят „вист“ (игра на карти).[169]

„Императорът е изключително приятелски настроен към Швайниц. Вчера го посети. Странна магия “, пише Валуев през февруари 1877 г. Ключът към „магията“ на Швайниц върху царя е привързаността към вуйчо му, германския император, а посланика първо е бил личен представител и адютант в руския двор и оттогава се познават с царя.[170]

Швайниц остава тук до 1892 г. и неговите всеобхватни проучвания на ситуацията имат голяма полза за успеха на Бисмарк в поддържането на близки отношения с Русия.

В действителност, страхът на Швайниц, че Андраши ще се насочи към потясно разбирателство с Русия, което може да се превърне в опасно за Германия, няма основание. Поддържайки добри отношения с Русия, Андраши играе двойна игра. Той изобщо не се интересува от прилагането на предложенията му за реформи, чрез неговата Нота, а се стреми, заблуждавайки Горчаков, да държи Русия в неведение и да я предпази от драстични стъпки, които ще отворят целия южнославянски въпрос в ущърб на дуализма.

Докато ухажва Русия, Андраши е лоялен към Бисмарк. Руският канцлер, се стреми да поддържа добри отношения с Австрия. „Не желая никакво прекъсване на тесните ни отношения с Андраши“, пише той на Убри на 1 април 1876 г. „Твърде много хора са заинтересовани да посеят недоразумение между нас. Неговият интерес е да поддържа близостта на нашите отношения, от която Австрия преди всичко има нужда. Император Франц Йосиф знае, че именно Андраши е този, който създава трудностите между нас.“[171]

В същото писмо до Убри, Горчаков излага очакванията си по отношение на Бисмарк. Той съобщава на посланика в Берлин, че „ако има разминаване между нас и Австрия по Източния въпрос, Бисмарк е уверил Шувалов, че можем безусловно да разчитаме на него. Прусия, казва той, е длъжник на Русия за подкрепата ѝ през 1870 г. Изплащането на този дълг е ангажимент на честта за нея. Ето защо, като джентълмен, а не като канцлер на империята, той заяви, че за да поддържа нашите претенции, Прусия ще ни предостави германска армия; той не направи това изявление като канцлер, защото в политическите си отношения, като канцлер, спазва известна предпазливост в изразяването на мислите си“.[172] 46

Самият Бисмарк потвърждава пред Шувалов през 1878 г., че през 1875 г. е предложил на Горчаков 100 000 германци за използване на Изток.[173]

---

[169] S. M. von Propper, Was Nicht in die Zeitung kam (Frankfurt-am-Main, 1929), стр. 66 и сл.

[170] П. А. Валуев, Дневник, 1877-1884 (Петроград, 1919), с. 8.

[171] Горяинов, стр. 316.

[172] Също, Горяинов, стр. 316

[173] Тук авторът не е разбрал смисъла. Наистина Бисмарк предлага военна помощ на Русия, но това става едва при неуспехите с атаките на Плевен, по време на Руско-турската война, а не по-рано. Въпросът е най-добре изяснен в разговор между Гирс и Милютин през 80-те год. на XIX в., но авторът няма как да знае за това, тъй като беше публикувано едва в наше време, с пълното издание на „Дневника“ на Милютин. Очевидно и преди това, за да спечели Русия за тесен съюз с Германия, Бисмарк е обещавал, принципна подкрепа за Русия, вкл. и с военна по-

Ако Горчаков сериозно е предполагал, че Бисмарк ще подкрепи Русия с армия в случай на война с Австрия, той е в много голяма грешка, но това писмо от 1 април 1876 г. наистина представлява началото на усилията на Горчаков да получи нов ангажимент за Русия от Бисмарк.[174] Убри отговаря на 10 април 1876 г., че що се отнася до отношенията между Русия и Австрия, Бисмарк винаги му е казвал, че изборът му е направен и „той ни е дал предпочитанието си". Но що се отнася до другите декларации, направени на Шувалов, Убри се опасява, че подкрепата ще е чисто платоническа и трябва да се стигне до споразумение развие преди да се разчита на реална помощ. Следователно, Убри съветва за сближаване с Австрия, въпреки големите разминавания във възгледите, които съществуват между Виена и Санкт Петербург по Източния въпрос. Именно при тези обстоятелства тримата имперски външни министри очакват с нетърпение срещата си в Берлин.

3. БЕРЛИНСКАТА СРЕЩА, МАЙ 1876 Г. Нотата на Андраши дотогава остава без резултат, както Бисмарк е предвидил. Султанът предлага амнистия на всички, които сложат оръжие в рамките на четири седмици и обещава да възстановят разрушените жилища и църкви, но въстаниците искат реформите да бъдат гарантирани конкретно от Австрия и Русия и открито се обръщат към силите за подкрепа. Главният представител на силите обаче в преговорите с въстаниците е барон Родич, военен губернатор на Далмация, а преговорите са водени под егидата на принц Никола Черногорски.[175]

Следователно не е чудно, че резултатите са безплодни; военните действия са възобновени от въстаниците през април. Изправен пред тази ситуация, Високата Порта, най-накрая (18 април) решава да се откаже от идеята за преговори с въстаниците, докато те не бъдат поставени под контрол и взема решение за енергична и безмилостна военна кампания. Дервиш паша е назначен за главнокомандващ, който трябва да завземе Черна гора; Мухтар паша трябва да окупира Херцеговина и Босна.

Когато Горчаков научава за това, е много ядосан. Посланиците в Санкт Петербург са извикани при него и разсъждават за необходимостта от мерки за предотвратяване на турските действия. Пет от шестте сили се съгласяват, но Англия отказа всякаква подобна колективна стъпка, а турският посланик дава на Горчаков „официалното уверение", че Турция няма намерение да нападне Черна гора.[176]

мощ при евентуално война с Турция. Бисмарк желае забъркването на Русия в Източния въпрос, надявайки се на реципрочността, признаване на Елзас-Лотарингия и прекратяване на всякакъв флирт с Франция, за пълна германска подкрепа на Изток. (б. пр.)

[174] Татишчев, II, 488 и бел.

[175] Кучбах, стр. 49 и сл.; DDF, II, № 39 и 40 с бележки под линия; Стилман, стр. 136 и сл.

[176] Schweinitz, I, 324; също Hanotaux, IV, 99-100; Tatishchev, II, 303-304; DDF, II, № 42. Възниква въпроса, защо Турция не успява да потуши въстанието, предвид по-късния си успех срещу Сърбия. Основните причини са: (1) Центърът на вълненията е в Сърбия и Черна гора, и двете провинции; (2) турският велик везир, Махмуд Недим паша, е под влиянието на Игнатиев и се страхува да не разсърди Русия с твърде безмилостни мерки срещу бунтовниците; (3) липсата на финансови средства е сериозен недостатък; (4) колкото повече войски е изпращала Турция срещу бунтовниците в Босна и Херцеговина, толкова по-силен е викът за „Greueltaten (насилия)", вярно насърчаван от панславистките комитети; (5) обърканият, но сервилен „Махмудов" се опитва да изрази въведе ред и дисциплина като наказва турските офицери в двете провин-

Горчаков продължава да работи за автономия на провинциите. До април 1876 г. Андраши предизвиква антагонизма между Турция и въстаниците с предложенията си за реформи; той се опитва да тласне турците по-далеч, отколкото те искат да стигнат по въпроса за реформите, а минималните искания на въстаниците далеч надхвърлят максималните предложения за реформи на Андраши.[177] Колкото по-очевиден става провалът на програмата за реформи на Андраши, толкова по-смел става Горчаков като защитник на „правата" на южните славяни. Но руският канцлер няма желание за скъсване с Австрия. Горчаков следва примера на Андраши в продължение на пет месеца и сега се надява да постигне нов курс, в сътрудничество с Бисмарк и Андраши, но с Русия (вместо Австрия) начело.

Това общо отказване от Нотата на Андраши, съчетано с желанието на Горчаков да направи нещо незабавно, е причината за необходимостта от разговорите в Берлин, от руска страна. Още в началото на април, Александър II, който от няколко години страда от астма[178], е решил да прекара няколко седмици в Емс. Това означаваше преминаването му през Берлин, и предложението да се организира политическата среща е естествено.[179]

Андраши, е решен да не си постигне решение на Балканската криза, в съответствие с идеите на Игнатиев, нито дори под руска егида. Не по-малко от руснаците, Андраши идва в Берлин, за да си осигури помощта на Бисмарк. Германският канцлер изрично кани Андраши да дойде в Берлин два дни преди руснаците, но унгарецът се е разболял.

Бисмарк изразява желание да се срещне с него предварително пред останалите и така Андраши пристига в Берлин вечерта на 9 май, един ден преди Александър II и Горчаков.

Дейвид Харис наскоро публикува доклада на Андраши до Франц Йосиф

ции, което само увеличава объркването и несигурността сред онези, натоварени с потушаването на бунта. Всичко това води до издигането на Мидхат паша и младите турци. Ахмуд Изет паша, Denkwürdigkeiten (Лайпциг, 1927), стр. 76; Liebold, стр. 32 и сл. Сравнете също Елиът, стр. 256, „Почти официалната помощ, оказана от Русия на бунтовниците в Босна и Херцеговина чрез нейния генерален консул и други агенти, заедно с едва ли по-малко откритото насърчаване от страна на австрийските славянски генерали в Далмация, ефективно предотврати потушаването на въстанието в тези провинции." Това достатъчно обяснява произхода на въстанието, но не и защо Турция не е успяла да го потуши по военен път.

[177] През зимата на 1875-1876 г. Веселицки Божидарович преживява своя кратък час на слава. Роден в Херцеговина, работи в руската консулска служба, той се появява във Виена и Санкт Петербург през януари 1876 г. като един от водачите на въстаниците. Андраши и Новиков отначало го насърчават и го предпочитат пред Родич в плановете си за „умиротворяване" на въстаниците. Царят и Горчаков също го посрещат добре, но му казват, че интересите на Двойната монархия са на първо място в Босна и Херцеговина. Веселицки (на 25 години) се стреми към губернаторството на автономна Босна и Херцеговина, но въстаниците не са обединени зад него, Родич го игнорира, Андраши губи доверие в него; и накрая (до май 1876 г.) Веселицки изчезва, без да е повлиял съществено на събитията. Той се сражава в руските редици през 1877 г. и живее в Лондон до 1931 г. Г. Веселицки-Божидарович, Dix mois de ma vie, 1875-1876 (Париж, 1929); Р. У. Сетън-Уотсън, в S.R., IX (1931), 732-735; Дейвид Харис, A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878: the First Year (Stanford University Press, 1936; по-нататък цитиран като Харис), стр. 443-446. Сетън-Уотсън правилно нарича Веселицки „привлекателна" личност и патриот, но „малко егоцентрична и мистериозна" и „надарена с твърде живо въображение".

[178] По-скоро ХОББ, защото е пушил твърде много. (б. пр.)

[179] Доклад на Гика, румънски агент в Санкт Петербург, 8 април 1876 г., от Йорга, стр. 114.

за „тричасовия разговор“, който е провел с Бисмарк. Германският канцлер повторя, че Германия ще приеме само това, за което Австрия и Русия се договорят. „Между трите сили не може да се оказва натиск върху никого.“ Андраши казва на Бисмарк, че Австрия не иска намеса нито самостоятелно, нито съвместно с Русия а (той първо отказва подобно предложение от Горчаков през есента на 1875 г.). Също категорично отказва да обмисли италианска намеса (крал Виктор Еманоил неофициално направил подобни предложения както на Койдел, германския посланик, така и на Педжет, британския посланк). Тогава Бисмарк казва, че вече е предложил Русия да вземе Бесарабия и ако друго решение е невъзможно, Германия няма възражения Австрия да вземе част от Турция, като Русия да направи същото. Бисмарк пита дали Франц Йосиф ще се съгласи с връщането на Бесарабия на Русия, а Андраши отговоря: „Вярвам, че да.“[180]

„Норддойче Алгемайне Цайтунг“, чиято тясна връзка с Бисмарк е добре известна, по това време открито се обявява в подкрепа на австрийската окупация на Босна и Херцеговина. Следователно панацеята на Бисмарк за балканските проблеми е ясна. Шувалов го уверява през март, че Русия няма да има възражения срещу окупацията на тези две провинции от Австрия, ако Турската империя се окаже „неспособна да се задържи“.[181]

Но въстанието все още е в разгара си, има голяма взаимна тревога, с която и Бисмарк, и Андраши гледат в бъдещето. По това време избухва и въстание в България,а в Солун френският и германският консул са нападнати и убити (6 май) жестоко от фанатизираната мюсюлманска тълпа.[182]

Руските представители пристигат в Берлин на 10 май със собствени идеи и планове. Освен Горчаков и Александър, присъства и Жомини, а Новиков също е повикан в Берлин от канцлера.[183] Горчаков и Александър се надяват, че убийството на консулите ще накара Бисмарк да се откаже от резервираността си и да подкрепи желанието на Русия за позитивни действия. Но руснаците остават разочаровани.

Действителните разговори между Горчаков, Бисмарк, Андраши и царя се състоят на 14 май, от които произлиза добре познатият Берлински меморандум; руснаците идват в Берлин, подготвени да получат отстъпки по исканията на бунтовниците. Като най-желано споразумение те предлагат автономия за двете провинции; като крайно решение за налагането ѝ Горчаков се обяви за военна окупация, но сега предпочита европейска намеса пред австрийска, или съвместна австрийско-руска. „Голос“ току-що (първата седмица на май) категорично се застъпва за италианска окупация, за да наложат реформите.[184]

Както отдавна е известно, Горчаков идва с тези идеи, разработени в дълъг

---

[180] Харис, стр. 289-290. „Андраши до Франц Йосиф, 12 май“; Харис, стр. 291-292.

[181] Това се основава на разговор на лорд Одо Ръсел с Бисмарк, от Ръсел до Дерби, 5 април 1876 г.; вж. Харис, стр. 290-291 и бележки; Тафс, стр. 133-134.

[182] След убийствата в Солун, силите искат гаранции и изпращат военни кораби в турски води. Игнатиев свиква дипломатическия корпус, за да осигури безопасността на християните в Константинопол, поставя руското посолство в позиция, в която да устои на обсада, и се обгражда с телохранители от 300 черногорци, живеещи в Константинопол (Елиът, стр. 219 и сл.).

[183] Горчаков се надява, че ще се готвят грандиозни планове, но Новиков всъщност остава безучастен. Ръсел до Дерби, 15 май 1876 г.; Харис, стр. 454; Тафс, стр. 139-140.

[184] Schweinitz, I, 327-328.

меморандум, който заема около ¼ от 14-те страници, които Вертхаймер му е отредил.[185] Внимателно формулиран, меморандумът на Горчаков посочва, че същината на целия проблем с уреждането на въстанието се крие в проблема с намирането на адекватни гаранции и контрол, за да се принудят както бунтовниците, така и Турция към подчинение. Турците отхвърлят чуждестранната намеса като нарушение на техния суверенитет, докато бунтовниците я изискват като задължително условие за спазване на изискванията. Европейските съвети и увещания, продължава Меморандумът, по този начин се оказват неефективни и лидерите на бунтовниците изискват европейска защита и наблюдение. Времето за думи е отминало.

За да бъде ефективно, Горчаков излага твърдението, че умиротворяването ще трябва да бъде осигурено с военна сила. За да постигне това, Русия предлага официална Европейска конференция на шестте велики сили, позовавайки се на сирийския прецедент от 1860 г. Тази конференция трябва да определи международна комисия за въстаналия район, която да бъде подкрепена от чуждестранна военна окупация и да разполага с такава, включително изпращане на военни кораби до Константинопол.[186]

Андраши веднага обявява този меморандум за „абсолютно неприемлив" и казва на Горчаков и Бисмарк, че „при никакви обстоятелства" не може да „приеме тези предложения". Той проявява благосклонност само към плана „да се изпратят военни кораби в турски води за защита на поданиците им и на християните като цяло". Андраши телеграфира на Франц Йосиф, че Италия и Франция вероятно ще се съгласят с това изпращане на военни кораби и „следователно не можем да му се противопоставим".[187]

Но той не знае, че Берлин е предварително уведомен за меморандума на Горчаков. Научавайки това Андраши се ядосва, когато прочита предложенията на Горчаков, „често ругае на унгарски". Карой го успокоява цял ден и му вдъхва доверие в Бисмарк."[188]

С твърдата си позиция срещу основните предложения на канцлера, въпросът се превръща в част от позицията на Бисмарк. Татищев в своя „Живот на Александър II" обвинява Бисмарк и Андраши в Берлин, че са се обединили срещу Горчаков и са подкрепили анексирането на Босна и Херцеговина към Австрия. Позицията на Бисмарк е, че ще се съгласи само с онези мерки, по които Андраши и Горчаков първоначално постигнат с единодушие. На практика това означава, че германецът отказва да подкрепи предложенията на Горчаков и следователно руснакът има алтернативата или да се съгласи с желания на Андраши или да се оттегли без никакво споразумение. Татищев отбелязва съвсем конкретно, че Горчаков се отчуждава Бисмарк, като търси контакти с Франция през май 1875 г., а той сега мълчаливо, си отмъщава.[189] Това се потвърждава и от германския канцлер в неговите „Gedanken und Erinnerungen"

---

[185] Harris, Appendix B. on 446-456.

[186] Harris. pp. 293-295 and 446-456; Taffs, pp. 135—147/„Харис, , стр. 446-456, Тафс, стр. 135-147.

[187] Андраши до Франц Йосиф, Телеграми, 12 май; Харис, стр. 296. Андраши съветва да се изпрати втори австрийски военен кораб в Константинопол.

[188] Hegedüs in Hungarian Quarterly, III, 633.

[189] Татищев, II, 305 и 307.

(Спомени и размисли), където говори за Горчаков и неговата суета по този повод с горчив сарказъм и зле прикрита враждебност.[190]

Изправен пред този категоричният отказ на Бисмарк да окаже натиск върху Андраши и да подкрепи руската позиция и (както предполага Андраши) пред решимостта на Александър II да запази императорския контрол[191], вечерта към 22 ч. на 12 май (втория ден), Горчаков се отказва от исканията си. Андраши злорадо съобщава, че Горчаков е „мек като масло. Ситуацията се промени напълно."[192]

Меморандумът на Горчаков е напълно отхвърлен в полза на документ, продиктуван от Андраши и въплъщаващ неговите желания. С това Горчаков се съгласява, като успява само да приложи към него заключително изречение.

Меморандумът на Андраши, „Берлинският меморандум", съдържа две точки: (1) двумесечно примирие за изпълнение на реформите; и (2) споразумение между шестте сили да изпратят своите военни кораби в Константинопол с общи инструкции. Ако това двумесечно примирие не успее да изясни въстанието, заключителният анекс на Горчаков постановява обещанието, че Силите ще съгласуват „ефективни мерки за спиране на безредиците".

Андраши вярва, че печели пълен триумф в Берлин, с помощта на Бисмарк и Александър II. Само „анексът" и отказът на Горчаков да отзове Игнатиев от Константинопол, както Андраши иска, са „мухи в мехлема му". Орчи казва, че Андраши е постигнал тези резултати чрез прекомерно ласкателство към Горчаков.

Така формулиран, Берлинският меморандум има за цел умиротворяването на Босна и Херцеговина под наблюдението на международна комисия от консулите на шестте велики сили. Този меморандум е окончателно изготвен на 13 май. Вечерта на 13 май (събота) Бисмарк извиква посланиците на Франция, Италия и Англия в дома си. Андреши, Бюлов и Жомини също са там. Горчаков, като председател на ксрещата, отправя реч пред посланиците; Бисмарк го подкрепя и иска съгласието на съответните им правителства.

Можем да бъдем сигурни, че Горчаков е напуснал Берлин недоволен от постигнатите резултати, както и от двусмисленото отношение на Бисмарк. Татищев заявява директно, че в Берлин, Андраши и Бисмарк са подкрепили анексирането на Босна и Херцеговина към Австрия (Русия да вземе Бесарабия) и са против Горчаков. Външно обаче Бисмарк заявява, че ще се съгласи на всичко, което удовлетворява Австрия и Русия.[193]

Започнати по изричното желание на Александър II, разговорите в Берлин

---

[190] Бисмарк, „Gedanken und Erinnerungen", II, 105. Бисмарк заявява, че Горчаков е настоявал, че не може да умре, докато поне веднъж не е председателствал международна конференция. Когато Горчаков на 13 май започва да говори пред събралите се посланици, Бисмарк пише с молив на хартия: „Помпони, Помпо, Помп, Пом, По" (задник на жаргон). Лорд Одо Ръсел си запазва листчето като сувенир. (Дали отношението на Бисмарк към Горчаков е допълнителна причина за отказа на Великобритания да се присъедини към Берлинския меморандум?) В това писмо Татищев цитира лорд Ръсел до Дерби, 13 май 1876 г., Татищев, II, 307, бел.; вж . Тафс, стр. 135 и сл.

[191] Разчитам на подкрепата на Бисмарк и император Александър", телеграфира Андраши на Франц Йосиф на 12 май; Харис, стр. 296.

[192] Харис, стр. 296.

[193] Татищев, II, 305.

водят само до простото твърдение за гаранции за изпълнението на турските реформи. Гонто-Бирон, френския посланик в Берлин, пище по това време следното: „Вярвам, че Русия не получи това, което желаеше. Нещата най-накрая са уредени, но се появи първи раздор между Русия и Австрия, пред погледа на Германия. Русия усеща тук известна съпротива и съгласие между двете (германски) сили, към които тя не принадлежи.[194]

4. РЕЗЕРВИРАНОТО БРИТАНСКО ОТНОШЕНИЕ. Андраши и особено Горчаков, очакват Англия да се придържа към Берлинския меморандум[195] и затова са изненадани, когато британският кабинет за първи път дава се уклончав отговор (15 май), и след това отказа да се присъедини (19 май). Дерби в разговор с Шувалов[196] показва, че се противопоставя на всички точки от Меморандума, дори да е благосклонен към идеята за примирие. Дизраели и Солсбъри по това време са по-антируски настроени от Дерби. Нетактичният начин, по който въпросът е представен на посланиците, с искане за приемане по телеграфа в рамките на два дни, предизвика дълбоко недоверие у англичаните. Всички амбициозни имперски амбиции на Дизраели излизат на преден план; Англия няма да подпише договора, дори и да беше одобрила съдържанието на Меморандума, което не прави.

Професор Дуайт Е. Лий отбелязва[197] 73 със значителна проницателност, че основната причина за отхвърлянето на Берлинския меморандум е британският страх от целите на Драйкайзербунд в Турция. В началото на април Бисмарк много ясно намекнал на Ръсел, че „рано или късно ще трябва да се предприемат и други мерки, освен опитите за помирение между Турция и бунтовниците".

Този аспект на въпроса се потвърждава от възгледите на Дизраели, както са изложени в меморандум за кабинета. „Основната идея" на този меморандум

---

[194] Аното, IV, 102.

[195] На 26 май Андраши казал на британския посланик Бюканън, че при изготвянето на Берлинския меморандум е казал на Горчаков за убеждението си, че Англия ще отхвърли меморандума като твърде краен. Това може да е било честното мнение на Андраши по онова време, но при липса на други доказателства може да смятаме, че Андраши, заедно с останалите, не е очаквал Великобритания да напусне европейския концерт точно тогава. „ Neue Freie Presse", който тогава отразява официалните австрийски възгледи, публикува статия в същия смисъл на 28 май. Вижте Харис, стр. 314-315 и бележки; Бюканън до Дерби, 26 май 1876 г.; Wertheimer, II, 300. По това време Андраши беше загубил голяма част от доверието си в собствената си Програма за реформи и все повече се клони към приемане анексията на Босна и Херцеговина за монархията. Следователно той много малко се интересуваше дали Великобритания подкрепя колективния европейски опит за умиротворяване. Татищев, II, 305, казва, че целта на Андраши на срещата в Берлин е „да манипулира ситуацията, така че единственият възможен резултат да бъде анексирането на двете провинции към монархията. Това пламенно желание на Франц Йосиф е отдавна добре известно на принц Бисмарк". Татищев е зле информиран относно авторството на Берлинския меморандум (приписвайки го на Горчаков), но е показателно, че Андраши и Бисмарк, когато се срещат в Берлин, гледат отвъд Програмата за реформи и са най-загрижени за това което ще се случи, след като Програмата за реформи се окаже безполезна. (Андраши до Франц Йосиф, Доклади, 12 май.) Вж. Тафс, стр. 133.

[196] Писмо на Шувалов от 19 май, Р. В. Сетън-Уотсън, „Неиздадени документи: Руско-британските отношения по време на Източната криза" в SR, III, 664-666.

[197] Дуайт Е. Лий, „Великобритания и политиката на Кипърската конвенция от 1878 г." (Кеймбридж, 1934 г.), стр. 24, бел. 58.

„е убеждението, че стъпка по стъпка Англия е въвлечена в схема, която бързо води до разпадане на Турция, и че кабинетът трябва да спре този неблагоприятен поход“. Дизраели възразява срещу „подигравката“ с европейски концерт, когато три сили са изключени от обсъжданията и след като е приет план, са помолени да дадат отговор въз основа на телеграфно резюме. Освен това Дизраели не одобрява никое от конкретно разгледаните предложения и казва, че предпочита Турция, ако е необходимо, да загуби напълно бунтовническите провинции. Границата на отстъпките, които Дизраели желае да направи, е при условие че Турция се съгласи, са примирие и Европейски конгрес за а възстановяване на статуквото.

Тези аргументи са приети от кабинета и стават официалното становище на Англия. „Небрежното отношение към горда Англия“ и британският страх от Драйкайзербунда и неговите планове в Турция са основата на опозицията на Дизраели и кабинета. Англия не одобрява Програмата за реформи на Андраши, но сега тя осъзнава, че Драйкайзербунда отива твърде далеч, и не отчита първостепенните интереси на Великобритания в Турция. Съвпадайки с решението на кабинета (19 май), британският флот е изпратен в залива Бешика (близо до входа на Дарданелите), където флотът на съюзническите сили е концентриран преди избухването на Кримската война.

Кралица Виктория се опасява, че британският отказ може да насърчи турците и да удължи кризата, и както Шувалов незабавно казва на Горчаков, че Англия окончателно се е отделила от другите сили и „ще запази това разделение“. Въздържанието на Дерби е честно, но партията на Дизраели, посочва още Шувалов, „ще лови риба в бурни води и ще се опита да направи улов, ако се появи възможност ... целта на която вероятно ще бъде Египет“. Решението на Англия по този повод е о важно и имало най-сериозни последици. От този момент нататък Портата започнала да разчита на Англия като на свой приятел.

В Санкт Петербург славянофилската партия се чувства освободена от ограниченията, които руското правителство дотогава ѝ налага от уважение към Англия, а генерал Черняев е изпратен в Сърбия от славянските комитети. Въпреки че руското външна министерство отрича всякаква връзка с Черняев, признава, че няколко седмици преди заминаването си той е отишъл в министерството, за да обясни и убеди в изключително важната необходимост от освобождаване на Балканския полуостров от турски суверенитет.

Така че, изпращането на Черняев в Сърбия е неофициален отговор на Русия към Англия. Няма обаче доказателства, че руската официална власт все още има планове за война срещу Турция, а Швайниц цитира, че на Рейтерн, министъра на финансите, който по-късно се противопоставя на войната, е позволено да продължи продажбата на злато, като доказателство, че Русия няма намерение за война по това време (май 1876 г.). В известен смисъл това е вярно; Всички смятат, че Турция е много слаба във военно отношение, единствено според уверенията на Игнатиев. Ако се стигне до война се смята, че Сърбия и Черна гора са напълно способни да се справят.

Неофициална Русия изпраща Черняев да организира армиите им, а славянските комитети са готови да доставят пари и провизии за южните славяни. До лятото на 1876 г. и самото начало на ожесточените боеве в Сръбската война,

голямата част от руснаците проявяват малък интерес към въстанието и почти нямат ни най-малко познание за сърбите или босненците.[198]

Но Андраши не приема този обрат на нещата с удоволствие. Той вече не се противопоставя на придобиването на Босна и Херцеговина, иска да запази контрола над ситуацията и да уреди балканските дела чрез дипломатически действия. Унгарците сега се стремят поне да запазят споразумението между трите императори и, ако е възможно, да попречат на Сърбия и Черна гора, двете васални княжества, да се присъединят към въстаниците. Руската политика сега е насочена към постигане на някакво разбирателство с Англия, дори и отделно. Андраши е по-загрижен за незабавно временна мярка, която да попречи на Сърбия и Черна гора да се присъединят към въстаниците и да предизвикат общо славянско въстание. Последното той смята за най-голямата опасност. Ако въстаниците победят, той предвиждаше разпадането на Турската империя в Европа; ако бъдат смазани от Турция, тогава се страхува, че Русия почти сигурно ще се намеси с въоръжена сила.

От май нататък, Турция разчита на подкрепата на Англия и нейната опозиция срещу исканията на останалите пет сили се затвърждава. В това убеждение Портата е успокоена от уверението на британския външен министър, че може да разчита на моралната подкрепа на британското правителство, стига да не оставя съмнение, че няма да се стигне до въоръжена намеса.[199]

Бисмарк е по-скоро доволен от цялата ситуация и особено от смущението на Горчаков. Той се възползва от случая, за да направи нови намеци за англо-германско разбирателство и дори заяви, че „Англия трябва изцяло да поеме водещата роля в Източия въпрос и той е напълно готов да последва и подкрепи всичко, което Англия предложи". Дизраели не заема категорична позиция, но знаем, че той си играе с идеята за разбирателство с Германия през цялата 1876 г.[200] Бисмарк във всеки случай може да гледа на ситуацията със спокойствие. В тази връзка Швайниц наивно отбелязва, че германското правителство (тоест Бисмарк) се е стреми да използва босненско-херцеговинската криза по такъв начин, че да избегне за дълго време всяка възможна враждебна комбинация. Ако е така, то в ситуацията през май 1876 г. има много неща, които да удовлетворят Бисмарк. Лондонският кореспондент на „Memorial diplomatique" пише по това време (27 май): „На бунтовниците се предлагат реформи, докато това, което всъщност искат, е отделяне от Турция, отделяне в противоречие с договорите и общото благосъстояние... Що се отнася до съгласието между силите, то никога не е повече от привидност, защото някои са за статуквото, други за въстанието. Панславизмът се крие зад въпроса за религията или за реформите. Но нито Германия, нито Австро-Унгария могат да позволят на славяните от Юга да доминират в Централна Европа. Те ще залеят с потопа си целия регион. Следователно Турция вече не е сама в играта. Религията е само претекст: съперничеството между двете раси, германската и славянската, е единственият и

[198] Швайниц, I, 333 и сл.; Вендел, стр. 398 и сл.

[199] Derby to Elliot, May 25, 1876, Parliamentary Papers, Turkey, 1876, No. 422.

[200] (G. E. Buckle [editor]) The Letters of Queen Victoria, 1862-1878 (New York, I926), II, 464; Buckle (Disraeli), VI, 32 ff.

истински център на борбата едновременно за националност и равновесие“.[201]

За да завърши делото си за обединение на Германия, Бисмарк осъзнава, че Австрия трябва да бъде насочена да отклони амбициите си от Германия и да се насочи по течението на Дунав. Това е истинската причина, поради която по-късно той ще обмисли да пожертва руския съюз пред австрийския.[202]

ГЛАВА III. СРЕЩАТА В РАЙХЩАД

1. ПРОВАЛЪТ НА БЕРЛИНСКИЯ МЕМОРАНДУМ. Цар Александър II напуска Берлин и заминава за Емс на 14 май, където в следващите дни идва и канцлера Горчаков.[203] Той напуска Берлин, недоволен от подкрепата, която е очаквал от Бисмарк и озадачен от съпротивата на Андраши и напълно изненадан и смаян от отказа на англичаните.

Александър е учуден от неочакваното отношение на Бисмарк в Берлин[204] и от отказа на британците. Той казва на шурея си принц Александър Хесенски, че „сега е примирен с очакване за всеобща война“.

Френският външен министър Деказ, по предложение на Русия и Австрия, съвсем охотно се ангажира да посредничи с Дерби, но самият Горчаков, чрез Шувалов, изчерпва всяка възможност за постигане на практическо разбирателство с британците. На 10 юни Шувалов провежда среща с Дизраели, който след срещата в Берлин поддържа пълна изолация с представителите на силите. Сега той казва на Шувалов, че разбирателство с Русия все още може да бъде постигнато, ако тя му каже какво иска, но директно, а не чрез посредничеството на Франция, Германия или Австрия. Той отрича всякаква цел да остане изолиран, но говори особено остро за Андраши, когото обвинява, че е провокирал въстанието и подстрекава бунтовниците.[205]

За руския посланик е уредена среща с Дерби, но Горчаков е предпазлив и отказва да излезе с определена програма. Той се опасява, че Дизраели се опитва да разруши споразумението му с Австрия и казва на Шувалов, че „Съглашението на трите императорски двора остават неизменната основа на политиката на нашия господар.“ Но предлага обсъждане с англичаните, ако Дизраели се съг-

---

[201] Memorial diplomatique for (27 May) 1876, p. 338. Hanotaux thinks this article in the Mémarial diplomatique came from sources inspired by Bismarck. Cf. Hanotaux, IV, 102 ff. and S.R., III, 667.

[202] Категорично неверен извод. Истинската причина е упоритото нежелание на Русия да влезе в съюз с Германия и да изостави френското направление. Ако Русия беше направила това, Бисмарк щеше да пожертва Австро-Унгария, както е смятал в периода от 1870 до 1875 (мисията на Радовиц). (б. пр., вж. Улрих Лапенкюпер)

[203] DDF., II, Nos. 50 and 53.

[204] Явно и двамата са забравили за франкофилският цирк, който устройват в Берлин, предишната година, пак на път за Емс, което ясно показва колко безотговорни личности са. (б. пр.)

[205] Той обвинява Андрашии за посещението на Франц Йосиф в Далмация. С.Р., III, 673; Вертхаймер, II, 316-318; Татишчев, II, 310-314; Egon C. Corti, The Downfall of Three Dynasties (Лондон, 1934), p. 222.

ласи да направи крачка към автономията на данъците за провинциите.[206] Нито Дизраели, нито Дерби показват по-голяма склонност да представят конкретни предложения, отколкото Горчаков; англичаните се страхуват от въоръжената интервенция, която да затрудни диалога с руските опоненти, и освен това очакват разногласия между Русия и Бисмарк. По това време Дизраели заявява, че смята кръвопролитието за необходимо. Дерби не може да реши да даде на Шувалов някакви окончателни уверения.

Отношението на британския кабинет към Русия по това време е разкрито в следното писмо на Дерби от 20 юни 1876 г.[207]: „Далеч сме от излизане от затруднението: наистина, ако е вярно, че князът на Сърбия е поискал губернаторския пост на Босна, истинските проблеми тепърва започват. Искането е толкова абсурдно, че може да се представи само като извинение за спор; и се съмнявам, че дори руското влияние може да предотврати войната, ако бъде отправено и отказано.

Съгласен съм, че не бива да имаме конфронтация с Русия. Не вярвам, че царят или неговите отговорни съветници желаят да разбият Турската империя в момента. Но поведението на техните агенти навсякъде е в пълно противоречие с езика, поддържан в Петербург, и показва или голямо двуличие, или административна слабост. Вярвам в съществуването и на двете, но по-специално на последното.[208] Аз, както всеки друг, съм загрижен да поддържам добри отношения с руснаците, но не може да се работи с хора, когато не можеш да си сигурен, че казват истината“.

Шувалов отлага преговорите за през юли, и британците още през юни започват да подозират руснаците в искреността им. Това е пряк резултат от предстоящата Сръбско-черногорско-турска война, която британците приписват на машинациите и интригите на славянските комитети. До края на юни британците смятат, че Русия се стреми към хегемония над всички славянски народи и контрол над Константинопол. Вследствие на това идеята за разбирателство с Русия е изоставена и лондонските Ротшилд са информирани, че не е желателно да отпускат заеми на Русия.

Русия си осигурява известна финансова подкрепа в Германия, Холандия и Франция.[209]

Колкото по-сърдечно Русия прегръща южнославянската кауза, толкова по-голям става англо-руският разрив. Така до края на юни Русия стига до задънена улица в опита си за отделно споразумение с Лондон и е принудена отново да се обърне към Австрия за помощ на Изток. Преди това да се случи в Райхщад обаче, се случват нови събития, които правят Берлинския меморандум вече неак-

---

[206] Това е едно от исканията на въстаниците, данъците събирани от двете провинции да остават за населението на самите провинции, т.е. да за покриването на местните нужди. Естествено е Дизраели да е против освен предразсъдъците му за статуквото, защото Британия е главен кредитор на Турция. (б. пр.)

[207] Buckle, VI, 33-34.

[208] Вярното е второто, пълен хаос и слабост в управлението на дипломатическите служби, всеки посланик си позволява да води собствена политика. (б. пр.)

[209] Мюнстер до Бисмарк, 25 юни, Георг Витрок, „Горчаков, Игнатиев и Шувалов,” в Georg Wittrock, “Gorcakov, Ignatiev och Suvalov ,” Historisk Tidskrift (Стокхолм), 1931 г., Hafte 3-4, стр. 379-382.

туален.

В Константинопол избухват бунтове. Безотговорният и разточителен султан Абдул Азиз е свален на 10 май, от бунта започнал като народна демонстрация срещу Махмуд Недим паша. Падането на „Махмудов“ е победа за сър Хенри Елиът и англичаните, които той представлява в Портата.

Новото турско правителство е оглавявано от „младотурчина“ Махмуд Рушди паша и включва един от най-способните мъже в страната, Мидхат паша. Както Мидхат, така и младотурците са пробритански и умерени, но им липсва народната подкрепа, която е разделена между проруските „старотурци“ и твърдолинейното консервативно-радикално проислямско движение. Игнатиев е разтревожен от промяната, която означава края на неговото влияние в Портата, и се твърди, че е предложил на Абдул Азиз 40 000 души, за да потуши бунта и да го възстанови на трона. Мидхат се обръща към Елиът, предлагайки британският флот да хвърли котва в Константинопол, в случай че Русия се намеси срещу превратата с въоръжена сила. Впоследствие, на 19 май, британският кабинет изпраща флота към залива Бешика, точно пред входа на Дарданелите.

До 30 май Мидхат успява да принуди Абдул Асиз да абдикира, и на 4 юни е обявено самоубийството му. Мнозина смятат, че е убит по заповед на новото правителство[210], двама от новите министри скоро са застреляни в знак на отмъщение. Военният министър Хюсеин Авни и външният министър Решид паша са застреляни на 15 юни, когато Хасан, любимец на Абдул Асиз, нахлува на заседание на превратаджиите в дома на Мидхат паша.

Наследник на Абдул става неговият племенник, Мурад V. Тази династична промяна е приветствана с радост в Константинопол, но Игнатиев напуска града разочарован и настоява за руска военна намеса срещу „Портата“, която вече не е под руско влияние.

Тази промяна означава и забавяне на представянето на Колективната нота на петте сили, както настоява Русия, защото Андраши смята, че Мурад V не може да бъде признат, докато силите не получат официално уведомление за промяната. След като Мурад е признат, Горчаков отново настоява за незабавно представяне, но Андраши сега иска да изчака и да види какво ще направи новият султан по отношение на вече обещаните реформи. Когато Русия иска незабавни действия, Бисмарк казва на Убри, че е готов да продължи както Русия желае, при условие че и Австрия е съгласна. Каройи в Емс е подкрепен от френския посланик Гонто-Бирон, който му каза, че Франция е получила най-сериозните уверения, че новият султан ще изпълни реформите, и посочва шестседмичното примирие, предложено на бунтовниците, за да се осигури встъпването в длъжност и осъществяването на реформите. Царят, който искрено желае мир, се съгласява и на 7 юни Каройи телеграфира на Андраши, че Александър няма да настоява за представяне на Колективната нота в Константинопол и няма да иска планираното действие обмислено за по-късно. Горчаков се чувства дълбоко унизен от тази промяна в политиката и предлага декларация

[210] Да, убит е от превратаджийте. Мидхат и Елиът представят версията за самоубийство, но и двамата с пристрастни, а Елиът няма доказателства от първа ръка, а само това, което други са му казали. Авторът Ръп е склонен за самоубийството. Съдебният процес през 1881 г., срещу много държавни деятели, в това число и Мидхат паша, доказва, че султанът е бил убит. (б. пр.)

пред Константинопол, че силите остават единни и ще чакат изпълнението на обещаните реформи. Андраши този път веднага приема. Но е общоизвестно, че Русия и Австрия не са много единодушни, докато Бисмарк отказва да заеме чиято и да е страна между тях. В този момент Горчаков обвинява не само Англия, но и също толкова остро Бисмарк и Андраши за провала на своята политика.[211]

Горчаков има още две препятствия: опитът да постигне отделно споразумение с Англия (вече отбелязано) и тайното одобрение на усилията на руските агенти да въвлекат Сърбия и Черна гора в конфликта.[212]

От 1 юни нататък основната грижа на Андраши е да предотврати избухването на нов пожар. Центърът на борбата е Белград, където австрийски агент е принц Вреде беше, а Андрей Карцов е руския. В своите „Мемоари" А. Карцов[213] е оставил вътрешна картина на ситуацията, но разказът му не е нито пълен, нито ясен.

Андраши моли Франция и Англия да въздействат чрез своите консули в Белград, за поддържането на мира. Той иска и получаваот Горчаков обещанието да работи срещу всякакви сръбски действия в посока към война и това обещание Горчаков се стреми да изпълни. Следователно Русия официално съветва Сърбия да не влиза във война, но панславистите искат война и в Санкт Петербург, те са групирано около императрицата Мария Александровна и престолонаследника Александър, а те са твърде влиятелни личности, за да бъдат игнорирани от „официална Русия".[214] Подобно на Екатерина II, царицата е германка и немското влияние доминира в двора през цялото управление на Александър II. Обаче Мария Александровна не е реалист, а религиозен ентусиаст, която вярва в мисия на Русия да освободи православните славяни на Балканите. Нейният брат, принц Александър Хесенски, през 70-те години на XIX век обикаля между европейските монархически дворове е прехвърлял от външни дворове

---

[211] Wertheimer, II, 305 ff.; Hanotaux, IV, 106 ff.; Redbook, pp. 281-286;DDF,, II, Nos. 69-64.

[212] Тук автора напълно греши, консулът Карцов, не е панславист, както Ръп погрешно го определя и е против идването на руските доброволци в сръбската армия. Вкл. ги описва в писмо до Игнатиев, доста нелицеприятно, като сбирщина от авантюристи, комарджии и пияници, „които петнят руското име", пият в кръчмите и не искат да си плащат. Именно за това че не подкрепя панславистите, под натиска на императрицата, той е отстранен от Белград. А самата Сърбия иска да въвлече Русия във война с Турция, за да окупира българското Поморавие (Нишкия санджак) и евентуално нещо от Косово и Босна. Тази стратегия Сърбия ще я разиграе и в 1914 г. Авторът изобщо не е наясно с мащабите и способностите на сръбския шовинизъм. (б. пр.)

[213] Андрей Карцов не е писал „Мемоари", авторът бърка с книгата написана от неговия племенник и също дипломат Юрий Карцов „За кулисами дипломатии". СПб., 1908. (Зад кулисите на дипломацията), която цитира от публикации в руската периодика (За кулисами дипломати. Ю. С. Карцов в Русская старина год. 39, Т. 133, кн. 1-3, январь-март 1908. стр. 37—96, 341—349, 568—571), но явно отделното издание от 1908 г., не му е известно. Юрий Карцов основно описва дейността на своя чичо. Аз преведох „Зад кулисите на дипломацията" и тя е поместена в сборника ми „Берлинският конгрес" кн. 1, на изд. „Еделвайс". (б. пр.)

[214] Според Константин Косев, Бисмарк също по тайни канали е финансирал панславистката пропаганда, защото е искал да вкара Русия във война с Турция, за да си вдигне цената, предлагайки услуга за услуга, но опитът му се проваля поради профренските увлечения на царя и Горчаков. Доколко обаче Бисмарк наистина е имал възможност на такова влияние, е доста съмнително и недоказуемо. (б. пр.)

Царское село, в изпълнение на мисии от „политическо и поверително естество“. По-късно синът му, принц Александър Батенберг, е определен за първи княз на България.[215]

В съюз с московските публицисти и с Аксаков чрез брака му с придворната дама на царицата – Тютчева, тези фигури притежават значително влияние в двора и в страната. Катков и Леонтиев (починал през 1891 г.) са професори от Московския университет, мъже с отлична култура, които използват влиянието си във висшите кръгове на Москва. Същото може да се каже и за Иван Аксаков, бивш редактор на „Ден“, „ Москва“ и „ Москвич“, а през 1875 г. президент на Московското славянско дружество.

Ентусиазиран фанатик и лош бизнесмен, той произхождаше от старо дворянско семейство, което притежава значително богатство; земевладелецът Юрий Самарин (починал през 1876 г.) е близък приятел и колега на Аксаков.[216] В автокрация като руската тези мъже имат голяма тежест и чрез журналистическите си канали създават значително обществено мнение. Те са в приятелски отношения с престолонаследника, и с граф Игнатиев, т.е. позиции в двора и в дипломацията.

Панславистите са силно антигермански настроени; престолонаследникът се присъединява към тях в подкрепа на френската кауза срещу Прусия през 1870 г., и дори избухването на Парижката комуна не възмущава тяхната по същество силно консервативна ориентация във вътрешната политика.

Тези мъже не могат да бъдат игнорирани от царя и официалните власти в Санкт Петербург. Като обществена група те настояват за действия в полза на южните славяни. Както отбелязва Екард, преди 1875 г. панславизмът все още е неизпитан идеализъм или религиозен план, който все още не е придобил циничния си реализъм, наложен му от събитията от 1875-1878 г. Ориентацията на Александър II и неговия официален кръг, все още, с едно, две изключения (главно военният министър Милютин, доп. пр. и канцлерът Горчаков, профренски и антигермански настроени) е прогермански.[217]

Ако нямаше обществен натиск, петербургската бюрокрация можеше да остане лоялен партньор на Австрия и Германия. Великата княгиня Елена Павловна, вдовица на по-малкия брат на Николай I, Михаил, отдавна е твърд поддръжник на съюза с Прусия и смъртта ѝ през 1873 г. премахва този фактор от първостепенно значение в руския двор, и проправя пътя за новата, антигерманска ориентация.

Това обърквание в политиката се отразява в дейността на руските агенти на Балканите, които не са толкова многобройни, нито толкова умни, колкото изглеждат на съвременното западно въображение.

В Белград Карцов се оплаква, че никога не е получавал категорични инст-

---

[215] Карцов в Русская старина, януари 1908 г., с. 90; виж Corti, Падането на три династии.

[216] Б. Е. Нолде, Юрий Самарин и его време (Париж, 1926); за Аксаков, Черкаски и Самарин вижте Б. Х. Съмнър, „Русия и панславизма през 70-те год. на XIX в.“, стр. 35 и сл.

[217] Генерал Димитрий Милютин, не е от дворянски произход, но е много способен армейски организатор и реформатор; той е пламенен панславист и демократ и отрано е свързан с Фадеев и панславянската кауза; отговорностите на високия му пост, на който е назначен през 1862 г., обаче го отрезвяват и той става лоялен към царя, но остава либерал и реформатор. Вижте Екард, „Изтъкнати личности в руското общество“, стр. 68-86.

рукции от външното министерство и никога не е съвсем сигурен дали трябва да следва предложенията на Игнатиев или Горчаков. През декември 1875 г. той казва, че е отишъл в Санкт Петербург, за да получи съвет относно агитацията за война в Сърбия и да научи руската програма. Княз Горчаков само щраква с пръсти във въздуха и казва: „А, ето ни програмата“, а когато Карцов заминава за Белград, Жомини му казва, че „няма програма“. Игнатиев е по-малко сдържан в разкриването на идеите си за това какво трябва да се направи, следователно не е странно, че съветът на Карцов към Милан през първата година от въстанието е панславистки.

2. ВЛИЯНИЯТА, ПОДТИКНАЛИ СЪРБИЯ КЪМ ВОЙНАТА.[218] Надеждите за успех на влиянието на силите върху Портата, и за посредничество между Турция и въстаниците постепенно намаляват. Положението на княз Милан става все по-трудно. От Австро-Унгария го съветват, да постави кордон от войски около княжеството си и да прекрати всякаква комуникация с бунтовниците. Това е лесно да се каже, но трудно да се направи, а предприемането на репресивни мерки срещу панславистите означава да стане васал на Австрия и да се откаже от подкрепата на Русия. Така Милан губи престижа си в очите на народа си и едновременно с това увеличил шансовете на съперничещите му династии, Негошите и Караджорджевичите (Никола Черногорски и Петър Караджорджевич), да извършат срещу него преврат и да го детронират. Колкото и ролята на славянски патриот-водач да е отблъскваща за личния характер на Милан, той няма друг избор, освен или да абдикира, или да играе тази роля докрай.

Но дори и последната алтернатива е изпълнена със сериозна опасност за Сърбия; защото, действайки самостоятелно срещу Турция, Сърбия може да си навлече враждебността на силите и да предизвика турско нашествие. Следователно, през зимата и пролетта на 1875-76 г. Сърбия се бави, но в това време се подготвя за война, в съответствие със съвета, който Карцов предава на Милан от Игнатиев, който се обосновава, че турците смятат през есента на 1875 г. превантивно да нападнат сърбите, защото поддържат въстанието, и да ги смажат с 50 – 60 000 армия, но той „разрушил плановете им“. „Сега “, пише той през април 1876 г., „няма такава опасност. Махмуд и Решид са в моите ръце и те няма да нападнат Сърбия... министрите ме молят да отида утре, за да предупредя султана да бъде много предпазлив.“

Австрия през цялото време остро се противопоставя на обявяването на война от Сърбия, смятайки че това ще създаде големи проблеми за Двойната монархия. През януари 1876 г. Гирс пише на Карцов от името на императора и канцлера, че Австрия и Русия са единни в желанието си за мир, но че сърбите трябва да се подготвят за евентуална война, в случай постигането на мир се провали. Гирс подсказва и вратичката „По този начин, ръцете ви са развързани.“ Сърбинът Ранко Алимпич предприема специална мисия до Атина и Цетине.

През март е изготвена сръбско-черногорска конвенция, раздел 9 от която задължава двете княжества да окажат подкрепа на въстанието. Тази конвенция всъщност е договор за съюз за война срещу Турция.

---

[218] Основното е вечно гладният и неутолим сръбски шовинизъм! (б. пр.)

Новиков се възмущава, когато Карцов му занася доклад са това сърбо-черногорско споразумение о във Виена, а Игнатиев от своя страна е ядосан на Карцов, че е информирал Новиков или „дори" Санкт Петербург.

Методите на Игнатиев за справяне с такива деликатни въпроси са „sous la main" (под ръка), т.е. на място, веднага. Той предвижда, че Андраши и унгарците ще научат за конвенцията, щом Новиков узнае за нея, което и става точно така веднага. Вината е приписана на С. С. Татищев.[219]

Новиков обаче веднага се обръща към Сабуров, руският посланик в Атина.[220] Атинската орбита сега се върти около Виена, защото Игнатиев си спечелва враждебността на гърците в спора за Екзархията.

Чрез Сабуров и Андраши гръцкият министър Кумундурос е убеден да откаже присъединяване към сръбско-черногорската конвенция, а въздържанието на Румъния също е осигурено от Калай.

Впоследствие, през април, чичото на принц Милан отива в Букурещ за да привлече румънци, но княз Карол отхвърля предложението.[221]

Гърците искат да се присъединят, но се страхуват да предизвикат враждебността на Берлин и Виена, техни приятели сред силите.

В началото те смятат, че могат да разчитат на помощта на своите единоверци в Русия за развитието на елинизма, от 1870 г. нататък осъзнават, че елинизмът и панславизмът са естествени противници. Нещо повече, между елинизма, представен от малка Гърция, и панславизма, поддържан от огромна Русия, борбата изглежда „неравна, невъзможна". Това неизбежно отдалечава Гърция от Русия и я поставя в обятията на Англия, съперника на Русия в Близкия изток. Така до 1876 г. Дерби с радост защитава гръцката кауза в Константинопол, пан-елинизмът е горещо подкрепян от Гладстон и неговите последователи, а водещи лондонски ежедневници като „Таймс" и „ Дейли Нюз" рекламират гръцката кауза.[222] През 1876 г. също Германия, Италия и дори Австрия сякаш показват благосклонност към гръцката кауза.[223]

---

[219] Русская старина, кн. 133, стр. 565-566. б. пр. очевидно я продал на Андраши.

[220] За Сабуров авторът използва същия термин „агент" т.е. консул. Очевидно не знае, че за разлика от Сърбия и Румъния, Гърция е независима държава, т.е. дипломатическите отношения са на ниво посланици. (б. р.)

[221] Aus dem Leben König Karls von Rumdnien (Stuttgart, 1897; hereafter cited as King Karl), III, 14-22.

[222] А дали авторът е наясно че „гръцката кауза" е един див и нагъл мегаломански гръцки шовинизъм, без никакви реални основания!? Западноевропейците като цяло са напълно заблудени за това какво представляват гърците – долнопробна смес от езиково гърцизирани куцовласи, каракачани и албанци и нямат нищо общо с прекалено и нереално идеализираната на Запад „древна Елада". (б. пр.)

[223] През 1876 г. англичаните съветват Гърция да се въздържи от бунт за да спечели благоволението на Портата; докато Русия твърди, че Гърция трябва да подкрепи сърбите и черногорците за да получи териториални придобивки. Гърция остава неутрална по време на Сръбско-черногорската война срещу Турция. Няколко гърци се записват доброволци в сръбската армия, но елинизмът се страхува от ефекта на панславизма върху гръцката кауза. Когато на Константинополската конференция Англия показва признаци на сближение с Русия, опозиционната партия в Гърция се засилва и на масов митинг на 8000 атиняни се издигат лозунги за война с Турция. Гърция се подготвя за война, но не се включва в руско-турската война, въпреки поканата от цар Александър (б. пр. тук причината е заплахата на Англия че ще блокира гръцките пристанища). Гърция е обвързана с Англия и Австрия, но смята, че напълно пасивната

Карцов смята, че тайната на сръбско-черногорската конвенция е разкрита от Доскос (гръцкият агент в Белград) или евентуално от Ипсиланти, гръцкият посланик във Виена, който е много близък до Андраши; или може би самият Новиков я съобщава на Андраши. Но все още остава Татищев, който прекарваше вечерите си с Андраши в театър „Карл“ или играе карти с Ипсиланти в Жокей клуба.[224]

Не е трудно да се повярва, че при тези обстоятелства Виена бързо научава всичко за сръбско-черногорската конвенция. Андреши незабавно шокира белградската дипломация с „бомбата на Вреде“ – ултиматум, представен в края на март, който изисква от името на Русия и Австрия, Сърбия незабавно да спре всички подготовки за война. В противен случай Австрия „е упълномощена да предприеме мерки, за да принуди Сърбия да заеме правилно отношение към Портата“. С „бомбата на Вреде“ Андраши се опитва да сплаши Сърбия, да я подтикне към трезвомислие, но още по-важно – да разкрие истинската позиция на Русия. Следователно ултиматумът е представен от Вреде от името на Австрия и Русия.

Карцов се обръща за разяснения към Игнатиев и към Гирс, напомняйки му, че „подготовката за война е била извършена в съответствие с руските съвети“.

Санкт Петербург първоначално е силно разтревожен. Вреде, без никакво разрешение от Санкт Петербург, говори от името на Драйкайзербунда и на руското правителство, но инцидента е премълчан, с изключение на острото смъмряне, отправено към Карцов от Новиков от името на Горчаков.[225]

На руския агент в Белград е казано с остър език да се обърне към руската канцелария в Санкт Петербург за инструкции, а не към руското посолство в Константинопол. В противен случай Гирс ще избягва всякакви дискусии с Карцов относно Сърбия. „По този начин“, пише Карцов, „докато нашият посланик в Константинопол вижда в Австрия корена на всяко зло, неговият колега във Виена (Новиков) вижда в нея и само в нея котвата на безопасността.“ Карцов признава, че е поставен „между два огъня... съдбоносното противоречие в нашата политика“. Противоречие, което произлиза от руското желание да се придържа „към духа на Драйкайзербунда“ и същевременно да подкрепя въоръжаването на Сърбия за война.

В края на април Гирс пише, че „няма причина да се променят руските планове“, но „те трябва да бъдат изпълнени с по-голяма предпазливост“. Прословутата мисия на Ранко Алимпич, специален сръбски пратеник в Цетине и

роля ще я остави с празни ръце, когато настъпи мир. Берлинският договор не я е игнорира. Вж. Lheir, 400 и сл.; Harris, стр. 378-380.

[224] И най-вече се нуждае от пари, заради хазарта и прахоснические си начин на живот. (б. пр.)

[225] Лангенау се среща с Горчаков на 19 март; канцлерът първо обещава да инструктира Карцов да подкрепи протеста на Андраши, но след това в същия ден се отказва. По-късно Андраши успява да накара Горчаков да изпрати на Карцов нови инструкции, за да не допусне Сърбия да влезе във война, но тази двусмислена позиция на руския канцлер, озадачава Андраши, който се опитва напразно да я изясни. Лангенау до Андреши, Кореспонденция, от 18, 19 и 25 март. След това Милан отрича (лъжейки) пред Вреде, че Сърбия възнамерява да влезе във война.

Атина, Гирс нито одобрява, нито осъжда, а само казва, че тя „предизвиква тревога в Санкт Петербург, което отново доказва мирните намерения на император Александър II“.[226] Докато Милан си блъска главата, чудейки се чий пример да последва: „на заплашителните предпазни мерки на Австрия или съчувствените, плахи съвети на Русия... внезапно военното движение получи мощен стимул. От Санкт Петербург пристига генерал Черняев, героят от Ташкент, който предлага услугите си на сръбското правителство.“

По време на пристигането на Черняев, Карцов е във Виена, където се среща с Новиков, за да увери Андраши, че няма да има война. Връщайки се в Белград, в тази нова ситуация, всичко което може да направи Карцов, е да заяви решителната воля на руския император и „да поиска незабавното екстрадиране на Черняев, дошъл като частно лице. Но резултатът е точно обратният. Пристига писмо от изпълняващия длъжността министър на външните работи Николай Карлович Гирс с указания в съответствие с духа на Аничковия дворец“ (кръга на императрицата и престолонаследника), където ежедневно заседава Панславянският комитет.

Карцов казва следното, „като изключително предпазлив човек, Николай Карлович представлява homme d'avenir, (човек на бъдещето) на чиято политическа интуиция можеше да се разчита, защото дори княз Горчаков се колебае между императора и престолонаследника. В резултат на това последва войната.“[227] И когато впоследствие през юни Карцов отива в Емс по време на престоя на Александър там, императорът го приема топло, хвали го високо за работата му и го кани два пъти на императорската трапеза.

Тази комедия е рецитирана надълго и нашироко и е първокласно доказателство за руското двуличие, което за австрийците изглежда като двонственост и лицемерие, но за историка е много добър пример за нерешителност и административна и управленческа слабост. През май и юни Горчаков е в Емс с Александър; Гирс, отговаря за външното министерство в Санкт Петербург, и както по-рано през годината, не разполага с актуална и авторитетна информация, поради което полотиката е безрезултатна. Самият Александър II подкрепя Игнатиев и угажда на престолонаследника в увлечението ме към панславизма, евентуалното пенсиониране на Горчаков и замянятя му с Игнатиев.

Всъщност, никой не е съвсем сигурен каква точно е официалната политика на Русия. Типично за Александър II е, че може да подкрепя такива диаметрално противоположни политики, каквито олицетворяват Игнатиев и Новиков; че в руската автокрация, пропита с непотизъм (шуробаджанащина, връзкарство) и продажбата на високите длъжности, все пак може да се намери място за такива ефикасни и модерни администратори като Милютин и Рейтерн.

Вълнението в Сърбия и Черна гора през целия юни става все по-силно. В края на май е гласуван заем от 12 млна, и е наложена цензура на вестниците.[228] Никола Черногорски е готов за война от година, но очаква сръбското сътруд-

[226] Карцов в Русская старина, кн. 133 (март 1908), стр. 570.

[227] Карцов в Русская старина, кн. 134 (април, 1908), p. 71. За сръбските работи през този период вж. Йован Ристич, Diplomatska Istoriya Srbiye, 1875-1878 (Beograde, 1898), I, 32 ff.; също Stojanovic', гл. 2-4.

[228] Jorga, p. 118.

ничество и сега най-накрая Милан е принуден да се включи във войната.

От м. март нататък войната е изключително популярна в Сърбия. Въпреки че с нейното население от 2 000 000 души изглежда несъответстваща на Турция с нейните 14 000 000 души, липсата на турски успехи в Босна и Херцеговина кара сръбската либерална партия да си повярва, че османците ще бъдат лесна плячка за „прекрасната“ армия от 150 000 души на Сърбия.

Ристич обаче се опасява, че великите сили могат по всяко време да дадат на Австрия мандат над двете провинции и затова е нетърпелив първо да изпрати там сръбски войски. Той подкрепя Милан, че войната ще сложи край на социалистическата агитация в страната, ако се постигнат известни успехи в Сърбия.

Отношенията на Ристич с Милан обаче не са много добри. Ристич всъщност води сложна политика по това време. Обвинен е в желание за сръбска република и със сигурност иска да види Милан заменен от Никола Черногорски, който е руският кандидат за наследник на Михаил през 1868 г.

Милан е против войната, но се съмнява в миролюбивите намерения на Русия и не е сигурен дори в мирните намерения или подкрепа на Австрия или Германия. Славянофилските комитети работят усилено за войнаата, а Игнатиев играе водеща роля (от април) в укрепването на сръбско-черногорския съюз. Така Милан, убеден, че войната е неизбежна, замени правителството на Калевич с това на Ристич и през юни 1876 г., сключва съюз с Никола Черногорски и се поддава на неизбежното.

Едно от първите действия на Ристич е да изпрати специален емисар до султана в Константинопол с молба за управление на Босна под турска власт; Никола също иска да му бъде поверена окупацията и управлението на Херцеговина. Портата категорично отхвърля и двете предложения. На 29 юни писмо, написано от Ристич, е доставено до Портата, в което се заявява, че Сърбия ще изпрати войски в Босна, за да възстанови реда. Турция отказва да вземе под внимание писмото и след това Сърбия обявява война на 30 юни; на 1 юли последва декларацията на Черна гора и началото на въоръжени военни действия, започнати с нахлуването на Черняев в България.[229]

Обявяването на война от Сърбия е много повече от изолирано действие на малка балканска държава. То е част от грандиозния план на панславянските комитети за общо балканско въстание и по същество е началото на неофициална война на Русия срещу Турция.

Неофициално в двореца на престолонаследника (Александър III) заседава комитет, който ръководи организацията на сръбската армия. Десетки офицери от гвардията отиват в Сърбия като инструктори и военни експерти. Черняев е официално порицан за отиването си в Сърбия, но вестниците парадират с пор-

[229] Генерал Черняев сформира българска бригада от български авантюристи, четници, емигранти и пр. След това изпраща четите през Тимок в Северозападна България за да вдигнат българите на въстание. До средата на юли доброволческите отряди действат самостоятелно във видинските села (Ново село, Флорентин и др.), около Кула, Чипровци и в направление към Берковица. Към края на месеца броят на доброволците достига 1500 души, но не се постига основната цел, заради влошаването на общото положение на сръбско-турския фронт. И не само, в България първо няма условия за въстание и второ след разгрома на априлската авантюра и дума не може да става за нейното повторение. (б. пр.)

трета му като герой от борбата за „освобождението на славяните от турско иго“.[230] Още през 1863 г., когато Русия превъоръжи голяма част от пехотата си, бракуваните оръжия са изпратени като „приятелски дар“ на Сърбия. Оттогава са изпратени много боеприпаси и когато Черняев идва в Сърбия, той донася и нов запас от боеприпаси за българите.

Черняев е руски генерал с блестяща кариера в Азия, пенсиониран заради превишаване на правомощията си, а след това се занимава с панславистка пропаганда, издава вестник в Санкт Петербург, където е тясно свързан с Фадеев и славянския комитет. Когато през пролетта на 1876 г. войната изглежда неизбежна, той бърза за Балканите, прекарвайки април и началото на май в България по пътя[231], където славянските комитети го уверяват, че може да се разчита на общо въстание и са изкупени всички оръжия, които могат да бъдат закупени в Румъния. Освен това, в Румъния под ръководството на Сиров се обучават няколко хиляди румънци и българи, командвани от български офицери, току-що напуснали руската армия.

Тези с Черняев са истински доброволци за Сърбия, но повечето от офицерите напускат руската армия изрично с уговорката, че ще им бъде позволено да се върнат в полковете си след войната. Сто от 300-те офицери на Черняев германци, служили във Френско-пруската война. Така Черняев и неговият офицерски корпус формират ядрото, около което се очаква се обединят сърбите и българите. Черняев мечтае да завладее Константинопол с тази сборна доброволческа армия. Ако беше започнал кампанията си на 1 май, вместо на 1 юли, вероятно щеше да има по-голям шанс за успех, но няма как да стигне до Константинопол. Черняев обаче се надява, че официална Русия, ще се намеси във войната в подкрепа на Сърбия. Много руските рубли, се изсипват в Сърбия и България. Общоприето е, че това става чрез славянските комитети, но други казвали, че са дошли от богати българи, живеещи в Москва и Одеса, двата центъра на панславизма.

Заминаването на Черняев, или по-точно изчезването му, от Санкт Петербург, е като гръм от ясно небе в града. Преди заминаването на Черняев също е имало руски доброволци в Сърбия, но това са „авантюристи“ и „предимно неопитни младежи“. Дотогава Карцов в Белград смята за „изключително глупава“ идеята, Русия да воюва за Сърбия, но не е предвидил общия ентусиазъм за сръбската кауза, който сега обхваща Русия. Санкт Петербург не изпраща на Карцов нови заповеди относно Черняев, но генералът „не е скрил“ от сърбите факта, че е в постоянна кореспонденция с В. В. Зиновиев, хофмаршал на престолонаследника Александър (III). Газенкампф, помощник в щаба на великия княз Николай Николаевич, по време на кампанията от 1877-1878 г., разказва, че Игнатиев чрез Ристич е подбудил сърбите да започнат войната от 1876 г.[232] Това

---

[230] Pokrovsky, I, 192.

[231] C.P., IV, 392 и сл.; Васо Триванович в Journal of Modern History, III, 427 и сл. (септември 1931 г.); Х. Съдърланд Едуардс, Сър Уилям Уайт (Лондон, 1902 г.), стр. 94 и сл.; jorga, стр. 118 и сл.; Konig Karl, III, 28 и сл.; Изпращане от Бюканън до Дерби, 25 юни - 1 юли, от Службата за публични записи. Авторът греши, Черняев никога не е бил в България. (б. пр.))

[232] Според твърденията на Катаржиу. М. А. Газенкампф, „Мой Днетмик“ (Санкт Петербург, 1908 г.), стр. 470. До 1878 г. Игнатиев отрича, че е подтиквал сърбите към война; и нарича Катаржиу „лъжец“.

можем да приемем за достоверен факт. Игнатиев е казал на Ристич, че царят и Горчаков (чрез Карцов) говорят двусмислено в предупрежденията си към Сърбия и че Русия ще подкрепи Сърбия, ако тя обяви война.[233]

Сръбският лидер в организирането на войната е Йован Ристич, външният министър, който е в тясно сътрудничество с Игнатиев. Това несъмнено обяснява избухването на Горчаков срещу Игнатиев, пред Карцов през април. Горчаков иска да поддържа приятелски отношения с Австрия, докато Игнатиев смята, че тя няма пари да се бие и се страхува от огромното си славянско население. Следователно посланикът в Константинопол смята, че Австрия може да бъде игнорирана.

Диагнозата на Игнатиев за вътрешното положение на Двойната монархия е по същество правилна, но Санкт Петербург вижда, че Австрия лесно може да бъде привлечена в обятията на Англия и да се превърне в опасен противник за Русия на Балканите .

Игнатиев виждал, че Русия в съюз с Австрия е безсилена в Константинопол и директно свързва турския преврат от 1876 г. и смяната на основните фигури в Портата, с придържането на Русия към Драйкайзербунда.

Прогонен от Константинопол, той се хвърлял с цялата си енергия във сръбската война, като най-доброто средство за принудително падане на Мидхат паша в Константинопол и за изгонване на Елиът и англичаните. Игнатиев желае успех на сърбите, но не иска да види Русия въвлечена във война срещу Турция в този момент. Затова той искрено моли за изпращане на пари и доброволци от Русия и осъжда липсата на сръбска подготовка и дезертьорството на Гърция.

„Австрийските граничари и славянските офицери" също трябвало да бъдат спечелени на сръбската кауза, а Московският славянски комитет е постоянно увещаван да „изпраща боеприпаси". Официалните власти в Санкт Петербург обаче не споделят оптимизма на Игнатиев за южнославянския сръбски триумф, а вместо това работят за поддържане на добри отношения с Австрия и сключват сделката от Райхщад с Андраши без знанието на Игнатиев.

През лятото и есента на 1876 г. Игнатиев ще бъде поразен като гръм, ако знае, че руският цар зад гърба му се задължава да се консултира с омразната Дунавска монархия относно всякакви териториални промени на Балканите.

На 9 юли, денят след Райхщад, Игнатиев ликувал: „Андраши ще си скубе брадата от гняв, само когато му се намекне, че Босна ще бъде присъединена към Сърбия."

За срещата в Райхщдт, на Игнатиев е казано само, че двамата императори са се споразумели за пълна ненамеса във войната на Сърбия срещу Турция. Това което желат Игнатиев и Ристич. Въпреки това Игнатиев е неспокоен и подозрителен за тази среща. Горчаков също трябва да неспокоен, защото панславистите и Игнатиев са измамени и неса спечелени за политика на приятелство с Австрия на Балканите.[234]

3. ЕВРОПЕЙСКИТЕ КАБИНЕТИ И ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ВОЙНА.

---

[233] По аналогичен начин са подведени и българските авантюристи (революционери), да започнат априлската си авантюра. (б. пр.)

[234] Карцов, в Русская старина, кн. 134 (април, 1908), стр. 72-75.

Игнатиев и Ристич се стремят към общо въстание на всички южни славяни, което очакват да се увенчае с успех. Тогава Европа може да се намеси и да наложи южнославянска държава на Балканите. Проблемите обаче скоро започват да възпрепятстват осъществяването на тази амбициозна програма.

Въстанието в България се оказва неуспешно. Проблеми назряват там от много години, областта е препълнена с български революционни комитети, агентите на Игнатиев работят непрестанно, а неуспешен опит за бунт е направен през предходния септември (1875 г.).[235]

Ново въстание е о планирано за май 1876 г.; мечтаело се за да обхване Одрин (Адрианопол), Пловдив (Филипопол), София и дори Константинопол;[236] учители и свещеници отговарят за подготовката и насърчават колебаещите се да се присъединят, като ги уверяват, че руска армия вече е в поход за подкрепа и скоро ще прекоси Балканите. Турците обаче разбрат за всичко това, отчасти чрез предателството на някои българи (особено на един българин), и по думите на Черняев, очакват избухването на въстанието „чрез изключително ефективния метод, да не оставят никой жив, който да си помисли да стане бунтовник".

Въстанието в България не разполага с голяма военна сила; при първата поява на редовни войски то се проваля. Повечето турски редовни войски по това време (май 1876 г.), са ангажирани на босненския и черногорския фронт, и в България, за потушаването на бунтовете са използвани въоръженото местно мюсюлманското население, или башибозуците, също черкези и цигани.

Резултатът е поредица от кървави насилия и опожарявания на селища, известна като „българските жестокости". Дори мирните села в България са доведени до отчаяние и бунт. Кланетата са печално известни в Адрианопол, Филипопол и Батак. В Батак над 5000 души са избити в една нощ на (1 май). Жестокостите на турците се изявяват в цялата си ярост, но не е сигурно дали българите са били по-малко безмилостни.[237] Сър Хенри Елиът, английският пратеник, научава за зверствата най-късно до 26 май и информира правителството си, но новината става общоизвестна в Англия до 23 юни от кореспонденцията на „Daily News" и е спомената за първи път в Камарата на общините на 26 юни. Тогава голяма вълна от народно възмущение залива Англия, подхванатата от г-н Гладстон. Континентална Европа, особено Централна Европа, е много по-малко смутена. Сър Хенри Елиът признава: „Няма извинение за мерките, предприети от турците" и е вложил значителна енергия в противопоставянето им, но когато бурята от възмущение в Англия заплаши да се излее лично върху него, той отвърна, че приемайки Турция за съюзник, Англия знае, че се обвързва с полуцивилизована държава, „независимо дали нейният съюзник е избил 10, 20 или 30 000 души". Докладът на Беринг определя жертвите („за 10 дни") над 12 000 избити.[238]

---

[235] Т.нар. Старозагорско въстание, всъщност театрална авантюра. (б. пр.)

[236] Авторът доста преувеличава. (б. пр.)

[237] Английската пропаганда! (б. пр.)

[238] Едуардс, стр. 97; Задължен съм на моя приятел, професор Джеймс Ф. Кларк, за специалната информация относно българското въстание. Алоис Хайек, „България под туркска власт" (Щутгарт, 1925), стр. 279 и сл.; Харолд У. В. Темперли, „Българските и други зверства, 1873-1878" (Лондон, 1931), пасив; и Дейвид Харис, „Британия и българските ужаси" (Чикаго, 1939). 58 села са опожарени. Беринг провежда разследването си със съдействието на турски водачи, превода-

Новините обаче се разпространяват толкова бавно, че Черняев нахлува в България на 1 юли, без да знае за мащаба на българските кланета и все още очаква сътрудничество там. Освен сърби, черногорците, той очаква или се надявал на общо славянско въстание и с и българите. В същото време, започват смутове и на о-в Крит.

Според посланик Бюканън, славяните от Бохемия (чехите) също, „са с вдигнати глави", а комитет в Прага събира значителни пари за панславянската кауза. По това време Горчаков пише на Шувалов, че се надява борбата ще се разпространи в цяла Европа. Лангенау изразява същото убеждение на Андраши.

На 6 юли Черняев отправя към балканските народи своята прокламация, в която заявява, че Сърбия се бори за святата идея на славянството.[239]

Игнатиев, неуморен в усилията си, прекарва част от юни в Белград; сръбското обявяване на войната е пряко приписвано на него.[240]

На 3 юли Дрина е прекосена; на 4 юли Ниш падна и турците се оттеглят.[241] Босненските и херцеговските бунтовници се възползват от случая, за да провъзгласят отново своята независимост и съответно съюз със Сърбия и Черна гора.[242] Общоприето е, че Босна и Херцеговина са предвидени като военна плячка за двете княжества в случай на успех, а Андраши работи яростно както в Берлин, така и в Лондон , за да предотврати подобно развитие.[243]

В края на юни и началото на юли на Андраши му се струвало, че всеобщото славянско въстание, от което се страхува повече от всичко, наистина може да се превърне в реалност. Никоя от силите няма твърда политика по отношение на сръбското нападение. Император Александър II казва на ерцхерцог Албрехт в Емс (27 юни), че не мисли за намесва и не вярва, Франц Йосиф също да се намеси.

Дерби информира сърбите, че с действията си, ще обезсилят гаранцията на Парижкия договор от 1856 г., за съществуването на тяхното княжество, Горчаков обезсилва искането на Андраши за въоръжена намеса, като иска от Австро-Унгария официално да признаване на принципа за ненамеса в предстоящия конфликт. Андраши вече е готов да се съгласи с това, но иска да се пази в тайна, а Горчаков иска да бъде обявено. Вертхаймер смята, че вероятно е имал хитрата идея, чрез обявяването за ненамесата, да попречи на Андраши да предприеме каквито и да е тайни действия, да се възползва от ситуацията и да

чи и др. Скайлер, американският консул, и Макгахан, един от кореспондентите на Daily News, определят броя на жертвите на 15 000. Temperley, стр. 20 и сл.; Hajek, стр. 252-293; Elliot, стр. 255-268; Edwards, стр. 96 и сл.; Evelyn Schaeffer, Eugene Schuyler (New York, 1901), стр. 68 и сл.; David Harris, op. cit. Безразборното насилие не е нещо ново на Балканите. През 1874 г. францисканският отец Фра Яко Балтий пише: „Този, който желае да запише имената на всички босненски християни, избити от турците през тази година (1874), ще трябва да напише голяма книга." Вж. Wendel, стр. 389-390; Татищев, II, 309.

[239] Knig Karl, III, 46. Б.пр. Сърбия воюва единствено за териториална експанзия в българските земи! (б. пр.).

[240] Chedomille Miyatovich, Memoirs of a Balkan Diplomatist (London, 1917), p. 33.

[241] Авторът много греши, до Ниш сърбите изобщо не стигат, защото веднага са обърнати в бягство и войната се води изцяло на сръбска територия. (б. пр.)

[242] Бюканън до Дерби, 1 юли и 4 юли; DDF, № 72; сравнете Jorga, стр. 124-128.

[243] Андраши до Каройи в Берлин, 2 юли и 30 юни; Червена книга, стр. 326 и сл.

нахлуе в Босна и Херцеговина.[244]

Но е съмнително Горчаков да постъпи така, защото австрийската намеса, дава на Русия повод за компенсация.

В края на юни Турция се обръща към Андраши за съвместно изпълнение на военни операции, предвиждащи австрийска окупация на стратегически точки в Босна и Херцеговина, но нямаме доказателства, че той е дал съгласието си.

Самият Андраши обаче си играе с черногорския княз Никола и призна пред Бюканън, че черногорците получават оръжие от Австрия през Антивари и искат заем, за да изхранват бежанците.[245]

За Русия опитът на Шувалов през юни да постигне споразумение с Дерби и Дизраели се проваля. Външният министър не е склонен към разбирателство с Русия, но не заема категорична позиция, а избухването на Сръбската война съживява старото недоверие към руските двулични игри. Игнатиев вярва, че Англия се готви за война. Шувалов протестира срещу това мнение: „Англия се чувства изолирана, не смее да покаже солидарност с Турция, не се доверява на Андраши и Бисмарк, но не смее да сключи сделка и с нас, защото вижда в нас бъдещите господари на Константинопол и на славянския свят... Солидарността с Турция е факт. Един от доверениците на г-н Дизраели наскоро ми каза, че Портата е поискала закрилата на Англия в замяна на подчинение на всички съвети, които идват от нея... Може да се твърди със сигурност, че Англия не търси война, че никой тук не я желае, но е под въпрос дали политиката на г-н Дизраели може да не доведе до там, колкото и несъзнателно да е“. [246]

Андраши също води отделни преговори с английския кабинет и се противопоставя, както направи в Берлин, на предоставянето на автономия на Босна и Херцеговина. Той посочва, че за разлика от Сърбия и Румъния, Босна и Херцеговина е населена с християни и мюсюлмани, живеещи един до друг, в приблизително равен брой; те ще се унищожат взаимно, ако получат автономия. Освен това се създава прецедент за другите турски провинции и той посочва България като пример. Вместо да локализира борбата, казва Андраши, това ще разпространи война навсякъде. Вместо това той препоръча предоставяне на част от територията (на Херцеговина) на Черна гора, като единствено средство, тя да се държи извън войната.

Дерби осъзнава силата на тези възражения и не е склонен да се противопоставя да ги подкрепя, още повече, че това означава разширяване на Черна гора, фаворитизирана от всички.[247]

Англия всъщност естествено е по-склонна да подкрепи Австрия, отколкото Русия на Изток. Тя вярва, че Русия се стреми към Константинопол. Британският кабинет разчита, че ще се противопостави на всяка цена, а страхът за руснаците е предизвикан от присъствието на британския флот в залива Бешика. Според Мюнстер, тогава Дизраели и Ротшилд обсъждат вероятността от пред-

[244] Чрез Новиков, 1 юли; Вертхаймер, II, 311.

[245] Бюканън до Дерби, 4 юли.

[246] Шувалов до цар Александър II, 2 юли, S.R., II, 681-682

[247] Андраши до Каройи, 27 юни, Червена книга, стр. 319 и сл.; Вертхаймер, II, 314 и сл.; Дерби до Бюканън, 27 юни 1876 г. в Парламентарни документи, 1876 г., LXXXIV {Турция), стр. 330-332 (№ 497 и 498)

стоящата война и английският флот в Константинопол. „За целостта на Турция няма да водим война, но със сигурност, за владението на Константинопол“, отбеляза един английски държавник на Мюнстер.

Дизраели и Солсбъри са силно антируски настроени и парадират като разярени представители на английския шовинизъм. Памфлетите на Гладстон срещу турците и башибузуците ще му осигурят известна популярност, но самата нация е въплътена в лорд Дерби, който както винаги не заема решителна позиция, а се стреми да смекчи и поведението на Дизраели. Кралицата също упражнява сдържащ ефект върху премиера, който до края на юни, малко усмирява заплашително се отношение.[248]

На пръв поглед може да изглежда странно, че Англия и Австрия не са постигнали разбирателство в началото на кризата. И двете страни в много отношения са преследвали сходни цели; и двете са били нетърпеливи да обуздаят Русия. И все пак е имало разлика дори в целите. Англия несъмнено би била склонна да остави балканските дела да си тръгнат (и английските симпатии като цяло са били на страната на балканските народи в борбата им за свобода ¬), стига само Константинопол да бъде защитен. Но Австрия е била по-близо до мястото на вълненията и е искала да потуши пожара, преди той да се превърне в общо славянско въстание или да се разпространи до собствените ѝ граници. Нито едно от министерствата не е имало голямо доверие в другото. Андраши е смятал британската политика за твърде променлива, твърде отзивчива към всяка вълна от парламентарни действия. мнение за него да основава австрийските интереси на Англия; освен това, той вярваше и откриваше, че Дерби е неспособен да се споразумее за определена програма или да взема обвързващи решения. Дизраели от своя страна многократно изразява по това време много ниско мнение за Андраши, мнение, което по-късно променя. Още по-странно е, че Дерби и Солсбъри също не ценят високо унгареца и го обвиняват, че тласка славяните в обятията на Русия и че гледа на външната политика от чисто унгарска гледна точка. Дизраели смята, че Андраши не може да реши дали да се присъедини към Русия или да се противопостави на нея и го обвинява, че играе двойна игра – и несъмнено е прав.

Тази неприязън към Андраши се дължи и на неуспеха им да го откажат съвсем от Санкт Петербург. Самият Андраши смята англичаните за много коварни и на свой ред не им се доверява, защото се страхува, че Русия ще бъде незабавно уведомена, ако той им направи някакви предложения.

Двете страни също имат нещастие с посланиците, акредитирани в тепните столици. Сър Андрю Бюканън, английският посланик във Виена, е в напреднала възраст, с увреден слух и често говори неразбрано. Андраши трудно общува чрез него, а Дизраели също има много ниско мнение за посланика си. Съдейки по неговите депеши до Лондон, Бюканън не е просто фигурант, а изглежда добре информиран и адекватен във Виена; но несъмнено му липсват уменията за дипломатическите разговори.

Дизраели казва на Дерби през август 1876 г.: „Андраши иска водач - човек с бързи възприятия и желязна воля до себе си “, а Бюканън не е подходящ за тази задача.

---

[248] Лийболд, стр. 34 и сл.; Бъкъл, VI, 32 и сл.; Вертхаймер, II, 313-315.

Австрийският посланик в Лондон, граф Бойст, е още по-неподходящ. Ревнив към своя опонент и наследник, той често работи срещу политиката му и е обвинен за фиаското с Берлинския меморандум. Скоро всички казват на Андраши, че той не вдъхва доверие в Лондон.[249] Неговото задържане също е трън в очите на Бисмарк и може да се тълкува само като бавно обмисляне от Франц Йосиф на новата му политика, олицетворена от Андраши.

Така че, Австрия и Англия бавно се сближават но никога не постигат истинско споразумение. Англия не разбира напълно политиката на Андреши и не забелязва, че той нито иска да се отдели от Драйкайзербунда , нито пък да се разведе безрезервно с Англия, с която вътрешно се чувства по-съгласен, отколкото с Русия, и от която търси подкрепа в случай на конфликт с Русия.[250]

4. РАЗГОВОРИТЕ В РАЙХЩАД. Този неуспех да се намери опорна точка или подкрепа в Англия прави още по-необходимо за Андраши да постигне споразумение с Русия пред нарастващата вълна на панславизма и ентусиазираното включване на Сърбия и Черна гора в нападението срещу Турция в началото на юли. Вертхаймер смята, че импулсът за срещата в Райхщад е дошъл от германските кръгове, в съответствие с духа на Драйкайзербунда, но срещата е съвсем очевидно опит от страна на Горчаков да се измъкне от германското влияние и вместо това да постигне пряко и лично разбирателство с Австрия.

Фактът, че Горчаков в Райхщад изрично иска постигнатото там разбирателство да се пази в тайна от Бисмарк, е достатъчно ясен – Берлин трябва да знае не повече от Лондон. Следователно споразумението от Райхщад е замислено от Горчаков като „съглашение между двамата“, зад гърба на третия член в в Dreikajserbund-a.

Уговорката за срещата е направена Фактът, в Емс от ерцхерцог Албрехт, ръководителят на военната партия, противопоставяща се на Прусия, е показателно. Бисмарк го определя като „нашия решителен противник“. Той открива както в Александър II, така и във Франц Йосиф общата им неприязън и недоверие към Бисмарк. Александър II не харесва влиянието на Бисмарк върху император Вилхелм и смятал германския канцлер за революционер, тайно работещ за германска република.[251]

Франц Йосиф намира политическа необходимост от съюз с Германия, но в продължение на много години, си спомня с огорчение за Кьонигрец. Има изобилие от доказателства да се вярва, че Франц Йосиф би приветствал възможността да се оттърве от германския канцлер. Багер, на когото може да се вярва тук, казва, че Франц Йосиф все още през 1876 г. флиртува с президента на Франция Макмахон и френския генерален щаб.

През юни „цяла Европа се среща в Емс “, където след срещата в Берлин отиват Александър II, Горчаков, Жомини и руската свита. Въпреки че император Вилхелм е направил едно или две посещения там при любимия си племенник царя, отношенията между Горчаков, Берлинската канцелария и Бисмарк са

---

[249] 50 Виж Дизраели в Buckle, VI, 14, „Бойст е фантастичен и мечтателен и непрекъснато повтаря: „Единствените ми и последни инструкции от Андраши бяха да сътруднича с вас.“ Репутацията на Бойст за лъжец е добре известна, но всъщност не е заслужена.

[250] Вертхаймер, II, 318.

[251] Което е показателно за глупостта на Александър II.

определено охладнели. Пред лицето на нарастващата буря на Балканите и обявяването на войната, което не е предвидено в Берлин, не изобщо ясно, какво може да получи Русия от своите съюзници.[252]

Горчаков е недоволен от нежеланието на Бисмарк да се срещнат през май. През юни има многократни съобщения за среща между двамата канцлери в Кисинген, но тя така и не се осъществява. Раздразнението на Горчаков към Германия несъмнено обяснява защо той толкова бързо се съгласява нас рещата в Райхщад на цената, поискана от Андраши за австрийска подкрепа.

Райхщад бележи за Горчаков продължение на съюза, сключен във Виена през юни 1873 г., а в Източния въпрос - завръщане към политиката на Екатерина и Йосиф II.[253]

Променената ситуация, породена от обявяването на война от Сърбия, както и неуспехът на Русия и Австрия да постигнат споразумение с Англия, със сигурност правят известно ново разбирателство между двете страни за много желателно.

Почти веднага след избухването на войната Горчаков заявява на Берлин и Виена необходимостта от ново споразумение, в случай че примирието се провали. Андраши несъмнено е също толкова нетърпелив да постигне окончателно споразумение.[254] Желанието на Александър и Горчаков да спрат и да се видят с Франц Йосиф и Андраши при завръщането си в Санкт Петербург е напълно естествено. Срещата всъщност е уредена от ерцхерцог Албрехт, който е на посещение при царя в Емс и в Югенхайм, замъка на великия херцог на Хесен, тъст на Александър. Като първоначално предложеното решение е Франц Йосиф просто да се срещне с Александър във вагона и да го придружи за кратко, провеждайки политически разговор. По-късно царят изразява желание да посети императора на австрийска земя и да прекара няколко часа с него в бо-

---

[252] Малко след срещата в Берлин, Бисмарк, оплаквайки се (преднамерено), че е изключително уморен, заминава за Варзин, където се укрива през по-голямата част от юни. В негово отсъствие посланиците, акредитирани в Берлин, прекарват по-голямата част от времето си в Емс с руснаците. DDF, № SS и 59.

[253] В Емс се провежда обща преоценка на дипломатическите ориентации, където Гонто-Бирон, френският посланик в Берлин, посещава руснаците. Позицията на Франция е почти толкова трудна, колкото и тази на Германия: от нея също се очаква решение. Франция се колебаеше между Русия и Великобритания. Херцог Деказ все още е външен министър в кабинета на Дюфор, но Гамбета и общественото мнение са склонни към неутралитет под прикритието на следване на примера на Великобритания. От Санкт Петербург генерал Льо Фло съветва пълно следване на политиката на Русия с надеждата за окончателен съюз; от Берлин обаче ограниченията са премахнати и съюзът с Русия предизвиква безпокойството на френските радикали. В Париж печата е проанглийски, докато Лондон проявява към французите студена резервираност. Затова Деказ е принуден да се движи между противоположни сили. Горчаков, е раздразнителен през юни, скоро се разгневява на Франция и я обвинява в отстъпчивост към Англия, упреквайки я (Франция), че твърде лесно е признала Мурад и новия режим в Константинопол. Докато Деказ се стреми да запази умерена позиция между френските партии, Горчаков говори за френска „неблагодарност“ и от юни 1876 г. между Франция и Русия настъпва охладняване. Франция не иска да рискува да обиди Англия или да проправи път за Русия и се държи така, сякаш опитите на Бисмарк към Одо Ръсел са опит да накара Англия да се присъедини към Драйкайзербунда и да остави Франция и Италия изолирани. Hanotaux, IV, 107-112; DDF, № 169-192; Jahrmann, стр. 20-71.

[254] Каройи до Андраши, 1 юли, от Емс; също поверителна телеграма от Костафору, румънски агент във Виена, 2 юли, в Йорга, стр. 127.

хемския замък Райхщад. Така в Югенхайм срещата е решена.

Император Вилхелм научава за планираната среща но я приема в съответствие с германо-руското приятелство и казва Александър че възлагали големи очаквания на такъв „важен диалог".[255]

Срещата се състои на 8 юли. Франц Йосиф и Андраши се посрещат царската група в Боденбах в 7 часа сутринта, качват се на царския влак и пътуват заедно до Лайпа (Бьом-Лайпа), железопътната гара за замъка Райхщад.

В 9,45 ч. сутринта са посрещнати в Лайпа от престолонаследника Рудолф и ерцхерцог Фридрих, наследник на ерцхерцог Албрехт. Групата пристига в Райхщад с карети в 11,15 ч. Времето до обяда в 13,00 ч. е за преобличане и разговорите. След обяда и половин час разговори на масата, в 15,00 ч. те тръгват от Лайпа и се връщат с влак в Боденбах, където групата се разделя: Александър продължава пътуването си към Русия, а Франц Йосиф пътува през Прага за курорта Ишл.[256]

На срещата присъства Новиков, на който току-що му е връчен „ордена на Свети Стефан с голям кръст", забележителна чест, дадена му от император Франц Йосиф, за да изрази „цялото си доверие в намеренията на Русия по отношение на източните дела".[257]

Началото на разговорите е поставено по време на пътуването от Боденбах до Лейпа. Както и в Берлин през май, Горчаков се опитва да играе ролята на „Ликург на Конклава" и идва с „няколко дълги меморандума за настоящото състояние на Османската империя"[258], който е изготвил за срещата. Вертхаймер разказва как Андраши и Горчаков остават сами във вагона и как Горчаков се възползва от възможността да представи меморандума. Преди да успее да започне да чете, Андраши питал рязко: „Искате ли Константинопол?" Смаян, Горчаков отговорил: „Ами, не!" След което Андраши бързо възкликнал: „Слава Богу, иначе щяхме да стигнем до война."[259]

След това Андраши го пита дали иска Бесарабия, ако се появи подходяща възможност, и Горчаков отговаря утвърдително, „защото някой ни я е отнел". След това двамата държавници продължават разговора си в приятелски дух и без по-нататъшно споменаване на меморандумите, докато не стигат до

---

[255] Каройи до Андраши, 4 юли; Вертхаймер, II, 320 и сл. „Император Вилхелм посещава царя в Емс. Имаше кратка среща, предимно от личен характер и без политическо значение. Император Вилхелм знае много малко и само въздъхва съжалително за нещастната участ на балканските християни и отговорностите на Великобритания." Аното, IV, в.

[256] Reports of Buchanan to Derby, July 3 and 8. Cf. Tatishchev, II, 315.

[257] Лангенау до Андраши, 5 юли; Бюканън до Дерби, 5 юли.

[258] Бюканън до Дерби, 11 юли, след разговор с Андраши.

[259] Харис, в „Дипломатическа история на Балканската криза", стр. 434, бележка, отхвърля тази история като апокрифна. Но изобщо не съм сигурен, че Андраши ще воюва за Англия, за да предотврати превземането на Константинопол от Русия. По-малко от година по-късно, на 29 май 1877 г., Андраши излага на Англия 7 точки, които „е решен да защити при вероятната война". Номер 6 е „Русия [не трябва] да окупира Константинопол". Вижте S.R., X, 191-195. Не е задължително да приемаме разказа на Щайнбах (или Доци) за автентичен, но не е и невъзможно такъв разговор да се е състоял. Звучи като разказано от Андраши по-късно, и Доци цитира Андраши като свой източник. Ако приемем историята за Константинопол за вярна и отговорът на Андраши трябва да приемем просто като изкусно подпитване, за да разбере истинските намерения на Горчаков.

Райхщад, където се провеждат официалните разговори.[260]

Следва и общата дискусия, в която е постигнато съгласие точка по точка по обсъжданите въпроси. Договорена е всеобхватна програма, което се вижда от текстовете на „Райхщатското споразумение“, съхранени съответно от австрийския и руския архив.[261]

Разговорите не водят до писмено споразумение, но основните насоки на договорените въпроси са ясни и не оставят съмнение за постигнатото общо разбирателство. Горчаков продиктува своята версия на един от служителите си, а Андраши, според бележката, написана собственоръчно върху австрийския екземпляр, е продиктувал тълкуването си на „Райхщадското споразумение“ на Новиков „веднага след самата среща“. Двата текста за съжаление не са напълно идентични, съдържат разминавания, които по-късно водят до спор.[262]

На пръв поглед за безпристрастния наблюдател, руският текст има по-голяма претенция за автентичност. Не само че Русия едва ли ще отстъпи Херцеговина без ожесточена дискусия (няма доказателства за такава в Райхщад), но Андраши споменава само Босна в първите си пропагандни усилия веднага след Райхщад, през юни и юли. Също в предложенията, донесени във Виена от Сумароков-Елстон през септември, фигурира само Босна като отстъпена на Австрия.

Разговорите в Райхщад, в крайна сметка е въпрос зависещ от достоверността на твърденията на Андраши (и на Франц Йосиф). Ако текстът в Австрийския архив е продиктуван от Андраши на Новиков директно след срещата в Райхщат, както твърди, защо той не е отишъл при Новиков с този текст през октомври, когато спорът се разгорещява, за да протестира: „Това е договорено в Райхщат“? Защо е чакал до 19 декември, за да даде на Новиков меморандум, който професор Дейвид Харис цитира в неотдавнашната си „Дипломатическата история на Балканската криза, 1875-1878: Първата година“?: „По недоразумението за евентуалните анексии на Австро-Унгария, за което принцът канцлер разговаря с Ваше Превъзходителство, не мога да си обясня откъде идва. Не отричам, че в началото на разговора, който имах честта да проведа в Берлин с Негово Величество император Александър и Негово Височество княз Горчаков, говорейки по общ начин за териториалните промени, които могат да станат неизбежни, и за претенциите, които нашите хървати смятат, че имат право върху онази част от Босна, която се нарича Турска Хърватия, не споменах Херцеговина. Но когато малко по-късно в Райхщад император Александър ми оказа честта да ме помоли за по-точни разграничения, аз изрично посочих на Негово Величество на картата двете османски провинции – Босна и Херцеговина, които отделят Далмация от останалата част на Австро-Унгария. Тъй като тази карта е в малък мащаб, обещах на княза, по негово искане, да му посоча точно границите на въпросната територия на по-подробна карта.

Херцеговина е спомената писмено и в мемоара за резултатите от разгово-

---

[260] Wertheimer, II, 321, който основава разказа си върху Steinbach в Nord und Süd, 1890, Band 53, p. 313 и на Лудвиг Доци, „Die Fahrt nach Reichstadt,“ в Neuer Bester Journal, 3 януари 1909 г.

[261] Тайни договори на Австро-Унгария, 1879-1914 (редактор А. Ф. Прибрам, английско издание от А. К. Кулидж), II, 188-191 и Красный архив (Москва, 1922), I, 36-43.

[262] Г. Х. Руп, „Споразумението от Райхщат“, в American Historical Review, XXX, 503-510 (април 1925 г.), с изложение на цялото разминаване.

рите, който Вие написахте (Новиков) под моя диктовка веднага след срещата. Моля Ви да предоставите копие от него за преглед на принца канцлер (Горчаков). До ден днешен това никога не е предизвиквало никакви забележки от негова страна. Следователно има недоразумение (*malentendu*) и се надявам, че принцът ще може да си спомни всички тези подробности..."[263]

Това трябва да се сравни със следното писмо на Горчаков до Новиков, 23 ноември / 5 декември[264]: „Относно гледната точка на Австрия, струва ни се, че е имало недоразумение (malentendu). В Райхщат граф Андраши ни говори само за част от Босна и от Турска Хърватия. Той ми каза също, че ще ми изпрати карта, на която ще бъдат отбелязани границите на тези придобивки. Нито императорът, нито аз си спомняме думата Херцеговина някога да е била споменавана в този смисъл..."[265]

За Харис тези депеши изглеждат като пълно обяснение на случилото се в Райхщад. Съвсем очевидно е имало „*malentendu*", но изглежда странно, че Андраши не е повдигнал тези обяснения през октомври, а чак през декември.

На 2 ноември в депеша до Новиков, Горчаков заявява, че в Райхщад Андраши се е задоволил с (Турска) Хърватия и ивица босненска територия, за да коригира далматинската граница; и че Андраши му е обещал карта, показваща предложената корекция, но такава картата изобщо не е била изпратена.

На 15 ноември Андраши не оспорва за обещаната карта, но на Новиков „обяснява пропускането на Херцеговина в споразумението продиктувано веднага след срещата в Райхщад, с грешка на перото (*lapsus calami*)". Защо Новиков и Андраши не представят текста на споразумението, „написан от Новиков веднага след Райхщад", и по този начин до прекратят спора? Вместо това, на 5 декември Горчаков все още настоява, че „нито императорът, нито аз си спомняме думата „Херцеговина" да е била спомената в този смисъл в Райхщат".

Обяснението на всичко това, основано на здравия разум, не е толкова трудно за намиране. Андраши признава, че в Берлин през май е поискал само част от Босна, а различни други намеци и следи показват, че чак през август и септември той все още говори само за „Босна" като за разширение на Австрия.[266]

Когато разгледаме характера на руското посолство във Виена, вероятното обяснение на целия въпрос, както Горяинов намеква, е, че някъде между май и октомври, когато вече става ясно сръбското поражение, военната партия във Виена е убедила Андраши в необходимостта от анексиране както на Босна, така и на Херцеговина. Освен това Андраши, като близък с Новиков и Татищев, може би е научил от тях, че Босна и Херцеговина е крайната цена, която Русия е готова да плати за австрийското приятелство.

От друга страна, след отказите, които е получил от Бисмарк в Берлин през май, Горчаков е отчаяно нетърпелив в Райхщад за споразумение с Андраши. Следователно, в името на постигането на споразумението, се предполага, че

---

[263] Andrassy draft, to Novikov, December 19, from Austrian Archives; Harris, pp. 437-438, notes 187 and 188.

[264] SA „Abmachung mit Russland"(„Споразумение с Русия")

[265] Чернова на Горчаков до Новиков, 5 декември, от Австрийския архив; Харис, пак там.

[266] Rupp in American Historical Review, XXX, 503-510.

той няма да възрази особено срещу предложенията на Андраши. Възможно е просто да е бил объркан.

И както ни казва Шувалов, Горчаков изобщо не е можел да работи с географските карти „Не преувеличавам, като казвам, че дори преди да отпадне физически (поради старостта си), той не можеше да посочи дори приблизително на картата местоположението на различните балкански държави, или например Карс или Батуми. Когато обсъжда нещо, той се изразяваше, като посочва „общите насоки" на своята идея; накратко, според собствения му израз, „*il planait*" (от високо). Дори да беше в разцвета на силите си, как щеше да се справи в Берлин (на Берлинския конгрес)?"[267]

Дали това е сигурното обяснение, за възникналият спор относно Херцеговина, при обсъжданията в Райхщад? Не можем да бъдем сигурни. Със сигурност канцлерът, който дори в разцвета на силите си не е можел да посочи „дори приблизително на картата местоположението на различните балкански държави", едва ли е човекът, който ще се съгласи на определено, ясно разграничение при разговори, толкова кратки и разсеяни, каквито са провели на 8 юли 1876 г. в Райхщад. Разговорът в железопътен вагон или конската карета, докато се преобличат преди обяда или по време на „светския половин час след обяда за разговори на масата", предоставя много малко възможности за точно определяне на границите. Това е причината, поради която в Райхщат, Горчаков иска от Андраши подробна карта, „определяща точно границите".

Следователно трябва да вярваме, че Андраши е изложил на Горчаков във вагона своите идеи за съдбата на Босна и Херцеговина. От срещата в Берлин Горчаков е знаел, че тези провинции са предназначени за Австрия, а разговорите в Райхщад дори предвижда някои окръзи като териториални придобивки за Сърбия и Черна гора: дори „текстът" на Андраши от Райхщад съобщава за давеното на част от Херцеговина на Черна гора.

Освен това, руското признание на австрийски интерес в Западните Балкани датира отпреди 1876 г., поне от 1873 г. и формирането на Драйкайзербунда.

Хегедюш наскоро разкри, че когато Андраши отива в Санкт Петербург през февруари 1874 г., с проект на Калай, меморандум по сръбския въпрос. Според него, в случай на война на Австрия и Русия (срещу Турция), Сърбия ще трябва да обещае неутралитет; след войната Босна и Херцеговина ще бъде разделена между Сърбия и Австрия по линия, минаваща от север на юг и следваща реките Върбас и Неретва. Така Сърбия ще получи югоизточната половина на провинциите, оставайки васална на султана.

Останалата част от Босна и Херцеговина ще бъде присъединена към Австрия (Далмация). „Ако в настоящия момент не избухне война, австро-унгарското правителство" ще окаже дипломатически натиск върху Турция, за да предаде Босна и Херцеговина за разделяне по линията Върбас и Неретва. Но проектът, предназначен за подписване от сръбския и австрийския външен министър, никога не е обсъждан и подписан.[268]

---

[267] Меморандуми на Шувалов в Красни архив, 1933, кн. 59, стр. 106. Вж. по-горе, гл. I, раздел 7, в бележка 95.

[268] Hegedüs, p. 160. Вж. Wendel, стр. 332-333, и предложената от Калай, Сърбия с част от Босна, Херцеговина и т.н.

Придобиването на Босна и Херцеговина витае във въздуха още от Кримската война.[269]

Граф Фридрих Ревертера, австрийският посланик в Санкт Петербург, 1864-1868 г., заявява, че по време на австрийското поражение през 1866 г., се е обърнал към Горчаков, за да проучи мнението му, за австрийско-руското разбирателство. Руският канцлер го е насърчил и е предложил на Австрия компенсация за евентуално руско придобиване на „загубената" Бесарабия. Ревертера е посочил, че Австрия предпочита Босна и Херцеговина пред Албания.

Бойст не приема тези намеци, но Андраши настоява пред Франц Йосиф преди 1870 г., докато е все още министър-председател на Унгария, за желателността на изграждането на приятелска сръбска държава и постигането на разбирателство с Русия за двете провинции.[270]

Ревертера разказва по-нататък, че е научил от „един авторитетен руските дипломат, посветен в тайната", че през юни 1873 г., когато са били във Виена, Горчаков и Андраши са подписали секретен документ, съставен в Шьонбрун в два екземпляра, като всеки е запазил по едно копие за себе си. Той предвижда (а) ако Русия се замеси във война с Турция, Австрия ще остане неутрална; (б) ако Турция бъде победена, Русия може да окупира турска територия, дори Константинопол; Русия обаче ще напусне Константинопол, дори ако Турция се разпадне, и в никакъв случай градът не може да бъде присъединен към голяма държава; (в) Русия трябва да има свобода на действие при възстановяването на балканските държави; (г) в замяна Австрия може да вземе Босна и Херцеговина и да има право на вето върху руските планове за Балканите.

Тези разпоредби имат толкова поразителна прилика с това, което по-късно е договорено в Райхщат и Будапеща, че не могат да бъдат игнорирани. От една страна, ако не разполагаме с достатъчно доказателства, за да приемем тези твърдения за автентични, все пак трябва да признаем, че Горчаков и Андраши са постигнали споразумение по балканските въпроси още през 1873 г. и че не можем категорично да отхвърлим тези твърдения като неверни.

Ревертера е добре позната фигура, консерватор-клерикал, а не е лъжец, и неговите изявления съответстват на известните факти. Следователно е най-добре да поставим въпросителна върху това „споразумение от Шьонбрун".

И трябва да заключим, че Горчаков правил предложения на Австрия относно Босна и Херцеговина още през 1867 г.; Андраши приветства тези пред-

---

[269] Нинчич „Босненската криза" (La Crise bosniaque), I, 7-8, казва, че Русия е предложила на австрийските държавници още през 1853 г. идеята за анексия на Босна и Херцеговина в замяна на подкрепа за Русия. Той лесно доказва (стр. 10-22), че Андраши и Калай (1867-72) са решени да придобият Босна и Херцеговина, независимо дали като хинтерланд на Далмация или за Сърбия, като средство за (1) отстраняването на руско влияние; (2) предотвратяване на сръбското центробежно влияние върху славяните в Унгария; и (3) всяване на раздор между Сърбия и Хърватия. Вижте Глава I, бележки 47-52.

[270] Ревертера в Deutsche Revue, XXIX (май, 1904), 137-140; Момчило Нинчич, „Босненската криза и европейските сили", 1908-1909 (Париж, 1937), I, 10, също заявява, че през юни 1873 г. Русия и Австрия сключват истински отбранителен съюз, „към който е добавено като необходимо допълнение разбирателство между двете сили относно политиката на Балканите. Те се ангажират да се споразумеят по всички спорни въпроси". Нинчич (I, 22) има необичайното мнение, че ангажиментите от Райхщад са просто „предварителни мерки за изпълнение на решенията, взети на Австрийския коронен съвет от 29 януари 1875 г."; вж. по-горе Глава I.

ложения преди 1871 г., независимо дали са за Сърбия или Австрия, и постига ранно разбирателство с Горчаков по балканските въпроси, след като става външен министър; и Горчаков е съгласен с австрийския интерес в Западните Балкани през 1873 г.[271], и до 1874 г. е наясно и симпатизира на австрийските планове за двете провинции. Проектът на Калай показва, че Андраши обмисля разделянето на Босна и Херцеговина със Сърбия като средство за превръщането на Сърбия в австрийски сателит.

„Андраши", казва Хегедюш, „понякога е искал да даде части от Босна[272] на Сърбия и в това отношение се е колебаел според това дали в управлението на тази южнославянска държава вижда руско влияние или не. Поради тази причина той отделя Сърбия и Черна гора чрез санджака, защото смята Черна гора за марионетка на Русия."

През юни 1876 г. Андраши несъмнено все още се надява, че с Милан на трона, Сърбия може да се превърне в австрийски васал. Следователно в Райхщад той е по-малко настоятелен, затова коя част от двете провинции да бъде отредена на Сърбия, отколкото през есента на 1876 г., след като панславистите и руските доброволци вземат надмощие в Сърбия. Това, което е признал в Райхщад, след това е отхвърлил през следващия октомври, след като Сърбия преминава през гамата от панславистките емоции.

Извън този аспект, придобиването на Босна и Херцеговина, за Андраши, едва ли е желана цел, а просто средство за възпиране на Русия и поддържане на равновесието на Балканите. Следователно срещата в Райхщад, за него не е отправна точка на каквото и да било, а само един, от дългата поредица руски ангажименти по отношение на славянския югоизток.

Когато разберем това, Райхщад губи част от значението си като постоянно, обвързващо задължение и се превръща просто в продължение на австрийско-руската политика от 1871 г. (и на унгарската политика от 1866 г.).

Ако Русия и Австрия следователно са постигнали споразумение за Босна и Херцеговина много преди 1876 г. и ако Андраши е смятал Сърбия за васална държава (претенция, призната от Русия през следващата зима), тогава можем да разберем (1) защо не е имало продължителна дискусия или спор в Райхщат и (2) защо Андраши и Горчаков са повърхностни при уточняването на коя част от двете провинции ще се дадат на Сърбия и Черна гора.

Разбира се, европейските външни министерства са наясно с австрийско-руските планове преди срещата в Райхщад. Така в депеша до Дерби от 28 март 1876 г., посланик Одо Ръсел заявява, че граф Шувалов е казал на Бисмарк през март 1876 г., „че руското правителство, според него, ще гледа без ревност и ще даде сърдечно съгласие за австрийска окупация на тези провинции [Босна и Херцеговина], когато стане очевидно, че турското правителство вече не може да

---

[271] Goryainov, pp. 308-310

[272] Хегедюш, стр. 159, казва ,че „Босна", както е използвано тук, несъмнено означава Босна и Херцеговина. „Босна" е термин, използван свободно. Дерби например редовно говори за въстанието в „Босна"; Андраши в кореспонденцията си със Зичи и други, постоянно използва „Босна", за да обозначи Босна и Херцеговина. Част от объркването, възникнало относно казаното в Райхщад, може би се дължи на тази употреба на „Босна". Доп. пр. така е защото историческата област Херцеговина е част от Босненския еялет, т.е. Босна е по-голямото понятие.

ги управлява без материалната помощ на съседна и приятелска сила."[273]

По-късно, когато се стигна до изготвянето на Будапещенските януарските конвенции и приятелското, устно споразумение от Райхщат трябва да бъде превърнато в хладна сделка на хартия, както Русия, така и Австрия искат „услужливо до забравят" какво е говорено по-рано, и всеки изявява предпочитанията си. Но в този момент, Австро-Унгария е в по-силна позиция. Русия е принудена да приеме Виенската версия на разговора от Райхщад.

5. НЕПОСРЕДСТВЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ ОТ РАЙХЩАД. Накратко, в Райхщад се предвиждат две възможности — турска победа или турско поражение от сърбите и черногорците.

В първия случай трябваше да се положат усилия, за да се предотврати превръщането на войната в борба за унищожение, да не се допусната териториални загуби за Сърбия или Черна гора, Черна гора трябва да получи своята независимост, но не и Сърбия, а пристанищата Клек и Катаро (Котур) трябваше да бъдат затворени. На въстаниците от Босна и Херцеговина трябва да се гарантират реформите, вече обещани от Портата, и в никакъв случай не трябваше да им се разрешават териториални промени (т.е. автономия).

В случай на турско поражение, което тогава се очаква в Европа, Сърбия трябваше да получи разширение на територията си в Босна и Нови пазар, Черна гора в Херцеговина; Черна гора трябвае също да получи пристанището Спица и териториално разширение в посока река Лим. Според версията на Андраши, Австрия трябваше да анексира „останалата част от Босна и Херцеговина", но руският текст му дава само „Турска Хърватия и някои части от Босна, съседни на нейните граници, съгласно подходяща карта". България, Румелия (и Албания?) трябваше да образуват „автономни" държави, Тесалия и Крит[274] 76 трябваше да бъдат анексирани към Гърция. Константинопол трябваше да остане свободен град, Русия трябваше да „възобнови границите си от 1856 г." (Бесарабия) и можеше да се закръгли в района на Черно море и в Мала Азия (под което се има предвид Батуми).

Тези уточнения трябва да се пазят в тайна и да не се съобщават на другите сили, най-вече да не се информират сърбите и черногорците, докато не настъпи моментът на тяхното осъществяване. „Двамата императори се разделиха в най-голямо съгласие, решени да провъзгласят принципа на ненамеса в настоящия момент. Те си запазват правото на по-късно споразумение с великите християнски сили, ако обстоятелствата покажат необходимостта от това."[275]

Горчаков е този, който изрично изисква секретност, и вмъква последното изречение по-горе. То съдържа зародиша, от който по-късно се появява идеята за конгрес, който да даде одобрение на Европа за обмисляните териториални промени.

---

[273] Ръсел до Дерби, 28 март 1876 г.; вж. Тафс, стр. 133. В началото на 1877-1878 г. Дерби пише на Лейърд (Лейърд, Мемоари, V, 286, непубликувано, но цитирано от Стоянович, стр. 190), че „според мен сега е сигурно, че дипломатическият ход, започнал с нотата на Андраши [декември 1875 г.], не е следствие от дребните смущения по босненските граници, а възможността те да се използват за изпълнение на вече определена политика". Вж. по-горе, бележки 70-71.

[274] В руският текст се казва само Тесалия и Епир. Rupp, Amer. Hist. Re'v., XXX, 505 и сл.

[275] Прибрам и Кулидж, Тайни договори, II, 188 сл.; също Красный архив, I, 36 и сл.

Лекотата, с която Русия и Австрия постигат разбирателство в Райхщад, е доказателство, че тези отстъпки отдавна са били приети; и показва жизнената необходимост и за двете страни от подобно споразумение.

Аферата в Райхщат прилича повече на приятелското съперничество между ловци, отколкото на ожесточеността, с която впоследствие започва антагонизмът в австро-руските отношения, и това обяснява отчасти мъглата около сделката. Тази необходимост от разбирателство обяснява облекчението и оптимизма, с които е посрещната и от двете страни. Няма съмнение, че както Франц Йосиф, така и Александър са доволни от резултатите от разговора.[276] Горчаков дава всички доказателства, че е доволен от новия обрат, който поемат делата, и след завръщането си му е подарен един скъп гоблен от трапезарията в Райхщад, на който много се е възхищавал.

Андраши е без съмнение радостен, че определено е провалил плановете на онези, които възнамеряват Босна и Херцеговина да бъдат териториални компенсации за Сърбия и Черна гора, и е избегнал възможността за южнославянски Пиемонт на австрийските граници.

И предвид обстоятелството, че всички са очаквали смазваща сръбска победа в момента, умереността на Русия в Райхщад е поразителна. Това се обяснява само с убеждението на Горчаков, че е дал на Австрия само част от Босна, „съседна на нейната граница", докато по-голямата част от тази провинция и Херцеговина са и предназначени за военна придобивка (според руския текст, на Сърбия и Черна гора).

За да разберем умерността на Русия, е необходимо винаги да имаме предвид нейния неуспех да осигури каквато и да е реална подкрепа на Изток от Германия[277] по време на дългия престой на Александър и Горчаков на германска земя, разочароващото отношение на Франция и накрая нарастващата пропаст, която зее между Русия и Англия на Изток.

Поддържането на съгласие с Австрия изглежда задължително условие за царя и неговия канцлер. Също толкова очевидно е, че те са твърде оптимистични в разбирането си, за отношението на Австрия към тях, и на това се е дължи грубо отрезвяване след мисията на Сумароков-Елстон, което ги кара от-

---

[276] Според Бюканън, преди руската група да напусне Боденбах след срещата, барон Жомини е казал, че Австро-Унгария има сериозни основания да бъде доволна от резултатите. Бюканън до Дерби, 11 юли, от Виена.

„Император Александър току-що пристигна благополучно. Барон Бехтолсхайм ме информира, че Негово Величество по време на пътуването му многократно е изразявал искреното си задоволство, че е видял нашия милостив господар и е бил толкова сърдечно приет от него."Лангенау до Андраси, от Санкт Петербург, 10 юли.

„Лангенау го е сметнал за изключително доволен (цар Александър), когато го е видял за пръв път след завръщането му. Лангенау до Андраши, 19 юли."

[277] Русия сама си отрязва пътя към Берлин, заради профренските флиртове на Горчаков и Александър II, независимо, че Бисмарк остава отворен за задълбочване на руско-германския съюз, до края на кариерата си и дори Вилхелм II има някакви надежди, особено след като умира тъпоумният твърдоглав инат Александър III и идва на власт Николай II, до проваленият договор от залива Бьоркьо. Т.е. вината е изцяло и единствено на Русия, че не се възползва от златния шанс, който и дава историята, да се превърне в действителна велика сила, с която всички ще се съобразяват в Европа. Както казва поговорката, „Когато си прост, и да имаш късмет, на сън ще го насереш, тоя късмет", това е поведението на Русия. (б. пр.)

ново да се обърнат към Бисмарк за подкрепа.

За Андраши споразумението е причина за трайно удовлетворение и то с основание, въпреки че за безпристрастния наблюдател, Райхщад изглежда като успех и проява на държавническо майсторство.

Чрез него той, във всеки случай, е привързал Русия към колесницата на Франц Йосиф и е поставил граница на славянското въздигане на Балканите.

Дали в часа на славянския триумф споразумението ще е валидно, е друг въпрос, но Андраши е решен да се увери, че е така. Когато по-късно, чрез изпращането на Сумароков-Елстон, Русия показва, че надеждите ѝ за австрийско сътрудничество са засилени в Райхщад, Андраши решава, че е необходимо да се обърне и към Бисмарк за подкрепа. Междувременно обаче настъпва сръбският разгорм.

Русия е тази, която настоява за пълна секретност. Бисмарк не е информиран до 12 септември, когато Андраши прави „пълно признание" пред Щолберг[278], въпреки че е разкрил голяма част от въпроса преди това чрез случайни намеци.[279] Освен двамата императори и техните външни министри, само Каройи и Новиков (и Лангенау отчасти) са посветени в тайната. Андраши специално настоява, а Горчаков дава честна дума, резултатите от Райхщад ще се пазят в тайна от Игнатиев. Тиса, унгарският премиер, знае за разговорите и одобрява постигнатото в Райхщад[280], но Зичи научава по-голямата част от споразумението по-късно.

Бойст в Лондон скоро създава впечатление, че знае повече, отколкото всъщност знае, и Горчаков чрез Лангенау отново иска секретност.[281]

Сключвайки сделката от Райхщад, Андраши определено проправи пътя на хартия за придобиването на Босна и Херцеговина. Изправен пред непосредствена възможност за разпадане на Турция и победа на славяните на Балканите, унгарецът не може да седи безучастно и да чака създаването на голяма славянска държава на австрийските граници, каквато може да възникне при предложеното разширяване на Сърбия и Черна гора към двете провинции.

Той се страхува, че Турция всеки момент може да откупи Сърбия с Босна. Предпочита да се поддаде на неизбежното и сам да прибере провинциите.

Дали придобиването им ще бъде успех или проклятие за монархията, за щастие е извън обхвата и целта на тази глава. Ако обаче анексирането се случи, със сигурност ще бъде по-лесно да се осъществи със съгласието на Русия, отколкото против нейната воля.

Що се отнася до Русия, в края на краищата в Райхщад не е казано нищо за голяма България и чрез споразумението тя си осигурява доста добра застраховка срещу нападение на Австрия през Галиция или по славянския фланг в случай на истинска панславистка война.

Андраши не губи време след Райхщад, като предприема политика, съот-

---

[278] GP, II, 45 ff.

[279] Авторът пропуска, че още след срещата, руският император словоохтливо разказва за случилото се на своя вуйчо в Берлин и всичко това става известно на Бисмарк, като допълнително го ядосва, двойната игра на Горчаков, действащ зад гърба на съюзника. (б. пр.)

[280] Wertheimer, II, 328, quoting Orczy's Diary.

[281] Лангенау до Андраши, 15 юли. „Княз Горчаков желае да не се бърза с уведомяването на още хора."

ветстваща на току-що сключеното споразумение. На 11 юли Австрия затваря пристанищата Клек и Катаро.[282]

Андраши веднага започва кампания, да подготви страната за придобивката от Райхщад - Босна и Херцеговина. Това става чрез вестниците в Австрия и в Будапеща, и стимулира нови прояви в Босна в полза на анексирането към Австрия. Във виенския *Fremdenblatt* („официален виенски вестник“) и в N*eue Freie Presse* (полуофициален, за който „се смята че получава месечно значителна субсидия от Портата“). През юли и август се появяват новини за многобройни прояви на босненците, мюсюлманите и хърватите католици, които изявяват сълно желание да станат поданици на император Франц Йосиф, отколкото да бъдат анексирани към Сърбия. „Фремденблат“ публикува новини, предполагащи спонтанно движение на босненци за анексиране, а на 29 юли заявява, че в случай на продължаващото лошо турско управление „ние можем да окупираме Босна и при посочените обстоятелства със сигурност трябва да го направим“ и че „ако Босна веднъж бъде окупирана, никога няма да я напуснем“. Говори се и за задължението да се спаси Босна за „цивилизация“. Приблизително по същото време „ Фремденблат“ предупреждава, че пълната турска победа ще означава край на руското влияние в Белград и препоръчва Австрия де се превърне за Сърбия като защитник на нейната цивилизация. Връзката на Андраши с „Фремденблат“ е достатъчно добре установена, за да не оставя никакво съмнение относно поръчката на тези статии.

Неговият орган в Будапеща, „Пещер Лойд“, се противопоставя на анексирането на Босна, може би за да избистри унгарските настроения, но той предлага тази анексия още през май като решение на Източния въпрос и настоява отново през септември след сръбския провал.[283]

Бюканън също забелязва, че Андраши преди винаги е изразявал нежеланието си да приеме присъединяването на Босна, сега на 1 август, „смята, че добавянето на 100 000 славяни към населението на империята няма да бъде съпроводено с каквато и да е опасност за нейната стабилност“.

На 17 юли Бюканън е информиран от Андраши, че францисканците от Босна са представили меморандум на Портата, в който заявяват, че искат анексиране към Австро-Унгария в случай на победа на Сърбия. „До каква степен е имало тайно споразумение с Турция по въпроса, все още не е ясно, но е очевидно, че Турция е предпочитала присъединяването на въстаналите провинции към Австрия, а не към Сърбия, и освен това е била сравнително добре примирена с идеята за тяхната загуба“.

Чрез вицеконсула във Фиуме, Бюканън научава приблизително по същото време, че карти на Босна, Сърбия, Черна гора и Херцеговина са раздадени на австрийските офицери, разположени във военния окръг Аграм (Загреб). Малко по-късно той научил, че в Рагуза (Дубровник) са изпратени 2000 пушки и 5000 тона хранителни припаси (сухари). Разположен в Далматинското крайбрежие, Рагуза предлага чудесно място за дислокация на войските, навлизащи в Херцеговина.[284]

---

[282] Wertheimer, II, 327 ff.; compare Liebold, p. 22; Jaszi, p. 115.

[283] „Бюканън до Дерби, 9, 15, 18, 25, 27, 29 юли, 1 и 8 август; също Аното, IV, 104.“

[284] Кореспонденция на Бюканън с Дерби, 17 юли до 11 август.

ГЛАВА IV. МИСИЯТА НА СУМАРОКОВ-ЕЛСТОН, СЕПТЕМВРИ 1876 г.

Южнославянската война на Сърбия и Черна гора, започна с огромен ентусиазъм. През юли хиляди доброволци се стичат под сръбските знамена. Върховното командване е поверено на Черняев, от когото Горчаков веднага се отрече след завръщането си от Райхщат чрез съобщение в официалния „Санктпетербургски вестник".[285]

Панславизмът обаче вече е широко разпространен както на Балканите, включително австрийска Славония и Хърватия, така и в Русия. Сърбите получаваат оръжие и от Германия през Румъния и мнозина смятат, че Германия тайно симпатизира на сърбите. Румъния позволява на доброволците да преминават през нейна територия, но предприема стъпки за предотвратяване на преминаването на оръжие, а сръбското обществено мнение става решително враждебно към Румъния поради правилния ѝ, проавстрийски неутралитет. Румънският княз Карол, вече се беше обявил за включването на Босна и Херцеговина в Австро-Унгарската империя, а Андраши чрез Каличе играе мъчителна игра с Букурещ. Твърди се обаче, че в сръбската армия е имало 10 000 доброволци румънци, но се чуват обвинения, че не са били много активни.[286]

Сърбите също са раздразнени от Унгария, особено след като два австрийски военни кораба хвърлят котва при вливането на река Сава в Дунав и пречат на всякаква комуникация между Белград и Землин (директно отвъд река Сава в Унгария). Общественото мнение в Унгария ставаше все по-напрегнато и все по-изразено протурско. В Белград се смята, че под претекст за мерки срещу агитаторите, Унгария активно подготвя въоръжена интервенция. Публичните демонстрации в Будапеща в полза на Турция не могат да бъдат избегнати; влиятелни кръгове там подкрепят съюз с Англия, а не с Русия, и затрудняват позицията на Андраши.[287]

Междувременно (през юли и август) голяма вълна от панславистки ентусиазъм залива Русия. На 6 юли румънският агент в Белград Стурдза, съобщава за руска субсидия от 500 000 рубли за Сърбия и 300 000 за Черна гора, с допълнителни 300 000 рубли, лично дарение от императрицата за „филантропски цели".[288] Има достатъчно доказателства, че постоянно са изпращани по-малки суми пари.[289]

При избухването на войната московският архиепископ отслужва литургия за успеха на сърбите и черногорците.[290]

Руският църковен синод изпраща писмо до Черняев, в което обещава, че „ще покажем на цивилизования свят, че освен официална Русия има по-

---

[285] Лангенау до Андраши, Телеграма, 15 юли. Гирс се отрича от Черняев през май, когато той за пръв път идва в Сърбия.

[286] Йорга, стр. 131, 138-139.

[287] Йорга, стр. 138-141; Бюканън до Дерби, 19 и 21 юли; Татищев, II, 322-323. Татищев казва, че Андраши от началото на Сръбската война е предвидил поражение на сърбите.

[288] Йорга, стр. 139.

[289] През Рагуза, до княз Милан и до Черняев, чрез австрийски и френски банкери; Бюканън до Дерби, кореспонденция от август.

[290] Крал Карл, III, 49.

енергична Русия, православна Русия, която винаги е жертвоготовна в борбата срещу Полумесеца".[291]

Светският кръг във висшето руското общество, оглавяван от влиятелната графиня Блудова и от малката група на царицата Мария Александровна, се заема с ентусиазъм със сръбско-славянската кауза и изпраща превързовачни материали за Червения кръст. Изнасят се пламенни речи за славянската кауза, вестниците на първите си страници гърмят срещу турските неверницииварвари.

Г-н В. Е. Фьорстер, който е в Сърбия през есента на 1876 г., по-късно в Лондон казва на Игнатиев: „Е, генерале, аз пътувах с представителите на руския Червен кръст на австрийския параход, а в Белград после на следващата сутрин, ги видях облечени в сръбски униформи."

Игнатииев се засмял: „А, така ли! Това са били представители на нашия Червен кръст, но когато са слезли в Белград, ги е увлякъл ентусиазмът".[292]

По-късно Игнатиев твърди, че броят на руските доброволци в Сърбия не е надвишавал „3-4000 хиляди", но най-добрите авторитети оценяват на 10 000-11 000.[293]

Представители на славянските комитети в Русия стоят обикалят църкви, гари и големите улици, за да събират дарения. Славянските комитети влизта във връска с висшите светски кръгове и осигуряват големи суми пари и доброволци.[294]

Стурдза пише следното: „Сърбите влязоха във войната с най-голям ентусиазъм и добре екипирани. Идеята, която ги вдъхновява, е да освободят от турското владичество своите южнославянски братя, населяващи Балканския полуостров.[295] Целта е тяхното обединение, за момент под два скиптра, а в крайна сметка само под един... Това е война на живот и смърт между южните славяни и турците... Русия е тази, която даде тласък на това движение и тя ще продължи да го подтиква".[296]

Генерал Алимпич е зает с реорганизацията на босненците, докато Черняев се занимава с осигуряването на помощта на българите. Черняев разчитае и на помощ от румънците, но Румъния стои настрана. В началото на войната тя иска неутрализиране на Дунав, но не намира подкрепа нито в Германия, нито в Австрия, въпреки че Ристич, сръбският премиер, подкрепя идеята. Румъния вече предявява претенции към десния бряг на Дунав[297], а Каличе, австрийският

---

[291] Лангенау до Андраши, 21 юли.

[292] T. Wemyss Reid, Life of W. E. Forster (London, 1888), II, 169.

[293] Броят е много завишен. Вероятно е посочен броя на всички доброволци. Например българите са около 2000 души, а руснаците са не повече от 5 – 6000 души. (б. пр.)

[294] граф Павел Василий, „Зад завесите наруския двор" (Лондон, 1913 г.), стр. 78 и сл.; Писмо от Лангенау до Андраши, 28 юли и 14 август; Татищев, II, 316-318. Бел. пр. „граф Павел Василий" е псевдоним под който пише княгиня Катерина Радзивил, известна руска аристократка, авантюристка, куртизантка, измамница, жена с криминално минало, впоследствие след като се установява в САЩ, пише книги за Русия.

[295] Целта е много по-прозаична, да се заграбят колкото се може земи от българското землище! (б. пр.)

[296] Доклад от Белград, 12 юли, Йорга, стр. 128.

[297] Т.е. е ясно че за българска сметка! (б .пр.)

агент, намеква за подкрепа от Андраши.

Турция рязко избягва директен отговор „преди края на войната“.[298] Румъния укрепва армията си, която вече има първокласна бойна организация, постигната от 1875 до 1877 г.; но княз Карол е решен да не се замесва във войната, докато самата Русия не се включи в битката.

В този случай всички осъзнават, че Румъния не може да остане настрана. Отношенията между Румъния и Сърбия са определено лоши още през първата седмица на август. Ристич е бесен, защото румънецът Когълничану не се съгласява с договора за приятелство, предложен от сърбите. На 7 август Никола Йонеску (русофоб) наследява Когълничану (проруски и привърженик на намесата) като външен министър.[299]

Въпреки цялата помощ, изпратена от Русия, ситуацията за „братята славяни“ скоро започва да се влошава. Първите новини за тяхното поражение идват на 3 юли; до първата седмица на август, ходът на войната е изцяло обърнат с турското превземане на Княжевац и Зайчар. Започва да се обсъжда посредничеството на силите. На 1 август Шувалов пише, че посредничеството на всички велики сили за прекратяване на войната и подобряване на съдбата на християните може да има подкрепата на британската нация, но за да се спечели английското правителство, предложението трябва да дойде чрез Бисмарк, а не да се съобщава чрез Трите императорски двора. Англичаните са развълнувани от „българските ужаси“ по това време (11 август) смятат, че е назрял моментът за съвместна намеса на силите, но Дерби се колебае да поеме инициативата или дори да накара Елиът да призове Портата да предложи спиране на войната. Горчаков повдига идеята за европейска конференция едновременно с поражението на сърбите (първата седмица на август), а Дерби пита Шувалов дали руснаците смятат конференцията за абсолютно необходима и дали тя може да се проведе в Лондон.[300]

На 14 август Стурдза съобщава от Белград, че сръбската армия е в общо отстъпление. Цели батальони дезертираат. Турците са обвинени в много насилия и че ще унищожат целия сръбски народ. В Белград има вълнения, чуват се тежки обвинения срещу руснаците. Ристич е остро критикуван, открито и директно се иска мир.[301] На 16 август княз Карол съобщава, че сърбите са навсякъде в отстъплението и тайно искат намесата на силите. Параходните компании съобщават, че 13 000 сръбски бежанци вече са преминали Дунав.

Официалното искане за посредничество е забавено заради Черна гора, която имаше известни успехи във войната. Ако Сърбия се оттегля победена, Ни-

---

[298] Йорга, стр. 144. В някои среди се чуха разговори за австрийско-румънско-турски блок. Бюканън до Дерби, 24 юли.

[299] Бюканън до Дерби, 24 юли; Йорга, стр. 150-151. Когълничану се завръща в министерството на външните работи в Букурещ през април 1877 г. Доминиращата личност в румънската политика от 1876 г. нататък е Йон Братиану, реалист и либерал, който вижда в Русия естествения, но опасен съюзник на Румъния. Вж. Р. У. Сетън-Уотсън „История на румънците“ (Кеймбридж, Англия, 1934 г.), стр. 331-345.

[300] Шувалов до Горчаков, 11 август, SR, IV, 178-179. Шувалов знае, че Дерби не обича да пътува, и няма желание да напусне Лондон. Андраши казва, че ако се проведе конференция, първо трябва да се осигури единодушие в Драйкайзербунда. Татищев, II, 321-322.

[301] Сетън-Уотсън, Дизраели, Гладстон и Източният въпрос, стр. 48-50 за Сръбската война.

кола иска да се прояви като герой.[302]

Когато поражението на сърбите става сигурно, Русия удвоява усилията си за южните славяни. Фадеев се завръща в Санкт Петербург от панслависткия фронт (т.е. от сърбо-турския фронт) малко преди средата на август, силно разтревожен от положението там. Той веднага се заема да вербува нови доброволци и да ентусиазира цялото панславянско, провоенно движение в Русия. Значението на Фадеев се засилва и от тясното му сътрудничество с граф Воронцов, началник-щаб на Руския гвардейски корпус и действителен ръководител на панслависткото движение. Воронцов е в близки отношения с престолонаследника и съпругата му (Дагмар[303]), които вече са увлечени от ентусиазъм за защита на южните славяни. В резултат на цялата тази дейност в Сърбия са изпратени нови пари и доброволци и вече в Русия започва да се обсъжда намеса и евентуална война с Турция. Руските вестници настояват за колкото се може по-бърза военна намеса; Това налага намесата на цензурата, иска да спре някои от по-фанатичните списания, като например „ Русский мир“ и „Гражданин“.

Но Министерството на вътрешните работи е в слаби ръце и не успява да осигури пълен контрол над ситуацията. Лангенау възлага надеждите си за поддържане на мира на царя, но се опасява, че народните настроения могат да станат твърде силни, за да бъдат овладени дори от цар Александър. Затова Лангенау настоятелно призовава Андреши да помогне за облекчаване на ситуацията за императора и Горчаков чрез дипломатическа подкрепа.[304]

Лангенау също така посочва, че Русия започва да губи всякакво търпение със Сърбия и че „ако Австрия успее да направи това, което може сега за Сърбия, смятам че отношението към нас в тези страни отново ще се подобри“.

Андраши, подобно на Дерби, до средата на август е готов да направи понататъшни предложения за посредничество. На 18 август австрийският представител се присъединява към консулите на другите сили в Белград (с изключение германския) на среща с Милан. Ревността и спора между Сърбия и Черна гора са основната причина за забавянето сега.[305]

Андрашии настоява, че преди да може да действа, официалното искане за посредничество трябва да дойде и от Никола, който първоначално не се съгласява с предложението на Ристич. Накрая, на 30 август, идва съвместното искане за посредничество. Черногорските войски обаче окупират полунезависимите области на границата с Херцеговина и Андраши иска английска подкрепа за отстъпването на тези области на Черна гора, все още любимото дете на всички.[306] На 25 август Андраши дава благоприятен отговор от Австрия на искането за посредничество. Русия желае незабавно примирие с продължителност от 2 до 3 месеца, с последваща конференция за определяне основите на мира. Горчаков се опитва през целия август да осигури подкрепата на англичаните за това и желае конференцията да бъде на министър-председателите, но не пос-

[302] На 14 август Бюканън докладва на Дерби за турско поражение при Медерт на албанската граница от черногорците.

[303] Датската принцеса, сестра на съпругата на британския престолонаследник (бъдещият Едуард VII).

[304] Лангенау до Андраши, 16 август.

[305] Бюканън до Дерби, 18 и 25 август.

[306] Бюканън до Дарби, 30 август; Лангенау до Андраши, 29 август.

тига успех.[307]

Междувременно, на 23 август, царят се обръща към руските войски които са на учение, като говори за тяхната храброст, което за мнозина е явен намек, че войната е неизбежна. Вероятно това не е неговото намерение, но ентусиазмът е огромен. Двама пратеници от Москва дефилират по улиците със знамена, на които е написано „На освободителя на християнското население".[308]

Около средата на август партията на действието взема надмощие в Санкт Петербург. Панславизмът никога не е бил толкова пламенно възприеман в европейския и космополитен Санкт Петербург, в сравнение с полуазиатска Москва. До края на август обаче дори в столицата ентусиазирано се настоява за действие. Милютин, влиятелният военен министър, непоколебимо желае мир и никога не е планирал война с Турция. За четиринадесет години строителство на железници, стратегическите железопътни линии на Русия са насочени на запад и само една частна жп линия води на юг. Армейските реформи вече са в процес на изпълнение, планирани да завършат през 1886 г.

Следователно е ясно, че руска война срещу Турция не е била планирана. Швайниц казва, че бюрокрацията в Санкт Петербург е вярвала (б. пр. оказва се твърде наивно), че няколко хиляди руски доброволци и няколко милиона рубли ще бъдат достатъчни, за да осигурят победата на южното славянство над Турция на Балканите. Така Русия, без да се намесва пряко и зад южните славяни ще победи османците и едва тогава, Русия и Австрия ще се намесят официално, за да осъществят Райхщадското споразумение.

Към края на август всички в Русия осъзнават, че сърбите са победени и Русия се е намесила толкова много в делата на юг, че престижът ѝ е заложен на карта и не може да допусне турска победа.[309]

Това напълно обяснява руското разочарование от сърбите, които от началото на войната вярват, че Русия ще се намеси. Следователно сърбите се бяха сражавали по лицемерен начин и както доверени агенти на Русия, очакват само момента, в който Санкт Петербург ще бъде принуден да се намеси. Езикът на Черняев в Сърбия и участието на Аничковия дворец директно насърчава у сърбите в това убеждение.[310]

На 1 септември при Алексинац[311] сърбите под командването на Черняев най-накрая претърпяват съкрушително поражение от турците и съпротивата им напълно се срива. Както Андреши предвижд, сърби и руснаци се обвиняват взаимно за поражението. За известно време княз Милан е в реална опасност,

---

[307] SR, IV, 182 и сл.

[308] „От Лангенау до Андраши, 2 август. През юли Александър посети Финландия, а през август кралят и кралицата на Дания и принцът и принцесата на Пиемонт (бъдещият италиански крал Умберто и съпругата му) го посетиха в Царско село." Татищев, II, 318-320.

[309] Schweinitz, I, 341.

[310] Казано с други думи, сръбския дебелашки егоизъм и прикрит шовинизъм, а не някакви утопични панславистки фантазии, който очаква Русия да му свърши работата, в добавка към пълния разнобой на руската политика и поведение. Разликата между сръбския практичен използвачески манталитет и руската типична склонност към вярата в утопии и месианство, са категорично противоположни. (б. пр.)

[311] На 85 мили южно от Белград, по пътя от Белград за Ниш. Турският генерал тук е Абдул Керим; когото унгарците скоро ще наградят, чрез публична подписка, с почетна сабя, за победата му над сърбите. Seton-Watson, Националните проблеми в Унгария, стр. 170.

защото турците продължават да отказват примирие. Последствията в Санкт Петербург са огромни; голямото вълнение, „каквото никога не съм виждал тук" надделява.[312] Игнатиев, току-що завърнал се в Санкт Петербург от имениятa си в Киев, казва на Лангенау, че настроението във вътрешността на Русия е дори по-високо, което съвпада изцяло с новините от други източници. Няма основателна причина да се съмняваме, че независимо дали войната щеше да дойде по-късно или не, официална Русия не я иска през септември 1876 г. и следователно сръбската ситуация прави незабавното прекратяване на военните действия наложително.

На 1 септември Андраши инструктира Зичи да подкрепи предложението на Горчаков, Турция да предостави примирие, което да включва всички воюващи страни, без позоваване на мирни условия. Андраши в същото време се съгласява със сър Хенри Елиът, че и съмнително дали турците ще се съгласят.[313] Турция иска шестмесечно примирие, уж за да позволи започването на реформи и приемането на конституция. Мидхат паша вероятно е искрен в тези си изявления[314], но шест месеца само отлагат войната до пролетта. Горчаков иска примирие от два до три месеца и междувременно конференция за уреждане на мирните условия. Мидхат искаше мирни условия да бъдат наложени едновременно с армията.[315] В началото на септември Турция обявява условията си за мир, които са трудни и унизителни.[316]

Игнатиев също се завръща в Константинопол и възобнови машинациите и интригите си. Андраши симпатизира на турците в техните спорове за примирието. Той смята, че примирие от два до три месеца, каквото иска Горчаков, ще бъде последвано от подновяване на войната, докато по-кратко време достатъчно за сключване на мир въз основа на „Статуквото преди войната", след което турските реформи могли да бъдат въведени под наблюдението на силите. Той настоява примирието да бъде разширено и до въстаналите провинции и те да бъдат умиротворени въз основа на неговата „нота".[317]

Позицията на Англия е почти същата; всъщност през целия този период Дерби и Андраши говорят за съществената близост на английските и австрийските интереси на Изток, убеждение , което ще доведе до взаимни преговори за по-тясно споразумение. Тези въпроси ще бъдат разгледани по-късно.

Лишена от подкрепа от други сили, през август Русия започна да си играе с Италия. Италианците са достатъчно нетърпеливи да се изявят, 4и да спечелят нов съюзник в лицето на Русия, и да докажат пълноправното си членство в Ев-

---

[312] Лангенау до Андраши, 3 септември.

[313] Бюканън до Дерби, 1 септември.

[314] Мидхат идва на власт с искрено желание да осъществи незабавни и широкообхватни реформи. Елиът, стр. 228 и сл.; Мидхат Бей, стр. 97 и сл.

[315] Той не може да разбере защо Турция трябва да спре по друг начин, докато печели, и най-вече не иска да предостави кратко примирие, което дава на панславистите шанс просто да реорганизират и реформират фронтовите линии. Турците се възползваха от момента на победата, за да заменят слабия и вече безумен Мурад V с Абдул-Хамид, който се оказва хитър и коварен. Неговото възкачване на трона е договорено от Мидхат и неговата група младотурци, но е активно насърчавано от силите на реакцията и Абдул-Хамид скоро показва своята независимост от Мидхат.

[316] Das Staatsarchiv (Лайпциг), XXXI (1876), № 5799.

[317] Бюканън до Дерби, 30 август.

ропейския концерт като велика сила, с която трябва да се съобразяват. В края на август Италия съответно представя на Андраши чрез своя посланик, граф Робилант, предложението посланиците в Константинопол да отправят колективна нота до Портата, предлагайки първо прекратяване на военните действия и след това обсъждане на мирните условия. За Андраши това са руски интриги и той отказва. Италия е и единствената сила, която подкрепя руската идея за конгрес или конференция, която Горчаков вече разработва от известно време.

В докладите си от 6 и 7 август Швайниц обявява, че император Александър и Горчаков желаят Германия, като незаинтересована приятелска сила, да поеме инициативата за свикване на голям европейски конгрес или конференция на министър-председателите на шестте водещи сили.[318] От Берлинската среща насам Бисмарк последователно заемае позицията „Германия е незаинтересована страна". Освен че противоречи на политиката на инерция на Бисмарк, това предложение на Горчаков сега среща активното неодобрение на германския канцлер, защото той се опасява, че на такава конференция различията в мненията между Англия, Австрия и Русия само ще излязат наяве и ще доведат до война, докато Германия ще бъде търсена от всички като арбитър и може да загуби приятелството на всички. Бисмарк коментира руското искане „Горчаков настоява за конгрес без перспектива за успех, а просто за да се представи пред Европа като защитник на източните християни".

Той се опасява, че конгресът ще доведе до разпадането на Драйкайзербунда и затова отказа да го свика.[319] На Горчаков е казано, че подобна стъпка означаваа за Германия да се откаже от политиката си на незаинтересованост, и то без никакъв изглед за успех. С това император Вилхелм е напълно съгласен. Царят обаче е раздразнен от този отказ и за да се изглади този отказ, както и за да се установят по-категорично възгледите, преобладаващи в руския двор, беше взето решение да се изпрати генерал фон Мантойфел във Варшава, където царят присъства на армейските маневри в началото на септември.[320]

Горчаков обаче не се отказа от идеята си за конгреса, и веднага го раздвижва от всички страни. Колкото по-малко подкрепа за него намира, толкова по-настоятелен става.

Проучено е мнението и на Австрия. На 30 август Лангенау телеграфира от Санкт Петербург, че Горчаков желае основите на мира да бъдат определени от шестте сили. За това той смята за най-добро средство Европейска конференция „за която Русия няма да поеме инициативата, но която ще подкрепи, ако дойде от друга страна". Той е още по-настоятелен за това, посочва Лангенау, тъй като Портата в момента създава големи трудности за предоставяне на примирие. Андраши обаче вече не е проявява ентусиазъм към Новиков за руските предложения за примирие от 2-3 месеца, последвано от мирна конференция, и вече не показва склонност да приеме водещата роля на Русия.[321]

На 29 август царят напуска Санкт Петербург, придружен от Горчаков, за

---

[318] GP, II, 32; Schweinitz, I, 337 ff.

[319] Точно това става след Берлинския конгрес. (б. пр.)

[320] GP, II, 34; Goryainov, p. 319; Schweinitz, I, 348-349.

[321] Лангенау до Андраши, 30 август; Горяинов, стр. 317, използвайки кореспонденцията на Новиков от 24 и 25 август.

Ливадия.[322] Гирс е оставен да отговаря в Санкт Петербург, но не е снабден с достатъчно правомощия, нито с достатъчно информация за успешни преговори. Горчаков първоначално се колебае дали да придружи Александър, но отива, когато научава, че Игнатиев ще бъде там и царят, ще бъде заобиколен от неговото панславистко влияние, ще се нуждае от цялата енергия на характера си, за да запази мира.[323]

В началото на септември до Лангенау от Ливадия достигат новини, че там са склонни да превърнат отказа от примирие в повод за война. Андраши обаче приема това с резерва; той не вярва, че Русия все още е готова за война и освен това Горчаков е твърде умен, за да се втурне толкова прибързано във война, преди дипломатическият терен да е по-добре подготвен.[324]

Андреши обаче се тревожи от възможността английското правителство да постигне отделно споразумение с Русия. До него стигнат новини и слухове, че поради кампанията на Гладстон в Англия, британският кабинет е по-малко агресивен и дори обмисля да не се противопоставя на въоръжена интервенция на Русия в Турция, при условие че Константинопол е в безопасност.

Този доклад е подвеждащ поради грешка на Шувалов и е незабавно отречен от Бюканън.[325]

Но англичаните и дори Дизраели са дълбоко развълнувани от доклада на Беринг, и не са против постигане на споразумение с Русия.[326]

На 6 септември княз Милан отправя отчаян апел за помощ към великите сили. Белград буквално е превзет от руските доброволци, които пристигат на групи от по 500 души. Черняев е действителният владетел на Сърбия в момента, но сърбите вече го упрекват, че ги е използвал само като инструменти; истинската цел на Русия, както говорят в Белград, била създаването на голяма българска държава.[327]

Публикуването на мемоарите на Карцов в „Русская старина“ („Зад кулисите на дипломацията“ на племенника му Юрий Карцов) изясни статута на Черняев в Сърбия и престана да бъде загадка.

В Русия консервативните славянофилски кръгове, съсредоточени около Аничковия дворец, се обединяват с европейските или западно настроените либерали в неистов ентусиазъм за войната. До поражението на сърбите, безразлични към южнославянската кауза, либералните западняци изчисляват, че войната срещу Турция ще доведе до либерализиране на структурата на империята и ще сложи край на вътрешната реакция, която започва около 1866 г.

Срещу това движение в Русия се чуват само редки гласове: тези на граф Лев Толстой и чиновниците от времената на Николай I.

Продължават да се събираха средства за славянската кауза, свещеници из-

---

[322] Царската резиденция в Крим. Той пътува през Варшава, където приема Мантойфел, и пристига в Ливадия на 9 септември, два дни преди рождения си ден. Татищев, II, 323.

[323] Лангенау до Андраши, 30 август.

[324] Лангенау до Андраши, 30 август; Бюканън до Дарби, 1 септември; Вертхаймер, II, 334.

[325] Бюканън до Дерби, 6 септември.

[326] Вижте Бъкъл, VI, 53 за реакцията на Дизраели на клането в България. На 6 септември той казва на Дерби, че греши, ако си мисли, че „ние трябва да запазим Турция и ще я запазим; що се отнася до мен, нека цяла Турция да потъне в Черно море“.

[327] Нагъл сръбски шовинизъм и българомразие в най-мръсен вид! (б. пр.)

насят проповеди и отслужват литургии, хората пеят „Господи, спаси ни“ и „Боже, царя пази“, докато доброволци, носещи зелени клонки на шапките си, тръгват от гарите.

В Сърбия преобладаваше изключително депресивно настроение. Сърбия иска и очакваше Русия да се бие за нея, а вместо това получава само доброволци и средства. Сърбите, казва Карцов, сега посрещнаха доброволците „студено, почти враждебно“. Започнала като просто политическа демонстрация, войната се превърна в истинска война и това не се хареса на сърбите.

В своите „Мемоари“ княз В. П. Мещерски казва, в Белград, е видял колко отлични актьори са Милан, митрополит Михаил и Ристич, които са разочаровани от Русия, която не е обявила война на Турция, а изпраща „тълпа от доброволци и твърде малки суми пари, освен това са ядосани, защо повече пари са изпратени на Черняев, а не на Милан и Михаил“.[328]

Доброволците и парите са изпратени от „Славянските благотворителни комитети“ в Санкт Петербург и Москва. През лятото на 1876 г. те „приемат необичайни пропорции и започват да представляват политическа сила, различна от редовните руски консулства и посолства“. За да наложи дисциплина на доброволците в Сърбия, Славянският комитет решава да изпрати „генерал“ и изборът пада върху някой си Дандавил. Той разпределя парите на доброволците „разумно“ и не щедро. В резултат на това срещу него изсипват много обиди.[329]

Православните религиозни поряви, зад които е прикрито южнославянското движение (участват свещеници, митрополити и др.), и симпатиите на императорските особи първоначално прикриват революционния елемент на движението, но той съществува и скоро става съвсем очевиден.

Самото руско правителство гледа на Сърбия като на отдушник и с готовност позволява на всякакви авантюристични политически личности и бунтовни елементи да отидат там, „смятайки, че ще загубят разгорещените си глави на бойното поле“. Дотогава радикалните органи „винаги са гледали на славянофилското движение с враждебност и ирония, но сега (август 1876 г.) внезапно променят тактиката си и се превръщат в страстни националисти.“ Радикалите смятаха, че движението „ще събуди националното съзнание“, което впоследствие може да бъде обърнато срещу „вътрешните турци“ в Русия.

Сега е ясно, че Е. П. Новиков от Виена гледа с безпокойство на събитията в Сърбия, доброволците и дейността на славянските комитети като на движение, което руското правителство е безсилно да контролира и в което предвижда приближаващата гибел на целия държавен ред. Андраши непрекъснато му подчертава революционния характер на движението. Когато Андраши арестува във Виена кореспондента на санктпетербургския „Новое время“, полицейското разследване доказва, че той е имал тайни срещи в Аграм (Загреб) и е „пропагандирал създаването на федеративна, всеславянска република“.[330]

---

[328] Карцов в „Руская Старина“, т. 134 (май 1908 г.), стр. 307–309; В. П. Мещерски, „Нашият Молтке: скици от сръбско-турската война“ (Лайпциг, 1891 г.), стр. 216.

[329] „Руская Старина“, том 134, стр. 309.

[330] Александър Николаевич Поповиченко. През 1876 г. в периода около Сръбско-турската война, той развива пропаганда в Загреб (Хърватия), опитвайки се да събира доброволци и да подтиква местното хърватско население към бунт срещу Хабсбургите. Арестуван е в Загреб от австроунгарската полиция и съден за панславистка агитация. (б. пр.)

Светозар Милетич, редактор на „Застава“ в Нови Сад, остро атакува Русия за това, че е гледала спокойно на неравностойната война между Сърбия и Турция, и дори си позволява да заявява, че съжалява за неуспешният опит за убийство на 16 април 1876 г. на Александър II, защото веднага престолонаследникът, щеше да седне на трона като Александър III.[331] След тази обидна публикация, Андраши незабавно заповядва Милетич да бъде арестуван и вкаран в затвора с обвинение за набиране на доброволци за сръбската кауза, а Новиков е много доволен. Новиков настоява Милан да забрани „Застава“ , но Ристич отказа.[332]

Руските доброволци в Сърбия се делят на две категории: Първите са хора от висшия слой на обществото и офицери от гвардейските полкове, които са повлияни от приемите в Аничковия дворец и отиват в Сърбия да се бият, а не да се занимават с политика. Те отбягват Черняев.

Вторите са военни, уволнени от службата поради различни нарушения, авантюристи иле печалбари и други пропаднали типове. Те пълнят кафаните (кръчмите) в Сърбия, пиянстват без да плащат, играят хазарт, и имат проблеми с полицията.

Карцов смята, че Черняев който няма официален статут и смята, че е замесен в политически интриги. Затова не поддържа отношения с него. Щабът на Черняев в Делиград бил пълен с всякаква измет. Заявил че като победи турците ще обяви Милан за крал и дори поръчал на шивачи да проектират униформи за цялата „Славянска гвардия“. Ристич и истинските приятели на Сърбия постепенно се разочароват от Черняев и неговия антураж и вместо това се обръщат към Карцов и „официална Русия“.

Черняев е герой-авантюрист от типа на Буланже. След решителната битка при Делиград[333], той остава известно време в Белград, където напълно скъсва с Ристич и сръбското правителство. Милан по това време е в ожесточено несъгласие със Скупщината и обмисля за известно време да заплаши парламента с помощта на руските доброволци. Но Карцов категорично отказа да одобри подобен план. Черняев много скоро изпада в изключителна непопулярност сред сърбите, които го обвиняват за цялата катастрофа.

Александър II забранява завръщането му в Русия. Черняев е преценил погрешно готовността на Сърбия за война, е обграден от интриги и увлечен в движение, което води директно до катастрофа. Преди да напусне Русия, той издава славянофилския в-к „Русский мир“, който е враждебен към руското правителство, и продължава тази враждебност към официална Русия, в Сърбия. Комаров, неговият началник на кабинета, също е враждебно настроен към правителството на Санкт Петербург и е сътрудник на „Русский мир “.[334]

Черняев не е практичен човек, а живее в свят на мечти и фантазии и е жертва на собствените си заблуди и ентусиазъм, които замъгляват критичната

---

[331] Изключителен пример за сръбската наглост, тя е безгранична! (б. пр)

[332] Вендел, стр. 460-461.

[333] На 16 септември турците нанасят второ решително поражение за сърбите. Черняев провъзгласява Милан за крал, но сръбската армия се разпада и самият Черняев бяга в Белград. Междувременно британският натиск върху Константинопол, задържа победоносните турци от окупация на Сърбия.

[334] Карцов в „Руская Старина“, том 134 (май 1908 г.), стр. 311–313.

му преценка. Никаква алчност или парична печалба никога не е била свързвана с името му, а царевичът (Александър III) по-късно е високо оценил неговата бескористност. Поражението му се дължи на гафовете и грешките, които е допуснал.

Карцов коментира: „Егоизмът и дребнавостта на Милан, алчността на митрополит Михаил, хитрите, чисто ориенталски методи, използвани от Ристич, съсипаха сръбската кауза. Когато след поражението при Делиград стана очевидно, сръбските войници изоставят руските си офицери и някои дори се самоосакатяват, за да избегнат по-нататъшна служба".[335] До октомври 1876 г. Карцов не вижда и лъч светлина в мрака.

По това време обаче Игнатиев критикува Карцов, че не си сътрудничи по-добре с руските доброволци и сръбските единоверци, и го обвинява, че се отнася към сръбския народ „с един вид презрение към онези, които се борят за справедлива кауза". Славяните трябва да се обединят и да работят заедно, твърди Игнатиев в писмо до Карцов от 6 ноември 1876 г., защото всички славяни са „обвързани в обща съдба".[336]

Така руската намеса в полза на Сърбия става неизбежно, „морално задължение". Руските доброволци, парите, и съветите въвличат Сърбия във войната и това, което е предприето „от доброжелателност", трябва да се осъществи за империалистически цели.

Алексинац (1 септември) и Делиград (16 септември) разбиват всички сръбски илюзии за успех и оставят Черняев и целия сръбски народ в отчаяние и деморализация. Андраши осъзнава ситуацията и е готов и нетърпелив да намери изход, така че Русия да не се намесва с война; но не вярва, че краткосрочно примирие е ефективно решение, освен ако първо не бъдат договорени мирните условия.

Дерби също иска разрешение на ситуацията, но както обикновено, му липсва енергия да оказва натиск върху Портата. Междувременно като настоява за свикване на конференция, Горчаков среща съпротивата на Андраши, който не се доверявана руския канцлер и предполага, че той тайно иска да създаде ситуация, която ще изисква военна намеса на Русия. Във Виена открито се говори, че царят е единственият човек в Русия, който наистина желае мир.

Андраши вярва, че конференцията е просто „инструмент в ръката" на Горчаков с цел предизвикване на война. Общоевропейската конференция е неприемлива за Андраши, както и за Бисмарк, защото знае, че това означавало край на Драйкайзербунда и споразумението от Райхщад. Андраши иска да продължи напред, без да си връзва ръцете повече, като разговорите в Берлин и Райхщад станат основа за бъдещи преговори и споразумения. Той вижда необходимостта от тези споразумения и съответно настоява пред Турция за примирие.[337] С това бавене руснаците вече губят всяко търпение. Пред нарастващото влияние на панславизма, заливащо общественото мнение в Русия и военните кръгове, чиито представители заобилкалят царя в Ливадия, и са открито за

---

[335] Русская старина.

[336] Изключително заблуден фанатик и глупак, това е Игнатиев! (б. пр.)

[337] Вертхаймер, II, 336; Бюканън до Дарби, 3 и 9 септември; Лангенау до Андраши, 2 септември.

война с Турция, Горчаков е принуден да иска ефикасни действия и то незабавно. За подкрепа в това начинание той се обръща отново през септември към Англия и към Бисмарк. Когато те не показват признаци, че ще му помогнат, е взето решение княз Сумароков-Елстон да бъде изпратен във Виена.

В началото на септември Дерби е доста нетърпелив за примирие и разговаря с Шувалов за съвместна работа между руския и британския посланици в Константинопол; основното разминаване между Русия и Англия в момента са предложените териториални отстъпки за Черна срещу, на които Дерби възразява. Той обаче, както винаги, е плах в поемането на инициативата, и трудно може да въздейства върху сър Хенри Елиът.

Когато до 15 септември Турция все още отказва да даде примирие, Дерби е озадачен, не знаейки какво да прави; „и ще се консултира с колегите си".[338] Липсата на английско решение предотвратява всякакви ефективни действия. но въпреки това, руският и британският кабинети през септември поддържат обща дискусия. На 11 септември, в съгласие с Русия, Англия предлага на Портата предоставяне на незабавно примирие, с автономия за Босна и Херцеговина, и запазване на статуквото на Сербия, България и Черна гора, липса на промяна в Парижкия договор, гаранции за Сърбия, гаранции срещу повтаряне на насилията в България и възобновяването за Турция на правото ѝ да държи гарнизони в сръбските крепости. Това прилича на ефективна програма и Андраши и той веднага се съгласява с връщането на гарнизоните в турските крепости в Сърбия. Но срещу предложението за автономия за Босна и Херцеговина той възразя бързо и енергично в обсъждането с Бюканън. Той излага старите възражения за непрактичността на автономията за християни и мюсюлмани, живеещи заедно. Неговата нота за реформите от декември е приета от всички и ще осигури по-големи предимства, отколкото автономията може да предложи.

Той също възразява срещу предложението за реформи за България, но смята че трязва да се поиска от Турция ангажимента, в България и другите европейски провинции на империята, да се използват само редовни войски.

Новиков, казва той, току-що му е казал за необходимостта от налагане на примирие на Портата независимо от условията на мира, докато той (Андраши) иска да наложи и двете едновременно.

Бюканън пита какво ще правим, ако Портата откаже, а Андраши отговоря: „Ще използваме сила чрез военноморска демонстрация в Константинопол. Окупацията на турска територия, казал той, ще доведе до война, чиито последствия не могат да бъдат предвидени, но условията, продиктувани от обединен европейско флот в Константинопол, ще бъдат приети.

Бюканън възразява, че влизането в Дарданелите означава война, но Андраши кавза, че нещо трябва да се направи незабавно, тъй като голям брой херцеговци и черногорци търсят убежище на австрийска земя и трябва да бъдат върнати у дома преди зимата.[339]

---

[338] SR, IV, 184 и сл.; Бюканън до Дерби, 4 и 6 септември.

[339] Дерби до Елиът, 11 септември 1876 г., в „Парламентарни документи", 1877 г., XC (Турция), стр. 129 (№ 196). Бюканън до Дерби, 12 септември. Берлинският меморандум, продиктуван от Андраши, съдържа „споразумение между шестте велики сили да изпратят военните си кораби в Константинопол с общи инструкции" и очевидно е една от любимите идеи на Андраши.

В същия ден Андраши повторя тези предложения на Новиков като средство за (1) спиране на кръвопролитията и (2) установяване на *modus vivendi* между турците и Сърбия и Черна гора. Германският посланик Щолберг, също е информиран.[340]

Андраши бързо довежда до безизходица британските предложения, като категорично отказва да ги приеме. Това е периодът на голямо австрийско влияние върху Турция. По това време Зичи бил обявен за „всемогъщ в Константинопол".[341] Програмата на Андраши, както е описана по-горе, следователно има голяма тежест пред Портата и той повтаря, че със сигурност никога няма да се съгласи на автономията, предложена от Дерби. Накрая, за голямо смущение на Горчаков, Англия разсича Гордиевия възел за Андраши, като заявила на 15 септември, че под „автономия" за Босна и Херцеговина тя не разбира създаването на нови васални държави, а има предвид само местно самоуправление, което да даде на населението контрол над собствените му местни дела и гаранции срещу произвола на турската власт.

След още няколко разговора с Бюканън, Андраши се съгласява да се придържа към така очертаните британски предложения.[342] Русия вече иска същите гаранции за България, предложени за Босна и Херцеговина, но тъй като вече е приела британските предложения, трябва да отстъпи.[343]

Позицията на Турция от няколко дни е, че ще изпълни желанията на силите веднага щом те постигнат споразумение по условията. Присъединяването на Андраши представляваше демонстрация на единодушие и на 17 септември Портата уведомява писмено за преустановяване на военните действия до 25 септември.[344] 58 Това затишие в боевете по-късно беше удължено с още една седмица, до 2 октомври.

След като военните действия са прекратени по този начин, Андраши не губи време да изготви свои собствени мирни условия и да ги изпрати в Лондон, Берлин и Санкт Петербург. Още на 11 септември Андраши телеграфира до Франц Йосиф, който тогава се намира в Херманщат (Сибиу) в Трансилвания, за да осигури одобрението на Негово Величество за предложенията, които възнамерява да представи на силите за скорошното сключване на мир:

(1) териториална цялост на Сърбия преди войната, репарации на сърбите за изгорени села на турска територия и задължение страна на Сърбия да построи железопътната линия Алексинец-Белград до нейната крайна точка;

(2) статукво за Черна гора с благоприятни териториални придобивки, които ще бъдат определени по-късно;

(3) за въстаниците (в Босна и Херцеговина) реформите от Декемврийската нота с гаранции за тяхното изпълнение;

(4) подобни отстъпки за българите и използването на нередовни войски (башибозук) в европейските ѝ провинции отсега нататък да бъде забранено на

---

[340] Андраши до Лангенау, Андраши до Кароли, 12 септември.

[341] Йорга, стр. 164.

[342] „Червена книга", стр. 412 и 422 (от Дерби до Бюканън); Вертхаймер, II, 337; Татищев, II, 324.

[343] Елиът до Дерби, 13 септември 1876 г. в Парламентарни документи, 1877 г., XC (Турция), стр. 261 (№ 336).

[344] От Бюканън до Дерби, 17, 20, 21 и 22 септември.

Турция.

В съответствие с това решение на кризата са предложенията, които Андраши прави на следващия ден на Бюканън и Новиков за предложената военноморска демонстрация в Константинопол.

Франц Йосиф няма възражения, на 17 септември Андраши телеграфира програмата си до Санкт Петербург, Берлин и Лондон и иска незабавно споразумение, без да се губи време в по-нататъшни дискусии.[345]

Турското „преустановяване на военните действия" се оказа на практика по-скоро теоретично, отколкото реално. На 19 септември Горчаков телеграфира на Шувалов, че има належаща нужда от „незабавни действия с решителен, дори заплашителен характер, в Константинопол ".[346]

На 20 септември Румъния търси съвета на Андраши как може да спре специални влакове с руски доброволци, преминаващи през нейната територия по пътя към Сърбия.[347]

Мирните предложения на Андраши от 17 септември остават без отговор. Може да предположим, че предложените мирни условия не са предизвикали никакъв отзвук в Ливадия. Вероятно, заедно с предложението на Андраши за военноморска демонстрация за използване на сила спрямо турците, те дават окончателния тласък на Горчаков да изпрати ново обръщение до Виена.

На 21 септември в телеграма до Шувалов, Горчаков обявява решението да изпрати във Виена граф Феликс Сумароков-Елстон, човек от непосредственото военно обкръжение на царя.[348]

Решението да се изпрати специална мисия във Виена от Ливадия е пряк резултат от събитията от последните няколко седмици. С оглед на новата ситуация, решенията от Райхщад (днес гр. Закупи в Чехия) вече не са актуални и както Горчаков, така и Андраши вече не работят на разглежданата там основа.

Чрез Мантойфел и Убри, Горчаков получава от Бисмарк, категоричен отказ да поеме водеща роля в свикването на Европейска конференция или да даде на Русия знак за германска подкрепа към нейните интереси.

За да започне война обаче, Горчаков първо трябва да разубеди царя от желанието му за мир. За да се направи това, трябва или да се осигури австрийския неутралитет, или, ако това не се получи, да се спечели подкрепата на Бисмарк. Преодоляването на нежеланието на царя да извади меча сигурно му е изглеждало лесна задача в Ливадия, където той е заобиколен от военни, настояващи за война, и с население, разпалено от ентусиазъм за славянската кауза.

Нарастващите опасности на ситуацията, летаргията на британския кабинет, безполезният инат на Портата и негативното отношение на граф Андраши, всичко това предлага отлично доказателство за царя, че нищо не се постига

---

[345] Андраши до Майр, 17 септември; Майр до Андраши, 18 септември; Бюканън до Дерби, 16 септември. Лангенау се чувства безполезен в Санкт Петербург, тъй като Горчаков е в Ливадия и излиза в отпуск на 15 септември. Барон фон Майр го замества до ноември.

[346] SR, IV, 185.

[347] Бюканън до Дерби, 20 септември.

[348] SR, IV, 185. Сумароков е личен представител на царя на сватбата на принц Милан във Виена през октомври 1875 г. Той се запознава с мението на австрийските военни кръгове, които са нетърпеливи за съвместно с Русия, настъпление на Балканите и сега се е надява да се възползва от тези желания.

с одобрените дипломатически методи. Царят желае мир, но славянските симпатии към Русия събуждат у него желание за действие, а почитта към паметта на баща си, праи връщането на Бесарабия за него тържествено задължение.

Рейтерн, Милютин и Убри смятат, че войната е много рискована за просперитета на страната и за наскоро въведените реформи.[349]

По повод резервираността на Убри, царят добавя: „Това е, което ме кара да се страхувам от войната." Всъщност в Ливадия царят е спечелен за война. Горчаков е много наясно с всичко това. Ако сега може да осигури съгласието на Австрия, моментът наистина е узрял за война.

Съвпадайки с решението да изпрати Сумароков във Виена, Горчаков[350] нарежда частична руска мобилизация. На 22 септември Майр телеграфира от Санкт Петербург, че е обявена мобилизация на войските в Одески, Киевски и Харковски военни окръзи. В цяла Русия е обявено военно положение, дори и частните домове в столицата се предоставят в услуга на армията. Сспряно е издаването на отпуски на офицери и запасни които искат да отидат в Сърбия като доброволци.

По същото време Андраши научава, че голям брой руски доброволци са навлезли в Бесарабия и подбуждат българското население за война. Малко покъсно Бюканън научава, че пътувания с влак в частите на Русия, съседни на Бесарабия, са затруднени от „големите военни приготовления", които се провеждат там.[351] Така за Андраши става ясно, че Русия обмисля да се откаже от политиката си на резервност. Андраши не хареса идеята за идването на Сумароков, когато Новиков му го представя с кратко предизвестие и иска аудиенция за царския пратеник с цел да му предаде писмо, написано от собствената ръка на царя. Франц Йосиф по това време е на лов в Щирия с група, включваща краля на Саксония, и е принуден да се върне във Виена на 26 септември, оставяйки гостите си в планините.[352] Руският генерал пристига същата вечер. Бюканън научава „в най-строга конфиденциалност", че той говорил за опасно развълнуваното състояние на руския народ и, че императорът не изпитва особени симпатии към Сърбия, а „просто желае да защити интересите на християните в Турция".[353]

Това, което Русия иска, е изложена в писмото на царя до Франц Йосиф. Ако Австрия и Русия са в съгласие, казва Александър, решението на турския проблем ще бъде лесно. Но докато силите обсъждат, събитията се развиват бързо и мирът е застрашен. Бързо и енергично въпросът трябва да бъде взет под внимание. „Напълно споделям вашето опасение от създаването на голяма сръбска държава. Отхвърлям тази възможнос, както и вие." Той предлага като решение едновременното влизане на австроунгарските войски в Босна и на руските войски в България. Ако едновременно с това флотите на великите сили направят демонстрация в Босфора за защита на християните, това ще е достатъчно,

---

[349] Горяйнов, стр. 331-332.

[350] Горчаков не може да нареди мобилизация, защото е само външен министър, това е право на царя, което може да осъществи чрез военния министър! (б. пр.)

[351] Майр до Андраши, 22 септември; капитан Кесел до генерал-адютант фон Бек, 22 септември.

[352] Сетън-Уотсън е публикувал писмото изцяло в SR, IV, 187-189. Вж. Вертхаймер, II, 342.

[353] Бюканън до Дерби, 21, 27 септември и 1 октомври.

за да вдъхне страхопочитание на Турция и да се постигне споразумение.

Споменът за приятелската среща в Райхщат насърчи царя и Горчаков да се надяват на австрийска подкрепа при променените условия на Балканите. Тези предложения бяха представени едновременно в Лондон на англичаните; Дерби всъщност получи и знаеше съдържанието на писмото на царя до Франц Йосиф на 26 септември, ден преди предаването му във Виена. Както и в Райхщад, Берлин обаче е игнориран и новината е научена по-късно през Лондон.[354] Горчаков изпраща резюме на предложението до всички кабинети с телеграма. Той обяснява на Шувалов, че целта му е да изпревари Андреши, който „е нетърпелив да съобщи нашия план на Лондон. Ще бъде трудно да ни обвинят в скрити интреси; ние правим тези предложения на Австрия и Англия, за да постигнем обща цел, а именно да вразумим турците, да предотвратим войната и да осигурим сигурност за християните".

Сумароков неи във Виена и писмо за Андреши от Горчаков, датирано подобно на царското 23 септември. В него руският канцлер съобщава, че е дошъл моментът да осветят близките приятелски отношения между тях, с реални действия. Събитията вече не могат да се оставят по течението. Съгласието от Райхщад трябва да се развие... „Въпросът е само в съгласуваните средства за изпълнение, които ще предотвратят по-голямо бедствие..".

Царският пратеник трябва да се върне, след като получи отговора на австрийския император, но остава във Виена цяла седмица (26 септември - 4 октомври). Мнозина очакват, че войната е близо. Бюканън телеграфира от Виена, че няма да се изненада, ако мисията на Сумароков бъде последвана от австрийско нашествие в Сърбия или в „друга турска територия".[355]

Пристигането на Сумароков по това време е изключително неприятно за Андраши. Хофбург и Военната група отдавна настояват за точно такова съвместно балканска авантюра, каквото предлага Сумароков. Андраши е наясно, че политиката на Прокеш-Остен трябва да бъде изоставена от Австрия: „Трябва да престанем да играем ролята на турския жандарм на Балканите", казва Андраши на Франц Йосиф, докато все още (1869 г.) е само министър-председател на Унгария. Райхщад не предвижда съвместна австрийско-руска война срещу Турция, но предложението на Горчаков за Босна е хитра стръв за намеренията на Хофбург да напредне в славянския югоизток и Андраши го осъзнава.

Затова той яростно протестира пред Сумароков срещу предложеното руско завземане на България; но трябва да спори също толкова усилено със собствения си император и военна канцелария срещу предложението.

Бюканън остава в неведение за водените разговори. На 27 септември, след като Сумароков се среща с Франц Йосиф и разговаря с Андраши, руският генерал проведе дълги разговори с австрийските щабни офицери. На 28 септември както имперският, така и австрийският министър на финансите присъстват със Сумароков в министерството на външните работи.[356] Австрия без съмнение

---

[354] Дерби до Елиът, 26 септември 1876 г. в парламентарни документи, 1877 г., XC (Турция), стр. 317-318 (№ 408); също Горчаков до Шувалов, 26 септември.

[355] Горчаков до Андраши, 23 септември, в SR, IV, 190; Wertheimer, II, 341. Татищев, II, 325, странно мълчи за мисията на Сумароков, като само заявява, че Андраши е решил, че моментът все още не е узрял за окупацията на Босна и Херцеговина.

[356] Барон Хофман и Претис.

сериозно обмисля нахлуването и окупацията на Босна по това време.

Съобщава се, че барон Ротшилд е водил спешни дълги разговори с Андраши в министерството на външните работи. Обсъждан е въпросът за нов австрийски заем, но целесъобразността му е поставена под съмнение.

Бюканън установява, че австрийските военни средства по това време възлизат на 2 000 000 британски лири, за които се смята, че ще покрият разходите за окупация на Босна. По това време, 29 септември, Бюканън вярва, че руските предложения ще бъдат приети. „Бойният ред" за армейския корпус в случай на австрийска окупация на Босна вече е изготвен и посланика се е осигурил копие. Твърди се, че числеността на армията, подготвена за незабавна мобилизация за окупация на въстаналите славянски провинции, е най-малко 60 000. Всякакви запаси са готови, както и достатъчно понтони за построяването на два моста при Брод (на река Сава, водеща към Босна). Артилерията е готова, но е трябвало да се намерят коне за каруците. На теория мобилизацията трябва да се извърши за 5до 7 дни. Складовете са подготвени напълно от началото на сръбската война. [357]

Според Сумароков, моментът от писмото на царя, което предизвиква най-много дискусии, е съвместното навлизане на австрийски и руски войски в Босна и България.[358] Андраши е доста изненадан от предложеното влизане на руски войски в България, тъй като в Райхщад е било обсъждано само влизането на руски войски в Азия. Австрийската окупация на Босна трябва да е постоянна и Андраши се е опасява от приравняването на статуа на България с Босна, което ще предизвика подобно искане на Горчаков. Затова той заем позицията да не допусне възможността за временна окупация на провинциите и да не позволи каквато и да е сделка, която ще укрепи Русия здраво в България, както той желае да се укрепи в Босна, въпреки подновените му протести към Новиков по това време за всички неблагоприятни последици за Австрия от окупацията на Босна.[359]

Сетън-Уотсън посочва, че след сръбското фиаско Русия губи всякакъв интерес към страната на принц Милан и насочва вниманието си към България. Това се дължи на разочарование от провала на Сърбия във войната и на силно подозрение и неодобрение към движението „Омладина" и по-специално към личността на Ристич. Това настроение е отразено в известното обръщение на царя в Москва на 11 ноември, където той на практика заклеймява сърбите като страхливци. Сърбите от своя страна отвръщат, че страната им е инструмент в ръцете на Русия, за да създаде голяма България под руско попечителство.

Следователно Андраши трябва да реши дали ще действа с Русия или не и да прецени последствията за Австрия от това да позволи на Русия да действа самостоятелно. Той трябва да реши дали споразумението, установено от разговорите в Райхщад, трябва да се превърне в активно, агресивно съглашение или трябва да да остане пасивно, зависимо от изолирани действия на Русия. Горчаков вече обявява, че Русия разглежда английските предложения към Портата за

---

[357] Бюканън до Дерби, Телеграми и писма, 26-29 септември. Бюканън до Дерби, 2 писма с приложение, 1 октомври.

[358] Сумароков, Писмо до царя, 16/28 септември, в Горяйнов, стр. 323.

[359] Горяйнов, стр. 323, използвайки доклада на Новиков от 2 октомври.

ултиматум, а мълчанието на Андраши създава впечатлението, че той се е съгласил.[360]

Андраши обаче не беше готов за голяма България и не се ангажира с подобна програма. И все пак, съвместното руско-австрийско настъпление на Източните и Западните Балкани е точно това, което военната партия иска и придобиването на Босна предполага стъпка към Солун.[361]82

Отрицателното решение на Андраши става известно на Бюканън сутринта на 30 септември.[362] Още няколко дни са отделени на обсъжданията и оформянето на отговорите, на Франц Йосиф до Александър и на Андраши до руския канцлер. Рано през деня на 4 октомври генерал Сумароков тръгва обратно за Крим с двете писма. Според Бюканън, при заминаването си руският емисар е изглеждал доволен от резултатите от мисията си.[363]

Предложението на Русия не е ново и неочаквано, отколкото често се представя, и отказът на Австрия не е рязкото, ясно изразено отрицателно решение, каквото оттогава изглежда на мнозина. Андраши не желае да тласне Русия в други ръце. В действителност, всичко което не пирема е незабавната окупация на Босна от Австрия и на България от Русия.

По време на разговорите със Сумароков, Андраши провежда чести и неофициални разговори с Алеко паша[364] и настоява той да окаже натиск върху великия везир да сключи примирие със Сърбия, с условие руснаците да напуснат княжествота. Сумароков естествено е в невидение за тези действия, но Андраши, според Орчи, за момент се надява или очаква, че Турция ще сключи примирие.[365]

Въпреки неуспеха на Турция да осъществи това, Андраши решава да не се стига до съвместнота окупира Босна и България и както се казва в австрийския отговор, той все още, подкрепя съвместната военноморска демонстрация в Константинопол.

Близостта в отношенията между Андраши с Турция по това време е тема, която все още не е напълно разгледана, но по същество няма съмнение за това. Докато Сумароков е във Виена, настоявайки за предложенията на царя, Андраши тайно казва на Алеко паша, че неговите „убеждения" са против окупацията на турски територии и като унгарец не желае да присъединяването на славянските провинции към Австрия, или да се възползва но разпадането на Османската империя. Това е много по-точно истинското отношение на Андраши, както на 1 октомври, така и след това, отколкото политика, водеща до агресивно укрепване на Балканите. Докато Сръбската война бушува и той се страхува

---

[360] Seton-Watson, S.R., VIII, 5834584; вж. Edwards, стр. 107; Черняев признава, че сръбскаите редовни войски са лоши.

[361] Сравнете Сосноски, I, 140 и сл.; Глейз-Хорстенау, стр. 191 и сл.

[362] Бюканън до Дерби, 1 октомври. Продажбите на Виенската борса спадат веднага.

[363] Бюканън до Дерби, 4 октомври.

[364] Алеко паша или Александър Богориди е българин, първият управител на Източна Румелия. Заема високи държавнически постове в Османската империя – член на Държавния съвет, министър на обществените сгради, пощите и телеграфите, дипломатически агент в Молдова, член на дипломатическата мисия в Лондон, посланик във Виена (1876 – 1877). След абдикацията на княз Александър Батенберг през 1886 г. Алеко Богориди е сред кандидатите за българския престол. Умира в Париж през 1910 г. (б. пр.)

[365] Вертхаймер, II, 344.

от присъединяването на Босна и Херцеговина към двете княжества, предприема кампания, за да ги осигури за Австрия. Сега, когато сърбите са победени, призракът на голяма сръбска държава на австрийските граници вече не се изпарява; царят също няма такова намерение.[366]

Следователно Австрия просто отказала да се присъедини към Русия, както желаел царят. В писмото си до Горчаков от 2 октомври Андраши заявява, че е много похвално от страна на руския канцлер да премахне традиционната грешка, че съществува грубо противоречие между интересите на Австро-Унгария и Русия. Франц Йосиф откровено заявява, че не иска предоставянето на политическа автономия на Босна и Херцеговина, както независимост на Сърбия и Румъния, защото това и означавало създаване на анархия сред провинциите на неговата империя и само затвърждаване на сегашното състояние на славянски вълнения. Той смята, че политическото мнение в Двойната монархия няма да позволи Турция да изпадне в ситуация, която да бъде неблагопирятна за благосъстоянието на монархията. Освен това той не вярва, че след като провинциите бъдат окупирани, войските могат да бъдат изтеглени, а населението оставено в ръцете на турските войски. Постоянната руска окупация на България, казва той, не съответства на австрийските интереси и вероятно ще срещнала протестите на Европа. Той обаче смята, че Англия, Франция и Италия биха могат да бъдат убедени да се присъединят към демонстрация на флота, ако Австрия и Русия се откажат от идеята за окупация.

Франц Йосиф прави следното контрапредложение: Настояване за предоставяне на официално примирие; най-сериозна подкрепа на английските мирни предложения за вътрешна „автономията"; създаването на комисия, която да изработи подбробнстите; и като гаранция за изпълнението на тези мирни условия, демонстрация на флота на силите в Босфора, с пълно отричане на всякакво намерение за намеса, както изолирана, така и съвместна.

Ако тази програма се осъществи, продължава Франц Йосиф в писмото си, мирът е гарантиран. Ако обаче Турция откаже, тогава невъзможността за преговори с Турция ще стане очевидна за целия свят и намесата на Австрия и Русия ще бъде приета, дори желана, от цяла Европа.

Андраши, точно по това време, споделя на Новиков, че очаква разпадането на Турция в рамките на две години.[367]

Трудно е да го обвиним сега (септември 1876 г.) в желание да ускори този процес. Франц Йосиф в писмото си казва, че няма желание да пречи на Александър да помага на своите събратя християни. Но не може да го придружи, в случай че се наложи военна намеса. Франц Йосиф заявява, че ако руските войски нахлуят в Турция, Австро-Унгария, ще сметне за свещен дълг да вземе предвид специфичните трудности на царя и в никакъв случай да не създава пречки заради тях. Австрия обаче не може да остане просто пасивен свидетел на руските действия, защото това означава абдикацията ѝ като велика сила. Последващата окупация на Северна Босна ще стане желателна. Всички тези уверения, потвърждава императора, се основават на разговорите от Райхщад. В

[366] Бюканън до Дерби, 4 октомври. Не е ясно точно какви уверения е дал Андраши на Турция.

[367] Горяинов, стр. 317.

заключение Франц Йосиф казва, че се надява Австрия и Русия да продължат заедно като съюзници. Ако това не е възможно, австроунгарският монарх сенадява, че диалогът между тях ще продължи, и „Австрия и Русия няма да тръгнат в противоположна посока".

Така Андраши кани Русия на по-нататъшни преговори, в случай че е решена да започне война с Турция, и дори намеква че Австрия възприема доброжелателен неутралитет спрямо подобна война. Да се обвинява Андраши, че с този отказ от пълно сътрудничество с Русия на Балканите е посял семената, довели до световната война, е крайна гледна точка по въпроса.[368] Да се постигне реално и трайно решение на балканския проблем съвместно с Русия е проява на истинско държавническо майсторство. Ако Андраши „се изкачва на Синай и не го знае", вината е изцяло на традиционната унгарска политика, отколкото на неговата собствена. Неговата политика и политиката на Австрия са насочени към държане на Русия под контрол на Балканите и към осъществяване на само случайни разширения за Австро-Унгария. За пълно и откровено разширяване на Балканите ръка за ръка с руските царе и за сметка на османците той никога не е мислил сериозно.

Следователно царят намира австрийския отговор за „отрицателен" и осъзнава, че е преценил погрешно степента на австрийската готовност: маджаризираната Австро-Унгария не е готова за сътрудничество с Русия на Балканите, въпреки Райхщад, Бисмарк и Драйкайзербунда. Когато царят осъзнава това в началото на октомври, той отново се обръща към Германия за декларация за открита подкрепа, преди да започне нови преговори за благосклонността, която Австрия предлага да прояви към руската война срещу Турция.

Мисията на Сумароков е важна, и както Тойнби я определя, е една от онези „повратни точки, в които историята не успява да се обърне". Ако Андраши беше приел пълноценно и откровено партньорство с Русия на Балканите, последвалата историята на Източния въпрос и на Европа щеше да е много различна.

Междувременно Русия оттегля интересите си в Сърбия. Черняев и неговата военна клика са съперници на Карцов и никога не се съобразяват с руския дипломатически агент. Карцов си спечелва недоволството на руските военни по време на войната и след завръщането си те се оплакват от него. Цялото движение за руска помощ за Сърбия е организирано под патронажа на престолонаследника, а оплакванията на завърналите се доброволци са неоснователни. Накратко, Карцов е надживял времето си в Сърбия и през пролетта (май) на 1877 г. ще подаде оставка.

Сумароков-Елстън и Карцов: това са двете страни на руската политика. Това е опит от страна на руските чиновници да използват панславизма и алт-

[368] Вж. Феликс Рахфал, „Германия и световната политика, 1871–1914" (Щутгарт, 1925 г.), стр. 119–120, който твърди, че няма друго действие на Франц Йозеф, с което да са свързани последици с толкова трайно значение и важност, колкото с писмо, което той изпраща в Ливадия чрез граф Сумароков превърнало се в отправна точка за развитие, довело до Първата световна война, и около което се групират всички събития в световната политика чак до 1914 г.; че то създава вътрешно напрежение в съюза на тримата императори; а в назряващия конфликт между двата съседа в Източна Европа скоро е въвлечена и Германия, като се забърква безвъзвратно в катастрофата на другите две държави.

руистичния интерес на много руснаци към южните славяни за целите на империализма. Така царят и Горчаков одобряват Карцов, Черняев и Игнатиев, докато едновременно с това чрез Сумароков-Елстон и Убри настояваха за подкрепа от Драйкайзербунда за балканската авантюра.

ГЛАВА V. АПЕЛИТЕ КЪМ ГЕРМАНИЯ

За всички е ясно , че реакцията на Англия на предложената военноморска демонстрация ще бъде решаваща. Когато Шувалов се обръща към Дерби по въпроса, той веднага отказав (26 септември).[369]

На 3 октомври Андраши информира директно Дерби чрез австрийския посланик в Лондон за отказа си от руските предложения и за предложението си за обединени флотски действия в Константинопол за налагане на мирната програма на силите. Дерби незабавно упълномощава Бюканън да протестира срещу това. На Андраши е казано, че султанът ще обиди поданиците си, ако позволи на чужд флот да премине Дарданелите, и веднага ще избухне революция. Бюканън предлага на Андраши вместо това да накара Зичи да призове Портата да даде примирие в замяна на отказа на Австрия от окупация на турска територия. Бюканън пита как Андраши ще избегне войната с флот пред Константинопол; Орчи отговаря, че съпротивата е малко вероятна, защото за Турция да се противопостави на преминаването на такъв флот означава да обяви война на обединена Европа. Бюканън казва, че народът на Константинопол вярва, че Дарданелите не могат да бъдат форсирани и следователно появата на враждебен флот пред Константинопол ще предизвика народен бунт и султанът и неговите министри ще бъдат свалени като предатели. От друга страна, военноморска демонстрация, посочи Бюканън, ще е неефективна. Турският посланик е много доволен от отказа на Австрия да се присъедини към Русия и е малко вероятно да се съгласи да допусне съюзнически флот сега в Константинопол.[370] Орчи се опасява от по-нататъшните предложения към Турция от Австрия за примирие, ще накара Портата да повярва, че Австрия ще участва в налагането на мир на султана.

От всичко това става ясно, че Англия няма не желае подобна политика на Турция и най-вече няма да премине Дарданелите пред за дачонстриране на сила пред турците.

През цялата Източна криза Дерби се опасява от повторение на Наваринска война (б. пр. т.е войната за независимостта на Гърция). Освен това писмото на царя, представено от Сумароков-Елстон, носи забележителна промяна в отношенията между Англия и Русия. Преди това, под влияние на общественото мнение, събудено от „българските жестокости", английският кабинет за известно време е склонен да следва политика на сътрудничество с Русия, за да прокара нейните мирни предложения в Константинопол, както е договорено с Андраши. Новите руски предложения за съвместни военни действия срещу Турция, съчетани с демонстрация на флота, предизвикват забележимо обръщане на английското обществено мнение срещу Русия и в полза на Турция. Англи-

[369] Шувалов до Горчаков, СР, IV, 190.

[370] Бюканън до Дерби, Депеши и телеграма, 4 и 5 октомври.

чаните отново виждат призрака на казаците в Константинопол и дори отново се уплашват за Индия.[371]

По това време Дизраели формира решимостта да сложи ръце на Константинопол, ако Русия окупира България, и е подкрепен от почти целия кабинет с изключение на Дерби.[372]

Британският кабинет решава (на 4 октомври) да откаже участие във военноморската демонстрация и предупреждава Русия срещу окупация на България, заявявайки, че Англия ще я сметне за нарушение на Парижкия мирен договор.[373] В същото време върху Портата е оказан подновен натиск за сключване на примирие. На 7 октомври Турция информира Андраши, че навлизането на флот в Дарданелите ще бъде отблъснато.[374]

Това е добър пример за естеството на близките отношения между Англия и Австрия през есента на 1876 г. Австрия и Англия имат много общи неща в Източната криза, но никога не се споразумяват за окончателен ангажимент.

По това време Австрия се присъединява към Англия в опит да отклони Никола Черногорски от славянската кауза. Той се вслушва в предложенията на Англия за независимост и казва, че ще сключи сепаративен мир с Турция, ако Англия и Австрия му гарантират и определени териториални придобивки, включително пристанището Спица. Бюканън прави специално пътуване до Цетине за целта. Карцов, руският агент в Белград, и Йонин, агентът в Цетине, успяват да изпрати по-големи подкрепления на фронта, включително някои казаци доброволци, срещу което Лофтъс протестира заедно с генерал Милютин. Въпреки че Никола настоява, че „не е слуга на царя, недоволен е от отношението на Сърбия и е готов за мир, английските интриги се провалят, особено след като Дерби не показва ентусиазъм за предоставянето на Спица. Дерби, заедно с предупреждението си към Русия за България, нарежда на Гьоне, британския военен агент във Виена, да представи пълен доклад за военната позиция на Австро-Унгария за отблъскване на руско нашествие в Турция, съвместно с Англия.

Новата нервност на англичаните относно намеренията на Русия на Изток кара Дизраели да обмисли съвместен договор с Бисмарк за „запазване на статуквото в Европа". Това, пише той на Дерби, „ще ни улесни за Константинопол и и освободи Бисмарк от истинската му тревога от евентуалния съюз между Франция и Англия и загубата на двете му завладени провинции".[375]

---

[371] Baron Adolphe d'Avril, Négociatiom relatives au Traité de Berlin et aux Arrangements qui out suivi, 1875-I886 (Paris, 1886), p. 149. Барон Адолф д'Аврил, „Преговорите по Берлинския договор и последвалите споразумения", 1875–1886 (Париж, 1886), тази книга е издадена на български език след Освобождението и наскоро, редактирана и осъвременена от мен беше издадена от изд. „Еделвайс". (б. пр.)

[372] От Солсбъри до лейди Солсбъри, лейди Гуендолин Сесил, Животът на Робърт, маркиз на Солсбъри (Лондон, 1921 г.), II, 88.

[373] Liebold, p. 60; Горяйнов, стр. 324; Сесил, II, 88.

[374] Дерби до Елиът, 3 и 9 октомври. Дерби отправи силно предупреждение към Портата чрез Елиът на 3 октомври. Бюканън до Дерби, 7 октомври.

[375] В началото на октомври силите, включително Англия, препоръчаха шестседмично примирие с Портата. Турция отговаря на 12 октомври с предложение за за 6 месеца. Англия, Австрия и Франция го приемат, докато Русия и Италия настояват за по-кратко примирие. След

Но Дизраели така и не предлага такъв договор на Бисмарк, а се е задоволява с искане за подкрепа на английската позиция по въпроса за примирието, заедно с намек, че Англия ще подкрепи бисмарковото „решение“ на Източния въпрос. Бисмарк повтаря тогава старото си решение, дадено на Ръсел и Убри през януари, Бесарабия на Русия, Босна на Австрия, докато Англия може да намери компенсация в Египет, а Франция в Сирия. На Ръсел е казано, че германският канцлер „не е успял да разбере какъв интерес има Англия да рискува втори път да разпусне Европейския концерт в името на Турската империя, която не може да пждържа мирното си съществуване дълго време и войната неизбежно трябва ще я разпадне... Неговото искрено желание е да се обедини с Англия за поддържане на мира, но общественото мнение в Германия няма да подкрепи военна политика за защота на Високата Порта.“ Ръсел смята, че Бисмарк се е обърнал към Русия. Бисмарк виждаясно, че никакво поддържане на статуквото или просто пренареждане на Изток не предлагат трайно решение на кризата.

До есента на 1876 г. той вече вярва в неизбежността на руска война с Турция и дори я приветства като най-доброто решение на трудностите.

Планът на Дизраели за съюзнически договор по този начин изчезва във въздуха, а кралица Виктория се оплаква на германската принцеса, нейна внучка, че „Германия отива с Русия, какво означава това след предложенията и обещанията на принц Бисмарк?“. Надеждите на Дизраели евентуално да реши Източния въпрос съвместно с Бисмарк и въпреки противопоставянето на Русия не изчезват.[376] Обменът на мнения обаче кара Дерби за известно време да обмисли военен съюз с Австрия.

В Ливадия до средата на октомври панславянските настроения са много силни и войната на практика е решена. Ако във Виена има военна партия, жадна за нови победи на Балканите с помощта на меча, такава има и в Русия, без определен политически облик, за момента склонна да бъде панславистка, но нетърпелива за война на Балканите.

Още през 1871 г. генерал Обручев, посещава България и проучва проходите на Балкана (Стара планина). През 1875 г. двама разузнавачи от руската армия проучват отново Балканите, а руският военен агент в Константинопол изпраща в руското военно министерство подробен план на Константинопол и околностите.[377]

В началото на септември Александър казва на Мантойфел във Варшава, че ще се наложи да действа сам. Към средата на октомври великият княз Николай Николаевич беше повикан в кримската щабквартира и му беше поверено върховното командване на действащата армия за Балканите.[378]

това Англия и Русия търсят Бисмарк за подкрепа. Но той запазва мълчание във Варзин и отказа да се ангажира.

[376] Heinrich Prosch, “Ein englischer Biindnisfiihler im Jahre 1876" in Historische Vierteljahrschrift, XXIV (1929), 599; Buckle, VI, 82.

[377] Де Сион (Иля Цион), „Руско-турската война според непубликувани документи“, в Nauvelle Revue, 1 юни 1880 г., стр. 476.

[378] Вж. Татищев, II, 328. На 15 октомври в Ливадия е проведен императорски съвет. В случай на война с Турция, целта на военните операции е Константинопол (Цариград). Предвижда се 4 армейски корпуса да преминат Дунав при Зимница и да тръгнат към Адрианопол по една

Мобилизацията започва през септември. Когато на 29 октомври той попита царя: „Каква е крайната цел на кампанията?“, царят отговори „Константинопол“. Николай Николаевич се оказва лош избор; липсата на военен опит и обучение, както и естествената му инертност, не са в негова полза за предстоящата трудна задача. Събраните в Ливадия генерали обаче дори не допускат възможността за сериозна съпротива на врага и очакват да завладеят Константинопол до три седмици от преминаването на Дунав. За тази амбициозна програма те отделят само четири армейски корпуса, единият от които трябва да остане в Румъния, вторият да поддържа комуникациите през България и през Балканите, докато третият и четвъртият да извършат похода към турската столица. Николай Николаевич иска войната да започне незабавно, докато турските войски все още са разпръснати по сръбската и черногорската граница. Поради това военните кръгове в Крим са склонни да превърнат турския отказ от примирие в повод за незабавна есенна кампания.

През август царят казва на финансовия министър Рейтерн, че е решен да не започва война, но когато той идва в Ливадия на 14 октомври, вижда че царя ерешен на война; изказаните опасения на Рейтерн са излишни и неефективни. Горчаков също е във войнствено настроение и на Рейтерн е наредено да изчисли средствата за финансиране на войната. Когато финансовият министър протестира, Александър му отвръща сопнато: „Има средства, но трябва да има капацитет и желание да се намерят.“[379]

Трудностите, които Сумароков изпитва във Виена, и дипломатическите трудностите с Германия, чрез Убри и Вердер, дава повод за размисъл на руснаците. Опасенията на Ройтерн, срещу войната по финансова гледна точка също повлияват върху царя и канцлера, подобно на предскадание на Касандра.

Въпреки това Ройтерн заварва царя в Ливадия в „трескаво, развълнувано

от двете линии: (1) Свищов-Шипка или (2) Русчук-Сливен, като втората е предпочитана, ако Русчук бъде превзет. Целта на войната не е разпадането на Османската империя, а единствено освобождението на България от турско владичество. Окупацията на Константинопол е само крайна временна мярка за да принуди султана да сключи мир. Командването на Дунавската армия е възложено на Николай Николаевич, а на Кавказката — на Михаил Николаевич. „Дали ще има война или не, е обвързано с резултата от дипломатическите преговори.“ Тези планове са формулирани от Обручев и Милютин.

[379] Рейтерн казва, че няма да изостави Русия по време на войната, нито да я лишава от финансовите си възможности, но ще подаде оставка веднага щом войната приключи. Това решение той изпълнява през 1878 г. Мемоарите на Рейтерн в „Русская старина“, том 143 (юли 1910 г.), стр. 39-41 и 50-54; Татищев, II, 328. Обратно в Санкт Петербург, Александър става по-спокоен и до 22 декември 1876 г. казва на търговската делегация, че няма да има война. Рейтерн обаче посочва, че царят (противно на обичайната си политика) е позволил на панслависската прес кампания да продължава безконтролно през 1876 г. и че видни придворни особи нямаше да участват в агитацията, ако знаеха, че царят е против нея. Той е убеден в миролюбивия характер на царя; „но няма съмнение, че можеше да се спре славянофилската агитация, преди да достигне пълния си мащаб през лятото на 1876 г.“ Царят е пропуснал да направи това. Правителството преследва печата за това, че е против преподаването на класически произведения в училищата, но не престава да проповядва война срещу Турция, Англия и Австрия. След това царят напълно „полудява“ в Ливадия, където е заобиколен от изключително славянофилско влияния; Рейтерн го намира вдъхновен от идеята за освобождаване не само на славяните, но и на всички християни и дори на Йерусалим от неверниците. В „Русская сларина“, том 143, стр. 46-48. Всъщност Рейтерн е единственият категоричен противник на войната в Ливадия. Милютин се е убедил, че Русия е длъжна с чест да се притече на помощ на Сърбия.“

състояние“. Предприети са две стъпки, които решават въпроса и наклоняват везните в полза на войната: (1) мобилизация на армията; и (2) речта на царя в Москва.

Мобилизацията на четири армейски корпуса е решена на имперската съвещание на 15 октомври и е извършена на 13 ноември. На тези, коитопредупреждават, че зимата не е време за мобилизация, е казано, че тогава няма болести. Дипломатическите трудности обаче попречват на началото на войната през декември и 100 000 000 рубли са безполезно похарчени, за да се поддържа армията шест месеца, и да се подготви отбрана.

Провалът на мисията на Сумароков предизвиква голямо негодувание в Ливадия в началото на октомври. Александър и Горчаков решават да подновят усилията си да проучат Бисмарк за позицията на Германия в случай на руско-австрийска война. Едновременно с това цензурата върху руските вестници е премахната и в Санкт Петербург започват да публикуват остри антиавстрийски статии. Докато Андраши в писмото на Франц Йосиф от 3 октомври протяга ръка на приятелство към Русия, в случай че тя реши да действа сама, той едновременно чрез своя будапещенски орган, „Пещер Лойд“, отправя строго предупреждение към нея. Във вестника се казва, че Австрия не може да се примири да играе на Изток ролята на сателит на друга сила. Русия може само да спечели от разпадането на Турция, с каквато и да е територия там, докато Австрия може само да загуби. „Единствената алтернатива, която ни остава, са действия срещу Русия. Не можем да се приспособим към пасивна политика.“[380]

Не трябва да мислим, че Андреши иска война с Русия; той се стреми да я избегне, но не изключва възможността за това.[381] Ако Австрия е разполагала със запаси и хора, готови за ефективна мобилизация, така че Босна и Сърбия да могат да бъдат нападнати в рамките на една седмица предизвестие, това е предназначено за действия срещу Русия, а не за сътрудничество с нея.

Преговорите на Русия с германския канцлер се водят горе-долу непрекъснато от втората половина на август. Горчаков е раздразнен първо от отказа на Бисмарк да поеме инициативата за свикване на Европейска конференция. За да премахне лошите впечатления, създадени от този отказ, както и да се информира по-точно за възгледите на руския канцлер, Бисмарк убеждава император Вилхелм да изпрати Мантойфел във Варшава в началото на септември с писмо, и устни инструкции за руския император.[382]

Мантойфел научава от царя, че на се налага да действа сама, за да защити честта си, и му дава уверение в приятелството на император Вилхелм и в германския неутралитет в случай на руско-турска война. Горчаков признава, че ако гаранциите за по-добро отношение към християните „не могат да бъдат получени по мирен път, въоръжена намеса вече не може да бъде избегната“. Следователно руският канцлер иска да знае какво ще е отношението на Герма-

---

[380] Бюканън до Дерби, 4 октомври, приложена статия.

[381] С което си надскача правомощията, защото нито императорът, нито военната партия в двора, ще допуснат подобна недомислена унгарска авантюра. (б. пр.)

[382] Горяинов, стр. 319; GP, II, № 229 и 230. По-рано Мантойфел също е бил изпратен в Санкт Петербург, за да се види с Александър II, когато последният обмисля да се присъедини към Наполеон III в искането за конгрес, който да приеме Николсбургския мир (август 1866 г.); Швайниц, I, 240-242.

ния в такъв случай, предвид отношението на Русия през 1864, 1866 и 1870 г. Той не иска военна помощ от Германия, но ще се радва, ако светът види, че Германия е на страната на Русия по Източния въпрос. Русия, казвал Горчаков, има твърдото намерение да запази Драйкайзербунда, но във всички преговори досега е правила отстъпки на Австрия, без това по този начин да допринася за решаването на въпроса, и е убеден, че ако Германия подкрепи възгледите на Русия под каквато и да е решителна форма, Австрия ще се откаже напълно. Горчаков завършва с дълга тирада за необходимостта от свикване на Европейска конференция. Царят казва на Мантойфел, че желае декларация от император Вилхелм, под каквато и да е форма, че Русия по Източния въпрос се радва на симпатиите на Германия.

Мисията на Мантойфел е замислена от Бисмарк като уверение към Русия за германска подкрепа след сръбския провал и да немекне на Русия, че трябва да се предприемат някакви действия. Това е насърчение от Бисмарк да предприеме подобни действия, но също така показва на германския канцлер, че Русия очаква повече от платоническо приятелство, ако решение за военни действия. Освен това има доказателства, че Бисмарк, зад гърба на император Вилхелм, е упълномощил Мантойфел да проучи мнението на царя за руско-германски съюз; за това цената на Бисмарк е руска гаранция за Елзас-Лотарингия. Русия е недоволна от позицията на Деказ и френското правителство по Източния въпрос, но все още не е готова, по думите на Шувалов, да си осигури германската подкрепа „през трупа на Франция“.[383]

Но царят не осъзнава смисъла на мисията на Мантойфел и се хваща за фразата в писмото на император Вилхелм, която обещава: „Споменът за вашето отношение към мен и към моята страна [Германия] от 1864 до 1870/71 г. ще ръководи политиката ми спрямо Русия, каквото и да се случи.“[384]

На 8 септември Мантойфел докладва лично на император Вилхелм в Мерзебург и веднага след това отива да се срещне с Бисмарк във Варзин. Подкрепата, която Русия очаква от Бисмарк, е ясна, но царят запазва дискретно мълчание, заемайки позицията, че писмото на император Вилхелм е уверило Русия в приятелското отношение на Германия.

Но Убри, когото Бисмарк изобщо не харесва и защото е протеже на Горчаков, не се задоволява да остави въпроса да отшумява. На 14 септември той информира Бюлов в Берлин, че е получил инструкции от Горчаков да зададе два въпроса:

(1) Какви ще са действията на Германия, ако Русия бъде принудена да воюва сама?

(2) Какво поведение, какви дипломатически действия ще предложи принц Бисмарк, ако смята да подкрепи Русия?

---

[383] Това е най-голямата глупост на руската външна политика! От френско-руския съюз, единствената печеливша е Франция, за да си осигури руско пушечно месо за своя реванш! (б. пр.)

[384] Виж Стоянович, стр. 101-103; също Съмнър, стр. 202-203 за доказателствата, че Мантойфел е упълномощен от Бисмарк да проучи мнението на царя за пълноценен руско-германски съюз. Вж. по-долу, Глава VI, за предложението на Бисмарк за съюз с Русия „в добро и лошо, в огън и вода“. Точният характер на френско-руските отношения трябва да бъде проучен по-подробно; но виж Ярман.

Убри обяснява, че под това има предвид конгрес или конференция.[385]21

Тези въпроси са крайно нежелани за Бисмарк. Той заявява, че се съмнява, дали Горчаков ги е задал, определя втория въпрос като нахалство, което игнорира, и обвинява Убри, че по душа е слуга на папата.

Първият въпрос, според него, е отговорен в писмото на император Вилхелм до царя. Германия нито е искала, нито е получавала подобно обещание през 1866 г. или 1870 г. Следователно на Убри трябвада сеобясни, че на този въпрос вече е даден отговор и че всички по-нататъшни съобщения ще бъдат осъществявани чрез посолството в Санкт Петербург. Бисмарк съветва император Вилхелм да говори с великия княз Николай Николаевич, който скоро ще пристигне за маневрите на германската армия, но го съветва да не обещава, че Русия може да разчита на доброжелателния неутралитет на Германия при никакви обстоятелства, тъй като Германия все още е напълно в неведение относно руската програма. С това император Вилхелм се съгласява напълно и обеща да говори откровено с великия княз Николай Николаевич, както го е посъветвал Бисмарк.[386]

Убри пише, че Германия се страхува да не навреди на собствените си интереси, като заеме страната на Русия; затова кабинетът постоянно се консултира с Виена. Посланикът обяснява несигурността с отсъствието на Бисмарк от Берлин, за когото обаче вярва, че със сигурност е с Русия и на чиято инициатива отдава изпращането на Мантойфел; въпреки че не смята мисията на Мантойфел за изцяло успешна.

Чрез мисията на Мантойфел Бисмарк се отдалечава от Русия. Руски отказ да приеме предложенията, които Мантойфел е направил, и да работи на тази основа, само засилва подозренията на Бисмарк, посяти през 1875 г., които узряват в евентуалния съюз между Германия и Австрия.

Непосредственият ефект от отказа на Бисмарк върху Горчаков обаче е опитът му да осигури ново разбирателство с Австрия чрез Сумароков, както вече беше отбелязано.

Следващата офанзива на Горчаков срещу Бисмарк е извършена чрез Вердер, германския военен аташе, акредитиран при царя, и е насрочена за изпращането на Сумароков във Виена.

На 25 септември от Ливадия Вердер телеграфира en clair (съвсем ясно), че царят желае отговор „относно мисията във Варшава“. На следващия ден Вердер съобщава, че Александър в отговора си до император Вилхелм и в разговорите си с Мантойфел е изразил надежда, че ако се стигне до война с Австрия, германският император ще действа така както Русия за Германия, през 1870 г. Сега царят желае отговор и непрекъснато говори за това.

Новината за отказа на предложенията на Сумароков става известна в Ливадия и руснаците за пръв път говорят открито за война с Австрия. На 2 октомври Бисмарк определя въпроса на Вердер като дързъку ненавременен и явна повърхностна интрига на Горчаков. Германският канцлер веднага заявява, че ако Русия настоява за отговор, въпросът трябва да бъде избегнат, защото не може да се каже със сигурност с каква цел Горчаков е го е задал въпроса, нито

[385] GP I, 47-48 с бележки; вж. Sumner, стр. 204 и сл.

[386] GP II, 48-52.

как ще го използва.[387]

Тези първи впечатления за Бисмарк са разработени в две диктовки до граф Херберт Бисмарк на 2 и 4 октомври във Варзин. Той е изненадан от открития въпрос на Русия за война с Австрия, тъй като не вярва, че Русия е заплашена от каквито и да е действия на Австрия „дори по най-заобиколния начин"; той казва, че Австрия е единствената страна, към която Русия трябва да се обърне, както е направила в Райхщад. Той показва убеждение, че Русия, разбира се, възнамерява да влезе във война и сама, ако е необходимо; император Вилхелм, казва той, е готов да окаже добри услуги на Русия в тази война; но Австрия няма намерение да поставя пречки по пътя на Русия и предпочита да вземе и своето парче от Турция.

Той смята, че Русия трябва да се съгласи с Австрия и да ѝ даде това, което иска, като цена за доброжелателен неутралитет в тази война. Грешката на Горчаков е, че не стига до истинска сделка с Австрия, в посочения ред; също така слабостта Андраши като държавник, че не можа да сключи трайна сделка със Славянската империя, която да премахне завинаги сблъсъка на интересите между двете империи тук, на Изток. За съжаление, Хабсбургската монархия не успява да осъществи дори разумно обновяване на собствените си вътрешни работи. **Затова не е чудно, че колкото и правилно, интелигентно и далновидно да е отношението на Бисмарк през октомври 1876 г., когато решенията са взети от трите империи, то не се оказва достатъчно срещу суетата на Горчаков, руската неловкост и тромавост, страха на Хабсбургите от промени и опортюнизма на Андраши, който печели време**.

Русия няма към кого да се обърне през 1876 г. освен към Австрия; както царят, така и Горчаков са по същество лоялни към Драйкайзербунд. Но желанието на Горчаков за личен триумф, съчетано с отказа му да даде на Бисмарк нови уверения относно Франция, пречи на Германия да окаже на Русия подкрепата, която царят очаква. Оттук и мълчанието на Бисмарк на въпросите на Вердер.

Горчаков не е единственият, който разпитва Бисмарк по това време. На 7 октомври барон Мюнх пристига във Варзин с тайна мисия от Виена.[388] С оглед на предложението на Русия за съвместни военни действия, Андреши също иска да знае каква е позицията на германския канцлер в случай, че Австрия се раздели с Русия. Тогава намеренията на Бисмарк биха били от първостепенно значение.[389]

Мюнх заварва Бисмарк затворен в стаята си с пристъп на подагра; той е приет от Бисмарк на вечеря и провеждат политическият разговор. Бисмарк вярва, че едновременното навлизане в Босна и Херцеговина с руско нахлуване в България ще създаде благоприятна ситуация за Двойната монархия и изобщо

---

[387] Бисмарк до Бюлов, 2 октомври, GP, II, 54.

[388] Точната дата не е точно известна; Мюнх носи писмото на Франц Йосиф до царя от 3 октомври; копията на неговите доклади във виенските архиви са датирани на 8 октомври; следователно вероятно е във Варзин на 7 или 8 октомври. Присъствието му във Варзин не е пълна тайна, защото е видян да сменя влакове в Берлин.

[389] E. von Wertheimer, „Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrässy, 1876-1877," в Historische Blätter, III (1922), 448, Wertheimer, в Historische Blätter, II, 269 ff.

тя не трябва да се опасява от руската окупацията на България, която ще е временна. След като обмисля аргументите „за“ и „против“ на Андреши, че Русия няма да си тръгне, след като е влязла, Бисмарк отбелязва, че руснаците не се стремят сериозно към анексирането на България, защото само ще се отслабят по този начин. Освен това Англия никога няма да се съгласи на това, а Австро-Унгария е в благоприятна позиция да подкрепи линията на Англия, но трябва да избягва да се въвлича смесва с естествения англо-руски антагонизъм на Изток. Мюнх забелязва, че както винаги, Англия заема важно място в схемите на Бисмарк.

Германският канцлер обяснява на Мюнх принципите, ръководещи германската политика, вече известни на Андраши, по отношение на Русия и Монархията. Германия, казва Бисмарк, ще бъде поставена между две жадни за отмъщение държави – Франция и Русия, в случай че избухне на война между Русия и Австрия, в която Русия претърпи поражение.[390] Следователно конфликтът между тези две държави трябва да се избягва.

След това Мюнх продължава да говори за появилите се напоследък във Виена опасения, че Италия в случай на война ще подкрепи Русия с очакването на нови териториални придобивки, вероятно Трентино.

Тогава Мюнх посочва необходимостта от съюзник за Австро-Унгария, ако тя иска да гарантира границата си, и казва, че Андраши е мислил за Германия в тази връзка, но се сблъскал с упоритата опозиция на Бисмарк, който не иска и да чуе за подобно предложение. Той съобщава на Мюнх за въпросите, които току-що е получил от генерал Вердер от Русия, за това как Германия ще действа в случай на австро-руската война и му казва, че избягва въпроса, защото е провокиран от враждебност към Австрия. По същия начин сега ще откаже искането на Андреши, защото то носи със себе си враждебност към Русия, защото ако се съюзи с Монархията срещу Италия, това означава да се съюзи срещу Русия. Горчаков е сметнал подобно споразумение с Монархията за провокативно и и го използвал срещу Германия. „Като цяло, не смятам за разумно да сключвам съюзи за бъдещи вероятности.“ Следователно до съюз може да се стигне само в резултат на по-критични времена.

Отправна точка за него обаче може да се намери в уреждането на въпроса за Северен Шлезвиг чрез премахване на клаузите, отнасящи се до него, в Пражкия договор. Ако наистина се стигне до война между Австрия и Италия – което чрез предпазлива политика може да се избегне, но по хитър начин ще се възползваме от възмущението, предизвикано от италианската „алчност за земя“ и в Германия и Англия, то със сигурност ще е голямо. Това, съчетано с неговата (на Бисмарк) добра воля, ще предложи на Австро-Унгария благоприятни шан-

---

[390] Андраши на това място поставя удивителен знак в полето. Това не съответства с истинското мнение на Бисмарк; той винаги е казвал, че Австрия е твърде слаба, за да бъде подходящ съюзник на Германия. Вижте Prosch в Historische Vierteljahrschrijt, XXIV, 600; също Cecil, II, 98 и др. Бисмарк също кавза на Шувалов през май 1878 г.: „Когато Андраши беше във военно настроение, аз винаги го успокоявах, като му доказвах, че не може сам да воюва с вас...“ В случай на австрийско-руска война, Бисмарк винаги е казал, че Русия винаги може да се оттегли дори зад Москва, както през 1812 г., но няма да загине, „докато едно смазващо поражение на австрийските сили означава края на Австро-Унгария и на династията на Хабсбургите“. “Спомени“ на Шувалов в Красный архив, 1933, том 59, стр. 96.

сове за помощ.[391]

Бисмарк не отрича желанието на Италия за повече австрийски територии и казва, че нейните желания се простират не само до Трентино, но включват и градовете на Далмация с италианско население[392] (бележка в полето на Франц Йозеф, „Sehr wahr“ т.е „Много вярно“).

Според него обаче във Виена целият въпрос е приеман твърде сериозно, защото между „Wollen“ и „Können“, т.е. искам и мога, има голяма разлика (бележка на Андраши в полето, „Jawohl“ Да, наистина).

Бисмарк добавя, че италианската армия изобщо не е решаващ политически фактор. Той обаче не дава уверение на Мюнх, че ще отправи твърдо предупреждение към Италия по този въпрос.[393] Германският канцлер все пак обещава да обмисли съюз с Австрия „за такава вероятност“, но след това добавя: „Такъв съюз обаче може да се осъществи само в смутно време.“

Мюнх смята, че това е съкровена идея на канцлера, до която той ще стигне т три години по-късно.

Според Бисмарк окупацията на Босна и Херцеговина от Австрия е единственият начин за установяване на ред в тази част на Турция. И в края на разговорът им, той казва, че е в разрез с неговите принципи като почтен човек, да залъгва Андраши с фалшиви надежди. „Андраши трябва да бъде доволен от казаното, защото само един мошеник дава повече, отколкото има.“[394]

Що се отнася до опасенията на Австрия, че Италия ще се възползва от руско-австрийска война, за да си осигури нови територии, има всички основания да се смята, че подобна политика е обмисляна. Въпреки, че няма доказателства, че въпросът е стигнал до реални преговори между Рим и Санкт Петербург, много индикации показват, че е обсъждан дипломатически. Начело с Депретис и Мелегари като външен министър, през август италианското министерство изпраща принц Умберто, тогавашния престолонаследник, на мисия в Санкт Петербург, която поставя основите за приятелски отношения с царя. Преди това кавалер Нигра, италиански посланик в Санкт Петербург, посещава Александър и Горчаков по време на престоя им в Емс и според Майр е обсъдил с тях въпроса за Трентино.[395] Когато Горчаков се завръща в Санкт Петербург през юли, той доверява на лорд Лофтъс, че желанията на Италия се простират до Трентино.

Също през юни Нигра се вижда с император Вилхелм, намеквайки за Трентино. През лятото таен агент, маркиз Вилани, пътува със същата мисия до Варзин по покана на Бисмарк. Това има предвид Бисмарк (споделяйки пред Мюнх), за алчността на Италия за територии, която се простира освен до до Трентино, и до Далмация. Следователно е разумно да се заключи, че Италия е

---

[391] Към това Андраши добавя комента в полето: „Ако Италия заедно с Франция се изправи срещу Германия, ние ще бъдем готови да я усмирим.“

[392] Освен Триест, такива градове в Далмация няма, тя е изцяло засебена с хървати. (б. пр.)

[393] Андраши добавя тук: „С този отговор за Италия няма да оставя въпроса да отшумява, а ще го повдигна отново и категорично пред Щолберг“, а Франц Йосиф коментира „Много добре.“

[394] Доклад на Мюнх, 8 октомври от Австрийските архиви; също Вертхаймер, в Historische Blatter, II, 269-273.

[395] Татищев, II, 319.

правила контакти по този въпрос както с Горчаков, така и с Бисмарк.

Като доказателство за добрите си намерения, Италия сътрудничи напълно с Русия през есента на 1876 г., за да осигури краткосрочно примирие за воюващите страни и Европейски конгрес за мирните условия, според желанието на Горчаков.

Според британския майор Гьоне, италианската армия е в добра форма, много по-голяма от необходимото за реалните цели и добре обучена. По-силна италианска партия, казва той, съществува в Тирол, отколкото в Далмация, но в случай на австрийска война срещу славяните, ако италианска армия нахлуе, може да има подкрепа и в двете провинции.[396] Иредентисткото движение в Италия много преди това е повод за тревога на Австрия.[397]

Но преди 1876 г. италианското правителство не е заподозряно, че насърчава надеждите наиредентистите, които искат териториално разширяване за сметка на Австрия; Андраши, чрез посланик Вимпфен, дори предлага през 1875 г. сътрудничество на италианското правителство за потушаване на движението.[398]

Докато генерал Сумароков е във Виена, страхът от италиански съюз с Русия получава голям тласък от близките отношения и честите разговори, които Сумароков има с италианския посланик, граф Робилант. „Тагеблат" открито обявява, че съществува таен италианско-руски съюз, което веднага е отречено от двете страни. Сериозният талиански вестнки „L`Opinione" заедно с официалния орган „Bersagliere", се застъпват за предоставяване на Трентино на Италия, при придобивки на Австрия на Балканите. Италия отрича, че „L`Opinione" има някаква връзка с „настоящото правителство на Депретис и Мелегари" и казва, че освен радикалната партия никой в Италия не мисли за разширяване за сметка на Австрия. Сигурно е, че италианското правителство е силно против каквато и да е австрийска окупация на Босна и Херцеговина; докато Мелегари продължава да отрича всички съобщения за съюз с Русия, отношенията му с Русия със сигурност са много приятелски. Самият италиански външен министър е по-малко агресивен от двора. Мелегари е по-малко проруски настроен, отколкото е нетърпелив да осигури за Италия нейното „услуга за услуга" в случай, че Австрия окупира двете бунтовнически провинции.

От октомври нататък отношенията между Италия и Австрия стават толкова влошени, че дипломатическите им отношения на практика са замръзени т. През ноември и декември Австрия оставя посолството си от Рим без посланик, а Робилант обявава кампанията на виенскиа печат срещу Италия толкова ожесточена, че напуска страната.[399]

Съвсем естествено е Австрия да бъде силно разгневена срещу Италия, за-

---

[396] Бюканън до Дерби, 11 октомври.

397 Michael Mayr, Der italienische Irredentismus (Инсбрук, 1916), стр. 278-290 ; също Вирджинио Гайда, „Модерна Австрия, нейните национални и социални проблеми" (Ню Йорк, 1915), гл. 1, за Italia Irredenta; Jaszi, стр. 394-397. Италианците в Австрия са 715 000 през 1876 г. Вижте също Алоис фон Хаймерле, Italicae Res (Виена, 1879), съвременен обзор на иредентисткото движение от австрийски щабен офицер. Той показва, че движението обхваща широки кръгове на обществото и се е ползвало с тайната подкрепа на италианското правителство.

[398] „Франческо Криспи, Мемоари " (Лондон, 1914), II, 3.

[399] Бюканън до Дерби, 26 октомври; Криспи, II, 4.

щото това ѝ пречи да се изправи срещу Русия и я оставя изцяло на милостта на Германия. Според Чиала, през август и октомври 1876 г. Андраши казва на Робилант, че Австрия няма да има нищо против ако Италия потърси в Тунис или другаде компенсация за евентуална австрийска експанзия в Босна и Херцеговина. Мелегари обаче инструктира Робилант да отхвърли тези предложения и да каже на Андраши, че Италия няма намерение за африканска колония.[400]

Сключването на първата януарска конвенция с Русия облекчи положението на Андраши и едновременно с подписването ѝ той изпраща барон Хайнрих Хаймерле за нов посланик в Рим. Не е известно дали Андраши е получил някакви уверения от Русия относно Италия. Но се твърди, че Игнатиев във Виена през февруари 1877 г. е повторил на Робилант, че Италия трябва да завладее Тунис.

Като цяло, от януари 1877 г. нататък Андраши може да диша по-спокойно, след като вече има двете януарски (Будапещенски) конвенции.

Посещението на Мюнх не слага край на решаващата роля на Бисмарк по Източния въпрос. Документите в „Grosse Politik" показват под какъв натиск е бил подложен Бисмарк по това време, за да съчетае това, което Русия смята, че ѝ се дължи за 1870 г., със собственото си желание да запази Драйкайзербунда.

В началото на октомври Портата получава предложение от силите, които са почти единодушни по въпроса, за примирие от шест седмици. На 10 октомври Турция предлага на Англия вместо това примирие за 5 месеца, а два дни покъсно публично го обявява за 6 месеца, но със срок на валидност до края на март. Така Източната криза продължава и Бисмарк се изправя пред непосредствения проблем да заеме страната или на Австрия и Англия, или на Русия и Италия по този въпрос.[401]

Както Русия, така и Англия правята нови опити за съюз с Германия, но Бисмарк отстоява твърдо Драйкайзербунда и в този смисъл оказва специална подкрепа на Русия. Следователно на Англия е казано, че Германия желае Русия да приеме турското примирие, но първо иска да постигне споразумение с Русия, преди да се обяви за него. Англия, казва той, не рискува престижа си пред Франция, като зае позиция през 1870 г., и Германия сега не може да застраши стогодишните си добри отношения с Русия.

По това време Русия активно предлага на Дерби 6-седмично примирие.[402] Бисмарк каза, че Русия не е готова за война и затова пита защо не приема отсрочката и не използва зимата за подготовка. Но когато император Вилхелм иска да се намеси в спора за примирието с Русия по този въпрос, Бисмарк се противопоставя по най-острия възможен начин, дори заплашва с една от периодичните си оставки. Императорът отстъпва.

Когато лорд Одо Ръсел отново го призовава да поеме инициативата за

---

[400] Луиджи Чиала, Pagina di storio contemporanea (Торино и Рим, 1891—1892), II, 107 сл.; Франческо Криспи, Politica Estera; памет и документи (Милано, 1912 г.), стр. 65-66; У. Л. Лангер, „Европейските сили и френската окупация на Тунис" в American Historical Review, XXXI (1925-1926), 60 сл. и бележки под линия. Вж. Лангер, Европейски съюзи, стр. 156.

[401] Das Staatsarchiv, XXXI, № 5867 и 5868; Малет до Дерби, 14 октомври 1876 г. в Парламентарни документи, 1877 {Турция), XC, стр. 470, № 638; GP, II, 64. Вижте Sumner, стр. 200-201 за обрата на Русия относно желаната продължителност на примирието.

[402] Горчаков до Шувалов, 14 октомври SJt. IV, 193.

разрешаване на Източния въпрос, Бисмарк ме обяснява позицията си: „Цяла Турция с различните ѝ народи, като политическа институция не струва изобщо толкова, че цивилизованите държави в Европа да започнат война заради нея. Ако Мала Азия и Константинопол останат под властта на Портата, тя все още ще бъде по-силна от Византийската империя в по-късните ѝ векове, а Дарданелите ще останат в неутрални ръце. Ако Александър II започне война, Англия, не трябва да му пречи, а да завземе Суец и Александрия и да запази мира в Европа".[403] По този начин Бисмарк ясно показва, че симпатизира на руско-турската война и е готов за компенсации на всички с територии на Турция. Но Дизраели не приема предложенията на Бисмарк.[404]

Искрено разтревожен от намеците, идващи от Крим за война срещу Австрия, германският канцлер извиквал Швайниц м ичението си. От Варзин той отива в Берлин, за да се види с Бюлов и императора, откъдето трябвало да се върне в Санкт Петербург, но да отиде в Ливадия само ако царят поиска.

Тъй като това исканто пристига през Вердер на 24 октомври, след завръщането му в Санкт Петербург, на 27 октомври Швайниц пътува до Ливадия, където остава до 6 ноември.[405]

Бисмарк се възползва от необходимостта още веднъж да увери Русия в приятелството си. В указанията на Бюлов за посланика, Швайниц е упълномощен да каже на Горчаков, че ако избухне война между Русия и Турция, Германия ще положи всички усилия Австрия да стои мирна. „Против нашите интереси е да влизаме в коалиция с останалата част от Европа, ако съдбата не е благосклонна към руското оръжие, и видим позицията на Русия като велика сила е съществено и трайно накърнена; но също толкова е против интересите на Германия, ако Австрийската монархия бъде застрашена в позицията си на велика европейска сила или за своята цялост, и един от факторите на европейското равновесие, изчезне."[406]

Швайниц трябва да даде на Русия освен това подновени уверения за „същото добросъседско поведение към Русия, каквото император Александър е спазвал към нас в миналото. Австрия, няма да остане изцяло приятелска с Тур-

---

[403] Сесил, II, 100 (Солсбъри до Дерби, 25 ноември): „Резултатът от посещението ми в Берлин съвпада с мнението на лорд Одо Ръсел, че Бисмарк желае мир, а не война между нас и Русия, но желае война между Русия и Турция, защото такава война със сигурност ще намалила руската бойната мощ."

[404] GP, II, 69-72. За реакцията на Дизраели вижте коментара му до Солсбъри, 29 ноември 1876 г., Buckle, VI, 104: „Изненадан съм, че Бисмарк продължава да говори за Египет. Окупацията му от наша страна ще озлоби Франция и не виждам как ще ни е от полза, ако Русия притежава Константинопол. По-скоро предпочитам да имаме Мала Азия, отколкото Египет."

[405] Швайниц, I, 350—366; G.P., II, 72 ff.; Майр до Андраши, 27 октомври; Veit Valentin, „Eine Aufzeichnung des Botschafters General v. Schweinitz," в Zeitschrift für Politik, XII (1923), 230-231 и сл. (Файт Валентин, „Запис на посланик, генерал фон Швайниц); Schweinitz, I, 362. Бисмарк желае гаранция за полската си граница. Той не харесва Франц Йосиф заради Kulturkampf-a, смятал го за „предател" и обвинявал за това йезуитското му образование. Schweinitz, I, 355-356, казва във Varzin: „След това го попитах какво можем да очакваме от Русия в замяна на нашата подкрепа; принцът каза – руска гаранция за Елзас-Лотарингия. Той не каза нищо за Полша; аз също не го попитах за това, въпреки че винаги се надявах, че разрешаването на Източния въпрос ще ни осигури по-добра източна граница".

[406] Бисмарк, Gedanken und Erinnerungen (Спомени и размисли), II, 211-214, с малко по-различна формулировка на същите идеи.

ция, ако притежава Босна и Херцеговина, и съветва Русия да не я обърква с нови искания за „формата на управление във въстаналите провинции“. Накрая той отново съветва Русия да се разбере с Англия относно Египет, а също и за Константинопол.[407]

Според нередактираните мемоари на Швайниц, публикувани за първи път от Файт Валентин, Бисмарк е дал на посланика, когато той е във Варзин, устни инструкции да отиде по-далеч и да проучи отново мнението на Русия за пълноценен съюз и го упълномощава да предложи че Германия ще върви с Русия „в добро и лошо, в огън и вода“ на Изток в замяна на руска гаранция за Елзас-Лотарингия. По времето, когато Швайниц е в Баден, за да се види с императора, и се връща в Берлин, канцлерът е променил решението си и Швайниц е да се придържа към писмените инструкции, изготвени от Бюлов. Той наистина е намекнал за договор, който да гарантира на Германия Елзас-Лотарингия, но Горчаков прибързано отхвърля идеята. Това е отговорът на Бисмарк към Русия и ясно изложение на основните принципи на неговата позиция, която той ще обяви на целия свят в речите си в началото на декември. Що се отнася до останалото, Бисмарк смята, че може да се постигне споразумение както с Австрия, така и с Англия въз основа на териториални компенсации. Както казва поверително на Хоенлое малко преди това, „ако Русия и Англия влязат в конфликт, това не е загуба за нас. Те ще си нанесат малка вреда и ние можем спокойно да наблюдаваме битката. Много по-лошо е, ако Русия и Австрия се сблъскат една с друга. Ако се държим неутрално, победената страна никога няма да ни прости за това. Ако Австрия бъде напълно унищожена, това не е о предимство за нас, естествено ще анексираме германците, но няма да знаем какво да правим със славяните и Унгария. Ако се противопоставим на Австрия във войната с Русия, общественото мнение в Германия ще е против. С Австрия можем да държим Русия под контрол. Русия става опасна за нас, ако Австрия разпадне“.[408]

Освен това той ной-много се опасява от враждебна коалиция от един или друг вид, която изолира Германия или застрашава жизненоважните ѝ интереси.

Руско-турската война с, както по-късно обяснява Бисмарк, не е в противоречие с германските интереси. В противен случай той се опасявал, че руската ярост, ако не бъде изпусната сега, ще се натрупа и и накрая ще се излее срещу Австрия. Следователно, в началото на ноември Бисмарк желае руско-турската война, и е нетърпелив да окаже всякаква услуга, за да я направи дипломатически възможна чрез руските споразумения или с Англия, или най-вече с Австрия.

Швайниц е упълномощен да увери цар Александър в „доброжелателният неутралитет и дипломатическата подкрепа“ на Германия в такава война. Но отвъд това Бисмарк не иска да отиде отвъд това и Швайниц мъдро предупреждава Александър, че „военна интервенция срещу Англия от наша страна е напълно изключена и че трайното отслабване на Австрия противоречи на нашите интереси“.[409]

Швайниц пристига в Ливадия на 31 октомври. Той заварва двора изключително сериозен, изправен пред ултиматума, представен на Турция в този

---

[407] GP, II, 72-79; Швайниц [Denkwürdigkeiten], I, 357.

[408] Разговор с Хоенлое, 28-29 септември 1876 г.; Хоенлое, II, 201 202.

[409] Швайниц, I, 360; см. Плен, стр. 77-78.

ден. Александър приема Швайниц с надежда и очакване, и въпреки, че посланика не казва много, след като научиава за отношението на Бисмарк, той е очевидно разочарован. Александър току-що получил писмото на Франц Йосиф от 23 октомври. Дори негативно и обещаващо малко, писмото все пак премахва опасностите от враждебността на Австрия. Александър прочита на Швайниц чернова на отговора, който възнамерява да изпрати на австрийския император, и говори за договора, който предлага да сключи чрез Новиков.[410]

Страховете на Александър сега са съсредоточени върху Англия, тъй като знае, че окупацията на Константинопол и пролива със сигурност е вероятна в хода на войната. Затова Александър полага усилия да се отрече напълно от всякакви планове за Константинопол. В Ливадия той казва на Лофтъс, че няма и най-малка причина за скъсване с неговото правителство, ако Англия се освободи от трите призрака, които я преследват: т. нар. Завещание на Петър Велики, завладяването на Индия и руските планове за Константинопол. Царят особено осмива английските страхове он нахлуването му в Индия.

Швайниц виждо царя за втори път на аудиенция на 2 ноември и му посочва, че никой не се доверява на думите му, но че в Англия се опасяват, че руското национално чувство и въображаемо традиционно течение ще подтикнат руснаците към Константинопол.

Царят трезво приема съветите на Бисмарк и продължава близките си лични отношения с германския посланик, Швайниц рзбира, че Александър, дълбоко в себе си е разочарован от Германия и смята, че тя не прави всичко възможно за Русия. По думите на самия Швайниц: „Er (der Kaiser) vermisst etwas.“ (Той (императорът) се чувства ощетен.)

Горчаков е по-откровен в изразяването на недоволството си към това, което Швайниц може да предложи: „Очаквахме големи неща от вас, а вие не ни носите нищо, което вече да не знаем. ... Искам нещо повече и ще го напиша на принц Бисмарк. Той ще се изкаже и ще заяви пред света, че Русия има право като мандатьор на Европа да сложи край на нетърпимата ситуация. ... Необходимо е да вдигнете глас.“ Швайниц казва, че Германия не може да издаде такъв манифест, но напомня, че добрите ѝ услуги в Лондон, Виена или Константинопол не са се провалили и няма да подведат Русия. Горчаков казва, че е посъветвал Александър II да настоява за договор от 1870 г. в замяна на обещанието му да изпрати 30 000 души на бойното поле, ако Австрия нападне Германия. Швайниц казва, че това няма да промени нищо в настоящата ситуация, тъй като Австрия не напада Русия, както Франция направи през 1870 г.

Швайниц остава в Ливадия до 6 ноември, но нямаше какво повече да предложи. Горчаков разбира, че ако не иска да остане изолиран, ще трябва да плати цената на Бисмарк за подкрепа; или ще трябва да гарантира Елзас-Лотарингия за Германия, или да потвърди и разшири сделката от Райхщад с Австрия. Защото Андраши е послуша съвета на Бисмарк и показва готовността си да се срещне Русия и е на половината път, ако не за трайно уреждане на балканските претенции, то поне за временно решение на непосредствените си нужди. Решение, което ще позволи на Русия да води войната безпрепятствено и същевременно такова, което не ощетява законните амбиции на Хабсбургите на

[410] Швайниц, I, 359

Балканите.

ГЛАВА VI. НЕПРЕДВИДИМИТЕ ВЪПРОСИ НА БИСМАРК

Тази книга проследява отношенията межу Австрия и Русия. Но определящият фактор и за двете държави е отношението на принц Бисмарк. Ако искаме правилно да разберем какви са причините и влиянията, които подтикват австрийската и руската политика през 1876-1878 г., трябва да знаем точно позицията на германския канцлер.

Нека да продължим от разговора между Бисмарк и Швайниц във Варзин на 11 октомври 1876 г. Германският канцлер по-късно заявява, че е отишъл подалеч и е упълномощил Швайниц да подпита Горчаков дали Русия е готова, в замяна на силна германска подкрепа в източната си политика, да гарантира владението на Германия на Елзас-Лотарингия, и че Горчаков е отказал предложението още в самото начало.[411]

Според писмо на граф Херберт до брат му Вилхелм, изпратено от Трент, 24 август 1879 г., Бисмарк е дал на Швайниц по време на престоя си във Варзин устни инструкции да обсъди с руския канцлер двустранен съюз и гаранционен договор. Тези изявления обаче губят част от тежестта си защото Бисмарк ги прави в Гащайн през 1879 г. с изричната цел да нарисува Русия в черни цветове и да убеди германския император да се откаже от намерението си да постигне ново разбирателство с царя и да подкрепи предложения от Бисмарк съюз с Австрия.[412] Всякакви изявления, направени от Бисмарк при такива обстоятелства, имат малка доказателствена тежест.

Отново през декември 1880 г. Бисмарк, е нетърпелив да запази руското приятелство със Сабуров, се опитва да докаже, че е предложил съюз „в добро и лошо" на Русия и Горчаков е отказал. Честността на Швайниц обаче му пречи да потвърди, че това наистина е така. „Вярно е, казва той в спомна си, публикуван за първи път от Файт Валентин и после го потвърждава в мемоарите си, че Бисмарк е казал във Варзин, че ако може да разчита на Горчаков и ако Русия ни предложи подходящи предимства, ще можем да вървим с нея „в добро и лошо, в огън и вода". На въпроса ми какво може да ни предложи Русия, канцлерът отговори: „например гаранцията за Елзас-Лотарингия". Но след посещението ми при нашия император в Баден, при преминаване през Берлин, когато получих подробна писмена инструкция, одобрена от принца [Бисмарк], прочетох, да не споменавам нищо за трайно обвързване с договорни гаранции. Затова беше невъзможно да дам категоричен израз на идеята на Бисмарк за съюз в добро и лошо, срещу гаранция за Елзас-Лотарингия; Смятнах обаче за свой дълг да кажа на княз Горчаков, че искаме много да имаме договорна гаранция за нашите придобивки. „Това е от малка полза [отговори Горчаков]; в наше време договорите имат много малка стойност."

Швайниц допълнително казва в меморандума: „Няколко години по-късно

---

[411] Бисмарк до император Вилхелм, 31 август 1879 г.; GP, III, 28.

[412] Бисмарк е в Гащайн, преговаря за договора с Андраши и шантажира император Вилхелм със заплахата да подаде оставка. Вижте Арчибалд Кери Кулидж, *Произходът на Тройния съюз* (Ню Йорк, 1926 г.), стр. 167 и сл.; Лангер, *Европейските съюзи,* стр. 178 и сл.

император Александър ме упрекна, че не съм говорил с него по този въпрос. Граф Пьотър Шувалов, по време на посещение във Фридрихсру, беше чул от принц Бисмарк, че ми е било наредено да обещая нашата неограничена подкрепа, ако получим споменатата гаранция. Граф Шувалов каза това на Негово Величество и го настрои срещу мен, а също така ме разпита лично, и аз получих недоволството принца с въпроса защо не съм изпълнил инструкцията му. Обърнах вниманието му към гореспоменатата строга забрана, след което той написа навъсено, че според буквата на инструкцията съм бил прав, но със сигурност бях запомнил фразата му „в добро и лошо“.[413]

В мемоарите си Швайниц е още по-категоричен: „В окончателните писмени инструкции, които носех със себе си в Ливадия [през октомври 1876 г.], изрично беше посочено, че не можем да поемаме никакви договорни задължения с Русия. Следователно не можех да направя нищо повече, освен да кажа на княз Горчаков, че договор, гарантиращ Елзас-Лотарингия, ще е приемлив за нас; той отговори с упорит тон, че подобни договори в наши дни са с малка стойност. С това, според дипломатическия обичай, моето проучване завърши и подновяването на въпроса беше изключено. Ако бях смятал съюза с Русия за желателен и полезен, разбира се, нямаше да се задоволя с отговора на Горчаков, а щях да отида директно при царя. Не си позволих да направя това, защото щях да се чувствам в най-голямо неудобство, ако той беше възприел идеята“.

Когато през 1880 г. Бисмарк иска да прехвърли отговорността за случая върху Горчаков, царят правилно заявява, че това никога не е стигало до ушите му и упреква Швайниц. След това посланикът признава, че „когато Шувалов и Убри ме нападнаха по въпроса, не беше лесно да се измъкна, без да прехвърля отговорността върху моя началник [Бисмарк]“.

Това той не може да направи и затова се оправдава с аргумента, че отхвърлянето на идеята от Горчаков в Ливадия през 1876 г. обезмисля по-нататъшното ѝ обсъждане. Но в мемоарите си Швайниц ясно посочва, че отговорността за неуспеха да се прокара проектът по-нататък е на Бисмарк, а не негова; ако Бисмарк активно желаеше такъв съюз, той щеше да повдигне въпроса отново и дори да говори директно с царя.[414]

Тези параграфи показват убедително, че позицията на Бисмарк в началото на октомври 1876 г. все още е нерешена. На 28 септември той е казва на Хохенлое: „Какво ще направим, ако Русия и Австрия влязат във война, все още не сме решили окончателно. По отношение на Русия ще действаме така, както Русия е

---

[413] Валентин, цит. с. Валентин, редактор, в *Zeitschrift für Politik,* XII (1923), 230-231. Меморандумът е датиран от Касел на 7 ноември 1896 г. и не може да има съмнение относно неговата автентичност. Той съвпада с описанието в „Мемоарите“ на Швайниц; *вж.* Швайниц, I 359-362; II, 86-90, 224; и Швайниц, *Briefwechsel,* стр. 140-141. Мемоарите очевидно са редактирани от самия Швайниц или от сина му. Швайниц умира в Касел през 1901 г., а съпругата му през 1925 г. *Вж.* също Мемоарите (Schweinitz, I, 362): „Затова стигнах само дотам, доколкото ми позволяваше гореспоменатата забележка, която принц Бисмарк ми направи във Варзин. Така отговорих на руския канцлер, че сме готови и най-много желаем такъв договор: „Това ще е от малка полза; в наше време договорите имат малка стойност.“ „И все пак“, намесих се аз, „Ваше Височество току-що каза, че никакъв договор няма да ни обвърже с вас.“ За по-нататъшна дискусия, сравнете Montgelas в *Die Kriegsschuldfrage,* VII, 56 ff.; също Хелмс, *Бисмарк и Русия,* стр. 94 и сл. Монтжела и Хелмс добавят малко към нашите знания.

[414] Швайниц, II, 86

действала спрямо нас."[415] Не е изненадващо, че по това време той е обмислял пълна подкрепа на Русия на Изток. Бисмарк е човек с голямо въображение, пред когото се простират необятни перспективи. Следователно можем да заключим, че Бисмарк е бил на прага да предложи съюз с Русия през есента на 1876 г. и е дал устни инструкции на Швайниц да проучи руснаците за тази възможност. Не е известно защо в последния момент той на практика е отменил идеята. Може би това е убеждението му, изразено пред Хоенлое, че ако Австрия се разпадне, „Русия ще е опасна за нас".

Отношението, което Бисмарк трябва да заеме към Русия и Австрия, не е окончателно избистрено преди средата на октомври. Посещението на Мюнх, отправените към него от Англия молби за съюз, както и въпросите, поставени чрез Убри и Вердер, го карат да оцени и определи отношението си.

Осъзнаването на Бисмарк за важността на отговора му към Русия може да се види в следната негова записка от 14 октомври: „Обстоятелството, че поради Източната криза можем лесно да изпаднем за дълго време в лоши отношения с Англия, още по-лесно с Австрия или накрая с още по-голяма лекота с Русия, е безкрайно по-важно за бъдещето на Германия, от всички отношения на Турция с нейните поданици или с европейските сили."[416]

Заинтересован преди всичко от силната международна позиция на Германия, Бисмарк обмисля през предходния януари групиране на Англия, Русия и Германия; Сега той обмисляе съюз с Русия в замяна на руска гаранция за Елзас-Лотарингия. Бисмарк се страхува от Франция; страхува се от католическа Австрия и съюз между двете страни срещу него.

Странно е, че все още имае прекомерно силна вяра във военната мощ на Австрия.[417] Страхувае се от дългата ѝ граница и от привлекателността, която тя можеше да отправи към собствените му недоволни католически поданици. В лицето на Андраши той е намерил държавник по свой вкус; в запазването на Австрия и на Андраши, Бисмарк вижда запазването на „най-сигурния стълб в Европа".[418] Затова Бисмарк решава да даде картбланш на Русия да води войната, но в духа на Драйкайзербунда и в съгласие с Австрия. Така на практика Бисмарк дава и германска подкрепа на „законните" интереси и стремежи на Австро-Унгария в Западните Балкани.[419]

Фридрих Велики формулира в няколко реда политиката, която Прусия трябва да следва по отношение на Русия: „От всички съседи на Прусия, Русия изисква най-голямо внимание като най-опасна. Бъдещите владетели на Прусия ще бъдат също толкова задължени да култивират тези варвари."[420]

Този съвет на краля от Потсдам, Бисмарк, като истински негов наследник, никога не забравя.

За да се оцени правилно позицията на Бисмарк през 1876-1878 г. и решението, което той е принуден да вземе тогава, е необходимо да се вземе предвид същността на балканския проблем и характерът на връзките, които държат за-

---

[415] Хохенлое, II, 201

[416] GP, II, 64;

[417] До Мюнх и до Солсбъри, през октомври и ноември 1876 г.

[418] Хегедюш, стр. 137.

[419] Едуард Хелер, *Das deutsch-österreichische Bündnis* (Берлин, 1925), стр. 27-28

[420] Фридрих II, „Историята на моето време" (Лондон, 1789 г.), гл. IX, 6 и сл.

едно тримата членове на Драйкайзербунда. По този въпрос, началните глави на труда на Сказкин „Краят на австрийско-руско-германския съюз“[421] са изключително полезни. Други скорошни изследвания са „Бисмарк пред избора между Русия и Австрия на есен 1876“ на Фридрих Фрам и отличната „Бисмар и съюзния договор с Русия от есен 1876“ на Вилхелм Шюслер[422].

С голяма проницателност Сказкин посочва, че 1879 г. е за Бисмарк най-удобното време за сключване на австрийско-германския двоен съюз, необходимостта от който е предопределена за него „от онзи момент, когато по-малката, но могъща Германия, по силата на обективни исторически условия, се е оказала по-подходяща за реализация, отколкото крехката структура на утопиите за голяма Германия“. Желанието да се предотврати съюза на Австрия с Франция, за да нанесе поражение на Прусия, не е единствената причина за голямата умереност на Бисмарк при Садова (Кьонигрец). За да запази и поддържа Двойната монархия, той подкрепя унгарците срещу славяните и австрийците срещу руснаците.

На 29 септември 1876 г. Бисмарк заявява на принц Хохенлое, тогавашен германски посланик в Париж: „Ако Австрия бъде победена от Русия, ние естествено ще анексираме германците, но няма да знаем какво да правим със славяни и унгарците. Разпадането на Австрия ще направи Русия опасна за нас. С Австрия можем да държим Русия под контрол.“[423]

В това може да се види същината на трудността на Бисмарк: пруският министър и германски канцлер се страхува да анексира австрийските немскоезични провинции към Германия и така да укрепи католическа Южна Германия в ущърб на Прусия. Ако запазването на Австрия като велика сила е необходимо, тогава съюзът с нея става неизбежен. До 1871 г. този съюз не е осъществим поради Бойст и желанието му да възвърне германската хегемония за Австрия, но Бисмарк желае такова приятелство, за да предотврати присъединяването на Австрия към Франция във войната им за реванш. След 1870 г. съюз с Австрия осигурява на Прусия хегемонията ѝ в Германия и гарантира нейната независимост от Русия; а след Руско-турската война допълнително затвърждава германската хегемония в Европа[424].

Бисмарк е министър-председател на Прусия само няколко седмици, когато през 1862 г. вика австрийския министър Каройи в кабинета си и му казва, че Австрия трябва да премести центъра на тежестта си в Будапеща (и да спре да настройва по-малките германски държави срещу Прусия). Този „съвет се стова-

---

[421] С. Сказкин, Конец австро-руско-германского союза *(Москва, 1928).*

[422] Historische Zeitschrift, Band 149, Heft 3 (1934); and Band 127, Heft I (1932), pp. 106-114.

[423] Хохенлое, II, 202. Вж. Хайнрих фон Трайчке, Писмо от 30 юли 1877 г., „Увереността ми в жизнеността на Австрия, тази най-неестествена от всички европейски държави, е много слаба. Може би ние трябва да наследим наследството на Фердинандовците и Леополдовците. Освен славянските наорди, една Германия, простираща се от Адриатическо до Балтийско море, е европейска необходимост, а в края на краищата и двата народа сме от една раса. Но аз съм уплашен от всички ужасни неща, които може да се случат, и ако можех да реша съдбата на света, Германия и Австрия щяха да останат две империи за цяла вечност.“ Трайчке, Писма (Лайпциг, 1914-20), III 2, 477.

[424] Авторът използва неточно и невярно клише. Хегемония в Европа на Германия няма и никога не е имало както тогава така и до 1914 г., по-точно е да се каже стабилността и независимостта ѝ в Европа, за да не зависи от капризите на една непостоянна Русия. (б. пр.)

ри върху Балплац като гръм от ясно небе“[425] , но сигурно е добра новина за Каройи и неговите унгарци, все още преди аусглайха. С такъв пруски министър-председател не е чудно, че унгарецът Каройи остава в Берлин още 17 години.

За унгарците възходът на Прусия символизира едновременно издигането на Унгария до равенство с Австрия в Австро-Унгария. Докато Хабсбургите са силни в Германия, Унгария оставае безсилна да отстоява правата си. Но поражението от 1866 г. проправя пътя за унгарския триумф от 1867 г.; а пруският триумф от 1871 г. отбеляза и постигането на унгарска хегемония в Двойната монархия. За Андраши вековният „Западен въпрос“ на Австрия не съществува; той не желае да чува за продължаване на борбата за германска хегемония и поради тази причина става особено подходящ за прекратяване на старата вражда между Хохенцолерните и Хабсбургите. „Поради тази причина Андраши става най-сигурният стълб в Европа на Бисмарк, а не заради дипломатически хитрости“, казва Хегедюш. Следователно, когато през 1878 г. се стига до сблъсък между Австрия и Русия, Бисмарк твърдо заема позицията си: „Трябва да запазим Андраши и Австрия с него.“[426]

Бисмарк признава многонационалния и многоезичен характер на дуализма и осъзнава, че това е анахроничен остатък от средновековието; но като подкрепя дуализма и фактически господството на Унгария, той смята да запази - Австро-Унгария като държава. Прусия и Унгария, двете аристократични и земевладелски държави, са обвързани от обща съдба още от времето на Мария Терезия.[427] Защото, както казва Сказкин, „преобладаването на унгарците в Австрийската монархия е гаранция за господството на Прусия в Германия“[428]; По този начин южногерманският (католически) елемент е възпрепятстван да постигне германска хегемония. Политическото господство на Унгария в дуализма е резултат от сравнителната слабост на германския елемент (в сравнение с чешко-бохемския елемент) в Цислейтанска Австрия и тази слабост е а естествен резултат от изключването на Австрия от Германия. Следователно германската буржоазия в Австрия е принудена да гарантира господството на унгарската земевладелска аристокрация в Унгария и в замяна, като награда, получава конституция, а дуализмът от 1867 г., дава на Австрия бедпорно превъзходство в австрийската половина на империята.

Тази конституция обаче предотвратява федерализацията на Австрия и представлява преграда срещу славянството; в това е нейното фундаментално значение. Опитът на Бойст да настрои Унгария срещу Германия се проваля, както и опитът на Хоенварт през 1871 г. да федерализира Австрия. Така всеки опит на Австрия да се противопостави на Прусия среща съпротивата на Унгария и този неуспех на федерализацията на славяните по-късно осуетява активната австрийска политика на Балканите.[429]

Природата е разделила Германия икономически на два района: северно-

---

[425] Кларк, стр. 18.

[426] Хегедюш, стр. 137.

[427] Бисмарк, *Gedanken und Erinnerungen* , II, 34-35 и 236-247.

[428] „Сказкин, стр. 22; *вж.* Walter Platzhoff, „Die Anfänge des Dreikaiserbundes,“ в *Preussische Jahrbücher,* Том 188 (юни 1922 г.), стр. 283-306

[429] „Вилхелм Шуслер, *Österreich und das deutsche Schicksal* (Лайпциг, 1925), стр. 46-98; Jaszi, стр. 112-115; Сказкин, стр. 22; Hegedüs, стр. 132-138.

германски, пруски център, и южногермански, австрийско-баварски център. Пруската хегемония пречила на политическата консолидация на тези центрове. Високите защитни мита на Австрия и Германия, насочени една срещу друга от 70-те години на XIX век нататък, разрушават утопичните идеи за Средна Европа или за Велика Германия, при която всички славянски народи ще живеят в приятелство и просперитет.[430]

Това предотвратява проникването на Германия на Изток, което е възможно само ако Австрия и Германия са икономически обединени. Следователно Германия проявява безразличие към Изтока и за нарастващото си население се насочи към експанзия през Хамбург отвъд моретата. Защото митническият съюз на Германия с Австрия заплашва Прусия, със загуба на командната ѝ роля в Германия.

Въпреки че може да изглежда доста академично 60 години след събитията, но е съвсем реален проблем за Германия от 70-те и 80-те години на XIX век. Когато Бисмарк решава да запази Австрия като велика сила, подкрепата му за австрийската политика на Изток и обръщането на Австрия на Изток и отдалечаването ѝ от Южна Германия стават неизбежни и желателни. Тук Бисмарк също получава на Изток своето влияние между Русия и Австрия, тъй като, бидейки безразлична, Германия може да посредничи между тях като „честен посредник"; заради това Бисмарк е готов да жертва подкрепата на германските предприемачи на Балканите, като Блайхрьодер.[431]

Но Германия от 80-те години на XIX век е задължена и „фатално осъдена" да подкрепя абсолютистка Русия и Двойната монархия. Една голяма Германия (включваща Германия и Австрия) можеше да се обърне към свободните народи на Балканите и не би трябвало да се страхува от Русия;[432] но една „малка Германия", каквато е създадена през 1871 г., може да запази мястото си под слънцето само като парализира евентуалните съюзи срещу нея и затова новата Германия се нуждае от щателна предпазливост в отношенията си с Русия.

Германия смята за необходимо да подкрепи дуализма в Австрия и това пречи на активна австрийска балканска политика, която иначе е желана от виенския двор и военните кръгове. Както правилно казват Хегедюш и Сказкин[433], австрийската експанзия на Балканите след 1878 г. приемала формата на „икономическо анексиране без политическо", което се осъществява най-добре чрез запазване на разпадащата се Турция и чрез сключване на споразумения с реакционните сили в балканските държави. Това е в основата на колебанията на Андраши и междинната експанзия от 1876 до 1878 г.

Руската цел на Балканите е да регулира, ако не и да уреди проблема с Проливите, и поради тази причина тя желае да напредне в България и към Константинопол; икономическото проникване в България е за Русия второсте-

---

[430] Лудвиг Ланг, *Hundert Jahre Zollpolitik* (Виена и Лайпциг, 1906), стр. 211-299.

[431] Сказкин, стр. 26.

[432] Германските либерали, които са били големи дойчовеци през 1848 г., са вярвали една голяма Германия може да се превърне в обединителна точка за всички славяни с Полша, както и за германците.

[433] Хегедюш, стр. 141; Сказкин, стр. 28.

пенен въпрос.[434] Но Австро-Унгария, отказвайки се от всякакви по-нататъшни политически настъпления на Изток, не иска руско настъпление в България и се противопоставя на идеята през 70-те години на XIX век и помага на българите през 80-те години на XIX век срещу руснаците. Тъй като Австрия и Русия вече не желаят да си разделят Балканите помежду си, услугите на Бисмарк не са необходими като посредник, за да се осигурят правата на всеки. По негово собствено признание това е основна причина, поради която Бисмарк иска да види Русия и Австрия погълнати в спорове на Балканите.

Разположен между Франция и Русия, Бисмарк не може да смята съюз само с Русия за полезен за Германия, защото ще стане зависима от Русия. Защото по същество Германия е по-слаба от Русия, а руско-германски съюз може да предизвика френско-австрийско сближаване, към което може да добави тежест Англия, естественият противник на Русия на Изток.

Бисмарк се опасява, че германо-руският съюз, ще принуди Германия да служи на руските планове. В „Gedanken und Erinnerun“ (Спомени и размисли) Бисмарк казва, че през 1863 г., по време на Полското въстание, той е отказал пълен съюз на Русия и Прусия срещу Австрия и Франция поради тази причина и е искал да види Австрия запазена като противовес на Германия срещу Русия.[435]

„Съюзът на тримата императори“, който е негово дело, предлага начин за предотвратяване на френско-руското сближаване, гарантира териториалната цялост на Австрия, открива на Австрия перспектива на изток и дава на Германия лост за посредничество между Русия и Австрия.[436]

Но тъй като Австрия е по-слаба от Русия, в крайния анализ Бисмарк трябва да я защитава от Русия, иначе ще трябва да види как Австрия „се разпада“ и Германия остава зависима от царя. Защото германската подкрепа за Австрия, включена в Двойния съюз от 1879 г., има значение за Австрия само като гаранция за нейното съществуване в случай на руско нападение, а това може да дойде само от сблъсък между Русия и Австрия на Балканите. Решавайки да защити Австрия, Бисмарк е принуден да подкрепи и нейната балканска политика. Подкрепата му обаче е ограничена от необходимостта му да поддържа и руско приятелство.

Това обяснява защо Бисмарк желае Руско-турската война и последващото отслабване на Русия; двамата съюзници на Германия да бъдат поддържани на

---

[434] Пресилено твърдение, изостанала Русия няма с какво да осъществи подобно проникване. (б. пр.)

[435] Бисмарк, *Gedanken und Erinnerungen*, II, 62-64. Б. пр. Авторът прави грешка. Тези разсъждения са писани в последните години от живота на канцлера. А в началото е точно обратното, Бисмарк ухажва много Русия, готов е дори да раздели Австрия с нея, предлагайки пълна подкрепа по Източния въпрос, срещу реципрочна руска подкрепа на Запад. Това е целта на мисията на Радовиц през февруари-март 1875 г. Срещайки обаче високомерния отказ на Горчаков и неразбирането на Александър II, и собено след франкофилския цирк устроен от царя и канцлера му в Берлин през май същата година по „спасяването на Франция“, Бисмарк вече трайно се разочарова от Русия като ненадежден пратньор и изгражда системата си на баланса, включващ и Австро-Унгария.

[436] Сказкин, стр. 31-32.

равнопоставени позиции.[437] За да поддържа Драйкайзербунда жив, Бисмарк трябва постоянно да доказва и на двамата съюзници предимствата на съюза с Германия, което е все по-трудна задача.

Това са непредвидимите въпроси, върху които Бисмарк е принуден да размишлява през края на лятото и есента на 1876 г., а всъщност и през цялото време на Руско-турската война и Берлинския конгрес. Тези непредвидими въпроси не са били толкова очевидни за него, колкото стават след това за ретроспективния историк, но оценката и разбирането на канцлера върху тях са очевидни от неговите меморандуми в „Grosse Politik". Те обясняват защо желае едновременно да запази Австрия и да я подкрепя в балканската политика на експанзия, но и да запази непокътнат съюза си с Русия.

Във всичко това никой не е взема на сериозно евентуалната мощ на четвъртата група нации, заинтересовани от Изтока, а именно самите балкански славяни. За Австрия и Германия , както и за Русия, те са само пешки в играта или най-много поданици, които да бъдат облагодетелствани в замяна на икономически отстъпки. „И въпреки че техните [на Великите сили] пълномощници говорят високопарно за мир, сигурност на света, принципи на международното право, подобряване на съдбата на турските християни, в техните обсъждания се взема предвид всичко друго, освен благосъстоянието на раята."[438] 26

Пруска, унгарска и австрийска страна са заинтересовани от затвърждаването на споразумението от 1867 г., но както Вендел правилно казва: „Върху хърватите и словенците е оказан натиск с цялата тежест на Хабсбургската монархия, отново укрепена от споразумението. Но в замяна тези народи, чрез затваряне в себе си и чрез пълно пробуждане на скритите си национални възможности, спечелиха перспектива за по-добро бъдеще."[439] 27

Срещата в Лайбах на 1 декември 1870 г. бележи обединението на словенците с техните традиционни врагове, хърватите и сърбите, в южнославянската кауза. Така незабележимо започна движението, което предвещаваше гибелта на дуализма и с него хегемонията на Германия и Австрия в Европа. Колкото и проницателен да беше застаряващият германски канцлер, той беше в едно мнение със своите дипломатически съвременници, гледайки на балканските славяни като на обикновени инструменти, обслужващи целите на Великите сили. Южните славяни бяха „малките"; руснаци, германци, австрийци и ун-

---

[437] Авторът греши, Бисмарк желае войната от съвсем друга гледна точка, да повиши цената си, надявайки се че Русия ще затъне и ще търси помощта му, но той ще я даде само за реципрочност – руски гаранции за Елзас-Лотарингия. Това е крайната му цел. (б. пр.)

[438] Вендел, стр. 384-386.

[439] Вендел, стр. 398-401. Хаймерле, наследникът на Андраши, говори френски, английски, италиански, датски, холандски, новогръцки и турски, дори арабски и персийски, но нито един от славянските езици, въпреки че славяните превъзхождат числено всички останали народи, в дуалистичната монархия. По същия начин, великият княз Николай Николаевич по време на войната, в 1877 г. казва за българите: „ce sont des brutes" (те са грубияни). Калноки и Гирс винаги имат единомислие в презрението си към южните славяни. Но на Вендел никога не му хрумва, че това презрение може да е заслужено (доп. пр. предвид поведението на Сърбия, Гърция и Румъния, напълно заслужено). Дипломатите на Драйкайзербунда, дори Игнатиев твърди, че силите правят големи жертви, за да донесат независимост и освобождение на балканските народи . От „тези жалки балкански народи" се очаква да покажат своята признателност и в замяна да се подчинят на австрийската и руска икономическа експлоатация."

гарци бяха „важните“ (die Grossen). При коронацията на Николай II мястото на България в руската схема на нещата беше посочено: князът на България маршируваше между хана на Хива и емира на Бухара.

Каквото и историческо оправдание да има за презрението, което великите сили изпитват към южнославянската „canaille“ (сган), именно тези „полуварварски народи“ и ной-вече „тази мръсна малка свиня Сърбия“[440] предизвика в по-широк смисъл гибелта на трите империи от Драйкайзербунда на Бисмарк.

Германия със сигурност може да изгради други изгодни комбинации освен с Австрия и Русия. Франция е естествен враг на Германия поради непримиримата френска позиция за Елзас-Лотарингия; но остава Англия и Бисмарк теоретично е имал избор между (1) англо-руски съюз или (2) англо-австрийски съюз, предпочитан пред австрийско-руския.

(1) Англо-руско-германският съюз непременно ще е насочен срещу Австрия. Нуждата на Бисмарк да запази Австрия на практика елиминира такъв съюз за Германия[441].

(2) Унгарците се надяват, че австрийско-германският двоен съюз в крайна сметка ще разклати руско-пруското приятелство.

Политиката на Андраши предизвиква най-голям ентусиазъм в Транслейтания (т.е. Унгария), когато изглежда, че ще доведе до съюз с Англия или война срещу Русия.[442]31 Австро - руският антагонизъм на Балканите също постоянно тласкаше Бисмарк към по-тесни отношения с Англия, която беше толкова антагонистична към Русия в Източните Балкани, колкото Австрия беше в Западните. Англия ¬обаче не беше континентална сила и затова германо-австрийският съюз трябваше да бъде допълнен от съюз с Русия, за да се осигури пълната политическа изолация на Франция. През 70-те години на 19 век Германия и Англия всъщност нямаха основание нито за приятелство, нито за враждебност.

Някои историци сега твърдят, че Бисмарк се е стремял да прекъсне връзката с Русия и да я замени с мечтата на унгарците: австрийско-германско-английски съюз, който, разбира се, би бил срещу Франция и Русия. За Бисмарк този съюз изглеждал невъзможен поради нежеланието на британците да се намесят в континенталната политика; но въпросът остава важен ¬за оценката на политиката на Бисмарк: Дали Бисмарк се е стремял активно към съюз с Англия? Екардщайн настоява, че го е подготвил.

Но „Grosse Politik“ потвърждава твърденията на Екардщайн само отчасти. Ханс Ротфелс в неотдавнашното си изследване на английската политика на Бисмарк показва, че великият германски канцлер е правил сериозни опити да осигури приятелството или съюза на Англия в края на 70-те и началото на 80-те години на XIX век, но тази основа за известна сдържаност е съществувала и от двете страни на Ламанша и затова всички опити завършват с неуспех.

Бисмарк прави аванси към Англия през януари и февруари 1876 г. и отно-

---

[440] Калноки използва израза „solche halbwilde Völker“(тези полудиви народи) по отношение на сърбите и българите; а граф Пьотър Шувалов през 1887 г. казва на Херберт Бисмарк за „cette petite sale cochonne de Serbie“ (тази малка мръсница Сърбия). Вендел, стр. 399–400.

[441] Сказкин, стр. 34 и сл.

[442] Виж Hegedüs, p. 164. Доп. пр. Унгарско късогледство и глупост, никакъв съюз с Англия не е възможен, нито за Германия, още по-малко за Австро-Унгария и Бисмарк много добре го е знаел.

во през януари 1877 г.[443]

Но Бисмарк няма желание да бъде „котешка лапа“ за Англия, да я спасява в балканските ѝ дела, като жертва руското приятелство; Англия не се доверява на интригите на Бисмарк и се страхува, че планът му за компенсации е опит да проправи пътя за руско настъпление към Константинопол. Дизраели не се доверява на мотивите на Бисмарк и вярва, че германо-английски съюз може да бъде уреден, когато Англия го пожелае; но той не вярва, че Бисмарк е готов да жертва руското приятелство заради Англия и е напълно прав. Дерби открито подозира в целия план на Бисмарк за компенсации за уреждане на Източния въпрос, желанието му руско-турска война, както да задоволи приятелката си Русия, така и да я отслаби.[444] Следователно, в своите намеци към Англия, Бисмарк не настоява толкова за истински съюз срещу Русия, колкото за британски неутралитет, за сметка на Турция, в изгода на Русия в случай на руско-турска война, която той толкова силно желае. По този начин Бисмарк се опитва да окаже реална услуга на Русия и между другото да осигури на Германия за известно време хегемония в Европа. По-късно, след 1879 г., Бисмарк подновява намеците си за английски съюз, но те се осъществяват при обстоятелства, излизащи извън обхвата на това изследване. По този начин е ясно, че в политиката на Бисмарк до Берлинския конгрес Англия има второстепенна роля, ролята на спомагателен фактор. Това са насоките, по които е организиран съюза на тримата императори през 1872-1873 г.; и това остава политиката на Бисмарк през 70-те и 80-те години на XIX век (б. пр. т.е до края на политическата му кариера).

В писмо от 17 юли 1876 г. историкът Хайнрих фон Трайчке поставя проблема: „Ако останем съюзници с Русия, запазваме възможността да окажем смекчаващо влияние върху катастрофата на Изток. Ако напуснем Русия, ще сес тигне до Световната война и ще трябва да се бием със съюзни двата трупа Австрия и Турция и с обезоръжената Англия, в една безнадеждна и невъзможна битка срещу двете военни сили Русия и Франция. Естествено, Бисмарк не мисли за подобна глупост“.[445]

Следователно Бисмарк насърчава Австрия да закръгли владенията си в Босна и Херцеговина, а Русия също да напредва в Източните Балкани. „Военната тревога“ от 1875 г. категорично доказва на Бисмарк, че всяка по-нататъшна война срещу Франция може да доведе до най-лошата от всички възможни комбинации за Германия — тази на англо-френско-руско сближаване.[446]

Отслабването на силата на Русия като най-опасния член на антигерманската комбинация и отклоняването ѝ от френско-германските отношения, на изток е изцяло в интерес на една „наситена Германия“, която не желае повече войни. Бисмарк отбелязва на Луциус фон Балхаузен през 1884 г., че е напрягал силите и вниманието си в продължение на много години, за да избегне конфликт с Русия, и че едва след пробива „на турския язовир е понижил високото

---

[443] Лангер, *Европейските съюзи,* стр. 76-79.; Сказкин, стр. 38; Hans Rothfels, *Bismarcks englische Bündnispolitik* (Берлин и Щутгарт, 1924), стр. 32-41.

[444] Доп. пр. Не точно да я отслаби, а да я постави в рискова ситуация, когато ще има спешна нужда от неговата помощ.

[445] Treitschke, III, 431.

[446] Сказкин, стр. 41.

налягане на водите“и се чувства „по-спокоен“.[447] Тази балканска политика всъщност е отправна точка за цялата му система от съюзи през 80-те години на XIX век.

Ако това са линиите, по които се развива системата на Бисмарк, след като съюзите са сключени, остава да се проучи и разбере какво е имал предвид великият канцлер, когато обсъжда с Швайниц през октомври 1876 г. възможността Германия да бъде с Русия „в добро и лошо, в огън и вода“ в замяна на руска гаранция за западната граница на Германия.

Позицията на Германия в Европа има своите трудности и предимства. Германия се намира в центъра на Европа, сред конкуриращи се велики сили. Бисмарк разпознава Източния въпрос като „фокус на всички европейски усложнения“. Но „бъдещите комбинации, съсредоточени около най-опасната точка на европейската политика, Източния въпрос“, пише канцлерът през 1893 г., „ще засегнат Германия по-късно от силите, които са пряко заинтересовани от Средиземно море и от Изтока“. Тези сили са Австрия, Англия и Русия.

„Военната тревога“ от 1875 г. доказав на Бисмарк, че съществува граница, отвъд която интересите на Русия не позволяват намаляване на френското влияние в Европа. Януари 1876 г. му доказва допълнително, че Англия не желае да поема никакви задължения на континента и следователно може да играе само спомагателна роля, между Русия, Австрия и Германия, в Източния въпрос. Това прави Бисмарк зависим от Австрия и Русия. Ангажиран по принцип със запазването на Австрия, политиката на Бисмарк, която сега се стреми към „приятелски услуги“, е да отслаби най-силния и най-малко надежден съюзник, Русия - „естественият“ съюзник на Франция. Като държи Русия ангажирана на Балканите, Бисмарк се надява да предотврати сближаването на Русия и Франция и разпалване на реваншистка война от Франция, с руска помощ. Австрия също трябва да бъде ангажирана на Балканите, откъдето идва и съветът на Бисмарк към Русия, че е готов дипломатически да подкрепи всяко споразумение, което Австрия и Русия могат да постигнат.

Всичко това трябва да се тълкува във връзка с мисията на Радовиц от февруари 1875 г. и посещението на Мантойфел във Варшава през 1876 г. През пролетта на 1878 г. Бисмарк казва на Шувалов, че е предложил на Русия 100 000 германски войници в помощ на руската армия на Балканите, в замяна на руска гаранция за Елзас-Лотарингия. Горчаков обаче отказал да приеме идеята. Швайниц намеква за същото по същество през ноември 1876 г. Следователно през 1875 и 1876 г. Горчаков е имал възможност да преговаря с Бисмарк за подкрепа в тази насока.

Няколко фактора са причина за отказа му да последва намеците на Бисмарк. Русия не е а толкова загрижена от изчезването на Франция като велика сила, както Германия в случая с Австрия. Русия, без Франция, е зависима от добрата воля на Бисмарк. Още през септември 1872 г. Горчаков откровено казва на Бисмарк, че Русия не може да се съгласи Франция да бъде отслабена допълнително; Бисмарк е разбрал, че Горчаков „няма интерес от слабостта на Фран-

[447] Роберт Луциус фон Балхаузен, Мемоари на Бисмарк. (Щутгарт и Берлин, 1920), стр. 286 (вписване от 16 март 1884 г.).

ция; напротив, той желае силна и мъдра Франция“.[448]

Освен това, непоколебимата подкрепа на Бисмарк за Австрия заплашва да превърне Драйкайзербунда в германски инструмент, което несъмнено Бисмарк иска. Всъщност, всички маневри между Горчаков и Бисмарк през 70-те години на XIX век са, от една гледна точка, борба за надмощие в Драйкайзербунда.

Ако руско-австрийското съглашение, за което работеха Татищев и Горчаков, се беше превърнала в реалност и Русия можеше да намери приятелско сътрудничество на Балплац за агресивно съвместно настъпление на Балканите, Германия ще загуби посредническата си позиция и следователно първенството си в съюза на тримата императори. С Русия и Австрия, напредващи ръка за ръка на Балканите, Вилхелмщрасе ще трябва да върви в коловозите на австрийската и руската дипломация. Това е мечтата на Александър, ерцхерцог Албрехт, Бек и дори на Гирс и Горчаков, а също и страхът на Швайниц, който във Виена вижда близките отношения между Андраши, Новиков, Сабуров, Татищев и Ипсиланти.

Преди Берлинския конгрес и събитията от 80-те години на XIX век Бисмарк все още не си е спечелил ореола, който по-късно го обгръща. През 1876 г. той все още е известен само като умен дипломат, който с благословията и приятелската благосклонност на Горчаков и Александър II последователно се справи с Дания, Австрия и Наполеон III. Горчаков го смятае за свой ученик и протеже, и победите на Бисмарк през 60-те години на XIX век са спечелени с покровителството на Горчаков. След 1871 г. обаче Германия се изправя на собствени крака и германският канцлер вече не е необходимо да бъде обслужвана от канцлерството на Санкт Петербург. Но Горчаков все още вярва, че е по-старши и по-висш от Бисмарк. Той поставя Бисмарк на място през 1875 г. и пожелава да продължи този триумф и да осигури за себе си и за своята Русия, първостепенен триумф на Балканите, който след 1871 г. ще постави Русия като равноправна и доминираща сила в Драйкайзербунда.

Ухажването на Франция от Горчаков, молбата му за австрийски съюз по подобие на Йосиф и Екатерина II, дългото му търсене на европейски мандат и настояването му за пряка германска подкрепа като отплата и „благодарност“ за 1871 г., всички тези усилия са мотивирани от едно и също желание за смазващ дипломатически триумф. Но той не иска да се принизи до вида двоен съюз, който Бисмарк иска. Бисмарк е ангажиран със запазването на Австрия, а Русия - с това на Франция, и между тези два ангажимента нито Германия, нито Русия биха коленичили една пред друга.

През май 1878 г. Бисмарк казва на Шувалов, че не съжалява, че Горчаков е отказал да приеме неговите предложения за подкрепа, защото в края на краищата Германия ще загуби повече, отколкото ще спечели от тесен съюз с Русия. Бисмарк няма да пожертва Австрия. „Вярно е“, казва Шувалов, „княз Бисмарк не иска да се кара с никого заради нас, защото до 1878 г., той вече е навлязъл в онзи период от политиката си, когато е поставил приятелството на Австрия над нашето... Несправедливо е обаче да му се приписва (както беше направено в Санкт Петербург) неприятелско отношение към нас.“

За съжаление на Бисмарк, Горчаков и руснаците все още се оказват доста-

[448] Херман Хофман, „Принц Бисмарк“ (Щутгарт и Берлин, 1913-14), I, 165.

тъчно силни, за да се опитат да осъществят балканските си планове без окончателно и категорично разбирателство с Германия. „В самото начало на Източната криза “, казва Шувалов, се стремяхме да го направим защитник на нашите интереси, като твърде често му напомняхме за услугите, които сме му правили в миналото. Това беше грешка от чисто психологическа гледна точка. ... Накратко, обръщахме се към него доста често. Мисля също, че щяхме да бъдем в позиция да извлечем положителни ползи от добрите отношения с Германия, ако на княз Горчаков не беше приписан, с право или не, опитът да играе с Франция игра, целяща да предотврати действия от страна на Бисмарк“.[449]

„Преди три години [1876 г.] бях готов да предоставя германската армия под ваше командване, ако бяхте склонни да постигнете задълбочено разбирателство по всички наши взаимни интереси [казва Бисмарк на Сабуров, тогавашен руски посланик в Берлин, на 26 юли 1879 г.]. ... Нашият залог е запазването на Елзас-Лотарингия. Ако ни бяхте дали гаранция по този въпрос, бях готов да ви последвам в добро и лошо (*durch dick und dünn*). В противен случай как можем да бъдем сигурни, че при друго цар, Русия няма да промени политиката си? Но моите предложения не предизвикаха никакъв отклик. Княз Горчаков не им обърна внимание. Аз съответно продължих да играя ролята си на приятел и мисля, че дадох доказателство за това на конгреса [в Берлин]; но вече не можех да бъда съюзник в добро и лошо“.[450]

Ако Горчаков беше приел предложението на Бисмарк, германският канцлер щеше да настоява за зачитане на правата на Двойнат монархията на Балканите, но щеше да се застъпи в по-силна позиция за Русия, пред Балплац, отколкото го направи иначе. По този начин Драйкайзербунда, солидно обединен можеше да санкционира и осъществи бърз руски триумф в Източните Балкани и ще парализира цялата опозиция (б. пр. единствено на Англия). Ако Бисмарк беше изпратил 100 000 германци заедно с руската армия, те щяха да бъдат използвани срещу Турция или Англия, но не и срещу Австрия. Така Русия ще постигне изключителен балкански триумф, но ще бъде принудена да играе второстепенна роля спрямо Вилхелмщрасе и в крайна сметка и ще антагонизира отношенията си Англия и Франция.[451] Във всеки случай, този конкретен съюз не се осъществи през май 1878 г. Бисмарк каза на Шувалов, че е доволен, че не се е осъществил (б. пр. „приказката за враната и сиренето“, след като е разочарован от Русия, какво друго му остава да каже).

Бисмарк всъщност е казал на Вердер: Германия може да позволи на съюзниците си да спечелят или да загубят на бойното поле, но запазването и на двете като Велики сили е политическа необходимост за Германия.

Това Бисмарк повтара и разширава в речта си в Райхстага от 6 декември 1876 г., както и в изказването си по време на вечерята. В първата той каза, че Германия не може да бъде използвана като таран срещу нито един от приятелите си, а във втората каза, че Германия не може да позволи смъртоносното на-

[449] Шувалов „Спомени“ в Красный архив, 1933, том 59, стр. 104-105. Признанието на Шувалов като приятел на Бисмарк, че до 1878 г. предпочита приятелството на Австрия пред това на Русия, има значителна тежест.

[450] Красный архив, I (1922), 72. Вж. Симпсън, Мемоарите на Сабуров, стр. 55.

[451] Русия не може да прецени, че Англия и Франция могат единствено да я използват, съюзът с Германия е най-естественият за нея. (б. пр.)

раняване на Австро-Унгария. „Целостта и благополучието на Австро-Унгария са необходимост не само от гледна точка на европейския баланс на силите, но и от гледна точка на традициите и симпатиите на германската нация. Самото съществуване на Унгария е недостатъчно, за да запълни мястото на историческата необходимост, което монархията заема в семейството на европейските държави."[452]

Какво тогава трябва да заключим относно устното му предложение към Швайниц да тръгне с Русия „в добро и лошо"? Дали тук Бисмарк е обещавал на Русия по-силна германска подкрепа на Изток:

(А) Дали се е стремял с фалшиви надежди за германска подкрепа да привлече Русия към война срещу Турция?

(Б) Дали е имало перспектива, чрез която Русия е можела да си осигури пълната подкрепа на Бисмарк? или

(В) Дали Бисмарк просто е позволил на ентусиазма и добрите си чувства към Русия за момент да надделеят над здравия му разум?

И трите мотива имат своята роля в прословутото изявление на Бисмарк „в добро и в лошо" пред Швайниц.

(А) Сказкин смята, че Бисмарк е дал на Швайниц свобода на действие да продължи (1) да подхранва илюзиите на царя за неограничена германска подкрепа (които илюзии Швайниц казва, че е отказал да подхранва, защото е знаел, че Бисмарк няма такива намерения); и (2) да подбуди руското правителство към военно нападение срещу Турция. „Моите инструкции, разбира се, ми позволиха... да подхранвам илюзии", пише германският посланик.[453]

Неяснотата на Бисмарк за този съюз „в добро и лошо" с Русия е в рязък контраст с обичайните му ясни инструкции към подчинените си; ако желаеше съюз с Русия, той със сигурност ще повдигне въпроса и ще настоява отново и отново. Но както видяхме, Бисмарк е твърдо убеден, че всяка война между Русия и Австрия, която ще предостави германска подкрепа на Русия за унищожението на Австрия, означава, че Австрия ще бъде загубена като съюзник на Германия, Германия отсега нататък ще бъде слуга на Русия или ще бъде оставена на милостта на Франция.[454]

Следователно трябва да решим дали Бисмарк за известно време е обмислял да помогне на Русия срещу Австрия или изказванията му към Швайниц са просто ловка маневра, за да подстрекава Русия.

(Б) Горчаков по това време не говори за война с Австрия, а отношенията на руския канцлер с Австрия през октомври 1876 г., са приятелски; Андраши също желае мир. Принуден от хода на събитията и от славянските въстания от 1875-1876 г. да се откаже от принципа за безусловно запазване на Турция, Андраши се съгласява с неохота, за анексирането на Босна и Херцеговина към Австро-Унгария. Това е по-малкото зло: то го освобождава от опасността тези про-

---

[452] Horst Kohl, Die politischen Reden des Fürsten Bismarck (Щутгарт, 1893), VI, 446-469;

[453] Сказкин, стр. 49-50. Швайниц, I, 359-360. Когато Швайниц се вижда с царя, му казва напълно ясно „че той (Александър) не може да очаква от нас нищо друго освен благосклонна неутралност и дипломатическа подкрепа; аз изрично заявих, че военни действия срещу Англия от наша страна са напълно изключени и че трайното отслабване на Австрия би противоречало на нашите интереси."

[454] Германия няма проблем да се справи с Франция сама, при сигурен тил. (б. пр.)

винции да станат автономни държави или да се обединят със Сърбия и Черна гора. Освен това, то успокоява австроунгарския двор, който иска лесна победа, и му носи благоразположението на армията, която желаеше лесна военна кампания и трепери от страх, само при мисълта за война с Русия.

Горчаков също не желае война срещу Двойната монархия. На 26 септември 1876 г. Татищев (във Виена) казва на Орчи: „Ако Австро-Унгария се присъедини към нашата политика, тогава кризата ще бъде разрешена в неин интерес; ако не го направи, ще разрешим въпроса малко по-късно, без нея, но може би и срещу нея (нейните интереси).“[455]

Запитването, отправено чрез Вердер, е да се разбере дали Германия ще окаже на Русия неограничена дипломатическа подкрепа, дори срещу австрийските интереси, на Балканите. С тази подкрепа Горчаков може да принуди Австрия да се съгласи, като подкрепи исканията си, ако е необходимо, със заплаха от война, която Австрия не смее да предприеме. Горчаков е имал предвид такъв дипломатически натиск върху Австрия, и това се потвърждава от разговора му с Швайниц след като пристига в Ялта.

Така, според Вердер, Бисмарк отказва да заеме страната на Русия срещу Австрия. Според Мюнх, на 4 октомври 1876 г., германският канцлер е отказва да заеме страната на Австрия срещу Русия. Решението на Бисмарк на Източния въпрос е компенсации за всички за сметка на Турция. Това той предлага още през януари 1876 г. на Англия (лорд Одо Ръсел) и на Русия (Убри). В по-широк план той настоява Англия да завземе Египет, а Русия да установи господството си над Черно море, и освен това Русия и Австрия трябва да си поделят Балканите с разграничителна линия от север на юг; но той категорично отказва да заеме страната на Русия или Австрия, съотв. една срещу друга.

В своето предложение за „в добро и лошо“ значението на Бисмарк може да се формулира по следния начин: „Готов съм да преговарям с вас (Русия) относно вашите желания, но при едно условие, че те не трябва да бъдат насочени срещу Австрия; мога да ви подкрепя в желанията ви пред Англия, но в този случай е необходимо да възнаградите Англия и Австрия, а също така да ми платите с гаранция за Елзас-Лотарингия.“

(В) Бисмарк желае да окаже приятелски услуги на Русия и да види нейните цели осъществени, а териториалните ѝ амбиции задоволени. За негово съжаление, Русия все още е достатъчно силна, смята че трябва да е независима от съветите му, вместо да се съгласи на гаранция за Елзас-Лотарингия. Той знае, че Русия желае само автономия за България, и Бесарабия за себе си. Австрия според него е права, като иска да анексира Босна и Херцеговина, вместо да води скъпоструваща австрийско-руска война „в голям мащаб“ (доп. пр. и с неясен изход) за балканска хегемония.

Англия също трябва да избегне война с Русия, да окупира Египет, да сключи споразумение с Русия, според което Турция да запази Мала Азия, а в Европа – Константинопол и Адрианопол с околностите им, „населени главно с турци“. Ако Франция е недоволна, тя може да бъде компенсирана с влияние в Сирия.

Бисмарк полага непрекъснати усилия да убеди Англия, че Русия няма

[455] Вертхаймер, II, 341.

студени, пресметливи, тайни планове и че Англия не е нужно да воюва, за да спаси Константинопол. Бисмарк допълнително възпира император Вилхелм да се намесва в делата на Русия, за да ѝ помогне в нападението срещу Турция, и заплашил да подаде оставка.[456]

Освен това канцлерът не разполага с напълно „свободен" избор: анексирането на Елзас-Лотарингия го прави уязвим от страната на Австрия. Ако Бисмарк разочарова Андраши, католическата реакция можела да тласне Австрия към съюз с Франция. От друга страна, Бисмарк не може да застраши цялата позиция на Германия в Европа, като проеме руско унищожение на Двойната монархия. По-скоро, както признава Швайниц, Бисмарк се стреми да използва Източната криза, за да се осигури за дълго време хегемонията (б.пр. не търси хегемония, а стабилност) на Германия в Европа. Като следствие от това твърдение могат да послужат думите на един верен служител на Бисмарк, „малкият Буш" (Мориц Буш), за „глупостта на онези германци, които изобщо не могат да разберат как руско-турската война може да бъде в техен интерес. ... Той [Буш] дори сякаш се страхуваше, че въпросът може да се разреши мирно".[457]

„Работим за краля на Прусия ", пише Валуев в дневника си през юли 1877 г. и е прав.[458] Дори след победоносна война Русия не е готова да води кампания срещу никой друг. В меморандум, продиктуван на граф Херберт през юни 1877 г., Бисмарк излага плановете си за развитието на Европа в международен план и за поддържане на хегемонията (стабилността, безопасността) на Германия: „Искам, без никаква намеса да подтикнем англичаните, ако възнамеряват да завземат Египет. ... Считам за благоприятно за нашето бъдеще да постигнем споразумение между Русия и Англия, а след това и приятелство между двете страни и нас. Такава цел може да остане непостижима, но трябва да я имаме предвид. Ако Англия и Русия постигнат споразумение на тази основа, първата да получи Египет, а втората - Черно море, и двете страни ще доволни ... за дълго време да запазят статуквото, като същевременно продължат съперничеството си във важните си области, което ще попречи и за двете страни да участват в коалиции, насочени срещу нас, да не говорим, че това ще вкара Англия във вътрешни затруднения. Някакъв френски вестник наскоро написа, че страдам от „кошмара от коалиции". Този кошмар дълго време, а може би винаги, ще съществува за всеки германски канцлер. Западните сили могат да сключат съюз срещу нас, като Австрия се присъедини към тях. Още по-опасни коалиции могат да възникнат на австрийско-руско-френска основа: близостта на две от тези сили [Австрия, Русия, Франция] винаги ще се предаде и на третата сила, която ще ни упражни значителен натиск.

Като се вземат предвид тези възможности, не толкова за настоящето, а за бъдещето, считач, че благоприятни за нас [Германия] са следните резултати от Източната криза:

(1) Да се измести центърът на баланса на интересите на Русия и Австрия, както и на взаимното им съперничество, на изток.

---

[456] GP II, No 247 и 248; Wittrock, в Historisk Tidskrift (1931), стр. 379-393.

[457] Луциус фон Балхаузен, стр. 109, разговор с Буш на 12 април 1877 г.

[458] Валуев, стр. 14. Валуев и Рейтерн са убедени, че Бисмарк е тласнал Александър и Горчаков към войната.

(2) Да се създаде ситуация за Русия, която ще я накара да заеме силно отбранителна позиция на изток и на собствените си брегове, и същевременно да я накара да се нуждае от съюз с нас.

(3) Да се постигне приемливо статукво между Англия и Русия, което да ги заинтересува достатъчно да запазят сегашното положение на нещата, защото и ние имаме интерес от това.

(4) Да отчуждим Англия от Франция (която е враждебна към нас) заради Египет и Средиземноморието.

(5) Да се създадат такива отношения между Австрия и Русия, които да затруднят обмислянето на съвместни антигермански заговори, още повече, че центристките или клерикалните елементи в Австрия са склонни към това.

Ако съм способен да работя, мога да допълня картината и да разработя подробностите по-нататък: Нямам предвид никакви териториални придобивки, а картината на общата политическа ситуация, в която всички сили с изключение на Франция се нуждаят от нашето приятелство и поради отношенията си помежду си могат в рамките на разумното да бъдат възпрепятствани да се присъединят към враждебни към нас коалиции.

От гледна точка на Англия, с окупацията на Египет отпада повдигането на въпроса за Дарданелите. Планът за двойно затваряне, чрез който Англия получава Дарданелите, а Русия Босфора, крие за Англия опасността нейните крепости в Дарданелите да бъдат по-лесно превзети, отколкото защитени. Това е едно наум за Русия – тя ще е доволна за цял век със затварянето на Черно море. Този въпрос остава предмет на по-нататъшни преговори и цялата каптина, както се разгръща пред въображението ми, може да бъде разработена също толкова по-добре след битките на тази война [от 1877 г.].

Бих сметнал това за достатъчно ценно решение за нас, за да надделее над преките вреди за черноморската ни търговия, които ще произтекат от това, а последното може да бъде уредено в договорите. Дори ако англо-руската война се окаже неизбежна, нашата цел ще остане същата, а именно договарянето на мир, който да удовлетворява както Англия, така и Русия, за сметка на Турция“.[459]

ГЛАВА VII. НЕДОСТИЖИМИЯТ МАНДАТ ОТ ЕВРОПА

1. ПРЕДЛОЖЕНИЕТО НА АВСТРИЯ ЗА БЛАГОСКЛОНЕН НЕУТРАЛИТЕТ. След като Бисмарк отказва да бъде привлечен към австро-руско споразумение чрез отказа на Убри или Вердер, царят изпраща второ писмо с дата 10 октомври до Виена.[460] Той започва с уверението, че мирната програма на Русия е безусловно настояване за автономия или широка форма на самоуправление за балканските земи, както и за мерки, които да гарантират, че такава автономия няма да остане мъртва буква. Освен ако Турция не се предаде, той е решен да действа и развитията, предвидени в споразуменията в Райхщад, ще бъдат осъществени. Александър заявява, че вярва, че Австрия, е готов е за сътрудни-

[459] GP, II, № 294.

[460] Писмото е изпратено по куриер и е доставено във Виена едва на 17 октомври. Бюканън до Дерби, 17 октомври.

чество по времена на евентуалната война и отново предлага започването на съвместна австро-руска офанзива срещу Турция през пролетта. Той е готов незабавно да сключи „споразумение“ между двете страни и искал пълна секретност.[461]

Андраши отделя седмица, за да обмисли и оформи отговора си. Освен необходимостта от осигуряване на някаква териториална компенсация за Австрия и от предотвратяване на образуването на нова славянска държава на австроунгарската граница, Андраши вижда в споразумението с Русия средство, чрез което тя може да бъде обвързана с австрийската политика, а за Австрия трябва да се осигури правото да участва в изработването на условията на мира, когато войната приключи. Той се опасява, че ако продължи да се заяжда с царя или сега стане враждебен, Горчаков просто ще изчака още малко, ще направи повече и по-добри приготовления и след това ще продължи напред, следвайки формулата на руския фелдмаршал Паскевич, че „пътят към Константинопол минава през Виена!“

Затова Андраши решава да даде на Русия гаранции за австрийски неутралитет, като същевременно отказва активно партньорство в руско-турска война.

Английският кабинет все още се съмнява в съществуването на австро-руското споразумение, постигнато в Райхщад, и не иска да повярва.[462]

Андраши се разбираше добре с Англия през септември и октомври. Горчаков и Андраши проучват мнението на Бисмарк; Дизраели също подновява проучванията си в Берлин.

Андраши извиква Бойст във Виена за първата седмица на октомври, а Дерби обмисля възможността за съюз с Австрия. За тази цел през септември британският майор М. С. Гьоне прави задълбочено проучване на военните и финансовите възможности на Австрия като съюзник, но докладите му изобщо не са окуражаващи. На първо място, той смята, че е под въпрос дали славяните в Австрия ще воюват срещу своите интереси. Унгарците, напълно лишени от чувство за такт, казва той, са наложили тежко 55% данъчно облагане[463] за жителите на Хърватия и Славония, без никакви местни облегчения. Следователно настроенията на славяните срещу унгарците са най-ожесточени и враждебни. Настроенията в Бохемия и Далмация не са и толкова ожесточени, защото данъчното облагане в Далмация е по-малко тежко. Ако Русия започне война, е ясно, че ще бъде като славянски водач и смъртен враг на турците.[464]

---

[461] Вертхаймер, II, 353-354.

[462] Горчаков, както при завръщането си от Райхщат, така и отново на 15 август, уверява Лофтъс, че Русия и Австрия са „в пълно съгласие за всички вероятности“. Но австрийското правителство продължава да заблуждава Англия, че съобщенията за тайно споразумение с Русия в Райхщад са напълно неоснователни. Лофтъс до Дерби, 12 юли и 15 август; Бюканън до Дерби, Дерби до Бюканън, 20 октомври.

[463] Тоест, Хърватия е принудена да внася 55% от общите си приходи в Обединената имперска хазна. RW Seton-Watson, The Southern Slavy Question and the Habsburg Monarchy (Лондон, 1911), стр. 91. Хърватия и Славония са политически присъединени към Унгария, Бохемия и Далмация към Австрия.

[464] Същите тенденции сред австрийските славяни се показват и от доклади от други източници. Руските вестници по това време често публикуват кореспонденция от Галиция, датирана предимно от Лемберг (Лвов), в която се твърди, че сред рутенското население на Галиция и Северна Унгария „се проявява и дори активно съчувствие към балканските славяни; Статия в

Въпросът е че около 800 000 души, от въоръжените сили на Австрия, ще застанат на страната на славянските интереси? Колко войници, пита Гьоне, са необходими, за да се поддържа редът в славянските провинции? Неговото мнение е, че ако се стигне до война с Русия, Австрия ще бъде принудена да води отбранителна кампания и няма да е способна да окаже „почти никаква помощ на съюзник, който се нуждае от батальони" (тоест, липсата на сухопътни сили на Англия).

Има още три причини, поради които Гьоне смята Австрия за „неподготвена за война от какъвто и да е вид":

(1) Липса на пари.
(2) Липса на полева артилерия.
(3) Липса на споразумение с Германия.

Що се отнася до състоянието на австрийските финанси, на пръв поглед то може да изглежда толкова стабилно, колкото е това на Русия, но Австрия не разполага с натрупано богатство, което да е готова да използва за война срещу Русия, каквото славянските комитети създават в подкрепа на една идея.

От финансова гледна точка, казва Гьоне, Австрия „ще се справи добре, ако избегне войната, било то самостоятелно или като съюзник". Що се отнася до артилерията, австрийската армия е в преходно състояние на организация и не е в състояние да предприеме голяма война.

Гьоне съобщава, че според австрийските офицери, Австрия трябва да се присъедини към Русия за да окупацира на Босна – не като желана политика, а като по-малкото зло от това да се позволи на Русия да окупира провинцията, със славянската армия на Сърбия.[465]

Този доклад съответства на мнението на Бек и ерцхерцог Албрехт, които през ноември изготвят меморандум, в който се казва, че „за война срещу Русия не бива дори да си помисляме". Те също много добре знаят, че Австрия е неспособна на дълга война, каквато ще се окаже войната с Русия.[466]

Британският кабинет по това време е насочен към Германия и не желае сериозен съюз с Австрия повече, отколкото през юни. Дерби е твърде предпазлив, за да възприеме позитивна политика на сътрудничество с Андраши.

Може да бъдем сигурни, че докладът на майор Гьоне не е предизвикал ново желание в Лондон за решаване на Източния въпрос чрез споразумение с Австрия. В същото време Андраши се е научил да не разчита на лорд Дерби. Английският външен министър не е имал достатъчно ентусиазъм и въображение, за да подкрепи Андраши по Източния въпрос.[467]

Бюканън във Виена ясно разпознава линиите, по които Андраши ще трябва да се движи. На 19 октомври той пише на Дерби, че Русия ще получи правото да анексира Бесарабия и Батуми, но „действията на тази страна (Австрия) не могат да бъдат решени във Виена, а трябва да бъдат силно повлияни от отно-

---

„Санкт Петербургер Цайтунг" от 30 септември особено разгневява Андраши, защото спекулира „по циничен начин" за бунт в австроунгарските войски от славянски националности в случай на евентуална австро-руска война. Майр до Андраши, 12 и 18 октомври.

[465] Бюканън до Дерби, 4 депеши, 14 и 18 октомври, с приложени доклади на Гьоне.

[466] За характера на реорганизацията на австрийската армия под командването на Бек, от 1866 г. нататък, виж Glaise-Horstenau, стр. 135, 191 и сл.

[467] Buckle, VI, 33-34.

шението на Берлин".[468]

Берлинското правителство демонстрира както на Австрия, така и на Русия приятелските си симпатии към Австрия, но съветва Андраши да постигне пълно сътрудничество с Русия.[469]

Въпреки това, доброжелателният неутралитет, който Андраши е готов да поддържа в случай на руско-турска война, има своите граници. Те се появяват в статия в „Pester Lloyd" от 17 октомври. „Никога не можем да се съгласим Русия да играе ролята на защитник на славянския свят и да прави пропаганда, която рано или късно ще обхване провинциите на нашата собствена монархия. Още по-малко можем да позволим Русия да събори съществуващия ред и да създаде нови инструменти за „русификация" на Изтока."[470]

Следователно в-к „Лойд" препоръчва политика на неутралитет за Австро-Унгария в случай на навлизане на руските сили в Турция, стига целта на руската война да се ограничава до получаване на гаранции за християнските поданици на султана. Бюканън съвсем правилно смята, че тази статия несъмнено е вдъхновена от политиката, която Андраши възприема.

В отговора на Франц Йосиф до царя от 23 октомври се казва, че самият той няма да обявява война на Портата, но ще даде на Русия свобода на действие в замяна на правото да анексира Босна и Херцеговина. Но настоява тази сделка да остане в абсолютна тайна.

Ускоряването на разпадането на Турция чрез военни действия обаче не е в интерес на австрийската политика. Колкото и различни да са позициите на Русия и Австро-Унгария в това отношение, императорът казва, че желае съгласието между двете държави да бъде запазено и е склонен да сключи тайно споразумение между двете страни. Той определя „надеждния и съвестен" Новиков като подходящ за преговорите.[471] В същото време Андраши в разговор с Новиков заявява, че Русия може да започне „военната екзекуция", като окупира турска територия, в резултат на съпротивата на Портата срещу всички предложения, целящи прекратяване на бунтовете. В този случай Австрия, каза Андраши, ще окупира Босна и Херцеговина, за да не я напуска отново, но без да дава предварително уведомление за това и без да обявява война на Портата.[472]

Следователно австрийската позиция е ясна. Русия няма причина да се противопоставя на австрийското желание за секретност във всяко подобно споразумение но не среща одобрението на царя. Андраши желае преговорите за това споразумение да останат тайна не само за другите сили, но дори и за министрите на неговата собствена монархия.

Затова той смята, че окупацията на Босна и Херцеговина ще изглежда за Европа просто като предпазна мярка срещу твърде голямото навлизане на руските армии. Новиков добавя, че тази политика е наложена на Андраши поради натиска на германските и унгарските мнения и ще позволи на Андраши да избегне обвинението в преднамерен заговор за разделяне на Османската импе-

---

[468] Бюканън до Дерби, 19 октомври.
[469] GP, II 79.
[470] Бюканън до Дерби, 19 октомври.
[471] Франц Йосиф до Александър II, Вертхаймер, II, 352; Горяйнов, стр. 327.
[472] Горяинов, с. 326; Фурние, стр. 28.

рия. Към което Александър добави бележката в полето към доклада на Новиков: „Но ние точно това желаем, и това (мнението на Андраши) изобщо не отговаря на нашата цел."[473]

2. РЕШЕНИЕТО ЗА ВОЙНА ВЗЕТО В ЛИВАДИЯ. В Ливадия крайните намерения на Андраши са ясно разпознати. В меморандум, съставен на 29 октомври, Горчаков заявява, че намерението на Виена е очевидно да принуди Русия да действа самостоятелно. Виенският кабинет, признава той, ще заеме изолирана позиция, без да бъде враждебен, но съответстваща на политическите му нужди.

Ние ще поемем тежестите и рисковете, докато Австрия, без да нанесе удар, ще си осигури владение, което да остане трайно в нейни ръце. Необходимо е да решим [пише руският канцлер] дали ни е удобно да влезем в такава комбинация или можем да наложим общи действия с оглед на войната. Изглежда, че е за предпочитане Австрия да се обвърже напълно и безвъзвратно с нас. Въпреки това, ако срещнем непреодолими или трудни възражения тук, може да се задоволим с общи действия, които при привидна независимост от страна на Австрия и ще осигурим поне нейния благоприятен неутралитет във военните операции и сближаването на нейния поход с нашия, на дипломатическия терен. Виенският кабинет е за отлагане до следващата пролет. Що се отнася до нас, изглежда няма съмнение в желателността на незабавни действия, бързи и енергични. Усилията на Портата и нейните приятели да проточат въпроса ясно свидетелстват за необходимостта от незабавни действия".[474]

Русия сега е на прага на такива „незабавни действия, бързи и енергични". В Ливадия открито се обмисля война, независимо дали с или без Австрия. Докато чака отговора от Виена, Горчаков излага мнението си в меморандум. Той казва, че няма вяра в преговорите за условията на мира. Смята, че ако се стигне до война, ще бъде в полза на Русия да я проведе незабавно и енергично. Русия щеше да нахлуе в Турция през България, докато Сърбия и Черна гора продължават войната на запад. Ако е възможно, арменците и кюрдите трябва да бъдат подтикнати към бунтове в Мала Азия. Дори ако англичаните преминат Проливите, те няма да имат армия за настъпление и не могат да навредят особено на руската армия. Австрия не може да направи много, ако руският марш е бърз. Тя ще се възползвала от ангажимента в Райхщад, за да окупира Босна под претекст за сигурност на границите си и без да нанесе удар.

„С Австрия по този начин с нас, Бисмарк не може да оглави на активна война срещу нас."… „Никога в историята", заключава Горчаков, „не сме били в състояние да воюваме срещу Турция на такава малка цена и с толкова обещаващи резултати." Въпреки това той добавя нотка на предпазливост, като пита: „Но бихме ли могли да рискуваме смел обрат на Европа (срещу нас), докато преговорите все още са в ход? Под какъв претекст можем да оправдаем този разрив?"[475]

Следователно се търси споразумение с Австрия, с добрите услуги на Германия и свикване на конгрес или конференция.

---

[473] Горяинов, стр. 326.

[474] Мемоар от 12 октомври; пак там, стр. 325.

[475] Горяинов, стр. 326-327. Мемоар от 12 октомври; пак там, стр. 325.

До ноември единственият въпрос в Ливадия е кога ще започне войната.[476] Ограниченията върху руския печат са премахнати. „Русский мир“, който е забранен в продължение на три месеца, се появи само след един месец и в първия си брой продължи прославянската си кампания, както и враждебността си към Австрия.[477] В това отношение към него се присъединяват и други вестници, включително „Московские ведомости“, органът на Катков, и дори по-умерения (и либерален) „Голос“, по това време най-четеният вестник в Русия.

На 30-31 октомври в Ливадия се провежда имперски съвет, на който присъстват Горчаков, Милютин и Обручев. Великият княз (брат на царя) Николай Николаевич се обявява за незабавно започване на военни действия, да се нанесе удар, преди Турция да е готова.

Андраши осъзнава сериозността на ситуацията.[478] Въпреки че в меморандумите си подкрепя незабавни действия, Горчаков не е съвсем готов за обявяването на война. Той все още се страхува от отношението на Бисмарк и първо желае по-определено разбирателство с Австрия.

Финансовата ситуация също налага забавяне. Рейтерн, царският министър на финансите, който най-накрая успява през 1875 г. да постигне балансиран бюджет без дефицит и дори да създаде златен резерв от 160 000 000 рубли, е твърд противник на войната. Лошата реколтата през 1875 г., усложненията от сушата, водят до неблагоприятен търговски баланс и курсът на рублата сега пада поради спадането на износа на зърно и принудителното плащане на гарантиран доход по все още нерентабилните железопътни линии.

Капиталът също напуска страната с оглед на тревожната международна обстановка и по това време настъпва паника на Московската борса, причинена от несъстоятелността на голяма банка. За финансиране на мобилизацията е е поискан заем от 100 000 000 рубли, но той среща трудности.

Рейтерн вижда плановете си застрашени от пълен провал, ако избухне война, и настоява пред царя, че в този случай Русия ще фалира. Контролът на Англия върху световния паричен пазар е мощен фактор. Значителен натиск от Австрия, Италия и Франция също ще окаже влияние. Както Александър, така и Горчаков осъзнават, че ситуацията трябва да се изглади дипломатически.

По възможност трябвало да се получи мандат от Европа от конференция; ако това не се случи, споразумението с Австрия трябва да бъде окончателно. Така всичко постепенно, но за неопределено време, е отложено за пролетта.[479]

Горчаков дава на Новиков инструкции за преговорите за специална кон-

---

[476] Когато на императорски съвет на 28 ноември в Царское село Карцов изразява идеята, че „желаната цел“ на Балканите „може да бъде постигната без официален разрив с Портата“, великият княз Николай Николаевич остро възразява и Карцов е накаран на мълчи. Карцов, в „Русская старина“, юни 1908 г., стр. 472.

[477] Майр до Андраши, 12 октомври.

[478] Бюканън до Дерби, 1 ноември; дьо Сион (Иля Цион) в Nouvelle Revue (1 юни 1880 г.), стр. 478. Вж. Йорга, стр. 171, Доклад от Виена, с дата 29 октомври: „Положението се променя от ден на ден. Днес вече очакваме война. До вчера беше мир. Всичко зависи от принц Бисмарк, чието непроницаемо отношение е причина за истинско безпокойство тук.“ 6 ноември, Доклад от Виена: „Войната изглежда неизбежна и може да доведе до вътрешни усложнения в Австрия.“

[479] Майр до Андраши, 29, 31 октомври и 5 ноември; Лангенау до Андраши. ноември кореспонденция; Корнилов, II, 231-232; Hanotaux, IV, 121; Мемоари на Ройтерн в Русская Старина, кн. 143, стр. 41-42 и сл.

венция, както е предложил Андреши. Тези преговори водят до сключването на двете „Януарски конвенции“ през януари и март 1877 г. Но преди те да бъдат приключени, Русия прави още един опит да си осигури мандат от Европа чрез Константинополската конференция.

Горчаков винаги обича да държи няколко желяза в огъня. Така той едновременно през зимата на 1876-1877 г.:

(а) търси подкрепата на Бисмарк срещу Австрия и Англия;

(б) опит за осигуряване на „мандат от Европа“, което означава английска благословия за руско нахлуване в Турция; и

(в) преговори за австрийско-руско съглашение.

Горчаков предпочита тези различни предложения в изброения ред и само провалът на първите две го карат да се върне към конвенцията си с Австрия. Но провалът му с Бисмарк и Англия е негативен провал и не предизвика положителния антагонизъм нито на Германия, нито на Великобритания. Следователно дори след като конвенциите с Австрия бяха подпечатани и контраподписани, Горчаков, продължава да се надява, че или подкрепата на Бисмарк, или отделно споразумение с Англия ще се окажат по-добър изход от трудностите на Русия, отколкото хитрата сделка, която Андраши успя да наложи. Тази развръзка ще разгледаме развитие на събитията през 1877 и 1878 г.

Въпросът за примирието се проточва от началото на септември, като от 12 октомври Турция предлага примирие от 6 месеца, докато Русия, подкрепена от Италия, настояваше за 6-седмично. Андраши първоначално подкрепя турското предложение и съветва Цетине и Белград да го приемат.[480]

Англия, основно подкрепя Турция, но води приятелски преговори чрез Лофтъс и лорд Одо Ръсел за разрешаване на безизходицата с Русия или Германия. Бисмарк все още играе ролята на Сфинкса от Варзин.

Лорд Лофтъс пламенно работи за конференция в съответствие с желанията на Горчаков и я препоръчва горещо и с известен успех на Дерби.

Андраши все още е също толкова невъзприемчив към аргументите за такава конференция.

Когато в края на октомври, Игнатиев се завръща в Константинопол от Ливадия той носи ултиматум до Портата, с който се изисква да се даде примирие от 6 седмици или 2 месеца в рамките на 48 часа, в противен случай Русия ще прекъсне дипломатическите си отношения. Игнатиев го представя на 31 октомври.[481]

След спешни консултации с Елиът, турците, действайки по съвет на британците, се примиряват с неизбежното и дават примирие за 2 месеца. Горчаков уведомява Шувалов, че причината за това прибързано действие е желанието да се спасят сърбите от по-нататъшни военни удари. Сърбите със сигурност са в тежко положение; Алексинац е последван от обстрела на Делиград и пътят към Белград е отворен за турците. Въпреки че Русия вече няма особен интерес към

---

[480] Майр до Андраши, 17 октомври.

[481] Бюканън до Дерби, 15 октомври. Съмнър, стр. 200-201, посочва и обяснява обрата на Русия в началото на октомври за желаната продължителност на примирието. За руския ултиматум до Портата вижте Das Staatsarchiv, XXXI, № 5889, 5890 и 5891; също Елиът до Дерби, 31 октомври 1876 г. в Парламентарни документи, 1877 г. , XC (Турция), стр. 566 и сл., особено № 813 и 814.

сърбите, от военна гледна точка тя не може да си позволи да ги види смазани, ако Русия обяви война. Военните кръгове в Ливадия обаче са готови за обявяване на войната на 31 октомври и няма съмнение, че отказът на Турция щеше да я предизвика по-рано, отколкото се случи.

Дипломатическите отношения щяха да бъдат прекъснати, но вероятно щеше да последва конференция на силите и следователно е малко вероятно военните операции на Русия да започнат най-рано преди януари.

Александър казва същото на Лофтъс и сам поема отговорността за ултиматума. „Никой ", казва Александър, „не е по-изненадан от ултиматума от самия генерал Игнатиев."[482]

Турското съгласие разрязва Гордиевия възел за Русия и прави позицията ѝ силна, както у дома, така и в чужбина. Андраши не вярва Русия все още е готова за война и заявила на Бюканън, че според него ултиматумът е игра на Горчаков, насочена към руското обществено мнение. Андраши обаче не е напълно наясно с ентусиазма, който е обхванал щаба в Ливадия в края на октомври.[483]

3. ФЛИРТОВЕТЕ НА АНДРАШИ С АНГЛИЯ, РУМЪНИЯ И ГЪРЦИЯ. Съвпадайки с представянето на ултиматума в Константинопол, Андраши казва на Бюканън, че ако Англия приеме конференцията, и той ще го направи. Но ако предстои война, той предпочита тя да се случи веднага, вместо да се отлага за след конференция. Той не се доверява на конференцията, защото се страхува, че тя ще даде на Русия или мандата на Европа, или просто оправдание да действа на Балканите самостоятелно и без споразумение с Австрия.

Ако предстои война, Андраши иска тя да бъде в духа на Драйкайзербунда, а не в името на мандата на Европа. В същото време той осъзнава, че е отминало времето, когато реформите могат да бъдат осигурени чрез заплаха или военноморска демонстрация. Следователно сега той е готов да се съгласи с Англия в нейната програма за конференция, но се страхува, че в противен случай Русия чрез Шувалов или Лофтъс ще постигне споразумение с Англия, което ще позволи на царя и Горчаков да се откажат от австрийска помощ. Позицията на Андраши всъщност е деликатна през октомври и ноември и ако не е подкрепата, която Бисмарк му оказва, Австрия можеше да бъде игнорирана от Русия. За самата Австрия е ясно, че едностранна война с Русия е изключена и няма никакъв съюзник наблизо.

В своята дилема Андраши активно флиртува с Гърция и Румъния, за да се противопостави на балканските планове на Русия. През октомври кралят на Гърция посещава Виена и провежда продължителни разговори с Андраши. Англия, по-късно през ноември, също ще да води преговори с правителството в Атина, обещавайки ѝ Македония, ако се противопостави на Русия във войната.[484]

---

[482] Татищев, II, 330.

[483] SR, IV, 196-197; Елиът до Дерби, 2 ноември 1876 г. в Парламентарни документи, 1877 г., ХС, № 986; Дерби до Лофтъс, 2 ноември 1876 г., в Парламентарни документи, 1877 г., ХС, № 829; Бюканън до Дерби, 31 октомври от Будапеща.

[484] Бюканън до Дерби, 19 и 26 октомври; S.R., IV, 451-452. Кралят на Гърция е проавстрийски настроен и предпочита неутралитет, ако между Русия и Турция избухне война. Кумундурос, гръцкият външен министър и лидер на партията на мнозинството, казва на руския посланик Сабуров, през септември, че ако Русия обяви война, Гърция ще се присъедини към нея

Англия обмисляше идеята за създаването на „Велика Гърция“ като противовес на „Велика България“. Черна гора вече определено се завръща в руското лоно[485], но Англия и Австрия играят с идеята за румънска опозиция на руския поход на юг.

Княз Карол естествено симпатизира на германските сили, а известното желание на Русия за Бесарабия кара румънските държавници да не желаят да сключват сделка с нея. Добруджа е слаб еквивалент на Бесарабия[486] и не се предвижда друго нейно разширение. Андраши обаче не може да рискува война срещу Русия с Румъния като единствен съюзник. Чрез барон Каличе, австрийския агент в Букурещ, той провеждаше една погрешна политика. Когато до края на октомври войната започва да се задава като неизбежна, Румъния, научавайки за споразумението от Райхщад, е разтревожена и остава недоволна от половинчатите обещания, които Андраши дава. Почти всеобщо се приема, че руският поход на юг ще мине през Румъния и затова Братиану оглавява румънска депутация в Ливадия, която се завръща в Букурещ на 16 октомври без никакви осезаеми резултати.

След това принц Йон Гика заминава в края на октомври на специална мисия във Виена и Лондон . Румънската армия, казва той възлиза на 60 000 души и може да се оттегли в Малка Влахия при влизането на руснаците. Той отправя запитване дали Парижкият договор е все още в сила и дали е разрешено нарушаването на неутралитета на двете княжества. Според румънския агент във Виена, той прави предложение от Румъния „да използва военните ресурси на страната си, с подкрепата на Австрия и другите гарантиращи сили“. Ако остане без тяхна помощ, Румъния „ще бъде задължена чрез приятелско отношение към Русия да намали, доколкото е възможно, злините от руската окупация на румънска територия“. Принц Гика посочва на Андраши, че този курс отговаря на одобрението на княз Карол.[487]

Принуден да се изправи срещу тях, Андраши уклончиво отклонява посещението на Гика, който е приет от Орчи. Румънският принц заминава на 28 октомври за Лондон, откъдето впоследствие през Берлин до Горчаков стигат слуховете, че Англия е предложила заем от 4 000 000 паунда и материали за цялата румънска армия, ако Румъния се противопостави на влизането на руски войски. Това обаче не може да се очаква ако Румъния е сама. Андраши също не е в позиция да се кара с Русия заради Бесарабия и всъщност отдавна се е съгла-

---

като съюзник. Около 1 ноември Волков, тайният агент на Русия, пристига в Атина, за да договори условията за гръцко присъединяване. Крал Георгиус се завърщ в Гърция, за да уреди гръцката политика; Стюарт, английският агент, успява да наддаде повече от руснаците. Кумундурос, до края на ноември, губейки вяра както в Русия, така и в Англия, се обръща към Австрия и изпраща телеграма за „благоволението“ на Берлин. Въпреки това Кумундурос продължава да работи за гръцко участие във война, но дори и той се страхува от британския флот или от австрийска намеса, в случай че Гърция обяви война на Турция. По този начин Гърция, въпреки народната симпатия към Русия, постепенно е изместена в орбитата на Англия и Австрия. Виж Lhéritier, III, 397-404 и сл.

[485] Бюканън до Дерби, 19 октомври.

[486] Точно обратното е, много по-добър еквивалент от блатистата и необитаема крайбрежна земя между Дунавската делта и устието на Днестър. (б. пр.)

[487] Майр, поверителни разговори с Гика, Майр до Андраши, 12 октомври ; Крал Карл , III, 62 сл.; Бюканън до Дерби, 23 октомври.

сил на нейната анексия.

Княз Карол се чувства задължен да се обърне отново към великата славянска империя на север, да сключи договор с нея и да се надява на добрите услуги на Андраши след мира. В края на ноември Нелидов отива в Букурещ от Константинопол и полага основите за такова споразумение, което предвижда преминаването на руски войски през Румъния в случай на война.[488]

Андраши осъзнава, че руският ултиматум към Турция доказва, че Русия иска война. Германското „тронно слово" в края на октомври показва че Германия е решена да остане неутрален по Източния въпрос.

Както пише „Пещер Лойд": „Императорското тронно слово показа, че Германия няма да наложи никакви ограничения на руските амбиции... Разбира се, ние знаем, че действията на Германия в Тройния съюз ще бъдат ограничени с установяване на сътрудничество между Австрия и Русия и в никакъв случай не може да се очакват действия срещу Русия... От друга страна, Германия има също толкова малък интерес да подкрепя военните действия на Русия... Но Австрия няма да се противопостави на Русия само за да помогне на Османската империя. Ние възнамеряваме да предотвратим алчната политика на Русия да прекрачи границите, където се намират последните остатъци от нашите национални, политически и икономически интереси. Ние ще ги защитаваме и отстояваме с всички сили".[489]

Това е изявлението на Андраши към Русия, на ръба на войната. Но Русия сега се обръща към Константинополската конференция. Уверен в приятелския неутралитет на Австрия от писмото на Франц Йосиф от 23 октомври, Горчаков е нетърпелив да избегне всякакъв конфликт с Англия, ако и когато избухне войната.

На 2 ноември царят има забележителна аудиенция с лорд Лофтъс, който пътува до Ливадия с тази цел. Александър кавза, че иска да запази позицията на Европа, но ако Европа остане пасивна, ще бъде принуден да действа сам. Той обаче повторил „тържествените си уверения", че „не желае завоевания, не се стреми към възвеличаване", „няма и най-малкото желание или намерение да завладее Константинопол".[490] Въпреки че царят е напълно искрен във всичко това, както Бюканън пише на Дерби два дни по-късно, „истинският въпрос е доколко промените, които Русия може сега да се опита да наложи на Портата, могат да улеснят бъдещото ѝ придобиване на Босфора".[491]

Швайниц по подобен начин казва на царя, че дори никой да не се съмнява в думите му, руското национално чувство може да се окаже твърде силно, за да го овладее, и затова той ще бъде принуден да влезе в Константинопол.[492]

След разгавора си с царя, лорд Лофтъс заявява, че „не разбира защо Англия не действа изцяло в съгласие с Русия"[493] Но Дерби и Дизраели изобщо не

---

[488] Нелидов, Revue des Deux Mondes, 15 май 1915 г.; König Karl, III, 63-78; Бюканън до Дерби, 23 и 28 октомври; Горчаков до Шувалов, 2 декември, SR, IV, 443.

[489] Статия от 1 ноември, приложена към писмото на Бюканън до Дерби, изпратено на 1 ноември от Будапеща.

[490] Парламентарни документи , Турция, 1877 (XC), стр. 642 и сл.; № 952 и 953.

[491] Бюканън до Дерби, 4 ноември.

[492] Швайниц, I, 353.

[493] Горчаков до Шувалов, 3 ноември, SR., IV, 194.

си и помислят за разбирателство с Русия. Руските симпатии на Лофтъс карат английския министър-председател да се откаже от доверието си в посланика си, въпреки ентусиазмът и трудолюбието на Лофтъс.[494]

4. АНГЛИЯ И РУСИЯ ПРЕДИ КОНФЕРЕНЦИЯТА. Горчаков обаче полага двойно повече усилията си да изглади трудностите чрез Шувалов и писмено уведомява Лондон, „че не е добре, две велики държави, които могат да регулират Източния въпрос в своя полза и в полза на всички, как си пречат поради е антагонизъм, основан на предразсъдъци и недоразумения".[495]

На 9 ноември се състои речта на лорд Биконсфилд в Гилдхол, в която обявява пред света намерението на Англия да защитава жизненоважните си интереси на Изток. На следващия ден царят в Москва изразява подобни войнствени настроения, а на 1 ноември е заповядана мобилизацията на четири допълнителни армейски корпуса.[496] Широко разпространено е убеждението за възможността от сблъсък между Англия и Русия на Изток.[497]

На 20 ноември редовното движение по железопътните линии на Западна Русия е спряно и железниците са предоставени на разположение на военното министерство.[498]

Царят все още не знае за речта на Биконсфилд, когато говори в Москва. Истинският отговор на Русия на речта в Гилдхол е циркулярът на Горчаков от 13 ноември, в който се обявява мобилизацията на Русия и нейното намерение да не спира, докато принципите, „признати за справедливи, хуманни и необходими от цяла Европа и с които общественото мнение в Русия се е свързало с най-голяма енергия", не получат „пълното си изпълнение, санкционирано от ефикасни гаранции".[499]

На 5 ноември Англия официално предлага на силите конференция в Константинопол въз основа на английската програма. Русия бързо приема това предложение. В същото време Горчаков се съгласява с английския план за провеждане на предварително обсъждане или конференция без присъствието на турски представител, с втора пленарна конференция „допълнително и за сили-

---

[494] Дизраели до Дерби, 3 ноември, в Бъкъл, VI, 189, Дизраели е бесен: „Лофтъс е обикновен ливадийски паразит, който се страхува дори от сянката на Горчаков, но предполагам, че все пак ще се подчинява на заповедите."

[495] Горчаков до Шувалов, 3 ноември, SR., IV, 194.

[496] König Karl, III, 72. Вижте EAB Hodgetts, The Court of Russia in the Nineteenth Century (New York, 1908), II, 67, за речта в Москва; текстът е в Das Staatsarchiv, XXXI, № 5913. Тук Александър казва, че ако Русия не получи удовлетворение от Портата, „Аз съм твърдо решен да действам сам. Убеден съм, че цяла Русия ще откликне на моя апел... Москва, както винаги, ще даде пример." Няколко дни по-късно Аксаков пише огнени статии, хвалейки царя и московската реч като глас на Русия. Tatishchev, II, 336; вж. Schweinitz, I, 366; Sumner, стр. 226-227.

[497] Лангенау до Андраши, 22 ноември, където се съобщава за разговор с царя от 20 ноември: „Мога да заявя, че императора е много огорчен от поведението на английските държавници. От различни страни ми казват, че Англия се стреми към война. Императорът говори с най-добри думи за лорд А. Лофтъс, който работи непрестанно, за да възстанови предишните добри отношения. Видях, че той (царя) изглежда добре и хора, които и хората, които го виждат, често ми казват, че откакто е решил да мобилизира част от армията си (обявено на 13 ноември), решение, което му е струвало много трудности, сега е по-спокоен и дори весел."

[498] Бюканън до Дерби, 4 ноември., Швайниц, I, 363.

[499] Циркуляр на Горчаков от 13 ноември, Das Staatsarchiv, XXXI, No. 5916. Аното, IV, 120.

те, които желаят това".[500]

Германия също сега, на 5 ноември, обявява готовността си да участва в тази посланическа конференция въз основа на англо-руската програма, а именно независимост и цялост на Турция, статукво за Сърбия и Черна гора и установяване на местна автономия за Босна и Херцеговина.[501]

Преди Андраши обаче окончателно да приеме, той казва на Бюканън, че иска да знае дали Англия ще запази постигнатото по-рано с Австрия разбирателство за значението на термина „административна автономия" за Босна и Херцеговина и че ще се съпротивлява на всеки опит да му се даде по-широко тълкуване. Той казва, че въпросът е жизненоважен, тъй като всяко „пълно разпадане на Турската империя е по-фатално за него от пълната загуба на която и да е част от територията ѝ." Той също не желаел представителите в Константинопол да бъдат пълномощници с правомощия да действат независимо от своите външни министерства.[502]

На 6 ноември Франц Йосиф се установява в зимната си резиденция в Пеща, а Андреши напуска Виена същия ден, за да посети семейството си в Унгария. На следващия ден император Александър напуска Ливадия, за да се върне в Санкт Петербург през Москва.[503] Кавалер Нигра го очаква с нови послания за подкрепа от италианското правителство.[504]

На 8 ноември Андраши, чрез Бойст е уверен в английската подкрепа, и приема поканата за конференцията.

Непокорната Турция също приема десет дни по-късно, с уговорката, че няма да допусне „никакво посегателство върху независимостта на империята".

Назначаването на лорд Солсбъри за втори пълномощен представител на Англия (Елиът е другият) предизвиква значителна сензация, но е приветствано както у дома, така и в чужбина, като справедлив компромис между двете противопоставящи се гледни точки в британския кабинет и в британското обществено мнение, олицетворявани съответно от Дерби и Дизраели.

Русия е доволна от избора, но по това време се появява нова причина за раздори, като препоръчва използването на чуждестранни войски, за да се задължи населението да приеме решенията на Конференцията. Андраши незабавно изразява неодобрението си и заявил, че смята турските редовни войски за еднакво подходящи за целта.[505]

Русия тревожи Андраши, като настоявала за военна окупация на турска територия (има предвид България) като необходима гаранция за реформите. Игнатиев е зает в Константинопол да формулира програмата си и още в средата на ноември изразява увереност, че ще получи подкрепата на лорд Солсбъри за предложенията си.[506]

---

[500] Шувалов до Игнатиев, 5 ноември; Горчаков до Шувалов, 5 ноември; в СР, IV, 433.

[501] GP, II, 100 и бележка под линия.

[502] Бюканън до Дерби, 4 и 5 ноември.

[503] Майр до Андраши, 7 ноември; Бюканън до Дерби, 6 ноември.

[504] Точният характер на тази подкрепа не е ясен. Майр до Андраши, 7 ноември.

[505] Бюканън до Дерби, 19 ноември; Парламентарни документи, 1877 г., Турция (XC), стр. 709, № 1033. Бюканън до Дерби, 9 ноември; SR., IV, 434 и 448.

[506] Бюканън до Дерби, 16 ноември; Игнатиев до Шувалов, 18 ноември; Горчаков до Шувалов, 18 ноември; SR, IV, 434, 449.

Горчаков ясно вижда, че позицията на Русия както на конференцията, така и след това, ще бъде силна, ако тя успее да осигури английската подкрепа за програмата си. Това е най-доброто обяснение за умереността на исканията на Игнатиев в Константинопол и хвърля светлина върху това защо той успява да постигне споразумение със Солсбъри.[507]

Колкото повече Игнатиев и неговият канцлер се убеждават в неизбежността на войната, толкова по-нетърпеливи са да изгладят предварително противоречията си с британската опозиция. На 19 ноември Горчаков изпраща на Шувалов от Царское село дълго съобщение, което ясно показва решимостта му да спечели британското правителство за по-помирителна и конструктивна източна политика. Всички предразсъдъци, смята той, трябва да отпаднат, след казаното от царя на Лофтъс.[508]

Шувалов е упълномощен да даде на Дерби копие от руската програма „Така искаме да вярваме, че по този начин той ще намери доказателство за искреното ни желание да действаме в съгласие с Великобритания, за да не останат принципите, върху които двете страни са постигнали споразумение, като основа за умиротворяване на Изтока, както в миналото, мъртва буква, стерилна програма, лишена нито от искреност и ефикасност, оставяйки постоянно под въпрос, върху отношенията между двете страни и върху мира в Европа, заплахата от опасностите, които ги тревожат днес“.[509]

Но Шувалов няма по-голям успех в постигането на напредък с британците, отколкото през юни. Затова до декември той започва сериозно да разглежда ситуацията.[510]

Ако се стигне до война след провала на Константинополската конференция, той смята, „че Русия ще се натъкне на английската подкрепа за Турция под една или друга форма. Нейното влияние може да се прояви в опити за подкупване на Гърция или чрез постоянен натиск върху Австро-Унгария да действа враждебно към Русия. Англия вероятно ще реши да окупира Проливите и да ги укрепи. Това тя може да направи със съгласието на Портата.“

Шувалов посочва, че докато Англия се страхува, че след като влезе в България, Русия никога няма да си тръгне, Русия се страхува, че след като влезе в Проливите, Англия няма да си тръгне. Затова той настоява за споразумение с Англия. Под заплахата от тези страхове, руският двор ставал по-умерен както по тон, така и по дух.[511]

Че руският страх от Англия по това време е нещо повече от плашило, е убедително потвърдено от много източници. В писмо до Солсбъри от 29 ноемв-

---

[507] Игнатиев в „Русская старина“, том 161 (януари 1915 г.), стр. 32 и др.

[508] Русия многократно се оплаква, защото докладите на Лофтъс за разговорите му с царя не са публикувани в Англия. SR, IV, 434-438.

[509] Горчаков до Шувалов, 19 ноември, пак там, 435 и сл. Стилът на Горчаков е тромав, високопарен, препълнен с многословна помпозност.

[510] В Европа се смята, че военните действия на Русия, а не думите на Александър към Лофтъс, показват истинските цели на Русия. Настояването на Горчаков, че военните мерки са предприети единствено с хуманитарна цел, само предизвиква дълбоко недоверие в Лондон и отчасти във Виена. Англичаните вярват, че Русия иска да разбие Османската империя и да установи руска власт и хегемония на Балканите. Но Германия и Италия подкрепят Русия и следователно са приятелски настроени към нея. Вж. Татищев, II, 339-340.

[511] SR, IV , 443-452.

ри лорд Биконсфилд излага следните идеи: „Що се отнася до конференцията, резултатът изглежда е следният: тя ще се състои от среща между вас и Игнатиев. Възможно е тази среща да има резултати. Възможно е Русия да пожелае да избегне, с чест войната, която състоянието на нейните финанси, неподготвеността на армиите ѝ и липсата на военноморски флот могат да я накарат да желае да отложи... Обаче (1) фалитът на Портата и (2) отчуждението на Англия от турците, поради отзвукът от „българските насилия“ и от неизплащането на турския дълг, са я убедили [Русия] да предприеме стъпка, пред която първоначално се е колебала... Разумно е да предположим, че ще последва руско нападение над Турция. Не мисля, че това ще доведе до война срещу Русия от наша страна. Протестирайки срещу преминаването на Прут като нарушение на Парижкия пакт, мисля, че Портата трябва да бъде посъветвана да поиска присъствието на нашия флот в столицата и разбира се ако е целесъобразно, в Черно море. Същевременно, укрепителните работи на Константинополския полуостров трябва да бъдат завършени за сметка на английското правителство.

Най-общо казано, ситуацията е много подобна на състоянието, което предшестваше разделянето на Полша; Австрия протестира срещу акта и наистина не го одобри, не впоследствие се присъединява към другите, за да го осъществи. Много е вероятно Австрия да събере значителна военна сила в Трансилвания и аз вярвам, че целта ѝ ще бъде да принуди Русия, когато постигне своето, Австрия да бъде удовлетворена не само с Босна, която преди това е окупирала, но и с Херцеговина, а меже би и със Сърбия. Това е изключително критично състояние в европейската политика. Ако Русия не бъде спряна, Свещеният съюз ще се възроди в изострена форма и сила. Германия ще може да получи Холандия, а Франция - Белгия; а Англия ще бъде в положение, което, надявам се, никога няма да доживея да видя. Ако действаме по начина, който по принцип посочих, вероятно в крайна сметка ще постигнем някаква стратегическа крепост в Турция, от която никога не би трябвало да се оттеглим. В интерес на Портата ще бъде ние например да завземем Варна [на Черно море]“.[512]

Именно поради подобни опасения Биконсфилд използва традиционната реч в Деня на кмета (9 ноември) като повод за категоричното предупреждение към Русия срещу провеждането на войнствената ѝ политика. Политиката на Англия, казва той, е мир, но няма страна, толкова добре подготвена за война, колкото Англия. Когато Англия воюва за справедлива кауза, „нейните ресурси са неизчерпаеми“.[513]

В случай на провал на Константинополската конференция, Дизраели все още предвижда съюз с Германия. Но преди това иска да проучи Франция и Австрия. „Това ще даде на Австрия, ако желае, възможност да се освободи от бремето си и може да доведе до важни резултати.“ За да си осигури съгласието на Дунавската монархия, казва той, действията трябва да продължат въз основа на съществуващите ангажименти и следователно да не застрашават Драйкайзер-

[512] Бъкъл, VI, 103-104.

[513] Бъкъл, VI, 92. Доп. пр. Това е типичен пример за шнтажите на Дизраели, Англия нито е подготвена за война, нито може да разчита на съюзник на континента и ако се стигне до война, рискува собствента си политическа кариера. Но за него най-важно е да уплаши съперника си и той го постига отлично.

бунда. Затова първо ще опита да изолира Германия и Русия.

Дизраели вярва, че при провал на Константинополската конференция[514], царят, едва ли ще посмее да вдигне оръжие, ако се изправи пред тази комбинация от Англия, Франция и Австрия. Това е зародиша, от които по-късно израснa предложения Средиземноморски пакт от 1878 г.[515]

Дизраели изготвя по-конкретни планове. Още през септември, без знанието на Дерби, той убеждава Харди, английския военен министър, за евентуално изпращане на британски войски в Константинопол. В средата на октомври той се опитва да убеди Дерби за този план, тъй като военно нашествие от Русия се задава на хоризонта. Руснаците, пише той на Дерби, могат да преминат Прут и да стигнат до Константинопол за 60 - 64 дни. Англия се нуждаела от 42 дни, за да изпрати експедиция и да защити Константинопол. Следователно тя може да изпревари Русия с три седмици, ако има предварително направени планове.[516]

Месец по-късно, през ноември, Биконсфилд представя плана, разработен с всички подробности, на кабинета и показва решимост да предотврати внезапното превземане на Константинопол от Русия. Вече по това време, със съгласието на Харди и Дерби, той изпаща емисари в Константинопол, за да проверят условията там. До края на ноември тези планове за изпращане на войски в Константинопол се превръщат в част от британската политика, към която Биконсфилд замисля при провал на конференцията. Той е твърдо решен, в случай на руско-турска война, да изпрати флот и експедиция в Константинопол, за да предотврати руската окупация.[517]

Както видяхме, Бисмарк многократно се е опитва да насочи Биконсфилд към Египет, но той казва, че Египет не е толкова ценен за него, отколкото Константинопол, ако попадне в руски ръце, и предпочита по-скоро Мала Азия.

Дерби се съгласява с него а и е казва, че Русия ще е съгласна Англия да завземе Египет и така пасивно да подкрепи руските планове. Биконсфилд дори обмисля да превърне Константинопол и околните територии под формата на английски протекторат, но скоро се е отказва от идеята заради свързаните с това големи трудности. Без да навлизаме в тънкостите на английската партийна политика, е добре да се каже, че като цяло английският кабинет не се противопоставя на плановете на своя премиер по това време. Дерби е донякъде критичен към тях и не е склонен към каквато и да е инициатива или прекалено бързане при изпълнението им.

Но министърът на колониите Карнарвън, симпатизиращ на Гладстон, приветства идеята за по-малка Турция, а останалите английски министри под-

---

[514] Което е цел на политиката на Дизраели, да провали конференцията и това го рпостига чрез протежето си Елиът. (б. пр.)

[515] Дуайт Е. Лий, „Предложената Средиземноморски пакт от 1878 г.“, в Journal of Modern History, III, 33-46. Статията анализира неуспешна британска инициатива от 1878 г. за сформиране на средиземноморски отбранителен съюз срещу руската експанзия. Предложеният съюз включва Италия, Австро-Унгария, Франция и Гърция, но се проваля поради противоречиви национални интереси и скептицизъм относно британската надеждност.

[516] Лийболд, стр. 68-69; GP, II, 69 и сл.; Биконсфийлд до Дерби, 3 ноември, Бъкъл, VI, 87. Лейди Гуендолин Сесил съвсем разумно отхвърля тези планове за справяне с кризата като „по-скоро фантастични, отколкото практични“. Сесил, II, 113.

[517] Бъкъл, VI, 99-101 и сл.

крепят министър-председателя.

След провала на конференцията, Биконсфилд не среща никакви затруднения да убеди министрите си да се съгласят с неговата политика, нито да се присъединят към колективната интервенция на силите срещу Портата, нито да я санкционира.

За да възпре Портата от прибързани решения, Солсбъри е упълномощен да заяви, че в случай на война, Турция не може да разчита на подкрепата на Англия. Биконсфилд се опасява, че появата на общ флот в Константинопол по един или друг начин ще доведе до втора Наваринска битка.

Затова английският кабинет решава да се намеси само когато английските интереси са застрашени. Дерби уведомява турския посланик за това решение в същия ден, в който то е взето (20 декември). Портата получава тази информация с „дълбока благодарност" и уверява Дерби, че „при съществуващите условия разчита на добрата подкрепа на правителството на Нейно Величество". Въпреки че Дерби получава тази турска нота на или преди 24 декември, той едва на 5 януари отговаря на Турция, че в случай на война не може да разчита на английска помощ. Следователно не е странно, че Турция, в съответствие с позицията на Дерби, решително се противопоставя на действията на Конференцията.[518]

Нов подход е направен и към Австрия. На 4 ноември Кори, личният секретар на Дизраели, предлага на граф Монжела, секретар на австрийската легация в Лондон, Англия и Австрия да постигнат споразумение преди заседанието на конференцията. Моят началник, казва Кори, „ще се радва да има писмен проект". Монжела веднага предлага заем и анексия на Босна и Херцеговина от Австрия в замяна на пълна подкрепа на Англия срещу Русия. Но такова решение не е взето.[519]

5. СОЛСБЪРИ В БЕРЛИН И ВИЕНА. В края на ноември Солсбъри пътува до Константинопол през Париж, Берлин, Виена и Рим. Той е най-новото олицетворение на онази британска „явна съдба", често отричана и често утвърждавана в континенталната политика, в опозиция на доминиращата сила или групировката на сили. Той открито се стреми да разбие Драйкайзербунда и както отбелязва сър Сидни Лий, вече се радва на подкрепата на принца на Уелс (по-късно Едуард VII).[520]

Нито в Париж, нито в Берлин, нито във Виена той не намира голяма надежда, че конференцията ще бъде успешна. Бисмарк се среща със Солсбъри на 23 ноември в Берлин и повтаря съвета си, че практическото решение на Източния въпрос е прехвърлянето на Босна и Херцеговина на Австрия, България на Русия, и а Египет на Британската империя. Останалата част от европейска Тур-

---

[518] Бъкъл, VI, 84-104; Дерби до Лайънс, 6 декември, в Томас У. Л., Лорд Нютън, лорд Лайънс, „Запис на британската дипломация" (Лондон, 1913), II, 104. Лийболд, стр. 78-79; Парламентарни документи, Турция, 1877 (XC), II, 62.,За общото отношение на Дерби по време на конференцията вижте двете му съобщения до Солсбъри от 4 януари в Das Staatsarchiv, XXXI, № 5960 и 5961.

[519] Монжела до Бойст, 4, 5 и 15 ноември, от Австрийския архив. Вж. Глава XI в бележки 49-51.

[520] Сър Сидни Ли, Едуард VII (Ню Йорк, 1925), I, 421-423. Идеята за обиколката е на принца.

ция трябва да се даде на Гърция, а само Константинопол и непосредственият му „хинтерланд“ трябва да останат във владение на султана. Той се опита да успокои страховете на англичаните за Константинопол, като каза, че той може да бъде задържан за постоянно само от сила, която владее моретата, и дори предлага временна окупация на Константинопол от Англия.[521]

За да успокои руските подозрения относно срещите му със Солсбъри, Швайниц е упълномощен да даде на Александър подновени уверения за лоялността на Бисмарк, „въпреки всички влияния, оказани в други посоки“.[522]

В случай на руско-турска война, Бисмарк допълнително казва на Солсбъри, че Англия не трябва да бърза да се впуска в нея, дори ако Русия премине Прут, и намекна, че Русия може да не има толкова лесен път от Прут до Константинопол. „Резултатът от посещението ми в Берлин“, пише Солсбъри на 25 ноември до Дерби от Виена, „като цяло подкрепя мнението на лорд Одо Ръсел, че Бисмарк желае мир, а не война между нас и Турция, но желае война между Русия и Турция, защото такава война със сигурност ще намали бойната мощ на Русия.“[523]

Във Виена Солсбъри провежда тричасов разговор с Андраши на 24 ноември и се срещат отново на следващия ден след аудиенция при Франц Йосиф.

Той заварва Андраши „силно затормозен от натиск от различни страни“, без определени намерения, нито пък е много уверен в способността си да наложи възгледите си. Той е особено впечатлен от близките контакти на Андраши с Бисмарк. Андраши, подобно на Бисмарк, няма голямо доверие нито в Константинополската конференция, нито в която и да е програма за реформи, а вместо това очаква руската война срещу Турция. Следователно той се противопоставя на всяка политика, която само ще удължи кризата или ще даде на Русия добра възможност да се намеси след година-две, когато силите ѝ ще бъдат много по-големи, а железопътните ѝ линии почти завършени. Поради тази причина Андраши е склонен да гледа на руско-турската война като на поносимо зло. Подобно на Бисмарк, той настоява пред Солсбъри, Англия да окупира Константинопол.

Андраши не проявява интерес към темата за реформите и ги обсъжда повърхностно, и Солсбъри е убеден, че той вече не вярва в тях, или не желае успеха им. Всъщност Солсбъри забелязва, че както Бисмарк, така и Андраши, не се интересуват много от конференцията, но са много повече заинтересувани, от това което ще стане след провала ѝ.

Така англичанинът се убеждава, , че и Андраши, и Бисмарк очакват и по-скоро желаят конференцията да се провали и „Русия да се впусне в безплодни усилия, които да изчерпят настоящите ѝ сили“, след което ще трябват години,

---

[521] Солсбъри до Дерби, 23 ноември, Сесил, II, 96 и сл.; също докладът на Бюлов до Мюнстер, 27 ноември, GP., II, 104-108, който се отклонява значително от доклада на Солсбъри, като предлага окупация на Константинопол от Англия и не споменава Гърция. Каройи в доклада си до Андраши от 28 ноември най-вероятно е прав, когато казва, че Бисмарк е говорил за окупацията на Константинопол само като гаранция, която да формира основа за мирни преговори с Русия. Вж. Вертхаймер, II, 362 и сл.

[522] GP, II, 103-105; Швайниц, I, 368.

[523] Сесил, II, 100. За посещението на Солсбъри в Берлин вижте също J. M. von Radowitz, Aufzeichnungen und Erinnerungen (Щутгарт, 1925), I, 362-365.

за да възстанови. Нито Германия, нито Австрия желаят Англия „да бъде въвлечена във войната; защото нямат никакви мотиви, а точно обратното, според Солсбъри „те искат да ѝ бъдат подрязани крилата".

Андраши заявява, че все още е против руската окупация на България, но със сигурност това няма да я превърне в *casus belli* и не смята, че Англия също трябва се противи. Той заявява, че ще окупира Босна и настоява Англия да окупира Константинопол. „Той много искаше да получи окончателно становище за намеренията на Англия по този въпрос, тъй като в противен случай трябва да се съюзи с Русия." Това очевидно е програмата на Бисмарк и Андраши. Андраши обаче в момента играе двойна игра, преговаряйки за отделната конвенция с Русия, и затова е особено загрижен за секретността, т.е. нищо да не трябваше да се вписва в Сините книги. Солсбъри е специално предупреден да не доверява нищо на Бойст. Както Андраши, така и Франц Йосиф обещават на Солсбъри, да Австро-Унгария да действа в съгласие с Англия на конференцията.

По-късно Солсбъри разговаря с добре осведоменият барон Каличе, както е посочено в писмото на Солсбъри до Дерби от 7 декември 1876 г.: „Каличе категорично потвърждава мнението, че ако бъде принуден да избира между Австрия и Русия, Бисмарк ще избере Австрия. Тонът на Каличе не ме удовлетворява. Той излага смели, релефни мнения, за които Андраши само загатна. Казано грубо, ще описал бъдещето такова, каквото той желае да го види:

(1) Англия се разочарова от провала на конференцията.

(2) Русия окупира България.

(3) Австрия е „принудена" след известно време да окупира Босна.

(4) Тя е „принудена" да настоява за окончателна евакуация и на двете сили, но не преди Русия да бъде отслабена от упорита борба с турците.

(5) Настъпва охладняване (заради слабостта на Русия, а не поради война) между Австрия и Русия.

(6) Следователно няма опасност австрийската военна партия да осъществи мечтата си да нападне Германия с помощта на Русия, първият резултат от което ще е падането на граф Андраши.

Може да ви се струва [Дерби] пресилено, но от разговора на Каличи може да направим заключението, че Андраши не може да накара своя император, който е наполовина спечелен от Военната партия, да направи нещо открито срещу Русия; но той [Андраши] иска, чрез нас, да предизвика събития, които ще му позволият да принуди императора".[524]

Следователно за англичанина, Андраши служи на много господари.[525] Австрийският външен министър, просто, има две железа в огъня и двете са нажежени до червено.

В Рим Солсбъри намира Мелегари за окуражаващ, но дворът е в проруско настроение и е за война. „По време на пътуванията си", обобщава Солсбъри, „не успях да намеря приятели на турците. Няма такива. Повечето вярват, че часът им е дошъл. Някои смятат, че може да бъде отложен. Никой не е предполага, че те могат да бъде поддържани за какъвто и да е период от време. Не

[524] Сесил, II, 108-109;

[525] Сесил, II, 100 и сл.; вж. Татищев, II, 341-343.

очаквах такъв консенсус на мненията."[526]

Солсбъри пристига в Константинопол на 5 декември в песимистично настроение. Става все по-очевидно, че Англия е единствената страна, която искрено желае успеха на Конференцията, и единственият приятел на Турция, но тя няма да използва сила, за да накара Портата да приеме решенията на Конференцията. Тъй като единствената заплаха, която Англия може да използва срещу Портата, е руската заплаха за война, срещу която Англия вече има планове да помогне в защитата на Портата. Така същността на комедията на ситуацията скоро е схваната от османците.

Солсбъри веднага излага мнението, че мирът може да се поддържа само чрез разбирателство между Англия и Русия и общ натиск върху Турция.

Според Уайт, Солсбъри цели да ограничи господстващото положение на Бисмарк в европейската дипломация и да разбие Драйкайзербунда, като отдели Русия от Германия.[527]

И за негова изненада планът му наистина изглежда успешен. Той е изненадан най-вече от улесненията, които Игнатиев му прави. Може би той просто иска да печели време. Тъй като се уповава на възпрепятстването на Турция много сигурно убеждение, страхувам се. Или наистина работи за дипломатическия триумф на сключването на мир... Или може би руският двор действително вижда, че войната е финансово извън неговите възможности.[528]

6. РУСКИЯТ СТРЕМЕЖ ЗА ЕВРОПЕЙСКИЯ МАНДАТ. Това е съвсем ясно от документите, публикувани от Сетън-Уотсън в „Славянски преглед"[529] 76 че руското правителство от самото начало е отдавало най-голямо значение на ролята на Солсбъри на конференцията. За да укрепи позициите на Игнатиев, Горчаков разрешава директна телеграфна комуникация между него и Шувалов в Лондон.[530]

Горчаков желае мандат от Европа и се надява да го получи от конференцията; евентуален разрив с Англия ще попречи на това. Още в средата на ноември Игнатиев работи по умерена програма и изразява увереност в постигането на споразумение със Солсбъри.[531]

Русия по това време открито обявява пред света намерението си да действа

---

[526] Солсбъри до Дерби от Рим, 30 ноември, Сесил, II, 106-107; виж също Парламентарни документи , 1877 г., Турция (XC), II, 17, Пейдж до Дерби.

[527] По-късно посланик в Константинопол, дипломат, посветен в Източния въпрос; Уайт до Морие, 16 януари 1877 г., в Едуардс, стр. 117.

[528] От Солсбъри до Дерби, 7 декември, в Cecil, II, 108. Една от причините, посочени по онова време за голямата умереност на Игнатиев спрямо Солсбъри, е предполагаемата му амбиция да наследи Шувалов като посланик в Лондон. Звездата на Игнатиев със сигурност е във възход по онова време; той се смята също за вероятен наследник на Горчаков като канцлер. Предвид всеобщото уважение, с което Шувалов се ползва по това време, и предвид последващите събития, по-вероятно е Игнатиев да е има предвид някаква подобна мисия в Лондон, каквато изпълняв през следващия март. Лангенау до Андраши, 20 декември; вж. също полковник Ф. А. Уелсли, „С руснаците в мир и война" (Лондон, 1905 г.), стр. 291. За потвърждение вж. Игнатьев в „Руская Старина" за януари 1915 г., стр. 38.

[529] SR, IV, 443-444. Карцов посочва двойствеността на руската политика: Андраши и Новиков преговарят по съвсем различни линии по същото време, като Игнатиев и Солсбъри.

[530] Игнатиев до Шувалов, 25 октомври, SR, IV, 448.

[531] SR, IV, 449 и 434; писмо от Бюканън до Дерби, 16 ноември.

самостоятелно в Турция.[532]

Игнатиев несъмнено е воден от желанието да избегне проблемите с Англия, но не и с Портата. Няма причина да се смята, че Игнатиев възнамерява да използва конференцията като прелюдия към война. Той пише на Горчаков на 26 ноември: „Необходимо е да знаем, какъв е съветът на военния министър и на главнокомандващия, дали в случай на неуспех на конференцията, те предпочитат прекъсването ѝ през декември, януари или към пролетта, за да знам как да водя преговорите, за удължаването или ускоряването им".[533]

Отговорът на Горчаков е двусмислен и дава достатъчно място за хитростите на Игнатиев. Той трябва да настоява за „гаранции" и ако не се появят други, за Русия ще бъде трудно да се откаже от военната окупация на турска територия.[534]

Следователно целта на Игнатиев не е под съмнение. С примирието обаче боевете спират и руският двор, завърнал се от Ливадия и Москва в космополитния Санкт Петербург, започва да мисли по-малко за войната и повече как Русия може достойно да се измъкне от трудностите си без нея. Лангенау забелязва новата тенденция определено на 9 декември: „Княз Горчаков показва все по-голяма склонност да постигне мирно решение на предстоящите трудности... Въпреки че разглежда окупацията на България като ефикасно средство за гарантиране на реформите, Горчаков казва, че в никакъв случай не я смята за единственото средство".[535]

Силите, борещи се за мир, са от финансов, военен и сантиментален характер. Без да бъдат избивани „братя славяни", не е толкова лесно да се разбере защо Русия се втурва във война, за която не е напълно подготвена и в чийто изход не е напълно сигурна. Вторият заем от 100 000 000 рубли среща големи трудности. Само 23 590 000 са отпуснати до средата на декември.

Парите в Русия са изключително оскъдни и публичното участие в заема е много слабо. Панславистските агитатори не разполагат с големи суми, а практичните, умерени хора, които имат пари, не са толкова нетърпеливи да ги дават за военни цели. Като се има предвид, че от събраните 123 590 000 рубли поголямата част вече е използвана за мобилизационни цели и за Русия няма изглед да получи заем от чужбина, финансирането на на войната с Турция ставаше все по-съмнително.[536]

Мобилизацията на армията на юг започна през октомври и до декември Русия не успя да подготви 200 000 бойци. Провизиите липсваха и

Объркването е очевидно навсякъде. Офицерите, обграждащи царя, не крият съмненията си относно изхода на войната. Царят чувства, че политиката му за мир се засилва с всеки изминал ден, с който престоят му в Санкт Петербург се удължава, а влиянието, упражнявано върху него в Ливадия, се заличава.

---

[532] Циркулярът на Горчаков от 13 ноември, „Das Staatsarchiv", XXXI, № 5916; речта на царя в Москва, Майр до Андраши, 12 ноември; „Das Staatsarchiv", XXXI, № 5913 съдържа текста на речта в Москва.

[533] SR, IV, 451.

[534] Също.

[535] Лангенау до Андраши, 9 декември.

[536] Лангенау до Андраси, 9 и 16 декември.

Тези промени в царя се проявяват в колебанията на руската политика.[537]

Народното чувство също затихва. На 20 декември Лангенау пише, че е научил „със сигурност", че кръговете около императрицата („кръгове от православни, висши придворни дами", които искат война за прогонване на турците от Европа) „сега пледират за мир на всяка цена. Добре осведомените мъже говорят по същия начин, а канцлерът се изразява мирно по всички въпроси".

Вестниците също възприемат по-умерен тон, по-специално „Голос" и „Русский мир."[538]

Руските чиновници също искат мир. Министрите, пише Лангенау, „са за мир и се изразяват по този начин съвсем открито пред непознати".[539]

След като първоначално през ноември Русия отлага войната за почти неопределено време за края на зимата или началото на пролетта, сега се колебае и се опитва да направи преоценка на своите търговски активи.

В дневника си от 10/22 декември 1876 г. Рейтерн отбелязва, че „напоследък императорът е доста склонен за мирен изход от ситуацията и дори е казал на делегация от търговци, че вероятно няма да има война".[540]

Да приеме обаче, че Русия е взела някакво решение по това време, което означава изоставянето на войната, е също толкова погрешно, колкото да се предположи, че за войната има готов план, обвързан с бюрокрация за пролетта.

На 23 декември Горчаков пише на Игнатиев указания, което демонстрира двупосочния характер на руската политика по това време.

Първо той предава царските поздравления на Игнатиев за умението, с което се е справил с трудните преговори. (Няма доказателства в Санкт Петербург да смятат, че Игнатиев е отишъл твърде далеч, срещайки се със Солсбъри!)

Не се допуска никаква промяна в „неприводимия минимум, договорен между силите". „Ако Портата най-накрая приеме, всичко ще бъде наред." Ако Портата се измъкне, като се позове на своята конституция, трябваше да ѝ се каже, че що се отнася до Босна, Херцеговина и България, Европа няма да допусне други споразумения. Ако Портата откаже, Великите сили трябва да действат, за да запазят достойнството си.

Отзоваването на посланиците изглежда първата мярка, която ще бъде взета единодушно. Ще бъде уместно примирието да бъде удължено до първи април, защото в противен случай десният ни фланг ще остане непокрит. Що се отнася до нас, ние ще запазим свободата на военните си действия. През този сезон или в началото на пролетта, една кампания е свързана с големи трудности и ще доведе до неизбежни закъснения. Възможно е до месец април да възникнат политически усложнения, които ще бъдат неизгодни за нас. Това ще зависи донякъде от вашето отношение".[541]

Това звучи като доволно размишление на човек, който вижда как приливът идва в неговата посока. Той отлага всякаква надежда за действие до пролет-

[537] Новината от виенския „Тагеблат" , като цяло добре осведомен за руската политика, публикуван на 15 декември в кореспонденцията му от Санкт Петербург и изпратен до Дерби от Бюканън на 16 декември.

[538] Лангенау до Андраши, 20 и 21 декември.

[539] Лангенау до Андраши, 21 декември.

[540] Русская Старина, том 143, стр. 42.

[541] SR IV: 453–454.

та.

С отношението си на конференцията Игнатиев прави това, което Горчаков желае, т.е. да запазви и да затвърди съгласието между силите.

Междувременно руската армия ще бъде мобилизирана и готова за всяка възможност или извънредна ситуация. Ако Русия през пролетта реши да продължи по план, ще бъде трудно да я обвиним в нелогичност или недобросъвестност. Това, което ще се случи през пролетта, ще зависи „донякъде" от отношението на Игнатиев и от неговата манипулация на събитията в Константинопол.

Но „съгласието на силите и мандатът на Европа" в крайна сметка се оказват само мираж за нетърпеливия руски канцлер. Както Игнатиев телеграфира на Шувалов на 29 декември, турците „ще отстъпят само ако всяка надежда за раздор между силите изчезне. Езикът и отношението на Солсбъри не оставят съмнения, но Елиът му противодейства. Елиът бишие решил да си тръгне, но засега желае остава в съгласие."[542]

Турция усеща нарастващото нежелание на Русия да извади меча и твърдо уповавайки се на Елиът, не вижда причина за тревога в ситуацията. Това обяснява безгрижието, с което тя може да се подиграва на конференцията.

Солсбъри от самото начало се разбира добре с Игнатиев и въпреки някои разгорещени дискусии за създаването на Нова България, доста бързо достига до споразумение с него и дори успява да разубеди Игнатиев от окупацията на турска територия като гаранция за изпълнението на програмата. Благодарение на тази съвместна работа на двамата, предварителната конференция постига съгласие в рамките на 8 дни с условията, които трябва да бъдат представени на Портата.[543] Накратко, „Нова България", както и Босна и Херцеговина, трябва да бъдат организирани под ръководството на губернатори, назначени от Портата със съгласието на силите за 5 години, и под ръководството на международни контролни комисии, освен това за Босна и Херцеговина, са предназначени да наблюдават реформите, които трябва да бъдат изпълнени. За тяхна подкрепа трябва да бъде създадена жандармерия от най-малко 60 000 души от по-малка европейска държава за срок от една година.[544]

Мирът и статуквото за Сърбия и Черна гора се запазва с някои териториални корекции за Черна гора; местна автономия за Босна и Херцеговина; и създаването на автономна и голяма „Нова България", която се простирала от Дунав до околностите на Одрин и от Ниш, Бургас и Монастир (Битоля), без руска

---

[542] Игнатиев до Шувалов, 29 декември, SR, IV, 452-456.

[543] Предварителната конференция (Vorkonferenz) се провежда в Константинопол от 11 до 22 декември, без участието на Турция; официалната конференция заседаваше от 23 декември до 20 януари под председателството на Сафвет паша, турския външен министър. След междуцарствието, Мидхат паша се завръща начело на правителството по време на самата конференция. Държавният преврат и даването на конституцията е идея на Мидхат; той несъмнено е искрен в усилията си за реформи, но това му предлага и най-добрия изход от затрудненията на конференцията.

[544] Вижте протоколите от предварителната конференция в Das Staatsarchiv, XXXI, № 5936-39, 5941-44 и 5947. За жандармерията се говори за швейцарци и белгийци. Виж също Игнатиев до Шувалов, 23 декември, SR, IV, 454.

окупация и евентуално със свобода от руско влияние.[545]

Единственият оставащ въпрос е дали Англия ще принуди Турция да се съгласи с програмата. След като Мидхат паша обявява предоставянето на конституцията, конференцията продължи да работи. Въпреки че Солсбъри многократно заявява, че Турция се заблуждава, разчитайки на подкрепата на Англия, въпреки че изпрати в Атина флота, който е в залива Бешика от 26 май, и се появява по улиците заедно с Игнатиев, Биконсфилд е в пълно несъгласие със Солсбъри и чрез някой си Бътлър-Джонстън[546] насърчаваше турците към понататъшна опозиция.[547]

Един от способните офицери на английската армия, полковник Хоум, е в момента в Константинопол по заповед на военното министерство, за да инспектира турските укрепления с оглед на тяхната защита. Елиът, все още е официалният английски представител в Портата, и открито демонстрира симпатиите си към Реформаторската партия в Турция и не скрива въздържанието си към работата на Конференцията.

Следователно Турция правилно разбир, че Англия играе двойна роля – Солсбъри трябва да покаже интереса на Англия към по-добро отношение към въстаналите провинции, докато Елиът трябва да представлява реалната ѝ политика за запазване на Турция пред Русия. Дерби „съвсем решително" заявява пред Мюнстер, че „английското правителство ще остави на Портата свобода на действие" и че „не може да се говори за натиск", в случай че Турция откаже да приеме решенията на конференцията.[548]

Усилията на Мидхат паша и неговата партия да осъществят реформи в Турция несъмнено представляват искрен опит за преобразяване на Турция по модерен начин.[549]

---

[545] Авторът пропуска, че това са териториите населявани то българите на Балканите, а самата „България" се разделя на две области Западна с център София и Източна с център Търново, по настояване на Солсбъри. (б. пр.)

[546] Вероятно става дума за Хенри Мънро Бътлър-Джонсън (1837 - 1902), Учи в Итън и в „Крайст Чърч", Оксфорд. През 1862 г. е избран за депутат от консервативната партия, но я напуска през 1878 г. През 1875 г. публикува книгата си „Източният въпрос".

[547] Царят не е напълно наясно с отказа на английския кабинет да подкрепи Солсбъри. На 3 януари, след като научава за упоритостта на Турция, той казва на Швайниц: „Сега се отказвам от всякаква надежда за поддържане на мира". Швайниц, I, 376. За Х. А. Мънро-Бътлър-Джонстоун виж Сетън-Уотсън, Дизраели, Гладстон и Източният въпрос, стр. 129-130. За полковник Хоум вижте пак там. стр. 136 и Дуайт Е. Лий, „Великобритания и политиката на Кипърската конвенция от 1878 г." стр. 32-33.

[548] Либолд, стр. 81. GP., II, 121–125. В отговор на въпросите на Бойст и Шувалов в Лондон Дерби още по-рано (на 19 декември) изразява нежеланието си да оказва натиск върху Турция. Когато император Вилхелм прочита доклада на Мюнстер по този въпрос, написа коментара си в полето: „Тогава войната няма да бъде избегната."

[549] Виж Арнолд Дж. Тойнби и К. П. Къркууд, Türkey (Ню Йорк, 1927), стр. 45-48 за съвременната оценка на Мидхат. Тойнби вижда в неговата програма за реформи „първия ислямски опит за уестернизация" и предшественик на Мустафа Кемал. Той нарича Мидхат паша „администратор с първокласни способности и просветена политика", но „трудът му са напълно загубен" за Турция. Мидхат е управител на провинция, включваща част от България по долното течение на Дунав, и желае да успокои и задоволи балканските християни и да ги запази като част от реконструираната Османска империя. Най-добрата скорошна оценка за Мидхат може да се намери в книгата на Харолд Темперли „Британска политика в Турция, 1830-1914" в Cambridge Historical Journal. том IV, бр. 2 (1933) стр. 169-186.

За тогавашна Европа обаче всички тези трескави промени изглеждат само като колебания на „Болния човек". Реформите на Мидхат всъщност са мъртвородени.

Русия прави последен опит да си осигури мандата от Европа, въпреки интригите на Елиът, като в самия край на декември предлага протокол, който да бъде подписан от всичките шест сили и да бъде адресиран до Портата, в който да се твърди „пълното единство на силите" в техните искания към Константинопол. Солсбъри телеграфира на Дерби и го моли да се съгласи. Игнатиев посочи чрез Шувалов, че ако „консервативният кабинет" откаже, „вината за провала на конференцията ще падне върху него" и че „Англия трябва да насърчава енергичното отношение" на Солсбъри като единствено средство за предотвратяване на войната", но Биконсфилд и Дерби не помръдват и на сантиметър от позицията си.

Така конференцията изпада в безсилие, след като Биконсфилд се възпротивява на отзоваването на посланиците от Константинопол, както Солсбъри и Игнатиев му предлагат.[550]

Биконсфилд вижда в тези искания само ново доказателство, че Солсбъри вече е изцяло под руско влияние.[551]

Окончателните предложения на конференцията са обявени на 15 януари от Солсбъри в името на Обединена Европа. Турция ги отказа на 18 януари. Разпускането на конференцията и тържественото заминаване на посланиците, включително сър Х. Елиът, един след друг, е след последната сесия на 20 януари. Елиът нарича тази последна стъпка, процедура недостойна за сериозни хора. „Успехът на руския посланик ", продължава Елиът, „е пълен." Той успя да получи одобрение от пълномощниците на всички велики сили на исканията, които постави на турското правителство, и след отхвърлянето им от Портата, Русия е свободна да започне войната, за която се стреми да намери претекст, без опасност от протест от която и да е страна."[552]

Въпреки, че така Русия получава свободата да започне война, тя не си осигури никаква подкрепа от английското и австроунгарското правителства.

Така конференцията приключва; ако Русия няма незабавен мандат от Европа, поне е демонстрирано, че европейската дипломация фалира, и не може да принуди Турция.

В своите „Мемоари" в „Исторически вестник" Игнатиев премълчава ролята си на Константинополската конференция. Ону отдава това на „голямото объркване", в което Игнатиев е оставил документите си след смъртта си през 1908 г.[553]

Но публикуването на мемоарите на Игнатиев в „Русская старина" съдържа някои уместни негови коментари за конференцията и описва посещенията

---

[550] Игнатиев до Шувалов, Телеграми от 29 и 31 декември, CP, IV, 456 сл.; Сесил, II, 118 и сл.

[551] За недоверието на Биконсфилд към Солсбъри в Константинопол вижте Бъкъл, VI, 109, особено писмото от Биконсфилд до Дерби, 21 и 30 декември, „Солсбъри е по-руснак от Игнатиев... и по-арабин от арабите."

[552] Елиът, стр. 292; сравни Вертхаймер, II, 382.

[553] Виж Ону, в SR, X, 627. Изглежда Ону не е бил запознат с „Мемоарите" на Игнатиев в „Русская старина" 1914 и 1915 г. (томове 157-161), както и с последните пет части в „Исторический вестник", томове 143 и 144.

му в Атина и Виена след закриването на конференцията.

При напускането на Константинопол, Солсбъри провежда поучителен разговор с барон Икскул, руския посланик в Рим. Солсбъри няма доверие в Мидхат паша или в неговата конституция, но вярва, че „Турция е напълно разкапана и скоро ще се разпадне на части".

Конференцията е „разсеяла много недоразумения и преодоляла много взаимно недоверие". И все пак „различните интереси на силите по бреговете на Босфора и Дунав предизвикват не малка загриженост у Солсбъри. Той е загрижен и за това каква съдба ще очаква многобройните християнски поданици на Турция, когато Турската империя се разпадне. Според него кабинетите на Великите сили сега трябва да разгледат тези важни проблеми".

„Русия", каза Солсбъри на Икскул, направи всички отстъпки, съответстващи на нейното достойнство. [На това Игнатиев отбелязва: „Най-голямата победа на руския представител на Конференцията е че британският посланик направи това признание на своя кабинет."] Русия не търси война [продължава Солсбъри], тя не иска да бъде изолирана от Европа и иска да бъде сигурна в изпълнението на реформите, признати от конференцията за абсолютно необходими. Ако Европейският концерт се провали, тогава Русия, по всяка вероятност, ще сметне за по-изгодно да сложи край на това състояние на нещата, отколкото да позволи повторение на периодичните трусове, които вредят на търговията ѝ и парализират икономическите ѝ сили".

Този доклад на барон Икскул за разговора му със Солсбъри много се харесва на Игнатиев. „От това е видно, че успях да насоча колегите си както исках и ги убедя да заемат руската гледна точка", ликува той.[554]

Оттук Игнатиев продължава, като излага вижданията си за успеха си на конференцията и как британският кабинет е направил „всичко възможно, за да ми попречи да събера плодовете и да парализира резултатите от този успех. Желаейки да постигна пълен успех и да изолирам Турция на конференцията, се опитах да узная мненията на колегите си и избягвах да поставям открито и ясно въпроса за военна окупация на България от руските армии; същевременно оставяйки ясно да се разбере по време на дискусията, че според мен активната намеса на Русия е единственото практическо средство да се принудят турците да изпълнят представените им искания. Целта ни е да поставим тази мярка [действие на Русия] в зависимост от решението на силите, които в противен случай ще трябва да понесат отговорност за всички нещастия на християнското население и за клането, което може да последва. Съгласих се с предложения от Италия компромис, да поканя белгийската и швейцарската жандармерия, само защото според мен това е най-сигурният, донякъде заобиколен, начин за въвеждане на руските армии в България със санкцията на Европа. В действителност, веднага щом се направи опит за изпълнение на реформите, посочени от конференцията, веднага щом Европейската контролна комисия се опита да изпълни задълженията си, разчитайки на подкрепата на 5000 или 6000 белгийски

[554] Игнатиев в Русская старина, кн. 161 (януари 1915), стр. 31-46. Докладът на барон Икскул, „Доклад № 3", е датиран на 23 януари (4 февруари) и очевидно е бил изпратен до министерството на външните работи в Санкт Петербург. Игнатиев го цитира изцяло, заедно с горните коментари; пак там, стр. 31-33.

войници, негодуванието, предизвикано сред мюсюлманите, ще достигне крайни граници; те [турците] ще разберат, че последният час на тяхното управление в България е ударил и разбира се, ще направят последното си усилие да задържат България в хватката си. При първото насилие над европейски жандарми или на християнското население, което жандармерията няма да е в състояние да защити от нападение от мюсюлманите, ние ще настъпим едновременно с румънските армии в България, за да подкрепим с въоръжени сили авторитета на Европа и да наложим нейното уважение".

Тези наивни признания на Игнатиев не оставят никакво съмнение относно крайната му цел в Константинопол: а именно, да организира руска интервенция в Турция със съгласието на Великите сили.

„Успях да постигна единодушие сред представителите на силите и да им помогна да видят целта, която бях посочил за себе си, представяйки им я под формата на следната дилема: Трябва да се вземе предвид, че английските искания представляват, от гледна точка на Русия, само минимум, от който нищо не може да се постигне и до който се съгласихме само от уважение към Англия и от желание да установим пълно съгласие между кабинетите. Ако тези искания не бъдат твърдо потвърдени, тогава Русия ще приеме за оправдано да наложи изпълнението на собствената си програма, по-пълна и радикална от програмите на европейските сили".

След Константинополската конференция Игнатиев изготвя меморандум за руската канцелария, в който се застъпва за обявяване на война на Турция.

„След като допуснахме грешката да се мобилизираме, не бива да пречим на армията да постигне трайни резултати; още повече, че:

(а) Мирът между Турция и славянските княжества не е сключен.

(б) Турция има зимата, за да се подготви за продължаване на войнат.

(в) Турция вече не е проруската Турция на Махмуд и Абдул Асиз; „ние сме морално обвързани с християните, обещавайки да ги подкрепяме и спасяваме, и сме задължени на Сърбия с появата на нашите доброволци."

(г) Не получихме и най-малката гаранция, че няма да се подновят нови насилия и подобна криза.

След конференцията Игнатиев посещава Атина и Виена. Той е предупреден, че турците ще потопят или торпилират кораба „Ериклик", с който отплава от Константинопол, „за да се отърват от човека, от когото се страхуват както турците, така и западните дипломати", разказва той. Капитанът на „Ериклик" съответно е снабден с торпеда и му са дадени заповеди да взриви всеки турски кораб, приближаващ се до него с враждебни намерения. Но нищо не се случи.[555]

Във Виена Игнатиев казва, че се радва на приятелско посрещане от Франц Йосиф, виенския двор, и дори от Андраши. „Андраши разговаря с мен няколко пъти, подробно и съвсем откровено, и отношението му очевидно беше изпълнено с уважение."

[555] Пак там, стр. 37-48, за пътуването на Игнатиев и разговорите му с атинските партийни водачи. Фотиод, турският посланик в Атина, е приятел на „Махмудов" и следователно поддържа „сърдечни отношения с мен", пише Игнатиев. Но Елиът не знае и съобщава поверителни забележки на Фотиод!

Осезаемото обяснение за приятелството на Андраши е, че не иска Игнатиев да заподозре конвенцията, която Австрия току-що е сключила с Русия и за която Игнатиев признава, че е получил само „смътни намеци"; освен това Андраши не желае да прави нищо, което да попречи на обявяването на война от Русия. Той изразява пред Игнатиев съжалението си, „че преговорите по турските въпроси не са водени директно от нас. Той вярва, че те ще доведат без никакви недоразумения до трайно споразумение". Това може би се е зародило убеждението на Игнатиев, че може да уреди нещата с Андраши през март 1878 г.[556]

От Виена Игнатиев телеграфира на Горчаков, че Андраши, и Франц Йосиф настояват, че „нищо не трябва да се прави [незабавно], а събитията, които могат да предизвикат протест, трябва да се оставят да си поемат естествения ход. Престижът на Европа е накърнен и след конференцията въпросът вече не е руски, а европейски".

„И все пак, въпреки всичките милости и любезност на граф Андраши, не влязох в капана. Видях, че австроунгарският министър не е искрен, той играе в полза на Бисмарк и неговата политика и плаши императора с призрака на Кошут, за да се направи незаменим. Армията е приятелски настроена към Русия, но можем да постигнем искрено споразумение с Австро-Унгария само ако на мястото на граф Андраши, Държавната канцелария е заета от граф Потоцки или още по-добре от генерал Молифиари".[557]

7. АНДРАШИ И КОНФЕРЕНЦИЯТА. Ролята на Андраши в конференцията е двусмислена. Без никакво доверие и без да очаква нищо от нея, той се оказа длъжен да поддържа привидно съгласие с Русия. Ако между Русия и Турция избухне война, той иска тя да бъде в съответствие с конвенцията, която разработва и подписва с Новиков, докато конференцията все още е в ход. Тоест, той иска Източната криза да бъде разрешена от Русия и Австрия по начина, посочен в писмото на Франц Йосиф от 23 октомври (и в Райхщад). Следователно неговата истинска политика на конференцията е да осуетява, където е възможно, руските планове, без обаче да създава впечатление за отклонение от така нареченото единодушие на силите.[558]

За да осъществи тази мъчителна политика, той избира за свой втори пълномощен представител способния барон Каличе, който стана с политиката си като дипломатически агент в Букурещ. Първият австрийски делегат в Константинопол е Зичи, за когото се съобщава, че се е „еманципирал" от опеката на Игнатиев[559], но по време на конференцията е много по-податлив на руски предложения от Калице, личния представител на Андраши. В знак на задоволство от работата на Каличе на конференцията, Андраши го уведомява, че от Константинопол да не се връща в Букурещ, а да дойде във Виена като заместник-държавен секретар (той става началник на министерството на външните работи във Виена при Андраши) и е повишен в ранг на пълномощен минис-

[556] Авторът греши, изпращането му във Виена през март 1878 г., когато проваля споразумението с Андраши е резултат от умишлена интрига на Горчаков. (б. пр.)

[557] Игнатиев в Русская старина, том 161, стр. 45-46. Б. пр. Изводите му са напълно верни!

[558] Карцов в Русская старина, том 134 (юни 1908 г.), стр. 477.

[559] Бюканън до Дерби, 29 ноември.

тър.[560]

Горчаков недоволства, че „най-младият, Каличе винаги взема водещата роля“ и „предизвиква най-големите промени в дискусиите“ в Константинопол; канцлерът заявява, че не вярва, „да го прави вследствие на инструкции от Виена“.[561]

Според Шувалов „действието на истинския представител на Австрия на Конференцията г-н Каличе, не е о от естество да назидае Европа относно общността на възгледите, съществуваща между Виена и Санкт Петербург, нито да сломи съпротивата на Портата чрез перспективата за австро-руски натиск“.[562] По-късно Гирс споделя, че тези доклади са дошли от Игнатиев, единственият представител на Русия на конференцията, който няма конкретни оплаквания срещу Каличе, но се оплаква, че „винаги поемаше водещата роля в дискусиите“.

За да угоди на руснаците, Андраши впоследствие изпраща телеграма до Зичи, в която му благодари за работата му „в съответствие с нашите преки интереси“, и Горчаков изглежда доволен. Но мисията на Каличе, като истинският представител на политиката на Андраши, остава неизвестна и за Игнатиев.

Независимо, че Каличе е незначителен дразнител, руснаците непрекъснато се страхуваха, че Андраши ще постигне споразумение с някоя друга сила и ще ги остави в затруднено положение. За всеки, запознат с истинската същност на Андраши, това изглежда напълно оправдано подозрение.

Новиков известно време вярва, че Солсбъри и Андраши са постигнали споразумение, когато англичанинът е бил във Виена. Игнатиев по време на конференцията, се опасява, че Австрия тайно играе в полза на Елиът и Турция.

Планът на Игнатиев за създаване на голяма България, включваща Македония, предизвиква гнева на Андраши. Той се оплака на Новиков и Татищев (приятелят на гръцкия министър Ипсиланти), че Игнатиев се стреми да възпрепятства развитието и независимостта на Гърция.

Солсбъри поема водеща роля в противопоставянето на тази голяма България и успява да я раздели надлъжно на Източна и Западна България. Нито той, нито австрийците изразяват възражения срещу тези големи Българии по етнографски причини; а Игнатиев се надява и осъзнава, че двете Българии по-късно ще се обединят по естествен път.

Австрийците също твърдо отказват всяка руска „окупация на турска територия, колкото и да е модифицирана“. В резултат на това Игнатиев трябваше да промени плановете си и да приеме окупация от швейцарски или белгийски жандарми; и той се оплака в Санкт Петербург от отношението на Каличе и Зичи по въпроса.

Друго основание за оплакване, отправено директно към Андраши от Новиков, е противопоставянето на Австрия на предоставянето на крепостта Никшич на Черна гора. Горчаков обвинява Андраши, че чрез помощта си за осигуряване на благоприятна корекция на границите на Черна гора, се стреми да

---

[560] Бюканън до Дерби, 16 декември. Виж Сесил, II, 108.

[561] Лангенау до Андраши, 20 и 22 декември; вж. също Швайниц, I, 370–371.

[562] Шувалов до Горчаков, „Януари 1877 г. ” СР, IV, 744.

въвлече както Сърбия, така и Черна гора в обхвата на австрийските интереси.[563]

Андраши обясни, че по време на предварителната конференция, Игнатиев внезапно е изготвил карта на Черна гора с всички предложени придобивки, „които Зичи, е трябвало да приеме ad referendumf и Игнатиев по-късно се е съгласил с някои от австрийските възражения, като с отделянето на територията на Любей от Черна гора.

Андраши се оплака, защото Игнатиев настоява за изготвяне на статут, който да дава на Босна и Херцеговина по-голяма автономия от договорената в Декемврийската нота и Берлинския меморандум. Следователно нито Андраши, нито Горчаков са доволни един от друг в Константинопол.

Андраши гледа с подозрение на споразумението между Солсбъри и Игнатиев и каквото и влияние да може да упражни, е против техните предложения, както съвместно са договорени. Той се страхува, че Русия може в крайна сметка да се откаже от войната, която и той, и Бисмарк желаят като най-доброто решение на Източния проблем.

Той се опасява, че тя ще бъде доволна, ако реформите, препоръчани от конференцията, бъдат приети от Портата като основа за споразумението.

Но заявява, че не вижда как предложенията на конференцията ще бъдат изпълнени, нито следващата стъпка, която да се предприеме.

Каличе и Зичи не показват никакво намерение да подпишат идентична нота, която да бъде адресирана от силите до Портата. Новиков докладва оплакването на Горчаков, но Андраши настоява, че Зичи е получил инструкции да настоява Портата да приеме предложенията на конференцията. Той обаче се позова на парламентарната си отговорност, че не му позволява да подпише протокол, обвързващ Австрия с всички бъдещи вероятности. Тъй като провалът на конференцията става все по-сигурен, Андраши не вижда и най-малка нужда да се противопоставя на Русия.[564]

Следователно Горчаков е по-доволен от австрийското отношение. Сега гневът му се излива към Елиът и Биконсфилд.

Андраши не желае успеха на конференцията; той предполага, че тя ще се провали или в интерес на англичаните, или в интерес на турската съпротива. (б. пр. което е едно и също)

Когато това става сигурно, той може да си отдъхне по-спокойно, след като отношението на Австрия като цяло правилно и Русия не може да го обвинява за провала.[565]

Когато Новиков най-накрая иска граф Зичи да напусне Константинопол едновременно с останалите посланици, Андраши го уверява: „Вече инструктирахме Зичи и барон Калице да напуснат едновременно с колегите си“; и допълнително информирал Горчаков чрез Лангенау, че „току-що е подновил заповедта“ (20 януари).[566]

Така конференцията приключва, като Андраши поддържа приятната

---

[563] Лангенау до Андраши, 22 декември и 10 януари. Вертхаймер,II, 378. Андраши до Лангенау, 26 декември; Швайниц, I, 371.

[564] Сесил, II,100.; Бюканън до Дарби, 29 декември. Андраши до Лангенау, 6 януари, от Будапеща.

[565] Лангенау до Андраши, Telegram, 11 януари. Вертхаймер, II, 381.

[566] Андраши до Лангенау, 20 януари, телеграма от Будапеща.

фикция за сътрудничество с Русия. Пет дни по-рано той е подписал в Будапеща с Новиков, военната конвенция, която гарантираше на Русия доброжелателния неутралитет на Австрия по време на войната.

Позицията на Германия по време на конференцията е правилната – ненамеса: „Германия не може да бъде използвана като таран срещу своите приятели.“ Бисмарк не се отклонява от тази позиция по време на конференцията, и Вертер си навлича недоволството както на Игнатиев, така и на Елиът.[567]

Италианският представител, граф Корти, работи в тясно сътрудничество с Игнатиев.[568] Италия възобновява предложенията на Игнатиев за втора конференция във Венеция, но идеята е незабавно отхвърлена от Англия, Германия и Австрия. Бисмарк съветва Андраши да изчака и да види какво ще направи Русия.[569]

Игнатиев не е недоволен от ситуацията. Той смяташе, че всичко, което сега е необходимо, е силите да назначат Русия за мандатьор, изпълнител на волята си, след отказа на Турция да се подчини на тяхното решение.[570]

Андраши обаче е решен, че ако на Балканите предстоят по-нататъшни промени, те трябва да бъдат в духа на разговорите от Райхщад. Той се съгласява с предложенията на Игнатиев само защото рискува да повярва в евентуалната съпротива на Портата. Сега той няма никакво настроение да играе повече с Игнатиев и да вижда Русия овластена да действа като ръката на Европа. Тъй като има малка вероятност това да се случи, Горчаков е принуден да поиска австрийския неутралитет и да сключи двете „януарски“ споразумения, Будапещенските онвенции“ с Хабсбургската монархия.

ГЛАВА VIII. СКЛЮЧВАНЕ НА БУДАПЕЩАНСКАТА КОНВЕНЦИЯ

Царят кани Австро-Унгария към откровено сътрудничество и последващо споделяне на придобивките. В отговора си австрийският император отказва да го подкрепи и да обяви война на Турция, но намеква, че ще приеме сделка, която дава на Русия свобода на действие срещу Турция в замяна на правото му, да анексира Босна и Херцеговина към Австро-Унгария. Той ясно посочва необходимостта от конвенция и предлага това да се уреди чрез „надеждния и достоверен“ Новиков. Руснаците решават да коват желязото, докато е горещо. На 2 ноември Горчаков упълномощава Новиков да започне преговорите и му изпраща инструкции: „Доколкото сме разбрали възгледите на император Франц Йосиф в писмото му до нашия августейски господар, Виенският кабинет не иска общи действия, освен в случаите, когато разпадането на Османската империя, задължава Европа да се намеси, и което император Франц Йосиф смята за недалечна перспектива. Ако междувременно нашият августейски господар

[567] Елиът, стр. 206 и 297; GP., II, 119-120

[568] Зичи до Андраши, 12 януари; Каройи до Андраши, 26 януари; Елиът, стр. 297; DDF, стр. 137-138, Вертхаймер, II, 382.

[569] Kärolyi до Andrassy, 20 януари; Hanotaux, IV, 127.

[570] Вижте дългото му писмо до Горчаков, предимно за Солсбъри, Игнатиев до Горчаков (Dipeche tres confidentielle), от Пера, 22 януари, SR, IV, 460-462.

се почувства задължен да предприеме активни действия, император Франц Йосиф ще се съгласи с тях, привидно независими, но в действителност съгласувани по начин, насочен към общата цел, чрез методи, подходящи за парламентарната позиция и нуждите на Австро-Унгария. Що се отнася до нас, нямаме възможна алтернатива; търпението на Русия е изчерпано от случилото се, тя е твърде пряко заинтересована, за да чака спокойно процеса на разпадане, който няма да настъпи без бурни вълнения, още по-недопустими за обществената съвест. Императорът е решил да сложи край на това. Негово Величество вече няма доверие в европейската дипломация, с която ние лоялно работихме в продължение на година, за да постигнем установяването на хуманност и мир. Нашият августейши господар е решен да действа самостоятелно и без забавяне.

Следователно, ние трябва да основаваме нашето споразумение с Виена на втората от алтернативите, предложени в писмото на Франц Йосиф. Задачата да обвържем двете правителства чрез точни ангажименти, установяващи пълната им солидарност с оглед на общи действия, е поверена на Вас".[571]

И Новиков веднага ясно представя условията на Горчаков конвенцията:

„А. Австрия да заеме позиция на абсолютен, доброжелателен неутралитет по отношение на самостоятелните действия на Русия. Тя ще парализира всеки опит за посредничество от страна на силите, независимо дали той се основава на договора от 1856 г. или на друго основание.

Б. Практически мерки, чрез които доброжелателният неутралитет ще ни помогне във военно отношение: Австро-Унгария да окаже помощ за организацията на руските санитарни влакове по железопътната линия Лемберг-Чернович (Лвов – Черновци), както и да предостави вагони, необходими на санитарната служба на територията на (руска) Полша и Румъния и обратно.

В. Австрия се съгласява да не създава пречки пред агентите на руското правителство да купуват и реквизират материалите, необходими за руската армия от Австро-Унгария, нито за използването на австрийските железници и параходи за военни превози (на материали, на не и за войски) и за обзавеждане на плавателни съдове и вагони.

Г. Австро-Унгария може да влезе в Босна според своя преценка, но настъплението ѝ, не трябва да демонстрира признаци на враждебност към Русия. Наложително е Виенският кабинет да се съгласи да не разширява границите на военното си влияние до Румъния, Сърбия, Херцеговина или Черна гора. От съществено значение е тези страни да образуват непрекъсната зона, предназначена да предпази армиите на двете империи от всякакъв контакт.

Австрийското правителство да поеме ангажимент да не оказва никаква съпротива на нашите военни операции, нито на тези на християнските държави, които искат да се присъединяват към нас срещу турците.

Накрая остава много деликатният въпрос за Дунава, който Виенският кабинет може да ни помогне да изясним".

Горчаков говори за необходимостта от мост над Дунав и за временното възпрепятстване на корабоплаването, което несъмнено ще предизвика протести. Австрия като подписала договора може „да сведе този въпрос до размерите

---

[571] Горчаков до Новиков, 2 ноември, *SR,* IV, 438-440; *вж.* Горяйнов, с. 324, 328-329; също Вертхаймер, II, 350.

на временен инцидент, неизбежен по време на война, но не засягащ великите принципи, чието поддържане е от интерес за Европа".[572]

„Русия, каза той, е готова да поеме ангажимент да спазва принципа за неутралитета на Дунав и да го възстанови веднага щом военните нужди позволят. Сезонът (б. пр. т.е. зимата поради замръзванията), който естествено спира корабоплаването по тази река, ще улесни задачата на Виенския кабинет да разреши дипломатическите трудности, които могат да възникнат".[573]

След това Горчаков продължава, говорейки за необходимостта „да се посочи с точност обхватът на взаимните предимства", които двата двора трябва да уточнят в отделен ангажимент „в съответствие с договореното в Райхщад".

Той очаква „пълна солидарност на дипломатическата терен" за тези ангажименти и иска Австрия да се придържа към солидарност, в случай че териториалните промени, произтичащи от войната, отстъпят място на „колективно обсъждане на великите сили". Иманно в това последно изречение се вижда зародишът, от който възниква идеята за бъдещият европейски конгрес след войната, идеята на самия Горчаков, чието осъществяване се оказва толкова неприятна за него и за Русия.

Това е програмата на Горчаков, като общите насоки на двете конвенции вече са доста добре очертани. Прави впечатление, че тук той уверено предполага, че само Босна, а не и Херцеговина, е предоставена на Австрия в Райхщад.

Той обаче се тревожи, че австрийското нахлуване в Босна не трябва да се превръща в настъпление срещу руската армия. (б. пр. Горчаков се опасява от нова „черна неблагодарност" на Австрия, по подобие на поведението ѝ в Кримската война)

По същото време Александър пише на Франц Йосиф, че е убеден в безсилието на обсъжданията и че съществуващите договори са замислени „с мисълта да се гарантира безнаказаност на турците при липса на единодушието на Европа." Затова той е решил да сложи край на положение, което става все по-нетърпимо, и да постигне сам това, което целият свят (Европа) е признал по принцип за справедливо, хуманно и необходимо. „Признавам, много съжалявам, че не желаете да действате открито, съвместно с мен. Разчитам на вашата косвена помощ за постигане на цел, по която сме съгласни, и най-вече за избягване на неудобствата от отделен поход, който може да позволи на събитията да се отклонят от нашите намерения".[574]

Андраши обаче все още не е взел окончателно решение да се ангажира с такова тясно сътрудничество с Русия. Всъщност, още от мисията на Сумароков, между Санкт Петербург и Виена се водят преговори за сключване на подобно споразумение и Андраши винаги отлага окончателния ангажимент. Писмото на Франц Йосиф обаче съдържаше обещание за нещо конкретно и сега Андраши трябва да се съгласи да сключи някаква сделка или да види Русия да търси помощ другаде. Новиков вече е заявил, че Русия ще се откаже от всякаква

---

[572] Конвенция , Член IV; Прибрам и Кулидж, *Тайни договори,* II, 194-197. На това Андраши е написал коментар „Трябва да заявим, че Русия трябва да напусне България."

[573] Това е доказателство, че Горчаков в този момент е мислил за война през зимата.

[574] Писмо до императора на Австрия, 22 октомври/3 ноември, Горяинов, 329. „Вертхаймер, II, 384."

друга подкрепа, ако има съюза на Австрия, като същевременно заявява, че ще се нуждае от Сърбия и Черна гора като бази за военните операции.

Лангенау е във Виена през тези седмици (втората половина на октомври и първите две седмици на ноември). Той се завръща в Санкт Петербург на 17 ноември; преговорите във Виена са забавени поради семейните задължения на Андраши - смъртта и погребението на майката му, и той остава в Пеща (Унгария) през ноември.[575]

Вече няма съмнение, че Андреши ще се ангажира с Русия. Още на 13 ноември в посветените виенски дипломатически кръгове е известно, че Австрия обмисля споразумение с Русия. Франц Йосиф изглежда доволен от перспективата и отбеляза, че Австро-Унгария е в щастлива позиция, която позволява да остане неутрална при войната между Русия и Турция.

Александър сърдечно приема Лангенау на 20 ноември в Зимния дворец и многократно говори за „съглашението, за което е убеден, че е еднакво желателно и за двете страни". „Почти казах същото... Австрия обаче трябва да защитава собствените си интереси, без да таи враждебност към Русия", казва посланикът на царя. По отношението на Австрия царят е напълно доволен; Но има опасения свързани с Англия. „Намерих го да изглежда добре и хората, които го виждат често, ми казаха че откакто се е решил да мобилизира част от армията си, решение, което му е струвало много, императорът е по-спокоен и дори весел." Лангенау обобщава разговорите си във Виена с външния министър по следния начин: „По време на скорошния ми престой във Виена открих най-добрите настроения от страна на императора и Вас за разбирателство с Русия, спомняйки си, че в последния ми разговор с Ваше Превъзходителство ми казахте, че във Виена човек е готов да стигне до предела на възможното, за да остане единен с кабинета на Санкт Петербург. Тъй като император Александър има същите идеи, не е съмнително, че с добра воля от двете страни може да се постигне споразумение. На наша страна имаме най-належащата нужда от поддържане на мира и никой не го оспорва. В случай на конфликт с Русия, ние ще трябва да се подготвим и срещу италианците, които трябва да накажем с камшик, ако отклонят част от силите ни на техния фронт и направят задачата ни с Русия много по-трудна, а политиката на Германия спрямо нас, се опасявам, че никога няма да бъде откровена, а близкото споразумение между Санкт Петербург и Берлин, едва ли ще позволи никакво пространство за действие на Русия".

Лангенау посочва, че образуването на славянски държави на границата с Австрия представлява дори по-голяма опасност за Австрия от войната с Русия. Въпросът е как да се „измъкнем от затруднението" по най-лесния възможен начин. Следователно „решаването на въпроса с Русия" изглежда най-доброто решение. Андраши казва на Лангенау, че никога няма да повтори политиката на граф Буол. „Освен че лая, и хапя." Но той вижда гаранция за европейски мир в сътрудничеството с Русия, докато обратният курс означава общоевропейска война.[576]

---

[575] Бюканън до Дерби, 11 и 17 ноември, от Виена. Бюканън е направил няколко посещения в Пеща през този период.

[576] Много пресилено, общоевропейска война няма как да избухне, Андраши се всема много на сериозно, нито императорът, нито военната партия, щяха да му позволят самоубийствена

Що се отнася до евентуален австроунгаро-английски съюз, Лангенау посочва, че в случай на конфликт с Русия, Англия ще се нуждае от армия, „каквато тя няма“. Такъв съюз, смята Лангенау, е всъщност съюз с Турция, „чиято жизненост е подкопана и чието правителство е признато от целия свят за противоречащо на съвременната цивилизация... Нейно Британско Величество едва ли може да се ласкае с това, че има някакво превъзходство във външните работи на страната си, а съюзът с Великобритания ще ни изложил на тежки изпитания поради внезапните промени, толкова чести в Англия, за които имахме съвсем скорошен пример в делата на Изтока.“[577]

Освен това Австрия не сключва съюз и поради много добрата причина, че Англия не ѝ предлага такъв; както вече е посочно, английският майор Гьоне добре се запознава със състоянието на австрийската армия и установява, че тя не е подходяща за английските цели (б. пр. поради своята слабост и многонационален състав).

Андраши е съгласен с гледната точка на Лангенау и преговорите с Новиков за сключване на конвенция започват едновременно с напускането на Виена от Лангенау и връщането му в Петербург.

В Райхщад е предвидена ситуацията по време на Сръбско-турската война от лятото на 1876 г. Сега решимостта на Александър да води война сам, налага ново прилагане на споразумението от Шьонбрун от 1873 г.

Андраши смята, че такава конвенция ще „осигури на народите на двете империи ползите от мира, не само за настоящето, но и за бъдещето, за много поколения“. По същото време във Виена са изготвени нови планове за мобилизация на Австрия, за да се нахлуе в Босна, ако настъпи благоприятен момент; а също и за готовност за удар в защита на австрийските интереси, ако е необходимо, срещу Сърбия или Русия.

Подозрението на Андраши към Горчаков изобщо не отшумява, той знае, че руско-турската война е „неизбежна“, колкото и Лангенау да настоява, че царят желае мир. Александър тогава все още се надявана временна окупация на турската територия като мандатьор на Европа; в противен случай той също смята самостоятелната война на Русия срещу Турция за неизбежна. Очевидно е, че при тези обстоятелства „споразуменията“ от Райхщад вече са остарели.

Едно от първите възражения, направени от австрийците срещу програмата на Горчаков от 2 ноември, е за изключването на Херцеговина от сферата на

война с Русия, за да жертва Австро-Унгария за пушечно месо на капризите на Дизраели и унгарската лудост!? Андраши разчита единствено на шантаж, „като плаши императора с плашилото на Кошут“ както точно го определя Игнтиев. (б. пр.)

[577] Лангенау до Андраши, 22 ноември. Лангенау е защитник на австро-руското приятелство и е доста подозрителен към Бисмарк, когото не харесвя, дори го нарича „негодник“, защото смята, че иска да вкара Австрия и Русия в конфликт. Благодарение на лоялния характер на царя, той смята, че: „Руската политика дава много по-малко основание за безпокойство, отколкото тази на „великия държавник“ на Шпрее.“ (Лангенау до Андраси, поверително писмо, 26 януари 1876 г.; също Wertheimer, Historische Blätter, II, 273-274.) Въпреки че Андраши през ноември 1876 г., все още не е сигурен докъде ще стигне Бисмарк в приятелството си, той лоялно му вярва. Андраши обаче знае, че докато император Вилхелм е жив, френско-руският съюз е немислим. Следователно правилно преценя идеята на Бисмарк, да въвлече Австрия във война, за глупава лудост (по-скоро параноята от коалиции). През зимата на 1876-77 г. Лангенау проявява много по-малка враждебност към Бисмарк.

австрийските военни действия. Франц Йосиф веднага отбеляза, че тази провинция е включена в Райхщад в областта на австроунгарското военно влияние: „Граф Андраши потвърди същото; той обясни пропускането на Херцеговина в известието, съставено в Райхщад, с грешка на перото (lapsus calami)." Андраши също възразява срещу израза „обща цел", който се среща в инструкциите на Горчаков, като „твърде абсолютен": „Това не е [каза той] общо действие, което преследваме; всичко, което можем да направим, е да не възпрепятстваме вашето настъхрение и да ви защитим от всякакъв вид коалиция. Когато влезете в Европейска Турция и Англия ще отговори с окупация на Босфора, ако тогава общественото мнение сред нас и други [държави] ни подстрекават срещу Русия, ние ще се поставим в позиция да посрещнем всяка парламентарна атака, като избегнем разрива с вас, а го заместим с предимството на сътрудничеството. Когато настъпи моментът за окупация на Босна, ще го направим под претекст, че защитаваме нашите собствени интереси.[578] 12

Защитавайки се от желанията, които Русия приписва на Австрия по отношение на Босна и Херцеговина, Андраши се опитва да убеди Новиков, че Австрия не се стреми към анексии и ще ги приеме само като *pis aller* (като най-лошото стечение на обстоятелствата). Що се отнася до действията на двете армии, Андраши ги поставя като паралелни, но не и съвместни действия, дори предварително съгласувани. Той се старае да омаловажи стойността на бъдещите австрийски придобивки и казва, че Виена всъщност работи в полза на Русия. Всичко това има за цел да противодейства на твърдението на Русия, че тя ще понесе тежестта и рисковете от войната, докато Австрия ще споделя само печалбите.

Андраши и Новиков продължават да уточняват детайлите и където е необходимо, да намерят компромис. Андраши вече смята войната за неизбежна и е решен да си осигури двете провинции. Сега той следва курс, който води директно към окупация на Босна и Херцеговина с помощта и сътрудничеството на Русия. По-горе бяха представени достатъчно доказателства, за да се покаже, че поради военната и финансовата си слабост, както и поради италианската опасност, Австрия добре знае, че не е в състояние да води война. Само настояването на Бисмарк за разбирателство с Австрия, налага на Русия да я вземе предвид, независимо дали Горчаков го осъзнава напълно или не. Тези фундаментални принципи трябва да се подчертават отново и отново.

Типичното (б. пр. унгарско) недоверие на Андраши към целите на Русия и към Горчаков се засилва в началото на декември.

Някакъв хановерец, твърдейки, че е прекарал 23 години в Русия и Влахия, преди това на служба в руския двор, остави на Бюканън документ[579], в който се твърди, че се разкриват тайните планове на Русия за война с Турция. Русия незабавно ще окупира Молдова и Влахия, за да се защити от Австро-Унгария която е единствената страна, способна да спре напредъка ѝ още в началото. След това Русия планира незабавно да окупира планинските проходи, които свързват Румъния с Австрия (с Унгария). За тази цел в момента се формира корпус и

[578] Депеша на Новиков от Виена, 15 ноември; Горяйнов, стр. 329-330.

[579] Бюканън до Дерби, 3 декември. Б. пр. очевидно е че става дума за налудничав фалшификат, или за измамник който иска да продаде „много ценната информация".

в Сърбия, в който са включени руски войници и инженери. Веднага щом руската армия премине Прут, този корпус ще премине Дунав от Сърбия във Влахия при Гладова (Кладово), където са в готовност транспорти за понтонни мостове от румънска страна, и ще заеме тесния проход на румънската граница при Верчорва [тесен проход между Дунав и Карпатите].

След това Русия веднага ще изгради отбранителни съоръжения в тези тесни проходи, за да направи невъзможно преминаването през тях от австрийска страна. Австрия може да атакува Русия само (1) през Буковина към Молдова, с Карпатите отдясно и руснаците отляво, за да затворят пътя; или (2) като навлезе на руска територия, за да принуди руснаците да се оттеглят от Румъния. Царят е дал думата си да не окупира Константинопол, но [вестникът продължава да твърди] Русия планира да окупира сръбската и българската граница на Румъния. След това, в случай на дълга война, когато Румъния е добре организирана, Русия ще завладее Дунав при Гладова и ще постави руски княз на сръбския престол и ще окупира Сърбия, Босна и Херцеговина и Черна гора до Адриатическо море. След това Русия ще окупира България и евентуално Константинопол. Русия загуби 38 години за завладяването на Кавказ и защо да не рискува още 30 години за Константинопол?

Всички руски пристанища на Черно море, според информатора, са укрепвани. Затова той настоява Австрия да укрепи планинските си проходи до самия им вход към Молдова и Влахия, „за да може Австрия винаги да настъпи да защитава главната си артерия, Дунав“. Това е руската заплаха, с която Андраши трябва да се справи. Спомняйки си дългата обсада по време на Кримската война и бавния, но решителен характер на напредъка, който Русия оттогава постигна в Кавказ и Средна Азия, това не звучи толкова невероятно, колкото вероятна е прогнозата за нейните планове в случай на австрийска съпротива.

През ноември Андраши все още изглежда донякъде несигурен в истинската позиция на Бисмарк в случай на криза. Лангенау съобщава от Санкт Петербург, че Вердер е на висока почит тук, и Лангенау смята, че „не е твърде далеч, ако се окаже, че Германия ще играе същата роля спрямо нас [Австрия], каквато Русия игра през 1870 г. по време на Френско-пруската война“.[580]

От края на ноември нататък, противно на тези опасения, до Андраши достигат други доклади от Русия, които показват, че тя просто не е готова за кампанията, нито дипломатически, нито финансово, нито от военна гледна точка. Следователно е взето решение войната да се отложи за пролетта.[581]

Освен това в Русия има течения, искащи мир, които се засилват, защото вече няма война, и „братята славяни“ не загиват, а в Константинопол има конференция на силите. Когато Лангенау се завръща в Русия, той съобщава, че все още да има ентусиазъм за войната сред населението и сред свръхразвълнуваните славянофили, но в армията „изобщо няма такъв“. Дори по-младите офицери са доста по-трезви в ентусиазма си за зимна кампания, а висшите офицери ми говориха за опасностите от ситуацията, казвайки че тази война всъщност изобщо не е необходима. От почти всички губернии, от събранията на дворянство-

[580] „Лангенау до Андраши, 22 ноември.

[581] Горчаков до Игнатиев, 24 ноември и декември n; SR, IV, 450 и 454-456.

то и много градове, към императора се стичаха обръщения в които се изразяваше лоялност и жертвоготовност в случай на война".[582]

Обръщението на петербургското дворянство обаче е за нуждата от мир, и съсредоточяване във вътрешните проблеми на страната, което е напълно реално. В правителството, особено Рейтерн, способният министър на финансите, е против войната. С изключение на панславистите и някои екстремистки вестници, „не се забелязва шовинизъм. „Голос" напоследък става много по-тих. Предвид желанието на царя, гореописаното обществено настроение в страната и моментно подобреното общо положение, шансовете за поддържане на мира стават малко по-благоприятни. Желанието за това е огромно."

Лангенау продължава да съобщава за симптоми, „които водят до засилени надежди за мирно разрешаване на настоящите трудности". Затова Андраши казва на Бюканън, че се надява, мирът да бъде запазен.[583]

Още по-голямо значение за облекчаването на страховете на Андраши имат речите на Бисмарк на парламентарната вечеря (1 декември) и в Райхстага (5 декември). В тях канцлерът изразява незаинтересоваността на Германия по Източния въпрос, но отправя предупреждение към Русия и света, че няма да позволи „съществено нарушаване" на правата и целостта на Австро-Унгария. „Целостта и стабилността на Австрия са необходимост за европейския баланс на силите, и съответстват на симпатиите и традициите на германската нация... Австрия може да се окаже принудена да участва във войната. Но мисията на Германия е да гарантира съществуването на Австрия и нейната цялост на картата на Европа." Германия не може да понесе „жизненоважното нараняване" на Австрия, и ще бъде принудена да се намеси. „Германия е отвесът, който изправя малката фигура."[584]

Бисмарк доразвива идеите си пред Каройи и дава уверения на Андраши също чрез Щолберг. Но той „не вижда точката, в която има опасност за Австрия и Русия, пътят им да се раздели. Ако забележе такова нещо, със сигурност ще го забележе". Пред Каройи той характеризира като „клюки от мюнхенска бирария" съобщенията за концентрацията на руски войски на галицийската граница. Франц Йосиф и Андраши са много доволни и Андраши написва на Бисмарк топло писмо с признателност и подкрепа. Канцлерът е изключително доволен от това писмо, а император Вилхелм написва в полето коментара си „Прочетено с голямо задоволство". Бисмарк отбелязва пред Каройи, че често е обмислял да докаже любовта си към Австро-Унгария, защото тя толкова често е погрешно тълкувана и несподелена.[585]

С тези речи Бисмарк цели да отправи твърдо предупреждение към Русия и Англия в навечерието на Константинополската конференция, че няма да

---

[582] Лангенау до Андраши, 27 ноември; Швайниц (I, 367) съобщава за същото отношение сред мобилизираните офицери.

[583] Лангенау до Андраси, 3 декември; Бюканън до Дерби, 2 декември и 16 ноември.

[584] Всъщност въпросното изказване е провокирано от въпроса на царя и Горчаков, за поведението на Германия при руско-австроунгарска война. (б. пр.)

[585] За речите и докладите Хорст Кол (редактор), Die politischen Reden des Fürsten Bismarck (Берлин, 1902), VI, 446; Бисмарк, Gedanken und Erinnerungen, II, 211-214; Вертхаймер, II, 306-309, 362-364, 357-376- Вижте също SR, IV, 445.

позволи пренебрегване австрийските интереси; и да каже на Русия, че конвенция с Австрия най-добре отговаря на неговите желания.

Думите му не оказват влияние върху Игнатиев или Елият, но постигат целта си в Санкт Петербург. Във Виена има негодувание заради привидната показност на покровителствено отношение на Бисмарк към Австро-Унгария[586], и ако прочетем кореспонденцията на Кароли и Андраши от този момент нататък до избухването на войната и след това, става ясно, че разбирателството между Германия и Австрия не е брак на равнопоставени; Андраши по-скоро остава вярното протеже на Варзинския Юпитер, нетърпелив да се подчини на желанието на покровителя и да се вдъхнови от кимването на Бисмарк, вярвайки, че политиката му ще срещне одобрението на германеца.

Въпреки това, Андраши за първи път може да почувства, че знае със сигурност, че ако се стигне до най-лошото и ако чрез руски хитрости Австрия бъде принудена да се бие, Германия няма да позволи да бъде смазана или да престане да съществува като „независима велика сила в Европа".[587]

Татищев казва, че приемането на речите на Бисмарк от руското обществено мнение е също задоволително. През есента на 1876 г. между Русия и Германия възникват известни търкания, тъй като Русия настоява да събира митническите си такси в злато. С речта си в Райхстага, Бисмарк на практика одобрява цялата източна политика на Русия и заявява, че всичко, което Русия изисква от Германия, е неутралитет в случай че царят сметне за необходимо да предприеме действия срещу Турция. Следователно Русия не иска от Германия никакви услуги, които да оправдаят искането на търговски отстъпки от Германия в замяна. Това създава изключително благоприятно впечатление в Санкт Петербург. Когато Убри изразява задоволството си на Бисмарк, канцлерът казал: „Добре, но сега направете нещо за нашата търговия" и заплашил, че Германия ще повиши митата си върху руското зърно, ако Санкт Петербург продължи да прилага своята висока протекция. Задавайки въпрос на Убри за Австрия, Бисмарк казва, че Германия ще промени отношенията си с Австрия, ако тя се откаже от споразумението на тримата императори и започне да води политика, която е непочтена или враждебна към Русия. Също не вярва, че Англия ще се яви като въоръжен защитник на Турция и съветва Русия да води силова политика спрямо Румъния, защото Германия няма да защити княз Карол, в случай на руско навлизане в страната чрез сила.

Дали войната трябва да бъде отложена за пролетта, Бисмарк казва, че е „решение на Русия". Русия трябва да помни, че могат да настъпят бързи промени; в Англия или в Германия, в рамките на два или три месеца „и как може да знаем какво може да се случи след три или четири години?"

---

[586] Бюканън до Дерби, 3 декември, където се съобщава, че речта на Бисмарк на вечерята е приета „със задоволство в Австрия, но печата щеше да е по-доволен, ако изразите му за Австрия бяха по-малко покровителствени. „Фремденблат" намеква, че готовността на Германия да помогне на Австро-Унгария в случай на неуспех във война по Източния въпрос изглежда е адресирана до нейния южен съсед, а не до Русия." Вж. също Пржибрам, II, 20-25.

[587] Бисмарк, Gedanken und Erinnerungen , II, 213.

Според Убри, по този начин Бисмарк, „се стреми да подтикне руския двор към решителни действия“ и канцлерът казва, че със сигурност ще заеме твърд тон спрямо Австрия, „ако тя не се откаже от антируските си предразсъдъци“.[588]

В сключението на първата конвенция относно военните операции, спорът се съсредоточава около три точки: (1) степента на участие, която ще бъде позволена на Сърбия и Черна гора във войната; (2) правото на Австрия да окупира и евентуално да анексира Херцеговина в допълнение към Босна; (3) статутът на България по време и след войната.

В началото на преговорите Горчаков заявява, че Русия ще се нуждае от Сърбия и Черна гора като бази за операции. Абсолютният неутралитет за двете държави е очевидно невъзможен; също не желае да се позволи на австроунгарските войски да влязат в тези земи. Андреши обаче не допуска Сърбия и Черна гора да влязат в сферата на руското военно влияние, нито дори, в началото, армиите им да помагат на руснаците. Той се опасява, че така война.ата ще придобие панславистки облик. Страхът от руското влияние в тези страни го кара да иска ако Сърбия и Черна гора, благодарение на руската победа, получат увеличение на територията, това разширение за Сърбия да бъде в Херцеговина, а за Черна гора - в Стара Сърбия и Албания.

Тогава Новиков излиза с компромисно предложение. Русия ще се ангажи войските ѝ да не действат в Сърбия или Черна гора, но Австрия трябва да заяви, че ако турските войски нахлуят в някоя от тези страни, на руската армия ще бъде позволено да нападне врага там. Андраши не иска и да чуе за това. Той вярва, че решаващият фактор тук за Русия е политически, а не военен. Той не вярва, че Турция ще изпрати войски в Сърбия или Черна гора срещу враг, нахлуващ през Румъния, защото това дава на Русия възможност да ги откъсне от Константинопол. Чрез окупацията на Сърбия, Русия има за цел да се постави начело на славянското население в Турция. Дори и да възнамерява само военнновременна окупация, Андреши смята, че Русия, „която днес вече командва правителството на Сърбия“, ще „поеме цялото правителство в свои ръце“, ако окупира страната.[589]

Той смята, че е малко вероятно тя някога да се откаже отново от Сърбия, предвид славянска солидарност, което ще има неизбежен ефект върху славянското население на Австрия и означава, че Белград винаги ще бъде управляван от Санкт Петербург.[590]

Така рано или късно ще се стигне до сблъсък с Австрия. Следователно Лангенау е упълномощен да отхвърли всяко искане на Горчаков към Андреши.

---

[588] Убри до Горчаков, Доклад, 29 декември 1876 г., в Татишчев, II, 346-349.

[589] Wertheimer, Historische Blätter, III, 451.

[590] Лангенау до Андраши, 26 декември. Андраши се опитва да увеличи влиянието си в Сърбия през декември и януари. С Милан той организира преврат, който доведе до оставката на Ристич. Милан предлага премиерския пост на Маринович, който е на специална мисия в Санкт Петербург. Маринович обаче отказва и Ристич се връща на власт до края на януари. Твърди се, че е предложил на Горчаков да използва 80 000 сърбска армия за войната, но Александър не иска да има нищо общо с Ристич и със Сърбия изобщо. Маринович се връща в Белград с празни ръце и Сърбия отново започна да гледа към Виена. Кореспонденция от Лангенау до Андраши, по-специално депеши от 22 декември, 6 януари и 17 януари. Вж. Schwemitz, I, 367-368 и 377.

По-скоро той трябва да посочи обещанията на Австрия в Парижкия договор от 1856 г. да посредничи в случай на конфликт между Русия и Турция и да не търпи нахлуването на руски войски в Румъния. Австрия, казва Андраши, не протестирала срещу подобна вероятност, а ще трябвало да се оправдае пред парламента, като посочи, че Румъния е единственият път, отворен към Русия. Но не е съществува такава военна необходимост за руската окупация на Сърбия. Един поглед към картата показва, че това може да има само политическо значение и правителството, което го разреши, ще предаде интересите на монархията.[591]

Андраши обаче успокоява[592], че няма да протестира, ако в хода на военните действия, поради военна необходимост, се наложи руски военни части да преминат на сръбска територия, ако са преследвани от турците и нямат път за отстъпление, но само дотолкова.[593]

Очевидното недоверие на Андраши към Русия по този въпрос предизвиква гнева на Горчаков: „Невъзможно е да не забележим [в инструкцията до Новиков на 5 декември] малката добронамереност, която прозира през възраженията на Андраши. Той сякаш губи от поглед всички нюанси, които разделят доброжелателния неутралитет не само от абсолютния неутралитет, но дори от враждебността, прикрита под привидността на неутралитета. Претенцията да ни се забраняват всякакви действия в Сърбия и Черна гора разкрива настроения, които аз се въздържам да характеризирам. Трябва да сте непреклонни по този въпрос. Ако към тези симптоми се добавят и действията на австроунгарските агенти в Черна гора[594] целящи отделяне от всякаква солидарност с общата кауза на източните християни, няма място за назидание относно действителната политика на Виенския кабинет; въпреки доверието, което сме възложили на на Андреши, и трябва да признаем традициите, които винаги са затруднявали разбирателството ни с Австрия.[595]

Но идеята на Андраши е и остава, че Сърбия и Черна гора, с разделящата ги част от Херцеговина, и Нови пазар, трябва да бъдат неутрална територия, недостъпна както за руснаци, така и за австрийци и следователно предотвратяваща непосредствения им контакт.[596]

Колкото и отзивчив да желае да бъде Андраши, той не може да приеме Сърбия и Черна гора като бази за руския лагер срещу Турция. В същото време

---

[591] Андраши до Лангенау, Тайно писмо, 26 декември; също Hzstorzsche Blatter, III, 452.

[592] Действията на Русия по това време, като поставя славянофилския водач княз Черкаски начело на Гражданската канцелария, прикрепена към щаба на главнокомандващия велик княз Николай Николаевич, и желанието му да покани Черняев в щаба на руската армия в Ливадия, не са успокояващи за Андраши, който се опасява, че Русия обмисля панславистка война. Schweinitz, I, 368-369. Черкаски е водач в Московския славянски комитет и съратник на Аксаков и Самарин.

[593] Новиков до Горчаков, 12 декември.

[594] Андреши иска да постигне по-добри граници за Черна гора на Константинополската конференция, а Горчаков го обвинява, че желае Сърбия и Черна гора да влязат в сферата на австрийско влияние. Виж Швайниц, I, 371.

[595] Горяйнов, стр. 331-332, цитирайки писмото на Горчаков до Новиков от 5 декември.

[596] Александър по отношение на този пасаж от телеграмата на Новиков прави следното наблюдение: „Всичко това не може да се приеме и не разбирам как Новиков би могъл да обмисли подобни условия"; депеша на Новиков от 26 ноември, Горяйнов, стр. 332.

лично признава, че в случай на война Сърбия и Черна гора не могат да бъдат държани настрана от нея, и съответно до края на декември беше постигнат компромис.[597] Австрия се съглася за въоръжено сътрудничество на Сърбия и Черна гора с Русия извън пределите на собствените им страни, а Русия от своя страна се отказа от правото на окупация на Сърбия от руски войски.[598]

Андраши отстоявапозицията си по останалата част от спора и печели. Член VIII от Януарската конвенция постановява, че „Сърбия, Черна гора и частта от Херцеговина, която разделя тези две княжества, ще образуват непрекъсната неутрална зона, която армиите на двете империи не могат да преминават и която има за цел да ги предпази от всякакъв непосредствен контакт."[599]

Спорът дали Херцеговина, както и Босна, са дадени на Австрия в Райхщад, е не по-малко труден. Австрийският текст, публикуван от Прибрам, го посочва, за разлика от руският текст. На 15 ноември Франц Йосиф ясно казва на Новиков, че Херцеговина е включена в Райхщад; на 5 декември Горчаков отрича също толкова категорично, че „думата Херцеговина някога е произнасяна в този смисъл". В същия ден Горчаков отстъпва и упълномощава Новиков да се съгласи с окупацията на Херцеговина (с изключение на Нови пазар) от Австрия. Правдоподобното обяснение е, че Андраши е научил от Татищев, тогава голям защитник на австрийско-руското приятелство, че Русия ще отстъпи не само за Босна, така и за Херцеговина по необходимост; следователно Андраши е сигурен в позицията си и устоява на крайните условия, докато Горчаков не отстъпи. Съответно Горчаков осъзнава, че Андраши е сключил твърда сделка, и възрастният канцлер от този момент до Берлинския конгрес многократно търси друга комбинация, която да освободи Русия от тази конвенция с Австрия.[600]

Въпросът за статута на България е свързан с Константинополската конференция, която заседавала по време на приключването на тези преговори. Андраши няма възражения срещу руската окупация на България в случай на война, както Горчаков е предложил на 2 ноември; но Андраши веднага настоява, че Русия трябва да се оттегли от България в края на войната.[601]

Неразривно свързан с въпроса по това време е страхът на Андраши, че Русия ще настоява за „временна" окупация на България като гаранция *sine qua non* за изпълнението на програмата на Константинополската конференция. Когато Игнатиев най-накрая в Константинопол се отказва от тази гаранция, Андраши диша по-спокойно за разпоредбата в член I, която предвижда „по-голяма степен на автономия, подкрепена от съществени гаранции" за България „според [Константинополската] конференция", отколкото за Босна и Херцеговина.

По повечето спорни точки обаче Андраши печели. Русия не осигурява използването на австрийската железопътни линии или австрийските речни параходи. Херцеговина е добавена на Босна за австрийска окупация; Сърбия и Черна гора, заедно с Босна и Херцеговина, са изключени от сферата на руското

---

[597] Андраши до Каройи, 28 януари; Вертхаймер, II, 386.

[598] Горяйнов, стр. 333.

[599] Прибрам и Кулидж, Тайни договори, II, 198-199; също GP, II, 114.

[600] Което е голяма негова грешка, резултат от накърненото чостолюбие, защото с този глупав спор Русия сама обезсмисли своята победа във войната! (б. пр.)

[601] Вертхаймер, II, 384; SR, IV, 438.

военно влияние, въпреки че двете княжества имат право да обединят силите си с тези на Русия извън собствената си територия. Конвенцията е подписана в Будапеща на 15 януари 1877 г. и предвиждавтора или „Допълнителна конвенция", която да се погрижи за териториалните промени, произтичащи от войната.[602] За Русия, разбира се истинският *piece de resistance* (шедьовър) на конвенцията е член II, който предвижда доброжелателен неутралитет на Австро-Унгария и задължава Австрия също да работи дипломатически срещу намесата или посредничеството на която и да е друга сила.

Що се отнася до окупацията на Босна и Херцеговина, на Австрия е позволено да избере по свое усмотрение време и начин за това.

Докато Константинополската конференция се събира, тези подробности са разработени в Будапеща между Андраши и Новиков през декември. Генерал Обручев предприема специално пътуване до Виена точно преди Коледа, за да помогне за изготвянето на териториалните разпоредби.[603] Самото подписване е забавено от напредъка на Константинополската конференция. Новиков е упълномощен на 26 и 27 декември да подпише.[604]

Завършената конвенция е предмет на обсъждане на имперски съвет в Хофбург във Виена на 28 декември, проведен под председателството на Франц Йосиф, който пристига от Прага за целта. Каройи, който е пристигнал във Виена два дни по-рано от Берлин, присъства, както и Андреши и министрите на финансите и войната. Родич пристига във Виена същата вечер[605], и след съвета Каройи веднага се връща в Берлин[606], където на 30 декември дава на Бюлов чернова на завършения документ. Бисмарк през цялото време проявява най-приятелски интерес към конвенцията и сега получи новина за него.[607]

Но упълномощаването на Новиков да подпише е отложено с още две седмици. Накрая, на 15 януари в Будапеща, конвенцията е сключена и подписана.

---

[602] Основота на тази първа конвенция е подготвена от посещението в Русия през август 1876 г. на австрийска военна мисия, водена от принц (генерал) Виндишгрец. Редовният австрийски военен аташе в Русия е полковник (барон) Бехтолсхайм. Лангенау до Андраши, 13 и 16 август.

[603] Обручев оставя карта с границите на България и Албания, очертани в червено. Няма доказателства Андраши по това време да възразява срещу тази карта, тъй като е очаквал Константинополската конференция да се провали; и я слага на бюрото си за бъдещи справки.

[604] Горяинов, стр. 333.

[605] Бюканън до Дерби, 28 декември. Бюканън смята, че все още нищо не е направено с оглед на навлизането на австроунгарските войски в Босна и Херцеговина, освен установяването на складове по границите „и по-специално в Спалато (Сплит), където всичко е в готовност за влизане на армия в провинциите". Сравни Йорга, стр. 177, Телеграма от агента във Виена, 30 декември.

[606] Каройи до Андраши, , 30 декември.

[607] Бюлов до Швайниц, 29 ноември, GP., II, 109, „Германия все още очаква новини за тайното споразумение между Русия и Австрия, както е посочено в писмото на император Александър от 2 ноември и в докладите на Швайниц." Следователно Германия желае пълна информация възможно най-скоро. Когато Бисмарк получава проекта в началото на януари, той хвали Андраши, че е избегнал сблъсък между Русия и Австрия. Германският канцлер обаче изразява съмнение дали в случай на поражение Русия ще следва решенията на конвенцията относно Сърбия. Той и особено престолонаследникът Фридрих Вилхелм, са доволни от всяка придобивка, което Австрия може да направи на Изток в съгласие с Русия. Wertheimer, Historische Blatter, III, 460.

Русия отлага подписването, докато провалът на Константинополската конференция не направи австрийско-руското споразумение необходимо за успешното водене на война на Балканите.

Втората или „Допълнителната" конвенция, както е посочено в Първата, трябва да уточни териториалните промени след войната. Разговорите в Райхщад не предвиждат директна руско-турска война, а имат предвид промените, произтичащи от сръбско-турската война. Следователно те вече не са актуалин и Лангенау смята, че Русия, безпорен победител във война с Турция, вече няма да се задоволи с постигнатото в Райхщад: „Следователно, ако трябва да изразя мнение, то е да се постигне споразумение между Русия и Австрия. Германският канцлер обаче изрази съмнение дали в случай на руско-турска война, всички възможности, които могат да възникнат, трябва да се уточнят, не чрез общи споразумения и дискусии, а по-конкретно чрез писмена конвенция, ако досега не е подписана. Вярвам, че желанието на император Александър да има разбирателство с нас е искрено и съм сигурен, че кабинетът на Санкт Петербург ще бъде много добре разположен да премахне от програмата си това, което считаме за вредно за нашите интереси".[608]

Готовността на Русия изобщо да сключи подобна конвенция, да ограничи предварително териториалните си придобивки чрез споразумение със сила, която не обещава нищо друго освен доброжелателен неутралитет и която може да спечели от войната почти наравно с Русия, е на пръв поглед поразителна. Австрия може много повече да спечели, отколкото да загуби от подобни споразумения. Тя не само на хартия определя границата и лимита на руското настъпление, но е сигурна, че една победоносна Русия в часа на своя триумф, не може да игнорира претенциите и жизненоважните интереси на омразния си дунавски съперник. Новата конвенция ще разпредели не само австрийските и руските придобивки, но и тези на Сърбия и Черна гора, която въпреки отстъпничеството си, все още е любимото дете на Русия.

Андраши изготвя първия проект на „допълнителната конвенция". Той е изпратен на 20 януари до Горчаков, който прави някои леки промени и го връща на 7 февруари. След това Андраши изготвя „трети" проект и го изпраща на 28 февруари до Лангенау в Санкт Петербург, където трябва да бъде взето окончателното решение по него.[609]

Разликите всъщност са малки. Горчаков смята, че Нови пазар трябва да бъде предоставен на Сърбия и Черна гора, и желае черногорски достъп до морето (пристанището Антивари). Андраши първоначално не възразява за Нови пазар, но по-късно категорично настоява, че австрийските перспективи към Солун не трябва да бъдат застрашавани и Нови пазар трябва да остане турски и е категорично против отстъпването на Антивари.

Друг въпрос също тревоже Андраши. Той иска ясно да се разбере, че предвидените промени ще влязат в сила едва с края на войната и последващото разпадане на Турция. Той посочва на Лангенау, че се опасява от евентуално специално руско отношение към България по време на войната, защото между нея и Босна и Херцеговина, съществува голяма разлика. България притежава всич-

[608] Лангенау до Андраши, 22 ноември.

[609] Андраши до Лангенау, 28 февруари; Wertheimer, Historische Bléitter, III, 456-458.

ки условия за независимо, автономно съществуване, каквито липсват в Босна и Херцеговина. Докато заемането на двете провинции по време на войната ще означава постоянна окупация, Андраши не иска Русия да се възползва по подобен начин от временната си окупация на България, за да въведе промени с постоянен характер. Затова той настоява Русия да напусне България след войната и че предвидените териториални промени трябва да дойдат едва след разпадането на Османската империя, причинено от войната. Горчаков се опасява от лошия ефект върху руското обществено мнение от анексирането на славянските територии (Босна и Херцеговина) към Австрия, се опитва да получи обещание от Андраши, че те няма да бъдат присъединени към Унгария, заклетия враг на славянския свят.

Когато е разпитван от Новиков, Андраши отказва да се изкаже категорично, но му обяснява, че Босна и Херцеговина в крайна сметка ще бъдат включени в Хърватия и Славония, тоест в славянските провинции, а не в Унгария. Но тези славянски провинции са под управлението на Унгария.[610]

В Азия, пише Горчаков на Новиков, имайки предвид само Батуми и някои съседни територии, е необходим добро разграничение. Въпреки че фигурира в „Споразумението" от Райхщад, Андраши сега не е жела да бъде включено в конвенцията, защото Австрия няма общи интереси с Русия в Азия.

Горчаков също настояваше за включването в конвенцията на параграфа, отнасящ се до конгреса след войната. Той го предлага за пръв път в инструкциите си до Новиков на 2 ноември и сега успява да осигури приемането му.

Историкът не открива реални доказателства, че при изготвянето на Будапещенската конвенция, Андраши е имал силни протести срещу „Велика България" очертана на Константинополската конференция. По това време той е загрижен за две неща: (1) спечелване на Босна и Херцеговина за монархията; и (2) предотвратяване на постоянна руска окупация на България.[611]

След като е постигнал тези две цели, той не се чувства в позиция да бъде по-задължбочен по отношение на България. Той не иска да поеме върху Австрия отговорността за проваал на руската програма на Константинополската конференция и вероятно подписва Будапещенската конвенция с предположението, че след сключването на мира, ще повдигне въпроса, за да осъществи желаната от него България. Но България, създадена от Константинополската конференция, е просто автономна България (разделена на две области) под турски сюзеренитет, а не е суверенна държава. Андраши смята, че това едва ли е нещо повече от прилагането на декемврийските реформи към християнските български вилаети.

Когато Лангенау представя окончателния проект на Андраши пред Горчаков, съгласно инструкциите от 28 февруари, той завардя руския канцлер в лошо настроение, очевидно поради стомашни проблеми, от които страда. Той прави кисела гримаса, настоява за необходимостта от пълна яснота в конвен-

[610] Писмо на Новиков от 5 февруари, Горяинов, стр. 335. От 1880 г. Босна и Херцеговина са поставени под контрола на министерството на финансите и са управлявани така до 1914 г.

[611] Горяйнов, стр. 335; Вертхаймер, II, 393; също Вертхаймер, „Хирторише блатер", III, 458. SR, IV, 438; Вертхаймер [Андраши], II, 393.

цияна и изглежда склонен да отложи подписването, което „в края на краищата не е спешно“, за неопределено време.[612]

Лангенау вярва, че в края на краищата той иска да попречи на Австрия да получи Босна и Херцеговина. Тази промяна у Горчаков несъмнено се дължи на току-що взетото решение (26 февруари) да изпрати Игнатиев на обиколка из западните столици, молейки за благословията на Бисмарк и санкцията на Англия във войната срещу Турция.

Лангенау приписа всичко това на новото руско желание за мир. Повероятно е Горчаков, осъзнавайки, че си навлича неприятности, да не е пожелал да подпише документа, докато не е абсолютно сигурен, че няма друг начин. Дали изпращането на Игнатиев съответства на променящо се желание за мир в руския двор или по-скоро е последен опит да се обедини Европа зад Русия, преди тя да обяви война, ще бъде обсъдено в следващата глава.

Европейският мандат обаче е химера и Горчаков скоро е принуден да го признае като такъв.

Карцов директно обобщава дилемата, пред която е изправена Русия по отношение на Австрия, и решението, което Санкт Петербург е взел, със следните думи: „Недостатъкът на споразумението с Австро-Унгария е достатъчно очевиден. Австро-Унгария позволява на Русия да воюва, докато за себе си тя [Австрия] запази свобода на действие и за този неутралитет иска Босна и Херцеговина. По едно време общественото мнение у нас подкрепяше обявяването на война на Австрия, но тази идея беше изоставена. Принц Бисмарк предупреди, че Австрия е необходима на Германия поради причини, свързани с политическия баланс (на силите) и следователно Германия няма да позволи на Австрия да бъде нанесен смъртоносен удар. Когато обаче турците отхвърлиха първо решенията на Константинополската конференция, а след това и Лондонския протокол, Русия е изправена пред алтернатива: или да приеме австрийските условия, или изобщо да не води война. Последната алтернатива е невъзможна поради ентусиазма, обхванал руските кръгове, и славянофилските симпатии на дворцовото общество. Нямаше какво да се направи и е необходимо да се подчини на неприятната необходимост. На 3 [15] януари 1877 г. е подписана военна конвенция между Русия и Австро-Унгария. Русия се озовава в изолирано положение, зависима от добрата воля на т. нар. си съюзник Австро-Унгария. Нашата действаща армия на брегoвете на Дунав е разположена, по думите на поета, ...като някаква тежка сфера, висяща във въздуха.“

При такива обстоятелства, най-елементарното чувство за самосъхранение ни диктува да пазим всяка точка от конвенцията като зеницата на окото си. В противен случай Австрия ще получи не само възможността, но и моралното право да отдръпне ръката си от нас и да я протегне към нашия противник Англия“.[613]

Ето я същината на въпроса от руска гледна точка. Горчаков предпочита да се впусне в начинанието срещу Турция, или с европейска санкция, или с ди-

[612] Лангенау до Андраши, 9 март; сравни Wertheimer, Historische Blatter, III, 457-458.

[613] Карцов в „Русская старина“, том 135 (юли 1908 г.), стр. 3-4; вж. Шувалов до Горчаков, писмо от „януари 1877 г.“ в SR, IV, 744: „Отношението на Андраши към Англия през 1876 г. е систематично отричане на съгласието му с нас и аз мога да го докажа.“

ректната подкрепа на принц Бисмарк (което, поради позицията на Германия в Европа, е еквивалентно на европейска санкция).

Но принц Бисмарк отказва последното и санкцията на Европа се е оказва ефимерна мираж, както на Константинополската конференция, така и отново по време на пътуването на Игнатиев до западните столици. Така Русия има алтернативата или изобщо да не води война, или да се съгласи с австрийските условия. „Беше необходимо да се подчини на неприятната необходимост“ и когато до средата на март планираният протокол е пред провал, Горчаков и Александър подписват втората конвенция с Австрия. Неприятното в случая е, че Горчаков я подписа само защото няма друг изход, а година по-късно, когато хамутът на договора с Австрия започна да притиска руснаците, Горчаков отново се опитва да осъществи европейски мандат, който да освободи Русия от досадното австрийско партньорство.[614]

За Андраши запазването на връзката с Лондон има второстепенно значение след стриктното спазване на Будапещенската конвенция. Тя го задължава да се присъедини към руските хрътки, стига хрътките да са в крак; ако хрътките излязат извън контрол, тогава той е готов да се присъедини към турския заек.

Според Лангенау, самият Александър дава окончателната заповед за подписване на допълнителната конвенция. Барон Жомини казва на Лангенау, че царят не вижда причина споразумението да не бъде подписано и самият Александър го потвърждава. Така на Новиков е дадена заповедта да я подпише; той го прави в Будапеща на 17 март, но конвенцията е сключена по-рано, на 15 януари.[615]

С „допълнителната конвенция“ на Австрия е обещна Босна и Херцеговина, „с изключение на частта [Нови пазар], разположена между Сърбия и Черна гора, за която двете правителства си запазват правото да постигнат споразумение, когато настъпи моментът за нейното разпореждане“.

Императорът на цяла Русия от своя страна се съгласява да ограничи „евентуалните си анексии в Европа до регионите на Бесарабия, като възстанови старата граница на империята преди 1856 г.“ Що се отнася до малките разширения, (а) „създаването на голяма компактна славянска или друга държава“ е изключено; (б) като компенсация България, Албания и останалата част от Румелия могат да бъдат конституирани в независими държави; (в) Тесалия, част

---

[614] Карцов, в Русская старина, кн. 135, стр. 4-5: „Каквито и недостатъци да притежаваше нашето споразумение с Австро-Унгария, то безусловно изпълни функцията си да защитава действията на нашата армия. След една от битките при Плевна, граф Андраши се обърна към нашия посланик Е. П. Новиков и му заяви: „Възползването от чуждото нещастие никога не носи късмет. Имам някои наблюдения, но ще изчакам, докато все още имате листа по ботушите си.“ Австрия дори не помръдна с пръст против нас, нито когато военната съдба спря да ни се усмихва, нито когато турската армия и крепостите започнаха да капитулират една след друга пред победоносните руски войски. „Възникна мнението, че разривът с Австрия е резултат от интригите на руската панславистска партия и поради традиционната хитрост [безскрупулност] на Виенският кабинет. В защита на последната версия се яви официалният архивист на министерството на външните работи С. М. Горяйнов („Боссфор и Дарданелы“, Санкт Петербург, 1907 г.). Всъщност виновникът за краха (на австрийско-руската дружба) е не друг, а създателят на австрийско-руското споразумение А. М. Горчаков.“

[615] Андраши до Лангенау, 2 телеграми, 17 март; Лангенау до Андраши, 9 и 18 март; Вертхаймер, II, 394.

от Епир и остров Крит можеха да бъдат присъединени към Гърция; (г) Константинопол трябва да бъде свободен град.[616]

Така Горчаков трябва да плати цената, поискана за австрийския неутралитет. Андраши казва: „Ако руснаците спазят договора, тогава те ще влязат във война, която ще им осигури в най-добрия случай Бесарабия и малка територия в Мала Азия; в Европа обаче те са обвързани за всичко с нашето съгласие. Ако обаче не спазят договора и ни принудят към въоръжена намеса, Русия ще застане с отслабената си армия на Балканите, където можем да ги откъснем от базата им, докато Англия с флота си ще им заповяда да спрат в Константинопол."[617]

Андраши обаче не постига трайно решение на Източния въпрос. Той посява нови семена за конфликт с Русия. Дали придобиването на Босна и Херцеговина за Двойната монархия е успех или бедствие, дори от вътрешна гледна точка, е извън обхвата на тази книга.[618]

Подписването на Конвенцията също не слага край на руското недоверие към Балплац. В доклада си от 19 март, два дни след подписването на конвенцията, Лангенау отново изяснява „голямото недоверие в Русия в момента относно евентуалната политика на Австро-Унгария в случай на руска война срещу Турция и страха, че след като Русия навлезе дълбоко на Балканите, Австрия ще я нападне в гръб". Той обаче вярва, че това недоверие е здраво вкоренено в руското съзнание и го отдава на спомените за Кримската война, като смяга, че Русия така и не е осъзнала промяната, настъпила оттогава в отношенията между двамата монарси и възраждането на политиката на „свещенния съюз".[619]

Когато това недоверие му е изразено в лицето, Лангенау обикновено може да създаде успокояващо впечатление, като посочи, че дори Русия да разполагаше с 400 000 армия на границата си, Австрия не е мобилизирала нито един кон, не е реквизирала или закупила нито един кон в допълнение към мирновременния състав на армията си, така че нашите собствени интереси изискват да поддържаме най-приятелски отношения с най-близкия си съсед".[620]

Както Шувалов пише на Горчаков „по въпроса, който ни занимава, съюза на трите двора ни предложи всички неудобства на съюз, без да представи в замяна предимствата".[621] Въпреки конвенцията, Шувалов смята, че при първа подходяща възможност Австрия ще се хвърли в обятията на Англия и ще сключи коалиция с нея.[622]

---

[616] Руският проект посочва само Румелия и България за автономни княжества, и австрийски протекторат на Албания; руският проект дава на Гърция Тесалия и Епир, австрийската Тесалия и Крит. Тук, както и в цялата конвенция, австрийската концепция изглежда е по-добре въплътена в завършения документ. Вж. Rupp, Amer. Hist. Rev. XXX, 505.

[617] Вертхаймер, II, 394-395. По този начин Андраши възнамерявал да участва в налагането на мира и да ограничи руските претенции в България.

[618] Яси, стр. 115, 370 и 411 сл.

[619] За липсата на подкрепа в общественото мнение в Русия за съюз с Австрия вижте Карцов в „Русская старина" за февруари 1908 г., стр. 347-348.

[620] Лангенау до Андраши, 19 март.

[621] SR., IV, 744-745; писмо с дата „януари 1877 г."

[622] Стига обаче, Русия да го позволи, и тя точно това направи със Санстефанския договор! (б. пр.)

Кароли отдавна съобщава, че Берлин, очаква да получи пълна информация за преговорите в Будапеща. „Ако това не се случи“, съобщава Кароли, ще застрашим добрата воля, „която е от толкова голям интерес да спечелим за нас от Германия по отношение на италианските изненади“.[623]

Когато на 30 декември му е предоставен проектът на първата конвенция, Бисмарк казва: „Доволен съм“; единственият интерес на Германия е нейната консолидация и това да види другите държави, като Германия, в същото чувство на задоволство. Бисмарк смята, че е в интерес на Австро-Унгария, ако предвиденото развитие действително се осъществи, т.е. ако войната се случи, както е предвидено в конвенцията. Следователно той е на мнение, че Виена не трябва да прави нищо, за да подсилва дипломатическото поражение на Санкт Петербург. Защото това несъмнено ще доведе до падането на Горчаков и замяната му от Игнатиев.[624]

Когато Солсбъри е във Виена през ноември, той чува мнението на Андраши, че войната не е най-лошото от всички възможни злини.[625]

През март Андраши изпраща на Бисмарк всички документи, свързани с „допълнителната конвенция“, и сега се среща с Бисмарк с пожеланието царят да извади меча. „Добавете“, пише австроунгарският министър на Каройи, „че за съжаление засега този документален материал може да претендира само за академична стойност. Русия сякаш не мисли за активна политика, а за нас е много трудно, да предприемем инициатива в тази посока.“[626]

Император Вилхелм също е доволен от „допълнителната конвенция“, след като вече не трябва да се страхува от сблъсък между Австрия и Русия.[627]

Съобщавайки за втората конвенция на Бисмарк, Андраши иска никой от германското министерство, освен Бюлов, да знае за нея. Той (и неинформираният Бойст) наистина успяват да държи англичаните почти в неведение, не само по отношение на условията на конвенцията, но дори и по отношение на самото ѝ съществуване, но и засилва английското мнение за лъжливостта на Бойст. Дерби не вярва в подобна сделка; Солсбъри и Биконсфилд са по-подозрителни, особено след като Шувалов непрекъснато твърди за „продължаване на австро-руското споразумение в Драйкайзербунда“.[628]

---

[623] Кароли до Андраши, 20 октомври 1876 г.

[624] Лангенау до Андраши, 9 февруари, в което се съобщава за слухове за оставката на Горчаков и се предвижда „само Игнатиев“ за негов наследник.

[625] Сесил, II, 101.

[626] Андраши до Каройи, 7 март I877 г.; сравни Wertheimer, Historische Blatter, III, 461.

[627] Wertheimer, Historische Blätter, III, 461-462.

[628] Бъкъл, VI, 143 и 185-186. На 10 октомври 1877 г. Биконсфилд пише на кралицата, че Шувалов му е казал, въпреки всички отричания че има тайна конвенция между Русия и Австрия, която той [Шувалов] самият я видял. Бойст до Андраши, 17 януари; Бойст отрича категорично съществуването на каквито и да е подобни документи пред Деказ и Дерби. Той дори косвено се опитва да разклати вярата на Шувалов в тях. Когато Дерби по-късно пита Бойст „дали сте казали, че ще вървите с Русия, стига тя да не върви по своя път“, той отговаря: „Отговорих, че не съм запознат с нищо, което сме казали в тази насока, но въз основа на това което знам, нямам и най-малко съмнение, че в противен случай ще поемем по нашия собствен път..“ Но Бойст нарочно не е информиран.

Самият Андреси се чувствапринуден да отрече доклада като измислица, основана на мисията на Сумароков. Той а категорично отрече пред Бюканън, когато послникът го пита директно.

Игнатиев в Лондон през март вероятно е намекнал за повече, отколкото е знаел. Тогава той знае за споразумението от Райхщад, но по специална заповед на Горчаков е държан в неведение за Будапещенските конвенции. Шувалов обаче е информиран за конвенциите от самия Горчаков, въпреки че, подобно на неговия колега от Константинопол, руският посланик в Лондон не харесва предаването на славяни на Австрия. Андреши скрива Будапещенските конвенции от Бойст и от Зичи, който преди това е приятел на Игнатиев в Константинопол.

В продължение на много години след 1855 г. Горчаков е много хладен към Австрия, но сега желанието му да засенчи Бисмарк и да се откъсне от неговото влияние, както и желанието му да надхитри Игнатиев, го води до съюза с Австрия. Карцов е твърдо убеден, когато казва, че въпреки периодичните ухажвания на канцлера към Бисмарк, Горчаков предпочита австрийският съюз, ако се стигне до сключването му, без ръководството на Бисмарк; ако канцлерът не може да постигне дипломатически успех с Бисмарк, той е решен да му покаже, че може да прави отлични неща без него. Но позицията на Германия е доминираща и ако Горчаков наистина е искал да води политика в голям мащаб, трябваше да премести Игнатиев от Константинопол в Берлин, да научи желанията на Бисмарк и цената му за подкрепата на руската програма.

Сега европейският мандат се оказва илюзия и съглашението с Хабсбургите налага тежки условия на Русия. Ако съюзът с Австрия се провали, Русия ще остане сама, борейки се със солидната стена на другите сили. Затова Горчаков е недоволен от австрийската конвенция и още преди да я подпише, Русия отново се обръща към своите омразни съперници Бисмарк и Игнатиев, за нова европейска подкрепа. Точно по времето, когато Новиков и Андраши тайно в Будапеща разработват австрийско-руската конвенция, Игнатиев и Солсбъри преговарят в Константинопол на напълно противоположни принципи. Андраши иска преговорите между Австрия и Русия да се пазят в тайна от Игнатиев. С разрешението на княз Горчаков, Новиков дава на австрийския външен министър честната дума на Русия: „Генерал Игнатиев няма да знае нищо за конвенцията ."

Рускте висши кръгове също са раздвоени. Съюзът с Австрия не намира подкрепа в руското обществено мнение, нито сред западно-либералните, нито сред славянофилските групи. Всички помнят „черната неблагодарност" и „предателството" на Австрия към Русия през 1855 г. и всички знаят, че граф Андраши, унгарският патриот, е „безмилостен враг на славянството, на чиято помощ ние [Русия] се надаваме".[629]

Бисмарк тласва Андраши на изток, но предпочита Австрия да дължи успеха си там на него, а не на Горчаков и отделно австрийско-руско споразумение. Андраши държи Бисмарк в течение на дискусиите по конвенциите и самият той трябва да се изправи срещу унгарската опозиция, която не желае придобиването на Босна и Херцеговина.

---

[629] Карцов в Русская старина за февруари 1908 г., стр. 345-347.

Горчаков е наясно с тези течения и осъзнава, че ако планът за предаване на Босна и Херцеговина на Австрия стане известно, всички тези елементи (руското обществено мнение, унгарското обществено мнение и Игнатиев) ще се обединят, за да го предотвратят.

Така той влезе в „почти таен заговор с Андраши" зад гърба на руското и унгарското обществено мнение, без да информира напълно австрийските или руските представители в чужбина за новото отклонение, което австрийската и руската политика претърпяват.

Руските дипломатически представители на Балканите, не знаят нищо п за австрийско-руската конвенция, и продължават да виждат в „хитрата" политика на Австрия главната пречка за осъществяването на руските надежди. Как може Австрия, „която потиска в собственото си монархия и най-малкия стремеж на славяните към свобода, да симпатизира на освобождаването на славяните в Турция?", пита Карцов. „Цялият ни пречат, военни, дипломати, непосветени в тайната на монарсите, продължиха да виждат в Австрия заклет враг на свещената кауза за освобождението на турските християни, предприета от Русия."[630] Когато Австрия по време на войната разрешава преминаването на транспорти с оръжие през нейна територия и дори превозва на контингенти от доброволци на своите параходи, панславистите смятат, че това е просто доказателство за австрийска слабост и страх от мощта на Русия и славянството. Редовите членове не подозират истината за Райхщад и натрупаният импулс, който руското обществено мнение спечелва по отношение на Австрия, не може да бъде разсеян с махване на ръката на царя, в края на войната от 1877-78 г.

Преди да оставим Карцов и славянските интриги на Балканите, трябва накратко да скицираме руските дела в Сърбия през зимата на 1876-77 г., след поражението на Сърбия и преди Русия да обяви война на Турция. През ноември 1876 г. Карцов и Маринович отиват в Санкт Петербург през Виена и се срещат с Новиков.

На 30 ноември в Синята стая в Царское село се провежда императорски съвет, на който присъстват императорът, княз Черкаски (комисар за България), Карцов и великият княз Николай Николаевич, новият главнокомандващ. Съветът решава да изпрати за военната реорганизация на Сърбия комисия, оглавявана от генерал-лейтенант Никитин, и да отпусне за разходите по реорганизацията 1 млн. рубли, под ръководството и контрола на Карцов и на служител от министерството на финансите на име Рихтер, който е изпратен в Сърбия за тази цел. Когато Карцов иска допълнително изпращането в Сърбия на две дивизии (от редовната руска армия), великият княз Николай Николавеич рязко възрази: „Това е несъвместимо с военната дисциплина и напълно невъзможно."

В Санкт Петербург Карцов е посрещнат студено. Той описва сърбите такива, каквито са в действителност, а славянофилите отказват да му повярват и се обиждат. Русия смята, че сърбите трябва да бъдат дълбоко благодарни за стореното; но Сърбия очаква с нетърпение момента, в който примирието изтича, и се страхува, че Русия ще я остави в беда. Не получавайки насърчение от царя, сърбите отново се обръщат към Австрия, и граф Андраши дава на Сърбия да разбере, че съдбата ѝ фактически зависи от Австро-Унгария, а не от Ру-

[630] Карцов в Русская Старина, Април, 1908 г., стр. 75-76.

сия. Андраши предупреждава принц Милан чрез Маринович, че Австрия няма да позволи на Русия да използва Сърбия като база за операции срещу Турция и освен това, си запазва правото да окупира Сърбия в случай на руско-турска война, независимо дали руските войски са нахлули в сръбска територия, или не.[631]

Когато Карцов се завръща в Белград, той няма какво да предложи по дипломатически начин, което да противодейства на тези австрийски настъпления. Очакваните от Милан две руски дивизии да дебаркират в Кладово, е отхвърлено. Карцов губи популярността си в Белград и влиянието си върху чиновниците в Санкт Петербург. Руската мисия пристига: сърбите искат милиона рубли на Рихтер, но не искат да се подчинят на заповедите на Никитин; затова се опитват да похарчат парите по свой начин. Около средата на април 1877 г., по препоръка на Карцов, руската мисия и 850 000 от 1 000 000 рубли, са отзовани от Сърбия и се връщат в Русия. Както руската армия (у дома), така и княз Милан са разгневени на Карцов и испадането му в немилост е сигурно.

Много руски доброволци все още са в Сърбия. Карцов, без да допринася за популярността си, ги обвинява в неправомерно използване на средствата. През април и май 1877 г. Фадеев е в Сърбия, провокирайки влизането ѝ във войната. Гирс напълно се отрича от него и информира Карцов, че Русия е „единствено заинтересована от изцелението на раните на Сърбия“ и не се доверява на Ристич. Русия всъщност е в състояние на отстъпление в Сърбия, чието място в Санкт Петербург сега е заето от България. Русия е напълно готова да отхвърли интереса си към Сърбия и да се съгласи с австрийската хегемония там; към такава политика Карцов не може да се приспособи и през май 1877 г., след обявяването на войната, иска да бъде преместен на друга длъжност.

Карцов си навлича враждебността на висшите руски военни и на панславистите, но Горчаков и Гирс го уважават. Следователно можем спокойно да приемем, че Карцов представя напълно достоверно истинската политика на руската канцелария спрямо Сърбия през 1876 г.; когато тази политика се променя, външното министерство му намери място другаде, като генерален консул, първо в Неапол, а след това в Париж (1881-1906).[632]

ГЛАВА IX. ОБИКОЛКАТА НА ИГНАТИЕВ

С провала на Константинополската конференция на 20 януари светът разполага с ясни доказателства за безсилието на европейската дипломация да проведе реформи в Турция. По време на конференцията руският представител Игнатиев показа изключително помирително поведение и никой не го обвинява за отговорността за провала. По това време Русия се чувства сигурна в австрийския неутралитет, ако започне война. Горчаков обаче предпочита още един опит да получи мандат от Европа да действа с оръжиеот нейно име, преди да се стигне до войната, която е насрочена за пролетта.

---

[631] Карцов в Русская старина, кн. 134 (юни 1908), стр. 471-474.

[632] Пак там, стр. 478-484. В Париж Карцов се опитвал да се занимава с бизнес и да избягва политиката; но поддържал близки отношения с Муравьов и селди срещите на Делкасе и Муравьов в Париж.

Това му дава ясен път в дипломатически план и добавя тежест към потенциалните печалби на Русия след войната.

Веднага след края на конференцията, става ясно, че Русия ще се опита да запази съгласието на силите, като им изпрати циркуляр. Турция вече е изпратила циркуляр (18 януари), обещавайки разоръжаване и провеждане на реформи.[633]

Шувалов веднага осъзнава, че силите не са в настроение за каквито и да е незабавни съгласувани стъпки. Той пише на Горчаков от Лондон на 4 февруари: „Всички кабинети ще се постараят да ни докажат, че достойнството на силите не е засегнато от въпроса и че Турция, бунтувайки се срещу формата, приема и изпълнява основата [на Константинополското споразумение] и че е необходимо да се даде на Турция, времето и възможността да превърне добрите си намерения в реалност." Шувалов съветва Русия да направи това. За да постави въпроса на по-задълбочено изпитание, Шувалов допълнително смята, че Русия трябва да демобилизира значителна част от армията си.[634]

Горчаков обаче няма и помисъл да остави нещата на самотек по този начин. Той възнамерява веднага след разпускането на конференцията да изпрати циркуляр до силите, но го отлага, за да не достигне до различните външни министерства преди завръщането на техните пълномощници, главно на Солсбъри, от Константинопол.[635]

Андраши се показва най-отзивчив към руските искания по въпроса за напускането на Константинопол от посланиците. Зичи и Каличе получават заповед да не напуснат в никакъв случай по-късно от Игнатиев.[636]

По това време Лангенау в Санкт Петербург тъкмо оздравява след тежко боледуване, продължило месец. Той разбира, че на войната с Турция вече се гледа неодобрително от всички страни – „дори без да се изключва армията". Според него това се дължи на „финансовото положение, провала на последния заем, както и на някои съмнения колко силни са шестте мобилизирани армейски корпуса в крайна сметка срещу турската армия, за която се носят слухове, че съвсем не е лоша". Горчаков вече осъжда московските славянофили и руската емиграция в Сърбия. Лангенау смята, че Горчаков ще се опита да доведе неща-

---

[633] GP., II, 121; Лангенау до Андраши, 23 януари. „Турският циркуляр е умен ход поради отстъпката за разоръжаването, но никой не му вярва без гаранции. Руският циркуляр до силите е в ход. Научавам от достоверни източници, че в него се казва, след като Русия се е съгласила с английските предложения в Константинопол и Портата е отказала всичко, този повод не е руски, а чисто европейски. За призивите на Москва (Московския славянски комитет) и възможните й последици не се споменава. Въпреки напрегнатостта на ситуацията никой тук не вярва във война между Русия и Турция, защото никой всъщност не я иска."

[634] Горяйнов, с. 338-339.

[635] Лангенау до Андраши, 29 януари.

[636] Андраши до Лангенау, 24 януари, от Будапеща. Тръгването им съответно е насрочено за 23 януари, но поради силни бури те и Игнатиев се забавят с четири дни. За да се избегне всякакво евентуално съмнение обаче, Зичи, съгласно инструкциите, предава делата си на 23-ти на Херберт, който е оставен за заместник. Игнатиев не заминава до 27 януари и то не по първоначалния план. Вместо да отиде в Одеса, той първо отива в Атина за няколко дни, а след това посещава Виена, преди да се върне в Санкт Петербург. Нелидов е оставен в Константинопол като заместник. На 27 януари Зичи и Каличе, придружени от барон Вертер, германския пълномощен представител, отплават с кораб на Лойд за Триест. Андраши до Лангенау, 28 януари.

та до „replätrage“ (обновяване), което според посланика е опасно, „защото така или иначе няма да се задържат дълго заедно“.

По това време великият княз Николай Николаевич е доста болен, а бюлетините се издават ежедневно. Льо Фло настоява Горчаков да даде на Турция повече време?.[637]

В разгара на зимата всичко изглежда спокойно на Нева. По-умереният „Голос“ публикува статии, обясняващи как Русия е обградена от интриги в Константинопол и поради упоритостта на Турция договорите „които гарантират позицията на тази сила като велика държава, са анулирани“ и че „хитрите опити да се въвлече Русия във война с Турция сега са навременни“.[638]

В Санкт Петербург се чуват критики, защото Русия не е назначила втори пълномощен представител (освен Игнатиев) на конференцията. Говори се, че „репутацията му“ е така добре известна, че е трябва да се проверят докладите му за събитията.[639]

Въпреки че за зимата не са планирани празненства поради политическата ситуация, сега се провеждат дворцов бал и бал у престолонаследника, за които се говори повече.[640]

Френският посланик Льо Фло също смята движението за мир в Русия за много силно и вярва, че то може да надделее.[641]

На 31 януари идва дългоочакваният циркуляр, чийто тон е намекнат предварително от думите на царя към Льо Фло на 29 януари: „Ще се обърна към Европа, не искам да бъда отделен от нея.“[642]

В меморандума, изпратен до руските посланици във Виена, Берлин, Париж, Рим и Лондон[643], Горчаков каза: „Целта, която Великите сили си поставят, е ясно определена от актовете на Конференцията. Отказът на османците да ги приемат засяга Европа, нейното достойнство и спокойствие. За нас е важно да знаем какво възнамеряват да направят кабинетите, с които досега сме вървели ръка за ръка, в отговор на този отказ, за да осигурят изпълнението на решенията си“.

Езикът на циркуляра е удовлетворяващо мек. Биконсфилд го прие доста сдържано по тон и съветва да се започнат преговори с Русия, за да се отложи войната или да се възпрепятства напълно. „Когато войната избухне “, пише той на Дерби на 9 февруари 12 г., „смятам, че тя ще завърши с разделянето на Тур-

---

[637] Лангенау до Андраши, 25 януари. Виже също Швайниц, I, 392-393 и 395. Швайниц признава, че Горчаков е водил двулична политика, преструвайки се, че е за мир, но германският посланик вярва, че царят, Рейтерн и Милютин са за мир и могат да надделеят над Горчаков и Игнатиев. В Санкт Петербург, както официалните, така и търговските кръгове смятат, че Горчаков вече е отишъл твърде далеч; в Москва (от славянофилите) той е бил остро критикуван за своята умереност.

[638] Лангенау до Андраши, 25 януари, приложена статията от „Голос“.

[639] Лангенау до Андраши, 31 януари, който е научил това от Стремухов, бивш директор на Азиатския департамент в Санкт Петербург.

[640] Лангенау до Андраши, 9 февруари.

[641] Льо Фло до Деказ, 30 януари, DDF, № 139.

[642] Лангенау до Андраси, 29 януари.

[643] Das Staatsarchiv (Държавен архив), XXXII, 86-87.

ция. Не знам дали Турция разполага с достатъчни ресурси: няма пари, нито много хора."[644]

Затова той препоръча на Дерби да проведе директни преговори с Русия и с Турция. Когато Русия обаче настоява Дерби за категоричен отговор, английският външен министър отговаря, че английското правителство първо трябва да изчака последствията, които смяната на правителството в Константинопол ще има върху изпълнението на реформите, обещани от Портата.[645]

По този начин, докато Дерби отново се колебае, последната надежда за реформи в Константинопол е отхвърлена от падането на Мидхат, а другите сили отговорят двусмислено на циркуляра или изобщо не отговорят.[646]

Междувременно се водят дипломатически дискусии за изпращането от Франция на финансов агент в Турция, както и на военна комисия или дори жандармерия за реорганизация на армията. Горчаков възразява срещу последното и никой не е изпратен; с финансовия агент той се съгласява, предвид големите интереси, които Франция има в Турция.[647]

Докато циркулярът на Горчаков се бави поради пренебрегването му, в Санкт Петербург се разпространяват слухове за оставката му и само Игнатиев е „предвиден" за негов наследник.[648]

Въпреки разклатеното здраве поради напредналата възраст, Горчаков не обръща внимание на тези слухове, и изобщо не мисли да се пенсионира, когато политиката му от последните две години е толкова близо до кулминацията си. По-вероятно това е предизвикателство към критиците му в чужбина и у дома, където руската политика е остро критикувана във военните кръгове, главно в руския Генерален щаб. Дори царят, съобщава Лангенау, не е пощаден, „чиято политика, според тях, не е руска политика. Но в армията, дори в мобилизираните корпуси, няма ентусиазъм за война, Генералният щаб е изключение от това."[649]

На 4 януари Убри иска съвет от Бисмарк: какво трябва да направи Русия, ако Турция откаже да приеме програмата на конференцията? Канцлерът отговорил с пламенна и страстна реч. „Резултатът ", казал той, „не е под съмнение. Русия ще продължи напред, тя трябва да тръгне в поход. Необходимо е да отк-

---

[644] Бъкъл, VI, 126.

[645] 5 февруари, Дерби до лорд Лофтъс, Парламентарни документи, 1877 г., Турция, III, № 24. Смяната на правителството, за която се говори, е свалянето на великия везир Мидхат паша на 5 февруари от Абдул Хамид, работещ съвместно с военния министър Редиф паша, който контролира армията и е в добри отношения със „старите турци". Падането на Мидхат обикновено се тълкува като сваляне на Реформаторската партия и като унищожаване на последната надежда за всякакви усилия за изпълнение на Реформаторската програма. Вертхаймер, II, 395-397; Мидхат Бей, стр. 141 и сл.; Швайниц, I, 389.

[646] Вижте GP, II, 125-133 за новия и неуспешен опит на Горчаков да получи по-категоричен ангажимент от Бисмарк.

[647] Лангенау до Андраши, 31 януари и 9 февруари.

[648] Лангенау до Андраши, 9 февруари. Лангенау, който е в приятелски отношения с Горчаков, посочва, че за Австрия Горчаков не е най-лошият от всички възможни външни министри. „Винаги държан под контрол от своя суверен, той се колебае, липсва му увереност и се надявам само да нямаме по-лоши преживявания с евентуалния му наследник."

[649] Лангенау до Андраши, 9 февруари; той получава военната си информация от австрийския капитан Клепш, който е близък с руския Генерален щаб.

рие огън. Тя може сама да избере времето си. Преминаването на Дунав винаги е трудно; няма нужда да се опитва, докато ледът плува по реката. Русия трябва да се подготви, за да бъде успехът сигурен, и не бива да продължава, без да се е уверила, че ще постигне пълна и блестяща победа. Може би нямаше да стигна толкова далеч, колкото вие. Най-вероятно щях да мобилизирам армията, без да разпространя тази информация, без да предупредя цяла Европа за намерението си и да окупирам турските провинции... Сега Русия трябва да действа. Тя не бива да показва слабост и да се оттегли пред турците. Това ще ви струва човешки жертви... също и материални загуби, но те могат да бъдат възнаградени и вашият министър на финансите не бива да се колебае да пожертва последните от вече заделените суми. Такова колебание е лошо изчисление. Какво ще се случи, ако Русия не извади меча? Това ще се отрази на вътрешното ѝ положение, защото този въпрос засяга народната чест... Страната, разбира се, ще приеме всяко решение на императора... Но [ако той избегне война] скоро върху него ще започнат да се изсипват подигравки и хапливи критики, което ще навреди на престижа на правителството в очите на обществеността. Това ще предизвика бурна ситуация в страната и аз ще бъда първият, който ще го осъди, защото искам да видя Русия доволна; не искам, в интерес на Европа, една нация от 70 000 000 души да се чувства онеправдана и недоволна. Постоянно повтарям на императора: Русия се нуждае от няколко турски знамена и победен залп в Москва. ... Искам успехът да бъде възможно най-блестящ, за да можете да се проявите спокойни и умерени в победата. Политическата ситуация е благоприятна за вас. Континенталните сили не могат да ви уплашат. От времето на нашето споразумение зад вас стои Австрия, както и Германия, която благодарение на това споразумение може да ви бъде още по-полезна. Това е благоприятна комбинац, който защитава и прикрива всички ваши действия. Същото важи и за Италия... Дори Англия няма да прояви враждебност към вас, предвид отношението на континенталните сили... Англия ще се намеси по всяка вероятност само в случай, че злоупотребите с победата си. Може би ви повтарям всичко това напразно. По-добре да мълча. Но така щях да говоря с императора, вашия августейши монарх, ако бях руснак и Негово Величество ми беше оказало голямата чест да поиска мнението ми".

Германският канцлер „признава", че мнозина в Германия не споделят тези мисли; те се опасяват, че Русия с подобна война ще създаде усложнения за Германия. „Аз не споделям тези страхове ", казва Бисмарк; Моята гледна точка е съвсем различна. Русия винаги е била наш най-искрен приятел. През последното десетилетие нейното приятелско отношение улесни нашата политическа роля и успех. Германия е длъжна да вземе това предвид, да улесни Русия в настоящата ѝ политика и да подпомогне исканията ѝ по националния и народния въпрос. ... Искам да успеете и вашата политика да триумфира. Искам Германия да ви изплати дълга си, за да не съжалявате за съвместното ни сътрудничество с което ни помогнахте, да изградим нашата империя върху здрави основи. С една дума бих искал да не завиждате на нашия успех и Германия от своя страна да не се противопоставя на вашия успех".[650]

[650] Валуев отбеляза саркастично (в „Дневник", стр. 14): „Ако германците ни подтикнаха [към война], то не е от любов към нас, а защото ценят нашата чест."

Когато впоследствие Убри предава изрази на благодарност, Бисмарк казва (16 януари), че има още много неща да му каже, но „само искал да поиска разяснения от него: какви са действителните намерения на руския двор? Дали Русия иска война, иска ли да печели време, докато военните операции станат възможни, или желае да избегне войната изобщо и да обяви, че поведението на Турция за приемливо?“ Бисмарк казава, че иска да знае, за да подготви и изгладди пътя за Русия в Европа чрез дипломацията и чрез кампания в печата. „В такива събития не бива да се страхуваме от финансови жертви“, казва канцлерът, призовавайки Русия да започне война и заявявайки, че говори като руснак, призовавайки Русия да сложи край на „нездравословното състояние на нерешителност“ (etat de malaise), в което се намира и което по-късно може да се отрази на нейните съседи. Като германец, казва Бисмарк, той би говорил различно „и бих желал само мир, който е по-благоприятен за нашата търговия и за икономическото положение на Германия, отколкото война, в която ще излезете победители“. Той желае преди всичко да направи услуга на Русия, също и на Австрия, и да запази доброжелателността на съседите си. Русия допуска грешка, като се обръща към „Европа“, която политически изобщо не съществува. Той заключава, че трябва да знае дали Русия желае мир или война. „Вашият кабинет ни даде основание да предположим, че искате война... Но ние трябва да знаем.“[651]

Горчаков бързо отговара, оправдавайки апела си към „Европа“ като към шестте сили, представени на конференцията, където Русия „прояви изключителна умереност и любов към мира, за да създаде единодушие сред Шестте велики сили и да се изправи срещу Турция, с обединена Европа.“ Най-вероятно Турция ще даде уклончив отговор. Какво ще направи тогава Европа? Ще „остане ли непоклатима пред това унижение?“, пита Горчаков. Всеки, казва той, знае коя е „Европа“: Шестте велики сили, в които ролята на Германия е „първостепенна“. Мирът, каза той, може да е резултат от подчинението на Портата на решенията на Европа. От друга страна, през зимата не е възможна война. Той казва, че това са „господстващите реалности“. „Всички велики сили са поддържали един и същ език в Константинопол“ и дори Германия „да има интереси, различни от тези на съседните сили, не може да се допусне, че тя ще се обгърне с мантия на безразличие, когато става въпрос за задължения от по-висш порядък, наложени от хуманността“, заявява Горчаков.

Но тази политика не се харесва на Бисмарк. Още преди да получи отговора на Горчаков от Санкт Петербург, Бисмарк изразявя пред Убри нови съмнения за мирния изход на конференцията. Дори ако турците дадат обещание, казва той на руския посланик, те няма да го спазят. За Русия ще възникнат други трудности и при обстоятелства, по-неблагоприятни за нея, … „но не искам да казвам повече. Защото дори и без това ме обвиняват, че Ви подбуждам към война, но аз оценявам положението не като редактор на вестник, а като държавник. С такава превъзходна и вече концентрирана армия, едно бързо, широкообхватно и енергично настъпление може да спаси положението Ви. Признавам, че бихте предпочели да изчакате още два или три месеца, но решението

[651] Убри до Горчаков, доклад, 23 декември 1876 г. / 4 януари 1877 г., Убри до Горчаков, 4/16 януари 1877 г., от Татищев, II, 350–353.

трябва да се вземе сега, за да можете да регулирате отношенията си с васалните княжества по начин, съответстващ на Вашето решение. Например, Румъния може да използва правен протест срещу нейната турска конституция и силите не могат да изоставят Румъния, и ще подкрепят протеста. Това ще придаде на войната характер, който не е изключително руско-турски".

Горчаков обаче не последва тези предложения. Вместо това Бисмарк е попитан от Убри, дали ще окаже подкрепата си на Русия по време на пътуването на Игнатиев из Европа. Бисмарк подновява натиска върху Горчаков да изготви планирания руски циркуляр до Европа, в който да се предложат конкретни средства за принуда, ако това ще доведе до някакъв резултат.

Тези подстрекателства към война, съчетани с постоянните критики на Бисмарк към дипломацията на Горчаков, започват да тревожат руския канцлер и той нарече Бисмарк „великият изкусител от планината", но Убри настоява, че „няма съмнение, той продължава да е с нас".[652]

Шувалов е л близък личен приятел на Бисмарк и го смята за предан и безкористен приятел на Русия. В писмо от 3 февруари 1877 г. Шувалов заявява пред германския канцлер разбирането си за пруско-руския съюз: задачата на Русия е да предотврати формирането на враждебна на Германия комбинация на Запад, а Германия е да извърши подобна услуга на Русия на Изток. В отговора си Бисмарк, не разбива идеите на Шувалов, а по-скоро умело избягва директното им одобрение. Той обаче с остри думи смъмря постоянните стремежи на Горчаков да „флиртува с Франция, което рано или късно ще доведе до отслабване на приятелството между Германия и Русия".[653]

Когато Горчаков изпраща своя циркуляр до силите, Бисмарк с готовност се съгласява да сътрудничи, „стига Русия да не поиска пруски батальони за окупацията на турските провинции".[654]

Докато Игнатиев е в Лондон, Бисмарк повтаря на Убри съвета си Русия да започне война. „Ако руският двор реши война, действията му ще бъдат защитени от Германия, която не прилича на старата Прусия и с чиито интереси Австрия ще се съобразява. Убри съответно коменитира в доклада си „Повторението на австрийското предателство в последната Източна война е напълно невероятно, докато той [Бисмарк] е на власт."

Бисмарк предполага, че „нови насилия над християните може да се случат всеки момент, и какво ще стане, ако Русия се беше демобилизирала? Но това не е моя работа".

Убри отбеляза, че финансовите съображения не са на последно място. Бисмарк отговаря, че „състоянието на руския бюджет, както и на руския кредит, е напълно задоволително и няма причина да се съмняваме в успеха на чуждестранен заем. Банкерът Блайхрьодер се задължава да отпусне в Германия руски заем от 100 000 000 златни рубли."[655]

Бисмарк повтаря този съвет на Игнатиев на връщане за Русия. „Германия е готова да помогне на Русия, ако тя иска да се бие... Обвиняват ме, че ви под-

---

[652] Убри до Горчаков, 19 март; *пак там,* 360-361.

[653] Бисмарк до Шувалов, 15 февруари; пак там, 361-362.

[654] Убри до Горчаков, 5 февруари; пак там, 364.

[655] Доклади на Убри от 18 март и 1 април; пак там, 367.

тиквам към война, но... може би никога повече Русия няма да намери такива благоприятни обстоятелства, каквито съществуват сега, и кордон от приятели, които така добре ще защитят границите ѝ от всякакво нападение." Във войната между Русия и Турция, Бисмарк вижда средство за предотвратяване на обща криза в Европа; войната ще реализира първостепенните амбиции на Русия, ще задоволило някои стремежите на Австро-Унгария и дава възможност на Англия и Франция да си осигурят някъде (Египет, Сирия) териториални придобивания. Такава война ще продължила само няколко месеца и ще е по-ефективно средство за консолидиране на мира в Европа, отколкото всякакви усложнения, свързани с „закърпването" на положението. Германия, добавя Бисмарк, ще се радва, ако Русия изглежда умерена, след като постигне две или три победи... Искаме преди всичко да запазим исторически и традиционно близкото си съглашение с Русия".[656]

Не е чудно, че Русия, иначе предразположена към война, намира тези подстрекателства на Бисмарк за мощен стимулант.[657]

Бисмарк няма да хвърли златна ябълка между съперничещите амбиции на Русия и Австрия, но иначе Русия има право да вярва, че има подкрепата на Германия в начинанието.[658]

В началото на февруари Игнатиев посещава Виена и при завръщането си в Санкт Петербург, Лангенау го намира за „доста умерен и доволен от престоя си във Виена". Като задава въпрос на Андраши „Обърнахте ли го във вярата?" Вестник „Голос ", за който Лангенау знае със сигурност, че е „понякога" под влияние на Горчаков, продължава да пропагандира за мир в статии, атакуващи шовинистичната (панславистка) партия в Русия.[659]

---

[656] Игнатиев до Горчаков, 30 март 1877 г., от Берлин; пак там, 368.

[657] Мемоари на Рейтерн в Русская старина, том 143 (юли 1910 г.), стр. 50. Рейтерн обвинява Бисмарк, че е въвлякъл Русия във война и казва, че доказателството някой ден ще бъде намерено в руската архивна кореспонденция. Бисмарк запази мълчание, докато царят е в Ливадия; но когато Александър се върна в Санкт Петербург, Бисмарк използва всички средства, за да предотврати мирното уреждане и да разпали шовинистичните страсти. Той познава забележително добре характера на Александър и засегна темата, че честта на Русия е заложена на карта и че един мирен изход „сега" ще нанесъл вреда на монархическия принцип в Русия. По този начин Бисмарк, казва Рейтерн, е целял (1) да укрепи руско-германското приятелство; и (2) да ангажира Русия дотолкова в Източния въпрос, че тя да не може да се присъедини към опозицията на германската политика (т.е. сближението с Франция). Но авторът на този труд е убеден, че Бисмарк е имал други важни мотиви, подтиквайки Русия към война. Виж по-горе, Глава VI, и по-специално Меморандума от юни 1877 г. в GP, II, № 294. Вж. също Меморандума на Шувалов в Красный архив, 1933, том 59, стр. 105: „Именно той (Бисмарк), когато започнаха смутовете, стана, така да се каже, поддръжник на войната срещу Турция, политика, осъдена от другите сили; именно неговата позиция по този въпрос ни накара да мислим, че той умишлено ни е тласнал към война." Доп. пр. както изясни К. Косев, целта на Бисмарк е да ангажира Русия на изток, тя да затъне, както той очаква, за да има тя нужда от неговата помощ и да го потърси, и тогава той да я изнуди за цената – руски гаранции за Елзас-Лотарингия и съюз с нас, забравете за Франция.

[658] Тя наистина я има, но не се възползва от нея! (б. пр.)

[659] Лангенау до Андраши, 14 февруари; Вертхаймер, II, 395 и бел. 3; за повече подробности относно посещението на Игнатиев във Виена и Атина вижте по-горе; също „Русская старина", том 161 (януари 1915 г.), стр. 30-46. Андраши е напълно склонен да види войната в съответствие с Януарската конвенция и сега не прави никакви затруднения за осъществяването на мечтата на Игнатиев, а именно руско-турската война.

Андраши е обезпокоен, защото официалното публикуване в „Британската синя книга“ на докладите на Солсбъри и Бюканън показа, че Андраши е помалко приятелски настроен към Русия по време на конференцията, отколкото иска да изглежда. Горчаков обаче приема инцидента с шега.[660]

През февруари преговорите за мир между Турция и Сърбия и Черна гора, започнати непосредствено след провала на Константинополската конференция, напредват. Сърбия веднага се интересувала в Санкт Петербург, дали в случай на руско-турска война е желателно сътрудничество на Сърбия. Както вече беше посочено, в края на декември отношенията на Сърбия с Русия бяха доста обтегнати.

Със завръщането на Ристич в Белград обаче нещата възобновянаг нормалния си проруски аспект. Ристич ясно заявява, че ако се очаква сътрудничество на Сърбия, изпращането на пари и налични руски войски ще бъде необходимо условие.[661] Той настоява за бърз отговор и Горчаков обеща отговор в рамките на шест дни.[662] В същото време Чукич, сръбският агент във Виена, отрича всякакво разрешение от Ристич, но пита дали Австрия ще сътрудничи за сключването на сепаративен мир между Турция и Сърбия. Докато отговорът на Горчаков на директния въпрос на Сърбия не е дошъл, Андраши казва, че в случай на руско-турска война, е убеден, че Сърбия няма да откаже сътрудничеството си на Русия. Следователно той смята че сепаратния мир с Турция, няма голямо значение и отказва да се намесва в неговото по-нататъшно осъществяване.[663] В същото време иска да знае какво е отношението на Берлинския кабинет по въпроса.

Въпреки това княз Милан бързо се съгласява с предложението на Мидхат за мирни преговори; Тъй като Сърбия няма представители в Константинопол, преговорите се провеждат, по предложение на великия везир, във Виена между Алеко паша (турският посланик) и Чукич.[664]

Мидхат в същото време предлага мир на черногорския княз, който незабавно се свързва с Виена и Санкт Петербург.[665] Портата иска от Австрия да използва добрите си услуги в Цетине, за да продължи преговорите. Позицията на Андраши обаче останва резервирана. На 2 февруари Горчаков обявява, че руският кабинет няма нищо общо с преговорите между Турция и Черна гора или Сърбия и за това информира Андраши чрез Новиков.[666]

Сръбските преговори протичат гладко и на 1 март е подписан договорът, с който се възстановява положението, каквото е било преди войната.

Александър е ядосан на Германия и я обвинява за провала на Константинополската конференция. Той се оплаква на Швайниц, че подкрепата на Бис-

---

[660] Андраши до Лангенау, 16 и 22 февруари; Андраши до Бойст, 16 и 23 февруари; Лангенау до Андраши, 2 март.

[661] Швайниц, I, 377, разказва, че Ристич предложил 80 000 войска на Русия в замяна на „не знам колко дуката“, като същевременно искал руският консул да не кадва нищо на Милан за това. Отговорът на Александър е, че няма да има нищо общо с Ристич; царят казва на Швайниц, че Маринович го е информирал (царя), че Сърбия желае само мир. Александър не се доверява на Ристич заради връзката му с революционерката Омладина.

[662] Андраши до Лангенау, 26 януари, от Будапеща.

[663] Андраши до Кароли, 28 януари; също 8 февруари от Виена; Йорга, 181.

[664] Andrassy to Karolyi, January 28.

[665] Andrassy to Langenau, January 28.

[666] Лангенау до Андраши, 2 февруари.

марк е „чисто платонична“ и че Германия не е оказала натиск в Лондон върху британският кабинет да подкрепи позицията на Солсбъри.[667] Мюнстер, казал царят, дори отрекъл, че Драйкайзербунда вс още съществува. Горчаков също е дълбоко разгневен от отношението на Германия на Константинополската конференция. Колкото по-очевидно става споразумението между Солсбъри и Игнатиев, толкова повече той нападa Бисмарк чрез Убри и Швайниц, за да окаже натиск върху Виена и да накара Каличе да престане да приема клаузите „ad referendum“. Когато Бисмарк отказва да се намеси, руснаците, както се очаква, започват да флиртуват с французите. Горчаков е още по-отчужден от отказа на Бисмарк да окаже на Русия каквато и да е помощ за поддържане на единството в Европа. Бисмарк не желае да види руска война под европейска егида — той предпочита такава в духа на Драйкайзербунда.[668]

Разбира се, Бисмарк знае за изключителната враждебност, която руският двор изпитва към него от края на януари, и е дълбоко разтревожен от това. Той е отново преследван от страховета на френско-руско-австрийското сближаване, което ще позволило на Горчаков да изпълни волята си, без да се съобразява с Бисмарк. Руският канцлер се помирява Австрия с Януарската конвенция, а Франц Йосиф и Александър си разменят сърдечни писма. Константинополската конференция е свидетел на нарастващото руско-френско сближаване. Бойст съобщава, че в Лондон смятат, че ако сега избухне война, Франция ще се окаже воюваща на страната на Русия, под някакво прикритие.[669]

Както Лангер наскоро посочи, януари 1877 г., е период на напрежение между френските и германските военни кръгове, подобен на военната паника от 1875 г.[670] Бисмарк се опасява, че Русия по-скоро ще се бие с Германия с френска подкрепа, отколкото сама срещу Турция. До него дори достигат сведения за френските предложения към Австрия и той за първи път се почувства принуден да се откаже от политиката си на сдържаност и предлага на император Вилхелм идеята за органичен съюз с Австрия.

Андраши бързо го уверява в лоялността на Австрия към Драйкайзербунда; въпреки това Бисмарк се опасява, че католическа, антипруска реакция може да свали Андраши от поста. Горчаков отрича всякакви преговори с французите. Деказ отказва френската армия или флот да се включат в оказването на принуда срещу Турция. Той се надява да вбие клин в Драйкайзербунда в Константинопол, но не може да се противопостави на британския флот.[671]

Фон Швайниц е убеден, че Русия не е флиртувала с Франция. Но когато забележим огорчението към Германия, което се появява в забележките на Александър и Горчаков към Швайниц, може да смятаме, че Русия сигурно обмисля друга дипломатическа комбинация, а не досадната германска. Може би Андраши е препъни-камъкът за подобна политика.

---

[667] Подобна глупост е забележителна! (б. пр.)

[668] Швайниц, I, 371 и 378 сл.

[669] Бойст до Андраши, 17 януари.

[670] Лангер, Европейски съюзи, стр. 109 и сл.; Д-р Буш, „Die Botschafterkonferenz in Konstantinopel,“ в Deutsche Rundschau (ноември, 1909 г.), стр. 207 ff.; Швайниц, I, 378 ff.

[671] Ярман, стр. 72 и сл. Франция се опасява, че Биконсфилд може да сключи пълен съюз с Бисмарк и тогава Франция ще бъде зависима от добрата воля на царя.

Напрежението между Франция и Германия продължава и през март. Бисмарк прави нов опит да постигне разбирателство с Англия, уж по Източния въпрос.[672] Скоро той отива по-далеч; лорд Одо Ръсел го намира много „развълнуван" от перспективата за френско нахлуване в Елзас-Лотарингия с армия от 500 000 души и желае да осигури „британско посредничество в интерес на мира" в случай, че се стигне до война. В замяна Бисмарк предлага да съгласува с Англия отговора си на руската циркулярна нота.[673] За да разберем правилно ситуацията, трябва да имаме предвид, че лорд Одо Ръсел, британският посланик в Берлин, е изключително популярен там и се ползва с доверието на Бисмарк. Напълно разбираемо е, че при тези обстоятелства канцлерът се опитва да избегне възможността за англо-руски сблъсък. Бисмарк търси съюз с Англия, което вижда като гаранция за Германия, ако се осъществи френско-руско споразумение, с подкрепата на австрийското католическо духовенство или Италия.

Според Шувалов, който е видял докладите на Ръсел до Дерби[674], Бисмарк до средата на февруари сякаш обещава помощта си на Англия за решаването на Източния въпрос в замяна на подкрепата на Англия при евентуален разрив на Германия с Франция. Тази политика германското правителство следва и до този момент. Има дни, когато Бисмарк възлага на лорд Одо Ръсел да проучи мнението на правителството му за сключването на офанзивен и отбранителен съюз срещу Франция. Лорд Одо Ръсел изразява съмненията си за съгласието на английското правителство за сключване на договор.

Бисмарк иска абсолютна секретност и по негово специално искане въпросът е изключен от публикуваната кореспонденция.

Англичаните са против. Биконсфилд се опасява от френско-германски разрив и споделя с Шувалов, че интересите на Англия и Русия няма да позволят Франция да бъде понижена до ранга на второстепенна държава, което е неизбежното последствие от нова френско-германска война. Англичаните, включително премиера, освен това са убедени в желанието на Русия за мир и вече виждат по-малка нужда от съюзник, който да я възпира на Изток. Затова Дерби не се колебае да даде отрицателен отговор на Бисмарк, заявявайки, че националните интереси на Англия са против предложената сделка.[675]

Когато Ръсел предава на германския канцлер посланието на Дерби с тези обяснения, Бисмарк рязко сменя темата и казва, че император Вилхелм и той

---

[672] Д'Харкур до Деказ, 26 януари; DDF, № 138. Дерби казва поверително на д'Харкур, че получава „всякакви официални намеци от Германия да ангажира английския кабинет да завладее Египет", но Дерби го уверява, че кабинетът никога не е мислел за това.

[673] Шувалов до Горчаков, 30 януари, S.R., IV, 738. Вж. Ръсел до Дерби, 16 и 25 януари, цитиран в Langer, European Alliances, стр. 110-111.

[674] Защото има интимни сексуални отношения със съпругата на лорд Дерби. (б. пр.) Шувалов получава редовно информация от лейди Дерби, но ео вероятно самият Дерби да му е показал тези съобщения от Ръсел. Шувалов гарантира точността на фактите си и моли Горчаков да ги пази в тайна. Тези, които познават характера на Шувалов, ще повярват на твърденията му. Горчаков разкрива тайната на френския посланик Льо Фло. Въпреки, че не е сключен съюз, истината е, че Русия, Франция и Англия са по-близо една до друга, отколкото която и да е от тях до Германия. Това обяснява как демаршът на Бисмарк към Дерби скоро се превръща в публична тайна.

[675] SR, IV, 746-747; Buckle, VI, 112 и 126; Langer, Европейски съюзи, стр. 112.

ще демонстрират на руския император, че е решен с чест да обяви война на Турция и ще може да разчита на моралната подкрепа на Германия.

Бисмарк, казва Ръсел, обаче обвърза тази подкрепа с две условия: Русия да се отдели от Франция и да предприеме само кратковременна война.[676]

Шувалов вярва, че Бисмарк се опитва да сложи край на „разкаянието, което го измъчва от 1870 г. насам, че не е достатъчно отслабил Франция. Затова той иска да спечели от Англия подкрепата на Германия по въпроса за циркуляра и в замяна да получи обещание за съюз срещу Франция. Тъй като това не се получавае, той заплашва всъщност да ни тласне (Русия) към война и за тази цел да ни даде моралната подкрепа на Германия".[677]

Междувременно Бисмарк е успокоен чрез Швайниц и от французите и сега е по-малко разтревожен от перспективата за френско-руски съюз. Страхът, който току-що е преживял, обаче го прави по-нетърпелив от преди в очакване на руско-турската война, защото се опасява че натрупаната „руска жлъчка" може да се излее срещу Германия. Затова той непрекъснато настоява за война пред Убри, проявявавсякаква учтивост към Игнатиев, като помага на Русия да изглади пътя си дипломатически, и дава Александър и Горчаков уверенията си за доброжелателното отношение на Германия в случай на война.[678]

Сключването на Януарските конвенции отлага възможността за сблъсък между Австрия и Русия и кара Бисмарк да направи всичко възможно войната да започне незабавно в съответствие с Будапещенските договори.

Французите научават от Дерби и Горчаков, за намеците на Бисмарк към Англия. Уплашени както винаги, те виждат, че Бисмарк се стреми към „англо-германски съюз, който дава гаранции на двете държави срещу Русия, и осигурявя на Германия пълна свобода на действие срещу Франция". Льо Фло, враждебно настроен към Бисмарк, казва на Лангенау, че знае „със сигурност, че Русия от известно време се подстрекава от Берлин да обяви война на Турция", а Лангенау казва, че Льо Фло знае също толкова категорично, „че Бисмарк се е обърнал към Лондон, за да сключи настъпателно-отбранителен съюз между Англия и Германия срещу Русия и Франция, но от Лондон отказали".[679]

Тази новина потвърждава недоверието на Горчаков към политиката на Бисмарк. Новите усилия на Бисмарк да увери Русия в приятелството си карат Горчаков отново да обмисли война срещу Турция с доброжелателен неутралитет на Германия и Австрия.[680]

---

[676] Шувалов до Горчаков, 20 февруари, SR, IV, 746. Както беше посочено, този доклад на Ръсел не е нито в Синята книга, нито в Службата за публични записи . Вж. също Taffs, стр. 177 и сл.

[677]Шувалов до Горчаков, 20 февруари, SR, IV, 746.

[678] GP, II, 125 и сл.; Швайниц, I, 380 и сл.

[679] Деказ до д'Харкур, DDF, II, № 141; Лангенау до Андраши, 2 март; вж. Бъкъл, VI, 81 и 87. Лангенау обаче отказва да признае информацията на Льо Фло и вярва, че думите на Биконсфилд към Шувалов, че трябва да се изгради „златен мост за отстъпление" на Русия, преди тя да се оттегли, могат да се припишат на отказа от Лондон, на предложението на Бисмарк. Лангенау греши. Бисмарк последователно работи за англо-руско разбирателство, след Константинополската конференция, има само подозрения.

[680] Швайниц, I, 383 и сл.

Така дипломатическата ситуация се възстановява такава каквато е преди Константинополската конференция, с изключение на това, че Англия не се доверява на Бисмарк повече, отколкото преди предишния октомври.

Време е Русия да вземе ясно и открито решение – или за мир, или за война. Ако е за война, ще се наложи да се подготви за събитията. Мобилизацията на руската армия води до огромни разходи, които се отразяват тежко на индустрията и търговията. Горчаков оценя числеността на руската армия, разположена в между Прут и Крим, на 300 000, а на Кавказката армия - на 100 000. Той обмисляше да публикува числеността, за да внуши страхопочитанието на Турция, но е разубеден. Числеността е преувеличено, със сигурност с до 1/3, но в случай на война руската армия може много бързо да достигне тези цифри. Правят се и подготовки за допълнителна мобилизация.

Партията в Санкт Петербург, която сега открито настоява за руско-турска война през пролетта, е оглавявана от самия престолонаследник и до февруари успява да започне военната подготовка за нея. Игнатиев в Санкт Петербург взема активно участие в работата на комисиите, които обсъждат най-добрите начини за водене на такава война.[681] Лангенау въпреки това все още вярва, че Русия желае мир.

Русия печели време. Решителните преговори с Виена все още не са окончателно решени, финансирането на войната все още предизвиква голямо безпокойство, а военните лидери не бързат да започнат кампанията, докато снеговете на Балкана не се стопят.[682] По-важното е, че Горчаков все още желае европейски мандат, а руските дипломати все още не са решили под чия конкретна егида трябва да се проведе войната.

Тайните имперски съвети под председателството на царя се провеждат на 23, 24 и 26 февруари. На тях Игнатиев взема видно участие. В своите „Мемоари" той излага своята позиция.[683]

Той се оплаква, че Русия е обвързана и възпрепятствана по Източния въпрос от Драйкайзербунда и Райхщадското споразумение, за които има само частична информация. На Константинополската конференция той се стреми да освободи Русия „от прегръдката на нейните съюзници", като осигури европейска санкция за руската програма.

Според него Австро-Унгария иска да възпрепятства Русия и да я обвърже с унгарската антиславянска гледна точка; Игнатиев искаше да „освободи Русия от нейните съюзници и да осъществи европейско споразумение". По същество това означава заместване на германско-австрийско-руското споразумение с германско-английско-руско. Като такива, трябва да признаем, че идеите на Игнатиев не са лишени от основание.

Игнатиев много греши, вярвайки, че Константинополската конференция е дала на Русия силна позиция, позволяваща да обяви война с подкрепата на Европа (т.е. и на Англия). Той се оплаква, че Горчаков е пропуснал психологическия момент за обявяване на войната и поради лична обида иска да получи подкрепата на Германия и Австрия, за предстоящата война.

---

[681] SR, X, (април, 1932), 628.

[682] Сетън-Уотсън, Дизраели, Гладстон и Източният въпрос , стр. 158.

[683] Русская старина, кн. 157 (март 1914 г.), стр. 491 и сл.

От гледна точка на Игнатиев, Европа е казала думата си на Константинополската конференция и руско-турската война, трябва да започне през април, като руският отговор, намеса, за осъществяването решенията на конференцията.

Затова когато войната е спечелена, през март 1878 г. Игнатиев смята, че остава само Русия да си припомни разпуснатата Константинополска конференция и да наложи решенията, които Русия чрез правото на меча, е извоювала да налага. но Горчаков и Андраши имат мнения, силно различаващи се от Игнатиев.

Това разминаване в мненията е ясно проявено на Съвета, проведен на 24 февруари в Царское село под председателството на Александър II, на който присъстват престолонаследника, великите князе Константин и Владимир, Горчаков, граф Адлерберг, генерал Милютин (военният министър), Игнатиев, Тимашов, Валуев и Рейтерн.[684]

Горчаков казва на Жомини да прочете внимателно формулирания меморандум на френски. В него се излага традиционната политика на канцлера за приятелство с Австрия и лоялността към Драйкайзербунда и се предлага връщане към статута отпреди Константинополската конференция. Игнатиев се изказа в полза на колективен натиск на цяла Европа върху Турция, което да я принуди да приеме решенията на конференцията. В свой меморандум Игнатиев се обявява за окончателно решение на Източния въпрос чрез война, която да доведе до разпадането на Турция и разделянето на нейното наследство между славяните. Споразумението с Англия, сключено в Константинопол, и последващата изолация на Турция, трябва да бъдат развити и поддържани. Войнствените речи на Игнатиев предизвикват значителна опозиция в Съвета, но царят се страхува от Англия и следователно подкрепя само идеите му за европейското одобрение на руската програма.

Съветът се съгласява, че на силите трябва да кажат мнението си, и Русия да чака отговор на нейния циркуляр, който да запази европейския концерт. Освен това някой трябва да обиколи столиците на Европа, за да държи силите в линия зад Русия и да ги накара да „приемат протокол, чрез който да подкрепят решенията на конференцията". В своите „Мемоари" пишейки след събитието, Игнатиев осъжда конвенцията с Австрия като грешка, която е трябвало да бъде „измъкната... и отменена с някакъв подходящ протест".

В случай обаче, че Европа не се съгласи с Протокола, Съветът решава, че Русия незабавно трябва да постигне споразумение с Германия и Австрия „с цел започване на енергични действия в Турция".[685] Ултиматумът към Турция трабва да бъде представен в края на март или началото на април със съгласието и на двамата съюзници (Германия и Австрия) и в същото време руските армии да преминат границите на Турция. До края на април ситуацията трябва да се изясни, или за мир, или за война.[686]

---

[684] Граф А. В. Адлерберг е министър на двора; Тимашов - министър на вътрешните работи; Валуев - министър на обществените имоти; и Рейтерн – министър на финансите; вж. Съмнър, стр. 258-260, за трите императорски съвета.

[685] Имаме две взаимно изключващи се мнения, на Игнатиев и на съвета! (б. пр.)

[686] Игнатиев в „Русская старина", кн. 157, стр. 491-501; вж. Sumner, стр. 258-260.

Изборът на Игнатиев да направи обиколка на Европа е на цар Александър; Горчаков хитро се съгласявя, знаейки, че Игнатиев ще преувеличи възможностите си и ще се окаже в немилост. Александър е доволен от успеха на Игнатиев в Константинопол и желае той да бъде изпратен в европейските столици, за да държи силите, особено Англия, в линия зад Русия.[687]

Горчаков обаче уведомява Шувалов, че истинската цел на посещението на Игнатиев е да „поправи пътя за мирно решение"; „Игнатиев, пише той, е избран заради доброто познаване на ситуацията както в Константинопол, така и у дома, и заради познанията му за всички нюанси в намеренията на нашия августейши господар, царя".[688]

Съветът от 26 февруари решава да изпрати Игнатиев със специална мисия в Берлин, Лондон, Париж и Виена, в посочения ред, за да организира колективен натиск върху Портата.[689] Това решение е обявено на 27 февруари в телеграма до Шувалов, който веднага протестира, че името на Игнатиев ще предизвика в Англия буря от протести, подобно на Елиът в Русия, и е ще се получи само антируски резултат. За онези, които вярват, както в голяма част от Европа по това време, че Русия желае мир, изпращането на Игнатиев предизвиква учудване.[690]

Няма причина да се съмняваме, че Горчаков или царят са променили плановете си за война през пролетта. Следователно конвенцията с Австрия е оставена неподписана от Горчаков, докато Игнатиев се опитва да подреди (доп. пр. концерта на) Европа в съответствие със собствените си идеи. Ако се провали, съветът вече е решил, че Русия трябваше да сключи споразумение „с Германия и с Австрия, за енергичен натиск върху Турция". Така войната може да започне през април.[691]

Игнатиев и съпругата му пристигат в Берлин на 5 март 1877 г. Чрез Убри Бисмарк им обещава сърдечно посрещане и ги приема най-любезна и веднага. Игнатиев казва на Бисмарк, че споразумението между шестте държави, подобно на споразумението с трите двора (Dreikaiserbund), ще бъде безполезно, освен ако в Константинопол не се използва сила. Ако може да се вярва на Игнатиев, а историкът смята, че може да му се вярва, Бисмарк ясно заявява, че според него Русия трябва да воюва. „Канцлерът се съгласи, че Европа е обвързана от подписа си и че е необходимо да се намери подходящ изход от ситуацията... Арогантността на мюсюлманите непрекъснато нараства. Германия няма да пожертва, заради турците, нито пфенинг, нито един померански войник; нито за, нито против османците", каза Бисмарк. Той съветва Русия да вложи пари и да подкупи видните хора в Константинопол; по този начин до създаде ситуация по неин вкус. „Като истински приятел на Русия, той не може да я съветва да избяг-

---

[687] SR, IV, 753.

[688] Горчаков до Шувалов, 1 март; пак там, 750.

[689] „Лангенау до Андраши, 26 февруари и 2 март; S.R., IV, 753, също X (Apnl, 1932), 628-629; Schweinitz, I, 399; Wellesley, стр. 166 и сл.

[690] SR., IV, 750; също Schweinitz, I, 401. Лангенау до Андраши, 14 март. „Неговата (на Игнатиев) всеизвестна любов към истината (хаплив сарказъм), интригуващата му природа не му подхождат особено за мирна мисия, но може би е изпратен, точно за тази цел, да укроти бурния му характер." Вижте Плен, стр. 62, с добра характеристика на Игнатиев.

[691] Игнатиев в Русская старина, кн. 157 (март 1914), стр. 499-504.

ва войната по всякакъв начин ... защото такя, тя ще съсипе престижа си на Изток и ще се компрометира пред цяла Европа."

„Беше ясно", казва Игнатиев, „че Бисмарк е склонен към война, разчитайки да използването на нейните резултати в интерес на германската политика."

„Ако стигнем до война, казва Игнатиев на Бисмарк, Русия ще очаква от Германия услуги, подобни на тези, които Русия оказа по време на германските войни през 60-те години на XIX век. Ако германо-руският съюз стане постоянен, на по-младото поколение трябва да се дадат нови доказателства за неговата стойност за Русия; тогава това блестящо доказателство за солидарността на нашите интереси, толкова очевидно за всички, ще направи съюза постоянен и ще покаже на цяла Русия неговите очевидни предимства; по този начин Германия ще спечели симпатиите на по-младото поколение, което израства в Русия под влияние на идеи, различни от тези на по-старото поколение". Когато Игнатиев говори за необходимостта от предпазна мярка ако Австро-Унгария не изпълни обещанията си, Бисмарк и император Вилхелм категорично заявяват, че Германия ще следва политика на стриктно и честно изпълнение на задълженията си и ако се окаже необходимо, няма да позволят на Австрия да се отклони от правилния път.[692]

Бисмарк казва, че когато трите императори сключват своя съюз, „те се обвързват с думи за чест и че в Берлин няма да се толерира и най-малкото „предателство" на Австро-Унгария." В същото време Бисмарк критикува Русия, че „жертвате Австрия заради славяните, които вие [руснаците] винаги сте защитавали".

Освен това, Бисмарк „горещо желае между двете съседни държави да съществува неразривно приятелство" и отрича всякакво желание за анексиране на Полша или балтийските държави, тъй като „Германия вече има твърде много" поляци и евреи; въпреки че „Вислата от стратегическа гледна точка не е лоша граница на изток. Но Германия не иска никакви завоевания нито от френска, нито от руска страна, което изсква война, освен това тя няма никакви права нда провинция като Бохемия, „гъсто населена и притежаваща неизчерпаеми природни богатства". Но „Германия", казва той, „не може да се обвърже с по-нататъшни обещания, докато ние [Русия] си запазваме правото да избираме, да заемем страната на Франция или Германия в случай на сблъсък между европейските сили".[693]

Той отричаше каквото и да е намерение да започва война с Франция, защото тя няма такава провинция като Бохемия, а „завземането на Холандия

---

[692] Пак там, стр. 502-509 и бележки.

[693] На 7 март (или 6?) в телеграма до Игнатиев в Берлин, Горчаков най-категорично отхвърля всяко руско обещание за помощ на Франция срещу Германия във френско-германска война (б. пр. тук Горчаков най-категорично лъже, защото дава такива обещания на французите). Бисмарк, след като е информиран, се оправдава пред Игнатиев с Убри и го обвинява, че заобиколя Бисмарк и директно контактува с император Вилхелм. Бисмарк се оплаква допълнително от Гонто-Бирон, императрицата (Августа, съпругата на Вилхелм I, с която канцлерът е в конфликт) и влиянието на двора. Всичко това е възраждане на клерикалните (монтанистки) страхове на Бисмарк; освен това той казва, че Жомини, дясната ръка на Горчаков, е инструмент на Франция (заради френския му произход). Игнатиев в „Русская старина" за април 1914 г., стр. 13-15. Вж. по-горе за страховете на Бисмарк относно руско-френското сближаване.

крие опасности, защото може да провокира Франция към война за реванш". Такава е постоянната основа на разговорите на Бисмарк и с Шувалов.

Що се отнася до Протокола, Игнатиев казва, че е убеден, че Бисмарк дава пълната си подкрепа на Русия и че е дал такива указания на своите посланици. Следователно Русия е искала правото да се намесва в делата на Турция в името на Европа, но Бисмарк (правилно) предвижда, че Англия няма да се съгласи с това и протестира срещу фразата „действието на силите" и апела към „Европа" като нежелателни изрази.

„Бисмарк и семейството му ни обсипаха със супругата ми с любезност и три дни поред, бяхме поканени на вечеряме с тях просто и без формалности, и той обеща пълна подкрепа за Протокола, ако Русия е доволна от такъв резултат." При раздялата им Игнатиев получава обещание от Бисмарк за „пълната подкрепа на Германия, с изключение на батальони (военна помощ), от които ние [Русия] имаме повече от достатъчно". Бисмарк обаче откровено изрази враждебността си към Горчаков заради събитията от 1875 г.: „Той ще плати за това; ще дойде денят за уреждането на тази малка лична сметка. Той искаше да ме изобрази като чудовище, което е на път да погълне Франция и да създаде смут в Европа, докато себе си представя като светъл ангел, който държи ръката ми и осигурява европейски мир. Това е само неговото въображение, самонадеяност и женска суета. ... Никога няма да му простя опита му да ме направи на глупак".

Игнатиев цитира канцлера и казва, че „в семейния кръг" Бисмарк „ясно показа да разбера недоволството му всеки път, когато разговорът засягаше Горчаков и неговия циркуляр от Берлин от 1875 г."

Когато Игнатиев се връща обратно в Санкт Петербург се опитва да предупреди Горчаков за лошите чувства на Бисмарк към него, но Горчаков го прекъснал и настоява, че Бисмарк все още се стреми да му угажда, „когото той [Бисмарк] шумно провъзгласява за свой учител. Но суетата и сляпото самодоволство взеха превес в съзнанието на канцлера пред благоразумието. Горчаков погрешно, смяташе че аз съм кандидат за негов наследник, в съзнанието на императора...".[694]

Но с британците, Игнатиев се сблъсквасъс сериозна съпротива. На 15 февруари, в едно от периодичните си „разтоварвания"[695], Биконсфилд се обръща към Шувалов в Лондон. Той го уверява: „Аз съм ваш приятел и искам да сътруднича с вас." Сигурно е, че това е една от насоките, които са накарали царския съвет да изпрати пратеник в Англия, но изборът на Игнатиев веднага предизвика неблагоприятна реакция в Лондон".

Както лейди Дерби, така и Солсбъри са разтревожени и „проявили тревога" от новината, а Солсбъри спешно е телеграфирал на Игнатиев в Берлин да

---

[694] Игнатиев в „Русская старина", том 157 (март 1914 г.), стр. 507-516. Въпреки силните думи на Бисмарк, в Лондон вижда, че посланик Мюнстер, няма инструкции, да го педкрепи по прокарването на Протокола. Бисмарк желае да улесни руско-турската война, но не и мандата на Русия от „Европа". Тафс, стр. 182-183.

[695] По-точно е да се каже „шантажи и блъфове" каквато е същността на политиката на Дизраели. (б. пр.)

отложи посещението си, първо да се отбие в Париж, докато вълнението утихне.[696]

Самият Игнатиев обвинява ревността и личните амбиции на Шувалов за провала на мисията му. Но историкът не може да има пристрастно мнение по въпроса. Дори подкрепящият Шувалов Сетън-Уотсън признава, че Протоколът „съставен в съответствие с възгледите" на Игнатиев, както го е представил в първоначаният му вид на Бисмарк, променен в Лондон от Шувалов впоследствие „до неузнаваемост".[697] Следователно може да смятаме, че сътрудничеството между двамата мъже е по-скоро номинално, отколкото реално. Игнатиев обвинява Шувалов, за телеграмата на Солсбъри която забавя идването му в Лондон. При завръщането си в Лондон (януари 1877 г.) Солсбъри бързо усеща, че подкрепата му за Игнатиев в Константинопол не му осигуряваа подкрепа в консервативната партия и следователно трябва да се приспособи към възгледите на Дизраели и Дерби. Солсбъри и Дърби са съперници за наследяване на Биконсфилд и Солсбъри вижда, че ще се окаже в неудобно положение, ако Игнатиев сега дойде в Лондон, което ще му наложи неловкото положение, да избира мужду мненията на Биконсфилд и Игнатиев.[698]

Лорд Одо Ръсел в Берлин обаче настоява, че посещението ще бъде добре дошло и че Лондон ще се почувства обиден, ако Игнатиев не отиде; особено след като целта на цялото пътуване на Игнатиев първоначално беше обявена „да се консултира с офталмолога Либрайх в Лондон."[699]

Игнатиев казва, че лорд Одо в Берлин допълнително протестира срещу пропускането на Лондон, тъй като това изолира Англия в опозиция на петте сили; Бисмарк казва на Ръсел: „Германия ще подпише Протокола без промени" и ако „Русия е принудена да извади меча, Германия ще даде благословията си на Русия". Следователно можем да заключим, че Одо Ръсел е настоявал Лондон да приеме Игнатиев, защото смята, че Дерби и Биконсфилд трябва да научат гледната точка на руския пратеник. На Драйкайзербунда не трябва да се позволява да решава Източния въпрос, без да се чуе глас на Англия.

Когато Игнатиев пристига в Париж, той се среща с посланик Орлов и намира там Шувалов. Шувалов е бил на среща с френския външен министър Деказ, който се стрем да удовлетвори както Русия, така и Англия и съветва Игнатиев да бъде умерен. Игнатиев се виада с Шувалов веднага след пристигането си в Париж и посланикът се връща в Лондон в същия ден с програмата на Игнатиев. Два дни по-късно Деказ дава на Игнатиев текст на Протокола, който включва желаните от Дерби промени. Игнатиев веднага протестира, че всички

---

[696] Солсбъри до Игнатиев, 1 март, в SR., IV, 753. Солсбъри телеграфира следното: „Радвам се да ви видя, но ако е възможно, отложете пристигането си, докато кризата отмине. Английското обществено мнение е колебливо и недоверчиво. Специалната мисия на толкова изтъкнат човек ще създаде подозрения, кабинетът ще бъде обвинен в прекалена склонност към Русия, което ще доведе до реакция в полза на Турция. Спрете първо в Париж, за да се ориентирате."

[697] Сетън-Уотсън, Дизраели, Гладстон и Източният въпрос, стр. 161 и бел. Вж. разказа на Шувалов в Красный архив, том 59, стр. 85-86.

[698] Основното е личният интерес, а Солсбъри иска да прави политическа кариера, така че компромисът със собствените възгледи и мнение, пред това на началника, е пределно ясен. (б. пр.)

[699] Игнатиев, в „Русская старина", том 158 (април 1914 г.), стр. 7., признава, че „консултацията с офталмолога" е просто „удобен претекст".

реални задължения на Турция са заличени и са останали само безсмислени фрази, които няма да направят впечатление в Ориента. Деказ спори с Игнатиев, че Русия трябва да се задоволи с идентични отговори на силите на циркуляра на Горчаков (вместо Протокола), но руснакът „настоява за Протокола като дипломатически акт, който ще обвърже всички подписали страни и ще им наложи по-сериозни задължения от депеша или декларация". Въпреки това „бях напълно доволен от личните и дипломатическите си отношения с Деказ", пише Игнатиев. Французите, страхувайки се от война[700], смятат, че Протоколът на Игнатиев ще бъде прелюдия към мира. Това е същината на техните искрени усилия да преодолеят пропастта между Игнатиев и британците. [701]

Игнатиев се среща с Тиер, който е пробритански настроен, и с барон Хирш. Хирш вече държи концесиите за турските железници на Балканите; „срещу неговите проекти аз постоянно се борих, защото проектираните железници съответстваха на скритите планове на Австро-Унгария", пише Игнатиев. Хирш отбелязва, че султанът предпочита да приеме решенията на Константинополската конференция и да живее спокойно. Но Дерби и Биконсфилд смятали, че Солсбъри е отишъл твърде далеч на конференцията, и Мидхат е знаел това.[702]

Игнатиев прекарва една седмица в Париж, докато Шувалов проучва британците. Резултатът става все по-обезкуражаващ. Към 12 март перспективите за посещение в Лондон са много мрачни. Игнатиев обвинява Шувалов, че е разпалил всички смутове там и настоява, че той „по собствена инициатива" е започнал с Дерби досадната дискусия за демобилизацията на руската и турската армия.

На 12 март Шувалов телеграфира на Горчаков, че Англия ще настоява за демобилизация на Русия, след като Турция демобилизира армията си. Игнатиев смята това за неподходяща тема за обсъждане, тъй като Русия и Турция „не са сили с еднакъв ранг".

По съвет на д'Аркур, френският посланик в Англия, Деказ настоятелно призовава Игнатиев да отиде в Лондон. Лорд Лайънс (английският посланик в Париж) също се съгласява с това.

Дерби казва на Шувалов, че единственото нещо, ще накара Англия да подпише Протокола, е перспективата за демобилизация на руснаците. „Искаме да знаем със сигурност дали вашата армия ще бъде демобилизирана."

Такава категоричност по този деликатен въпрос е последното нещо, за което може да се пита Игнатиев. Той избягва всякакво споменаване на демобили-

---

[700] Игнатиев, в „Русская старина", том 158 (април 1914 г.), стр. 16-18 и (май 1914 г.) стр. 238-240, твърди, че е настоял пред Деказ да отстрани френските войски от германските граници и така да успокои страховете на Бисмарк от френско-германска война. Б. пр. страхът на французи и германци от превантивна война, тогава е двустранен и те взаимно се подозират!

[701] По това време във Виена се провеждат мирни преговори между Черна гора и Турция, а Деказ подкрепя Андраши в усилията му да ограничи придобивките, дадени на Черна гора от Константинополската конференция. Затова Игнатиев спори с Деказ. Воган ефенди, арменски грък, е по това време в Париж на тайна мисия, за да осигури френска подкрепа (и да изучи френските общински организации). Вижте „Русская старина", том 158, стр. 17-18. За французите, че Русия желае мир, вижте DDF., № 143 и сл.

[702] За Хирш вж. Лангер, Европейски съюзи, стр. 325 и сл.; Съмнър, стр. 101-102 и 568.

зация и обвинява Шувалов, че е провалил цялата мисия, като е позволил въпроса да се обсъжда в Лондон.

Позицията на Игнатиев е, че Русия с удоволствие ще се демобилизира, когато реформите бъдат изпълнени, но това не може да бъде обявено предварително, без да се урони руското достойнство. Когато британците възразяват допълнително срещу изброяването на реформите, Игнатиев отговаря, че реформите не могат да бъдат изпълнени от Турция, докато турската армия не бъде разпусната. Този аргумент, твърди Игнатиев, е сложен, защото Шувалов е искал да убеди Александър II, че единствено той е *persona grata* в Лондон и може да разплете възела.[703] Известната амбиция на Игнатиев да замени Шувалов като посланик в Лондон не улеснява мисията му.

Вече е очевидно, че пътуването на Игнатиев се основава и е предприето с надеждата, че по някакъв начин, чрез трик или блъф, може да извлече европейски мандат от британците. Той постига подобие на европейско единодушие в Константинопол и спечелва на Русия отлична стратегическа позиция. Трудността е, че Солсбъри не е представлявал официална Англия и че кабинетът, оглавяван от Дърби и Биконсфилд, е много далеч от подкрепата на позицията, която Солсбъри заема в Константинопол. Докато Игнатиев е в Париж, Солсбъри повтаря убеждението си, че „старата политика за защита на английските интереси чрез поддържане на Османската династия е станала непрактична“ и е дошло времето за „някакво териториално пренареждане“. Той смята, че загубата на британско влияние в Константинопол е предопределено и се опасява от „развитието на Германия като военноморска сила“. Той все още не се доверява на Австрия и не може да повярва в нейното бъдеще и не вярва на Бисмарк. Така връщайки се в Лондон, Солсбъри се оттегля в Хатфийлд и оставя Игнатиев сам, за да се срещне с опозицията на Дерби и Биконсфилд. Но пред тях, добре познатото самохвалство на Игнатиев не оказва голям ефект. Освен това историкът не може да приеме обвиненията срещу Шувалов. Граф Пьотър Шувалов има репутация на човек, който работи честно и почтено в дипломацията си в Лондон и не можа да избегне отговора на откровените запитвания на Дерби за разоръжаването.

Британците са решени да не дават картбланш на Русия да започне война срещу Турция с британска подкрепа, докато Игнатиев не желае нищо помалко, но не смее да го признае. Затова той блъфира уклончиво и печели време в Лондон и всички, дори туркофобът Гладстон, който му симпатизира, са убедени в неговата лъжливост и двулечност. Германският посланик граф Мюнстер коментира: „Идването му беше грешка. Лъжците, а това е неговата същност, тук не постигат дългосрочни успехи, и той поради добре известната му репутация, нама до постигне и краткосрочен успех“.[704]

Въпреки всичко това, Великобритания не може да си позволи да остане настрана от останалите пет сили, защото означава руско-турска война с подкрепата на Драйкайзербунда. Лорд Одо Ръсел от Берлин непрекъснато посочва опасностите от подобна политика, а Солсбъри е пламенен пропагандатор на

[703] Пак там, стр. 240—243 и бележки под линия; DDF., № 143-147.

[704] H. Oncken, „Aus den Briefen Rudolf von Bennigsens,“ Deutsche Revue (септември, 1907), p. 310; Сетън-Уотсън, Дизраели, Гладстон и Източният въпрос, стр. 163.

политика за разрушаването му, чрез споразумение с Русия. Шувалов е поподходящ както по природа, така и по положение за развиване на подобно разбирателствоу отколкото Игнатиев.

Източният въпрос трябва да бъде решен на Берлинския конгрес, поне временно, чрез такова сътрудничество между Солсбъри и Шувалов, с благословията на Бисмарк и с разрешението на Горчаков. Че това е била целта на Солсбъри през март 1877 г., е пределно ясно от „Животът" на лейди Гуендолин Сесил. В писмо от 12 март Солсбъри посочва, че „ако Великобритания откаже да подпише Протокола, ще бъдем сами срещу останалите пет сили... Шувалов ми казва, че те [руснаците] са превзели Виена. Вярвам и съгласието на Бисмарк, предполага съгласието на Андраши... Резултатът от изолацията ще бъде, че ще заздравим съюза на Трите империи, ще установим Русия на Арменските хълмове (за да доминира в долината на Ефрат, в непосредствена близост до Персийския залив), ще загубим всякакъв контрол над Турция, без да получим нищо в компенсация".[705]

Затова Дерби се заема да изготви протокол, който Лондон може да подпише, без да дава на Русия британска подкрепа за война срещу Турция. Всички дълги и сложни спорове относно формулировката на протокола всъщност са опитите на Дерби да се измъкне подобно на Лаокоон от змийската хватка на Игнатиев. Шувалов, естествено, желае задоволителен край на въпроса с Дерби и британците и затова „отровата" на Игнатиев неизбежно се излива върху него. Солсбъри остава на заден план и отказва да подкрепи активно Игнатиев; но в действителност Шувалов, Солсбъри и лорд Одо Ръсел обединяват усилията си, за да изготвят компромисен протокол. „Дизи", който е едновременно проти всички, пита Дерби, след като е подписал Протокола, „Все още не мога да разбера, за какво е всичко това."[706] Мнозина в Европа споделят това мнение.

На 13 март Шувалов пише на Игнатиев в Париж, че подписването на Протокола се счита в Англия за руски дипломатически успех и призовава Игнатиев да бъде умерен. Но Игнатиев в своите „Мемоари" възторжено се изказва, че британците желаят Протокол, който бил голяма победа за консервативната партия и за Турция, за сметка на Русия. Самият Игнатиев се опитва да окаже натиск върху Лондон чрез лорд Лайънс, бивш колега на Игнатиев, с когото е

---

[705] Сесил, II, 131. „Впечатлението ми все още е, че Берлин е центърът на голямата европейска интрига, а Турция е просто случаен фактор — искра, която може да възпламени пожара."...Солсбъри се опасява, че ако Англия не „си осигури сега част от турската територия", след няколко години може да е твърде късно; „или Франция ще бъде достатъчно силна, за да възрази, или Германия може да се е превърнала във военноморска сила. ... Най-желаната цел е засега да държим Русия извън войната. Ако това може да се постигне за още 12 месеца, подготовката на Франция ще бъде достатъчно завършена, за да направи невъзможен внезапен удар от Берлин. Само противовесът на Русия го предотврати през 1875 г., и ако този противовес бъде премахнат, ужасната политика на Бисмарк ще станат неконтролируема.... Напълно възможно е да се наложи да воюваме за Холандия, преди да са изтекли две години." Сесил, II, стр. 129–132, от писмата на Салисбъри, март 1877 г. Доп. пр. Солсъбри ясно показва, че единстеваната надежда са Англия е или да разпали френско-германска война, или да разруши германо-руското сътрудничество! А Русия със своята глупост, максимално и помага и през 1878 г. и по-късно през 1914 г.

[706] Бъкъл, VI, 131.

бил в приятелски отношения в Лондон. Игнатиев казва, че отношенията му с Лайънс в Париж са „изключително приятелски“.[707]

Самият Лайънс остро критикува френската политика по това време и говори за желанието на Деказ „да ловува с руските хрътки, като гони английския заек“.[708]

Игнатиев напълно се отказва от Протокола, както е раедактиран в Лондон, и в това може да му се вярва. Пред Лайънс, Игнатиев настоява, че Протоколът ще донесе мир, ако работата на Константинополската конференция не бъде отменена, и го моли да информира за това Дерби и Биконсфилд.

Трудно е обаче за всеки, който чете „Записките“ на Игнатиев, да повярва, че за генерала, Протоколът във вида представен на Бисмарк (и одобрен от канцлера), не е нищо друго освен прелюдия към войната.[709] 80

Лейди Солсбъри, която се сприятеяваа много с графиня Игнатиева в Константинопол, ги посещава в Париж с Шувалов и остава още едно дененощие със семейство Игнатиеви. Според руснаците е поканила Игнатиеви, в семейното имение на Солсъбри в Хатфийлд.

Игнатиев любезно отказва поканата, защото е решил да не ходи в Лондон, освен ако не получи официална покана от министерството или потвърждение от Солсбъри за поканата на лейди Солсбъри.

Затова на 14 март той опакова багажа си за Виена, когато получава писмо от маркиз Солсбъри. В него държавният секретар за Индия посочва, че въпреки неблагоприятното обществено мнение, той ги кани, да им гостуват няколко дни в Хатфийлд. Солсбъри настоява, че не е променил мнението си след Константинополската конференция. На следващия ден (15 март) Игнатиев получава покана за вечеря във Форин офис, за събота вечерта, 17 март, и оттам да продължи към Хатфийлд. Игнатиев казва, че Шувалов не е имал нищо общо с тези покани и дори отрича пред Горчаков, че поканата е била отправена.[710]

Когато Игнатиев пристигнал в Лондон на 16 март, той получил „любезен прием от членовете на правителството“ и обществеността „не проявява враждебност“. Той се среща с Биконсфилд на вечерята във Форин офис на 17 март, от 18 до 22 март е в Хатфийлд[711], после в хотел „Кларидж“ в Лондон за нощта на 22 март срещу 23 март, и се връща в Париж, откъдето пристига във Виена на 25 март.

Докато е в Лондон, той казва, че отношенията му с Шувалов се „изключително студени“ и поведението на посланика към него е изключително враждебно. Като пример посочва, че Шувалов редовно изпраща куриери на посолството си в Санкт Петербург, без да му съобщава за това. И се оплаква, че нито Горчаков, нито Шувалов са му показали кореспонденцията между тях, докато всички доклади на Игнатиев, Горчаков препраща веднага на посланика с неодобрителни коментари. Следователно, казва Игнатиев, той „нито е писал, нито

---

[707] Игнатиев, Русская старина, кн. 158 (май 1914), стр. 245-246.

[708] Нютон, II, 109-110.

[709] Игнатиев, Русская старина, кн. 158 (май 1914 г.), стр. 246 и сл.

[710] Пак там, том 158 (юни 1914 г.), стр. 443-446.

[711] Имението на Солсбъри се намира на 28 км северно от центъра на съвр. Лондон, тогава в близост до столицата. (б. пр.)

е телеграфирал нищо на канцлера от Лондон“, тъй като „не е искал да съдейства за приемането на британските предложения“.

Още преди Игнатиев да пристигне в Лондон, Шувалов изготвя с Дерби нов протокол, доста различен от оригиналния, даден на Берлин и другите кабинети от Игнатиев. Шувалов получава инструкции от Горчаков да обсъди с Игнатиев ревизираният протокол, но Игнатиев категорично отказва да приеме ревизираната версия, защото е напълно безсилна; в нея силите просто „предлагат на Портата своите приятелски услуги, за да помогнат за сключването на мир, без да налагат на Портата окончателно решение“ и т.н.[712]

Тогава Шувалов се заема да промени частите, срещу които Игнатиев възразява, и Дерби, Шувалов и Игнатиев се срещат за тази цел; „но изобщо не ми хареса начинът, по който Дерби водеше преговорите... британският министър знаеше зле френски, не беше запознат с източните дела и бидейки слаб, нерешителен и плах, той искаше да преведе на английски всяка предложена фраза и да я поправи в съответствие със съветите на отдела по източните въпроси в неговото министерство, с което поддържаше постоянен контакт... Той продължи да променя английската редакция, докато тя вече не съответстваше на предварително заложения смисъл... След това това беше преведен обратно на френски... който не беше френски, а някакви безсмислици“.

Игнатиев предупреждава колегите си, че никога няма да подпише документ, „изфабрикуван по този начин“.

Дерби обаче изглежда доста приятелски настроен към Игнатиев и неговата гледна точка, а Игнатиев се надява на това, докато не се сблъскват с проблема с демобилизацията. Дотогава Дерби си е изградил мнението, че Игнатиев е готов да направи сключването на Протокола повод за демобилизация на руската армия. Шувалов подхранва тази илюзия, но на 20 март Игнатиев откровено казва на Дерби, че Източният въпрос ще приключи (и Русия ще се демобилизира) само когато съдбата на християните се подобри и за да постигне това, той смята, че „трябва да прибегнем до колективни действия“. Следователно Русия не може да обещае демобилизация при подписването на Протокола. Защото, веднъж осъществена, руската демобилизация не може да бъде отменена и ако Русия се демобилизира, пита Игнатиев, какви гаранции може Дерби да предложи на Русия? Имаше само два начина за оказване на натиск върху Турция: (1) английският флот; и (2) руската армия. „Ако английското обществено мнение се вълнува, руското мнение също се вълнува и иска действие, а не отстъпление.“[713]

Дерби признава справедливостта на много от твърденията на Игнатиев, но заявява, че няма да защитава пред парламента демобилизацията на Турция, освен ако не бъде последвана от незабавно разпускане на руските сили. Така от 14 до 29 март има дълга телеграфна кореспонденция между Шувалов и Горчаков за формулировката на Протокола. Форин офис повдига един детайл след друг. Горчаков оказва голяма подкрепа на позицията на Игнатиев и е телеграфира на Шувалов, че Англия не „оценява умерността на нашите предложения“. Шувалов и Игнатиев вярват, че „единствената цел на Англия при под-

[712] Също, стр. 447-449.

[713] Игнатиев, Русская Стария, кн. 158, стр. 450-453.

писването на Протокола е да получи от Русия ангажимент, под каквато и да е форма, за демобилизация след турската инициатива за разоръжаване“. За да завърши всичко, въпросът за руската демобилизация, съпътстваща или последваща тази на Турция, попада и в английските вестници и общественото мнение се е обединило, за да иска едновременна руска и турска демобилизация. Естествената плахост и колебание на Дерби са засилени отвлиянията, упражнявана от парламента.

Игнатие се оплакма, че „Шувалов гледа на Източния въпрос като на нещо излишно, което причинява безпокойство само на онези, които са увлечени от него, и който няма да причини никакви смущения на европейските сили, ако такива ревностни защитници на славянството като мен престанат да се занимават с него.“ Той казва, че не е крил възгледите си от британците, но обвинява Шувалов, че не е представил правилно „руската“ [т.е. на Игнатиев] гледна точка за демобилизацията, а е гледал „с уважение към възгледите на Англия и всъщност на всички чужденци“. Това последно наблюдение може да се тълкува във връзка с доклада на Лангенау от Санкт Петербург през пролетта на 1878 г., когато открито се казва, че политиката на Шувалов „не е руска политика“.

Центърът на опозицията срещу Игнатиев в Англия е могъщото, русофобско Източно бюро (източния отдел) във Форин офис, оглавявано от лорд Тентердън като постоянен заместник-секретар. Тентердън и Игнатиев провеждат дълъг разговор в Хатфийлд, от който имаме само бележки на Игнатиев. Според тях Тентердън, „който имаше огромно влияние“ върху делата, настояваше с „удивително упоритост“, че британският кабинет не може да подпише Протокола, освен ако Русия не се съгласи да се демобилизира, и че смята така от самото начало. Той признава, че английската гледна точка не е непременно логична, а е загрижена единствено за защитата на английските интереси (и така н за задоволяване на парламентарните желания). Англия, каза той, няма интерес от подобряване на съдбата на източните християни, нито от постигане на номинални дипломатически триумфи.[714]

Накрая Дерби (с който Шувалов се среща, докато Игнатиев гостува в Хатфийлд) излиза с искане руската демобилизация трябва да предшества подписването на Протокола. След това Игнатиев категорично отказва да обсъжда повече демобилизацията, заявява, че никога няма да подпише Протокол с толкова странна формулировка и напуска Лондон въпреки молбата на Шувалов да остане още няколко дни. Шувалов се разделя с него в 2 ч., през нощта в хотел „Кларидж“ и генералът отпътува за Париж същия ден (23 март).

Той се среща с водещите английски политици по време на престоя си и признава, че аргументите му не намират одобрение у никой от тях. „Те предпочитат непринудената дипломация на Шувалов... който никога не крие неприязънта си към всички източни дела като цяло и към българите, сърбите и черногорците в частност. Шувалов иска да се споделят неговите възгледи и е силно раздразнен заради писмата ми, които Горчаков тайно му препращаше и които съдържаха остра критика към неговите възгледи и към поведението му в Англия“.

---

[714] Пак там, стр. 452 – 455. Б. пр. Типичният английски (наглосаксонски) циничен егоизъм, казан му съвсем ясно.

Междувременно Шувалов се оплака, че Игнатиев „почти е разрушил мира в Европа със своя панславистки плам и липса на такт“.

Въпреки всички разногласия, не се стига до рязко прекъсване на отношенията между Шувалов и Игнатиев, но генералът особено разочарован. Двамата мъже никога повече не си сътрудничат и оттогава нататък са врагове.

По този начин Игнатиев се освобождава от отговорност, за протокола на Шувалов. Той уведомява Горчаков, че може да се върне в Санкт Петербург до 29 март и настоява канцлера да изчака завръщането му. Горчаков обаче се свързва с Шувалов по телеграф и накрая приема протокола, както е съставен от Дерби и Шувалов. Игнатиев заключава, че Шувалов смята Източния въпрос за досада и фантасмагория, която панславяните ненужно са предизвикали.“[715]

Вече е налице реакция срещу политиката на Солсбъри за разбирателство с Русия; торите, опасявайки се от загубата си на парламентарното мнозинство, смятат за по-важно да жертват личните си трудности в името на партийното единство по Източния въпрос. Това важи особено за маркиз Солсбъри, който казва на Игнатиев, че не е променил позицията си след Константинополската конференция, но че партийните му задължения го задължават да бъде изключително предпазлив. В края на краищата, неговият отдел (държавен секретар за Индия), вече не включва турските въпроси. Отделите във Форин офис и армейските среди, все още помнещи Кримската война, според Игнатиев са доста враждебни към Русия.

Възгледите на Солсбъри не претърпяват съществена промяна след конференцията. Той съветва Игнатиев да отложи посещението си в Лондон, докато не се подготви пътят за идването му и докато британците не решат да подпишат протокола. Солсбъри е недоволен от прекомерното самохвалство на Игнатиев, докато е в Англия, но маркизът тайно подкрепя възгледите на Игнатиев по отношение на кабинета.[716]

Преди Игнатиев да се завърне в Русия, Солсбъри предлага на британския кабинет изоставянето целостта на Турция и разделянето ѝ в съответствие с неговите възгледи. Биконсфилд нарече това „неморално“, но Солсбъри настоява, че Турция е освободила Англия от всички задължения, като е отхвърлила решенията на Константинополската конференция.

Игнатиев се среща с Биконсфилд два пъти и е оставил интересни записи от разговора им.[717] Министър-председателят му казва, че Русия е сгрешила, като е сключила съюз с Германия и Австрия на Изток. „Всичките му усилия са бяха насочени към това да покажат необходимостта от съюз между Русия и Англия и безполезността на всеки друг съюз.“

Биконсфилд първоначално отказва да каже мнеието си относно разпадането на Турция, защото го смята за преждевременно, но по-късно Игнатиев успява да го накара да говори. Те разговарят за бъдещето на Проливите, които според Биконсфилд трябва да бъдат или британски, или турски; Игнатиев отговоря, че Русия ще атакува района на проливите с армията си. „обсъдихме и

---

[715] Също, 458.

[716] Също, стр. 457-458 и том 159 (юли 1914 г.), стр. 5-8; Сесил II, 152—154.

[717] На вечерята в събота вечер във външното министерство и отново следващата сряда, когато Биконсфилд с Дерби и принца на Уелс дават вечеря за семейство Игнатиеви.

проблемите, свързани с гаранциите за маршрута до Индия, островите Хиос, Митилини, Лемнос, Родос, Кипър и пристанище на остров Крит." Игнатиев протестира срещу британското завземане на Лемнос или Митилини, като го приема за еквивалентно на завземане на Проливите, те се намират толкова близо и са толкова важни военноморски станции. Той също протестира срещу осигуряването на пристанище на Крит за Великобритания, защото Крит е гръцки и населението му никога няма да се съгласи с британски контрол; както случаят с Корфу. Тези разговори без съмнение оказват влияние върху решението на Дизраели да осигури Кипър.[718]

„Останах с впечатлението, че министър-председателят желае да направи на Изток нещо стряскащо, но планът му не беше напълно узрял. Той беше готов да пожертва всичко в името на блестяща победа на външната си политика и да спечели одобрението на Англия; това ще е голямо удовлетворение за него... Предположението ми беше потвърдено от последвалото анексиране на Кипър от Биконсфилд. Въпреки че беше предупреден по този начин, руският кабинет все пак остана изненадан от англо-турската конвенция. Нито Шувалов, нито Горчаков, нито дори Лобанов знаеха нещо за това".

От Горлов, руския военен агент, Игнатиев научиава, че британците разполагат с 60 000 души, готови да изпратят с кораби до Дарданелите, в случай че Русия напредне отвъд Адрианопол. Но той смята, че Русия може да стигне първа до Константинопол. Що се отнася до Египет, „британците не одобряват завземането му, страхувайки се от огромните разходи, които това ще изисква. Те предпочитат да го управляват както досега".[719]

Затова Бийкънсфийлд казва на Игнатиев, че в случай на разпадане на Турция, британците са склонни да заемат островна позиция, за да осигурят пътя към Индия от нападение от Черно море. „Поради този път към Индия, англичаните са силно загрижени и за съдбата на басейна на Тигър и Ефрат."

Игнатиев се срещна с принца и принцесата на Уелс в Лондон (17 март) и с кралицата в Уиндзор (20 март). Принцът на Уелс (бъдещият Едуард VII) беше посетил Игнатиеви в Константинопол (през 1869 г.), приема ги много приятелски, но заема гледната точка на Биконсфилд и също настоява за едновременна демобилизация на Русия и Турция.[720]

Кралицата в Уиндзор не обсъжда политически въпроси. Игнатиев се срещна и с Гладстон, чиито възгледи „тогава бяха претърпели промяна". Дори много от вигите вече са антируски настроени, а либералите (радикалите), спомняйки си репресивните мерки на Русия през 1848 г., също са против Русия. „Близо 2/3 от английското общество все още симпатизира на турците", заявява Игнатиев; добавяйки, че в случай на руско-турска война Англия „ще поиска гаранция, която ще ѝ даде право да участва в бъдещото решение на Източния въпрос".[721]

---

[718] Лий, Великобритания и политиката по Кипърската конвенция, стр. 77-78.

[719] Според Игнатиев, французите няма да възразят срещу британското завземане на Египет; особено Тиер и Гамбета.

[720] Игнатиев в „Русская старина", том 159 (юли 1914 г.), стр. 5-8; вж. Лий, „Великобритания и политиката на Кипърската конвенция", стр. 77, 78, 80-86, 128-130.

[721] Шувалов описва принца на Уелс (7 март 1877 г.) като „най-турски настроения от всички англичани". Той лично е приятелски настроен към семейство Игнатиеви, но им е казва ди-

По време на четиридневния престой в Хатфийлд, Солсбъри и Игнатиев водят продължителни дискусии по въпросите за Средна Азия, които държавният секретар за Индия смята за своя провинция. Като граница между Русия и Индия, Игнатиев предлага планините Хиндукуш и Солсбъри доста хареса идеята. Обсъждат се Кашгар, Мерв и Персия. Белуджистан вече е под британско влияние и се обмисля демаркационна линия в Персия.[722]

Южен Афганистан в крайна сметка трябва да бъде присъединен към Индия, още повече, че Русия разширява влиянието си към сърцето на Персия. Обсъжда се и възможността за оттегляне на Турция в Мала Азия (със столица Бруса). Солсбъри е скептичен по този въпрос и подчертава британския интерес към басейна на Тигър и Ефрат. „Този път към Индия никога не трябва да попада под руско влияние“, казва англичанинът.[723]

Обратно в Париж, на 23 март, Игнатиев заварва Деказ силно разстроен от неуспеха му в Лондон. По приятелски начин, но открито, той критикува Игнатиев „в прекомерен плам и че възнамеряваме веднага след подписването на Протокола да обявим война“. За да избегнат войната, Дека казва, че силите желаят само едно нещо - руските армии да бъдат изтеглени от сборният им пункта в Кишенев на румънската граница. Игнатиев „категорично отказва да обсъжда този въпрос“; провалът на Протокола „ще ни принудил да търсим изход“ и това лесно може да се разбере като „даване на заповед на нашите армии за марш“. Игнатиев напуска Париж същата вечер, оплаквайки „този нещастен случай... който... принудил Русия в случай на необходимост да извади меча, правейки войната неизбежна“.[724]

Как или защо войната е станала неизбежна, защото Шувалов и Дерби разработват Протокол, който не е получав одобрението на Игнатиев, той не уточнява.[725]

След провала му в Лондон, пристигането му във Виена (25 март) е разочарование. Андраши е склонен да заеме британската страна в спора за демобилизацията. Той не одобрява Лондонския протокол, не защото иска да се противопостави на руско-турската война, а защото иска той да е в съответствие с Януар-

---

ректно, че е решен да защитава Османската империя от нападение. Сър Сидни Ли, Едуард VII, I, 424-425 и 297-298. Игнатиев в Русская старина, кн. 159 (юли 1914), стр. 11.

[722] Пак там, стр. 12. Солсбъри и Игнатиев се споразумяват, че Персия трябва „да остане неутрална под руски и английски гаранции“; но Игнатиев защитил река Атрек като „естествена граница“ за Русия (днес е граница на Иран с Тюркмения) и Солсбъри „най-накрая се съгласява да признае това за горното течение на реката, при условие че бъде прокарана права линия от средното течение до Амударя (река), на значително разстояние от Мерв; тази линия трябва да образува границата на нашите владения в тази посока“.

[723] Русская старина, том 159, стр. 12-13. Солсбъри смятал, че Турската империя, „веднъж разпаднала се в Европа, трудно мож да се възроди отново в Азия“.

[724] Пак там , стр. 15-18.

[725] Английската верися е изцяло неприемлива и Игнатиев е напълно прав. За нея Дизраели казва, че е „златен мост за отстъплението на Русия“. Това което Игнатиев и Горчаков трябваше да разберат, че всякакви дискусии повече с Англия са само губене на време. Русия трябваше да действа в рамките и в съгласие със съюза на тримата императори, за да постигне пълен успех, като оставят англичяните безсилни пред свършен факт. Но Русия не прави това, оказва се в изолация и с глупостта си, натиква Андраши в ръцете на Дизраели, отблъсква Бисмарк и си вкарва автогол. (б. пр.)

ската конвенция, окончателните подписи по която току-що са поставени на 17 март, докато Игнатиев пристига в Лондон.

Виена е изненадана, че Игнатиев е напуснал Лондон преди завършването на Протокола.[726]

Игнатиев е недоволен от отношението на Андраши, но унгарецът заявява на Англия да не очаква преждевременно разоръжаване на Русия ипублично обявява (16 март), че приема Протокола.[727]

Тъй като безизходицата в Лондон оставаше неразрешена, Андраши предлага следния компромис на Горчаков със знанието на Игнатиев. След подписването на Протокола, „по чието съдържание няма реална разлика (освен тази за разоръжаването)", император Александър трябва да инструктира Шувалов в Лондон да заяви намерението си за разоръжаване веднага щом „се убеди, че Високата Порта има сериозно намерение да следва единодушните съвети на Европа". Компромисът е постигнат скоро (29 март) в Лондон, и прави предложението на Андраши излишно. Но Игнатиев отказва да го приеме и вярва, че Андраши иска да се издигне на преден план като посредник.

За Франц Йосиф обаче Игнатиев вярва, че е лоялен съюзник на царя, независимо дали ще се стигне до мир или война. „Андраши", оплакал се Игнатиев, „абсолютно без основание винаги ме смяташе за свой заклет противник; въпреки това ме прие много любезно и изрази най-високото си уважение към мен". Игнатиев с тревога наблюдава големия интерес, който австрийците проявявали към Босна и Херцеговина, където Андраши благосклонно отстоява католическия елемент. Австрийските гранични власти имат разпореждания да спечелят благоразположението на населението в двете провинции и „са готови да ги завземат с 18-дневно предизвестие". Във Виена Игнатиев също провежда дълги разговори с граф Робилант; Италия се чувства дълбоко обидена, защото единствената Рим от „великите столици" не е посетена от руския генерал.[728]

Австрийският император на обяд в чест на госта, го пита, не е ли по-добре да отложият войната с една или две години, но Игнатиев посочва големите разходи за Русия за поддържане на мобилизирана армия и е убеден че реформаторският режим в Константинопол и неговата конституция са просто фантоми."[729]

Той си тръгва от Виена без да е сигурен дали императорът желае мир или не. Императорът казва на френския посланик във Виена дьо Вогю, че въпреки това не вярва в дългата продължителност на мира и предвижда, че Турция ще провали мирния план.[730]

---

[726]Лангенау до Андраши, 16 март; Андраши до Лангенау, 16 март; Андраши до Керойи, 25 март; Русская старина , том 159 (август 1914 г.), стр. 195.

[727] Андраши до Лангенау 28 март; Русская старина, кн. 159 (август 1914), стр. 195-206.

[728] Пак там, стр. 201-206. Италия заявява приемането на Игнатиевския протокол, докато генералът е още в Берлин.

[729] Пак там, стр. 200 и 205. Игнатиев има среща и с турския посланик Алеко паша, по повод турско-черногорския спор. Андраши искаше Черна гора да отстъпи, но тя не проявява особено желание да сключи мир.

[730] Там, стр. 200; Дьо Вогие до Деказ, 20 март, DDF, № 148; „Русская старина", август 1914 г., стр. 200; Лангенау до Андраши, 26 март; Андраши до Лангенау и Керойи, 28 март. Трябва да отбележим три неща за посещението на Игнатиев. (1) Игнатьев научи за Будапещенските конвенции едва през следващия януари (1878). Поради това във Виена не се провеждат преговори в

Връщайки се в Санкт Петербург, Игнатиев прави кратка спирка в Берлин на 29 март. Той и съпругата му бързат твърде много да видят император Вилхелм и вечерят с Бисмарк, направо идвайки от гарата. Бисмарк е недоволен от опита на Андраши за посредничество. Англия, казва той, ще бъде недоволна от всякаква проява на солидарност с Драйкайзербунда в този момент и може да се възмути. Той казва, че ще бъде „секундант" на Русия, ако тя желае дуел, и ще подкрепи нейната кауза, ако тя желае мир. Освен това, няма да направи нито една стъпка, която Русия не желае. ... Обвинен съм [каза Бисмарк], че тласкам Русия към война. Ако бях руски поданик и имах възможността да изразя мнението си на заседанието на Тайния съвет на руския император, щях да кажа: „Нека бъдем умерени в исканията си, но ще се борим, освен ако не сме в състояние по мирен начин да постигнем резултатите, които ще успокоят националните ни чувства." Обстоятелствата никога не са били и никога не могат да бъдат по-благоприятни, отколкото са сега за Русия, поради наличието на приятели, които защитават границата ѝ от нахлуване на врага. Ако се стигне до война [каза Бисмарк], смелият руснак вече няма да завижда на прусака за лаврите му и ще се успокои по отношение на германците".[731]

Както Игнатиев докладва на Санкт Петербург: „Бисмарк ясно намекна, че ще насърчи Виенския кабинет да вземе активно участие в източните дела („*lancer le Cabinet de Vienne en Orient*", както се изрази той) за да компенсира Виенския кабинет за неуспехите му във войните с Германия и Италия. Той ми напомни много учтиво, че след всички тези години император Франц Йосиф трябва да получи не само морално удовлетворение, но и някои териториални придобивки без никакви загуби [за Русия].

Германският канцлер желае в края на войната не само Англия, но и Франция да получи териториално увеличение. С една дума, той признава косвените си желания да използва руско-турската война в полза на германската политика, като с осигурените териториалните придобивки с последничеството на Германия, иска да отклони мислите на Австро-Унгария и Франция от идеите за реванша.

„Руско-турската война ", казва Бисмарк, „... предоставя по-добра възможност за осигуряване на европейския мир, отколкото всяко временно уреждане на Източния въпрос, след което ще последвали нови проблеми, чийто мащаб е невъзможно да се предвиди."[732]

Германският канцлер поздравява Игнатиев, „като човек, заинтересован от кариерата му", не е подписал Протокола в Лондон, който смята за неблагоприятен от руска гледна точка.

духа на сключения на тази основа съюз. (2) Андраши не полага никакви усилия да намали размерите на „Велика България" на Игнатиев. Вниманието на външния министър все още е насочено към Сърбия, Босна и Херцеговина и Черна гора. (3) Трябва да отбележим, че Игнатиев не критикува Новиков във Виена, както прави с Шувалов в Лондон.

[731] Бисмарк е цитиран тук от Игнатьев в „Руская Старина" септември 1914 г., стр. 402–404.

[732] Пак там. Забележително е, че Игнатиев повтаря този съвет на Бисмарк без обичайните си остри нападки. В своите „Мемоари" той не се изказва остро срещу Бисмарк, както прави спрямо Андраши, Горчаков и други. Вероятните причини за това са неприязънта към Горчаков и доминиращата роля на Бисмарк в Европа. Бисмарк също така се старае да угоди на Игнатиев, като на възможен бъдещ канцлер на Русия.

Игнатиев пристигна в Санкт Петербург на 31 март. По това време Протоколът е подписан в Лондон от Шувалов с двата „противоречиви анекса“, които „го лишават от всякаква стойност“. В първоначалния си проект Русия ясно заявява, че ще се разоръжи само когато (1) Турция вече е започнала демобилизация; (2) мирът с Черна гора е осъществен; (3) реформите в Турция са в процес на реално изпълнение.

След продължителен спор е постигнат компромис в едно приложение, което гласи, че след сключването на мир с Черна гора и след като Турция даде уверения за провеждане на препоръчаните реформи, Турция трябва да изпрати специален пълномощник в Санкт Петербург, който ще преговаря с царя за взаимното разоръжаване. Това е протоколът, окончателно подписан на 31 март.

За да не бъде задължен да предприема евентуални силови мерки срещу Портата, Дерби в последния момент добавя „анекса“, че Англия дава съгласието си „единствено в интерес на европейския мир“, но че ще счита Протокола за „нищожен“, ако тази цел, а именно „реципрочното разоръжаване на Русия и Турция и мир между тях“, не бъде постигната. Така документът губи по същество цялата си стойност.[733] Русия и Италия добавят свои собствени анекси.

Вижданията на Дерби при подписването на документа са изложени в писмото му до кралицата: „В сегашния си текст той не може да причини никаква вреда, дори и да не донесе някаква полза. И така едва ли ще е възможно руското правителство да припише на Англия вината за войната, което със сигурност ще е така, ако бяхме отказали да подпишем. Ако предполагаемото желание на царя да намери основа за разоръжаване е честно, той сега има това, което желае. Ако не, сега Русия е в същото положение както преди, нито по-добре, но нито и по-зле“.[734]

Чрез Лондонския протокол Русия си спечелва удобна основа, на която да състави ултиматум, адресиран до Турция и водещ до война. По думите на Дерби, Русия е в същото положение както преди, нито по-добре, нито по-зле по въпроса. Тя не печели „мандата на Европа“; а изпращането на Лейърд като посланик в Константинопол, съвпадащо с подписването на Протокола, показва наа света, че Англия отказва да скъса с Турция.[735]

Игнатиев, свикнал да работи в Ориент, за съжаление подценява интелигентността и почтеността[736] на британците. По думите на Бисмарк, които могат да послужат като подходящ епитаф за обиколката на Игнатиев: „Игнатиев направи грешката като повярва, че другите са по-глупави, отколкото са. Пътуванията му бяха неуспешни, освен че имаше възможността да парадира като човек на часа (важна персона) в салоните на всички европейски столици. Горчаков и Шувалов станаха негови заклети врагове. Войната сега със сигурност ще избухне“.[737]

---

[733] За Протокола с приложенията (анексите) вижте Das Staatsarchiv, XXXII, 143-146; E. Hertslet, Картата на Европа по договор (Лондон, 1891 г.), IV, 2563 и сл.

[734] Дерби до кралицата, 2 април, Писма на кралица Виктория, II, 526 и сл. Съмнър, стр. 605-613, публикува текстовете на оригиналния протокол на Игнатиев, на различните чернови на Шувалов и на завършения протокол от 31 март.

[735] Андраши до Каройи и Лангенау, 1 април.

[736] Почетност, това е качество напълно чуждо на наглосаксонците!? (б. пр.)

[737] Луций фон Балхаузен, стр. 108-109; Разговор с Бисмарк от 12 април 1877 г.

ГЛАВА X. НАЧАЛОТО НА ВОЙНАТА

Веднага щом подписването на Протокола е потвърдено, руснаците престават с изявленията за мира, и заявяват, че виждат изхода само война. Всъщност с подписването на Протокола, Русия веднага сваля маската на миролюбива сила, която носе от края на ноември, и за целия свят става очевидно, че предстои война. Промяната става по време на посещението на Игнатиев във Виена.[738]

Според Андраши, Игнатиев създава впечатление във Виена, че Русия желае война, в което „все още съм склонен да се съмнявам".[739]

Лангенау по същото време съобщава от Санкт Петербург на 26 март, че Горчаков започва да гледа песимистично на ситуацията, казвайки, че спорът за разоръжаването е въпрос изключително между Русия и Турция, което изключва намесата на Англия, но първо трябва да се уреди мир между Черна гора и Турция. „Като цяло ", казва Лангенау за първи път, „ситуацията изглежда тревожна. Гирс, винаги много сдържан, ми каза: силно мирише на барут." И това е преди Протоколът да бъде действително подписан, камо ли представен на Турция!

„Винаги съм убеден", продължава Лангенау, „че императорът ще направи всичко възможно за поддържането на мира, но чувам от всички страни, че Александър е също толкова решен да не се демобилизира, освен ако не може да го направи почтено, и си запазва преценката кое е почтено или не." На 28 март Лангенау съобщи за големи вълнения в Санкт Петербург и спад на ценните книжа на борсата. На 30 март той съобщава, че Горчаков е „доста доволен" от събитията в Лондон. Жомини казва, че дори ако Турция приеме Протокола, трудностите ще започнат отначало, тъй като Черна гора няма да сключи мир без нови отстъпки от Портата, докато последната „няма да отстъпи нищо, стига да има поне моралната подкрепата, на Англия. Портата няма да се разоръжи преди мира с Черна гора, а Русия не и преди Турция. Как да се измъкнем от тези трудности? ... Страхувам се, че се въртим в порочен кръг."[740]

На 2 април Лангенау намира Горчаков с много мрачни перспективи за бъдещето, „преди всичко за събитията в Турция".[741] Руските вестници обаче все още пеят химни за мира.

На 6 април Лангенау виждо Горчаков, който говори с голяма откровеност... „Намерих Горчаков необичайно мрачен. Дали той просто не вярва във възможността за поддържане на мира поради състоянието на нещата в Турция, или вече не желае мир, защото смята, че решаването на належащите проблеми е възможно само чрез война с Турция - кой може да определи? Естествено, той никога не ми е говорил в този смисъл. И все пак не мога да отрека, че най-вече

---

[738] Горчаков за пръв път намекнал на 22 март на Швайниц, че дори англичаните да се съгласят с протокола, турците ще създадат затруднения. „Ние сме на път да влезем в Константинопол ", отбелязва руският канцлер; Швайниц, I, 408.

[739] Андраши до Каройи, 27 март.

[740] Лангенау до Андраши, 26 и 30 март.

[741] Сравни Йорга, стр. 185, 29 март, Телеграма от агент в Санкт Петербург: „Императорът заявява, че не може да поеме никакъв ангажимент относно разоръжаването, Русия няма да направи никакви допълнителни отстъпки и войната ще избухне; цялата отговорност за нея трябва да падне върху Англия."

след решителния обрат към по-добро, който подписването на Протокола доведе и който се разглежда от много страни като изключително благоприятен за поддържането на мира, все по-нарастващият песимизъм на руския канцлер ми е трудно разбираем и изглежда подозрителен. Не е изключено той да е работил за провала на мисията на Игнатиев, за да оправдае възгледите си за избора на човек и да си припише заслугите за въведената нова политика. Няма съмнение, че от известно време тук, в Русия, е настъпила промяна. Желанието, нуждата от мир определено не е изчезнала, а по-скоро увереността в неговото поддържане, въпреки подписването на Протокола. Дори в армията напоследък се появяват подобни симптоми. Горчаков желае приемането на протокола само от Турция, да не стане повод за завръщането на посланиците [в Константинопол]. Той желае споразумение с Трите двора, но желае да го отложи за неопределено време... Ако Портата изпрати емисар след приемане, той може да промени политиката си".[742]

Като имаме предвид, че Лангенау е приятелски настроен към Русия и не обича Бисмарк, няма причина да се смята, че руските държавници са се отказали от плановете си, направени в края на ноември, за война през пролетта. Ако междувременно са говорили за мир на Константинополската конференция, в циркуляра от 31 януари и по време на пътуването на Игнатиев, е по-добре да привлекат европейското обществено мнение на своя страна. Самата умереност на техните искания през този период е доказателство за истинското им намерение. Това обаче не означава, че в Русия има влиятелни кръгове, които се стремят към мира.

С края на сръбската кампания славянските симпатии вече не са видимо възбудени и сръбският провал, охлажда руския плам. До пролетта войната вече не толкова популярна, дори в сърцето на Русия в Москва. Индустриалните и финансовите трудности са твърде очевидни и военното положение също започва да изглежда по-малко розово след сръбското поражение.

Едва след преминаването на Дунав дори армията проявява ентусиазъм. Накратко, до април 1877 г. сериозните хора са обезпокоени от изхода на авантюрата.

Остава позицията на Александър II по отношение на войната. Няма основания да се смята, че той е против нея, въпреки че повечето съвременни източници го изобразяват като влязъл във войната против волята си.

Поради финансовите и военните трудности Александър вероятно не е решен за война, от която връщане назад няма. Рейтерн и Милютин постоянно съветват царя да избягва войната; но той е взел решението за война през ноември 1876 г. и истинската оценка на руската политика, както е развивана главно от Игнатиев (и от Горчаков и Новиков във Виена) оттогава, показва, че Русия през зимата на 1876-77 г. не е имала друга цел. Следователно няма причина да се приписват макиавелистки планове на Александър; нито пък има причина за съмнение, че той се е решил на войната, положил е внимателни усилия да подготви пътя за нея и след това я започва през април 1877 г.[743]

---

[742] Лангенау до Андраши, 6 април.

[743] Швайниц (I, 406-407) казва, че е напълно убеден, че нито царят, нито дворът желаят война през март 1877 г. Но самата близост на посланика с Александър повлиява на преценката

Царят е искрен, вярвайки, че това е необходимо от гледна точка на европейската цивилизация и християнския свят; но също е толкова сигурно, че приема войната като желателна от руската гледна точка.

Славянското движение в Русия започва да наподобява нихилистическото движение; царицата и графиня Блудова, които поддържат активна кореспонденция с Игнатиев[744], успяват отчасти да отклонят славянското движение в по-консервативно русло. Войната обаче закъснява, за да даде пълен и цялостен отдушник на революционните емоции, които оцеляват след войната и завършват с движението, довело до убийството на самия Александър.[745]

До каква степен войната е съзнателен опит на Александър да намери отдушник за горещия млад елемент[746] в Русия е открит; но панслависткият елемент изисква действие, а не връщане назад, и принжуждаво царя, може би несъзнателно, да вземе решението за войната.

Позицията на Александър тогава е „*Si vis pacem, para bellum*“ (Ако сикаш мир, готви се за война). Той се страхува от войната, неговата човечна природа се страхува от човешките жертви, които тя ще донесе; страхува се от промените, които войната ще предимвика в икономическата структура на Русия и във финансовия ред, установен от Рейтерн; не е сигурен какъв ефект ще има една война върху руските революционери . Но той иска да си върне Бесарабия, да „подобри съдбата на източните християни“ и като цяло да подобри позицията на Русия на Балканите и в Проливите. Затова той говори за мир и същевремен-

---

му, докато преди това във Виена Швайниц не се показва като много наблюдателен. „Дворът“ несъмнено предпочита да няма война; самият Александър със сигурност не е привърженике на войната безвъзвратно. Горчаков е настоявал за войната, които едва ли е под съмнение. Александър, независимо дали го е осъзнавал или не, се ангажира с войната, като подкрепя Игнатиев през цялата зима на 1877 г. Положението в Санкт Петербург в края на март е очевидно затишие пред буря. Александър е многостранен характер; той осъзна, че Бисмарк сега желае война и нарочно говорил за мир със Швайниц, за да си осигури германска подкрепа за авантюрата. Освен това, „Не е ли основен принцип на националистическата дипломация да поддържа миролюбивият характер на собствените намерения и враждебният характер на тези на опонента?“ (пита Кларк, стр. 479).

[744] Василий, с. 76. Вж. Otto Hoetsch, „Kaiserin Maria Alexandrovna“ в Archiv für hessische Geschichte und Alterthumskunde, XXI (1939), 81-116.

[745] Чариков, стр. 91 и сл. „Център на тази (панславянска) агитация е Московският славянски комитет, чиято обичайна дейност е подпомагането на славянските студенти да продължат образованието си в Русия.... Балканските славяни трябва да бъдат освободени от османското иго. Но се подразбира също, че самата Русия трябва да се отърси от игото на една изхабена бюрокрация, която се превърна в преграда между царя и народа му. Целта (на Аксаков и неговите панслависти) е да се постигне свикването на Националното събрание (Земски събор) от старите московски времена. Тези идеи са изложени по привлекателен начин и в седмичния вестник на Аксаков „Рус“. Успоредно с тази славянска агитация в Москва, западноориентираните либерали от Санкт Петербург, представлявани в печата от Краевски, редактор на големия ежедневник „Голос“, работят в полза на западноевропейска конституция за Русия, продължавайки усилията предприети официално от земствата на Москва и Санкт Петербург през 1865 г.... Сред руската интелигенция се засилва убеждението, че ако войната, която те искат да предизвикат, избухне, ще бъде последвана или от конституция, или от революция в Русия. Ще видим колко близо стига Царът-освободител до даването на конституция през 1881 г. и как това либерално и благотворно намерение беше осуетено от неговото убийство.“

[746] За „младежкото“ движение в Русия и възможността за революция вижте Швайниц, I, 411-412; също Богучарски (псевдоним на В. И. Яковлев), Активное народничество семнидесятыч годов (Москва, 1912), стр. 255-295.

но насърчава подготовката за война. Той говори за мир и убеждава както себе си, така и обкръжението си (включително и приятеля му посланик Швайниц), че в сърцето си желае мир. Несъмнено той желае мир, но по идеалистичен начин. Всъщност от октомври насам той прокарва плановете за война и сътрудничи напълно с Горчаков за тази цел. Царят подкрепя Игнатиев във всичко, което последният предприема, самият цар настоява за сключването на конвенцията с Австрия, за мобилизирането на руската армия и за поставянето на Русия в пълна бойна готовност. В същото време, от октомври 1876 г. нататък, в речите и писмата му се прокрадва постоянната мисъл, че честта и престижът на Русия са заложени на карта в балканския въпрос и че Русия не може да отстъпи, освен ако нейната „чест" не бъде реабилитирана.[747]

До март 1877 г. всъщност са мобилизирани 200 000 души, разположени на полеви рагери по протежение на р. Прут, и очакващи заповед за поход, и 75 000 са разположени в Кавказ. Александър подсъзнателно иска войната, като възможността да отмъсти за поражението на своя баща (в Кримската война).

Пътуването на Игнатиев се проваля, но на 17 март конвенцията с Австрия е сключена. Русия вече е готова да „започне енергични действия с Турция".

Н. В. Чариков (по-късно посланик в Константинопол) в своите „Мемоари" правилно описва ситуацията, когато казва[748]: „Веднага щом Райхщатските конвенции [т.е. „Януарските конвенции"] бяха подписани и ратифицирани, стана възможно руското правителство да определи самия ден, в който трябваше да започне войната ни с Турция. И така, една мартенска сутрин, нашият директор (М. Милер, директор на канцеларията) ни повика всички в кабинета си и каза: „Ще ви поверя една държавна тайна. Но първо трябва да ми обещаете, на ваша чест, че не само няма да я разкривате на никого, но няма да говорите за нея и помежду си." След като получи обещанието ни, Милер ни каза, че войната срещу Турция ще започне на 24 април. Има поговорка, че тайна, известна на двама души, вече не е тайна. Мога да гарантирам за факта, че гореспоменатата тайна, известна на повече от 15 служители в канцеларията, беше толкова добре пазена, че... на 12/24 април... Нелидов... прекъсна отношенията си с Турция... съвсем неочаквано за турците. ... По този начин целият персонал на Канцеларията доказа, че е достоен за оказаното му доверие".

От това можем да заключим, че веднага щом конвенцията с Австрия е подписана и опитът да се осигури подкрепата на „Европа" се оказва неуспешен, руските дипломати с пълна сила се втурват във войната и веднага насрочват деня (24 април).

Следователно Лангенау правилно е предположил, че независимо дали Турция приемема Протокола или не, войната е на хоризонта. На 7 април той телеграфира на Андраши „След подписването на Протокола настъпи неочаквана, военна промяна, която се разпространи и в правителствените среди. Перспективата за мир изчезва. Войната се смята за неизбежна. Дори царят смята, че мирът вече не е възможен, и едва ли дори го желае. Всички тук хвърлят цялата

[747] Точно това е мнението на Милютин, военният министър и главен съветник на царя по това време. Вижте „Мемоарите" на Ройтерн в „Русская старина", том 143, стр. 43-44; също и речта в Москва, глава VII, бел. 40.

[748] Чариков, стр. 101-102.

вина върху Турция, но дори и Турция да приеме този протокол и да изпрати пълномощен представител да преговаря за разоръжаването (което все още е много проблематично), Русия винаги може да намери начин да провали преговорите. Изглежда сякаш това е било намерението. Съобщиха ми, че император Александър скоро ще отиде в Кишинев, за да изпрати армията. В печатниците се подготвя манифеста за обявяване на войната. Така бешеи през миналия ноември, така че все още не доказва нещо. Това е погрешната политика от миналата година, когато се отстъпи пред панслависткия натиск, който сега дава своите плодове и тласка дори този миролюбив император по-далеч, отколкото той желае. Не мога да го твърдя със сигурност, но имам впечатлението, че решението на Негово Величество вече е твърдо. Струва ми се опасно начинание. Според това, което чувам, генерал Игнатиев потрива доволо ръце и казва, че най-накрая е постигнал това, което е искал".[749]

Жомини казва на Лангенау, че дори ако Турция приеме Протокола, обещае реформи и покаже готовност да демобилизира армията си, руската демобилизация ще бъде само „фиктивна", защото трябва да готова за действие, ако се стигне до нови насилия.

В същото време, съобщава Лангенау, положението в Русия „е обезпокоително, пари няма, фабриките са спрели да работят и всички сделки са замразени. Тук откровено желаят по-спокойна ситуация, но не се вижда надежда, защото вече войната между Русия и Турция изглежда неизбежна."

При тези обстоятелства Турция се отказва от по-нататъшни преструвки и на 1 април рязъко отказва да приеме Протокола.[750] Дерби искрено, но напразно, съветва Портата да го приеме. „Противоното действие е безразсъден отказ

---

[749] Лангенау до Андраши, шифрована телеграма, 7 април.

[750] Защо Турция се втурва толкова бързо във война, която се оказа толкова катастрофална за нея? Мидхат паша събуди в Турция, особено сред жителите на Константинопол и ходжите (мюсюлмянското духовенство), силно военно настроение, омраза към Русия и очакване, че за османците предстоят велики дни. Целта на Мидхат е само да повлияе на Константинополската конференция и да проправи пътя за собствената си програма за реформи, като разпали религиозния фанатизъм. Мидхат обаче е твърдо против войната с Русия. Но през февруари 1877 г. султан Абдул Хамид го уволнява, но се страхува да се противопостави на религиозния фанатизъм на тълпата. Фаталистичният султан е увлечен от народните настроения във война, от която всъщност се страхувае. Но той се страхува, че ще загуби трона си, ако се се противопостави на народните настроения, и затова хвърля заровете за войната като избира по-малката от двете злини: страхува се от ходжите и общественото мнение повече, отколкото от руснаците. Освен това правителството му с Едхем паша, който заменя Мидхат, е убеден, че войната е неизбежна, и честта на османците трябва да бъде спасена. Също Мидхат и Елитът бяха внушили на населението на Константинопол да очаква значителна английска подкрепа, след като през януари всички виждат безсилието на силите на Константинополската конференция. Покровски (I, 193) твърди, че „турците са снабдявани от Англия със модерно огнестрелно оръжие и неограничени количества боеприпаси". Британски офицери инструктира турската армия и я реорганизират и обучават в съответствие с европейските идеи. Аллах току-що благословя турската кауза в Сърбия, ходжите и жителите на Константинопол са по закон освободени от военна служба, а гневът им срещу Русия и вярата им в помощта от Англия са умишлено разпалени от Мидхат. Всички тези фактори сега се обединяват искайки война, а Портата е твърде слаба, за да се противопостави на тези народни настроения. Цялата вълна от реформи и отстояване на османската чест под ръководството на Мидхат е реакция срещу позорното „покорство на Махмуд" пред Игнатиев и Русия. Вижте по-специално Ахмед Изет паша, стр. 79–81, за отговорността за войната от турска страна.

на Турция, да приеме предложенията, направени от Русия, и ще я постави в неравностойно положение пред Европа.“[751]

Турция обръща на това само формално внимание, а Англия на следващия ден след подписването на Протокола отново изпрати посланик в Портата. В отговор Турция остро протестира срещу предположенията на Лондонския протокол и заяви, че той е посегателство върху суверенитета, гарантиран ѝ с Парижкия договор от 1856 г.[752]

Веднага се разбира, че турският отговор прави войната неизбежна. Андраши сметна турския отговор за изключително неразумен и глупав. На 9 април Лангенау се среща с Горчаков, който му казва, че Портата ще откаже. В Константинопол той казва: „са много войнствени“. Но Лангенау вшжад, че и в Санкт Петербург не со по-малко войнствени и „всичко, което виждам и чувам, потвърждава убеждението ми, че войната е неизбежна“.[753]

На 14 април Лангенау телеграфира: „Току-що дойдох от Горчаков. Той намира циркуляра за рязък, помпозен и като цяло неприемлив. Той е напълно доволен от вашата телеграма. Счита, че всяко по-нататъшно бърборене дали с Англия, или с Портата, е безполезно.“[754]

Горчаков научава за отказа на 1 април и телеграфира на Шувалов, че войната е неизбежна.[755]

На 13 април в Санкт Петербург се провежда военен съвет, на който незабавно е наредена пълна мобилизация. Действителното обявяване на война става на 24 април.

Междувременно в мътните води на европейската дипломация има няколко пресечни течения, които заслужават внимание.

---

[751] Дерби до английския шарже в Константинопол, 5 април, Парламентарни документи, 1877 г., XCI (Турция), № 468 (стр. 321). Дерби до британския шарже в Константинопол, 12 април; пак там, № 520: „Казах, че не виждам какви по-нататъшни стъпки може да предприеме правителството на Нейно Величество, за да предотврати война, която изглеждаше неизбежна“; също SR, V, 415.

[752] Писмо на турския външен министър до турските посланици, датирано от 10 април и представено на Дерби на 12 април; пак там, № 519 (стр. 348 и сл.); Татищев, II, 369-370.

[753] Вертхаймер, II, 407. За „последните усилия на Игнатиев да избегне война“ вижте „Исторически вестник“, том 137 (юли 1914 г.), стр. 54-60. „За съжаление имаше твърде много хора, които бяха заинтересовани да видят как този конфликт се развива във война и да предотвратят мирното му разрешаване. Машинациите на чуждестранните агенти и съветите на английското правителство успешно действаха срещу последните слаби усилия на нашите агенти, които останаха в Константинопол след моето заминаване.“ Нелидов пише на Игнатиев на 29 март, че не вижда никакъв шанс да се избегне войната. Руското посолство в Константинопол, казва Нелидов, е толкова презряно, изолирано и е почти невъзможно да води каквито и да било преговори с Портата; пак там, стр. 57.

[754] Вижте също Гавар, френски дипломат в Лондон, до Деказ, 17 април; DDF, № 154. „Дерби ми каза: Отговорът на Портата е написан под вдъхновението на силата (Англия), която взе нейна страна във войната. Считам нашата интервенция за приключила, няма какво повече да се направи по въпроса. Ако Русия не е искала война, тя е сгрешила; ако тя желае войната и е има намерение да обвини Турция за провокацията си, тя е успяла.“ Към това трябва да се добави, че Дерби е по-скоро проницателен в разбирането, отколкото безразсъден в предприемането на действия.

[755] SR V, 413. Вж. Schweinitz, I, 415. Турският отговор не предизвика особено вълнение в официалните кръгове в Санкт Петербург.

Примирието за Черна гора трябва да приключи на 13 април. Горчаков настоява, че оказва натиск върху Никола да сключи мира, но съветите му са най-малкото двусмислени.[756]

Княз Никола заплашва че ще се обърне отново към Англия и Италия за подкрепа и не показва особена склонност за отстъпки. Когато турският отговор прави войната сигурна, никой не се интересуваше от изтичането на срока за черногорската армия.

Бисмарк отново (в началото на април) заявява една от периодичните си заплахи за оставка. Андраши се притеснява, че промяната може действително да бъде направена и да бъде застрашено австро-германското приятелство.[757]

Русия приема новината със смесени чувства. Тъй като император Вилхелм има толкова силни предпочитания към любимия си племенник царя, руският канцлер вярва, че друг германски концлер ще упражнява по-малко доминиращо влияние върху кайзера и съответно германската политика ще бъде по-руска по отношение на симпатиите си. Швайниц го уверява, че във всеки случай няма да настъпи реална промяна в германската политика. Когато научава, че Бисмарк е получил дълъг отпуск, но ще запази активен контрол над външните работи със сина си граф Херберт, назначен за началник на кабинета, Горчаков все пак съжалява, че Бисмарк няма да си тръгне.[758]

По този повод той каза на Лангенау, че „смята Бисмарк за единствения германски държавник, който не би се разделил с Русия тялом и духом".[759]

Гирс обаче е по-приятелски настроен към Бисмарк и говори за подобряването на отношенията с Германия и за задоволството си, че Русия няма да се срещне с непозната фигура на Вилхелмщрасе.[760]

Ефектът от инцидента е изключително силен, за да укрепи позициите на Бисмарк в Берлин[761] и да остави Андраши по-убеден от всяког а в „голямата полза", от приятелството с Германия.[762]

След това възникна въпросът за завръщането на посланиците в Константинопол, повдигнат за след изпращането на Лейърд от Англия на 1 април, Горчаков казва, че се надява трите императорски двора да действат по аналогичен начин, но „не вярва, че приемането на Протокола ще бъде достатъчно за подновяване на дипломатическите отношения".

Германия се съгласява, че все още не е дошло времето за тяхното връщане.[763] Разрешаването на турската криза, чрез обявяването на война от Русия, кара Бисмарк да мисли, че нищо не печели, ако Германия остане по-дълго без представителство в Константинопол; той се опасява, че влиянието на Англия ще стане твърде огромно там, а освен това Русия го моли да поеме грижите за ней-

---

[756] Лангенау до Андраши, 14, 19 март, 1 април.

[757] Вертхаймер, II, 410-414.

[758] Лангенау до Андраши, 12 април; Каройи до Андраши, 12 април; Orczy до Karolyi, 14 април.

[759] Лангенау до Андраши, 2 април.

[760] Също, 2 април.

[761] Каройи до Андраши, 10 и 15 април.

[762] Вертхаймер, II, 414. Основният мотив на Бисмарк по въпроса е да отслаби враговете си от Културкампфа, които имат подкрепата на императрица Августа.

[763] Каройи до Андраши, 5 април.

ните интереси в Портата по време на войната. Затова той изпраща принц Ройс и го съобщава на Горчаков чрез Швайниц на 22 април, надявайки се, че „Русия ще разбере". [764]

Щолберг, по специалното желание на император Вилхелм, информира и Андраши за планираната стъпка. Тъй като Италия също е от известно време на път да изпрати посланик, Андраши изпраща Зичи обратно в Константинопол веднага щом бъде обявено назначаването на Ройс. Когато Горчаков научи за тези намерения, й яростно протестира чрез Убри и Новиков, че това ще изглежда пред Портата като отказ от подкрепа на Русия в момента, когато тя обявява война; той обвинява за всичко Бисмарк, върху когото несъмнено пада отговорността за планирания демарш.

Когато Новиков пита Андраши как ще оправдае назначаването на посланик в Турция с евентуалната окупация на Босна и Херцеговина, Андраши отговоря, че нищо не може да му попречи да отзове посланика. Австрия желае, казва той, да остане неутрална и да изглежда такава възможно най-дълго; затова тя следва Германия стъпка по стъпка. Всяко отклонение от тази политика в полза на Русия ще направи Андраши обект на атаки на общественото мнение и „и ще разкрие съществуването на тайния ни съюз с Австрия", телеграфира Новиков на Горчаков на 16 април.[765]

По същото време Андраши оказва натиск върху руския канцлер, в предстоящия Императорски военен манифест, който да пропусне всякакво споменаване на славянската солидарност. Горчаков завършва доклад до царя по това време със значителните думи: „Ваше Величество може да разчита само на Бог и на меча си." Александър отговоря: „Никой не го знае по-добре от мен."[766]

Докато Андраши и Лангенау впоследствие полагат всички усилия да успокоят Горчаков, той се чувства дълбоко наранен от инцидента случващ се точно в момента, когато Русия обявява война. По настояване на Лангенау, Андраши с готовност се съгласява да не предприема никаква инициатива по въпроса за завръщането на посланиците и Бисмарк най-накрая се съгласява с молбата на Убри да отложи заминаването с няколко дни.[767]

Заминаването на Ройс в Константинопол е на 4 май, последван е веднага от Зичи. Целият инцидент показва пълната липса на координация между Санкт Петербург и двамата му имперски съюзници в момента, когато Великото начинание започвало.

С наближаването на войната, Горчаков решава да не отправя ултиматум към Турция, което дава възможност на Портата да отговори и е само загубено време. Вместо това, царят ще издаде манифест и циркуляр до силите. Александър планира4л да замине за руската щабквартира в Кишенев на 19 април. Игнатиев, но не и канцлерът, трябвада го придружи, доказателство, че Игнатиев все още е „за". Барон Бехтолсхайм, както и Вердер и френските и италианските

[764] Лангенау до Андраши, 23 април; Швайниц, I, 417 сл.; Каройи до Андраши, 23 април.
[765] Докладите на Новиков от 25 април, от Горяйнов, стр. 343-344.
[766] Пак там.
[767] Каройи до Андраши, 27 и 28 април; Лангенау до Андраши, 25 и 26 април.

аташета щяли да заминат; само английският полковник Уелсли, най-непопулярният в руския двор, трябва да остане, защото не е поканен.[768]

На 17 април Лангенау съобщил, че манифестът вече е отпечатан и е подписан от императора. Горчаков казва на Лангенау, че думата „славяни" не присъства в Манифеста, който „вместо това споменава съдбата на източните християни". Самият цар решава да избегне всякаква възможна обида към австрийските чувства.[769]

Тъй като царят ще а пристигне в Кишинев на 22 април, Лангенау иска Австрия да изпрати специален пратеник , който да го посрещне при пристигането му, но Андреши, чрез фон Бек, отказва.[770]

В последния момент, има нов опит за посредничество. Турция и Дерби говореха за посредничество въз основа на член VIII от Парижкия договор, а Турция иска от Андраши, да посредничи за запазване на мир. Но той „остава напълно резервиран."[771]

Както Италия, така и Андраши съветват султана да изпрати пратеник в Кишинев, за да изрази пред царя намеренията на Портата за разоръжаване. Италия официално прави това предложение на Турция и то е незабавно отхвърлено от Сафвет паша като „безпричинно унижение".

Русия се възползва веднага от неотстъпчивостта на Портата. Когато Лангенау говори с Горчаков на 20 април, той му казва, че „отказът на Сафвет паша да приеме италианския демарш е препълнил чашата, която вече е твърде препълнена". Император Александър заминал рано същата сутрин за Кишенев.[772]

Ден преди това Русия изпратща своя циркуляр до силите[773], а царят – своето писмо до Франц Йосиф. Манифестът, издаден на 24 април от Кишенев, всъщност с умерен тон, и съобщава желанието на Русия да „подобри" положението на християните на Изтока ", но не спомена нищо за славянските нацио-

---

[768] Лангенау до Андраши, 14 и 15 април; „Исторически вестник", том 137, стр. 57—58. Гирс обаче също се присъедини. Решението да се изключи Уелсли разгневи кралица Виктория.

[769] Лангенау до Андраши, 17 април. Освен Виена, Атина, също иска да не се отправят никакви обръщения към славяните.

[770] Лангенау до Андраши, 17 април. Вижте Съмнър, стр. 299-301, за окончателните преговори за преминаване на руски войски през Румъния.

[771] Лангенау до Андраши 18 и 19 април.

[772] Лангенау до Андраши, 19 и 20 април. Александър е придружен от престолонаследника; за да избегне демонстрации, той се качва на влака предната вечер и спи във вагона. Пристигайки в Кишенев на 23 април, царят подписва обявяването на война и „се моли дълго пред свещените икони". На 24 април прави преглед на войските. На 29-ти отбелязва рождения си ден с наздравици с шампанско с великия княз Николай Николавеич и др. На 1 май той заминава от Кишенев за Киев, на 5 май е в Москва, а на 7 май се завръща в Санкт Петербург. Татищев, II, 372-375.

[773] За руското циркулярно писмо до великите сили от 19 април и Манифеста виж Das Staatsarchiv, XXXII, 204–205; 218–219. След като припомня постоянните усилия на царя да подобри съдбата на християните на Изток чрез мирни мерки и категоричния отказ на Портата да приеме решенията на Конференцията и Лондонския протокол, Манифестът завършва с фразата: „Ние изразихме намерението си да действаме независимо, когато сметнем това за необходимо и когато честта на Русия го изисква; днес, като молим Божията благословия за нашите храбри войски, им даваме заповед да преминат турската граница." Манифестът е публикуван на 24 април във всички столични вестници. Според Лангенау, „За умереността Манифестът не оставя нищо повече да се желае"; Лангенау до Андраши, 25 април. Срв. „Исторически вестник", т. 137, стр. 58; Хертслет, „Картата на Европа според договорите", IV, 98–99.

налности. Когато става очевидно, че няма да се направи опит за по-нататъшно посредничество, Лангенау посочва на Горчаков „нашата лоялност и деликатност по въпроса“ и „той я разпозна отлично“.[774]

Дипломацията се опитва, но не постига много. На 24 април Горчаков обявява на Портата съществуването на военно положение между Русия и Турция. Преди руските войски да получат заповед за настъпление, Александър с писмото си от 19 април до Франц Йосиф се опитва още веднъж по тържествен начин да напомни на Австро-Унгария за нейното разбирателство с Русия. Александър казва, че е в интерес на целия свят е войната да бъде кратка; следователно се надява, че нищо от външния свят няма да се случи, което да забави действията му, че споразуменията с Австрия ще му дадат тази сигурност. Той казва, че разчита на Франц Йосиф да докаже приятелството си с дела и че не желае нищо по-пламенно от укрепването на това приятелство, както за бъдещето, така и за настоящето.

На 29 април Франц Йосиф отговори, че при настоящите обстоятелства не е лесно да се съгласуват интересите на Австро-Унгария и Русия. Основата за бъдещето обаче е положена и взаимното доверие, което е вдъхновило двамата суверени в споразуменията им, дава сигурност за тяхното щастливо изпълнение. В заключение Франц Йосиф обеща да спази както буквата, така и духа на Януарските конвенции.[775]

Писмото от австрийския император дава на Александър удовлетворение и увереност за бъдещето. Но австрийската политика е толкова далеч от всякаква реална солидарност с а Русия, колкото е и през май 1876 г.; парчето хартия, което ги свързва в морганатичен (неравностоен) съюз, скоро ще бъде разкъсано между ентусиазма на победоносна Русия и егоистичните амбиции на Австро-Унгария.

ГЛАВА XI. БРИТАНСКИТЕ УСИЛИЯ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РУСИЯ

Руските войски започват да навлизат в Румъния и турски Кавказ няколко часа преди да бъде обявена официално война.[776] Освен в панславистските среди началото на войната предизвика сравнително малък ентусиазъм в Русия.[777]

Това се дължи на недоволството спрямо сърбите, и рреакцията на сериозните хора през бурните дни в Москва и Санкт Петербург от лятото на 1876 г., които са обеспокоени от изхода на войната. Самата армия, месеци наред държана в Кишенев в походни условия, е уморенаа от бездействието си и войнският дух е паднал. Английският военени аташе полк. Уелсли, пише че руската армия страда от проблеми с войсковата организация, екипировка, подготовка-

[774] Лангенау до Андраши, 20 април.

[775] Вертхаймер, II, 409 и сл.

[776] Лангенау до Андраши, 9 май.

[777] Нолде, стр. 168-178, за мнението, че големият ентусиазъм на панславистите и тяхната кампания в пресата („La derniere Croisade“) са тласнали нежелаещата Русия към война; също Грюнинг, стр. 52 и сл.

та на командния си състав, и като цяло войските не показват ентусиазъм в начинанието, докато не е прекосен Дунав.[778]

Дори Игнатиев сякаш е загубил ентусиазма се за войната, за която толкова дълго работи. Той смята, че е обявена твърде късно и не харесва дипломатическата ситуация, която Горчаков създаде.[779]

Финансово положението на Русия също не е благоприятно. Докато Рейтерн успява да създаде сравнително стабилно финансово състояние на Русия за мирното време, предходната лоша годин със сушата и слабата реколтата, съчетани със спад в търговията и с опасения за о ефекта върху нея от евентуалната война, застрашават финансовото положение на империята още преди пролетта на 1877 г. Усилията за набирането на средства чрез отпускане на вътрешен заем е обезкуражаващо, а с контрола на Англия върху световните парични пазари не дава надежда за финансиране на войната чрез външни заеми.

През март група банкери в Амстердам предлагат на Русия заем при условие, че мирът бъде запазен, но Русия отказа. Армията обаче не може да бъде идсържана с ценни книжа и затова през лятото на 1877 г. са направени планове за отпускане на заем от 200 000 000. Бисмарк обещава да уреди германски заем чрез Блайхрьодер. Съществуваи известна перспектива за заеми от Франция.[780]

Условията за успешното водене на война не са твърде благоприятни, но външният свят не е наясно с това. Напротив, всички очакват бързо руско настъпление през Балканите и бързо сключване на мира.[781]

Но дипломатическата ситуация е особено благоприятна за Русия, стига само тя да се придържа към умереност.

Бисмарк който иска войната и насърчава Русия да изглади дипломатическите трудности, най-много се опасьяа от изостряне на отношенията между Русия и Австрия в хода на военните действия.

Русия трябвада благодари на германския канцлер, че създава такава обстановка в Европа, която ѝ позволява да воюва сама с Турция, без да бъде обезспокоена от Англия, или Австрия. Няма съмнение че Англия щеше да се опита да възроди „кримската коалиция" увличайкис Австрия, при други обстоятелства.[782]

Но Австрия следвала примера на Бисмарк и сега е обвързана с позиция на строг неутралитет. Ако Русия не води войната в панславистки дух „за освобождевие на славяните" и спази обещанията, дадени в Януарските конвенции, нямае от какво да се страхува от Австрия. И Бисмарк обещава да се погрижи за това.[783]

---

[778] Уелсли, стр. 165 и сл.; Василий, стр. 79 и сл.; Вертхаймер, III, 3-4; Палеолог, стр. 92 и сл.

[779] Исторический вестник, кн. 137, стр. 56-57 и 72-74.

[780] Лангенау до Андраши, 2 май, 14 май и 5 септември; Татищев, И. И. 367.

[781] Британците очакват особено бързо преминаване през Балканите и смятат, че Галиполи ще бъде достигнат след 12 или 13 седмици от обявяването на война. Оттук и бързането им с дипломатическите протести. Дизраели предполага, че Русия ще достигне Константинопол, само за 64 дни. Buckle; VI, 99, 103; Letters of Queen Victoria , II, 529.

[782] Schweinitz, I, 421.

[783] По-късно Бисмарк казва на Сабуров, че „в началото на войната той категорично заявява във Виена, че няма да толерира никакво австрийско движение на нашия [руски] фланг, докато трае кампанията"; Красный архив, I (1922), 76; Симпсън, Мемоарите на Сабуров, стр. 57.

Италия и Франция не са въстояние да пречат дипломатически през пролетта на 1877 г. И двете правителства претърпяват министерски промени у дома и са приятелски настроени към Русия. В средата на май Макмахон извършва парламентарен преврат, и заменя кабинетана Жул Симон, с консервативното правителство на херцог дьо Бройл. Новото правителство има подкрепа от Ватикана, но не може да се очаква съюз с Австрия, докато Андраши ръководи външната политика на двойната монархия. Подобно на предишното правителство, новият френски кабинет е принуден да не се противопоставя на Русия, за да спечели нейното приятелство срещу Бисмарк. Шодорди, френският посланик в Константинопол, отдавна се опитва да поддържа френското приятелство както с Англия, така и с Русия и сега не се наблюдава промяна в източната политика на Франция.[784]

В Италия либералният кабинет на Депретис и Мелегари е изолиран. Англия е благосклонно безразлична към него и британският посланик се съюзява с опозиционната партия в Рим. Отношенията между Австрия и Италия определено са лоши до април 1877 г., защото Италия знае, че Австрия иска Босна и не може да устои на желанието си, че трябва да получи компенсацията си в „Italia Irredenta“ (т.е. неосвободените земи в случая областта Тренто и Трисет, както и напълно шовинистичните претенции за хърватска Далмация или Албания).

Отношенията с Франция са обтегнати до юни 1877 г. поради поведението на френското правителство. При тези обстоятелства италианският премиер Кайроли, който все още не е на власт, дава тласък на по-близкото разбирателство с Бисмарк. Поддържат се и приятелски отношения с Русия, а Горчаков все още се надява на италианска подкрепа. Италия е в остра опозиция срещу Австрия, срещу която търси съюзник, първо в Англия, а след това в Германия (пътуване на Криспи до Берлин, септември 1877 г.). Италия се страхува от австрийско нашествие за връщане на Венеция, а италианската политика остава силно антиавстрийска през лятото и есента на 1877 г.[785]

От великите европейски сили остава само Англия. Горчаков и Игнатиев, които смятат, че Англия само блъфира в опозицията си, се опитват да осигурят английското одобрение за плановете на Русия чрез любопитния документ, наречен Лондонски протокол. В своя военен циркуляр от 19 април до силите Горчаков намекна за Лондонския протокол и очевидното „единодушие“ на силите там. „Нашият августейши господар “, пише той, „реши да се заеме със задачата, за която призова европейските сили да изпълнят съвместно с него.“[786]

Горчаков се надява, че подобни фрази ще бъдат достатъчни, за да предотврати намесата на Великобритания в конфликта, и подценява Биконсфилд и общественото мнение в Англия, което смята, че Великобритания има сериозни интереси на Изток. За Биконсфилд, Константинопол е ключът към Индия и една пълна на Русия или окупацията на Константинопол, ще биха нанесат жизненоважен удар върху британския световен престиж.

---

[784] Швайниц, I, 423; Лангенау до Андраши, 3 юни; Плен, стр. 99; Аното, IV, 150 ff.; DDF, № 173, 176, 177; Вертхаймер, III, 18.

[785] Плен, стр. 100 и сл.; M. Rosi, I Cairoli (Болоня, 1929), I, 252-258; Лангенау до Андраши, 14 и 26 май; Italicus, Italiens Dreibundpolitik, стр. 30-33.

[786] Синя книга, Турция, бр. 18 (1877), бр. 1.

Общественото мнение в Англия, толкова дълго разделено на враждебни лагери от агитацията на Гладстон срещу насилията на турците, сега са обединява зад правителството на торите, след като запчва войната. Либералната партия не желае да издигне антитурските възгледи на Гладстон за официална позиция на партията. Правителството на торите вече има мнозинство от 131 депутата в Камарата на общините и не се страхува от опозицията. Вътрешната ситуация в Англия започва да се изяснява. В самия кабинет Солсбъри и Дерби са по-малко войнствени от премиера. Солсбъри не смята, че Константинопол е „ключът към Индия", нито споделя страховете на своя премиер за разделянето на Турция. Дерби също е миролюбиво настроено. Кабинетът обаче смята, че трябва да се направи нещо, за да се защитят британските интереси.

Тентердън и Форин офис също споделят това мнение. Галиполи не може да бъде окупиран без турското съгласие, а общественото мнение няма да одобри съюз с Турция. Франция е лоялна към Русия, в която виждаше евентуален бъдещ съюзник срещу Бисмарк, посочва на Лондон, да не разчита на помощ в противопоставянето на руските желания. Позицията на Франция е важна, защото нейната средиземноморска ескадра е по-силна от британската. Но Франция не иска да се противопостави на Англия по Източния въпрос. Поради това британският кабинет решава засега да заяви интересите си пред Русия и скоро след това започна да проучва Австрия за да намери обща основа, на която двете страни да се противопоставят на Русия на Изток.[787]

Депеша от 1 май до Лофтъс уведомява Русия, че Англия отхвърля войната на царя с Турция, като израз на чувствата и интересите на Европа. Според Дерби, Русия, е отдели от Европейския концерт и нарушава Договора от 1856 г.

На 6 май е адресирана нота до Шувалов, в която се определят границите, отвъд които Англия не желяе да отиде войната и тези рамки ще поддържа неутралитет. Тези интереси, които Русия трябва да уважава, са Суецкият канал, Египет, Константинопол, Проливите и Персийския залив.[788]

Тази нота, изготвена от Дерби, е мека и помирителна. По отношение на Константинопол тя уведомява Русия, че „британското правителство няма да наблюдава с безразличие преминаването му в други ръце, освен в тези на настоящите му собственици, като столица, притежаваща особена стратегическа позиция". Русия е информирана, че Англия ще възрази срещу всякаква съществена промяна в регулиране корабоплаването в Проливите (Босфора и Дарданелите).[789]

Русия има късмета да притежава по това време първокласен посланик в Лондон – граф Шувалов.[790]

---

[787] Типичната коварна британска политика, да намерят глупак на континента, който да воюва за британските интереси. (б. пр.) Гаторн-Харди, II, 19-20. Тук съм използвал също докторска дисертация от Харвардския университет от Дуайт Е. Лий, стр. 15 и сл.; SR., V, 417-421; Сесил, II, 135; Плен, стр. 96; Ярманн, стр. 76-90.

[788] Синя книга, Турция, № 18 (1877), № 2. Бележката на Дерби до Лофтъс беше единственият отговор от Пауърс на циркуляра на Горчаков.

[789] Синя книга, Русия, № 2 (1877), № 1.

[790] Шувалов е началник на 3-ти отдел, или Руската тайна полиция, преди назначаването си за посланик през 1874 г. Палеолог казва, че изпращането му в Лондон се дължи пряко на неодобрението му за връзката на Александър с княгиня Долгорука. М. Палеолог, Трагичният

В противен случай, сенилността и безсилието на канцлера, съчетани с избухливостта на Игнатиев и загрижеността на царя за военните въпроси, щяха вкарат Русия в катастрофална война с Англия, война, в която Австрия щеше да се присъедини срещу Русия.[791]

Граф Пьотър Шувалов в Лондон е не само умерен и помирителен на практика, но и проницателен и добре информиран.[792] Той е убеден, че Англия ще създаде проблеми на Русия, ако нейната гледна точка не бъде уважавана и исканията ѝ не бъдат удовлетворени, и не престава да съветва Горчаков в този смисъл. В желанието си да избегне война и да преодолее нещата дипломатически, Шувалов намира близък съмишленик в лицето на лорд Дерби, с когото поддържа тясна лична приятелска връзка. Солсбъри и Дерби са съперници за наследяване на консервативното ръководство и тъй като Дерби става все по-изявен привърженике, за политика на въздържане, Солсбъри преминава на страната на Биконсфилд (доп. пр. и след смъртта му го наследява като лидер на партията).

Шувалов смята войната за зло и сега иска да избегне конфликт с Англия, като ограничи театъра на военните действия до северната част на Стара планина, защото Англия няма да приеме руска окупация, независимо дали е временен или постоянна, на Константинопол и ще предпочете да го даде на гърците, ако Турция не може да го задържи.[793]

роман на Александър II (Лондон, 1931 г.), стр. 79-80. Лангенау до Андраши, 1 октомври 1877 г., намеква за същата причина и не одобрява замяната на Шувалов с „котешката лапа“ Потапов. Също така Швайниц, II, 94, 95; Виттрок в Historisk Tidskrift, стр. 365-366. „Великата госпожица“ Долгорука се намесва слабо в политиката, но е заклет враг на Шувалов. Доп.пр. Горчяков също не харесва Шувалов, страхувайки се, императорът да не го направи канцлер (докато са били близки приятели) и с удоволствие го праща в Лондон.

[791] Напълно неверен извод. Първо Англия е сама в Европа, тя не може да образува коалиция и е слаба в сухопътната война. Единствено може да направи военноморски провокации в Черно море. Второ Австрия никога няма да тръгне в самоубийство, нито императорът, нито генералитета и военната пратия в двора искат война с Русия, точно обратното! Единствено интригантът Андраши си въобразява подобни „глупави унгарски идеи“ но щеше да срещне отпора на двора и това да сложи край на политическата му кариера. И най-вече, Бисмарк категорично нямаше да го допусне, защото такава ситуаия, пряко ощетява позицията на Германия. Русия сама изтърва златния шанс да завземе Проливите и да остави англичаните, безсилни пред свършен факт. Авторът, колкото и да се старае да бъде безпристрастен, все пак е англосаксонец, което се усеща от текста. (б. пр.)

[792] Шувалов не полага никакви усилия да развие и защити в Лондон руската гледна точка, която Солсбъри е придобил от контактите си с Игнатиев. Шувалов и Игнатиев са съперници за поста външен министър, както Солсбъри и Дерби са претенденти да наследят Дизраели в британския кабинет. Шувалов в Лондон тясно общува с Дерби. Те са на една възраст и често пият заедно, Дерби е обичал доста алкохола. И всъщото време графът води евангелистки разговари с лейди Дерби които преминават в интимна връзка (Мери Дерби е 4 години по-възрастна от Шувалов, но е била доста красива жена). Тя му доверява много поверителна информация от Форин офис, като в много случаи му показва важни документи. Вижте У. Т. Стед, „ Истината за Русия“ (Лондон, 1888 г.), стр. 280; „Дисертация на професор Лий“ (докторска дисертация; по-нататък цитирана като „Дисертация на Лий“), стр. 23 и бел.; SR, IV, 740 и сл.; Бартоломей в „Revue d'histoire diplomatique“, том 48 (1934 г.), стр. 100 и сл. Бартоломей твърди, че Шувалов е имал и сексуална връзка с лейди Дерби, като се срещат тайно, почти всеки следобед.

[793] Горяинов, стр. 346. Б. пр. в този случай идеите на Шувалов са вече вредни за Русия, веднъж започнала, войната не може да бъде ограничавана. Графът явно попада под силно английско влияние и е уплашен от мнимата британска опасност.

Руският щаб планира да тръгне към Константинопол и там да диктува мира. Идеите на Шувалов о са в пълно противоречие с възгледите на Игнатиев, който възнамерява войната да бъде реабилитация на политиката, която е водил в Константинопол.

Ролята на Игнатиев при избухването на войната е аномална. Вече не е посланик и е крайно нежелан в руското външно министерство, но има значително влияние върху царя. Въпреки че Будапещенската конвенция и другите важни решения са пазени в тайна от него, той открито изразява мнението си пред Александър, казвайки му, че Горчаков вече не е годен да бъде канцлер;[794] спори със самия Горчаков; и категорично противоречи на великия княз Николай Николаевич, безотговорния брат на царя и главнокомандващ на армията.[795]

Игнатиев остро критикува Военния манифест, съставен в Плоещ от неговия събрат славянофил, княз Черкаски, с помощта на Жомини. Когато Шувалов излага идеите си за „малкия мир", който ще ограничи театъра на военните действия и бъдещите граници на България до областта северно от Балканите, Игнатиев възразява яростно, защото Русия ще се откаже от постигнатото на Константинополската конференция.[796] Не само това, но и чрез ограничаване на театъра на военните действия, Игнатиев смята че Русия жертва най-добрите си стратегически шансове да принуди Турция към желан мир. „Сътрудничеството на православните християни на Балканите", на което разчита, също ще стане невъзможно.[797]

Позитивната, решаваща сила в руската външна политика все още е Александър II и неговите цели във войната са по същество същите като тези на Игнатиев, т.е. програмата на Константинополската конференция. В същото време Александър е лоялен към Драйкайзербунда и напълно осъзнава необходимостта от удовлетворявайки Англия и Австрия, ако войната с тях трябва да се избегне. Игнатиев има значително влияние върху царя, но то не е решаващо. Дясната ръка и наследник на Игнатиев в Константинопол – Нелидов, е назначен за началник на Дипломатическата канцелария в щаба на великия княз Николай Никлоевич. Великият княз и престолонаследника все още са в най-добри отношения с Игнатиев. Нелидов поддържа тясна връзка със Зичи в Константинопол, и е убеден, че Австрия и Англия ще имат сериозни възражения срещу всякакви панславистки стремежи на Балканите и Константинопол, и така Нелидов и Игнатиев постепенно се отдалечават, като гпафът почва да го обвинява, както и Новиков, че са австрофили. Нелидов обаче успява да въздейства постепенно на великия княз главнокомандващ. Така до януари 1878 г. Игнатиев остава с малко приятели в руския дипломатически свят. Жомини и Гирс отдав-

---

[794] В „Исторический вестник", кн. 137, стр. 74. Доп. пр. Това е напълно вярно, такво е също мнението на Милютин, Шувалов, Гирс. За съжаление царят не ги послушва и държи стареца до последно.

[795] Пак там, стр. 73; и том 139, стр. 758 и сл.

[796] И е прав. (б. пр.)

[797] Тум много греши, сръбското „сътрудничество" означава единствено сръбска окпация на български земи и всъщност тук е слабостта на цялата утопична руска панславистка политика на Балакните, да иска от българите да се откажат от националното си обединение в името на сръбските и руските интереси. (б. пр.)

на са в лагера на Горчаков. Престолонаследникът и бъдещ Александър III, споделя отчасти възгледите на Игнатиев и запазва благоразположението си към генерала дори след Берлинския конгрес.[798]

Британските ноти от 1 и 6 май показват солидността в британския кабинет. Партията на мира вярва, че Русия ще се придържа към посочените граници, докато Биконсфилд и неговите поддръжници очакват политика на действие, когато тези граници бъдат престъпени и британските бъдат застрашени. В началото на войната Горчаков е доста доволен от работата, която е свършил за постигане на споразумение с Германия и Австрия, и не е склонен да разшири същата система в Англия. Поради това Шувалов лесно получи разрешение да дойде в Санкт Петербург и да изложи британските възгледи. Канцлерът размишляваше върху възможността за тристранно разбирателство между Русия, Австрия и Англия; нещо подобно на идеите на Бисмарк от януари 1876 г., но с Русия, а не с Германия, като ключов камък.[799]

Игнатиев, за голямо неодобрение на Горчаков, се завръща по същото време в Санкт Петербург от Киев; „твърде много готвачи развалят чорбата", оплака се канцлерът на Швайниц.

Шувалов прекъсва пътуването си, за да се види с Бисмарк, който се опитва да го подкрепи и да развие идеите му. Бисмарк вече е изложил на лорд Одо Ръсел своите виждания за разделянето на Турция, което да удовлетвори всички заинтересовани страни: Англия трябва да вземе Египет, Сирия, Крит или Кипър; Австрия трябва да окупира Босна и Херцеговина, Италия трябва да завземе Триполи, Франция трябва да завземе Тунис. Шувалов и Бисмарк сега разработват идеята за „малкия мир": Русия трябва да се задоволи с умерена програма и да се опита да я наложи на Турция, преди да премине Балканите. Автономия за България, придобиването на Бесарабия от Русия, независимост за Сърбия и Черна гора с някои териториални придобивки за нея, би трябвало да са достатъчни, докато Австрия и Англия могат да се задоволят с компенсации. Бисмарк категорично съветва срещу руска окупация на Константинопол, тъй като поддържането на европейския мир тогава би било проблематично.[800]

Точно по това време Бисмарк съветва британците да окупират Дарданелите, „ефектът от което би бил да се предотврати настъплението на руснаците". Британците вярват, че той всъщност се опитва да ги тласне към война с Русия. Русия се противопоставя на британската окупация на проливите и Лондон, както и на окупацията на Константинопол от царските войски. Следователно идеите на Бисмарк не срещат голяма подкрепа нито в Лондон, нито в Санкт Петербург, а месец по-късно изглежда се противопоставя на английската окупация на Дарданелите.

Шувалов пристига в Санкт Петербург на 21 май и заварил общественото мнение в столицата искрено разтревожено от британските ноти от 1 и 6 май. Лофтъс поема контрола над турските дела.

---

[798] Исторический вестник, кн. 136, стр. 832-840, кн. 137, стр. 54-72; Плен, pp. 96-99.

[799] Което е много наивно! (б. пр.)

[800] Тук автора греши, Бисмарк съветва Русия да завземе Константинопол и оттам да диктува мира! (б. пр.)

Посолството и висшите класи в Русия, класите, които най-малко желаят войната, сега обвиняват англичаните, че са я предизвикали, като насърчават турската опозиция.

Но това време, в средата и края на май, Русия вече вкусва от първите си военни успехи. Руската армия напредва победоносно както на Балканите, така и в Кавказ, а има новини и за първите победи на руския флот в Черно море и на Дунав. Русия започва да изпитва увереност в младата си армия. Когато на 28 май до Санкт Петербург достига новината за взривяването на втори турски монитор на Дунав от двама млади офицери, Дубасов и Честаков, царят е силно възхитен; последното съмнение за неуязвимостта на руските сили по суша и море изглежда премахнато и за мнозина британският флот вече има стойност „само на старо желязо".

Шувалов посочва, че Англия ще се бие, ако Русия обмисля промени в Проливите, които застрашават връзките на Англия с Индия и които могат да доведат до по-големи разходи за Англия, отколкото войната сега.[801] Горчаков все още не е убеден в безсилието на Гладстоунската опозиция в Англия. Военните настояват, че ако Русия не окупира Константинопол, тя се отказва от най-доброто средство за налагане на волята си над Турция. Шувалов изразява опасенията си пред Швайниц са действията, които Австрия може да предприеме, ако Англия реши да се противопостави на Русия в нейния настъпателен поход. Той вярва, че Русия трябва да приеме програмата на „малкия мир" и за нейното завършване трябва да осигури след няколко поражения съгласието на Турция за автономията на България, обратното присъединяване на Бесарабия и известно разширение на Черна гора. Той казва на Горчаков, че ако войната се продължи, Русия ще се настрои „целия свят срещу нас".[802] С това Швайниц се съгласява, особено ако Русия не намери начин да да се ограничи дейността на панславистите и техните „Beglückungstheorien" (теории за благоразположение) за балканските народи.[803]

Новиков заминава за Санкт Петербург на 19 май и остава там до 2 юни. Самият Лангенау участва много малко в разговорите и коментира изключителната резервираност, проявена към него от Горчаков и Гирс, по време на посещението на Шувалов; самият Шувалов е твърде зает, за да проведе истински разговор с австрийския посланик. Докато руското външно министерство обмисля Австрия, както показва присъствието на Новиков, то не е сериозно загрижено за нея, а Горчаков дори твърди, че Андраши ще се съгласи на всяка сделка, която може да сключи с Англия.

През май 1877 г. Горчаков е в добро настроение. Вярваше, че дипломатическите трудности са решени или са в процес на разрешаване; руските сили ще спечелят прекрасна победа и той ще постигне връх на кариерата си. Той шумно

---

[801] Шувалов плаши прекалено и действа деструктивно, панкиьосващо, което е много вредно и деморализиращо по време на война. (б. пр.)

[802] Лангенау до Андраши, 19 и 23 май; Швайниц, I, 426-428. Бисмарк възразява срещу отговора на Швайниц до Шувалов и съветва, че когато графът говори за целия свят, който се обявява срещу Русия, германският посланик е трябвало да каже: „Ние сме с вас!"

[803] Швайниц, I, 422-425; Лангенау до Андраши, 6, 18 и 23 май; S.R., V, 418 и сл. Тезата на Лий, стр. 25 и сл.; Сър Хорас Ръмболд, Допълнителни спомени (Лондон, 1904), стр. 27-28, 103-104; GP, II, 152-154. стр. 26, цитирайки доклада на Ръсел от 1 юни.

повтаря че голямата жертва, която прави, като остава на руска служба, което предизвиква иронията на Швайниц.[804]

Общественото мнение в Санкт Петербург е разтревожено от настроенията в Унгария в полза на турците и от демонстрациите на софтите в Константинопол, но министерството на външните работи гледа на тези прояви без тревога. Както ще се види по-късно, Андраши е донякъде смутен от някои панславистки тенденции, очевидни в Русия, най-крещящият пример за които е назначаването на княз Черкаски, панславистския приятел на Игнатиев, за граждански комисар за България. [805]Но той не протестира към Санкт Петербург срещу тези това и Горчаков с основание се чувства доволен от състоянието на нещата във Виена. Именно Англия буди страховете на Санкт Петербург през май, а присъствието на Новиков в Русия се дължи по-скоро на желанието за общ съвет, който да определя политиката в духа на Драйкайзербунда, отколкото на опасенията на Горчаков, че и Андраши ще създаде проблеми.[806]

Лангенау и чрез него Андраши са само външни наблюдатели на съвещанията, проведени с Шувалов в Санкт Петербург, те са уверени в лоялността на Русия към нейните ангажименти с Австрия. На 30 май царят и Горчаков полагат всички усилия, за да уверят Лангенау в своята лоялност към Съюза на тримата императори и в „доверието" си във „реципрочността" на австрийската външна политика. На Лангенау е казано, че Русия няма намерение да се откаже от съюза си с Германия и Австрия и „няма желание да действа съвместно с лорд Дерби". На Андраши ще бъде изпратено копие от отговора на Русия до Англия веднага щом бъде съставен, а Новиков при завръщането си във Виена ще бъде натоварен със задачата да представи точен отчет за разговорите си в Санкт Петербург. Източниците на информация на Лангенау през това време са само от втора ръка; той е по-близо до Лофтъс и Льо Фло, отколкото до Швайниц или Шувалов, които са заедно през по-голямата част от времето. Австрийският посланик до 2 юни смята, че Русия и Англия са постигнали „директно споразумение", което ще даде на Англия „дял от плячката" в Турция, след като „разпадането на Османската империя приключи". На 2 юни Новиков заминава за Москва, откъдето на 6 юни отпътува за Виена. Руският отговор до Дерби е съставен на 30 май и е съобщен на Лангенау на 1 юни, който веднага телеграфира съдържанието му на Андраши. На 3 юни, едновременно с отпътуването на Шувалов за Берлин, куриер заминава от Санкт Петербург за Виена, носейки текста на руския отговор. По-късно Андраши отрича пред Бюканън, че е предварително уведомен за руския отговор преди съобщаването му на другите велики сили, но депешите на Лангенау опровергават това. Силите не са информирани до 9 юни.[807]

---

[804] Лангенау до Андраши, 2 и 9 май. Швайниц, I, 424-426; „Дейли Нюз" Военна кореспонденция (Лондон, 1878), I, 61-65; Лангенау до Андраши, 9 и 25 май.

[805] Лангенау до Андраши, 9 и 26 май; Швайниц, I, 423.

[806] Нереалният план на Горчаков за тристранно споразумение не се оказва достатъчно важен, за да му се обърне голямо внимание. Лангенау до Андраши, 9, 23, 27 и 30 май; виж също SR, V, 420-424.

[807] Лангенау до Андраши, 23, 27, 30 и 31 май; 1, 2, 3, 6 и 9 юни; Горяхнов, стр. 346 и сл.; Вертхаймер, III, 37 и бел. 1.

Както вече е посочено, руският отговор до Англия е помирителен. Съставен и датиран на 30 май, той дава на Англия пълни гаранции за Суецкия канал, Египет, отрича всякакви намерения за придобиване на Константинопол и обещава, че всякакви промени в условията за корабоплаване в Проливите ще се правят само по общо съгласие. Шувалов, завръщайки се в Лондон, съобщава този отговор на Дерби на 8 юни. В него Горчаков говори за тройно споразумение между Русия, Австрия и Англия, но подобно предложение не е направено на Андраши, освен от Новиков в частни разговори, а самите англичани мълчаливо отминават този въпрос. Във втори меморандум, датиран също от 30 май, Русия уведомява Англия за условията на мира, които ще наложи на Турция. Те са: България на север от Балкана да образува автономно, васално княжество; Южна България и другите християнски области на Турция да получат пълни гаранции за реформи; разширяване на територията на Сърбия и Черна гора; местно самоуправление за Босна и Херцеговина, с оглед на интересите на Австро-Унгария; Сърбия да остане васална държава; Русия да получи Батум и Бесарабия; Румъния да получи Добруджа в замяна; а Австрия може да намери компенсация в Босна и част от Херцеговина.[808]

Жизненоважният момент в целия въпрос е окупацията на Константинопол: Трябва да се окаже натиск върху Портата да сключи ранен мир при руските условия; Русия не може да даде категорично обещание да не окупира Константинопол, ако е необходимо, за да се спечели войната. Русия иска от Англия да изрази мнението си за мирните условия и посочва, че когато Русия сключи мир, той ще бъде сключен със съгласието само на онези сили, които са останали неутрални.

На 1 юни Шувалов уверява Дерби, че не може да се очакват възражения срещу тези мирни условия от никоя континентална сила, но Англия изобщо не ги смята за умерени, въпреки че Дерби лично е склонен да приеме руските уверения за чиста монета. Биконсфилд смята, че руските обещания са просто фрази, всяка от които може да бъде заобиколена, когато тя пожелае. Лофтъс, Бюканън, Одо Ръсел и Лейърд в Константинопол се съгласяват с Биконсфилд, а Лофтъс вярва, че царят вече се поддава на панслависткия натиск.

Следователно на 30 юни Биконсфилд, против волята на Дерби и Солсбъри, нарежда на кабинета да нареди на флота да се придвижи до залива Бешика.

Руснаците прекосяват Дунав на 27 юни и турците навсякъде отстъпват. Известният пробив на Гурко през прохода Шипка на 14 юли (който предизвиква паника в Константинопол) кара Англия да връчи нова нота на Русия на 17

---

[808] SR, V, 422-427; Goryainov, стр. 346-350; Wertheimer, III, 36 и сл. Шувалов носи писмо за Дерби, но има за собствено ползване „секретни" инструкции от 30 май. Само в последните ясно се посочва, че не могат да се дадат гаранции срещу евентуално приближаване или временна окупация на турската столица, защото турският инат може да наложи диктуване на мирните условия в турската столица. В тайните инструкции, Горчаков открито се обявява за повторно отваряне на Проливите: „тяхното политическо положение изисква преразглеждане в дух на справедливост". В тях Горчаков казва, че ако Австрия поиска компенсация след войната, Русия няма да се противопостави за „Босна и част от Херцеговина". Той говори за тристранен ангажимент на Англия, Австрия и Русия в тази насока. Англичаните не се съмняваат в пълния смисъл на инструкциите на Шувалов. S.R., V, 22 и сл.; Горяйнов, стр. 348-349; вж. Съмнър, стр. 311-318.

юли, протестирайки срещу всяка руска окупация на Константинопол, дори временна. Русия чрез Шувалов отказва да даде каквито и да било обещания. Британският кабинет започва да се ревожи силно от надвисването на руско настъпление към Константинопол, но до края на юли руснаците са окончателно спрени при Плевна (Плевен), както и в Кавказ, и ситуацията стана по-малко належаща.[809]

Швайниц предвижда, че макар руският отговор чрез Шувалов до Дерби е на пръв поглед помирителен, но в действителност обвързва руснаците с много малко, особено след като Англия не показва никакви признаци да оказва натиск върху Портата да приеме предложените мирни условия. Ройс и Зичи в Константинопол проучват Портата относно предложените мирни условия, но получават само неоправдани отговори. Самият Андраши не полага никакви усилия за натиск върху Турция, Бисмарк не прави нищо по въпроса. Игнатиев успява да накара царя да изпрати британския военен аташе Уелсли на специална мисия в Лондон, за да накара британците да окажат натиск върху Портата, но британците отговарят, че руските условия за невъзможни. Това се случва през август.[810]

На 2 юни царят напуска Санкт Петербург и се отправя за театъра на военните действия, откъдето се завръща едва на 23 декември 1877 г., след падането на Плевна. С него са Горчаков, и Игнатиев. Щабът на армията първо е в Плоещ, в близост Букурещ. След преминаването на Дунав, щабът е преместен в Зимница на левия бряг на Дунав (срещу Систова / Свищов), където е построен постоянен мост, а след това напредва към Търново. Провалът на щурма на Плевна на 20 юли принуждава императора и неговия щаб да се оттеглят и да заемат позиция само на 12 мили от Дунав при Горни Студена.[811] Горчаков е оставен в Букурещ, губи влиянието си и престава да бъде господар на ситуацията.

Игнатиев е на разположение в Плоещ; той е произведен в генерал от армията, но задълженията му са по-скоро номинални, отколкото реални. Истинските господари на руската политика стават великият херцог Нелидов, началникът на дипломатическата канцелария в щаба, военният министър Милютин и, разбира се, самият Александър. Царят винаги е по-скоро панславист в щаба

---

[809] „Дейли нюз“, Военна кореспонденция, I, 168-349; А. Форбс, Цар и султан (Ню Йорк, 1904), стр. 31-173; SR, V, 422-432.

[810] Швайниц, I, 429; Каройи до Андраши, 6 юни; Уелсли, стр. 189-205. Провалът на мисията на Уелсли в Англия разгневява Александър. На 28 август той пише на княгиня Долгорука: „Уелсли се завърна от Лондон... Предупреждават ме, че ако войната се проточи до следващата година, Англия ще се съюзи с Турция срещу нас. И когато го попитах защо, той не можа да се сети за друг отговор освен: „Британското правителство не може да устои на английското обществено мнение, което желае война с Русия.“ Ето един пример за английска логика... Какви проклетиници!“ На 29 август той отново пише, че ако Русия тръгне към Адрианопол и Константинопол, „няма да имаме гаранция, че Англия няма да ни обяви война дори тази година, въпреки очевидните добри пожелания за успех на нашите оръжия, които Уелсли ми донесе от онази стара глупачка кралица. И той не посмя да го отрече.“ Палеолог, стр. 104-105.

[811] Тук царят отседа по време на мъчителната обсада на Плевна. Палеолог, стр. 96-117; Лангенау до Андраши, 2 и 3 юни. Специален щаб за обсадата на Плевна е създаден в Порадим, на 12 мили източно-югоизточно от Плевна. Вижте атласа във Ф. В. Грийн, Руската кампания в Турция (Ню Йорк, 1879), особено таблица 8.

на армията, отколкото в европеизирания, дипломатично настроен Петербург.[812]

Умерената политика на Горчаков, поддържана от Новиков и особено от Шувалов, претърпява своето „Ватерлоо" на заседание на имперския съвет състояло се на 13 юни, за да обсъди руската политика спрямо Сърбия. Съветът е резултат от посещението на сръбския княз Милан в главната квартира, където се среща с царя, престолонаследника, великия княз Николай Николаевич, Горчаков, Игнатиев, Милютин и Нелидов.[813]

Николай Николаевич научава от Игнатиев за плановете, формулирани от Шувалов и Горчаков в Санкт Петербург за умерен мир и ограничаване на театъра на военните действия до северната част на Балканите. След това Николай Николаевич заповадва на Нелидов да подготви меморандум, в който да се изложат гледните точки на военните, и това е обсъдено на заседанието на Съвета.

Последва ожесточен спор между Горчаков и великия княз Николай Николавеич, който е пламенно подкрепен от Игнатиев. Игнатиев твърди, че докато Константинопол не бъдее окупиран от руски войски, английските интриги ще подстрекават Турция да не започва преговори за мир; той смята, че само окупацията на Адрианопол ще поставила Русия в позиция да се наложи над турците. Той подчертава невъзможността руските военни планове да се подчиняват на дипломатическите съображения на другите сили и да се ограничи театърът на военните действия, както желае Англия. Счита го за „чиста глупост" и „голяма наглост" от страна на Англия „да ни казва да не преминаваме Балкана". Ако Англия не иска Русия да преминава Балкана, тя трябва да накара Турция да сключи мир при условията на Русия. Той посочва несъответствието между програмата на Шувалов и манифеста, току-що издаден до българите, както и програмата на Константинополската конференция, подписана от Солсбъри. Той посочва, че силите в Константинопол са отхвърлили турското предложение да ограничат България на юг до Балканите и заявиха, че Русия не може да се откаже от обещанията си към православните християни да ги еманципира и по този начин да жертва Южна България и Македония, където бяха станали повечето насилия. Всички присъстващи се съгласяват със съдържанието на тези забележки, с изключение на Горчаков, и затова той е принуден да телеграфира на Шувалов, че Русия не може да се съгласи да ограничи театъра на военните действия до северната част на Балкана, нито да се съгласи на разделяне на България на северна и южна. Шувалов дипломатично съобщава новината на Дерби на 14 юни, като подчерта невъзможността за разделяне на България на две поради географски съображения.[814] Биконсфилд обаче вижда, че цялата програма

---

[812] Исторический Вестник, кн. 137, еп. 63-70.

[813] Отсъствието на им от Санкт Петербург през останалата част от 1877 г., оставя столицата пуста и дипломатически безжизнена. Куриерите от фронта идват и заминават само два пъти седмично, а Гирс е само частично информиран. До каква степен военните доминират над ситуацията, показва фактът, че царът избира Уелсли за мисията, когато през август търси нови гаранции от Англия. Барон Бехтолсхайм, австрийски военен аташе, по същото време предприема подобна мисия във Виена.

[814] Газенкампф, стр. 61, обаче на 9/21 юли отбелязва в дневника си убеждението си, че войната ще приключи „след един голям военен успех", като Турция се съгласи Северна България да стане васална княжество, а другата част да получи административна независимост.

на Шувалов се разпада и вярва, че тя е замислена само като димна завеса, зад която Русия може да прокарва волята си безпрепятствено.

Александър II, истинският ръководител на руската политика, има предвид осъществяването на програмата на Игнатиев, както е очертана от Константинополската конференция. В същото време той е напълно наясно, както и Горчаков, че Англия може да създаде проблеми. През лятото и началото на есента на 1877 г. той не е изпитва никакви страхове за Австрия. Затова се стреми да използва Шувалов, за да изглади пътя дипломатически, така че Русия да може да постигне целите, замислени от Игнатиев и панславистите.

Това е двуличният характер на руската дипломация през цялата война и чак до фиаското на Берлинския конгрес.[815] Руските чиновници искат панславистката програма, но Александър не смее да рискува война с Англия, нито пък може да се ангажира с пълното поемане на умереността, изисквана от Англия. Шувалов може да държи Биконсфилд под контрол само ако успее да убеди царя да приеме умерена програма.

Шувалов прекарва две седмици в Санкт Петербург с благословията на Бисмарк и германска подкрепа за неговата програма. Но преди това, царят се колебае. Дори в Санкт Петербург Александър не дава категорично обещание да не окупира Константинопол. Сега той информира Лондон, че Русия няма да ограничи България или руското поле на действие до Балкана. Докато царят остава в щаба с Нелидов, Игнатиев и великия княз Николай Николаевич, той става все по-убеден панславист в програмата си и изглеждаше напълно увлечен от военния елемент. До 13 юни той вече иска цяла България, на север и на юг от Балкана, да образува едно васално княжество. Шувалов и Горчаков са окончателно победени в борбата им за „малък мир".[816]

Биконсфилд преценя ситуацията доста точно, осъзнавайки, че не може да се разчита на руската умереност и иска да окупира Дарданелите и незабавно да помогне на турците. След като кабинетът му възразява срещу това, той отново се насочва към реални усилия за съюз с Германия или Австрия. През юли на Бисмарк е казано, че Англия разчита на помощта на Германия при уреждането на Източния въпрос. Въпреки затрудненията на бавнодействащия външен министър, Биконсфилд ясно дава на Андраши да разбере, че Англия е готова за активен съюз срещу Русия на Изток.[817]

Андраши следи похода на руснаците през Балкана със значително спокойствие и голяма увереност в обещанията, които Русия му е дала. Обявяването на войната е достатъчно умерено по тон. Основното безпокойство на Андраши в началото на войната е тя да не се превърне в панславистка война, защото ще

---

[815] Грешката на Русия е че не отстоява твърдо тази позиция, а се поддава на шантажа на Англия. (б. пр.)

[816] Дерби до Лофтъс, 14 юни, в Парламентарни документи, Турция, 1878 г., том 81, 1952 г., № 6. В. по-долу, Глава XII.

[817] „Исторически вестник", т. 137, стр. 64–72; Cyon в „Nouvelle Revue", (1880) IV, 476; Plehn, стр. 98; SR., V, 426 и сл.; Cyon, „Les Russes clevant Constantinople", в „Revue de Paris", 1897 (IV), 404 и сл. Срв. Sumner, стр. 314–316. „Сравни Палеолог, стр. 97, писмо до княгиня Долгорука, 30 юни: „Депешите от Виена са задоволителни, а тези от Лондон – отвратителни, защото именно Биконсфилд решава всичко по свое усмотрение." Плен, стр. 98-99; доклад на Ръсел от Берлин, 6 юли; SR., X, 196-198. Вж. особено Съмнър, стр. 314-318.

заплаши да срине цялата структура на Австро-Унгария. Затова той е разтревожен от новините за панславистки тенденции в Русия, целящи разпалването на вълнения сред балканските славяни, но трябва да потисне ентусиазма на различните елементи в собствената си монархия.

Избухването на войната предизвика вълнения в Унгария и симпатии към турците и само с енергимните действия на държата е предотвратено формирането на доброволчески корпус за подпомагане на османците. Портата бързо се възползва от предимството и като жест на приятелство иска да върне съкровищата, взети от библиотеката на крал Матияш Корвин в Пеща от времето на турското владичество. Тахир бей, адютантът на султана, иска да посети Будапеща, за да представи тези реликви. Андраши се опасява, че това ще предизвика голяма протурска демонстрация в Унгария, която ще доведе до контрадемонстрации в Хърватия и Далмация. Затова Алеко паша се съгласява те да бъдат да бъде представени в австроунгарското външно министерство и оттам да бъдят изпратени в Будапеща. След като тази демонстрация е предотвратена, Турция иска да изпрати депутация от студенти софти (ислямски фанатици) в Будапещенския университет. Пристигането им предизвика известно вълнение и Андраши предупреждава Турция, че всяка пропаганда на софтите, ще доведе до тяхното експулсиране, както Черняев преди това е експулсиран от Прага. Тиса лично симпатизира на това протурско настроение, което предизвиква широка подкрепа в унгарския парламент, но унгарският премиер скоро осъзнава сериозността на ситуацията и се присъединява към Андраши и му оказва помощ за ограничаване на тези тенденции в Унгария. Ултрамонтанската партия в Унгария обаче се опитва да се възползва от това недоволство от австроунгарската политика чрез сформиране на съюз с чешко-клерикалната партия в Австрия за свалянето на Андраши и съюз на католическите държави в Европа срещу Бисмарк. Твърди се, че Бойст участва в интригата, поне така съобщава Щолберг, както и Рим, но нищо не се е получава.[818]

Андраши следи Хърватия и Далмация, където усилията му за сдържане на напрежението са успешни. Босна вече е сравнително спокойна защото очаква подобрение в положението си след войната, а панславянските комитети са уморени от схватката и отвратени от сърбите. Черна гора не сключи мир и продължава да воюва; херцеговците се присъединили към него в новата кампания срещу войските на турчина Сюлейман паша. Те успяват да го прогонят по източната си граница в Албания където той губи 17 000 души. Саго султанът заповядва на Сюлейман да се върне в Румелия и Черна гора се отървава от врага. Андраши също е нащрек към Сърбия, за да открие всякакви признаци на панславизъм там.

Сърбия окончателно е изоставена с разочарование от Александър и Горчаков през есента на 1876 г., но Милан и Ристич все стремят да се възползват от Русия. Сърбите не осъзнават, че Русия ги е изоставила, искат възвърнат благоволението ѝ и не смятат, че ще спечелят нещо, като търсят помощ другаде. Игнатиев също все още твърдо е за руската подкрепа за сърбите и настоява пред Милан и Александър II за незабавното влизане на Сърбия във войната. Андре-

[818] Вертхаймер, III, 10-18 и сл.; Глейз-Хорстенау, стр. 187.

ши няма възражения срещу влизането на Сърбия към войната, стига неутралните зони, предвидени в Будапещенските конвенции, да се запазят и стига всички панславистки тенденции да бъдат овладени. Англия е категорично против влизането на Сърбия към войната, но Андраши не иска да се присъедини към Лондон в протестите в Белград. В началото на войната Андраши протестира срещу планирано нахлуване в Сърбия на турските войски и посочва, че руските войски са приели да не действат в Сърбия. Портата променя заповедта.[819] Четири дни след като Русия обяви война, Молинари и Родич във Виена изготвят плановете за окупацията на Босна, което Бек настоява, че трябва да бъде предприето само в момент, когато международната обстановка го позволява. 18-та пехотна дивизия е съсредоточена в Рагуза през юни и юли под командването на генерал Йованович. Андраши планира да нахлуе в Босна или дори в Сърбия в момента, в който Сърбия прекрачи границите на умереност, но военните се надяват да окупират Босна при първа възможност.[820]

При избухването на войната Милан уведомява Александър II, че е готов да се присъедини към военните действия, но се нуждае от още 1 000 000 рубли. След това Милан и Ристич отиват в Плоещ през юни 1877 г., за да се видят с царя, но не получили гаранция за финансова помощ, а царят категорично казва на Милан, че Сърбия не трябва да обявява война, преди руските войски да минат Дунав. Игнатиев смята, че Русия прави голяма грешка, като отказва тази помощ, и иска да види всеобщо въстание на балканските християни.

Но Александър се страхува от Англия и Австрия, ако това се случи, и няма доверие в Сърбия, и не се съмнява в способността на Русия самостоятелно да се справи бързо с турците.[821]

Затова Александър казва на Милан, че след като Дунав бъде прекосен, Сърбия може да прави каквото си поиска, но Русия и Сърбия не могат да си

---

[819] Андраши е убеден в правилната позиция на Русия и не иска да пречи на Русия във войната.

[820] Васо Триванович, „Сърбия, Русия и Австрия по време на управлението на Милан Обренович“ в Journal of Modem History, III (септември 1931 г.), 435 сл.; Wertheimer, III, 48; Istorichesky Vesmik, том 137, стр. 59-72; Лангенау до Андраши, 28 април; Бойст до Андраши, 11 май; Glaise-Horstenau, стр. 192-193. Нелидов и великият княз Николай Николаевич първоначално също искат присъединяването на Сърбия към, но Горчаков не иска и да чуе за това и много се страхува, че ранното влизане на Сърбия във войната ще раздразни Австрия и ще усложни отношенията с нея. Горчаков се опасява, че ранното влизане на Сърбия във войната ще даде шанс на панславистите да подтикнат общо южнославянско въстание и не им вярва, че ще останат в рамките на тези граници. Игнатиев открито се застъпва за игнориране на Австрия и през май съветва Нелидов да преговаря директно със сърбите за влизането им във войната и да уведоми Санкт Петербург едва след като актът е извършен. В същите писма, предназначени за великия княз, и Нелидов, той „нахвърля няколко бележки как да се води войната“ и посочва важността на бързото настъпление към Адрианопол, откъдето половината от армията трябва да бъде изпратена в Галиполи, а другата половина в Константинопол, „за да окупират Проливите, преди английският флот, с който Шувалов ни заплашва, да пристигне“. Каквото и да е мислил Николай за тези военни планове, до средата на юни той се убеждава, че средствата на Сърбия са твърде оскъдни, за да направят помощта ѝ ценна. Както Николай, така и Нелидов стават по-умерени с напредването на войната. Исторический вестник, том 137, стр. 62-65 и 71-72.

[821] Вижте Палеолог, стр. 97. Десет дни след преминаването на Дунав, руснаците са в Търново, старата българска столица, и преди края на юли очакват да бъдат в Адрианопол и Кръстът отново да блесне над Света София.

сътрудничат на сръбска земя (Австро-руската конвенция). Когато Русия претърпява първото си поражение при Плевна обаче, Александър веднага променя идеите си, изпраща на Милан 1 000 000 рубли и иска Сърбия да обяви война. По това време Милан не е сигурен в бързия руски успех и се бави, докато царят изпраща полковник Бобриков да инспектира сръбската армия и нейните способности да води война. Карцов, панславистският руски агент, е оттеглен през май, но Ристич сега решава да започне война, за да помогне на Русия[822], но първо иска да се споразумее с Бобриков. Милан отлага и накрая на 30 ноември казва на Бобриков, че Сърбия е готова за война, едва когато нуждата от сръбска помощ изчезва с падането на Плевна на 10 декември. Милан обаче бързо обявил война на 13 декември.

По това време Андраши вече е подозрителен към плановете на Русия и чрез дипломатическият агент Вреде в Белград се противопоставя на участието на Сърбия. Закъснението на Милан да се присъедини се дължи на неговите симпатии към Австрия, но Сърбия несъмнено е изтощена финансово и във всяко друго отношение. Поради това желанието на Милан да не се присъединява към дълга и безплодна война е лесно разбираемо. Когато Сърбия обявява война, тя го прави без никакво обещание за руска финансова подкрепа, без никакво обещание от Русия относно ползите за Сърбия от мира и без никаква благодарност от царя за тази закъсняла подкрепа. Не е чудно, че Русия проявява само презрение към сърбите и не им дължи нищо. Ристич е подведен от Игнатиев да се надява на нещо и затова Сан Стефано е отваряне на очите както за Милано, така и за Ристич.[823] Това разклати вярата им в Русия и остави целия сръбски народ изтощен и разочарован. Игнатиев не е запознат с Будапещенските конвенции, когато призова Сърбия да се присъедини към войната, и никога не престава да осъжда решението, с което Сърбия и Босна бяха предадени на милостта на Австро-Унгария.[824]

В самата Австро-Унгария има някои славянски прояви. През лятото на 1877 г. чехите изпращат уверение за вярност до панславянския комитет в Москва. Такива прояви обаче притесняват Андраши много по-малко, отколкото дейността на панславистите в Русия. Черняев който е командва сърбите, е назначен в руския Генерален щаб при избухването на войната. Андраши протестира и по-късно е преместен в Кавказ. Преди да замине за Кавказ, му е оказан голям прием в Санкт Петербург. Чешките комитети му връчват почетен меч, а самият Аксаков му га връчва лично. Славянски агитации са разрешени на руските части в България. Черкаски, лидерът на славянофилите, е назначен за граждански комисар за България при избухването на войната и до края на юли разделя цяла България на три области за административни цели.[825]

---

[822] Целта на „тази малка мръсна свиня" Сърбия е окупацията на Нишкия санджак и Косово, а не да помага на Русия. (б. пр.)

[823] В Сан Стефано Сърбия получава предостатъчно, авторът не е много наясно със същността на сръбската грабителска политика. (б. пр.)

[824] Тривановић в *Journal of Modern History,* септември 1931 г., стр. 436-440; *Исторический вестник,* кн. 137, стр. 59—62; Langenau до Andrässy, 2 и 9 май и 9 юни; Вертхаймер, III, 53.

[825] Това са: (1) Систово (Свищов) под командването на Геров, бивш руски консул във Филипопол; (2) Търново под командването на генерал Домонтович, бивш директор на Кавалерийското училище, член на руския щаб (и баща на Александра Колонтай); и (3) Тулча под ко-

Черкаски издава прокламация за опрощаване или намаляване на данъците и либерализиране на всички разпоредби; Обявите са прочетени с нетърпение и приети с ентусиазъм от населението. Генерал Фадеев по-късно посещава България и периодично Сърбия, през април и отново през август, където агитира за война. Но Андреши е информиран и протестира. Той гледа на Организацията на българите особено с недоволство. Иначе Александър успява толкова добре, колкото може да се очаква, да потисне панславистите, а те вече не са толкова активни.

Руското мнение към Австрия, започва да се променя към не особено приятелско. След големото разочарование при Плевна, руснаците се уплашват, че са в уязвима позиция на фланга си, ако Австрия създаде проблеми, и вестниците, особено в Москва, започват да обвиняват Двойната минархия в коварни замисли.

Андраши приветства войната и е готов да не направи нищо, което да пречи на Русия да я води в духа на Будапещенската конвенция. Той вярва, че царят ще спази думата си и ще уважи правата на Австрия, когато настъпи мир.

Обещания, дадени пред дулото на насочен пистолет, не е много вероятно да бъдат спазени и Андраши през лятото на 1877 г. всъщност живее в самозаблуда. Новиков и руското посолство във Виена подхранват тази илюзия. Изглежда, че той е проявявал само незаинтересовано любопитство към посещението на Шувалов в Санкт Петербург. Дерби напразно намеква по това време, че Андраши може да се присъедини към Англия в демарша в Санкт Петербург. Обратно във Виена, Новиков се съвещава, на 10-13 юни, с Андраши относно промените в ружима на Проливите. Австрия също има интерес от клаузите за Черно море и Андраши каза на Новиков, че Англия ще направи най-големи проблеми с промените в Проливите, опасявайки се, че Русия може да завладее Константинопол в рамките на 48 часа.

Секретарят на Биконсфилд, Кори, се обръща към Монтжела на 1 май: „Колко пари искате?“ Това последва на 9 май, когато и Биконсфилд, и Дерби предлагат на Бойст съюз. Австрия е естественият съюзник на Англия, но англичаните не са сигурни в отношението на Андраши и не знаят дали да вярват на Бойст, който директно отрича какъвто и да е специален ангажимент между Русия и Австрия, или на Шувалов, който непрекъснато намеква за тайна конвенция между двете източни сили. Докато Шувалов е на път за Русия, Дерби продължил да пита дали Австрия ще бъде съгласна да действа съвместно с Англия, ако Русия не може да бъде държана в определени граници.

На 19 май Дерби се изказа с официална нота, адресирана до Бойст, с която кани Австрия да разгледа и обсъди „план за съвместни действия в случай на руски поход към Константинопол“. „Правителството на Нейно Величество смята, че военноморските сили с които разполагат, са достатъчни за спешните случаи, що се отнася до морските операции; но разстоянието на Англия от мястото на действието и малобройността на наличните сухопътни сили в такъв кратък срок придават особена стойност на сътрудничеството на велика военна сила, каквато представлява Ваше Превъзходителство. Не може да се забравя, че

мандването на българина Белочерков. Руски офицери заемаха ключовите постове в администрацията. Лангенау до Андраши, 9 август.

ако искаме действието да бъде ефективно, то не може да бъде отлагано дълго“, тъй като „правителството на Нейно Величество смята, че е дошло времето“, когато „да се постигне откровено и пълно разбирателство между Великобритания и Австрия“ относно политиката, която ще следват. Дерби посочи възможността за бързо руско настъпление към Константинопол, „който е известен с това, че от поколения насам е обект на руските амбиции“.[826]

Няколко дни по-късно той устно добавя информацията, че британският кабинет е готов британските кораби да превозят австрийски войски до Галиполи или Константинопол и ще се отбият в Триест или Пола за тази цел.

Андраши неохотно слушал тези намеци и на 29 май отговоря чрез Бойст, че всички преговори между Англия и Австрия трябва да се водят при голяма тайна, за да не научи Русия, която ще се стресне от прибързаните действия, преди да е нарушила някое от обещанията си към Англия или Австрия. Андраши не знае, че благодарение на лейди Дерби, при завръщането си Шувалов ще научи всичко, което унгарският граф и Бойст са казали, и ще му бъдат показани някои от депешите.

В отговора си от 29 май Андраши излага седем точки, които Австрия не може да приеме и които следователно са от общ интерес, които сме решени да защитаваме срещу евентуалните резултати от войната“:

(1) „Отделна християнска сила“ не трябва да получи „изключителен протекторат над християнското население на Балканите“.

(2) Мирното споразумение не трябва да бъде постигнато „без участието на силите гарантки“ (т.е. подписалите Парижкия договор от 1856 г.).

(3) Русия не трябва да придобие територия на десния бряг на Дунав.

(4) Румъния не може да бъде присъединена към Русия или поставена в зависимост от нея.

(5) Не може да се създаде „секундогенитура“[827], независимо дали е австрийска или руска, в България, Румъния или Сърбия.

(6) Русия не трябва да окупира Константинопол.

(7) „Не може да се създаде голяма славянска държава за сметка на неславянските елементи на Балканския полуостров. Преустройството трябва да се ограничи най-много до автономията на сегашните провинции под ръководството на местен водач“. Тази клауза е насочена от Андреши към България на Константинополската конференция и цели да увери Лондон в австрийската подкрепа за британската позиция.

Андраши добави, че Австрия вече е посочила на Русия същността на точките, „в които нашите интереси могат да бъдат засегнати“ и че Русия е дала „задоволителни по същество уверения“.

Ако обаче Русия промени отношението си, Австрия няма да се поколебае да защити интересите си „с цялата сила на монархията и, ако е необходимо, със

---

[826] Горяйнов, стр. 349; Вертхаймер, III, 27 и сл., Дерби до Бойст, 19 май, в SR, X (юни 1931 г.), 190-191.; Стоянович, стр. 162-166.

[827] Секундогенитура е страничната линия, основана от второ-родения или следващият роден от една благородническа фамилия. Това е особена форма на наследствена подялба, която дава повече собственост и престиж, отколкото при норманото обезщетение. (б. пр.)

силата на оръжието".[828] Андраши продължава, като подчертава важността за Австрия да ограничи руско влияние в България и Румъния. Ако лорд Дерби „споделя тези възгледи, естествената солидарност на нашите интереси се откроява ясно и остава, за по-нататъшна дискусия, въпросът за постигане на разбирателство относно средствата, чрез които тези интереси могат да бъдат най-сигурно защитени, без да се застрашава мирът в Европа".[829]

Британският кабинет приема нотата на Андраши за чиста монета, съгласява се да приеме Седемте точки и на 2 юни отговаря, че счита нотата на Андраши за „откровено, ясно и задоволително изложение" на австрийските възгледи и е готов „за по-нататъшната дискусия", както Андраши посочва, относно средствата, чрез които тези общи интереси могат да бъдат най-сигурно защитени.[830]

Биконсфилд обаче е озадачен относно истинското отношение на Андраши. Затова той решава да пресече мъглявия език на дипломацията на Дерби и Андраши.

Належащата нужда от съюз, който да обуздае Русия, възниква след неуспеха на Шувалов да се завърне от Санкт Петербург със задоволителни обещания. През юни Биконсфилд търси Бойст и провеждо дълъг и откровен разговор с него. „Дерби е по-резервиран от необходимото, казва Биконсфилд и е под въпрос за това дали можем да се договорим заедно... Нашето споразумение с Австро-Унгария за мен по-важно от всички други въпроси, но всеки път, когато го повдигам в кабинета, се сблъсквам със съмнения относно съществуването на пълна свобода на действие от ваша страна. Щом се уверя, че граф Андраши желае да сключи окончателен ангажимент с нас, обещавам ви, че ще се погрижа за кабинета и че вече няма да има и най-малка трудност по пътя ни".

Тогава Биконсфилд се оплака, че Русия чрез Шувалов предлага на Англия само „фрази и пак фрази" – всичко останало е еластично и е необходимо само едно-единствено турско действие, за да се обяви Русия за освободена от ангажиментите си. Защото, след като бъде сключен или дори е в ход сключването на мирни договор, ще ни бъде много трудно да се намесим, освен с устни протести, освен ако нямаме предварителна договореност. Затова плановете трябва да бъдат изготвени предварително и аз ще ви представя моите идеи по въпроса... Когато Русия премине Дунав и постигне успех, който ще задоволи нейната чест, нещо, което е лесно възможно, тогава ние заедно трябва да настояваме за условия за мир, които, естествено, не трябва да бъдат сключени без наше съгласие.

Ако обаче [продължава Биконсфилд] Русия откаже мир и премине през Балкана, тогава ние сами трябва да поемем материални гаранции за спазването на договорите; имам предвид, че ние изпращаме флота си и окупираме Галиполи, за да контролираме Проливите, докато вие нахлуете в княжествата [той има предвид Румъния и окупира Сърбия, ако Австрия желае].

---

[828] Тук Андраши шантажира, защото знае, че никой няма да му позволи такова поведение. (б. пр.)

[829] Андраши до Бойст, 29 май; SR, X, 191-195.

[830] Дерби до Бойст, *2 юни; SR,* X, 195-196.

Биконсфилд заявява, че Англия ще приеме безрезервно Седемте точки и каза, че Лейърд го е уверил, че султанът няма да сключи мир без да се консултира с Англия.

Бойст отказва да се ангажира, но посочва в депешата си до Андраши, че ако Австрия иска да приеме предложението на Биконсфилд, той ще наложи съгласието на кабинета, включително и на Дерби.[831]

На 13 юни Дерби, разтревожен от провала на „малкия мир" на Шувалов, задаава два остри въпроса дали Австрия ще позволи руска окупация на Константинопол и дали е готова да се присъедини към Англия, за да я предотврати. Андраши телеграфира на Бойст на 15 юни, молейки време за отговор.

На 22 юни идва неговият отговор на тези разговори с Биконсфилд и Дерби. Той не е готов да попречи на руснаците да преминат през Балкана, но подчертава принципа, че мирът не трябва да се сключва без участието на Англия и Австрия или одобрението на Европа. Австро-Унгария разглежда задържането на Константинопол като casus belli, но не е готова да предприеме каквито и да било мерки, за да предотврати временна окупация на столицата, защото вярва, че Англия и Австрия имат възможност, чрез няколкодневен поход на австрийската армия и чрез появата на британския флот в Константинопол, да принудят Русия да се оттегли. Андреши едва засяга условията на Русия за мир; Междувременно, на 18 юни, Англия отказа да ги обсъжда и игнорира настояването на Горчаков за тристранно споразумение.

Дерби оставя преговорите да пропаднат пред лицето на този отказ на Австрия да сключи окончателно споразумение, с уговорката, че двете страни трябва да изчакат събития, които да налагат по-категорична дискусия.

Биконсфилд обаче настоява Дерби да накара Австрия да подпише протокол, консолидиращ неотдавнашния обмен. Андреши се възпротивява и казва, че няма да постъпи непочтено с Русия, преди Русия да е постъпила непочтено с нея. Това съживява подозренията на англичаните и Бойст е принуден категорично да отрече, че между Русия и Австрия е съществува някакъв договор.[832]

Дерби е силно разтревожен от царското съобщение, предадено от Шувалов на 14 юни, че „подторното разглеждане" е убедило Горчаков, че България трябва да остане „една автономна провинция".[833]

На 11 юли Бюканън е упълномощен да попита Андраши дали все още се придържа към „седемте точки" от нотата си от 29 май, която забранява създаването на „голяма славянска държава за сметка на неславянски елементи" и дали смята това за съвместимо с декларацията на Шувалов от 14 юни.[834]58 Андраши не желаел да се захваща с тоягата в полза на Англия. В писмо до Бойст той посочва, че руските условия за мир, „както първоначално са представени от Шувалов", не са в противоречие със седемте точки от нашето съобщение от 29 май ... Що се отнася до повдигнатото по-късно твърдение за разширяване на

[831] Бойст до Андраши, Лично писмо, 2 юни; SR., X. 196-198.

[832] Граф Бойст заявява, че е упълномощен да ме информира официално, че... не съществува никакво тайно споразумение или договореност от какъвто и да е вид между Русия и Австрия." Дерби до Бюканън, 16 юли; SR, X, 458.

[833] Дерби до Лофтъс, 14 юни в *Парламентарни документи, Турция, 1878 г.,* том 81, С-1952, № 6.

[834] Дерби до Бюканън, юли n, *SR.,* X, 455-456; *вж.* по-долу, Глава XII, бележки 2-4.

автономна България през Балканите, вече заявих на Новиков, че ще ни трябват обяснения в това отношение, тъй като смятаме създаването на толкова голямо славянска държава на Балканския полуостров поглъщаща големи неславянски групи за недопустимо. Добавих, че си запазваме правото на авторитетен вот по този въпрос в края на войната... Англия може да се произнесе от своя гледна точка, както ние направихме от нашата,... против създаването на твърде голяма България, или че нищо окончателно не може да бъде създадено без участието на силите... Някакъв вид автономия трябва да бъде предоставена на България в случай, че Портата бъде окончателно победена, въпреки че ще бъде трудно да се предвиди по начина от руските предложения.[835]

Това е началото на възражението на Андраши срещу голяма България от Константинополската конференция. Но именно британците го подтикват да изрази такъв протест. Преди всичко Лондон, а не Виена, по това време е разтревожен за безопасността на Константинопол и желае да види България ограничена до северната част на Балкана. След това Андраши обобщава възгледите си в депеша от 25 юли, а лорд Дерби приема седемте точки и потвърждава британската политика в дълга депеша от 14 август. След продължителни преговори Англия не печели нищо, освен признанието, че Австрия и Великобритания имат общи интереси на Балканите. Тези интереси са изрично посочени и в случай на тяхното нарушаване може да се осъществи чруз допълнителна дискусия.[836]

Тези преговори с британците са разгледани подробно, тъй като неуспехът на Андраши да постигне задоволителен modus vivendi с британците се оказва един от проблемите му през следващата пролет. Основата на трудността е, че Андраши има определени и пълни ангажименти с Русия, които го обвързват със строг неутралитет, ангажиментиоито той не признава пред британците и които е решен да спазва с надеждата, че самата Русия ще почувства задължението да ги запази неприкосновени. Необходимостта от секретност произтича от опасенията на Андраши, че ако ангажиментите станат известни в Австро-Унгария, ще се вдигне страхотен шум от унгарците и от германските либерали, които са против анексирането на Босна и Херцеговина. В съчетание с недоволството на протурската партия в Унгария и постоянната опозиция от католическата партия, Андраши ще се сблъска с ожесточена опозиция в делегациите (парламентите) и мандатът му ще бъде застрашен.

Не е ясно обаче, дали англичаните щяха да разкрият тайната му. Англичаните не могат да имат реални възражения срещу придобиването на Босна и Херцеговина, защото „дарението“ по-късно е направено под тяхна егида. Андраши не харесва да преговаря чрез Бюканън и не смее да повери тайната на Бойст в момент, когато Щолберг смята, че Бойст крои план за свалянето на Андраши, и създаване на католическа коалиция срещу Германия.[837]

---

[835] Андраши до Бойст, 14 юли; SR, X, 457.

[836] Теза на Лий, стр. 45-65; SR, X, 189-200 и 449-465; Wertheimer, III, 28-39; Goryainov, стр. 349-350.

[837] Андраши обаче е можел да изпрати специален пратеник в Лондон за целта; по това време Биконсфилд е имал лорд Денби и Бътлър-Джонстоун във Виена. Вертхаймер, III, 38.

Следователно истинската слабост на Андраши е вътрешна. Отказът му да сътрудничи с Англия се оказва първата стъпка, водеща до неговото неудобство през пролетта на 1878 г. Ако беше казал на Англия, тайно но откровено, какви точно са ангажиментите му към Русия и че е готов да предприеме определени съвместни стъпки с нея в момента, в който тези ангажименти бъдат нарушени от Русия, можеше да се разработи съвместен план за действие.

Русия отдавна иска да публикува Будапещенската конвенция пред света и не може да обвини Андраши в недобросъвестност по въпроса. Въпреки че Андраши не зане, че Шувалов чрез лейди Дерби вече знае, че Англия и Австрия са напълно сериозни и че ако Русия настоява да изпълни своята панславистка програма от Константинополската конференция, ще трябва да се изправи срещу бързото и обединено противопоставяне на двете сили, заинтересовани да я предотвратят. Подобна пречка ще накара царя да осъзнае, че Австрия не може да се съгласи с голяма България и трябвало да убеди дори Игнатиев, че Англия и Австрия не блъфират.

Няколко фактора несъмнено налагат предпазливост на Андреши. Член II от Януарската конвенция задължава Австрия да работи дипломатически срещу намесата или посредничеството на която и да е друга сила. Следователно Андреши е инструктирал Бойст нито да провокира, нито да откаже поверителните думи на британците.

Освен това, Франц Йосиф, гузен от „предателството“ към Русия, което е извършил през 1855 г., още на 9 май е телеграфира на Андреси, че разговорите с британците са отишли твърде далеч и постоянно настоява Бойст за повече умереност. Когато Андраши се среща с Бисмарк в Залцбург през септември, той одобрява разбирателството му с британците.[838]

Андраши греши, като се доверява твърде много на царя, че Русия ще смекчи ентусиазма си в края на една победоносна война, просто защото Австрия е осктанала неутрална. Това, което тя си спомня, е, че Австрия я принуди да сключи твърд договор.

В края на всички трудности на дългата кампания тя си въобразява, че има право на голяма награда. Андраши несъмнено вярва, че във всеки един момент може да сплаши руснаците, като ги заплаши по фланга.[839] Но когато моментът за това действително настъпва, изпълнението се оказва по-скъпо и по-непрактично, отколкото изглежда. В действителност, без определено разбирателство между Русия и Англия или между Англия и Австрия, Русия се втурна към унижението си, на Берлинския конгрес.

---

[838] Вертхаймер, III, 41-43. Император Вилхелм и Франц Йосиф се срещат в Ишл през август и се споразумяват за поддържане на Драйкайзербунда по време на руско-турската война.

[839] Андраши изразява това пред Бюканън на 13 юли. Тогава той не вярва, че Русия ще окупира Константинопол дори временно, нито ще прекоси Балкана. Ако това стане, винаги е възможно Англия и Австрия да я спрат с демонстрация на Австро-Унгария и по да направят „нетърпима“ позицията на Русия. Той пише на Бойст, че доверието му в Русия не е „абсолютно“, а че разчита на обещанията на царя и на неговото географско положение. Андраши до Бойст, 22 юни; Горяинов, стр. 350. Вж. Стоянович, стр. 161-173.

ГЛАВА XII. ОТНОШЕНИЕТО НА АНДРАШИ И ПАДАНЕТО НА ПЛЕВНА (ПЛЕВЕН)

Отхвърляйки предложението на Биконсфилд за съюз, който да ограничат руските действия във войната, Андраши е повлиян от чувството си за лоялност към Будапещенските конвенции[840] и от убеждението си, че като поддържа позицията си на строг неутралитет, както по дух, така и по буква, Русия ще се почувства благодарна след войната и ще вземе предвид Австрия при сключването на мира. Освен това Андраши е лоялен към Драйкайзербунда.[841]

Биконсфилд не вярва на Шувалов и Лофтъс, когато те настояват, че Австрия и Русия имат специално разбирателство по Източния въпрос и предполага, че триглавото чудовище от Съюза на трите императори е осуетило опита му да спечели австрийско съглашение. И е особено ядосан на Бисмарк. През август той казва на Бойст: „Този човек е европейска досада. ... Намирам го навсякъде по пътя си. ... Много по-скоро бих преговарял с Русия, отколкото с Бисмарк, и съм решен да го осуетя.“[842]

Бойст, също не знае за Будапещенската конвенция, и смята връзката на Андраши с Бисмарк като най-доброто обяснение за отказа на Австрия; скоро англичаните започнват да се подиграват на Бойст за австрийската лоялност към „твоя добър приятел, Бисмарк“.

Само чрез надеждно разбирателство с Англия, която очаква положителни политически действия, когато е необходимо, Андраши може да принуди Русия да приеме умерена програма. След като отказва това през юни 1876 г., Австрия е принудена да разчита на лоялността на царя към Райхщатското споразумение и на приятелството на Бисмарк. Това не е толкова очевидно от август до декември, докато Русия е задържана при Плевна, но дори преди да се сблъска със съпротивата на Осман паша там в края на юли, Русия започнала да показва признаци, че действа с твърда ръка.

През юли Андраши няколко пъти се обръща към Берлин, твърдейки необходимостта от намеса между Русия и Турция, за да се сложи край на войната. Бисмарк отказва всякакво посредничество. Новиков, предупреден от Андраши за австрийските опасения, които тогава са съсредоточени главно около Черкаски и военните и административни промени, предвидени за България, се разтревожва. На 4 юли на Новиков е наредено да съобщи на Андреши, че какъвто и да е изходът от войната, Русия ще остане вярна на споразуменията от Райхщат, но само условията на мира, които се отнасят до проливите и Константинопол, ще бъдат третирани по общо съгласие със силите.

След това Андраши провежда разговори с Новиков на 5 и 13 юли, в които изразява опасенията си, че Русия ще постигне отделно споразумение с Турция, независимо от Европа. Той призна пълната свобода на действие за руските опе-

---

[840] Никаква лоялност няма в този унгарски лъжец, интригант и хазартен играч, не лоялността, а страха че ако излязат наяве машинациите му, това ще му струва поста, под натиска на военната пратия в двора, защото реално застрашава самото съществуване на Двойната монархия. (б. пр.)

[841] Също неверен извод, изобщо не е лоялен, а го подкопава с действията си. (б. пр.)

[842] Бойст до Андраши, 15 август; Вертхаймер, III, 50.

рации на военното поле, но както каза на Новиков, ще иска европейско споразумение за политическите му последици. Ето защо не е доволен от декларацията на Русия за Райхщат, а иска позитивни гаранции. Новиков, умерен човек като Шувалов, подкрепя тези твърдения на Андраши и посочва в депешата си, че Русия може да игнорира Англия, Франция или Италия, но не и Австрия, която предоставя реални услуги на Русия и е в състояние да окаже и на други, на дипломатическия терен, като защитава Русия и нейната програма спрямо Европа, и на военна терен, като прави възможен най-гладък пътя на Русия към вътрешността на Турция.

В отговор на тези възгледи на Новиков, Горчаков телеграфира на 6 и 15 юли, че съгласието на Трите императорски двора, и това между Русия и Австрия, остава непоколебимо и непроменено и изключването (от преговорите за мир) се разпростира само върху другите кабинети, образуващи „la grande Europe", които само са възпрепятствали мирното решение на Източния въпрос и следователно трябва да участват само във въпроси от общ интерес, като например Проливите и окончателната съдба на Константинопол. Тази декларация зарадва Андраши, но когато Шувалов научава за нея, той се опасява (23 юли), че тя ще ускори английската интервенция, тъй като изключва английския интерес от всички точки освен от посочените две. Британският посланик в Берлин, лорд Одо Ръсел, доверява на Убри, че Англия се опасява, че след като Константинопол бъде окупиран, ще остане в руски ръце.[843]

Затова Андраши упорства и в края на юли получава ново обещание, потвърждаващо ангажимента на Русия към Австрия. В „много поверителен" меморандум от 26 юли царят благодари на Андраши за „някои скорошни уверения" в приятелство, настоява, че „нашето съглашение е толкова монархическо, колкото и политическо" и Виена може безпрекословно да разчита на думата му.

Вече няма Европа, с която да преговаряме, има само Австро-Унгария, с която имаме точни ангажименти, и Германия, която се е придържа към тях. Ще бъдем верни на тяхната буква и дух: нямаме намерение да постановяваме по собствено желание, окончателен ред. Оставяме интересите на други сили да се утвърдят в края на войната. Не желаем постоянна окупация на България и там няма да бъдат въведени никакви демократични нововъведения. ... С една дума, ние по никакъв начин няма да се отклоним от идеите на Райхщад.[844]

По този начин Андраши отново се чувства напълно уверен в пълната надеждност на намеренията на Русия. Неговата постоянна увереност в добросъвестността на царя мотивира отказа му да подпише протокола, желан от Би-

[843] В разговорана Убри, с Бисмарк, канцлерът му казва, че Русия трябва да търси разбирателство с Англия. „Именно този съюз ", казал той, „ни подхожда най-добре. Нашето съгласие за Полша и с папска Австрия винаги е било трудно. Нищо не попречи на близките ни отношения с вас и Англия." Доклад на Убри, Горяйнов, стр. 352. С тези забележки Бисмарк несъмнено е отворил пътя за англо-германо-руско разбирателство, което в случай че Австрия премине към ултрамонтанската католическа партия, може да се превърне в троен съюз. Трябва да имаме предвид, че дори политиката на Бисмарк да е в пълна лоялност към Драйкайзербунда, той непрекъснато обмисля други комбинации. Той няма да изостави Андраши, но отново е разтревожен по католическия въпрос и се страхува от промените във Франция.

[844] Австрийски архив, досие Тешенберг; Сетън-Уотсън, Дизраели, Гладстон и Източният въпрос, стр. 145 и 223. Меморандумът е пренесен във Виена от барон Бехтолсхайм; вж. по-долу в бележка 11.

консфилд. Андраши казва на Дерби, че досега царят държи на думата си и изпълнява обещанията си; при някаква непредвиденост или намеса на голяма сила, Австрия ще действа според събитията.[845] Отговорът му до Дерби завърши така: „Ние (Австрия и Русия) сме непосредствени съседи и трябва да живеем един с друг, било то в мирни или военни условия. Войната между двете империи няма да приключила с една кампания. Тя ще се предава от поколение на поколение и вероятно ще завърши само с унищожението или краха на едната от воюващите страни (б. пр. подразбира се, че това е Австро-Унгария). Преди да се впуснем в такава борба, трябва да има причини с абсолютно обвързващ характер – причини, които правят смъртната битка неизбежна. [Въпреки това Андраши признава, че Австрия] не може да не вземе предвид вътрешните национални течения или военния ентусиазъм, който важните военни успехи могат да създадат в Русия. [Следователно той вижда в английската оферта] основата за бъдещо сътрудничество, в деня, когато тези взаимни интереси [на Англия и Австрия] бъдат застрашени.[846]

Горчаков, чрез Шувалов, е информиран стъпка по стъпка за всички преговори на Андраши с Дерби. Както Шувалов се изразява: „Ако отговорът на граф Андраши не удовлетворява английския министър, който желае обещание за практическо и незабавно сътрудничество, то езикът му е твърде двусмислен, за да бъде изцяло одобрен от императорския [руски] кабинет.“[847]

Горчаков обаче е доста доволен от отношението на Андраши. Обещанието на руския канцлер да не изключва Австрия от обсъждането на мирните условия, заедно с предупрежденията на Новиков, е резултат от неговата информираност за тайните преговори и полуобещанията на Андраши с британците. Въпреки че Андраши е убеден в добрите намерения на Горчаков и царя, той не пренебрегва напълно други предпазни мерки. На Коронния съвет, проведен на 31 юли, разтревожен от руския напредък, той обсъжда възможността за обявяване на война на Русия и предприемане на военен натиск в Румъния, за да прекъсне комуникациите на Русия. Той вярва, че ако е необходимо, може да принуди Русия да приеме желаните от него мирни условия.

Но веднага се сблъсква с опозицията на военните, водени от маршал Бек и ерцхерцог Албрехт. Армията все още е под влиянието на кръга, който участва в катастрофалните войни срещу Германия и Италия. Те никога не са напълно убедени в добросъвестността на Бисмарк, уважават военната мощ на Русия и подкрепят политика на приятелство с нея. Тези военни, особено Бек и ерцхерцог Албрехт, освен това са по-близки до Франц Йосиф и се ползват с неговото доверие повече от Андраши.[848]

Андраши предлага, че за да диктуват на мирни условия на Русия чрез военен натиск, Бек се тревожи и стигна до прибързаното заключение, че Андраши всъщност обмисля война. Бек никога не забравя, че Андраши е унгарец, и

---

[845] Горяинов, с. 350-353; *SR,* X, 454 – 457.

[846] Андраши до Бойст, 22 юни; SR., X, 449 и сл.

[847] SR, V, 430 – 434.

[848] През август Щолберг смята, че Франц Йосиф повече симпатизира на Русия и нейните военни цели, отколкото Андраши, но смята, че и двамата са подчинили личните си чувства по въпроса, на политическите съображения. Вертхаймер, III, 41-42.

смята, напълно правилно, че унгарският бунтовник няма да се откаже от отмъщение за 1849 г.

Дори ако Австрия успее да победи руската армия отвъд Дунав, твърд Бек в Коронния съвет, ще се наложи да се проведе кампания във вътрешността на Русия, където резултатът е съмнителен. Само едно нещо може да се счита за сигурно: Австрия ще си спечели трайната омраза на Русия заради коварното си изненадващо нападение. Андреши вече е използвал почти същия език срещу Дерби и сега, на 31 юли, е трогнат от разсъжденията на Бек. Въпреки това той оправдава предложението си като средство да принуди Русия да спази обещанията си; и разчита на помощ от Англия. Другите присъстващи министри подкрепят на Бек, но не е решено нищо окончателно за това какво трябва да се направи, ако Русия не спази обещанията си. Бек не знае за предложената военна и военноморска помощ от Англия, тъй като отбелязва в своите „Мемоари", че Австрия е изолирана в случай на подобно нападение; и това ще е „срамно клеймо върху историята на монархията".[849]

Задържането на руската армия при Плевна около 20 юли прави необходимостта от окончателно решение по-малко наложителна. Андраши се чувства доволен от обещанията на Горчаков и несъмнено вярва, че с английска подкрепа може с военна сила да се увери, че Русия ще изпълни задълженията си. Англия не прекратява опитите си за съюз през лятото и есента на 1877 г.[850]

Дерби не се интересува особено, но Биконсфилд не се отказа от надежда и изпраща първо лорд Денби, а след това и Бътлър-Джонстън на поверителни мисии, за да проучат Виена. Бисмарк първоначално е информиран от Щолберг само че Андраши е отказал английските предложения.

Германският канцлер се среща с австро-унгарския външен министър в Залцбург на 18 септември. Андраши избягва въпроса на Бисмарк дали не е възможно да се окаже военна помощ на Русия, но ясно заявява, че Германия при всички обстоятелства може да разчита на Австрия. Бисмарк сега с голямо задоволство научава за разбирателството на Андраши с Англия и обещава да не разкрива нищо, „особено не и на моят император, защото той е най-недискретният човек на света".[851]

---

[849] Glaise-Horstenau, стр. 193-194 и 199 сл.: Wertheimer, III, 45-47. Именно на този съвет, проведен под председателството на Франц Йосиф, е взето решението за временна мобилизация на два армейски корпуса, за спешен случай. Бек обаче греши, като прави прибързаното заключение, че Андраши замисля незабавна и непровокирана атака срещу Русия. Подобно тълкуване противоречи на цялостната политика на Андраши за лоялност към Драйкайзербунд. Но Андраши обсъжда тази насока от австрийската политика, което не подлежи на съмнение. Вертхаймер го пропуска само с кратък намек, но Бек е твърде надежден, за да повярва, че нищо не е казано за евентуално нападение на руските линии. Plener, II, 106, правилно заявява, че двата армейски корпуса са предназначени да се предпазят от руско нахлуване в Сърбия;

[850] По това време Андраши разбира за изтичането на новината в Лондон. Когато Дерби се опитва да продължи преговорите през август, на Бойст е наредено да настоява за абсолютна секретност, „добавяйки, че граф Андраши знае, че всичко, което е казано между Виена и Лондон, е известно веднага в Санкт Петербург" и обвини англичаните в предателство. Шувалов успява да препише от оригиналния проект на Андраши „седемте точки", които Австро-Унгария не може да приеме. SR, V, 432-433; особено Шувалов до Горчаков, 5 август.

[851] Вертхаймер, III, 38-43; SR., X, 455 и сл., също V, 432 и сл. и VI, 423-428.

Три други събития от лятото показват промяната в общественото мнение във Виена. В началото на август барон Бехтолсхайм, австрийският военен аташе на царя, се появява във Виена с лично писмо от Александър II до Франц Йосиф. Той се завръща на руския фронт същия месец с „много любезно писмо" от Франц Йосиф, „в коетосе казва, че „Каквото и да се случи и каквито и обрати да вземе войната — нищо не може да ме накара (Франц Йосиф) да се откажа от дадената си дума. Англия е информирана по решителен начин, че в никакъв случай не може да разчита на съюз с Австрия." „Тази тържествена декларация", пише Газенкампф, „има за нас, при съществуващите обстоятелства, огромно значение. Щедростта на император Франц Йосиф защитава нашия тил и това не е незначителен детайл."[852]

В началото на юли Андраши казва на принц Александър Хесенски, който тогава е във Виена, че в общественото мнение в Австрия е настъпила пълна промяна в настроенията и е лудост да се мисли за заемане на враждебно отношение към Русия.[853] Андраши се надява на умерен руски успех, който да позволи новата балканска обстановка да замраза Източния въпрос за много години напред.

През юни Андраши казва на Татищев, тогавая шарже д'афер, докато Новиков е в Русия: „Наистина ли мислите, че териториалното статукво е все още възможно? Че черногорците ще откажат придобивки? Че румънците няма да поискат компенсации? Или, че гърците ще откажат да нахлуят в Тесалия? Вашият мператор, е достатъчно велик, за да може да действа с благородна безкористност. Всички ще му се възхищават, но кой би посмял да му се противопостави? Лично аз отдавна предвиждам края на Турция. Разбира се, предпочитам тя самата да достигне този етап, в резултат на вътрешен разпад. Защото веднага щом войната приключи, ще бъде необходимо да се установи справедливо и трайно споразумение. Не от алчност искаме нашия дял от компенсацията (Босна и Херцеговина), а единствено за да защитим интересите на монархията, за която създаването на нови държави в непосредствена близост до нас представлявало заплаха. Общественото мнение от двете страни на река Лейта е склонно да подкрепя всякакви териториални придобивания, но точно тези хора [sic] представляват основния стимул за политиката, която следвам, и за съществуващите отношения между Австро-Унгария и Русия".[854]

Тези изявления до Татищев, до принц Александър Хесенски и до царя чрез Бехтолсхайм разкриват решимостта във Виена от страна на Андраши и Франц Йосиф да останат верни на споразуменията с Русия; с вярата, че Източният въпрос впоследствие ще бъде трайно решен след войната чрез съвместно австрийско-руско споразумение. Освен това, в тази политика общественото мнение както в Австрия, така и в Унгария се е обединило в подкрепа на Анд-

[852] Газенкампф, стр. 78 (запис от 13 август 1877 г.). Газенкампф научава за посещението в Бехтолсхайм от великия княз Николай Николаевич. Това, което Александър е написал, не е ясно, но очевидно става дума за уверенията, дадени в руския меморандум от 26 юли 1877 г.

[853] Корти, „Падането на три династии", стр. 233, Дневникови бележки от 4 юли 1877 г. Андраши знаеше, че всяка негова дума до принц Александър Хесенски ще бъде съобщена в Санкт Петербург и тази новина много зарадва царя.

[854] Татишчев до Горчаков, 23 май и 4 юни 1877 г., в Татишчев, II, 381.

раши. Следователно той имл право да откаже и да предприеме контраполитика на споразумение с Англия.

В Залцбург Бисмарк и Андраши отново потвърждават неутралитета си и намерението си да го запазят. Нито един от двамата не иска и да помисли за посредничество в полза на Турция, за което Англия започва да настоява.[855]

И двамата се съгласяват да се придържат към Съюза на тримата императори. Александър научава за тази среща; малко след това казва на барон Бехтолсхайм, че доверието му в честта и политическата лоялност на Андраши е безспорно.[856]

Бързите успехи на Русия през юли накараха Тиса да настоява за мобилизиране на два или три армейски корпуса за наблюдение. Той се опасява, че Русия бързо ще сключи мир, и ще постави пред свършен факт Австрия, която ще е неподготвена, а Европа - покорна. Руският успех предизвиква силни протурски настроения в Унгария; Тиса трябва да използва цялата си власт, за да потисне това, и Вертхаймер се оплаква, с известна доза разум, че Александър никога не може да разбере правилно истинската природа на тези протурски настроения в Унгария, нито че балканската политика на Русия заплашва самото съществуване на унгарската държава.

Мидхат паша, сега емигрант в Париж, по това време завързва интрига с генерал Клапка, един от лидерите на Унгарската революция през 1848-49 г., който има отношения с Бисмарк по време на войната от 1866 г. Клапка след това отива в Константинопол, за да съветва султана и да го убеди да приеме примирие.[857]

Още през юли Андраши споменава на Щолберг необходимостта от мобилизиране на два армейски корпуса, ако Сърбия се включи във войната, жаждата на Италия за компенсации и особено необходимостта от подготовка на нахлуване в Босна. Коронният съвет от 31 юли приема мобилизирането на два армейски корпуса, но оставя действителното време за изпълнението му на преценката на Андраши. Договорено е, че мобилизацията трябва да започне автоматично в момента, в който Сърбия нахлуе в Босна. Андраши иска да бъде подготвен за всякакви извънредни ситуации, но не иска да поема разходи, освен ако не е необходимо. Според Новиков, през лятото и началото на есента Франц Йосиф и Андраши са изоставили всички съмнения и колебания за целесъоб-

---

[855] Лондон настоява за посредничество при умерени мирни условия през целия септември и октомври, но не постига напредък поради придържането на Бисмарк и Андраши към Драйкайзербунда. Вижте SR, VI, 425.

[856] Вертхаймер, III, 43-44.

[857] SR., VI, 426; „Исторический вестник", т. 137, стр. 55–57; Вертхаймер, III, 44–46. Мидхат паша е „антируски настроен, но е против война с Русия". Игнатиев в своите „Мемоари" споменава, че е оставил заместник в Константинопол, който работи с Мидхат и Клапка, за да подтикне Турция към сключване на бърз мир. В Константинопол партията, оглавявана от Ахмет-Векиф, Сафвет паша и Садък паша, упражнява голямо влияние върху Абдул-Хамид. Те подкрепят сключването на бърз мир чрез пряко споразумение с Русия. Когато Турция устоява при Плевна, Мидхат паша и Клапка подкрепят сключването на мир. Това вероятно е част от усилията на Англия за посредничество и постигане на умерен мир; но Игнатиев чрез своя агент в Константинопол насочва движението за мир в своя полза. За гледната точка на Клапка виж „Генерал Клапка за Източния въпрос" (Лондон, 1877 г.).

разността на анексирането на Босна и Херцеговина и реши да изпрати австрийски войски в тези провинции при първа възможност.

Когато Бек обаче настоя за мобилизация за тази цел през август и септември, Андраши се възпротивява. Той уверява Щолберг, че тя не е насочена срещу Русия, но Горчаков през август показа признаци на недоверие към целите на Андраши, което кара Бисмарк да отбележи: „Това е собствената нечиста съвест на Горчаков, той се доверява само на Париж."[858]

Неочакванотао руско настъпление при Карс в Азия и Плевна в България поставя дипломатическите маневри на заден план и отлага австрийската мобилизация на двата армейски корпуса от август за декември.

През юли Русия е силно развълнувана, и желанието да доведе нещата до триумфален край. „Малкият мир" е половинчата мярка и скоро въпросът вече не е „Как да превземем Константинопол?", а „Какво ще правим с него, след като бъде превзет?". „Дамите в Царское село бръщолевят за превземането на Константинопол", пише Валуев в своя Дневник на 22 юни. „Междувременно британският флот се насочва към Дарданелите, а принц Бисмарк и граф Андреси потриват ръце от радост, виждайки как оставяме кръвта ни да се лее, изливайки се на „pour l'amour des Bulgares" (от любов към българите)!"

След това, в края на юли, настъпва внезапна промяна в мнението с новини за военни неуспехи. Завземането на Карс е изоставена и започва общо отстъпление в Азия.

На 20 юли е първата зле планирана атака срещу Плевна, където турците са струпали цялата си западнобългарска армия, незабелязана от руснаците. На 30 юли Криденер претърпява неуспех при втора атака срещу 40 000 турци. От 30 000 руснаци той губи 8000, в сравнение с оскъдните загуби за Осман паша. Сега Русия изпраща императорската гвардия, към Дунав: това показва на Санкт Петербург сериозността на войната, която в столицата се вижда като парад. Трета атака срещу Плевна, насрочена по безразсъден начин за годишнината от коронацията на царя на 1 септември и наблюдавана от Александър от специално построена платформа[859], 19 струва на руснаците 30 000 души.[860]

Причината за поражението е прекалена самоувереност и лошото ръководене на атаката от руските командири. Руските войски са достатъчно смели, но им липсвао модерно оборудване: пушките и оръдията им са по-лоши от тези,

---

[858] Вертаймер, III, 45–47; Горяинов, стр. 355; Глейз-Хорстенау, стр. 195. Една дивизия под командването на Йованович вече се намира близо до Рагуза в готовност за извънредна ситуация в Сърбия; SR., VI, 423 и сл. Новината за планираната мобилизация се харесва на Биконсфилд. Той не знае, че Русия вече не проявява интерес към Сърбия и вижда в действията на Австрия възможност да създаде напрежение между двете източни империи и да забие клин в „Триимперския съюз". На 15 август той каза на Бойст: „Ако позволите на руснаците да преминат през Сърбия, ще приема нашето взаимно разбирателство за прекратено и ще поема по свой път." Когато Биконсфилд отново обвинява Бисмарк, че иска обща война, усилията на Бойст да защити германския канцлер предизвикват ирония в Лондон. Андраши остава незасегнат от тези разговори. Вертхаймер, III, 47–50; Бойст до Андраши, 11 и 15 август.

[859] Докато се отправят обвинения, се вдигат наздравици с шампанско. Известният художник Верещагин присъства, за да изобрази събитието върху платно.

[860] Руските загуби в третата атака на Плевен са 2 генерала, 295 офицери и 12 471 войници, на румънците – около 3000 офицери и войници и на османците е около 3000 офицери и войници. (б. пр.)

на турците. Великият княз Николай Николаевич се оказва неспособен на Балканите: неговите полеви командири, Непокойчицки[861] 20 и Левицки, са посредствени. Обручев, е по-способен, той организира преминаването на Дунав и планира пробива през Шипченския проход.

Той смята, че турците ще бъдат толкова разтревожени, че ще изтеглят войските си към Константинопол за защита на града, а самият той е изпратен на Каваказския фронт.

Русия също изпитвае трудности да постигне разбирателство с Румъния, която руснаците първоначално не желаят да включат във войната. Сега те искаха сътрудничеството на Румъния, но княз Карол искаше това по свои собствени условия, което означава участие на румънската армия във войната като независима единица. Той взема нещата в свои ръце, обявява независимостта на Румъния, прекосява Дунав и влиза в сблъсък с турците. След което руската главна квартира постига компромисно споразумение, оставяйки румънската армия под командването на вече крал Карол, да действа само като дясно крило на руските сили. Русия е разочарована и от подкрепата, която получава от българиските доброволци.[862]

Руската армия е пълна с велики князе и други представители на управляващата аристокрация: непотизмът е широко разпространен, а повечето от водачите са неопитни и неспособни. Редовите войници посрещат пораженията си стоически, но им липсваше ентусиазъм и агресивност. Възниква усещането, че българите не си заслужават жертвите, които са направени за тях. Мнозина си спомнят, думите на Игнатиев казани на царя, че 100 000 армия е достатъчна, за да разбие турците. Той сериозно е подценил турските ресурси и сега бързо губи благосклонността на щаба. Докладите на Уелсли и статиите на Форбс се оказаха напълно оправдани и престижът на Русия като велика военна сила, заплашваща света, изглежда сериозно накърнен. Изключването на популярния Тотлебен, все още активен, от боевете беше сериозно критикувано. Изключването му се дължи на армейската политика: Тотлебен не принадлежи към кликата на Милютин и неговите млади панслависти, а към по-старото поколение германофилски офицерци. Коцебу (генерал-губернатор на Полша), който е достатъчно смел да изрази съмнение относно числената достатъчност на руската армия за преминаване на Дунав, е друг изключен германец. На мнозина им се струва непоследователно, че Русия, „великият защитник на славяните срещу

[861] Непокоичицки е възрастен и стратегически некомпетентен. Левицки посредствен и върху него е хвърлена вината. Великият княз Николай Николаевич няма елементарни стратегически способности. Газенкампф, стр. 159–164; Корнилов, II, 232. Назначаването на членове на императорското семейство на командни постове в армията по примера на пруската практика по време на Френско-пруската война. Преди войната от 1877 г. великият княз Николай Николаевич е известен в Санкт Петербург единствено с превзетите си казармени маниери, грубостта си, флиртовете си и дълговете си. Юлиус Екардт, „Русия преди и след войната“ (Лондон, 1880 г.), стр. 313–314. Газенкампф, стр. 85, се оплаква: „Левицки напълно губи ума си и никога не знае какво да прави.“

[862] Когато Русия временно отстъпва през 1877 г., според руските източници, 16 632 българи са избити, 623 обесени, 25 изгорени, а цели градове и села бяха превърнати в пепел в областите Филипопол и Адрианопол. Срв. Wendel, 39

техните потисници", трябва да печели победи с генерали германци по произход.[863]

Черняев е назначен в щаба на великия княз Михаил Николаевич в Азия, но се оказал неподходящ. Михаил има способен помощник в лицето на а генералът арменец по произход Лорис-Меликов, въпреки че официалните доклади никога не го споменавали.[864]

Първите руски успехи идват от Мала Азия и до 19 ноември Карс е превзет. На 27 ноември първата вест достига Санкт Петербург за предстоящото падане на Плевна: трябваше да се осигурят условия за грижите за 40 000 пленници. Тъй като падането на Плевна стана само въпрос на дни, шовинизмът веднага се възроди и пресата иска мир без чужда намеса. Русия трябвае да тръгне към турската столица и там да диктува мира. Карс трябва да бъде анексиран, а въпросът за Проливите да бъде уреден от Русия и Турция, двете пряко заинтересовани страни.

Тотлебен и Обручев се появяват в щаба през октомври и заедно организират обсадата на Плевна, и Осман паша се предаде на 10 декември, което предизвиква голяма радост в цяла Русия.[865]

Водачите на армията, включително престолонаследника, не се оказват сред популярните герои. Въпреки че руската армия може да достигне 1 500 000 войници на хартия (според Лангенау), турците воюват храбро, а турският флот се оказва много по-добър от руския. Турците осъдени пред Европа заради самото си съществуване и сега спечелват ново уважение за военната си доблест.

Руската армия веднага се отправи към Адрианопол. С капитулацията на Осман паша вече нямаше турска армия, достойна да се противопостави на руския поход, и влизането в Константинопол, отново става актуално.[866]

Александър е силно притеснен в очакване на падането на Плевна, но след престъпно глупавия провал на 11 септември той се заклева да не напуска бойното поле до радостното събитие. Сега той се готви за обратно пътуване до Санкт Петербург, където планира да остане месец-два, след което да отиде в

---

[863] Лангенау до Андраши, 31 юли 1878 г.: „Безграничен непотизъм цари както в настоящата вътрешна администрация, така и в армията и флота, а кликата, която се ползва с благосклонността на двора, често не позволява на достойни хора да стигнат до върха, защото те не са техни протежета... Печата вече говори открито за колосалните злоупотреби в армията, но властимащите не правят нищо, освен да създават разследващи комисии, чиито членове, подобно на повечето длъжностни лица, са подкупни, и всичко остава по старому. Въпреки това в армията се спестяват милиони месечно, откакто Тотлебен замени великия княз Николай Николаевич." Поради това Лангенау смята вътрешната обстановка в Русия за нестабилна. „По мое мнение Русия се движи към мощни сътресения, освен ако тази ситуация не се подобри навреме, а при хаоса във финансите една война само ускорява процеса."

[864] Лангенау до Андраши, 31 юли 1878 г.; Радовиц, I, 371; Екардт, „Русия преди и след войната", стр. 314; Швайниц, I, 433.

[865] Орденът „Свети Георги" е връчен на великия княз Николай Николавич, Милютин, Непокойчицки, Тодлебен и дори на нехаресвания Левицки. Великият княз Михаил Николаевич също е награден през ноември, преди падането на Карс. Гурко и Скобелев са популярните герои.

[866] „Daily News" – Военна кореспонденция, I, 191–633; II, 1–160; писма от Лангенау до Андраши, по-специално от 3, 6, 9 и 26 септември, 24 октомври, 7 и 27 ноември, както и 4, 6, 10 и 19 декември; Сион в „Nouvelle Revue", 1880 (IV), 500–506 и 738–744; Швайниц, I, 432–439; А. В. Верещагин, „У дома и на война" (Ню Йорк, 1888), стр. 258–402.

Кавказ през Москва и от Кавказ да се върне при Балканската армия. Цар и канцлер пристигат в Санкт Петербург вечерта на 22 декември.

По време на шестмесечното им отсъствие в дипломатическия свят настъпват много промени. Дългото присъствие на Горчаков в Букурещ се дължи на желанието му да бъде близо до царя и щаба на армията в Плоещ. Здравето му не беше особено добро през лятото и началото на есента. Той намира топлия климат на Букурещ за благоприятен и се стреми да използва престоя си за пазарлъци с румънците за Бесарабия и Добруджа. Лангенау и Швайниц го намират със значително подобрен външен вид при завръщането му, но дипломацията му в Букурещ му носи по-малко печалби.

Игнатиев изпада в немилост в щаба и около средата на септември заминава за Киев в четириседмичен отпуск. Той се оправдава с треска, но постоянните му критики към водачите са причината за отпуската му. Сега става очевидно, че не му е писано да бъде наследник на Горчаков като канцлер. С удължаването на седмиците в Плевна мнозина си спомнят желязната ръка, с която Шувалов някога управляваше Русия чрез Тайната полиция. Дипломатическите му успехи в Лондон го правят популярен сред дипломатите и много руснаци не губят нуждата от „силна ръка“ в часа на кризата. Лангенау се надява, че Шувалов ще наследи канцлерския пост. За съжаление Шувалов има и много врагове, включително престолонаследника, Игнатиев и панславистите. Царят също не го харесва по лични причини. Затова през декември в Санкт Петербург се разпространяват слухове, предоставени от сестрата на Шувалов, че независимо от всичко е решил да се пенсионира с края на войната.[867]

Игнатиев се завръща в Санкт Петербург в края на октомври и се намесва в управлението на Русия отвътре. В отсъствието на царя няма официално делегиране на властта, но реалните ѝ носители в Санкт Петербург са великият княз Константин (ръководител на т.нар. „Регентство“), генерал Игнатиев и министрите Валуев (министър на държавните имоти) и граф Пален (министър на правосъдието). Те управляват Русия отвътре, уточняват детайлите и „облекчават бремето на царя“. Игнатиев ежедневно очаква повикване да се върне в щаба, но такова не идва до края на ноември. Докато е в Санкт Петербург, той не участва в руската външна политика. Гирс е отговаря за външното министерство и водил делата с дипломатите, всички от които са останали на работа въпреки отсъствието на Горчаков. По този начин на Гирс е даден шанс да се изяви като лидер в руската дипломация. Когато Горчаков се завръща, посланиците продължават да обсъждат неотложните въпроси с Гирс; Горчаков е „много зает“, а Гирс, според Лангенау, „винаги е добре информиран“.[868]

---

[867] Лангенау не знаеше, че обявяването на оттеглянето на Шувалов от сестра му, графиня Бобринска, може да се окаже удобен претекст за бъдещето; Лангенау до Андраши, 14 декември. Графовете Бобрински представляваха едно от най-богатите семейства в Русия, потомци на Екатерина II и нейния фаворит Орлов. Покровски, I, Irg.

[868] Лангенау до Андраши, 3 септември и 23 декември; Швайниц, I, 442; „Исторический вестник“, т. 137, стр. 72–74; Валуев, стр. 15–16. Валуев посочва, че царят често изпраща заповедите си директно до Гирс чрез Игнатиев, докато „бедният Горчаков, обект на подигравки сред букурещката общественост“, е държан в неведение. Лангенау до Андраши, 7 ноември, 4, 23 и 26 декември; Валуев, стр. 11–13.

През този период Лофтъс в Санкт Петербург непрестанно полага усилия за посредничество. На 10 октомври той предлага на Лангенау съвместно англо-австрийско посредничество. Но Лангенау посочва, че Русия няма да започне мирни преговори, докато не постигне изключителен военен успех. Андраши напълно одобрява тази позиция. Лофтъс казва на Лангенау, че не съчувства на продължаващите усилия на английското правителство за разбирателство с Виена или Берлин. Английският посланик смята, че Англия може най-добре да избегне войната, като енергично подкрепи собствената си политика в Санкт Петербург. Плевна тогава е на ръба на падането си и Лофтъс нарочно пита дали Австрия все още вярва, че с оглед на всичко случило се Александър ще спази обещанията, които е дал. Лангенау отговори утвърдително.

Отговорът на Дерби на депутацията, водена от Стратедън, в началото на декември е приветстван в Русия като стъпка встрани от протурската политика. Позицията на Англия обаче не се променя и падането на Плевна съживявя старите антианглийски настроения в Русия. Обществото, водено от царицата, обяви бойкот на английските стоки. Страховете на Англия за намеренията на Русия се съживяват. Лофтъс откровено предвижда, че руснаците ще се опитат да наложат радикално решение на Източния въпрос и ще се стремят да си осигурят подкрепата на Съюза на трите императори. Берлин също започва да се тревожи от войнственото отношение на Англия. Горчаков при завръщането си в Санкт Петербург разговаря много сериозно с Лофтъс и му каза: „Ако желаете война, кажете го откровено и може да я получите."

Това е ситуацията на 26 декември. По това време целият въпрос за мира е отворен от официалните усилия на англичаните за посредничество и от писмата на царя до императорите Вилхелм и Франц Йосиф.[869]

Дотогава Андраши наблюдава събитията със значително спокойствие, помрачени само от случайни инциденти. Най-важният от тях е опитът на Русия, когато е силно притисната при Плевна, да разпали всеобща война от всички страни срещу турците. До август Русия е безразлична дали Сърбия, Румъния или дори Гърция ще се присъединят към битката. Царят смята, че е в състояние да смаже Турция без тяхна помощ и след това няма да им дължи нищо в мирния процес. Но по-късно Фадеев е изпратен в Белград от панславистите, а Бобриков - за да ускори военните приготовления. Русия осигурява присъединяването на Румъния и са положени усилия за привличане на българите. Русия обаче отправя упреци към „храбростта и лоялността" на българите, които „не заслужават жертвите", които Русия прави за тях.

Русия иска да осигури намесата на Гърция, но не успява. Гърците все още са под английска опека и се страхуваха от турския флот.[870]

---

[869] Лангенау до Андраши, 4, 5, 19, 20 и 26 декември; Швайниц, I, 438–441.

[870] На 20 октомври в Санкт Петербург бе отбелязана 50-годишнината от битката при Наварино с пищни тържества и литургия в Адмиралтейската църква. Присъстват всички посланици с изключение на британския. Лангенау до Андраши, 24 октомври. „Лангенау до Андраши, 3 и 5 септември и 24 октомври; С. Т. Ласкарис, La politique extérieure de la Grèce avant et après le Congrès de Berlin (Париж, 1924), стр. 85–97; В. Триванович, „Сърбия, Русия и Австрия по времето на управлението на Милан Обренович", в Journal of Modern History, III (септември 1931 г.), 435–437; Леритиер, III, 426–447.

Андраши не възразява срещу това която и да е от тези страни да обяви война срещу Турция сама по себе си, но тяхното съвместно действие в помощ на Русия му прилича на масово въстание на южнославянските народи срещу техния потисник, с Русия като техен защитник и водач. Такова движение вече е било опасно за Австрия. Следователно, влиянието му е срещу присъединяването на тези страни, особено на Сърбия и Гърция.[871]

През дългите и тягостни дни, докато руската армия обсаждаше Плевна, руското недоволство се стовари върху други страни, от които Австро-Унгария понася основната тежест. Неутралната позиция на Австрия е пренебрегната, защото неутралитетът на Германия забранява враждебността на Австрия. Руската общественост започва да осъзнава, че Австрия, поради географското си положение, може да наложи вето върху всякакви радикални промени на Балканите. Тъй като военната мощ на Русия става все по-малко впечатляваща, панславянската програма става все по-ясно зависима от австрийското одобрение. Последвалите антиавстрийски статии във вестниците, карат Лангенау и Андраши да се запитат дали царят ще остане лоялен на Австрия за нейния неутралитет.

Австрийската теза за руската благодарност за нейния неутралитет е добре изложена в началото на октомври пред Лангенау от барон Будберг, бивш руски посланик в Париж, а след това член на Императорския съвет, дипломат от старата школа. „Вашето действително отношение ", каза баронът, „винаги ще остане една от най-красивите страници от вашата история. Ще имате уважението на другите велики сили и на всички честни хора и преобладаващо влияние след сключването на мира; тогава ще се радвате на позиция, по-влиятелна от тази, която сте имали от дълго време." Към това Андраши написва коментар в полето: „Много вярно."[872]

Въпреки мнението на Андраши, в самата Русия, малцина приемат гледната точка на дипломатите от старата школа,. Дните пред Плевнаса тежки за Русия. Лангенау многократно трябва да отрича съобщенията за нахлуване от Трансилвания на унгарски доброволчески корпус. Някои руски списания отпечатат тези доклади като автентични и Унгария е заплашена от пълно опустошение от казаците.

Ако могат да се покажат страниците на австро-унгарските граждански регистри, те разкриват строго и безмилостно потискане на всички форми на славянска пропаганда и проявления. Те са особено силни в полска Галиция. Случаят с професор Иловайски, славянофилски историк, който е арестуван в Галиция по обвинения в пропаганда и ескортиран през границата, е показателен пример. Именно такива явление плашат Андраши. Обезпокоително е присъствието на граф Воронцов-Дашков във Виена. Той насърчава и организира емиграцията на руски офицери и доброволци за Сърбия по време на Сръбската война и им осигурява паспорти под покровителството на престолонаследника. Присъствието му сега във Виена никога не е задоволително обяснено, но преструваната му болест несъмнено е блъф. Преди това е „началник на щаба на им-

[871] Андраши до Каройи, 8 ноември; вж. Вертхаймер, III, 48 и 53.

[872] Лангенау до Андраши, 3 септември и 10 октомври; вж. Витрок, в „Historisk Tidskrift" (1931 г.), стр. 334–335.

ператорската гвардия". Съчетавайки това с присъствието на Фадеев в Белград, Андраши започва да се тревожи искрено за намеренията на Русия в Сърбия.[873]

В края на ноември Андреши, чрез Лангенау протестира, че Русия тласка Сърбия към война с изпратените 1 000 000 рубли. След успехите на Русия, сега през декември, Гирс отрича пред Лангенау за такива намерения спряма Белград, и териториалните премени в резултат на войната ще зависят от съгласието на Виенския кабинет. Ристич, казва Гирс на Лангенау, разбира ситуацията и е недоволен от нея. Гирс откровено казва на Лангенау, че Русия е приключила със Сърбия и я съветва да постигне споразумение с Австрия. След като победата отново се задава за руските оръжия, Сърбия иска да получи дял от плячката. Ристич вижда, че все още има шанс да си възвърне руската благосклонност и Сърбия обявява война на Турция, на 13 декември. Затова той не се обръща към Австрия за окончателно споразумение до след Сан Стефано. Нито Русия, нито Австрия не смятат влизането на Сърбия във войната за някакво предимство, а Сърбия няма подкрепата и на двете сили, когато настъпва мирът.[874]

През декември Русия признава преобладаващото влияние на Австрия в Черна гора. Черногорците прогонват турците от страната си в Албания и настояват да я окупират. Русия подкрепя това движение и Новиков пита дали Андреши ще се съгласи. Той отговаря, че Черна гора настъпва с пари и оръжия, изпратени от Австрия; Австрия не може да позволи на Черна гора по-големи териториални разширения от тези, договорени за нея на Константинополската конференция, освен не настъпи окончателното разпадане на Турция.[875]

Когато Новиков отново настоява за отстъпването на Антивари на Черна гора при мирното споразумение, Андраши се възползва от случая, за да заяви категорично австрийското отношение към Княжеството. При определени условия, казва Андраши, той не се противопоставя на отстъпването на Антивари на Черна гора. Но за Австрия Черна гора не е съюзник на Русия, а малко княжество, което без снизхождението и добрата воля на Негово Величество Императора и Краля [Франц Йосиф] никога няма да достигне Антивари, нито ще превземе Никшич, нито ще има друг успех... Княз Николаа трябва да помни за всички бъдещи възможности, че Негово Величество Императорът живее във Виена и ако князът желае да поиска нещо допълнително от Негово Апостолическо Величество, той трябва да се обърне изключително към Виена".

На 26 декември Гирс се съгласява, че Русия „е напълно съгласна с Австрия и по двата въпроса" за Сърбия и Черна гора.[876]

Междувременно Русия обмисля въпроса за голяма България и средствата, чрез които би могла да го постигне, да си осигури подкрепата на император

---

[873] Лангенау до Андраши, 10 октомври, 7 ноември, 5 декември; Андраши до Лангенау, 19 и 20 декември; Андраши до Каройи, 19 декември.

[874] Руският печат също вече не проявяваинтерес към сърбите. Липсата на съчувствие към Сърбия от Андраши става очевидна през декември 1877 г., когато Сърбия ежела да атакува островната крепост Адакале на Дунава, държана от турците. Андраши не се съгласява и заяви, че ако турците бъдат изтласкани, той ще заеме крепостта с австрийски войски. Адакале, разположена при Железните порти на Дунава, е ключова точка за корабоплаването по реката. Лангенау до Андраши, 4, 6, 19 и 23 декември.

[875] Андраши до Лангенау, 19 декември.

[876] Андраши до Лангенау, 25 декември; Лангенау до Андраши, 26 декември.

Вилхелм и Франц Йосиф. На 31 януари 1878 г. Русия отправя секретен меморандум за проекта за голяма България, в който отново потвърждава одобрението си за австрийското владение на Босна и Херцеговина. Най-близкото до пълно признаване на австрийското влияние в Сърбия и Черна гора е информацията на Лангенау от Гирс, която току-що се цитира. Отношението на Русия към Сърбия на Берлинския конгрес обаче е почти пълно безразличие. Шувалов най-накрая открито казва на Ристич да се обърне към Австрия и да сключи най-добрите възможни условия с нея, но Русия силно негодува, когато Ристич и Милан най-накрая окончателно сключват съглашение с Австрия. Русия щеше да приеме австрофилска Сърбия по-лесно, ако Австрия след Сан Стефано беше готова да подкрепи „голяма България". През зимата на 1877-78 г. Санкт Петербург обмисля да отстъпи австрийска хегемония в Сърбия и Черна гора в замяна на независима България. Бесарабия беше *quid pro quo* за Босна и Херцеговина: защо не и автономна България за австрийска хегемония в Сърбия и Черна гора?[877]

При завръщането си в Санкт Петербург, Александър е посрещнат топло и му е отдадена заслуга за всички победи. Той обаче казва, че все още има много какво да се направи. 70 000 руснаци са убити[878], но Санкт Петербург е загубил малко от войната и е спечелил много пари от нея чрез възраждането на търговията, което войната е насърчила.

Финансово обаче руското положение далеч не е завидно. През лятото, със значителни трудности и с принудителни вноски от банки и търговски агенции, Русия успява да отпусне заем от 200 000 000 рубли, платим след 49 години, което е 90% от номиналната му стойност. Накрая тя успява да уреди и заем от 15 000 000 паунда при лихва 74%, финансиран в Париж, Берлин и Амстердам. Сега, през декември, няма перспектива за по-нататъшни чуждестранни заеми, а руските акции в чужбина, бяха паднали с 20 до 25 % и се задава сериозна финансова криза, ако войната се продължи.[879]43

Войната засилва вътрешните вълнения на революционнно-анархистичните елементи, а славянофилите искаха нови реформи у дома и твърда позиция в чужбина.[880]

---

[877] Р. У. Сетън-Уотсън, „Руските ангажименти по босненския въпрос", в SR, VIII (март 1930 г.), 584.

[878] Силно преувеличение, жертвите на са повече от 20 000 за цялата война, като 90% от тях са дадени при атаките на Плевен. (б. пр.)

[879] Лангенау до Андраши, 5 септември и 23 декември; Пиер Пети, „ Публиката на Русия" (Поатие, 1912), стр. 62-65. Русия е принудена да отпусне друг заем за 300 000 000 рубли през 1878 г. За икономическия контекст на войната вижте отличния разказ за руските национални икономики в П. И. Ляшченко, „История на руското народно стопанство" (Москва, 1927), стр. 268-404; М. И. Туган-Барановски, „ История на руската промишленост" (Берлин, 1900), особено стр. 371-400 и 453-464, предлага по-стар и по-стереотипизиран разказ със специален акцент върху производството.

[880] Чуждестранни наблюдатели като Швайниц и Лангенау не правят голяма разлика между анархистите, революционерите и панславистите, въпреки че славянофилите, начело с Аксаков, на теория са лоялни към монархията. Но всички те принадлежаха към опозицията. Лангенау до Андраши, 10 октомври и 4 декември; Швайниц, I, 438. Срв. Корнилов, II, 61 и сл. и 189–191.

Действителният брой на крайните радикали е малък, но правителството е слабо изабавя тяхното осъжадев. Поради ведомствени вражди 300 нихилисти са държани в затвора три години в очакване на съдебен процес. Когато съдилищата най-накрая ги освобождават, 200 са веднага заловени от Тайната полиция (3-то отделение) и един от тях е заточен в Сибир без съдебна заповед. Това предизвиква широко недоволство. Заради това началникът на 3-то отделение, Мезенцов, е убит от терорист.

Мрачните дни пред Плевна предизвикват широко разпространено искане за промяна в руската форма на управление и за предоставяне на Конституция. Консерваторите, като генерал Трепов, се опасяват, че Александър ще бъде достатъчно слаб, за да я предостави; Радикалите го обвиняват за руските спънки на военното поле и се оплакват, че царят не е достатъчно силен, за да отстоява достойни придобивки за Русия, след като настъпи мир. Върху Александър е упражняван огромен натиск да успокои и задоволи тези революционни и анархистични настроения, с които панславянските стремежи са любопитно преплетени. Отговорен

Лидерите в руските среди са искрено разтревожени от резултатите, ако Александърдаде воля на тези елементи чрез предоставянето на конституция, или, ги разгневи още повече, като сключи слаб мир. Възниква въпросът дали Александър ще устои на тези радикални тенденции, на които вече веднъж се е поддава (когато обяви войната).[881] Един блестящ мирен договор ще задоволил народните чувства.

Докато руската армия все още е разположена на лагер пред Плевна, Нелидов е натоварен да изготви условията за мира с турците. Показателно е, че Горчаков, все още е в Букурещ, не участва в изготвянето на договора и царят изрично казва на Нелидов да пази условията в тайна от канцлера. Ако приемем пълна руска победа, условията, както са разработени там, включват:

(1) Създаване на автономна България с национално правителство с християнски характер, като нейната територия включва областите, в които мнозинството от населението е българско, но в никакъв случай не по-малка от определената от Константинополската конференция;

(2) Разпоредба за уреждане устройството на Княжество, България да бъде окупирана от руски войски за две години;

(3) Предоставянето на независимост с териториални придобивки на Черна гора, Сърбия и Румъния;

(4) Създаването на автономна организация за Босна и Херцеговина, под австрийската егида, ако е необходимо;

(5) Обещание за осигуряване на подобни реформи за другите християнски провинции на Турция;

(6) Репарации за Русия в злато, присъединяване на Бесарабия и територии в Азия от Турция; и

(7) Турция и Русия трябва да влязат в преговори относно Проливите.

След като Нелидов изготвя тези мирни условия, те са разгледани на съвет в Порадим (близо до Плевна), проведен под председателството на царя. След това Нелидов лично пътува до Букурещ, за да ги представи на Горчаков, който

[881] Лангенау до Андраши, 10 октомври и 4 декември; Швайниц, I, 438.

одобрява съдържанието им, но смекчава формулировката в няколко подробности. Този нов „проект за Порадим" е представен на друг съвет в Порадим на 6 декември, на който Игнатиев, който току-що се е завърнал и участва. Игнатиев одобрява тези условия и по-късно заявява, че всъщност сам ги е изготвил. Той обаче възразява срещу информирането на Германия или Австрия за тях или срещу преговорите за тях. Според тази гледна точка, султанът трябва да се обвърже да приеме тези условия, когато подпише примирието, а след това царят трябва да свика разпуснатата Константинополска конференция, за да ги ратифицира, след като Русия е принудила Портата да се споразумее. [882]

Александър възразява срещу това и заявява, че Горчаков е определен да ръководи преговорите, когато те се проведат. Александър смята програмата за справедлива, но за разлика от Игнатиев вижда необходимостта от осигуряване на пълно сътрудничество на Драйкайзербунда. Това гарантира, че условията могат да бъде наложена на Портата.[883] На 9 декември, три дни след съвета в Порадим, царят изпраща идентични писма до император Вилхелм и Франц Йосиф. Той обявява за „полезно" да изложи своите „крайни намерения", които обаче все още не са „окончателни", а зависят от бъдещото развитие на войната. Тези „намерения ", казва той, съответстват на духа, ако не и на буквата, на споразуменията, сключени с Австрия, на които той остава верен. Според него сътрудничеството на император Вилхелм и Франц Йосиф ще изглади пътя за Русия и би направило мирните споразумения осъществими. След това писмото излага мирните условия, одобрени в Порадим.[884]

Вертхаймер определя тези предложения като „напълно противоположни" на това, за което Русия се е споразумяла в Будапещенската конвенция. В Санкт Петербург обаче се говори, че Австрия е най-добрият приятел на Русия: руснаците се опитват да се представят в най-добрата светлина по лошия въпрос и скоро си повярват, че в ангажиментите им към Австрия не съществува нелоялност. Главната новост в условията на Порадим е руската програма за голяма България, с двугодишен престой на руските войски. В Райхщад е договорено, че „България, Румелия и Албания трябва да образуват автономни държави", но Будапещенската конвенция е изключва образуването на „голяма компактна славянска или друга държава".

Александър е убеден от панславяните в необходимостта от голяма България, каквато е създадена от Константинополската конференция през декември 1876 г. и след това е приета от Австрия. Както посочва професор Уилям Л. Лангер, макар границите на България, определени в Константинопол, да изглеж-

---

[882] Cyon в *Nouvelle Revue,* 1880 (IV), 754-764 и (VI), 751 ff.; Cyon в *Revue de Paris,* 1904 (I), 728 ff.; *Исторически вестник,* том 137, стр. 72-84; Съмнър, стр. 340 и сл.

[883] Исторический вестник, *кн. 137, стр. 80*

[884] *SR,* VI, 427-428; Wertheimer, III, 56-57; Gorya'inov, стр. 355 и сл.; Schweinitz, I, 442-443. През декември Горчаков и Александър открито хвалят лоялното и справедливо отношение на Андраши и австрийците, във вътрешните работи и във външната политика. „Винаги сме възхитени от всичко, което идва от Берлин, а също и от Виена", казва Горчаков на Швайниц при завръщането му в Санкт Петербург. „Положението на Андраши е много по-трудно от вашето"; Schweinitz, I, 443. Това несъмнено е част от усилията да се запази жив духът на *Драйкайзербунда,* но също така свидетелства за признанието на руската официална власт, че Австрия стриктно е спазила обещанията, дадени в Будапеща.

дат прекалено разширени в светлината на съвременните познания, тези граници са в съответствие с най-добрите етнографски карти, достъпни по това време. Александър смята, че Русия, след дългите си изпитания на бойното поле, има право да наложи триумфален мир и че Австрия може да намери компенсация в Босна, Херцеговина, Черна гора или дори Сърбия. Пропускът на Александър в подписаното му писмо, е че изрично не заявява, че Австрия може да окупира или анексира Босна и Херцеговина, също допълнително е разгневява австрийците; но царят заявява, че остава верен на споразуменията, сключени с Хабсбургите.

Именно България предизвика гнева на Андраши и го плаши. Той вижда в тази голяма българска държава руска сатрапия на юг от Дунав, която ще е нетър и модел за всички южнославянски националности. Старите му страхове са допълнително съживени от предложението за двугодишна окупация от руски войски. Княз Черкаски вече е организирал България под ръководството на руски офицери и славянофили българи в зародиш на компактна държава. Докато Игнатиев изготвя руските планове в щаба, Андраши вижда в тази двугодишна окупация от руски войски създаването на зависима от Русия по-голяма държава на юг от Дунав, ръководена и организирана от панславистии, което може да се превърне в заплаха, насочена към Двойната монархия и подчинените ѝ славянски народи.[885]

До каква степен тези страхове на Андраши са оправдани, е трудно да се каже. Очевидно това ще зависи от бъдещия ход на събитията в Русия и от отношението на Александър и неговия наследник да отстъпят или да се противопоставят на панславистската програма. Сигурно е, че Александър и Игнатиев са възнамерявали тази голяма България да бъде руски сателит, а панславистките амбиции на Игнатиев за балканските народи вече са били достатъчно демонстрирани. От друга страна, за да се разберат напълно плановете на Русия по въпроса, е добре да се препрочете Будапещенската конвенция. Докато „създаването на голяма компактна славянска или друга държава“ е „изключено“ в нея, в компенсация за това е изрично предвидено, че „България, Албания и останалата част от Румелия могат да бъдат конституирани в независими държави; Тесалия, част от Епир и остров Крит могат да бъдат присъединени към Гърция; Константинопол, с територия, чиито граници все още не са определени, може да стане свободен град“.

Това е през март 1877 г. Сега, до декември, руснаците (особено Александър, Игнатиев и Горчаков) вече не се интересува дали Гърция ще си осигури територия; плановете им за Константинопол са неясни и, както осъзнават, щеше да трябва да получат одобрението на Англия. За да дадат на Русия нещо осезаемо под формата на печалби за войната, те искат Бесарабия, а България оформена в компактната държава, определена от Константинополската конференция. Будапещенската конвенция предвижда, че България и Румелия могат да образуват автономни държави, Константинополската конференция има санкцията на Андраши и Солсбъри, но обединението на двете части на Бълга-

[885] Принц Ройс, русофилският германски посланик в Константинопол, зет на великия херцог на Заксен-Ваймар, тогава се смятае за вероятен кандидат за първи княз на България. Назначаването му среща съпротивата на Австро-Унгария. Лангенау до Андраши, 4 декември.

рия в една голяма държава Андраши в духа на Драйкайзербунда, не може да пренебрегне строгата буква на Будапещенската конвенция , която забранява „голяма България“. Русия сама претърпява дълги изпитания и големи разходи и съществува неотложна необходимост да задоволи панславистите и революционерите у дома чрез впечатляващи победи. Русия предлага австрийска хегемония в Сърбия и Черна гора като противовес на руските планове в България. Освен това не е сигурно, че Будапещенската конвенция е забранила „голяма България“. Много странно е, че конвенцията, написана по време и непосредствено след Константинополската конференция, е оставила „България“ толкова неясно дефинирана. По-късно Игнатиев твърди във Виена, че клаузата, забраняваща „създаването на голяма компактна славянска или друга държава“, се отнася само до Сърбия и Черна гора, тяхното съединение или тяхното разширяване от Босна и Херцеговина. Конвенцията обаче предвиждаше създаването на независими държави в „България, Албания и останалата част от Румелия“. Албания е предложена на Криспи както от Бисмарк, така и от Андраши през септември-октомври 1877 г. като компенсация за Италия. „Румелия“ е общото наименование, дадено от османците на европейските им владения; до 1875 г. то е уточнено, за да обозначава провинцията, състояща се от централна Албания и западна Македония. Това ще бъде разгледано по-подробно във връзка с посещението на Игнатиев във Виена през март 1878 г.

Андраши, твърди, че „голяма България“ е изрично забранена от Будапещенската конвенция и програмата на Константинополската конференция сс е провалима. Всъщност той е позволил на Зичи да се съгласи с програмата на Константинополската конференция само защото е предвидил, че конференцията ще се провали, и защото не е можел да поеме отговорността да пречи на Русия, когато е предвиждал, че конференцията така или иначе ще се провали.

Тъй като самият Андраши е унгарец, унгарците са смъртни врагове на триализма, намекът, че Австрия може да намери компенсация за руската „голяма България“ в Черна гора и Сърбия, не е приет изобщо. Австро-Унгария по самата си природа не може да бъде защитник на балканските славяни, както Русия. Триализмът или австрийското вторично превземане на Западните Балкани не е нещо ново през декември 1877 г., но не е прието с ентусиазъм сред сърбите, черногорците и редовите славянски жители на Далмация, Босна и Херцеговина. Австро-Унгария е по-скоро отъждествявана с потисника Турция.

Така се стига до безизходица между Русия и Австро-Унгария. Въпреки че Будапещенската конвенция е донякъде остаряла, Австрия не оказа никаква положителна услуга на Русия в победата над турците и затова трябва да помни, че плячката принадлежи на победителя. Андраши обаче стриктно спазва буквата на Будапещенската конвенция. Преди всичко той не може да позволи създаването на голяма, компактна славянска държава на юг от Дунав, управлявана най-вероятно от панслависти и държана от руски войски. Той помни как Русия организира сръбската армия, а клоновете на панславянските комитети в България бяха печално известни. Неговата конвенция с Русия изрично забрани „голяма компактна славянска държава“, казва той, и сега не иска да чуе за „голяма България“.

ГЛАВА XIII. АДРИАНОПОЛ И САН СТЕФАНО

Андраши не пренебрегва вероятността Русия да се откаже от обещанията си, но има само смътни планове за справяне с подобна ситуация. След като се отърсва от раздразнението, предизвикано от писмото на царя от 9 декември до Франц Йосиф, той все още се надява, за лоялността на царя и святостта на думата му. Затова се опитва преди всичко да убеди Александър, че новите му предложения са нарушение на Будапещката конвенция и докато Австрия е лоялна към Съюза на тримата императори и е благосклонна към Русия, Хабсбургската монархия не може да се съгласи с осъществяването на панславистката програма за България. В посочения ред, Андраши предприема три политически линии:

(1) Обръща се към Бисмарк за подкрепа срещу Русия;

(2) Обмислил възможността за военен удар, който да откъсне руската армия от базите ѝ и да позволил на Австрия да диктува мира;

(3) Отново флиртува с английските предложения за съюз.

От тези три вероятности в се стига до необходимостта от Европейски конгрес, който да преразгледа Санстефанския договор; защото Русия, изправена пред австрийския инат, трябва да продължи без нейно съгласие и след това да я изправи пред fait accompli (свършен факт) от Сан Стефано.

Цялата политика на Андраши все още е нестабилна. Докато Русия изрично е признала правото на Австрия да завземе Босна и Херцеговина, когато тя поиска, Андраши не е съгласувал окончателно реални мерки за окупацията им.[886] Докато руските сили обсаждат Плевна и точно преди капитулацията на крепостта, султанът предлага на Виена да присъедини двете провинции при условие, че ще се намеси във войната в полза на Турция. Андраши обмисля идеята, но не поема никакви ангажименти.

Той проучва Бисмарк и му предлага посредничество в този смисъл в края на ноември, но канцлерът не иска и да чуе за идеята.[887] По-късно Андраши казва на Новиков, че ако Австрия не получи тези провинции, Русия ще може да получи придобивки само в Азия и да не очаква подкрепа за Бесарабия. Новиков веднага заявява ясно, че отказът на Австрия от Босна и Херцеговина няма да доведе до отказ на Русия от Бесарабия. Румъния вече възразява срещу размяната на плодородната Бесарабия за пясъчните дюни на Добруджа.[888] (б. пр. точно обратното е, Добруджа е много по-стратегически важна от блатата на Буджака (Бесарабия)

Към края на декември Англия се стреми да вербува Австрия за нейния демарш за посредничество в Санкт Петербург. Но Андраши не е психологически готов за нито едно от тези усилия. Той толкова дълго вярва в думите на Александър, че не можевнезапно да се отдели от Русия. Нито пък може да се

---

[886] Горяинов, с. 355 и сл.; CP, VIII, 582-584; Вертхаймер, III, 58 ff.

[887] Горяйнов, 356; *GP,* II, № 298. Бисмарк също отказва директното искане от Турция за посредничество, като ѝ казва да преговаря директно с Русия; той също отказва да се присъедини към английския демарш за посредничество; *пак там,* № 299-301.

[888] Горяинов, с. 356; Лангенау до Андраши 26 и 31 декември 1877 г., 19 януари 1878 г.

отърси от попечителството на Бисмарк. За разлика от Англия, Андраши не се интересува от Проливите. Той откровено казва на Новиков, че клаузата относно изолираното преминаване на руски военни кораби през Проливите за него е подробност с малко значение. Той не се интересува от съдбата на Константинопол и затова не е солидарен с британците в техните усилия. Погледът му е насочен към Берлин.

Нерешителността и неподготвеността на Андраши се виждат от времето, което му е необходимо, за да отговори на писмото на царя от 9 декември. На 21 декември Франц Йосиф за първи път потвърждава получаването на писмото на царя и обещава отговор в рамките на няколко дни. Преди да изпрати официален отговор, на 10 декември, Андраши представя ситуацията пред парламентарните делегации. Въпреки че иска пълна и цялостна свобода на действие за монархията, той заявява, че няма да се противопостави на независимостта на Румъния или Черна гора. Нито пък ще се противопостави на временната окупация на Константинопол, защото разчита на лоялността и умерността на царя и няма да събужда фалшиви надежди в Турция за подкрепа от Австрия.

Това създава неприкритото одобрение на Русия и улеснява бързото признаване и съгласие на Гирс с отношението на Австрия към Сърбия и Черна гора. Скоро след това, на прием и официална вечея, дадена на австрийските офицери в Санкт Петербург, царят и великите князе, в знак на добра воля, са в австрийски полкови униформи. Александър вдига тост за „най-добрия си приятел, император Франц Йосиф".

Тези доказателства за солидарност с Драйкайзербунда несъмнено не остават без ефект върху Андраши и го карат да се противопостави на опитите на Англия да го вербува за посредничество.[889] Вместо това, на 26 декември той изпраща до Бисмарк спешен апел за съвет и подкрепа. Заповядвайки строга тайна спрямо Англия, Каройи е упълномощен да прочете на Бюлов писмото на царя до Франц Йосиф за информация на Бисмарк. Той настоятелно иска съвета на Бисмарк, „на чиято преценка за всяка вероятност" има голямо доверие.[890]

Бисмарк, вече информиран за намеренията на царя чрез писмото му до император Вилхелм, се надява, че ситуацията може да бъде разрешена по мирен начин. Той предвижда, че Австрия може да има възражения срещу руската програма, но заема позицията, че ще приема всичко, за което се споразумеят Русия и Австрия.[891] Искането на съвет от Андреши сега го постави в деликатно положение. От негово име, на 28 декември, Бюлов дава на Каройи уверения в приятелство към Австро-Унгария и обещанието да прояви внимание към нейните трудности и интереси.[892] Той повтори съвета на Бисмарк, че Австрия трябва да постигне споразумение с Русия в духа на Драйкайзербунда.

---

[889] „От Лангенау до Андраши, 21 и 26 декември; Андраши до Лангенау, 25 декември; Blue Books, *Турция, бр. 1* (*1878*), бр. 602. Wertheimer, III, 55.

[890] Андраши до Каройи, , 26 декември.

[891] Рейтерн лично е занесъл писмото на Александър в Берлин. Отговорът на император Вилхелм до царя е датиран на 30 декември. На Александър е казано, че Германия няма възражения срещу руската програма, но се е опасяваа, че тя противоречи на споразумението с Австрия и застрашава поддържането на Драйкайзербунда (GP). II, № 303, бележка 1; Швайниц, I, 443.

[892] Каройи до Андраши, 28 декември; Вертхаймер, III, 57; Швайниц, I, 442-443.

Андраши приема предложението на Бисмарк и на 31 декември категорично отказва да се присъедини към английския демарш за посредничество в Санкт Петербург. След това в отговора си (Франц Йосиф до Александър II, от 8 януари) той ясно заявява на руския император, че предложените от Русия мирни условия противоречат на всички нейни ангажименти с Двойната монархия. Европа, се казва в писмото, никога няма да приеме, че Турция е обречена на естествена смърт. Затова разделянето на Турция, предвидено в Райхщад, все още не е непосредствена реалност. В приложение към писмото Франц Йосиф излага възможностите, при които Австрия разглеждаруските предложения. Съответно са изключени създаването на голяма България и двугодишната руска окупация. След това Австрия се съгласява с независимостта на Сърбия, Черна гора и Румъния, ако другите сили са доволни; също и с руските придобивания в Азия и размяната на Добруджа за Бесарабия. И напомня на царя, че писмото му пропуска споразуменията му с Австрия които предвиждат, реципрочността на връщането на Бесарабия, с правото на Австрия да анексира Босна и Херцеговина.

С категоричен тон Андраши заявява претенцията на Австрия да участва в сключването на мира между Русия и Турция. Той заяви, че политическите основи на мира изискват съгласието на Австрия в съответствие със споразумението от Райхщад; примирието може да бъде наложено отделно. Той казва, че примирието от 1870 г. не е паралел, тъй като Франция и Германия са независими държави, докато в продължение на двадесет години в Турция не е настъпила никаква промяна без съгласието на Великите сили. Австрия е последната сила, която може да гледа с безразличие на големите териториални промени, които ще настъпят по самите ѝ граници; член III от Будапещенските конвенции задължавае Русия да не решава въпроси на Балканите без участието на Австрия. Той си запази правото на вето върху всякакви мирни условия, които противоречат на австрийските интереси. И завършва, посочвайки как монархията досега отклонява всички предложения на Англия поради ангажиментите си към Русия – ангажименти, които тя е трябвало да защитава от общественото мнение и в двете части на монархията.[893]

Когато Солсбъри във Виена през ноември 1876 г. изразява изненадата си пред Андраши от очевидното му безразличие към руското нашествие на Балканите, унгарецът се изправя мълчаливо, отива до картата, която виси на стената, и поставя пръст с драматичен жест върху територията, която разделя Трансилвания от Черно море (Молдова, около 150 мили широка при устията на Дунав).[894] Но този курс, противоречи както на чувствата на австрийския император, така и на изискванията на Берлин. Сега в решителните дни на късната зима и ранната пролет на 1878 г. настъпват съдбоносни промени за Андраши.

Както други са посочвали, политиката на Андраши по време на войната е двулична. Той има конфликт на интериси и е човек с променливи настроения, „постоянно в бунт срещу силите, които го притискат, и постоянно неспособен за окончателна съпротива срещу тях. Той трябва да примирява с исканията на взаимно враждебни народи, чиято (парламентарна) подкрепа е много необхо-

[893] Вертхаймер, III, 58-59; Татишчев, II, 430-431; виж Съмнър, стр. 429-430.

[894] Сесил, II, 177

дима за него, и е принуден да се съобразява с желанията на господаря си (императора), чиито възгледи са доста различни от неговите собствени."[895]

Славянските амбиции и симпатии на Франц Йосиф винаги са в противоречие с тези на унгарския външен министър. Съюзът между Берлин Виена все още не е истински националистически, както Германия, така и Австро-Унгария като нации демонстрираха предпочитание към съюза с Русия, докато австрийско-германското съглашение все още се основава на личния контакт между Бисмарк и Андраши. В този конфликт на мотиви и амбиции политиката на Андраши е опортюнистична и когато кулминацията настъпи през март 1878 г., той се оказва неспособен да овладее събитията така, както Бисмарк ги овладява през 60-те години на XIX век.

Бързото настъпление на руснаците към Константинопол кара Андраши да се страхува от свършеният факти и разбира, че решителният момент на неговата политика е наближава.[896] Следователно той е силно раздразен и в много случаи създава впечатление, че е „много нервен".[897] През цялото време той заема позицията, че воденето на войната и преговорите за примирие са въпроси, засягащи само участниците в конфликта, но Австрия трябва да бъде питана за сключването на мира. Когато Русия сега показа признаци за сключване на мира, без да се консултира с друга европейска сила, Андраши е разтревожен дълбоко и отново се връща към обмисляне на възможностите за военно нападение на Австрия в съюз с Англия.

Към средата на януари, неуспехът на Андраши да получи от Горчаков, чрез Лангенау или Новиков, задоволителни уверения, че Русия ще уважи желанията на Австрия и ще се консултира с нея при налагането на мирни условия, силно разгневява външния министър. Пропастта внезапно се отваря пред него и става очевидно, че руската официална власт желае да се освободи от обещанията, дадени на Хабсбургската монархия.

На 15 януари във Виена се провежда коронен съвет под председателството на Франц Йосиф, който също е силно разтревожен и взема активно участие в дискусиите. Присъстват също ерцхерцог Албрехт, военният министър граф Байландт-Райдт, началник-щаба барон фон Шьонфелд и генерал-майор Бек. Съветът е свикан, за да запознае Андраши с военните възможности, при едно военно начинание срещу Русия. От предишните коронни съвети, унгарецът знае, че Военната партия е против войнствени действия срещу Русия, но сега ситуацията е друга и трябва да се обмисли и тази възможност.

Военното положение на Русия спрямо Австрия далеч не е розово, защото е средата на зимата и армията ѝ на Балканите е разделена от Стара планина, коя-

---

[895] Пак там, 178-179.

[896] Турците откровено признават пред англичаните неспособността си да предотвратят руския поход към Константинопол; Бъкъл, VI, 227-229. Балканите са прекосени на 27 декември, София е завзета на 4 януари, Филипопол на 18 януари. Междувременно турските и българските жители воюват ожесточено помежду си. Форбс, стр. 357 - 359 - На 2-ри руснаците тръгват към Адрианопол и влизат в града на 26 януари начело с генерал Гурко. Цялата турска отбрана се беше разпаднала. Българите бяха изклали мохамеданите (турците), когато руските армии се приближаваха. Турците осъзнаха, че часът им в България е ударил и избягаха панически. Хазенкампф, стр. 287-397.

[897] Глейз-Хорстенау, стр. 199.

то може да се премине само по заснежени, непроходими пътища. Дунав е заледен и го пресичат само катери, докато турците все още държат много важни точки в България. Андраши казва, че има уверения от Германия да не се противопоставя на австрийския натиск, и дори Бек не вярва, че Италия ще бъде в позиция да създаде проблеми, ако Австрия сега предприеме бърза атака.

Андраши изразява съжаление за скорошната смърт на Виктор Еманоил[898] който знаеше как да управлява италианските партии, но не вярва, че наследникът му ще се остави да бъде увлечен във война срещу Австрия. Ако това се случи, Италия, ще бъде сдържана от английската морска мощ, което ще предотврати враждебно нападение срещу австрийска територия. Военната партия също сега приема, че появата на австрийската армия ще бъде достатъчно, за да принуди Русия да напусне Турция и Румъния, както през 1855 г. Военните кръгове обаче се различават по отношението си за мястото на атаката. Бек подкрепя нахлуване от Трансилвания, но ерцхерцог Албрехт се опасява, че планините в Трансилвания са неподходящ за струпване на големи войскови части и преминаването на Дунав също представлява трудност. Той подкрепя нахлуване от Буковина.

Албрехт не споделя оптимизма на Бек за Италия. Според него е вероятно нахлуване от доброволци. Шьонфелд се съгласява, но предлага оставянето на един корпус в Трансилвания за отбрана. Бек се опасява, че ако Трансилвания бъде оголена, един смел руски командир, със съдействието на Италия, може да атакува Будапеща, вместо да се върне в Бесарабия. Затова той подкрепя нахлуване през Трансилвания.[899]

Коронният съвет не постигна окончателно решение. Андраши казва на Бюканън същия ден, че Австрия все още няма да мобилизира армията си, защото това е изключително скъпо.[900]

Военните дискусии продължават ожесточено в продължение на седмица.[901] Междувременно Англия, също е разтревожена от руското настъпление, и отправя яростни заплахи в Санкт Петербург, докато Биконсфилд подновява предложенията си към Бойст за военен съюз.

На 17 януари Биконсфилд казва на Бойст: „Ще действаме съвместно с Австрия, а не изолирано. Ако граф Андраси желае да направи рязък обрат, тоест да се мобилизира, тогава ще предложа на колегите си да предложим еквивалентни действия." Бойст отговоря, че Австрия не е готова за „рязък обрат", освен ако Русия не я принуди към него, „което обаче не е напълно невъзможно". Тогава той иска уверение, че Англия ще изпрати флота си в италианските пристанища в момента, в който Италия направи какъвто и да е враждебен ход към Австрия. Въпреки всички тези разговори Андраши не е решил какво ще направи. Бек е ужасен от възможността за война с Русия.

---

[898] Виктор Еманоил II умира на 9 януари 1878 г.; наследен от сина си Умберто I. Италианската политика всъщност бързо става германофилска; Italicus, *Italiens Drei bundpolitik, 1870-1896* (Мюнхен, 1928), стр. 33.

[899] Вертхаймер, III, 60-62; Glaise-Horstenau, стр. 196-198; Tschuppik, стр. 314-320.

[900] Бюканън до Дерби, 15 януари.

[901] На 19 януари след дълъг разговор с Франц Йосиф, ерцхерцог Албрехт припада и е откаран у дома на носилка. Бек е разтревожен, тъй като Албрехт е определен да командва австрийската армия в случай на нападение срещу Русия. Glaise-Horstenau, стр. 198.

Андраши до средата на януари играе на криеница с англичаните. Дерби отново повдигна въпроса за по-тясно разбирателство през декември, но се отнася с подозрение към австрийците, защото предполага съществуването на тайно споразумение между тях и руснаците. На 29 декември той каза на Бойст, че „във всяка европейска столица се приема за даденост, че трите императори са действали в съгласие от самото начало и възнамеряват да го правят докрай".[902] На 14 януари Андраши отново отрича съществуването на разбирателство с Русия и инструктира Бойст да каже на Дерби, че „ясната информация за намеренията на Англия в настоящия момент ще бъде абсолютно решаваща за нашето собствено отношение".[903]

Сега идва момента, в който унгареца сериозно се тревожи за други начини за натиск върху Русия.

Дерби се разболява за няколко дни и Биконсфилд излага собствените си идеи в частни разговори с Бойст. Той открито му предлага съюз с Англия, ако Австрия сериозно иска да спре Русия. След това ще предложи на кабинета си отбранителен съюз с Австрия; той ще изпрати „парична помощ, при условие че тя мобилизира достатъчно сили на границата си и заедно с Англия връчат нота на Русия. „Нашият флот, разбира се, ще отиде в Константинопол". Тези предложения обаче срещат енергична опозиция в кабинета от Дерби и Карнарвън.[904] В крайна сметка Дерби се съгласява да изготви идентична нота, която е телеграфирана до Виена: „Продължаващата окупация от чуждестранни войски на България или на която и да е част от бреговете на Босфора, Мраморно море и Дарданелите или всякакво изменение на правилата, засягащи корабоплаването по тях, да се обяви за недопустимо без съгласието на Австрия и Англия".[905]

На всички тези усилия а на Англия, Андраши отговаря само уклончиво. Пред Бюканън той насърчава Англия да изпрати флота си в Константинопол и казва, че няма „ни най-малко опасение, че Русия ще възрази срещу мярката като акт на война". Но самият той не прави демонстрация, подобна на английската, защото „първата стъпка на Австрия ще я доведе до сблъсък с Русия". Поради разходите за мобилизация Андраши откровено признава пред Бюканън, че не иска да прави нищо, докато войната не стане абсолютно необходима. Бюканън го намира за „изключително нетърпелив да предотврати подобно развитие, съгласен е за обсъждане на съвместни действия на двете правителства или да съгласува предварителните мерки с Англия, за да се справи с всякакви изненади, които може никога да не се случат". Андраши настойчиво твърди, че вярва в „запазването на мира".[906]

---

[902] Дерби до Бюканън, 28 декември; Докторска дисертация на Харвардския университет от Дуайт Е. Лий, стр. 116; по-долу цитирана като Дисертация на Лий.

[903] Андраши до Бойст, 14 януари.

[904] Солсбъри, вече е ентусиазиран поддръжник на премиера (по изцялло кариеристки подбуди).

[905] Дерби до Бюканън, 21 януари; Бъкъл, VI, 226-227; Лийболд, стр. 136 и сл.

[906] „Теза на Лий", стр. 120-124, цитирайки Бюканън до Дерби, 18 и 19 януари; също и Бойст до Андраши, 18 януари.

Очевидно е, че поведението на Андраши е крайно незадоволително за британците, решени да сключат окончателна сделка.[907] Тентерден, постоянен заместник-министър на британското външно министерство, го нарича „просто жалко шикалкавене". И най-накрая на 21 януари Андраши отказва категорично съюза с Англия. Поради близостта на двете армии, мобилизацията на Австрия означававойна с Русия, но монархията, може да се мобилизира и без чуждестранни субсидии, затова няма да сключва споразумение с Англия, което изисква мобилизация. За Австрия няма средно положение между заплаха и действие. По същата причина той не приема идеята за обща нота, защото това ще отслаби позицията на Англия и Австрия. Като ограничават възраженията си до определени подробности, те ще покажат на Русия да разбере, че приемат останалите точки. Австрия не може да поеме никакъв курс в съгласие с Англия, защото, Англия не е направила нищо, за да докаже сериозността си! С това той има предвид, че Англия първо трябва да изпрати флота си в Константинопол. Той вярваше в „мира на Изток и спокойствието на Европа, защото Русия няма да приеме война, срещу Австрия и Англия."[908]

Решението на Англия да изпрати флота в Дарданелите е пряк резултат от предложението на Андраши, въпреки че има и други мотиви. Това решение е води до оставката на Дерби, след което кабинетът отменя заповедта за флота и Дерби се връща. Както професор Лий го формулира, „присъствието на Дерби в кабинето, е счетено за по-ценно от неясните обещания на Андраши за сътрудничество."[909]

По този начин Англия не получава от Андраши нищо по-полезно или обвързващо, за възпиране на Русия, освен добрия съвет. Накрая, на 27 януари, в отговор на натиска на Елиът, новият посланик във Виена[910], Андраши упълномощава британците да направят следното изявление в парламента: „Що се отнася до Австрия, многократните декларации на тази сила ни дават убеждението, че тя напълно споделя възгледите на правителството на Нейно Величество."

Но отвъд това Андраши категорично отказва да отиде и сега прави последното извинение, че всяко действие, което трябва да се предприеме, трябва да приеме общоевропейски, а не двудържавен аспект. Затова Андраши започва да клони към идеята на Европейски конгрес.[911]28 В това, както и в лоялността към Третия ¬кайзербунд и в подкрепата на Бисмарк, той вижда надеждата за

---

[907] За да купят австроунгарското пушечно месо от което имат нужда, защото европейският пазар не предлага никакво друго. (б. пр.)

[908] Бюканън до Дарби, 22 януари; Тезата на Лий, стр. 129-131; Горяинов, с. 360; Вертхаймер, III, 61; Бъкъл, VI, 227-235; вж. по-долу", в бележки 55-62.

[909] Дисертация на Лий, стр. 133-134.

[910] След Константинополската конференция сър Хенри Елиът е наследен от Лейард на поста на Портата. На 26 януари Елиът е изпратен във Виена, за да замести Бюканън като английски посланик. Промяната е решена през ноември преди защото Андраши не иска да преговаря с Бюканън по време на тези януарски сондажи, а Елиът все още не е пристигнал. Едмънд Монсън, бивш агент в Цетине, е държан от Биконсфилд в Будапеща като специален наблюдател през 1878 г. Монсън изпраща 66 доклада за Балканите през 1878 г. Андраши до Бойст, 21 януари; Вертхаймер, III, 70; Дисертация на Лий, стр. 139 и бележка; Хегедуш в Унгарски тримесечник, III, 639; също Хегедюш, стр. 145.

[911] Дисертация на Лий, стр. 139-141; Вертхаймер, III, 70 и сл.; Андраси до Бойст, 28 януари.

обуздаване на Русия без цената на война, без цената, може би, дори на мобилизация.

Въпреки тези уговорки, Андраши искрено желаеше сътрудничество с Англия, но не виждаше ясен път за поемане по нито един от предложените от Англия пътища.

Той се опасява, че австрийската мобилизация означава война с Русия и не иска да рискува, докато не изчерпи всички възможности на Драйкайзербунда. Страхува се, че окончателно споразумение с англичаните ще бъде незабавно съобщено на Русия и ще предизвика разрив точно в момента, в който той може да пожелае тясно австрийско-руско сътрудничество. Затова предпочита Англия да изпрати флота си в Константинопол и тогава да се мобилизира, ако е необходимо. Но британските действия с изпратеният флот в Константинопол, също могат да доведат до война; а ако последва и австрийската мобилизация наистина ще доведат директно до незабавна война. Андраши вижда това; затова не желае да рискува с мобилизация, освен ако не е готов за война.

Англия и Австрия не се доверяват една на друга и всяка подозира другата, че иска да я накара да извади сама кестените от огъня. Липсата на откровеност на Андраши, и откровените му лъжи за конвенциите с Русия, засилват недоверието на англичаните. Андраши се опасява, че Англия се опитва да разбие Съюза на тримата императори (б. пр. което е напълно вярно); той започва преговорите, като пита дали Англия се стреми да спре Русия или да вбие клин в германския съюз.[912]

Шикалкавянията на Андраши обаче имат реална причина. Монархията не е в състояние да води война поради състоянието на австроунгарските финанси, състоянието на армията и липсата на народностна единство в страната. Когато настъпват критичните дни през февруари и март, това става напълно очевидно и Военната партия се обединява и противопоставя на войната. При такива обстоятелства обвързването с Англия означава война. Когато Русия най-накрая ясно заявява, че вече не се смята обвързана от буквата на Будапещенските конвенции, Андраши се обръща към Бисмарк и намери в него подкрепа за австрийските интереси и за тяхното признание в европейски ареопаг.

В крайна сметка руснаците научаваттайните разговори на Андраши с Англия, и стигат до извода, че Андраши няма да се бие и съответно смятат, че ще могат да минат без отстъпки. Писмото на Франц Йосиф от 8 януари предизвиква значителна тревога в Санкт Петербург и Новиков е повикан у дома, за да обсъди ситуацията. Гирс започва да се съмнява в англо-австрийското споразумение, но Новиков не вярва, че Австрия наистина ще се нахвърли на оръжие и излъчвал увереност в „лоялната и непоколебима позиция“ на Андраши. Настроението в Русия е добре обобщено в писмото на Горчаков до Шувалов от 31 декември: „Очакваме отговора на император Франц Йосиф за нашите мирни условия. Знаем само, че във Виена има известно смущение, произтичащо от факта, че действителната ситуация не съответства точно на разпоредбите на договорeностите, договорени между нас. Но няма злонамереност и имаме уверението в подкрепата на император Вилхелм за изглаждане на трудностите.

[912] Безинтересната реч на кралицата при откриването на Парламента кара Андраши да се запита дали Англия наистина е сериозна. Бъкъл, VI, 223-224; Вертхаймер, III, 65-66.

Императорът желае края на тази кървава война, но няма да жертва жизненоважните интереси на Русия".[913]

Затова руснаците решават да действат твърдо и във второта писмо Александър повторя на Франц Йосиф мирните си условия; те му се струват справедливи и той вярва, че Франц Йосиф ще трябва да се примири с тях.[914]

Горчаков и руските официални лица са в добро настроение през първата половина на януари. На 14 януари Жомини казва, че предварителните мирни преговори ще бъдат договорени в Одеса от Игнатиев и резултатите ще бъдат представени на Европа. Русия, казва той, се намира в много благоприятна позиция пред света. Новото писмо до Франц Йосиф, датирано от 16 януари, е резултат от разговорите, проведени с Новиков по време на посещението му в Санкт Петербург. Руският посланик го носи със себе си, когато се връща във Виена, където пристигнал на 19 януари, докато Андраши е в разгара на преговорите си с британците. Новиков предава писмото на Франц Йосиф същата вечер, 19 януари. Последният веднага го определя като „указ" и дългото му съдържание не предвещава нищо добро за поддържането на мира между Австрия и Русия.[915]

С почти язвителни и властни думи Александър заявява намерението си да не прибира меча в ножницата, докато не постигне целта си – освобождението на християните. След проливането на кръв и развързването на страстите, решенията на Константинополската конференция се оказват напълно недостатъчни за защитата на християните в Турция. Следователно, трябва да има пълна автономия за България, свързана със султана само чрез плащането на данък. „Всяка друга сделка е нелепо, лъжливо и илюзорно начинание. Аз няма да я приема, тя е несъвместима с... руските жертви, които понесохме и мъченичеството на народа, който защитихме."

Пълната автономия на България, двугодишната окупация на руските войски, връщането на оттеглянето на Бесарабия, са посочени като императивни условия. Той не обсъжда границите на България, както вече е посочено в писмото му от 9 декември. В замяна на тези искания той предлага окупацията на Босна и Херцеговина от австрийски войски, което Австрия можеше да превърне в анексия, когато пожелае. Дори ако Австрия обаче се откаже от Босна и Херцеговина, царят заявява, че не може да се откаже от плановете си за България, нито от връщането на Бесарабия. За даването на Бесарабия на Румъния през 1856 г. той директно обвинява тогавашния министър на Франц Йосиф, граф Буол: „отстъпването на тази територия беше дело на граф Буол; „on avait surpris ma religion alors."[916] Тази фраза създава мистификация във Виена и е преведена за Андраши и Франц Йосиф, като означаваща, че съвестта на императора е била „успокоена" през 1854 г. През март 1878 г. Франц Йосиф казва на принц Александър фон Хесен, че това го е наранило дълбоко.[917] 33

---

[913] *SR,* VI, 433; Швайниц, II, 4-5.

[914] Ново писмо е изпратено и до император Вилхелм в отговор на това от Берлин с дата 30 декември.

[915] Швайниц, II, 1-5; Вертхаймер, III, 63-64; Исторически вестник, том 143, стр. 36 и сл.

[916] Този френски израз, който се превежда като „да измамиш вярата ми" се използва като израз на дълбоко разочарование от някой който е злоупотребил с твоето доверие. (б. пр.)

[917] Корти, Падането на три династии, стр. 239-244.

В края на писмото Александър заявява, че тези мнения и решения са неотменими, но заявява, че е готов за преговори, водещи до пълно разбирателство с Австрия. Той нарича слуховете, достигнали до него за предложен съюз между Австрия и Турция, обида към лоялността на австрийския император. „Дай Боже, Франц Йосиф, чиито ръце все още не са вързани, да може да вземе такива решения, които са подходящи за ново и все по-силно обвързване на Съглашението между двете империи.“[918]

Писмото е голямо разочарование за австрийския император и външния министър и им помага да осъзнаят решимостта на руснаците да се придържат към своите позиции. Андраши обаче току-що (17 януари) е получил от Горчаков уверението, че руснаците не обмислят „свършен факт“, че предварителните мирни преговори ще приемат само характера на фундаментални принципи, които трябва да бъдат приети от турците като основа за мир. Новиков повтаря тези уверения и остава в добри отношения с австрийците. Той се опитва да успокои Андраши относно добросъвестността и разумните действия на Александър. Следователно нито Франц Йосиф, нито Андраши смятат ситуацията за непоправима. Краят на януари обаче ще разбие и тези надежди. Втората половина на януари също се оказва решаваща, като отваря очите на руснаците за суровата природа на опозицията срещу техните искания.

До средата на януари Гирс, Горчаков и Александър сияят със задоволството на своето обкръжение. Новиков се е убедил, че Андраши ще бъде убеден в справедливостта на руските претенции. Но скоро след това руснаците започват да се чувстват по-неуверени в себе си. На 18 януари Гирс е разтревожен от естеството на австрийските разговори с Англия. Новината на Шувалов, че британският кабинет ще поиска кредит от 6 000 000 паунда от Парламента за подготовка на война срещу Русия, създава подозрения.[919]

Към 9 януари турците навсякъде са в отстъпление и султанът се обръща към царя за примирие. Три дни по-късно Портата иска от британците да изпратят флота за защита на Константинопол. Британците обаче се колебаят и бавят, а тронното слово на кралица Виктория дава на османците малка надежда за помощ от Англия. Затова султанът се обръща по-енергично към руснаците и му е казано да се обърне към великия княз Николай Николаевич, за руските условия, приемането на които е задължително условие за примирие. Когато Андраши чрез Зихи научва за тези намерения, той се обръща към Горчаков да не създава *fait accompli* и е успокоен, както вече беше отбелязано.[920]

Преговорите с Портата започват в щаба на армията в Казанлък. Малко след падането на Плевна и преди завръщането на царя в Санкт Петербург, в Порадим се провежда трети императорски съвет и е договорено, че примирието с турците ще бъде одобрено само ако Портата първо се съгласи да приеме вече изготвените и изпратени на императорите Вилхелм и Франц Йосиф, осно-

---

[918] Вертхаймер, III, 64; Съмнър, стр. 431-432. Тук цитирах разказа за писмото, използвайки откъси на Съмнър от ръкописите на Сетън-Уотсън.

[919] Швайниц, II, 1-7; Вертхаймер, III, 65-69; Бойст до Андраши, 15 януари, Андраши до Бойст, от 14 и 23 януари.

[920] Андраши до Кароли, 28 януари; Cyon в Revue de Paris, 1897 (II), стр. 421; Зичи до Андраши, 15 януари.

ви на мира.[921] Царят потвърждава тези условия на 10 януари и ги изпраща на Николай Николаевич. Следователно уверенията на Горчаков към Андраши са откровено двуличие.[922] На 20 януари Портата назначава Сервер паша и Намик паша за пълномощници и ги изпращаа в Казанлък за подписването на примирието. На 24 януари неохотно, под натиска на по-тежки условия и понататъшни военни печалби за руснаците, Портата упълномощава Сервер и Намик да приемат предложените условия. Тяхното отлагане се дължи на упорито им придържане към убеждението, че Англия в последния момент ще се намеси, както през 1853 г. Руснаците обаче по това време напредват към Одрин, а Горчаков решава, че е най-добре Австрия да се съгласи с условията на примирието. [923]

По-късно Андраши многократно обвинява, че Одринското примирие свършен факт, но формулировката на собственото му дописно писмо до Бойст от 23 януари опровергава обвинението. Според него, Горчаков, считано от 20 януари, полага усилени усилия да получи от Андраши първо фундаментално съгласие за неговите мирни основи, а след това и подробната програма на примирието. Но Андраши смята, че Горчаков просто се опитва да го отчужди от Лондон или от Турция, и затова отказва. Всъщност Андраши в края на януари е води двойствена политика; „той едновременно тича със заека и го гони с кучетата", а сега не се е доверява на никого, нито на руснаците, нито на англичаните. Освен това от известно време по заобиколен начин, чрез Зихи, подстрекава Турция да продължава войната, докато Австрия не е в състояние да се намеси в нейна полза и в същото време замисля да анексира Босна и Херцеговина със съгласието на Турция.[924] Сега той не се доверява на натиска на Горчаков за австрийско съгласие за примирието. Все още (23 януари) той вярва, че Русия обмисля само примирие, основано на фундаментални принципи на нейната политика; той се опасява, че с участието си в него ще предизвика подозрения в Лондон и Константинопол, за отношенията си с царя.

Но на 26 януари Новиков съобщава на Андраши действителните мирни условия, които ще бъдат наложени в Адрианопол, където е преместена руската щабквартира. Сякаш бомба е избухва на Балплац. Вярата на Андраши в общия характер на примирието се оказва погрешна. Когато осъзнава, че Русия всъщност налага подробностите от политическата си програма на Портата, неговото

---

[921] Александър И. Нелидов, „Пътят на Сан Стефано" в Revue de Paris, 1904 (I), стр. 729-730. На този съвет, председателстван от царя, присъстват великият княз НиколайНиколаевич, граф Адлерберг и генералите Непокойчицки, Милютин и Игнатиев.

[922] Уверенията на Горчаков, че примирието (предварителните мирни споразумения) ще имат само характер на фундаментални принципи, е лъжа, но не е вярно, че примирието е свършен факт и Андраши знае предварително. Руснаците го информира и след това са го наложили без негово съгласие.

[923] „Нелидов в Revue de Paris, 1904 (I), стр. 728 ff.; Cyon в Revue de Paris, 1897 (II), стр. 420 ff.

[924] Андраши до Бойст, 23 и 26 януари; Андраши до Зичи, 26 януари; Зичи до Андраши, 15, 17 и 28 януари; Вертхаймер, III, 66–69. На 15 януари Зичи изпраща телеграма до Андраши: „Срещнах се с Намик и Сервер паша, преди да заминат за фронта. Те сметнаха вашите уверения за много окуражителни и успокоителни и ако великият княз Николай настоява да наложи условия, които заплашват целостта и независимостта на Османската империя,... те няма да сключат нищо, защото [казаха], че имаме уверението, че европейските сили, и особено Австро-Унгария и Англия, ще се придържат твърдо към своята позиция като сили гарантки."

огорчение и ярост не знаят граници. По-късно той казва на Игнатиев, че е „плакал от мъка“, когато е прочел тези руски условия и е осъзнал, че Русия не спазва думата си. „Русия играе фалшиво“, е съобщението, което изпраща на Бисмарк, като вик на смъртно ранен.[925]

Новиков настоява да осигури съгласието му за тази програма, но Андраши не иска да има нищо общо с нея. Посланикът, изумен и замаян от това, че цялата структура на австро-руското приятелство се разпада, се опитва с всички сили да убеди външния министър да застане на руската гледна точка, но напразно. Накрая Андраши му казва директно, че единственото нещо, което Русия може да направи, е да наложи тези предварителни мирни споразумения на турците; Австро-Унгария няма да се съгласи с тях, но и няма да поеме отговорността за това, че е възпрепятствала примирието. След това Андраши формулира плана си за конференция, която да се събере незабавно, за да преразгледа мирните условия. Той вярва, че може да убеди Горчаков да свика тази конференция във Виена.[926]

Така Австрия отказва да участва в примирието при условията на руснаците. След това, на 29 януари, Николай Николаевич продължава и предоставя на турските пълномощници условията, договорени в Порадим. На 31 януари примирието е подписано от турците в присъствието на Николай Николавич и Нелидов. Русия се смята за освободена от ограниченията на Парижкия договор от 1856 г. и поема правото да се отнася самостоятелно с Турция, освен по онези въпроси, които засягат цяла Европа, под което тя има предвид Проливите и окончателната съдба на Константинопол. Турците разбират това и от условията за заемането от руските войски на българските и дунавските крепости.[927] Гирс откровено признава пред Лангенау, че с налагането на тези условия Русия се стреми да предотврати всякаква намеса на Англия, която вече повече от месец се опитва да посредничи между Русия и Турция.[928]

На 26 януари Франц Йосиф потвърждава писмото на царя от 16 януари, но се задоволява с кратко уведомление, че в никакъв случай не може да одобри намерението на Русия да окупира България с руски войски. Ако това се случи, ще се стигне до сблъсък на интереси, който той се надява да бъде избегнат. Той повтаря, че няма възражения срещу отстъпването на Бесарабия и завършва с повторение на надеждите на царя, че може да се намери изход от затруднението.

Пред лицето на свършения факт на Одринското примирие, Андраши вече е формулирал план за свикване на конференция във Виена с цел преразглеж-

---

[925] Исторический вестник, том 143, стр. 38 и 368-369; GP, II, 170.

[926] Андраши до Бойст, 26 януари; до Каройи, 28 януари; до Лангенау, 28 януари.

[927] Военните подробности са разработени от Непокойчицки и Левицки. Нелидов в Revue de Paris, 1904 (I), стр. 743-745. Текстът на примирието може да бъде намерен в Херцлет, Карта на Европа по договор, IV, 2658-2667; също в Das Staatsarchiv, Band 33, стр. 287-292.

[928] Лангенау до Андраши, 28 януари; Вертхаймер, III, 67-68. Шувалов дава тези условия на Дерби на 28 декември за лична информация. Както вече е съобщено на император Франц Йосиф, условията включват голяма България с 2-годишна окупация от руски войски, независимост за Сърбия, Черна гора и Румъния, автономна организация за Босна и Херцеговина и обезщетение за Русия с Бесарабия (за да бъде разменено за Добруджа) и в парични репарации; трябва да бъдат изготвени и нови разпоредби за Проливите. Вж. Хазенкампф, стр. 397.

дане и промяна на мирните условия и на 28 януари уведомява Горчаков за това с нота връчена от Лангенау. Възраженията на Андраши са, че мирните условия са „цялостна политическа програма с определен характер“, в противоречие с уверението на Горчаков от 17 януари. Той възразява срещу факта, че независимостта на Сърбия и Черна гора е а обявена единствено от Турция, а не чрез европейско споразумение.

Пред тази ситуация, пише Андраши, „за мен остава само алтернативата да подам оставката си... или да защитя позицията на монархията и личната си чест, като заявя... че не можем да признаем валидността на договореностите от Казанлък“. Дори австрийското съгласие за анексирането на Бесарабия от Русия той сега смята за „много трудно“ за предвиждане.[929]

Единственият изход, смята той, е свикването на Европейска конференция, „която ще гарантира на Австрия правилното ѝ положение пред света. Не оставяйте никакво съмнение в съзнанието на княз Горчаков, че това е единственото средство за легитимиране в очите на обществеността на Австро-Унгария на отношението, поддържано по време на войната от императорското правителство.“[930]

Когато Лангенау го информира деликатно, Горчаков приема и с готовност се съгласява за свикване на конференция. Игнатиев всъщност отдавна предлага нещо подобно, като възобновяване на Константинополската конференция в Одеса, или в Севастопол. Сега Горчаков казва на Лангенау, че не желае изобщо да чува Виена, но няма възражения срещу Берлин, защото Виена му припомня „тъжните спомени от Кримската война, което ще обиди руския народ“. Русия е победител и има правото да свика силите в Санкт Петербург, но „няма да настоява за това. Русия обаче предпочита конференцията във всеки град, който не принадлежи на нито една от заинтересованите велики сили“ и Горчаков предлага Дрезден или Баден-Баден, и изразява леки надежди, че Андраши няма да подаде оставка.[931]

Андраши обаче сега е много ядосан и напълно разтревожен. Възпрепятстван от военната партия, в плана да заплаши Русия с военна атака и неспособен да се докаже в окончателно споразумение с Великобритания, австроунгарският външен министър енергично се обръща към Бисмарк за подкрепа. Решението, което германският канцлер отлага от две години, отново му се налага. В случай че се стигне до сблъсък между Австрия и Русия, коя да подкрепи?

В депеша до Каройи от 28 януари Андраши цитира обещанията на Горчаков и тяхното нарушаване чрез условията на примирието. Горчаков, казва той, се стреми да направи преврат, както през 1870 г., и Австрия е поставена в унизително положение пред света. За Австрия има само две решения: „Конфликт с

---

[929] Андраши, чрез Звединек в Букурещ, дотогава не е предлага никаква перспектива да направи нещо за Румъния по въпроса за Бесарабия, но сега тайно насърчава румънците да отправят силни протести към Санкт Петербург по въпроса. Принц Гика е в руската столица в края на януари. Гърците също се появяват; два дни след сключването на примирието те преминават турските граници и нахлуват в Тесалия, която желаят да анексират. Англия им съчувства, но на 7 февруари са принудени да се оттеглят от силите.

[930] Андраши до Лангенау, 28 януари; G.P.,II, “Anlage” до No. 303; Татищев, II, 458-459.

[931] Лангенау до Андраши, 30 януари и 1 и 5 февруари; Горчаков до Новиков, 5 февруари, от Татишчев, II, 459.

Русия или конференция. Руските предварителни решения ни поставят в положение на игнорирани и измамени. Конференцията е необходима, за да се поправи вредата, нанесена на нашите интереси пред лицето на общественото мнение." Ако Русия направи това „изкупление" за неправдата, нанесена на Австрия, тогава Андраши посочва, че може да се съгласи с руската програма, с изключение на разпоредбите, отнасящи се до България. Той вярва, че конференцията в Берлин ще принуди Бисмарк да заеме по-решителна позиция от тази във Виена. „Принц Бисмарк знае моето отвращение към конференциите; той ще бъде убеден, че съм воден единствено от убеждението, че това е единственият начин да се избегне конфликт... Само по този начин програмата, по която сме се споразумели с Русия, може да бъде изпълнена *im grossen und im ganzen* (цялостно и пълно) и кризата да приключи поне с привидното запазване на съюза на трите императори. " Андраши отново подчертава предимствата на конференцията във Виена, и е сигурен, че на нея не може да се получи нито руско-френско, нито френско-английско слижение."[932]

От други източници става ясно, че Андраши тогава е обмислял само Конференция на посланиците; и е признавал, че „конклава" във Виена ще е дипломатически триумф за него.

Когато на 29 януари Бисмарк за пръв път научава за предложението за конференцията, е силно разстроен. Той смята мярката за „зле избрана" и „непрактична" и се опасява, че ако целият свят я приеме така, Андраши може да се сблъска с изненади и да бъде принуден да подаде оставка. Бисмарк предвижда, че Русия ще се съгласи на това, за да спечели време за плановете си. Единственото му логично обяснение за хода на Андраши в началото е, че сигурно се стреми към съюз с Англия.

Докато Андраши упорства в категоричното си противопоставяне на Русия, Бисмарк осъзнава, че колкото и да иска да запази сдържаност, е дошло времето да говори. Не може да си позволи да види сериозно накърнен престижът на Австрия в Европа или Австрия принудена да се обърне към Англия или другаде за подкрепа. И двете ситуации, опасявае се той, означават изолация на Германия в Европа. От 1875 г. отношенията на Бисмарк с Андраши стават все по-сърдечни, докато с Горчаков, когото лично не харесва, се бяха влошават. Русия също настоява за германска подкрепа в края на януари в спора с Австрия. Бисмарк вярва, че Русия е в основата си приятелска с Германия и само Горчаков и някои от неговите „съучастници като Игнатиев и Орлов" са антигермански настроени. От друга страна, той смята, че Хабсбургската монархия е в основата си антигерманска и че само Андраши и неговата политика могат да я държат в посока на германското приятелство. Следователно Бисмарк стига дотам, че се опасява, ако не окаже подкрепа на Андраши в тази криза, може да стане свидетел на края на Андраши и на политиката му на приятелство с Германия.

Следователно, когато от Щолберг пристигнат нови депеши, намекващи, че Андраши може да подаде оставка, Бисмарк телеграфира на Бюлов в Берлин: „Граф Андраши нека бъде увещан от граф Щолберг да остане (на поста си) в интерес на отношенията ни с Австрия и за да засили доверието си в нас, дори ако не може да се справи с княз Горчаков." Това решение за Австрия е обяснено

[932] GR., II, № 303. Вижте Fournier, стр. 51-52.

и обосновано в меморандум, който той изготвя същия ден за Бюлов. Той трябва да бъде внимателно прочетен от всеки, който се интересува от разбиране на позицията на Бисмарк, и е основата и отправната точка за неговата политика до, и по време на Берлинския конгрес.[933]

Той първо посочва, че Германия няма интереси в Турция, които не могат да бъдат пожертвани за Русия. Но ако Горчаков мисли да замени Андраши след падането му с някой, който да подкрепя Русия срещу Турция, Германия не може да не се опасява за бъдещето на Австрия. „Германия има пряк и европейски интерес да остане в добри отношения с Австрия и да запази там министъра, който е приятелски настроен и лично верен на нас. Неискреността, с която княз Горчаков се отнася към нас поне от три години, и неизменната му любов към Франция засилват за нас необходимостта да управляваме отношенията си с другите с благоразумие и проницателност... Ако скъсваме с Австрия, със сигурност, втората по мощ военна сила в Европа [т.е. Франция] ще ни нападне веднага, щом се съюзи с Австрия, а Англия след това ще се присъедини към тях, независимо от помощта, обещана ни от Русия. Как ще оправдаем факта, че сме довели германския народ до това положение?... Съответно съм твърдо убеден, че за нас не е политически осъществимо да наложим волята на Русия на Виенския кабинет чрез заплаха или сила, дори ако Русия има повече основания за недоволство от Австрия, отколкото има сега“.

Бисмарк смята, че Андраши не е необходимо да се позовава на 1870 г., ако възнамерява да използва сила срещу Русия. Германският канцлер е убеден, че Андраши ще се разбира по-добре с Русия, ако последва примера на Англия и „разчита повече на военната мощ на монархията и по-малко на документални аргументи и увереност в позоваването на почтени прецеденти. Но не можем да му го кажем.“

Бисмарк съветва Бюлов да не се изразява засега в смисъла на този меморандум относно Русия. Но той го съставя, защото не моеже повече да отлага решението. В същото време се надява, че не е абсолютно необходимо да се движи в тази насока. „Сега можем, ако отношенията на двамата ни приятели се влошат, поне веднъж по приятелски начин да изразим в Санкт Петербург, желанието Русия да се съобрази с интересите на Германия, които зависят от отношенията ни с Австрия и от запазването на Андраши (на поста).“

Бисмарк допълнително посочва, че ако Германия заеме позицията на Русия срещу Австрия, това означавало евентуално сближаване между Франция, Австрия и Англия в срещу Германия. Страховете на Бисмарк от клерикалната партия в Германия, неприязънта му към Франц Йосиф („йезуита“)[934] и изключително силната му (но напълно погрешна) вяра в Австрия като военна сила трябва да бъдат правилно запомнени, за да се разбере отношението му през пролетта на 1878 г.

Бюлов е трябвало да информира Каройи за тези мисли, само ако самият той е съгласен с тях, иначе да не му показва текста на меморандума. Депешата

---

[933] GP, II, № 308-310; Heller, стр. 31 и сл.

[934] Cecil, II, 105, където Бисмарк разказва „почти с плам“ за предателството на Франц Йозеф спрямо Николай I през 1854 г. „На такъв човек“, добавя Бисмарк, „никога не можеш да се довериш, но това е резултат от йезуитското му възпитание.“

трябва да се пази в тайна от император Вилхелм и да му бъде представена „само в случай на нужда“. „Съображенията и заключенията, направени в нея, може да са преждевременни и ще развълнуват ненужно императора.“ Бисмарк моли Бюлов допълнително да докладва за гледната точка на император Вилхелм по въпроса.[935]

Русия иска от Бисмарк да окаже натиск върху Андраши; до средата на февруари и Горчаков, и Александър осъзнават, че от Германия не може да се очаква много в тази посока. На 26 януари император Вилхелм написва писмо до племенника си царя, което разгневява Александър; „В него няма и дума за приятелство“, възкликва той. Гирс, който е в Холандия, за да присъства на сватбата на сина си, спира в Берлин на връщане и обсъжда възможността за конференцията с Бюлов и император Вилхелм.

До 5 февруари Бисмарк е готов да проведе конференцията или конгреса в Берлин. Но е изпълнен с недоверие поради липсата на официална информация от Санкт Петербург. Чрез Швайниц на 6 февруари, казва на Горчаков: „Трябва да запазим Австрия и Андраши.“ Руският канцлер е недоволен от отношението на Германия и казва на Швайниц: „Винаги казвате, че ако Русия и Австрия са съгласни, тогава ние се съгласяваме; това обаче сега не е достатъчно.“ Но отвъд това Бисмарк не би поел по пътя на приятелството с Русия.[936]

Политиката на Андраши стига до дилемата си в началото на февруари. През 1877 г. той се доверява на думата на царя, но това го подведе, и смята че Англия и Австрия могат да обединят сили и Австрия да пробие руския фланг.

На 10 февруари британският флот получава заповед за курс към Константинопол. Три дни по-рано, на 7 февруари, във Виена се провеждя решителният коронен съвет, на който Андраши настоява за подготовка за война. Той е решен да свика Европейска конференция и да постави Русия на колене, сега иска пълна мобилизация на австрийската армия. Това ще му дало силна позиция. Байландт-Райдт[937] съобщава, че за такава мобилизация на цялата армия, са необходими 310 млна гулдена, само за първите три месеца.

Барон фон Хофман[938] заявява , че толкова голяма сума не може да бъде получена от хазната, заемът изисква одобрението на парламента и съществуват

---

[935] GP, II, № 310 (Бисмарк от Варзин до Билов в Берлин, 2 февруари 1878 г.)

[936] На 15 февруари Андраши затвърждава приятелството си с Бисмарк, като доброволно предлага да отмени спорния член V от Пражкия договор, който предвижда провеждането на плебисцит, за да се установи дали жителите на Северна Шлезвиг желаят да се върнат към Дания. В продължение на четири години Бисмарк настоява Австрия да даде съгласие за отмяната, но Андраши посочва нежеланието на Франц Йосиф. Въпросът е засегнат през септември 1877 г., когато двамата държавници се срещат в Залцбург, а на 15 февруари Андраши съобщава на Щолберг, че императорът вече е дал съгласието си. На 25 февруари Бисмарк призова Щолберг да приведе това в действие възможно най-бързо, но през март посланика се сблъска с умишлено бавене на Андраши. W. Platzhoff, ред., „Бисмарк и въпросът за Северна Шлезвиг, 1864–1879“ (Берлин, 1925 г.), по-специално №№ 319–322 и 323–327. Срв. Лангер, „Европейски съюзи и блокове“, стр. 173. Вж. също по-горе, гл. V, бележка 28, и по-долу, гл. XIV, бележка 62.

[937] Граф (фелдмаршал) Артур Байландт-Райдт, е имперския военен министър.

[938] Барон Леополд фон Хофман, бивш шеф на отдел във външното министерство, сега имперски министър на финансите.

само две алтернативи: емитиране на държавни ценни книжа или осигуряване на външен заем от Англия.

Кори, секретарят на Дизраели, и граф Монтжела, секретар на австрийското посолство в Лондон, от няколко седмици се консултират за парична помощ от Англия, ако Австрия се мобилизира. Хофман се надява следователно да финансира мобилизацията за първите три месеца с английски заем; делегациите трябва да гласуват след обявяването на война и да им бъде казано, че е възможно да се получи заем от Англия; тогава може да се разчита на тях да гласуват за останалата част от сумата.[939]

Андраши настоява за подготовка за война и дава уверения, че „Италия не е заплаха, защото е приела английската гледна точка.[940] Току-що бях при британския посланик (сър Хенри Елиът) и вярвам, че Англия вече е готова да тръгне с нас. Нека кажем на Англия колко голяма армия можем да съберем, за да започнем войната." Той я определя на 1 100 000 души и добави: „Засега се нуждаем от 300 000 000 гулдена и Англия трябва да ни помогне, чрез династията Ротшилд. Въпросът е дали Англия ще разбере, че това, което трябва да се случи, трябва да се случи сега ... Русия не трябва да научи за нашите намерения, тъй като в противен случай ще се опита да постигне споразумение с Англия и Турция, когато види, че Германия сега е приятел на тези две държави. Казах на Елиът, че руската война е много по-тежко бреме за нас, отколкото за Англия, тъй като Англия е далеч и ние ще трябва да водим бойните действия. Но няма да започнем, преди да е необходимо... Следователно Англия трябва да помогне финансово; войната ще бъде по-популярна, защото ще донесе траен мир. Навсякъде се разпространява мнението, че сега имаме предимството на решителна военна позиция."[941]

Андраши смята, че мобилизацията може да започне с по-малка сума от 300 000 000 гулдена. Генерал Бек, барон Хофман и Франц Йосиф обаче смятат, че ако се стигне до мобилизация, тази сума трябва да бъде на разположение; всеки ден забавяне, всеки ден обсъждане на конференцията, е предимство за Русия и засилва нейната позиция. Андраши вярва, че Австрия може да принуди Русия да напусне България, като атакува руския фланг, и предстоящата конференция

---

[939] Стоянович, стр. 212-215; Протокол от Коронния съвет, 7 февруари, от Австрийските архиви; Андреши до Бойст, 10 февруари.

[940] Хегедюш, стр. 163. Андраши се обръща към Робилант във Виена на 30 януари за сключване на съглашение (Англия, Италия, Австрия, Гърция, Румъния), за да окаже натиск върху Русия. Депретис, италианският външен министър, казва на посланика в Рим Хаймерле,, че е благосклонен към такова съглашение, макар и да не е окончателно ангажиран. „Невъзможно е Италия да позволи Дарданелите да попаднат в руски ръце." Торниели (постоянен секретар на Италия) се е опасява, че подобен натиск в подкрепа на Англия само ще засили намерението на Русия да пробие към Константинопол. Педжет, британският посланик в Рим, е убеден, че Италия е спечелена за Англия и настоява италианските кораби да бъдат изпратени незабавно в Константинопол. Хаймерле се е опасява, че Депретис ще загуби политическата си позиция, ако направи това като акт на война, но настоява Италия да се присъедини към австрийския демарш. Педжет несъмнено е прекалено самоуверен, но Андраши през целия февруари настоява Италия да изпрати кораби незабавно; но отказът на французите да участват, кара Корти да се въздържи. Хаймерле до Андраши, 2, 4, 7, 16 февруари.

[941] Хегедюш, стр. 163-164; Протокол от Коронния съвет, 7 февруари, Австрийски архив; Бойст до Андраши, n февруари; Андраши до Бойст, 10 февруари.

ще попречи на Русия да поеме хегемонията си на изток. Австрия трябва да реши дали може да води война самостоятелно срещу Русия, в случай че Англия откаже.

Франц Йосиф настоява за предпазливост. Бързото разпадане на Турция не е в интерес на Австрия, но Австрия трябва да внимава да не се впуска във война с Русия само за да запази Турция. Той смята, че Русия може да бъде застрашена само ако Англия ѝ отреже пътя за отстъпление в Черно море.[942] Императорът е разгневен, не по-малко от Андраши, от вероломството на Русия, но се страхува повече от война.

На 10 февруари Андраши питал Дизраели дали остава верен на тяхното разбиране за 29 май 1877 г. относно руска окупация на Константинопол и дали в случай на австрийска мобилизация може да гарантира на Австрия определена сума веднага. Той каза, че Австрия трябва да мобилизира цялата си армия или изобщо да не я мобилизира; това би изисквало 300 000 000 гулдена за тримесечни разходи. Може ли Англия да задели половината или поне 1/3 от тази сума и „да я държи подготвена за първия ден на мобилизацията? Ако не, тогава трябва да отложим мобилизацията, докато не осигурим парите... Може ли Англия да ни отпусне заем от 150 или 100 милиона?“[943]

Дизраели отрича пред Бойст, че някога е предлагал заем, но Елиът непрекъснато настоява за австрийска подкрепа срещу Русия; на 16 февруари Биконсфилд получава съгласието на кабинета си за заем, предлагащ на Елиът „гаранция за австрийски заем, чиято сума ще бъде договорена по-късно“, в замяна на „незабавна мобилизация на австрийската армия“. Биконсфилд се надява, че Австрия ще изпрати 300 000 души на бойното поле и ще се присъедини към Великобритания в идентична нота към Русия.

На 13 февруари Франц Йосиф казва на Бек, че Андреши иска незабавна мобилизация, но Бек не иска и да чуе за това. В дълъг, откровен разговор с императора на 14 февруари Бек отново изразява опасенията си за Италия и мнението си, че ако избухне война, един смел руски командир, с помощта на сърби и българи, и с подстрекаване на южните славяни за собственото кралство, ще удари директно към Будапеща. След това той пита: „И с каква цел се води тази война? Ако Ваше Величество иска половината Турция със Солун, тогава знаем за какво се борим; но само за да изгоним Русия [от България], не си струва. Войната ще струва над 600 млна гулдена, настоящият парламент няма да го гласува, министерството ще трябва да подаде оставка.“ Бек определя разговорите за войната като „унгарската политика“ и искане за „отмъщението за Вилагош“.[944] Франц Йосиф е видимо засегнат от тези спорове и смята, че мирът все още може да се запази.[945]

Неспособен да осигури незабавна мобилизация, Андраши отговаря уклончаво на 18 февруари на Англия, че Австрия не може да предприеме никакви действия без одобрението на своите делегации; но пита колко време ще отнеме

---

[942] Протокол от заседанието на Коронния съвет от 7 февруари; Стоянович, стр. 214-215.

[943] Андраши до Бойст, 10 февруари.

[944] Селището, където през 1849 г. унгарската бунтовническа армия капитулира пред руските войски.

[945] Глейз-Хорстенау, стр. 200.

на Парламента да отпусне заем, в случай че той е в състояние да го поиска.[946] По това време британците вече знаят, че Андраши не е сигурен в собствената си позиция пред Франц Йосиф; когато Андраши отново на 21 февруари се оплаква на Елиът, че не може да направи нищо без пари и пита дали Великобритания може да отпусне аванс от няколко милиона паунда като заем, британците започват да се уморяват от дългите му аргументи. Дизраели не може да разбере защо цялата австрийска армия трябва да бъде мобилизирана. Той е предложил на Андраши заем, но той настоява, че не може да уреди заем без съгласието на своите делегации и че това ще провали целия му план за тайни подготовки и за удар в благоприятния момент.

След това Андраши иска от делегациите разрешение да изразходва 3 000 000 флорина за предпазни мерки, но делегациите не гласуват дори това. Предвид неуспеха си да осигури пари от Англия без мобилизация, Андраши решава на 23 февруари да поиска кредит от 60 млна гулдена за тази цел. В Коронния съвет на 24 февруари той излага своите причини. Европейска конференция вече се смята за сигурна и делегациите трябва да гласуват пари, не за война, а за защита на австрийските интереси. Франц Йосиф възразява срещу идеята, че 200-300 млна означават провокация за война. Претис, австрийският министър на финансите, пита дали 3 000 000 няма да са достатъчни, тъй като Австрия не е изправена пред непосредствена алтернатива между война и капитулация. Нейните интереси ще бъдат взети предвид на Конференцията и тя може да ги защити, като заеме Босна и Херцеговина.

Андраши се бори усилено срещу приемането на такава предпазлива програма. Настоящият момент е последният, в който монархията „можеше да уреди различията си със славянството в съюз с Европа“. Ако сега се допуснеше панславянско решение на Източния въпрос, „тогава тежък удар ще ни сполети в бъдеще. Ако тези въпроси бъдат решени с поражение на монархията, тогава след турския, австрийският въпрос ще стане на дневен ред, бавно, но неизбежно. Това, което ще загубим тогава, е стократно повече от това, което ще ни струва сега. Източният въпрос не се издига всеки ден за решение. Ситуация като сегашната възниква само веднъж на векове. Само незабавната мобилизация ще бъде решаваща, защото стратегическата позиция на руската армия днес е най-неблагоприятна.“ Мирът, заключава Андраши, все още може да бъде спечелен без война, „но монархията може скоро да се изправи пред алтернативата война или капитулация. Важното сега е да се вземат някои мерки и да се стигне до позиция да се запази мирът без война и без жертване на австрийските интереси.“

Въпреки силните апели на Андраши, съветът само му дава правомощия да поиска кредит от 60 000 000 от делегациите. „Не само австрийските министри“, казва Хегедуш, „страхливо се въздържат, но дори и [имперският] военен министър се колебае. Тогава се случва нещо, за което нашето поколение преди

[946] Андраши също иска и получава от Бойст и барон Шпаун (военен аташе в Лондон) информация за броя на хората, които Англия може да мобилизира и колко скоро. Шпаун преценял, че Англия може да предостави около 35 000 души в рамките на 14 дни и още толкова през следващите две седмици. 20 – 30 000 ше са на разположение за окупацията на всяка крайбрежна крепост. Андраши до Бойст, 16 февруари; Бойст до Андраши, 17 и 18 февруари.

[Световната] война не знаеше нищо“: Калман Тиса, „многократно охулвания министър-председател на Унгария“, излиза и „настоява за война“. Но, заключава Хегедуш, независимо от голямата популярност, която война срещу Русия има в Унгария, „мирът и монархията са спасени с един ход. Андраши се хваща за текста на Будапещенската конвенция и желае да подложи Санстефанския договор на съда на Европа. С този ход той спасява цялата ситуация.“[947]

Отношението на Франц Йосиф е решително. Докато министрите, облечени в черни фракове и черни вратовръзки според строгия хабсбургски етикет, седята сковано около масата на съвета, те усещат, че императорът е против войната и не я желае. Съветът се разделя, без да вземе окончателно решение за пълната мобилизация (освен разрешаването на 60 000 000 гулдена, ако делегатите ги одобрят), и Андраши не получава никаква подкрепа. Провалът му го остави с алтернативите да подаде оставка или да се обърне към конференцията, за да защити правата си, където среща пълната подкрепа на Бисмарк.

Бисмарк прекарва есента и началото на зимата във Варзин и се завръща в Берлин на 14 февруари. Горчаков също настоява за германска подкрепа. Русия, не по-малко от Австрия, както казва Татищев, „разчиташе на активното посредничество на принц Бисмарк за разрешаването на възникналите разногласия с Австрия. Император Александър лично се обърна с тази молба към император Вилхелм в собственоръчно написано писмо“. В същото време, чрез Убри, Горчаков се обръща към Бисмарк „да задържи виенския двор в рамките на Споразумението на тримата императори, ... оста на политическата ситуация; да помири противоположните възгледи на Русия и Австрия и да попречи на Австрия да поеме път към сближаване или сделка с Англия“. Като минимални искания на Русия, Горчаков каза, че България трябва да бъде създадена автономна, а не да бъде разделена на две части, както желае Австрия. В замяна Австрия може да окупира Босна и Херцеговина. Границите на България трябва да се определят въз основа на нардностнато мнозинство в областите; Двугодишната окупация от руски войски е необходим срок за въвеждането на истинска гражданска и военна организация в България. Бесарабия трябва да се върне на Русия. Ако навлизането на британската ескадра в Босфора доведе до „порадикално решение, ... Русия ще се придържа към Райхщатското споразумение, само с една промяна: тя се отказва от идеята да превърне Константинопол в свободен град и ще предпочете да го остави в ръцете на турците, действащи в качеството на пълномощници на Европа, и да им наложи задължението да охраняват проливите.“[948]

Речта на Бисмарк от 19 февруари в Райхстага има за цел да увери Русия в позицията на Германия и в нея той се опита да бъде помирителен. Пред света той обяви, че Германия се стреми само да бъде „честен посредник“ между Русия и Австрия. В никакъв случай, продължи той, руският народ не може да каже, че Германия му е забила кама в гърба.

---

[947] Протокол от заседанието на Коронния съвет от 24 февруари, Австрийски архив; Хегедзш, стр. 163-164. Хегедуш не уточнява дали Андраши или „страхливите“ министри са спасили положението. Hegedüs, стр. 163-164; Отказът на Бисмарк да подкрепи войната на Австрия също е силен фактор; Stojanovic, стр. 219-220.

[948] Горчаков до Убри, 12 февруари; Меморандум на Горчаков, 12 февруари; и двете от Татищев, II, 459-461.

„Германия няма да налага на никого своите възгледи, няма да действа като арбитражен съд, а ще се ограничи до ролята на честен посредник, който желае спорещите страни наистина да постигнат споразумение." Политическите връзки, които обединяваха трите имперски двора, „не се основаваха на писмени задължения; никой от тримата императори не е задължен да се подчинява на решението на другите двама. ... Германия няма да поеме върху себе си тежестта на противопоставянето на постигането на вековния идеал и надежди на руския народ." Той каза, че Русия „няма да задържи Константинопол" и продължи да говори за германските отношения с Австрия по не по-малко приятелски начин, отколкото за отношенията с Русия.[949]

Бисмарк публично се стреми да утвърди своята безпристрастност спрямо другите двама членове на Драйкайзербунда. Много части от речта клонят към умерено одобрение на претенциите на Русия, но нито Александър, нито Горчаков са доволни от това; и двамата започват да се отнасят много хладно към Швайниц. Горчаков иска Бисмарк да бъде нещо повече от „честен посредник" за Русия. Руският канцлер е допълнително недоволен, защото Бисмарк намекнал за Парижкия мирен договор от 1856 г. и за правата на подписалите го страни.[950]

След тази реч в Райхстага Бисмарк провежда поверителни разговори както с Убри, така и с Каройи, в които се опита да увери съответно Русия и Австрия в приятелството си към тях и в решимостта си да се погрижи правата им да бъдат зачитани.

В разговор с Убри, Бисмарк настоятелно призовава руското правителство да поддържа и развива споразумението си с Австрия. Той посочва опасността от споразумение между Лондон и Виена. Англия, каза той, е развълнувана, не на шега, и сериозно обмисля въоръжена съпротива срещу руските планове.

... Ако руският двор промени намеренията си и пожелае да използва съществуващите обстоятелства, за да разреши решително Източния въпрос, тогава нека завземе и задържи Константинопол; Германия няма да окаже съпротива. Това придобиване ще засили отбранителната позиция на Русия, но ще отслаби нейната нападателна позиция (т.е. нейната атакуваща способност).

Но ако император Александър и неговият канцлер предпочитат мирно уреждане, тогава единственото средство за избягване на война е незабавното свикване на конференция. В свой интерес Русия трябва да направи всичко възможно, за да удовлетвори Австрия. Ако Австрия обяви война на Русия, Англия ще подкрепи австрийците с парични заеми, защото без помощта на Австрия Англия е безсилна да причини на Русия реална вреда. Във всички случай Германия ще остане неутрална. Активната подкрепа на Германия ще от малка полза за Русия; и Франция ще се присъедини към руските врагове. Но наистина ли си струва да се започне война, за да се разширят границите на България? Резултатите, които Русия вече е постигнала, са изключително големи и без това: разрушаването на дунавските крепости, независимостта на Румъния и Сърбия, особено на последната. Тяхното признаване от Виенския двор е важна отстъпка.

---

[949] Речта на Бисмарк от 19 февруари, *Das Staatsarchiv,* том. 34, № 6712; *вж.* Татишчев, II, 461-463.

[950] Швайниц, II, 6-12; Каройи до Андраши, 20 февруари; Вертхаймер III, 74.

За да се улесни постигането на споразумение между Австро-Унгария и Русия, германският посланик във Виена ще получи заповед да участва в преговорите между Андраши и руския посланик. Въпреки това Германия ще се въздържи от оказване на какъвто и да е натиск върху Австрия, тъй като желае едновременно да запази приятелските си отношения както със съседните, така и със съюзническите монархии.[951]

По подобен начин на 6 февруари, чрез Бюлов и Каройи, Андраши е уверен в приятелските намерения на Бисмарк към Австрия, в съответствие с указанията му от 2 февруари за Бюлов. Въпреки че в речта от 19 февруари има малко неща, които предлагат подкрепа на Австрия, нито Каройи, нито Андраши са недоволни и осъзнаваха, че това е опит на Бисмарк да увери Русия в желанието на Германия да види мира запазен и Драйкайзербунда да се запази. Ако това не се случи, Андраши има свои собствени лични уверения за подкрепа от Бисмарк, докато Горчаков и Александър нямат такива.[952]

---

[951] Убри до Горчаков, Доклади от 19, 22 и 23 февруари, от Татишчев, II, 462-463.

[952] Каройи до Андраши, 6 и 23 февруари. Преди Бисмарк да произнесе речта си на 19 февруари, има дълъг разговор с Каройи и представя подробно отношението си. Той не смятал България за толкова жизненоважна за Австрия, че да не може да бъде решена чрез дипломатически разговори. Намекнал, че Австрия е трябвало да окупира Сърбия по време на войната със своите войски. Дори противно на Будапещенските конвенции, това е аргумент, който „двулчният азиатец" Горчаков, както го нарича Бисмарк, ясно ще разбере и осигурява на Австрия силен контрол над Русия. Бисмарк казва, че с удоволствие ще е „честен посредник", но не може да окаже силен и успешен натиск върху Русия сега, което ще бъде открито приемане на австрийската позиция. Вместо това, както в речта си пред Райхстага, той препоръча „стагнация" по въпроса. Австрия не трябва да признава руските претенции на Балканите, нито да воюва заради тях; и тогава, без европейска санкция, Русия скоро ще се окаже в трудно положение, а Австрия в много по-силно. Бисмарк приема за самоочевидно, че Австрия може да води война срещу Русия само в съюз с Англия, но критикува английската политика за войнствените ѝ изказвания и липсата на активни действия спрямо Русия. „Ако той (Бисмарк) беше говорил в парламента така, както Биконсфилд, щеше да го направи много преди това ", съобщава Каройи. Следователно германският канцлер не вярва, че Австрия може да се довери с пълна сигурност на активен английски съюз. Въпросът за парите, според принц Бисмарк, е важен; английските са ценни. Точно този ден (19 февруари) той е говорил с принца на Уелс и му е казал това, а английският престолонаследнки е отговорил: „Тези (заеми) ще бъдат намерени". Бисмарк обещава да отправи сериозно предупреждение към Италия срещу всякакви военни действия срещу Австрия и вярва, че Франция ще държи Италия под контрол. Следователно Каройи смятал, че позицията на Бисмарк е: (1) За настоящето и в непосредствено бъдеще, да окаже влияние както върху Русия, така и върху Австрия, за да постигнат споразумение и да запазят „Drei-Kaiser-Verhältnis" (връзките между трите императори). „Германия няма да оказва реален натиск върху Русия", а само ще дава съвети и ще предлага добри услуги, за да помогне за изглаждане на ситуацията. (2) В по-нататъшното развитие на въпроса, независимо дали става въпрос за „стагнация" или война, „Германия ще заеме позиция на строг неутралитет" и ще се намеси само ако позицията на Австрия като велика сила бъде застрашена. Бисмарк каза: „Например, никога не може да допуснем руски войски в Брюн" (Бърно в Моравия), но Каройи разбира, че и реципрочната му позицията спрямо Русия е същата. Речта на Бисмарк в Райхстага, предшествана от разговора с Каройи, е отстъпление от безрезервната подкрепа за Австрия в началото на февруари; но е повече от това. Защото е опит за стабилизиране и утвърждаване на позицията на Германия на справедливост и безпристрастност, която не позволява сериозно нарушаване на законните интереси нито на Русия, нито на Австрия. Въпреки това, между редовете може да се прочете симпатиите към унгарското му протеже Андраши.

На 19 февруари канцлера съветва Андраши да следва политика на „застой“ спрямо Русия; тоест, нито да признава руските претенции в България, докато не бъдат смекчени, нито да започва война заради тях. Без европейска санкция на своите претенции, Русия ще изпадне в труда ситуация и принудена да се помири с Австрия. Следователно Андраши основава политиката си на този съвет и на подкрепата, която очаква да получи от Бисмарк.

Самият той се оттегля на заден план за известно време, иска ранно свикване на конгреса за преразглеждане на мира и оставя Англия да понесе основната тежест на опозицията срещу Русия в околностите на Константинопол. Неговата собствена вътрешна ситуация в края на февруари и началото на март му пречи да предприеме ефективни стъпки срещу Русия. На 3 февруари Андраши поканва силите на конференция и дискусиите относно мястото и обхвата ѝ продължават през февруари и март. В края на януари той, заедно с Дерби и Педжет и чрез Хаймерле, осъществи напредък към Италия и се опитва да я убеди да се присъедини към демарша срещу Русия. Англия настоятелно я призова да изпрати кораби до Константинопол срещу Русия и предлага за награда Албания, Тунис или Триполи. Но Депретис и Мелегари са замесени във вътрешната партийна политика, задава се министерска криза и затова последват Франция, отказвайки участие. Те отговорят, че искат Австрия да се откаже от Босна.[953]

Новиков прави второ посещение в Санкт Петербург в началото на февруари и скоро след завръщането си на 12 февруари предава на Андраши меморандум за мирните условия, които Русия е решила да наложи на турците на 3 март, годишнината от възкачването на царя на престола. Андраши вече е научил за тези намерения чрез Зичи и турците. За Андраши те изглеждат като откровено въплъщение на „православно-руската“ гледна точка; „самият Аксаков може би ги е написал“, телеграфира той на Каройи.

Мирните условия са изготвени през януари от Игнатиев в Санкт Петербург и там са одобрени от Горчаков и императорския съвет. В първия си проект Игнатиев показа силна загриженост за интересите на Сърбия[954], но Горчаков

---

[953] Бисмарк още през 1877 г. казва на Криспи и чрез Андраши и Робилант във Виена, че Италия може да вземе Албания или Тунис. По-късно Дерби прави втори и трети опит да получи италианска подкрепа, но без успех. Смъртта на Пий IX на 9 февруари усложнява отново римския въпрос за италианското правителство. В началото на март британският кабинет обмисля създаването на Средиземноморска лига, която да включва Италия, Гърция и вероятно Франция и Австрия. Но правителството на Депретис пада скоро след това и не се получава нищо. Новото министерство на Кайроли в Рим е по-малко склонно от предходното да има роля в Изкоизточната криза. Плен, стр. 117 и сл.; Хаймерле до Андраси, 2, 4 и 7 февруари; Криспи, Метноар, II, 46 и сл.; Лий в Journal of Modern History, III, 33-45. През февруари Депретис казал на Хеймерл: „Необходимо е ние и Австрия да постигнем съглашение“ и заявил, че не може да се позволи Дарданелите да попаднат в ръцете на руснаците. Криспи е в Берлин и Виена през есента на 1877 г. Криспи, II, 46-80 и сл.

[954] Игнатиев иска да осигури участието на Сърбия и Румъния като независими държави на мирната конференция; освен това предлага руско-турски договор, който да наложи неприкосновеността на проливите. Но Горчаков и Жомини не се съгласяват с предложенията му, и Игнатиев трябва да отстъпи. Първият проект на Игнатиев включва също „пълна независимост на България, голямо разширение на Сърбия и Черна гора, обединението на Крит и части от Тесалия и Епир с Гърция“, но му е казано, че „Европа няма да се съгласи“ и трябвало да промени текста си съответно.

настоява да ги пожертва, за да угоди на Австрия, и тогава Игнатиев за получава пълна информация за конвенциите с Австрия. След допълнителни редакции от Горчаков и Жомини, проектът за мирен договор е представен от Игнатиев на съвет в Зимния дворец на 24 януари под председателството на царя и на който присъстват Горчаков, Милютин, Гирс, Жомини и заместник-министър Гамбургер. Жомини внася някои промени относно правата за корабоплаване по Дунав. След това текстът е одобрен единодушно. Вече е решено, че самият Игнатиев трябва да проведе окончателните преговори с турците; текстът на предложения договор, одобрен на 24 януари, трябва да му служи като негови „инструкции". Игнатиев изрично заявява в своите „Мемоари", че окончателно одобреният договор е получил пълното одобрение както на Горчаков и на Александър, и че канцлерът му е казал, че намира условията „толкова умерени, че не предвижда никакви затруднения при приемането на договора от европейските сили". Това обаче е на 24 януари, преди Санкт Петербург да е узнал, че Виена ще се противопостави максимално на руските планове и че Германия няма да окаже подкрепа на Русия срещу Австрия в нейните претенции.

Следователно не е странно, че изправен пред нарастващата вълна от европейска опозиция, Горчаков по-късно променя решението си и се отрича от Санстефанския мир като дело на Игнатиев.[955]

На 24 януари, в деня, в който кабинетът одобрява проекта за договор, царят телеграфира на великия княз Николай Николавич да окупира Константинопол. Планът в Санкт Петербург тогава е да се сключи примирието в Константинопол и договорът с турците да бъде подписан от Игнатиев и турския представител или в Константинопол, или в Севастопол. Това е собствената програма на Игнатиев. Щабът на армията обаче на 24 януари е в процес на преместване от Казанлък в Адрианопол, телеграфните комуникации са лоши и затова великият херцог Николай не получава телеграмата на царя за окупация на Константинопол до сутринта на 30 януари. Междувременно бурята от протести на Австрия се разразява в Санкт Петербург, царят научава, че Бисмарк няма да подкрепи руските планове, а Англия дава ясен знак, че всеки ход за окупация на Галиполи ще означава обявяване на война.[956]

---

[955] Исторический вестник, кн. 137, стр. 89-93; об. 139, стр. 50-58 и 746-772; SR, X, 636-639; Лангенау до Андраши, 23 и 28 януари.

[956] „Мемоарите" на Шувалов ни принуждават да се откажем от старата идея, че Англия е забранила на Русия да влезе в Константинопол. Шувалов цитира собствените си телеграми до Санкт Петербург (Шувалов до Горчаков, 4 телеграми, 8 и 9 февруари), за да докаже, че „не само не се противопоставих на влизането на нашите войски в Константинопол, но дори се опитах да склоня императорското (руското) правителство да предприеме тази мярка. Считах я за необходима от гледна точка на английската вътрешна политика...". Дерби, казва той, ми каза, че окупацията на Галиполи от Русия ще означава война, но не окупацията на Константинопол. „Стигнах до това заключение", казва Шувалов, „не въз основа на думите на лорд Дерби, а от изражението на лицето му, което съм усвоил от дългогодишно проучване." Меморандум на Шувалов в „Красный архив", 1933, том 59, стр. 90. „По този начин бях убеден, че въпросът за мира и войната не зависи от Константинопол, а от Галиполи. Събитията от последвалите дни доказаха, че съм бил прав." Б. пр. Само че след като Дерби напуска кабинета, ситуацията се променя коренно.

Следователно Шувалов настоява Русия да окупира Константинопол „като смела стъпка“, предназначена да осигури уважение към Русия в Лондон и да укрепи партията в Англия, която се противопоставя на Биконсфилд.

Дерби смята, че руските войски в Константинопол могат да бъдат защитени пред парламента като необходима стъпка за защита на живота и имуществото на християните в турската столица; но на 11 февруари британският външен министър информира Шувалов, „че ако руската армия при влизане в Константинопол се придвижи едновременно в посока Галиполи, подобен акт ще се счита за равносилен на прекъсване на отношенията и ще доведе до обявяване на война“. Поради това Шувалов настоява за окупацията на Константинопол, а Горчаков му телеграфира на 12 февруари, че влизането на руски войски в града е „станало неизбежно“, но същевременно обещава „да не окупира Галиполи, при условие че нито един английски войник не стъпи нито на азиатски, нито на европейски бряг“. Шувалов казва, че тогава е чакал напразно да научи, за руската окупация на Константинопол. Защо това не се е случва?

„Само защото главнокомандващият (великият княз Николай Николаевич) не се е решил да го направи и дори не е вярвал във възможността за подобна стъпка“, казва Шувалов.[957]

Защо Константинопол не е окупиран? На 14 февруари царят телеграфира на Николай Николавечи да окупира града; но Газенкампф казва на великияк няз, че тази заповед е дошла три седмици по-късно и че „руските войски сега нямат сили да я изпълнят“. Газенкампф и Николай Николаевич се страхуват че Англия и Австрия ще се присъединят към Турция и „нямаме достатъчно войски, за да се бием с всички“. Великият княз обаче твърди, че руският престиж изисква влизане в Константинопол; Газенкампф разгорещено отвръща, че времето за окупация е отминало, и е трябвало да се направи, докато Турция е била в разруха и преди Англия да се приближи до Дарданелите. До 16 февруари Газенкампф предпочита окупация на Галиполи. Гурко заявява , че влизането в Константинопол е попадане в капан. На 21 февруари Николай все още е за влизане в Константинопол и нарежда на войските да бъдат готови за това, но до 23 февруари решава да спре временно в Сан Стефано.[958]

Така, между военни спорове, страх от неизвестното и обикновено човешко отлагане, решителните седмици са оставени да минат. Санкт Петербург се колебае, а турците междувременно струпват войски и издигат отбранителни съоръжения около столицата си, и окупацията ѝ се превръща в трудна военна задача.

Сега вече, чрез Новиков , Андраши се обявява против окупацията на турската столица.[959] Веднага щом Игнатиев напуска Санкт Петербург, под напрежението на телеграмите от Новиков и Шувалов, ентусиазмът на Горчаков, започва да отслабва и телеграфира на Нелидов и Игнатиев. Царят също телеграфира на брат си по доста противоречив начин, за да ускори сключването на

---

[957] „Меморандумите“ на Шувалов в „Красный архив“, 1933, том 59, стр. 86, 90-91, 108. „Съмнър“, стр. 366-381 и сл. следва да се тълкуват като обаснение за руското оъркване относно окупацията на Константинопол.

[958] Газенкампф, стр. 429-435, 438 и 447-455.

[959] Андраши до Зичи, 31 януари; вж. Пржибрам, II, 67.

примирието, а Шувалов телеграфира директно на Николай Николаевич, че руска окупация на Галиполи или Булаир означавала незабавна война с Англия. На 29 януари Нелидов започва окончателни преговори за примирие с турците в Адрианопол.

Следователно телеграмата на царя от 24 януари достига до Николай Николавечи при необичайни и противоречиви обстоятелства и той не се чувства способен да ѝ се подчини и да окупира Константинопол. Няма доказателства, че Александър по-късно е критикувал Николай Николаевич за това. На път за щаба на Игнатиев му е наредено против волята му да спре в Букурещ, за да преговаря с румънците, и следователно е извън контрол над ситуацията в продължение на няколко дни. Когато пристига в щаба в Адрианопол на 8 февруари, примирието е подписано и руснаците не са в Константинопол, както той очаква. Той е бесен на Николай Николаевич, че не го е направил, и на Горчаков, че се е поддал пред европейската опозиция. Затова Игнатиев остро критикува Николай Николаевич, но без резултат; Нелидов и Игнатиев сега са в лоши отношения и той не предлага никаква подкрепа на стария си началник. Армията е уморена, изтощена и има много болна; Нелидов и Дипломатическата канцелария се преструват, че работата е свършена, условията на мира са наложени и че „само остават въпроси от второстепенно значение“. Те вярват, че Русия вече е спечелила всичко, което може да пожелае, и искат да се приберат у дома.[960]

Игнатиев е разгневен и сега иска мир, продиктуван от временна окупация на височините на Босфора или дори на Константинопол; това трябва да бъде последвано от предложение до Великобритания за съвместна англо-руска окупация на турската столица. Николай Николавечи не искл и да чуе за това, но царят, Милютин и Обручев все още симпатизират на Игнатиев и на 10-11 февруари царят е информиран за планираното влизане на британския флот в Мраморно море, отново заповядва на Николай Николавечи „по някакъв начин, със или без съгласието на турците, да окупира столицата им“. Николай Николавечи отговаря уклончиво на 15-16 февруари, като иска допълнителни подробности и обяснява, че окупацията на Константинопол не е „толкова лесна или възможна, колкото беше преди две седмици“. Атмосферата в щаба става непоносима за Игнатиев; само Черкаски, Гурко и Скобелев му оказват някаква подкрепа. Горчаков вече е много обезпокоен от дипломатическата ситуация и телеграфира на Игнатиев, да бъде помирителен, като му казва, че „определянето на границите на България и на другите държави, които са станали независими, ще попадне в категорията въпроси, подлежащи на преразглеждане и мирният договор е временен и подлежащ на промяна“.[961]

---

[960] Газенкампф, стр. 389-455; *Исторически вестник,* том 139, стр. 376-404 и 749-771; том 140, стр. 36-56; Cyon in *Nouvelle Revue* , 1880 (IV), стр. 758-767; *Slavonic Review* , XI, 109 и сл.; Schweinitz, II, 7 и сл.; Tatishchev, II, 464-467. Вижте J. Eckardt, *Aus der Petersburger Gesellschaft, Neue Folge* (Лайпциг, 1881), стр. 350 за многобройните разнопосочни течения и контравлияния в Русия през пролетта на 1878 г., когато „липсата на единно управление на делата и на фиксирана точка в хаоса от постоянно пресичащи се влияния и понятия е публична тайна“.

[961] *SR.* XI, в-114; *Исторический вестник,* кн. 140, стр. 38 и сл.; Татищев, II, 447-458; V. von Lignitz, *Aus Drei Kriegen* (Берлин, 1904), стр. 282-285; Феликс Бамберг, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit* (Берлин, 1892), стр. 585 -596.

На 24 февруари Николай Николаевич напредва към покрайнините на Константинопол и окупира предградието Сан Стефано. Там Игнатиев против волята си започва преговори със Сафвет паша, изпратен от Константинопол. Всички, включително турците, знаят, че подписването на мира е насрочено за 3 март. Мехемет Али паша, германизиран французин от Хановер, който е приел исляма и е водещ турски генерал, участва в преговорите и внася нотка на оживена опозиция в бавещата тактика на Сафвет паша. Турците са непреклонни само по едно, те няма да предадат флота си нито на Русия, нито на Англия. Игнатиев първоначално иска предаването му на Русия, но по молба на Горчаков отстъпва. Султанът иска мир до 3 март, но въпреки това Игнатиев иска да проточи преговорите след тази дата, докато Александър лично не му заповядва да сключи мира и телеграфирайки: „Fais vite" (Побързай). В 18,00 часа на 3 март договорът е подписан.[962] Руските войски, които са строени през целия ден гледайки към купола на „Света София" в далечината, в очакване на събитието, след това провеждат своя парад.[963]

Николай изпраща поздравителна телеграма до царя. Същата нощ град Санкт Петербург е осветен празнично.[964]

Санстефанският договор е логично допълнение към Адрианополското примирие. Договорът признава независимостта на Черна гора, Румъния и Сърбия. Румъния получава Добруджа в замяна отстъпването на Бесарабия на Русия. За Сърбия и Черна гора са предвидени териториални разширения, за Босна и Херцеговина - автономна организация и реформи, както и за Тесалия, Епир и другите християнски провинции на Турция в Европа. В Мала Азия Русия получава Карс, Батуми и Ардахан, турското обезщетение е договорено за половин милиард рубли и са изготвени нови разпоредби за Проливите. Създадена е автономна България с изборен княз, подчинен на султана; княжеството е окупирано от 50 000 руски войски за срок не по-дълъг от две години. Границите на тази нова България са дори по-широки от тези, очертани от Константинополската конференция през 1876 г. Те включват по-голямата част от Македония

---

[962] От Игнатиев и Нелидов за Русия; от Сафвет паша (външен министър) и Садуллах бей (посланик в Берлин) за Турция. „Церемонията на 18-годишнината (3 март, от възкачването на Александър II) на парада беше красива, грандиозна" , пише великият княз Николай Николаевич на императора (Татищев, II, 466-467). „Никога няма да я забравим. Гвардейският полк беше съставен от блестящи и могъщи герои. Такъв церемониален марш никога не съм виждал през живота си; всички чужденци бяха дълбоко впечатлени и наистина нищо не е невъзможно за такива войски, както те действително доказаха... близо до стените на Константинопол, пред погледа на Света София... Благодаря на Господа. Мирът най-накрая е подписан, почетен мир и достоен за Русия. Страхувам се само, че Горчаков... няма да отстъпи по отношение на условията на мира..." „Когато (в кабинета в Ливадия през есента на 1876 г.) Ви попитах за целта, която трябва да се стремя да постигна, Вие отговорихте лаконично „Константинопол" и сега, след 16 месеца, аз, с целия гвардейски полк, пред Цариград, се молехме на колене за дадените победи и блестящия мир."

[963] Турците дават съгласието си за това. Татищев, II, 458. Между Сан Стефано и „Цариград" се намират концентрирани, на стратегическите височини към турската столица, боеспособни турски военни части. Руските сили са пред Константинопол, на около 8 мили разстояние. Газенкампф, стр. 455.

[964] Исторический вестник, кн. 140, стр. 772-802 и том. 141, с. 37-62 и 359—391; SR, XI, 114-121; Лангенау до Андраши, 26 февруари и 5 март.

и дават на България ивица територия на Егейско море, въпреки че Солун и Адрианопол са изключени.[965]

Нова България е в съответствие с най-добрите етнографски карти на времето и следователно може да се каже, че е оправдана от национална и народностна гледна точка, както е а най-добре разбрана през 1878 г. За съжаление, Андраши изобщо не се интересува от правата на българите за национално съществуване.

ГЛАВА XIV. ИГНАТИЕВ ВЪВ ВИЕНА

В съответствие с предложенията на Бисмарк, Щолберг, Новиков и Андраши започват разговори във Виена, след като Австрия получаваа руския меморандум за условията се от Сан Стефано. Щолберг обаче не допринася много, тъй като Бисмарк, го е инструктира, че темата е безразлична за него („uns gleichgültig"). Новиков също така, няма правомощия да обещава каквито и да било промени на даговора от Сан Стефано,. Тези „доверителни разговори „à trois" следователно се превръщат, единствено в средство, чрез което Андраши запознава Бисмарк и Горчаков с възраженията си срещу „голама България", двугодишната ѝ окупация от руски войски и други точки от проекта за договор, който той определя като „православнославянска проповед". Следователно разговорите се провалят и се оказат безполезни (23-26 февруари).[966]

Русия насочваше усилията си по-скоро към разбирателство с Англия, отколкото с Австрия. Както Горчаков, така и Александър се страхуват особено от Англия. Игнатиев е договорил Санстефанския договор с убеждението, че Русия може да постигне пряка сделка с Англия за съвместна окупация на Константинопол и да постигне разбирателство за окончателното уреждане на спора. Поради тази причина договорът пропуска с мълчание конкретните разпоредби за Проливите и оставя Константинопол и значителна околна територия на турците.[967]

Андраши е решен да не приеме границите на България, а да отстоява правата си по категоричен начин. Той разчита на сътрудничеството на Англия, чийто флот вече е в Мраморно море. Но когато иска гласуване на доверие от своя парламент, парламентарните водачи се забяват и се съобразяват с коронният съвет, и така не го подкрепят. Военнатапартия, водена от Бек, е безмилостна в своята опозиция и мандатът на Андраши е сериозно застрашен.

Фон Бехтолсхайм, ветеран от Кустоца, който придружава руската кампания като австро-унгарски военен аташе, е във Виена от 5 до 20 февруари и

---

[965] За Санстефанския договор вижте Хертслет, Карта на Европа по договорите, IV, 2672-2696 (с карти); Das Staatsarchiv, Band 34, стр. 38 и сл. Лангер, Европейските съюзи и блокове, стр. 138-140, са представени етнографски карти и карти на България от Договора от 1878 г.

[966] *GP*, II, No 325, 326, 328-331; Kärolyi до Andrassy, 23 и 28 февруари; Татишчев, II, 484; Sumner, стр. 440-443.

[967] Договорът оставя Турция, Родопите, Одринска Тракия, Халкидическия полуостров със Солун, Тесалия и Епир, Албания и Нови Пазар между Сърбия и Черна гора. Тези райони са изолирани и могат да бъдат контролирани от Турция само по море. Б. пр. Т.е. не могат изобщо да бъдат контролирани.

очерта със страх опасностите от война с Русия, за която Бек признава, че не може да си затвори очите. Бехтолсхайм е антибисмаркист и настоява, че ако избухне война, Австрия ще бъде изолирана.[968] Едновременно с това цял хор от гласове предупреждава Франц Йосиф за опасността от война с Русия. Заместникът на Бек, Краус и оберстхофмайстерът принц Константин Хохенлое също говорят откровено с императора.

Чупик казва, че Андраши по време на кризата е бил единственият защитник на войната. Унгария иска войната, но „в цяла Австрия никой не желае война, нито дворът, нито партиите, а още по-малко народите. Славяните в Австрия очевидно са против самата идея за военни действия[969], докато Църквата и консервативната аристокрация са се противопоставя на политиката на Андраши, защото ненавиждат неговата система и всичко, което тя е означава."[970]

Към тези стари противници на Андраши сега се добавят и германските либерали, които възприемат практичен, реалистичен поглед върху въпроса и са твърдо против война само за да се засили династичният престиж. Тази опозиция вбива клин и причинява разкол в Парламентарният блок на германската буржоазия в Австрия, който дотогава подкрепя Андраши в Цислейтанска Австрия, Етиен, редактор на „Neue Freie Presse", който отдавна е поддръжник на политиката на Андраши, се обръща срещу него през втората половина на 1877 г. и оттогава посвещава перото си на борба с нея. Това обръща вътрешното напрежение срещу външния министър. До март Конституционната партия вече не му симпатизира. Германските интелектуалци изоставят Андраши през 1878 г. и формират левица в австрийската политика, което води до тяхното собствено унищожение, но подкопава Андраши.[971]

На 7 февруари Англия се съгласява с конференцията и Андраши очаква с нетърпение ранното ѝ свикване. Той обаче желае да отиде на нея със силна позиция, която да му позволи дипломатически триумф за сметка на Русия; следователно иска да има уверение, че австрийската армия може да бъде мобилизирана незабавно като заплаха за Русия, ако пожелае. С тази цел на 12 февруари Бек и Франц Йосиф отделят 3 000 000 гулдена за целите на мобилизацията и нареждат на Байландт-Райдт и Шьонфелд да изготвят подробни планове с цялата възможна енергия и бързина. Те са завършени до 20 февруари. Но Бек се противопоставя на мобилизация, освен ако войната не е неизбежна и не е взето

---

[968] Вертхаймер, III, 76 и сл.; Глейз-Хорстенау, стр. 199 и сл.

[969] Чупик, стр. 317. Бек предупреждава Франц Йосиф, съвсем ясно да не разчита на германска помощ за война с Русия. Славянско настроените генерали (хърватите) Маройчич и Йованович се обявяват против войната. Йованович е зет на Родич.

[970] Чупик, стр. 318. Клерикалите консерватори обаче се обединяват в подкрепа на Андраши преди Берлинския конгрес.

[971] Чупик, стр. 318-320. Впоследствие, през май, Андраши във Виена разработва плановете си за Берлинския конгрес пред вътрешните кръгове на Конституционната партия. Когато той предвижда война срещу Русия като един от алтернативните резултати от политиката си в Берлин, ръководителите на партията, Хербст, Гискра и Куранда, стават и напускат залата. До май 1878 г. обаче ерцхерцог Албрехт се обединява в защита на Андраши. Правителството на Тиса също губи популярност в Унгария; Сетон-Уотсън, *Национални проблеми в Унгария,* стр. 170-171. *Вж.* по-горе, Глава I, раздели 3 и 9; също Приложение II.

твърдо решение; той смята, че разходите които са големи са напълно неоправдани.[972]

Бек и Военната партия вярват, че Андраши възнамерява да манипулира събитията на Конференцията за да предизвика война с Русия. Въпреки това, съветът от 24 февруари го упълномощава да поиска общ кредит от 60 000 000 гулдена от делегациите, но като „дипломатически", а не „военен" кредит.[973] Това искане е представено на делегациите на 9 март и гласувано след значителен дебат на 21 март.[974] Но Франц Йосиф по душа е в съгласие с Военната партия. Австрийският император несъмнено е възмутен от руските планове за голяма България, но не е подготвен за война с Русия и добрее осъзнава, че Австрия не е в състояние да я води. Сега мнозина настояват за падането на Андраши. Клерикалната (чешко-клерикална) партия, Радикалните маджари (или Ултрамонтанската партия в Унгария) и проруските военни лидери са против него.

Орчи, чийто дневник е иначе надежден[975], отбелязва, че Русия също е иска отстраняването на Андраши, за да запази мира. По-късно Франц Йосиф с Игнатиев откровено обсъжда възможността за отстраняването на Андраши. Като наследници на Андраши, освен Хаймерле и Каройи, на видно място са обсъждани граф Алфред Потоцки (от полско семейство, шляхтич от Галиция) и генерал Молинари. Назначаването на който и да е от двамата означава започване на открита политика на разширяване на Австро-Унгария към югоизток.[976]

С достигането до Виена на слуховете за не особено доброто положение на руската армия, разположена на лагер пред Константинопол, военното положение в началото на март също изглежда по-благоприятно за Австрия. Появяват

---

[972] Glaise-Horstenau, стр. 199-200; Beust до Andrässy, 10 февруари.

[973] Glaise-Horstenau, p. 201; Вертхаймер, III, 76-79; *вж.* по-горе, гл. XIII, в бележки 62-65.

[974] Делегациите подозират, че кредита е за окупацията на Босна и Херцеговина. На 10 март Андраши им каза: „Ние изобщо не разглеждаме окупацията като цел на нашата политика" и „Окупацията или анексията никога не са били цел или намерение на правителството и няма да бъдат такива и в бъдеще." Това е точно в момента, когато Андраши е твърдо решен да окупира провинциите и убеждава само онези делегати, които бяха склонни за това. Сосновски, I, 177-178; Пръзибрам, II, 70-71; *Исторический вестник,* кн. 143, стр. 39-54. Той твърди, че кредита не може да бъде за окупацията, тъй като сумата е твърде голяма. Едва на 31 май, на запитването дали е готов да защитава австрийските интереси с оръжие, ако е необходимо, той отговаря с категорично „Да" – първото открито заявление за истинската му цел. Вижте обръщението на барон фон Пленер относно 60-милионния кредит, Е. Пленер, *Reden* (Щутгарт , 1911), стр. 67 и сл.

[975] Вертхаймер не вярва на Орчи в това, защото не е открил писмо от Александър до Франц Йосиф, в което да е отправено искането. Но Александър никога няма да напише официално писмо на друг монарх с искане за отстраняването на външния му министър. Че царят и Горчаков ще са радостни от падането на Андраши по това време е очевидно; предложението може да е дадено чрез фон Бехтолсхайм или чрез принц Александър Хесенски във Виена по това време. По-късно Игнатиев не крие личната си враждебност към Андраши по време на посещението му във Виена.

[976] Исторический вестник, том 143, стр. 42-46; Glaise-Horstenau, стр. 201-203; Wertheimer, III, 77-79. Молинари тогава е военен командир в Брюн (в Моравия); преди това командва гарнизона в Аграм (Загреб). Позицията му е а неясна. Докато е военен губернатор на Хърватия, се смята, че е приятел с Родич като един от групата военни, открито подкрепящи експанзията към Солун; но в същото време има унгарски връзки и е в приятелски отношения и тайно споразумение с Андраши и Тиса. Вж. Сетън-Уотсън, Южнославянският въпрос, стр. 95.

се новини и за разочарованието на Сърбия от Санстефанския мир и за недоволството на Румъния по отношение на Русия. Затова се говори за присъединяването на тези две страни в случай на война и дори Бек обмисляе възможността за обединение на Сърбия и Румъния с Австрия чрез военна конвенция, а покъсно и за тяхното „конституционно включване“ в монархията. По този начин „унгарското върховенство“ трябва да бъде разбито и да се сложил край на „унгарския шовинизъм“. На 1 март в меморандум Родич се застъпва за незабавна окупация на Босна и Херцеговина като протест на Австрия срещу Санстефанския мир.[977]

Престолонаследникът Рудолф, тогава на 20 години, е в Берлин по това време. Пред него и чрез Щолберг, Бисмарк повтаря съвета си Австрия да има предвид пред конгреса, че Германия няма да допусне обрат на нещата, неблагоприятен за австрийските интереси, ще се намеси морално или дори с оръжие. Рудолф докладва на Франц Йосиф, че военните кръгове в Берлин са „много приятелски настроени, защото в нас виждат съюзник в бъдеща война срещу Русия и Франция“. На Щолберг Бисмарк повтаря уверенията си, дадени преди това на Каройи, че Германия никога няма да допусне унищожаването на Австрия от Русия. Обещанието на Бисмарк да държи Италия под контрол е също добре дошло за австрийските уши.[978]

Андраши не е искал (доп. пр. по-точно е да се каже, че никой в двора няма да му го позволи) да урежда претенциите си чрез война с Русия. През 1877 г. той вярва, че царят и Горчаков ще останат верни и ще наложат мир съвместно с Австрия. Сега Андраши се смята за предаден и измамен. С унгарския си темперамент, той е готов за сблъсък: или Русия щеше да се предаде, или щеше да има война. Но Бек и ерцхерцог Албрехт които са пестеливо реорганизирали австрийската армия и не иска нови разходи за мобилизация, освен ако не се вземе крайното решение за война. Но те са убедени, че Австрия не може да води война с Русия; военен натиск през Молдова само ще започне една дълга война. Неспособността на Андраши да осигури пари или съюз от британците затвърждава техните възгледи.

Осуетен и объркан, Андраши, и без да знае къде точно се намира, в началото на март подава оставка. Франц Йосиф не я приема, казвайки, че оставката му ще застраши подкрепата на Бисмарк и ще постави Австрия в слаба позиция пред света, особено ако Австрия настоява да се спази конвенцията от Русия. Затова австрийският император запазва Андраши на поста си и му дава уверение в пълното си доверие.

В същото време Франц Йосиф обмисля назначаването на Потоцки или Молинари, ако Андраши си тръгне, е доказателство, че императорът споделя благосклонно плановете на военната партия за австрийска експанзия на Балканите. Бисмарк дава насърчителен съвет[979], а Бек смята, че подобно утвърждаване (на империята) ще бъде оправдано.

---

[977] Глейз-Хорстенау, стр. 202-203. Андраши е зает с работа и не иска да рискува да обиди Сърбия и Италия с тази маневра. Той се опасявае от шума, който това ще създаде в Унгария.

[978] Вертхаймер, III, 79-81; Глейз-Хорстенау, стр. 203-204; Каройи до Андраши, 26 февруари и 2 март.

[979] Бисмарк до Каройи на 17 февруари посочва, че Австрия е трябвало да окупира Сърбия по време на войната. Каройи до Андраши, 23 февруари.

Следователно запазването на Андраши на поста означава, че той се е съгласил за настъпателна политика и ще подкрепи плановете за австрийско настъпление към Солун. Бек отбелязва, че малко преди Игнатиев да дойде във Виена, той е провел разговор с австроунгарския външен министър и „е получил по-благоприятна представа за намеренията на Андраши". По това време Андраши вече е изготвил „програма" и хвърля поглед към Солун и Албания. Че не изпитва особен ентусиазъм за тази програма, е очевидно; унгарците не харесват експанция в южнославянска посока. Следователно позицията на Андраши по време на посещението на Игнатиев продължава да бъде неудобна.[980]

Андраши остава на поста си, но е принуден да свие крилата си си, за да угоди на Албрехт, Бек и Консервативната военна партия. В имперския съвет на 12 март, Андраши казва, че Турция не може да бъде запазена и той вече е убеден. Сега той смята, че Австрия може да се споразумее с Русия, чрез искане на компенсации и засилване на Гърция. „Възможността за решение е по-добра от война", заяви той сега; „една успешна война ще осигури само моментен триумф, докато едно мирно решение ще сложи край на руската хегемония на Изток."

На 8 март Елиът предупреждава Дерби, че Андраши е приел мнението на Бисмарк, че Турция е мъртва, и ще иска компенсации в Босна, Херцеговина и санджака Нови пазар. До 12 март всички надежди за британски заеми приключват; министърът на финансите в имперския съвет говори за трудностите при отпускането на заем на английския пазар и „подчерта необходимостта от отправяне на мирни декларации пред делегациите".[981]

По това време (началото на март) вече е окончателно решено конгресът да се проведе в Берлин. Той трябва да бъде конгрес на министър-председателите, защото Андраши, и Горчаков желаят да присъстват.

Бисмарк осъзнава отговорността си, ако конгресът бъде в Берлин, и отказва да присъства, ако се проведе другаде; но се надява да запази Драйкайзербунда непокътнат и не иска да рискува да обиди Русия, като ѝ откаже каквато и да е подкрепа. Германският канцлер обаче се страхува от маневрите на Горчаков и очаква конгреса с тревога.[982]

---

[980] Вертхаймер, III, 78-81; Glaise-Horstenau, стр. 203-204; *Исторический вестник,* кн. 143, стр. 35 и сл.; *GP,* II, No 319.

[981] Стоянович, стр. 246; Елиът до Дерби, 8 март; Протокол от Императорския съвет от 12 март, от Австрийските архиви.

[982] Първоначално е предвидена конференция на посланиците. Горчаков обаче иска да присъства, а Андраши също. През февруари Баден-Баден или Брюксел са най-обсъждани като място за срещата; но Бисмарк и Биконсфилд (и Дерби) не искат да присъстват, а Горчаков не харесва идеята да се стига толкова далеч за конференция на посланиците. Затова на 2 март Горчаков предлага вместо това конгрес на министър-председателите да се събере в Берлин. Андраши веднага се съгласява, идеята съвпада с първоначалните му планове. След това Горчаков и Андраши предлагат идеята директно на Бисмарк. Той не е много щастлив, твърдейки, че се страхува от руското влияние в германския двор, но не иска да остави впечатлението, че е отказал да направи тази услуга на „приятелката си", Русия, и затова неохотно се съгласява. Лангенау до Андраши, 2, 6, 10, 12, 23, 26 февруари и 2 март; *GP,* II, № 317-322. Горчаков иска споразумение между императорските дворове преди заседанието на конгреса, но Андраши отказва, и настоява за ранно свикване на Европейския ареопаг. Решението на Бисмарк да председателства в Берлин обаче „предизвиква оживено ликуване в Санкт Петербург"; Горчаков намира Бисмарк „отново в пълния му ръст". Горчаков до Убри, 2 март, в Татищев, II, 464.

На 6 март Андраши издава циркуляр, с който кани силите на Конгреса в Берлин. Франция и Италия незабавно приемат, но англичаните обвързват приемането си с клаузата, че Русия трябва да представи на конгреса Санстефанския договор в цялост и конгреса да реши кои разпоредби на документа противоречат на пактовете от 1856 и 1871 г. Всяко противоречие с тези договори трябва да получи европейско одобрение. Горчаков се опитва да се предпази, като казва, че ще се съгласи да представи всички точки от европейски интерес. Той казва, че е под достойнството на Русия и отказва да признае английското искане, че „Русия трябва да бъде изправена пред съда на европейския ареопаг, за да отговоря за греховете си". [983]

Но Англия не отстъпва, нито пък Горчаков. Положението стааа много напрегнато и сериозно, поради близостта на двете въоръжени сили близо до Константинопол. Британският флот влиза в Дарданелите на 10 февруари и на 15 февруари хвърли котва в Принцовите острови, откъдето е изтеглен в Мудания от азиатската страна на Мраморно море.[984]

Великият княз Николай Николаевич досега се съпротивлява на всички опити да окупира Константинопол или стратегическите височини над Босфора, а войските му са били концентрирани непосредствено пред турската столица. Получава заповед да окупира както Константинопол и Галиполи, ако дори един британски моряк слезе на брега на Босфора.[985]

Учудващо е, че някакво неблагоприятно действие не е довело до война. Бойст съобщава, че настроението в Лондон напомня за дните преди Кримската война и е имало значителен ентусиазъм за война. Но както британските, така и руските командири на място са трезвомислещи и осъзнават отговорността си. Освен това нито Бикнсфилд, нито Дерби, нито Горчаков, нито царят всъщност искат война. Биконсфилд проявява войнственост с най-малко тревога, но за да осигури британските интереси и да спечели дипломатически триумф, но се надява това да стане по мирен път.[986]

---

[983] Червена книга, за 1877-1878 г., с. 75-79;Андраши до Каройи, 7 март; Вертхайвер, III, 88-89; Горяйнов, с. 369-374; GP, II, No 334-338; Татищев, II, 469 - 470 .

[984] Поради неразбиране на френския език на Шувалов, британците в Лондон На 7 февруари предполагат, че Русия е влязла в Константинопол. Вижте Витрок, в *Historisk Tidskrift,* 1931, стр. 331-322. *Вестник „Morning Post "* обявява „Руснаците са в Константинопол".

[985] Татищев, II, 446-457 и сл. добре описва обменът на телеграми между Лондон, „Цариград" и Санкт Петербург по това време. Шувалов твърдо се застъп за завземането на Константинопол, освен ако британците не се оттеглят. Големият страх на руското ръководство е, че британците ще превземат Константинопол и ще изпратят флота си през Босфора в Черно море. „Дано Бог да не даде до такъв изход, защото в този случай най-вероятно ще трябва да се справим и с Австрия, чиято политика става все по-двулична от ден на ден. От друга страна, нашето достойнство не ни позволява да правим по-нататъшни отстъпки", пише Александър на великия княз Николай Николаевич на 11/23 януари (Татищев, II, 455). Осъзнаването на опасността от втори „кримски съюз" ефективно възпира Николай Николаевич от предприемането на фаталните стъпки. Британците не слязоха от корабите си закотвени до азиатската страна на Мраморно море, а турците ясно заявяват, че ще воюват ако Русия се опита да превземе Константинопол.

[986] Бъкъл, VI, 236-255; *Исторический вестник,* кн. 143, стр. 35 и сл.; Бойст до Андраши, 20 февруари и 11 март; Лангенау до Андраши, 16 март и 2 април; Вертхаймер, III, 88-89; Татищев, II, 445-460.

За руснаците положението става по-сериозно и по-нататъшните боеве на който и да е фронт трябва да се избягват на всяка цена. Русия е изчерпала финансовите си възможности[987], нито в Санкт Петербург, нито на фронта нямаше ентусиазъм за война, а армията, разположена на лагер в Сан Стефано, беше опустошена от тиф.[988] Австрия също не е в състояние да води войната. В Англия, обаче тълпите пеят войнствена песен:

„Не искаме да се бием, но щом трябва
ще го направим,
Имаме хората,
Имаме корабите,
И имаме парите".

Резултатът от всичко това е, че Санкт Петербург се уплашва от Англия, докато Австро-Унгария е игнорирана.

Неотстъпчивостта на британците за дневния ред на конгреса предвещава лошо за руснаците и всъщност застрашава самото провиждане на конгреса.[989]

Игнатиев се завръща в Санкт Петербург на 16 март в добро настроение и с лаври от Сан Стефано. Шувалов е в затъмнение, поради липсата на успех с британците. Следователно Игнатиев се смята за сигурен втори пълномощен представител на Русия на конгреса. Руснаците не са склонни да правят по-нататъшни отстъпки на британците и вместо това обмислят споразумение с Австрия, което ще направи конгреса напълно ненужен; кризата все пак трябва да бъде решена от Драйкайзербунда.

Както казва Татищев, „в Санкт Петербург сметнаха несъгласието за просто недоразумение, за чието изясняване император Александър" решава да изпрати граф Игнатиев във Виена.[990]

Това решение е естествен резултат от безизходицата, в която са стигнали преговорите с британците. Горчаков знае, че Игнатиев не е много желан във Виена, но обяснява съгласието си, че за мисията няма подходящ никой друг, който да знае толкова подробно всички факти и да се ползва с пълното доверие на императора; изборът и решението да се изпрати Игнатиев наистина са на Александър.[991]

---

[987] Лангенау до Андраши, 17 март. Русия е принудена да отпусне четвърти заем (вътрешен) от 300 000 000 рубли през 1878 г. и 1/5 от още 300 000 000 през 1879 г. До април 1878 г. освен това има 417 000 000 хартиени рубли в неизплатена сума, както и 150 000 000 в държавни книжа, валидни за шест месеца. Като цяло войната струва на Русия 1 075 000 000 рубли. До 1 януари 1880 г. руският държавен дълг достига зашеметяващата сума от 2 809 000 000 рубли, отпуснати като кредит, плюс 120 000 000 златни рубли, 193 000 000 британски лири и 84 507 000 флорина. Petit, стр. 65 и сл. Рейтерн отива в Берлин в края на декември 1877 г. с надеждата да уреди заем, но без успех.

[988] Лангенау до Андраши, 20 февруари и 16 март. Водещите петербургскивестници, като „Голос", „Руският петербургски журнал" и „ Новое время", обаче са гневни от идеята Русия да отиде на европейски конгрес в Берлин. Лангенау до Андраши, 13 март. Палеолог, с. 121; Нелидов в Revue de Paris , 1904 (I), 743.

[989] Палеолог, с. 121; Нелидов в Revue de Paris , 1904 (I), 743.

[990] Татищев, II, 473.

[991] Умерените в момента не са в полза на Санкт Петербург, а неуспехът на Новиков да осигури присъединяване на Австрия към Адрианополското примирие го поставя в затъмнение, от което така и не излиза. Швайниц, II, 16. Гирс е против заминаването на Игнатиев и казва на

Около 11-15 март Горчаков е силно разстроен от (а) новините от Лондон („Le Congres est compromis“, Конгресът е компромис, казва той на Швайниц) и (б) от предложението на Бисмарк за Vorkonferenz (Предварителна конференция, която Горчаков смята за напълно ненужна, но Александър ще приеме, ако Бисмарк настоява). Милютин казва: „Англия не може да признае, че иска да лови риба в бурни води.“

Русия е застрашена от конгреса, надвисналата война с Англия и на заден план е с влошени отношения с Германия.[992]

Игнатиев е песимистичен, след завръщането се в Санкт Петербург. Според Швайниц, Горчаков в момента е „напълно обезумял“, преследван от призрака на австрийско-английската коалиция за война срещу Русия. Александър също е уплашен: „Англия търси само претекст да ни обяви война.“[993]

На 17 март Горчаков предлага изпращане на Игнатиев в Берлин, но на 19 март се отказва от идеята и решава да направи опит за отделяне на Австрия от Англия. Новиков съобщава, че Франц Йосиф е склонен към помирение, а принц Александър Хесенски, зет на царя, е във Виена в края на февруари на лично посещение но на практика полуофициално. Разговорите му с Франц Йосиф и Андраши го убеждават в съществуващата разумност на австрийците и в желанието им да постигнат разрешение на безизходицата.[994] Принц Александър признава, че претенциите на Русия са прекомерни, въпреки че Игнатиев не го приема.

Решението за изпращането на Игнатиев е взето внезапно на 22 март; нито Лангенау, нито Новиков знаят за него, докато генералът не е на път на 24 март.[995] Едновременна с депешата на Игнатиев, Горчаков казва на Швайниц, че Русия изготвя планове за по-нататъшна мобилизация на войските си, освен ако Драйкайзербунда не успее да доведе кризата до мирен край.

Швайниц, че това е „идея на царя“. **Изборът е на Александър, но отговорността е на канцлера. Игнатиев е най-лошият от всички възможни избори за мисията във Виена по това време и заминаването му силно наподобява на опит на Горчаков да срине кариерата му**.

[992] Вж. Чариков, стр. 146-147: „Но колкото и неблагоприятни да са военните ни перспективи, политическото ни положение е още по-лошо. В началото на 1878 г. Русия е напълно изолирана и се е изправя срещу враждебна коалиция, водена от Великобритания и Австро-Унгария и тайно подкрепяна от Бисмарк (б. пр. прекалени страхове показващи че те са рухнали вече психически, Австрия не може да воюва, Англия сама също, Бисмарк изобщо не е против Русия, а самата Русия го игнорира). Русия не може да предприеме европейска война със своята гвардия и значителна част от армията си на юг от Балканите, без флот в Черно море и, както случайно знам, с не повече от 13 артилерийски батареи, съсредоточени в Меджибуджи на австрийската граница, предвид евентуален европейски конфликт. Финансите ни по онова време също са в лошо състоянине, в ръцете на берлинската банкери, от които под влиянието на Бисмарк нямахме какво да се надяваме.“ Вж. също Покровски, I, 191, за лошото състояние на руската армия. „Повече хора умряха от тиф, отколкото загинаха в битки“ и най-добрите руски войски бяха „окъсани“.

[993] Царят до великия княз Николай Николаевич, 18 март 1878 г., в Татищев, II, 476.

[994] Исторический вестник, том 143, стр. 37 и сл. Австрийската армия е била за споразумение с Русия.

[995] Швайниц, II, 16; Лангенау до Андраши, 25 март; Вертхаймер, III, 90; *SR,* XI, 123; Исторический вестник, том 142, стр. 177 и сл. Цар Александър инструктира Игнатиев „да поиска от канцлера цялата информация за преговорите ни с Австрия от 1876 г. насам, но Игнатиев се оплаква, че Горчаков е изпълнил искането „неохотно и най-повърхностно“.

Горчаков моли Бисмарк да окаже помощ на Игнатиев във Виена, но германският канцлер отказва, защото няма никаква информация за целта на по посещението и дори не е получил текста на Санстефанския договор.[996]

Игнатиев идва в неподходящ момент. Позицията и личният престиж на Андраши са разклатени в цяла Европа, но особено в двете части на Двойната монархия. Санстефанският договор е удар по неговата проницателност и способности. Той приема за даденост, че може да убед Горчаков да свика конференцията или конгреса във Виена за да ревизира договора, а Франц Йосиф разговаря с Робилант и другите, сякаш конгресът във Виена е сигурно нещо. Когато дори това изглежда мираж, постиженията на Андраши не вдъхват твърде много доверие в преценката му, нито в способността му да разреши трудностите, пред които сега е изправена Австрия.

Андраши е напълно наясно с това и е решен да постигне дипломатическо споразумение с Русия, което да задоволило дори Военната партия в собствената му страна и да оправдае собствената му далновидност и компетентност, при сключването на Будапещенските конвенции.[997]

Игнатиев казва, че е бил приет „много любезно" от Франц Йосиф и виенското общество като цяло, но Андраши още от първата среща показва своята раздразнителност, подозрение и лична враждебност към него и неговото дело от Сан Стефано. „Без никакъв такт, дори с нахалство", оплаква се Игнатиев, Андраши „се възползва от всеки небрежен израз в разговора ни и от всеки пропуск или неяснота в текста на нашата конвенция." Разговорите с Андраши са водени в продължение на четири дни; Игнатиев се среща с Франц Йосиф само на обеди, вечери и други официални събития. Австрийският император иска двамата да постигнат споразумение, но дискусиите са през цялото време ожесточени и на няколко пъти стават толкова разгорещени, че двамата прекратяват разговора напълно.[998]

Докато е във Виена, Игнатиев не си сътрудничи с посланика Новиков. Среща се често с граф Робилант, италианския посланик, и принц и принцеса Метерних, най-влиятелните представители на аристократичните кръгове, от старата профренска и антигерманска линия; както и с принц Хохенлое, генералите Траутмансдорф и Белегард и графовете Харах и Ревертера-Саландра.[999]

---

[996] Швайниц, II, 16. Бисмарк отговоря на молбата на Русия: „Sehr gern, aber erst möchten wir wissen was wir unterstützen sollen." (С удоволствие, но първо искаме да знаем какво да подкрепим)

[997] Исторический вестник, кн. 143, стр. 37, 44.

[998] Исторический вестник, кн. 143, стр. 363: „По време на разговорите ни Андраши често споменаваше разпалено някои грозни действия от наша страна, сякаш го засягаше лично." С това той имаше предвид „укриването от Горчаков на истинските му намерения при сключването на мира"; Андраши смята, че това двуличие е удар за него лично и че няколко пъти, както каза на Игнатиев, е бил доста разгорещен заради това; пак там, стр. 38 и 368-369. От друга страна, „забележителното диалектическо умение на генерал Игнатиев се разби в упоритите предразсъдъци на неговия опонент. Придържайки се към напълно противоположни гледни точки, генерал Игнатиев и граф Андраши представляваха две успоредни линии, които не можеха да се срещнат никаде, защото бяха успоредни"; Карцов в „Русская старина", том 134, стр. 477. Вижте по-горе, Глава I, за старите вражди на Игнатиев срещу Новиков и Андраши.

[999] *Исторически вестник,* том 143, стр. 375;

От тях принц Константин Хохенлое е най-видният в двора и най-близък до Франц Йосиф; всички са противници на Андраши. Хохенлое казва на Игнатиев, че Франц Йосиф има твърдото намерение да остане в пълно съгласие с император Александър, да не се подчинява на унгарското влияние, а да избягва конфликта с Русия. Хохенлое му казва искрено „Ако не можете да постигнете споразумение с Андраши трябва да разговаряте с Франц Йосиф, който незабавно ще го замени с друг, по-склонен към преговори."

Франц Йосиф наистина е много загрижен Игнатиев да не напуска Виена, докато не са постигнати поне основните точки на споразумението; той разговаря с него дори по въпроса за назначаването на наследник на Андраши, но също така казва на Игнатиев, че не може да уволни Андраши, защото това изглежда за Европа като явно отстъпление на Австрия пред свършения факт от Сан Стефано. Затова на Игнатиев е казано да постигне споразумение с Андраши на всяка цена.

Ингнатиев представя писмо от царя, изразяващо същото желание, потвърждаващо доверието на Горчаков и Александър в добрите намерения и лоялността на Андраши и уверението на Франц Йосиф, че не вижда по-важно задължение от изглаждането на различията, възникнали между двете Източни империи. Александър казва, че смята Игнатиев, създателят на Санстефанския договор, за по-подходящ от всеки друг руски дипломат за целта и заявява, че Игнатиев е изпълнен с усилия да приведе интересите на Русия в съответствие с тези на Австро-Унгария. Тази работа, която „ще парализира злите намерения на Англия", може да постигне своето „завършване" в духа на Драйкайзербунда на конгреса. Франц Йосиф показа колко много е наранен от някои части от писмото на Александър от 16 януари, но както съобщава Игнатиев, му признава, че „единствено граф Андраши от висшите служители е враждебно настроен към вас".[1000]

Андраши се опитва да шантажира руснаците със заплахи; той се хвали, че Австрия може да изкара 1 млн войници, ако избухне война, и подчертава за Русия опасностите от Полския проблем. В случай на война между Русия и Англия, казва Андраши, унгарците и дори германците в Австрия ще искат съюз с Англия и тогава той ще наложи на Русия, всичко от Западните Балкани, което бъде окупирано, да бъде присъединено. Андраши казва на Игнатиев, че има голямо доверие в новата австрийска армия и мнозина искат да се уредят сметките веднъж завинаги с Русия. Тогава Австрия ще се впусне в период на финансово възстановяване и растеж, освободена „от заплахата на голямата Северна империя". Игнатиев приема с усмивка на тези воънствени приказки и подчертава, че не подкрепя война между „двама стари приятели" и споменава колко

[1000] Вертхаймер, III, 89-90; *Исторический вестник,* том 143, стр. 42, 37, 40. Няма съмнение, че Андраши е раздразнителен в отношенията си с Игнатиев. Двамата разпознават един в друг своя заклет противник и Игнатиев се завръща с убеждението, че или Андраши ще трябва да падне, или Русия ще започне война с него. Авторът е убеден в искреността на мемоарите на Игнатиев за посещението му във Виена през март 1878 г.; те звучат вярно и съответстват на дипломатическата кореспонденция на австрийските архиви; въпреки това мненията на Игнатиев за Андраши трябва да се четат, имайки предвид тази взаимна враждебност.

много жертви и от двете страни, ще струва тя. Освен това, това ще даде възможност на Турция да се възстанови и да се утвърди отново.[1001]

Игнатиев признава пред Горчаков опасенията си, че „надменността и желанието му да се наложи" на Андраши ще го накарат да обяви война на Русия, ако може да постигне целите си. Затова Игнатиев се успокоява, когато научава от английските кореспонденти във Виена, „както казва Елиът", че Австрия няма споразумение с Англия, „очаквайки с нетърпение всякакви действия".

Франц Йосиф разговаря с Игнатиев за общите интересите между Англия и Австрия, но Игнатиев е убеден, че все още нищо не е подписано. „Но между Андраши и сър Хенри Елиът са установени добри лични отношения, когото дори Франц Йосиф намира за много добродушен." Австрийският император въпреки това е лоялен към Драйкайзербунда и настоява Игнатиев да не напуска, докато не бъде постигнато споразумение между Австрия и Русия.[1002]

Възраженията на Андраши срещу Санстефанския договор се отнасят преди всичко до начина на неговото сключване. Той настоява, че Будапещенската конвенция е написана с мълчаливото и изрично разбиране, че мирните условия няма да бъдат уредени по друг начин, освен в съгласие с Австро-Унгария, и протестира, че Русия не е оправдала това очакване. Освен това Андраши възразявал срещу голяма България като явно нарушение на конвенцията, която изрично забранявала създаването на „голяма компактна славянска или друга държава".[1003]

Игнатиев през цялото време защитава своя Санстефански мир. Той твърди, че членът в Будапещенската конвенция, забраняващ създаването на голяма славянска държава, има предвид единствено създаването на голяма Сърбия или голяма Черна гора, за които единствено е говорено по това време и те щяха да се образуват чрез присъединяването съответно на Босна и Херцеговина.

Той казва, че пунктуацията на конвенцията доказва това. Освен това генерал Обручев, който е бил във Виена през зимата на 1876-1877 г., е дал на Андраши карта със западните граници на голяма България, маркирани с червено. Андраши първоначално е отрекъл такова нещо, но след като е принуден да я търси, я намира в бюрото си.[1004] След това е изненадан и, според Игнатиев, е

[1001] Исторически вестник, том 143, стр. 44-45.

[1002] Пак там, стр. 39-42 и 44.

[1003] Прибрам и Кулидж, Тайни договори , II, 203. За австрийското право на вето върху руските мирни условия вж . по-горе, Глава III.

[1004] Посланик Щолберг е видял тази карта и съобщава, че спорната червена линия е начертана от Южната граница на Сърбия „на юг до точка срещу остров Корфу", а след това от точка малко по-на север друга червена линия се разклонява на изток, към Солун, без тази втора линия да продължава в Тракия. Игнатиев казва, че е използвал тази линия като граница на България, приемлива за Австрия; Андраши настоява пред Щолберг за цялата карта е свързана със Сърбия и Черна гора, че червените линии са съответно източната граница на Албания и северната граница на Гърция, или че представляват област, която ще бъде създадена на юг. Той казва, че това не може да бъде границата на България, защото тогава ще включва Константинопол. GP, II, № 377. Добре е да се помни, че през март 1877 г. руснаците може да са възнамерявали България да включва цяла Тракия, тъй като Константинопол, според Будапещенската конвенция, е трябвало да бъде обявен за свободен град, а по това време Игнатиев е планирал Русия да го окупира съвместно с Англия. Не е изключено обаче тя да представлява границата на България, както е обсъждана от Обручев във Виена; Конвенцията от 1877 г. дава Тесалия и Епир на Гърция, а Санстефанският договор наистина изглежда е определил границата тук, в югозапад-

признал, че е сгрешил по въпроса. По-късно обаче той твърди, че червената линия маркира източната граница на Албания; но Игнатиев му доказва, че той действително е подкрепил голяма България на Константинополската конференция. Андраши не може да отрече това, но казва, че не отдава значение наконференцията, за което Зичи се е съгласил по това време, и не е протестирал, защото не е искал да насърчава турците да вярват че има разнобой между силите. Освен това той е лично убеден, че от тогавашните европейски споразумения няма да произлезе нищо, защото е било невъзможно да се приложат на практика, щом Турция да остава господар на положението. Освен това, „формирането на християнски вилаети, както беше предложено по това време, няма никаква прилика със създаването на независимо княжество; както вие [руснаците] сега го тълкувате."[1005]

Когато Андраши допълнително споменава, че конвенцията е обявила, че „останалата част от Румелия" ще образува отделна „зависима държава", Игнатиев веднага посочва, че Румелия е общ термин, използван от османците за обозначаване на европейските им владения, и че със сигурност включва много по-голяма територия от България на юг от Балкана. В това Игнатиев каза истината; Румелия е названието дадено османците за европейските им владения, географски е името на областта, простираща се от Албания на запад, по протежение на Егейско море и включваща Константинопол, Солун, Македония и Тракия; турците преди 1875 г. също са го конкретизирали, за да обозначат провинцията, съставена от централна Албания и Западна Македония.[1006]

Както вече беше посочено, има сериозни основания да приемем, че претенциите на Игнатиев са основани върху факти. Будапещенската конвенция е написана в сянката на Константинополската конференция. Следователно е изключително необичайно, че България е останала толкова неопределена, освен ако Австрия не е била съгласна с границите на България, установени от тази конференция. Нито една от картите от онова време не е ограничава „България" до региона северно от Балкана; голямата славянска държава, от която Австрия се страхува през цялата 1876 г., е тази, която може да възникне от съюза на Сърбия и Черна гора, или от присъединяването на Босна и Херцеговина към

ната част, доста точно както Щолберг описва картата. Следователно това оправдава твърдението на Игнатиев; само че няма доказателства, че някой във Виена някога се е съгласявал с тази точна граница. Самият Обручев казва на Игнатиев през март 1878 г.: „Ние във Виена се ръководехме от вашите желания по отношение на българската граница." Карцов в „ Русская старина", том 135 (юли 1908 г.), стр. 6-7. Това се вписва идеално в убеждението, че картата в бюрото на Андраши е изобразявала границите на България до голяма степен така, както са определени в Константинопол; и че Андраши по това време не е оспорвал това тълкуване.

[1005] Исторический вестник, том 143, стр. 39, 362, 365, 367. Цитатът е от доклада на Игнатиев до Горчаков при завръщането му, стр. 362. За спора за картата, вижте Вертхаймер, III, 92. Игнатиев настоява, че е използвал тази карта по време на мисията си в Сан Стефано и вярва, че Австрия се е съгласила с тези граници. Андраши казва, че никога няма да се съгласи с това тълкуване. Андраши до Лангенау, 2 април. Андраши казва, че е настоявал както в Райхщад, така и пред Сумароков-Елстон, че не одобрява голяма славянска държава. Карцов в Русская старина, том 134, стр. 477.

[1006] *X. Heuschling,* L'Empire de Turquie *(Париж, 1860), стр. 3;* Енциклопедия Британика, *четиринадесето издание, XIX*, 657.

тях. Конвенцията изрично забранява това и предвижда, че Нови пазар, областта, разделяща Сърбия и Черна гора, трябва да остане неутрална зона.

Санстефанският договор е зачел тези разпоредби и е дал само малка ивица от Нови пазар на сърбите. Спомняйки си по този начин предисторията на конвенцията и правилното значение на „Румелия", трудно може да се разчете в Будапещенската конвенция забрана на Санстефанската България на Игнатиев.[1007] Ако Будапещенската конвенция е целяла да забрани решенията на Константинополската конференция за България, защо не го е посочила изрично, когато разрешава създаването на независима или автономна България?

Ключът към проблема е, че по време на изготвянето на Будапещенската конвенция, Андраши е решен да осигури Босна и Херцеговина за монархията. Следователно той не иска да застраши успеха си по този въпрос, като възрази срещу голяма България, когато я подкрепя на Константинополската конференция. Освен това, Андраши е смятал да играе важна роля при сключването на мира, след като войната бъде спечелена.

Андраши посочва, че тази голяма България е предизвикала опозицията на Англия и намеква, че ако Русия ограничи България до северната част на Балкана и намали времето за окупация от руските войски, той ще се съгласи с останалата част от Санстефанското споразумение.

Но Игнатиев отказва да раздели своята България на две; той оправда границите ѝ като етнографски правилни и настоя, че е имал предвид интересите на Австро-Унгария, когато е сключил Санстефанския мир. След това Андраши представя своята контрапрограма и посочва условията, при които Австрия може да се съгласи на голяма България на юг от Балканите. Сега Андраши заявява, че напълно решен да окупира Босна и Херцеговина. Той възнамерява да поиска мандат за това от предстоящия конгрес и ако такъв не се получи, ще уведоми Турция да изтегли силите си и да я окупира. Той не предвижда опозиция на Портата, нито от който и да е друг европейски кабинет, но Игнатиев казва на Горчаков (и правилно), че е сигурен, че Италия ще възрази. Игнатиев все още не е напълно примирен с тази окупация, защото, както казва на Горчаков, „дори предаването на Босна и Херцеговина на Австрия, чиито провинции толкова много пъти са се вдигали на бунт, ми се струвало не само тежко прегрешение по отношение на целия славянски свят, но и срамно за Русия"[1008].

Андреши освен това настоява, че конгресът трябва да се събере, независимо дали Австрия и Русия са постигнали споразумение. Франц Йосиф също настоява за свикването му като най-малката възможна компенсация, която Ру-

---

[1007] Член 3, оспорваната клауза на „Допълнителната конвенция", гласи „*En cas d'un remaniement territorial ou d'une dissolution de l'empire ottoman, l'etablissement d'un grand etat compact slave ou autre est exclu; en revanche la Bulgarie, l'Albanie et le reste de la Roumelie pourraient etre constituees en etats independants; la Thessalie, une de l'ile de Crete, pourraient gtre annexees ä la Grece*". („В случай на териториално преустройство или разпадане на Османската империя, създаването на голяма и компактна славянска или друга държава е изключено; от друга страна, България, Албания и останалата част от Румелия могат да станат независими държави; Тесалия и част от остров Крит могат да бъдат присъединени към Гърция".) Прибрам. Тайните договори . II, 200-202.

[1008] Тук вече греши много, поддавайки се на панславистките утопии, няма „славянски свят" а в Босна и Херцеговина, хърватите и босняците предпочитат цивилзованото управление на Австро-Унгария, пред бесния шовинистичен сръбски произвол! (б. пр.)

сия може да предложи за ревизирането от Санстефанския мир. И двамата се опасяват, че „настоящата криза няма да завърши с конгрес; Русия ще сключи индивидуални споразумения с онези, чиито интереси не са толкова засегнати на Изток, колкото тези на Австро-Унгария“. По-специално те се опасяват, че Русия ще постигне споразумение с Англия и „тогава... няма да се съгласи с никое от австрийските искания“. Поради това те настояват, че трябва да се свика конгрес, който да разреши окупацията на Босна и Херцеговина и да вземе предвид интересите на Гърция, „чиито интереси Австрия иска да вземе под своя защита за да противодейства на славяните и да ограничи България в югозападна посока“. Андраши също желаее предоставянето на Бесарабия да бъде направено от конгреса; за да избегне заемането на страна срещу Румъния, „с която желае да бъде приятелски настроен“. Като цяло Андраши настоява за конгрес като „единственото средство за постигане на желаната цел... за да предпази балканските народи от нашето изключително влияние и да им покаже, че подобреното им положение произтича не само от Русия, но и от цяла Европа и в това Австро-Унгария е имала доминираща роля.“

Андраши категорично заяви, че Австрия (а) не може да допусне границите на Черна гора от Сан Стефано; (б) няма да допусне двугодишна окупация на България от руски войски; и (в) никога няма да допусне България да остане с тези граници. С оглед на тези претенции, които той казва, че не е предвидил през януари 1877 г., той сега иска съответно обезщетение за Австрия. След това разкрива плановете си.

На Черна гора Андраши е готов да даде само това, което ѝ е отредено от Константинополската конференция. Не е съгласен Черна гора да притежава територията, разположена на изток и между езерото Скутари (Шкодра) и река Бояна до морето. Когато Игнатиев настоява Черна гора да бъде възнаградена за блестящите си победи, Андраши твърди, че районът на Бояна е заселен от католици (албанци). „Освен това“, казва той, „веднага щом черногорците получат контрол над пристанище на Адриатическо море (Антивари), те веднага ще сключат споразумение с италианците и ще започнат контрабандна търговия, като вредят на интересите на Австрия.“[1009]

Следователно Андраши иска черногорците да бъдат напълно затворени от морето и да им бъде предоставен достъп само през езерото Скутари и река Бояна. И тази територията трябва да бъде дадена на Албания или (за предпочитане) да бъде присъединена към Австрия изцяло.[1010]

Освен това, като компенсация за голяма България, Андраши иска да присъедини към Австрия Нови пазар, и Митровица; Той иска да построи железопътна линия през Нови пазар и Митровица до Солун, като гарантира на Австро-Унгария достъп до Егейско море. Игнатиев коментира „Андраши очевидно се стреми да възпрепятства всяко разширяване на Черна гора, да я обгради от всички страни с австрийски владения, да я държи в зависимост... и да задържи по границите ѝ (албанците) католици, а не гръцкоправославно население.“

[1009] Санстефанският договор дава на Черна гора и малка ивица Херцеговина на западната граница на Черна гора. GP, II, № 376.

[1010] GP, II,No. 376.

Когато Игнатиев посочва „вековната защита“ на Черна гора от Русия[1011], Андраши заявява, че Черна гора е в сферата на Австро-Унгария, която „не може да търпи съперник“ и „не е трябва да се примирява с исканията на шепа диви планинци“. Руският интерес към Черна гора, каза Андраши , е фундаментално също толкова неправилен, колкото и австрийският интерес към Кашгар.[1012] Игнатиев не пропуска да се присмее „на непознаването на географските и етническите съображения“ от Андраши.[1013]54

Андраши признава, че претенцията му за Нови пазар противоречи на самия текст на Будапещенската конвенция, но я защитава като компенсация на Австрия за голяма България. Тъй като Санстефанският мирен договор е прехвърлил част от Нови пазар на Сърбия, Андраши сега иска вместо това да се дадат на Сърбия като компенсация Враня, Трън и Пирот, на източната граница на Сърбия, вместо да бъдат в България. Сърбия претендира за тези градове по време на сключването на Санстефанския договор, но руснаците са пренебрегнали исканията им. Той откровено признава, че като осигури на Сърбия тези придобивки, иска да се представи за неин приятел и да изгради австрийско влияние в Сърбия. Игнатиев казва, че след това Андраши планира да построи железопътната линия от Митровица до Солун, свързвайки региона включващ Македония и Сърбия, чрез митнически съюз („Цолферайн“). Също унгарецът е силно загрижен за завършването на мрежата от румънски железници, която да бъде съединена с австроунгарските.[1014]

Андраши няма възражения срещу клаузите от Сан Стефано за Дунав и Бесарабия, което той подчертава, че е подходяща компенсация за австрийските искания в Босна и Херцеговина. Той настояваше за ранно напускане на Румъния от руските войски, и Игнатиев коментира, „той [Андреши] не можа да скрие от мен, че това искане е продиктувано от желанието му да покаже на румънците, че е очистил земята им от руски войници“.[1015]

За да построи железопътната си линия от Митровица до Солун, Андраши настоява, че долината на Вардар трябва да бъде откъсната от България. Цялата област трябва временно да остане под турско управление и в крайна сметка да бъде превърната в автономна държава, или под гръцка власт, или като част от независима Албания, „несъмнено с цел да я постави под австроунгарско влияние в бъдеще“. „Долината на Вардар“, твърди Андраши, „трябва да попадне изключително под политическото и търговско влияние на Австро-Унгария“.[1016]

Но е съгласен да остави долината на Карасу или Струма на България. В този момент, казва Игнатиев, „разговорите ни станаха толкова ожесточени, че

[1011] Това вече е глупав довод, неотговарящ на тогавашните реалности. (б. пр.)

[1012] Град в Източен Туркестан, в планините Тян Шан, тогава в зоната на руските интереси в Азия.

[1013] Исторический вестник, кн. 143, стр. 56-58; Вертхаймер, III, 98; GP, II, No 376 и 377.

[1014] Исторический вестник, том 143, стр. 357-359. Игнатиев съобщава, че Андраши, подготвя заговор за замяната на Милан с един от Карагеоргиевичите. Сръбският агент във Виена, Цукич, се е опитал да повлияе на Игнатиев, за да накара Русия да предостави на Сърбия тези придобивки на българската граница. Андраши настоява да окупира с австрийски войски сръбската крепост Адакале в Дунав, преди това гарнизонирана от турски войски.

[1015] Исторический вестник, кн. 143, стр. 362; GP, II, No 376 и 377.

[1016] Пак там, стр. 363; също GP, II, № 377.

няколко пъти ги прекъсвахме“, а Игнатиев е ядосан толкова много, че казва на външния министър, че няма какво повече да прави във Виена и ще представи доклада в Санкт Петербург.

Игнатиев предлага като контрамярка създаването на независимо княжество Македония, което да включва Солун, с християнско население и в Санкт Петербург „това ще се обмисли“.[1017] Но Андраши отказа да се ангажира, „ограничавайки се до предложение за административна автономия за провинциите“. Това затвърждава убеждението на Игнатиев, че той иска да избегне окончателно споразумение, но да остави въпроса отворен, и да го подготви за „решение според собствените си планове“.

Вардарската долина трябва да бъде откъсната от Югозападна България и областите, отнети от България на северозапад да бъдат дадени на Сърбия, но освен това Андраши искаше да измести границата на България между Константинопол и Адрианопол, за елиминира проектираната издатина към Люлебургас и да осигури на Турция пълен и достатъчен контрол над железопътната линия между Адрианопол и Константинопол. Плановете на Андраши тук, както и в Македония, са в зародишен стадий и той предлага няколко линии като точна граница тук, в Тракия.[1018]

Андраши не възразява срещу Игнатиев относно характера на руската администрация в България. Той обаче приема безспорно, че новото Княжество ще бъде просто руски васал. Игнатиев настоява, че Русия се стреми да създаде наистина независима държава и да развие в нея национално съзнание. Освен това той защитава подробно характера на руското управление там. Андраши е малко заинтересован.

Смъртта на княз Черкаски около средата на март в щаба извън Константинопол, и заместването му от Дондуков-Корсаков успокоява донякъде Андраши за характера на руското управление в България. Но той не иска и да чуе за двугодишна окупация от 50 000 руски войски и настоява най-категорично, че броят им не трябва да надвишава 20 000, и продължителността на престоя им да е до 6 месеца. Той се опасява, че в противен случай руската окупация ще стане постоянна; трябвало да се дадат гаранции за тяхното изтегляне.

Това е програмата, която Игнатиев носеи в Санкт Петербург. Преди да напусне Виена, той съставя „от думите“ на Андраши меморандум с австрийските предложения. Игнатиев казва, че е оставил копие от този меморандум на Андраши и че той е „одобрен от него“; оригиналът, заедно с карта на Турция, на която са отбелязани желаните от Австрия граници, е представен на Горчаков

[1017] По-късно Игнатиев казва на Швайниц, че Андраши е предложил да завземе България на запад от линията у Орфано-Враня, да я добави към Албания и Сърбия, за да образува независима „Македония“ с Родич за неин княз. Щолберг правилно смята, че идеите на Андраши за тези териториални промени в Македония са променливи. GJP., II, стр. 261, 256. Линията Орфано-Врания, която Андраши предлага, следва вододелната линия между Черно и Адриатическо море. Вж. Татищев, II, 473-474.

[1018] Исторический вестник, кн. 143, стр. 364-374; Татишчев, II, 473-474. Дондуков-Корсаков, новият ръководител на руската администрация в България, е приятел на Швайниц и е смятан за умерен, но управлението му в България разочарова неговите германски и австрийски приятели. Швайниц, II, 14-15;

при завръщането на Игнатиев в Санкт Петербург. В него са изложени предложенията, както току-що бяха посочени.[1019]

Преди да напусне Виена, Игнатиев казва на Франц Йосиф, че силно се съмнява, че Санкт Петербург ще удовлетвори тези искания на Андраши. Но въпреки това подчертава необходимостта двете империи да поддържат съгласието си на Изток, а австрийският император дал „на честна дума", че „ще се въздържаме особено от поемане на пътя на военната подготовка". Игнатиев трябвада каже на Александър, че „в Галиция не са предприети военни мерки и нито един войник не се е насочил в нашата посока".

Пратеникът казва на австрийския император, че няма смисъл да остава повече; той няма правомощия да преговаря по посочения начин. Горчаков му телеграфира, за да ускори завръщането му, и той напуска Виена в неделя сутринта, 31 март.[1020]

След като Игнатиев напуска Виена, официалното редактиране на споразумението е прокарано и подписано на 13 април, но по специално искане на Бисмарк то е пазено в тайна от Русия поне шест месеца.

Игнатиев си тръгна убеден, че за да избегне директен сблъсък с Австрия, „трябва или да изпълним исканията на Андреши, или да се опитаме да предизвикаме неговото сваляне", като Франц Йосиф назначи нов външен министър. Той вярва, че няма да е възможно да се постигне споразумение с Австрия, „без да се откажем от част от Санстефанския мир". Той обаче смята за невъзможно Русия да приеме предложенията на Андраши. Той протестира, че Андраши „без да е воювал иска да обезличи всички резултати от една кървава война, водена от Русия с цената на толкова много жертви, да ни лиши от всякакво бъдещо влияние върху славяните и да възпрепятства вътрешното развитие не само на Сърбия и България, но и на Черна гора, подчинявайки под изключителното господство на Унгария целия сръбски народ и подлагайки го, подобно на Хър-

---

[1019] Исторический вестник, том 143, стр. 369-371. Превод на този меморандум ще бъде намерен в Приложение III. Картата е дадена на Игнатиев от барон Хюбнер, секретар на Андраши. Пак там, стр. 48. Андраши казва на Лангенау, че този меморандум представлява позицията, която той е застъпил, но че няма изрично да потвърди формулировката на текста му. Андраши до Лангенау, 2 април; сравнете Вертхаймер, III, 93-94. Андраши не хареса, че Игнатиев е представил Австрия, а не Русия, като тази, която иска ново споразумение.

[1020] Разривът между Игнатиев и Андраши е пълен и за него може да съдим по бързината, с която унгарецът веднага се хвърли в обятията на Бисмарк. През целия март германският канцлер напразно увещава Щолберг да осигури подписа на Андраши за отмяната на член V от Пражкия договор; виж по-горе, глава V, и глава XIII. Игнатиев едва се качва във влака, когато германският посланик телеграфира до Берлин (15,00 ч. на 31 март): „Андраши сега е напълно на вашите услуги по отношение на член V и заключението може да последва след 3-4 дни." (Platzhoff, изд., № 322-327). Посещението на Игнатиев във Виена съвсем очевидно не е под германско покровителство, а е опит на Русия и на Австрия да формират ново споразумение, подобно на Райхщадското. Военните и други кръгове във Виена са недоволни от отказа на Бисмарк да се възползват от категоричната му подкрепа, точно както и официалните кръгове в Санкт Петербург. Каройи през целия март оказва натиск върху Берлин да осигури по-категоричен ангажимент за Австрия ако стигне до война с Русия. Когато това не се случва, Андраши отлага по-нататъшни действия по член V, докато Бисмарк не е „стресен" и „смутен" от „русофилското" отношение на Андраши. Щолберг обаче настоява, че забавянето се дължи единствено на слабост на изпълнителната власт („geschäftliche Schwäche") от граф Андраши. Каройи до Андраши, кореспонденция от март; Platzhoff, изд., № 330-334.

вания, на васалния контрол на короната на Свети Стефан. Душата ми се бунтуваше при тази мисъл".

Той смятал, че маджарското иго ще се окаже по-лошо за православни славяни от турското. Горчаков споделя тези мисли, но не позволява на Игнатиев да предприеме чрез Александър отстраняването на Андраши.[1021]

След като Андраши не е отстранен, съветът на Игнатиев е Русия да прочисти и напълно да контролира България, след което да концентрира армията си на австрийската граница и да изчака края на конгреса, „който нашият канцлер, за съжаление, прие". Игнатиев знае, че в Австрия няма нардностно единство и не се страхува от нея, освен ако не бъде подкрепена от Англия. За да задоволи последната, той предлага Русия на конгреса да възнагради Гърция като противовес на България, като присъедини Тесалия, Епир и островите от архипелага към гръцкото кралство.

Сан Стефано бележи кулминацията на Игнатиев и панславизма[1022], на който той е върховен жрец. Посещението му във Виена разкрива крайната позиция, която Андраши заема. Унгарецът Андраши, е анатема в Русия почти толкова, колкото Игнатиев във Виена и Будапеща. И двамата проиграват март 1878 г. и проправят пътя за собственото си падение.

Игнатиев, обзет от гордост поради успеха си, не показа особено склонност към помирение във Виена. Александър вече е раздразнен от споровете и властното поведение на Игнатиев с великия княз Николай Николаевич на фронта. Царят сега губи вяра в Игнатиев, който окончателно изпада в затъмнение. Позицията на Андраши е едва ли по-малко крайна от тази на Игнатиев и последва крахът на собствената му политика по отношение на Русия.

Но приятелството му с Бисмарк и решението на Франц Йосиф да не сменя конете, докато не премине реката, удължават мандата на Андраши с още 17 месеца.[1023] За първи път той казал на Каройи в Берлин през юни, че е решил да подаде оставка.

Мартенските разговори във Виена показват кулминацията, към която две антагонистични политики се движат в продължение на десетилетие. Панславистите, водени от Игнатиев, се стремят към освобождаване и развитие на балканските националности под егидата на Русия.[1024] Австро-Унгария никога не може да приеме това, защото смята че застрашаваше самото ѝ съществуване. Андраши мрази Русия и винаги нарича съюза с Русия „неестествен".[1025]

[1021] Груба грешка на Горчаков. А защо Игнатиев го е послушал, е въпросът! (б. пр.) В това отношение Новиков „е на диаметрално противоположно мнение, защото вярва и се доверяваше на Андреши и цени личността му не по-малко от Горчаков и Жомини". Исторически вестник, том 143, стр. 376. Б. пр. Което ясто показва, че Новиков е бил един напълно посредствен глупак, воден за носа от унгарския интригант.

[1022] Формално изглеждо така, но реално това е опит за създаване на българска национално обединена държава, и няма нищо общо с панславистката утопия на Игнатиев. (б. пр.)

[1023] Пак там, стр. 369 и сл.; вж. по-долу, Приложение I, за „Андраши след април 1878 г."

[1024] „Върху руините на Турция и Австрия"; Игнатиев, Исторически вестник, том 144 (1916), стр. 346.

[1025] Виж Вертхаймер, III, 225; вж. Карцов в Русская старина , том 134 (юни, 1908), стр. 477. На Австрийските коронни съвети през август 1878 г. Андраши постоянно нарича Русия „враг". Вж. Хегедюш, стр. 213-225.

Програмата за експанзия на Балканите, която той представя на Игнатиев, не е унгарска програма, а унгарска политика за ограничаване на Русия на Балканите и за осигуряване на унгарското господство и икономическо развитие, чрез подчиняване на славяните около тях. В това отношение унгарците отдавна се обръщат към Германия за подкрепа и програмата за експанзия на Балканите, започната от Андраши, се превръща в истинска и трайна тенденция на австро-унгарската политика.

ГЛАВА XV. КРАЯТ НА РАЙХЩАДСКОТО СЪГЛАСИЕ

При завръщането си в Санкт Петербург, Игнатиев докладва на Александър, който му благодари за пътуването и изразява възмущението си от двуличието на Андраши.[1026] Руснаците сякаш се събуждат от някакъв кошмар и не съвсем сигурни, че виждат призраци. Александър и Горчаков непрекъснато питаха Лангенау дали няма новини от Виена и явно се надяват Андраши да смекчи исканията си. Лангенау веднага разбира от Горчаков, че смята условията за твърде трудни; Горчаков дори не ги обсъжда с посланика.[1027]

Франц Йосиф обаче написва писмо на Александър, в което иска свикване на конгрес възможно най-скоро, въпреки отношението на Англия, и изразява надежда, че ще бъде възможно да се постигне приятелско разбирателство въз основа на предложенията, направени от Андраши на Игнатиев.[1028]

Около 8 април се провежда съвет под председателството на Александър, за да се обсъдят австрийските предложения, и след това Новиков е упълномощен да възобнови дискусиите с Андраши във Виена. Дори Игнатиев е готов да отстъпи Новипазар, но Александър и Горчаков са най-ядосани от искането за Антивари и морското крайбрежие, предназначено за Черна гора.[1029]

Във Виена на 10 април Андраши повтаря на Новиков програмата си, както е дадена на Игнатиев.

Бек, и Франц Йосиф са недоволни, от Андраши, че не е постигнал споразумение с Русия, но сега на 10 април, унгарецът продължава да упорства за предложенията си и не ги промени дори в подробностите.[1030]

Той възразява особено срещу отстъпването на ивицата морско крайбрежие на Черна гора, тъй като тя ще се превърнала в „гнездо за пропаганда". Долината на Вардар също трябва да бъде откъсната от България, защото е „единственият търговски път към Солун".

Новиков лично е в добри отношения с Андраши, но е безсилен в преговорите с него от края на януари.[1031] Сега той казва на външния министър, че като участник в изготвянето на Будапещенската конвенция не е изненадан от предложението за намаляване на българските граници, но исканията за Нови пазар

[1026] Исторический вестник, кн. 143, стр. 377.

[1027] Лангенау до Андраши, 2, 6, 7 и 10 април.

[1028] Вертхаймер, III, 95; GP, II, 275. Писмото е датирано на 2 април.

[1029] Исторический вестник, кн. 143, стр. 656-662.

[1030] Glaise-Horstenau, стр. 204. Бек критикува „яростните и враждебни действия" на Австрия срещу Русия. „Ако бяхме постигнали приятелско споразумение с Русия, берлинският „честен посредник" щеше да е напълно излишен.

[1031] Защото е просто безличен манирулируем глупак. (б. пр.)

и Черногорското крайбрежие са „за мен неочаквани“, тъй като те „са в противоречие не само с духа, но и с ясния текст на нашата конвенция“. Искането за Черна гора, казва Новиков, „е достатъчно, за да обясни лошото впечатление, създадено в Санкт Петербург“.[1032]

Андраши отговоря, че възразява срещу начина на сключване на договора, доколкото е за България, и срещу голямата слава, която Русия е спечелила по този начин за себе си по отношение на Турция, в очите на южнославянския свят; затова Австрия се нуждае от някои компенсации. Новиков обаче няма никакви определени отстъпки, които да предложи на Андраши. До 15 април посланикът съобщава, че ако Русия „отстъпи Нови пазар и долината на Вардар на Австрия, ще мога да се пазаря в замяна за някаква отстъпка“ и предлага включване на Щолберг в разговорите.[1033] Но Игнатиев протестира, че Австрия иска напълно да обхване Сърбия и Черна гора, а в долината на Вардар, която Андраши иска да отдели от България, живеят 890 000 християни (б. пр. т.е. българи) срещу 280 000 мюсюлмани.[1034]

На 16 април Новиков води „ожесточен спор“ с Андраши за черногорското крайбрежие, от Андраши не желае да се откаже от Нови пазар и долината на Вардар. Новиков предлага Австрия да постигне пряко митническо споразумение с Черна гора, но Андраши настоява, че това е много трудно осъществимо.

Той заявява, че ще остави морското крайбрежие на Турция, но не и на Черна гора или Сърбия.[1035]

Санкт Петербург също не показва склонност към отстъпки и до 17 април Новиков съобщава, че е изчерпал споровете си с Андраши за Черна гора и а българският въпрос все още е „незасегнат“. Той отново съветва Русия да отстъпи Нови пазар и Западна България и се опасява, че ако това не бъде направено, Австрия ще се присъедини към Англия и че започнат война; за него ситуацията е „критична“.[1036] Отношенията между Новиков и Андраши охладняват; на

[1032] *Исторический вестник,* кн. 143, стр. 362-363.

[1033] *Пак там,* стр. 664-666.

[1034] Пак там, стр. 667. Андраши настоява пред Новиков, че долината на Вардар е предимно албанска. В действителност тя е българска, с малко албанци и с много турци между Вардар и линията Орфано-Враня. Халкидики е гръцки, но Солун е с 60% еврейско население. Вижте Герхард Шахер, *Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte* (Щутгарт, 1930), стр. 9-11, 83 и сл.

[1035] Вижте дългия меморандум, изпратен на Бойст от Андраши на 21 април, за пълно изложение на позицията на Андраши. *GP,* II, № 400. Берлинският конгрес дава на Черна гора пристанището Антивари, но иначе ѝ задържа достъпа до морето.

[1036] „*Исторический вестник*“, том 143, стр. 668; Андраши до Каройи, 18 април. Новиков се опасява, че Сърбия, Румъния, Гърция и Турция ще воюват срещу Русия, ако се стигне до война с Англия и Австрия. Вж. Татищев, II, 474: „Румъния възрази срещу отстъпването на Бесарабия на Русия и срещу изготвянето на договора без консултации с нея; Гърция, която изведе армията си от Тесалия, поиска от Англия компенсация за това, че се е въздържала от участие в руската война срещу Турция; Сърбия изрази недоволство, считайки предоставените ѝ териториални увеличения за твърде малки.“ (б. пр. Вечно гладната малка мръсна свиня Сърбия). Въпреки знанието, че силите отдавна са решили зад дипломатическите кулиси да приемат руската гледна точка за Бесарабия, Румъния през пролетта на 1878 г. прави неуспешен опит, първо, да преговаря директно с великия княз Николай Николаевич. След това Йон Гика е изпратен в Лондон, за да проучи антируската позиция на Дизраели, но е хладнокръвно приет както от кабинета, така и от британските туркофоби. Бисмарк не оказа никакво внимание на Румъния; Виена външно е по-благосклонна и Франц Йосиф приема Братиану на специална аудиенция през

Берлинския конгрес Андраши се оплаква на Нелидов, че Новиков не винаги е имал смелостта да му съобщи неприятни новини.[1037]

По това време Бисмарк се утвърждава в „честните посредничества“ и Берлин първоначално изглеждал успешен в посредническите си усилия да накара Русия и Англия да изтеглят въоръжените си сили от района на Константинопол. Руснаците трябва да се изтеглят в Одрин, а британският флот – да се прибере в залива Бешика.[1038]

На 16 и 17 април той провежда разговори с Убри в Берлин; с карта на Балканите, окачена на стената с показалка в ръка, те обсъждат австро-руския застой.[1039]

Предложенията на Бисмарк са Русия да отстъпи границата отвъд Одрин, на която той отдава малко значение; Русия също трябвало да отстъпи по същество от исканията на Андраши за железопътна линия през долината на Вардар, но с компромисна линия по-близо до река Вардар. Бисмарк смята, че тогава Андраши ще отстъпи по въпроса за черногорското крайбрежие. Германският канцлер обвинява Игнатиев, че желае да сключи твърде блестящ мир, но също така осъжда пред Убри неуместното поведението на Андраши по време на посещението на Игнатиев във Виена. Но го съветва, че промените, които Австрия изисква,не си струват война между двете християнски сили.[1040]

Причината за трудностите е, че нито Австрия, нито Русия отстъпват. Игнатиев, първоначално е против тезата на Бисмарк, че Русия трябва да изтегли войските си от района на турската столица и след това да приеме подояния, като подарък от Европа. Той изпраща на цар Александър с множество меморандуми, оправдаващи неговото българско и цялото споразумение от Сан Стефано. На 22 април Горчаков изпраща наУбри такъв меморандум на Игнатиев. Бисмарк, под натиск на Австрия но и на Русия да вземе страна в спора, се оттегля, (уж) заради здравето си във Фридрихсруе, за да избегне по-нататъшни ангажименти. По това време преговорите между Шувалов и Солсбъри в Лондон, вече са започнали.

Така на 25 април, Бисмарк, съветва за незабавно споразумение между Русия и Англия по военните въпроси, но и постигнето на пълно споразумение по всички точки с Андраши, да се избегне война.[1041]

Игнатиев успява да предотврати оттеглянето на руските сили към Адрианопол, но успехът на Шувалов и Солсбъри в Лондон привлича благосклонното

март 1878 г., но Австрия отдавна се е съгласила с руското връщане на Бесарабия и затова Братиану напуска Виена с празни ръце. По-късно Андраши ясно заявява, че не може да рискува война с Русия заради Бесарабия.

[1037] Писмото на Нелидов от 13 юли в *„Исторический вестник“*, том 144 (1916 г.), стр. 334. Андраши казва, че „трябваше да положа големи усилия, за да го принудя да измърмори каквото е бил упълномощен да каже“. Следователно всички смятат, че Новиков след Берлинския конгрес е надживял времето си във Виена.

[1038] GP., II, № 381 и сл.

[1039] Игнатиев и Горчаков се обръщат към посредничеството на Германия; Швайниц, II, 17-18; GP, II, № 380. Андреси чрез Щолберг иска подкрепата на Бисмарк на 1 април; пак там, II, бр. 377, стр. 256.

[1040] Исторический вестник, кн. 143, стр. 669-672. доп. пр. Бисмарк също налива масло в огъня, знаейки добре, че Австрия няма да воюва и всичко това са шантажи на Андраши!

[1041] Швайниц, II, 18 сл.; GP, II, No 401-403.

внимание на царя и му дава възможност за оттегляне. Дотогава позицията му става все по-несъстоятелна, защото е изправен пред перспективата за война срещу обединените сили на Англия и Австрия.[1042]

Неотстъпчивостта на Русия към Андраши, предвид готовността ѝ по-късно да направи широкообхватен компромис с Англия, наистина е изненадваща. Това се обяснява с личното недоверие на руснаците към Андраши и с реакцията им към прекомерния характер на цялата програма на Андраши.[1043]

През април Андраши не показва никакво намерение да отстъпи и сантиметър пред Новиков, а царят, объркан и отчаян, приема решението, предложено от от Шувалов, за да се измъкне от бедите си, като удавник хванал се за сламка.

Уелсли директно казва на Александър, че Англия ще започне война, ако Русия не направи важни отстъпки.[1044]

Оставката на Дерби и замяната му от Солсбъри в края на март сякаш увеличават опасността от война. Но назначаването на Солсбъри всъщност се оказва благотворно, защото кара царя да осъзнае, че Англия вече не се колебае и трябва да избира между отстъпки и конфликт.

[1042] Лангенау до Андраши, 9, 10 и 17 април, съобщава, че Александър е в трудно положение, силно разгневен на Англия, „настроена срещу нас " и „с Берлин никога не се е отчайвал". Лангенау предупреждава, че „Конгресът трябва да осигури почетно отстъпление на Русия на дипломатически терен, в противен случай ще има война".

[1043] Писмото на Франц Йосиф от 2 април до царя (GP , II, 275) показва, че австрийския император взема страната на Андраши. Русия не вярваше на цялата австрийска ситуация. Горчаков се оплака с голяма истина, че Андраши, „Ако му е удобно, ще се присъедини към съюза на тримата императори, а ако не, ще се откаже от него."; Швайниц, II, 19.

[1044] Лангенау до Андраши, 17 април. През март Обручев изготвя дълъг меморандум, в който излага какво трябва да направи Русия, за да води война срещу Австрия и Англия. От първостепенно значение, заявява Обручев, е превземането на Константинопол и предотвратяването на влизането на британския флот в в Черно море. Александър трепери при мисълта за втора Кримска война. Това, както и трудността при разполагането на достатъчно войски на австрийската граница, правят една такава война да изглежда изключително опасна в Санкт Петербург. Татищев, II, 474-475 за меморандума на Обручев. Този страх, че британският флот ще проникне в Черно море, е в основата на трескавите заповеди на Александър към великия княз Николай Николаевич да превземе Константинопол. Затова Обручев е загрижен султанът да бъде спечелен като съюзник на Русия. (б. пр. което е абсурдно) Но когато великият княз се среща с Абдул Хамид на 27 март, за да предложи настъпателно-отбранителен съюз, сулатанът дава уклончиви, необвързващи отговори. Това проваля плана Русия и Турция да защитават съвместно Босфора срещу британците. Да поеме контрол над Босфора срещу съпротивата на турците, пише Николай Николавич, на Александър, „е изключително труден въпрос". На 28 март той пише на царя, че при война с Англия, противопоставяне на турците, ще бъде обявяване на война от Турция срещу Русия. В отговор Александър телеграфира (27 и 30 март): „Вашият разговор със султана не предлага добри обещания, отстъпки за Турция са невъзможни... Разривът с Англия едва ли ще го избегнем." На 31 март Александър заповядва на Николай да превземе Константинопол и Босфора „преди пристигането и слизането на английските войски". Николай Николавечи отговаря, че тези заповеди са „взети под внимание" (1 април). Това предизвиква протест от брат му царя, но Николай Николаевич се опасява, че всякакви понататъшни действия от негова страна ще тласнат Турция директно в обятията на Австрия и Англия. Турция вече е съсредоточила всичките си все още оставащи войски в Константинопол, като са издигнати множество силни укрепления. Татищев, II, 477-481, цитирайки мемоарите на Ону; също Газенкампф, стр. 541-548.

Циркулярът на Солсбъри от 1 април, съвпадащ с завръщането на Игнатиев от Виена с прекомерните искания на Андраши, постави въпроса директно пред Санкт Петербург и не остави никакви надежди в „кутията на Пандора“ за осъществяване на Санстефанските условия. Позицията на Англия изглежда поразбираема от австрийската; английският флот и страхът от война с Англия, будяха повече страх в Русия, отколкото смътните заплахи на Андраши и все още немобилизираната австрийска армия.

Шувалов лично е ужасен, когато научава за оставката на Дерби[1045], тъй като през цялото време е общувал с английския външен министър. Дерби обаче му казва, че кабинетът не иска война и ако Русия направи някои отстъпки и се въздържи от окупацията на Галиполи или Константинопол, може да се постигне споразумение и да се запази мира.[1046]

Шувалов отдавна разбира, че една от главните цели на Англия „е разделянето на България на две части, като линията на Балкана, за се остави на султана, за защита срещу бъдещите ни агресии“.[1047]

Окуражен от Дерби, Шувалов се обръща към Солсбъри и предлага директно споразумение между Русия и Англия, което да започне с посочване на клаузите от Санстефанския договор, които могат да бъдат запазени, и тези, които трябва да бъдат променени. Биконсфилд ведната одобрява идеята. Солсбъри е още по-склонен да го изслуша, защото отново не постига разбирателство с Австрия. Тези разговори продължават през април.

***

Докато Игнатиев е във Виена, на 29 март Андраши изпраща своя личен приятел Бенямин Калай на тайна мисия в Константинопол. Калай е натоварен със задачата да преговаря със султана за отстъпването на Босна и Херцеговина в замяна на австрийска помощ за принуждаване на Русия да намали размера на България. В писма до Зичи, Андраши подробно излага невъзможността за поддържане на автономна организация в двете провинции; и следователно Австрия ще трябва да нахлуе, вместо да види провинциите да преминат в ръцете на Сърбия и Черна гора. Андраши е склонен Портата да запази суверенитета си над Босна и Херцеговина и предлага султанът да покани Австрия да окупира тези провинции и да ги задържи до окончателно решение. Този демарш силно изненадва Портата, тя остава упорита и не приема.

Сафвет паша заявява, че ако Турция изпълни искането на Андраши, Италия ще поиска Албания. Освен това Англия вече заема твърда позиция срещу Русия и настоява за турските права в България. Към средата на април войната,

---

[1045] Дерби подава оставка на 27 март в знак на протест срещу войствената политика на Биконсфилд и срещу свикването на запасниите. Бъкъл, VI, 262-263; Татищев, II, 470.

[1046] Острият циркуляр на Солсбъри изглежда на Шувалов, и в Санкт Петербург, като прелюдия към войната Бек във Виена също смята, че първите дни на април са „затишие пред буря“. Виенските вестници, особено *Fremdenblatt* , официалният орган на Ballplatz, публикува нотата на Солсбъри на 2 и 3 април и наблега на австро-английския съюз. Glaise-Horstenau, стр. 205; *GP,* II, № 27g; Tatishchev, II, 470-473. Дисертация на Лий (Докторска дисертация на Харвардския университет от Дуайт Е. Лий) , стр. 207; Аното, IV, 332 и сл.

[1047] Спомени на Шувалов, *Красный архив,* 1913, т. 59, стр. 95.

с Англия в ролята на защитник на Османската империя, не изглежда невероятна.[1048]

На 18 април султанът казва на Зичи, че е водил войни и за по-малки територии от двете провинции и че не може да се съгласи с австрийските предложения.[1049]

Андраши обаче продължава чрез Зичи да оказва натиск върху Ахмет Векиф (министър-председателя). Зичи обаче нее много сигурен в позицията си пред Портата. На 3 април той се опасява, че Турция сключва тайно споразумение с Русия. В Турция в някои среди се намеква, че ще бъде неутрална, ако избухне война между Англия и Русия.

На 14 април Андраши получава информация „от поверителни източници", че когато Турция се обръща към Англия относно искането на Австрия за Босна и Херцеговина, Солсбъри инструктира Лейърд, че „Англия не може да подкрепи исканията на Австрия". Но Англия посочва, че е нежелателно Портата да заяви, че отказва австрийските предложения по съвет на Англия. Лейърд упреква Зичи, че Австрия е запазила тези искания в тайна от него. Разтревожената Порта не може да бъде сигурна кой кого предава.

Пристигането на Игнатиев във Виена в края на март създава смут в Константинопол. Към средата на април Турция се опасява от австрийско-английски съюз и обмисля пълно разбирателство с Русия. Великият княз Николай Николавич и други руски офицери са приети в Константинопол и предлагат на Портата приятелски съюз.[1050] 25

На аудиенция при султана в края на март, Николай Никалаевич му обещава подобряване на условията на мир в замяна на благосклонния неутралитет на Турция в случай на война между Англия и Русия. Нелидов допълня тези предложения с предложения за „нападателен и отбранителен съюз".

Хитрият Абдул Хамид обаче забеляза със задоволство нарастващия разрив между Берлин и Санкт Петербург и се надява в Берлин да получи облекчение от трудните условия, наложени му от големия му северен враг. Бързо усещайки промените в европейското равновесие, искането което султанът отправя през април 1878 г. за германски инструктори за османската армия, е мълчаливо признание от страна на турския кабинет, че центърът на политическата тежест се е изместил от Лондон към Берлин.

Трезвомислещият външен министър Сафвет паша не се доверява особено на английските обещания и обвинява Англия, че следва политика на личен интерес. Сафвет е за „пълен неутралитет" в изострената англо-руска борба на интереси, но този неутралитет британците не могат да допуснат. Тъй като британският флот е по-голяма заплаха за Константинопол от руския, турците в случай на война нямат друг избор, освен да се предадат на британците. Въпреки Сафвет турците се надяват да си възстановят загубите от Сан Стефано, чрез британците. Британски посланик в Константинопол Лейърд, има много козове

[1048] Горчаков до Шувалов, 10 април: „Не съм крил от барон Лангенау, че очакваме евентуална война не само с Англия, но и с Австрия"; Стоянович, стр. 238.

[1049] Зичи до Андраши, 18 април ; Стоянович, стр. 248 ; Андраши до Зичи, 28 март, 7, 13 април и 3 май; GP, II, № 434 (Бюлов до Ройс).

[1050] Зичи до Андраши, априлска кореспонденция; Андраши до Зичи, 27 март, 13 и 14 април . Вж. Рашдау, стр. 172 и сл.

в ръцете си. Той работи трескаво и често обижда турците, но въпреки това постига целта си да впрегне не малката мощ на турците в британската каруца.[1051]

Великият княз Николай Николаевич продължава да посещава често султана, който е поласкан от цялото внимание от руснаците и му подарява коне. Но султанът избягва всички опити да за съюз с Русия и въпреки всички миролюбиви уверения на турците, укрепзането на столицата напредва. Пред Константинопол е очертана добре укрепена линия с войски, изтеглени от всички фронтове; турската армия е англофилска и турските офицери заявяват, че ще се бият за Англия, ако Англия обяви война на Русия, независимо дали султанът го желае или не. Положението на руската армия съответно се влошава; санитарните условия са ужасни. Руснаците са изправени пред непревземаем враг и са заплашени от десния си фланг от британския флот.[1052]

Зичи играеше второстепенна роля в тази объркана турска драма; сега той се движи като сателит в орбитата на Лейърд. Турция се обръща към Англия, а отвъд нея и към Ройс и германското посолство, търсейки изход. Ройс е русофил, а Зичи не е в близки отношения с него. Следователно Австрия може да получи отстъпки от Портата, като първо си осигури подкрепата или посредничеството на Англия. В крайна сметка Андреши е принуден да спечели британската подкрепа за турското дарение на Босна и Херцеговина. Така в решението на Берлинския конгрес, австрийските искания са подкрепени от Великобритания.

14 април, без да постигне напредък с Новиков, Андраши отново започва да търси британска подкрепа.[1053]

Програмата, която той представи на Солсбъри, е:

(1) Русия трябва да окупира България само за няколко месеца, като броят на войските ѝ не трябва да надвишава 20 000;

(2) България трябва да бъде ограничена по размер, и да се изключат неславянските елементи;

(3) трябва да бъде назначена европейска , а не руска, която да организира България;

(4) Гърция трябва да бъде изградена като противовес на славянска България;

(5) Турция също трябва да бъде силна и да има Тракия за хинтерланд; Македония, Тесалия, Епир да получат автономна организация като допълнителен противовес на България.[1054]29

[1051] Рашдау, стр. 172-173. Първият секретар на турския кабинет е подкупен и работи за британците. Шарифи, частният банкер и довереник на султана, също е вербуван от Лейърд, за английската политика. Осман паша, „героят“ от Плевна, сега дворцов паша, и Ахмет Векиф, министър-председателят, също са в близки отношения с Лейърд.

[1052] 130 000 турски бежанци избягват от България пред настъпващите руснаци. Някои са изпратени в Азия, а останалите представляват проблем в столицата. Русия им разрешава, че могат да се върнат в България, ако Турция плати разходите за репатрирането, но Турция няма пари и бежанците не искат да се връщат в България. 50 000 помаци, или българи от мюсюлмнска вяра, следователно „турци“, са избягали в Родопите от настъпващите руснаци, по-късно са взели някои оръдия и др., които руснаците са изоставили, и сега заплашват руския фланг с бунт. Техният водач е англичанина Сенклер. Вижте Рашдау, стр. 179-180.

[1053] Андраши не оказа никаква подкрепа на Англия в кризата , която доведе до оставката на Дерби в края на март, докато Игнатиев беше във Виена.

Андраши не споменава плановете си за Босна и Херцеговина. Солсбъри е научил за тях от други източници и затова е подозрителен към програмата му. Той желае да ограничи Русия в Азия.

Въпреки това, новият британски външен министър до 20 април е готов за някакво окончателно споразумение и пита дали Андраши е склонен да се съгласи да ограничи България до северната част на Балкана. Андраши отказва, освен ако не бъде приета пълна му програма.

На 21 и 24 април Андраши разкрива намерението си да окупира „Босна". Солсбъри казва, че няма да приеме програмата му, при условие че той не се съгласи с границата на България по Балкана (Стара планина).

Когато е притиснат обаче, Андраши не се решава на ясно изявление, каква граница на България ще подкрепи. До края на април, чрез Уелсли, Солсбъри научава съдържанието на предложенията на Андраши към Игнатиев, и знае за опитите на му, да полече директно от Портата, Босна и Херцеговина.

По това време (29 април) напредъкът в разговорите на Солсбъри с Шувалов, съчетан с подозрението му, че Андраши има специално разбирателство с Русия, го прави доста безразличен към разбирателството с австриеца, на когото не се доверява.

Затова на 2 май Елиът казва на Андраши, че тъй като не е готов да подкрепи британското правителство по границата с България, не бива да се изненадва, ако те не го подкрепят по останалата част от програмата му.[1055]

През целия април Зичи настоява Турция да получи правото да „окупира" Босна и Херцеговина, но султанът остава упорит. Лейърд от Константинопол потвърждда съмненията на Солсбъри в австрийското разбирателство с Русия, тъй като територията, която Австрия предлага да запази за Турция в замяна на Босна и Херцеговина, е тази, която Русия е най-склонна да отстъпи. Елиът и Лейърд са готови Портата да отстъпи Босна и Херцеговина, ако Андреши постигне споразумение по другите точки със Солсбъри, особено ако той подкрепи географско разделение на България и се противопостави на Русия в Азия.

Към началото на май Солсбъри почти постига разбирателство с Шувалов. До април Горчаков е променил твърде малко позицията си спрямо Англия спрямо изминалата година, но Игнатиев, чието влияние в Санкт Петербург все още е силно, казва на Уелсли, че е готов за компромис с Англия. Когато последният посочва, че Англия ще иска важни промени в Санстефанския договор, Игнатиев отговаря: „Във всяка клауза на договора оставих вратичките отворени и истината е, че те (англичаниет) могат да правят с този договор каквото си поискат."[1056] Царят е съгласен с тези думи.

Шувалов веднага вижда, че британците искат България да остане на север от Стара планина. Уелсли и Лофтъс сега съобщават за три точки, по които руснаците могат да отстъпят много трудно: Бесарабия, Батуми и Карс. Към тях Шувалов добави и придобиването на Антивари от Черна гора.

[1054] Андраши до Бойст, 14 април; GP , II, № 390-392; Татищев, II, 485 и сл.

[1055] Андраши до Бойст, 17, 18, 23 и 29 април; Бойст до Андраши, 24 април; CP .. II, № 400 и 401; Дисертация на Лий, стр. 237-254.

[1056] Депеша на Уелсли от 17 април.

Така до 29 април, когато съобщенията от Уелсли и Лофтъс стигат до Лондон, Солсбъри знае по какви начини да се постигне споразумение с Русия и освен това научава, че е безполезно Англия да очаква откровено сътрудничество от Австрия.[1057]

Затова на 29 април Шувалов предлага да отиде в Санкт Петербург, за да прредстави проекта за споразумение между Русия и Великобритания. Два дни по-късно Солсбъри се съгласява и обещава меморандум с изложение на неговите възгледи.

На 3 май Александър упълномощил Шувалов да дойде в Петербург. Меморандум на Шувалов от същата дата на практика иска Стара планина за южна граница на България, подчертава значението за Англия на планираните руски придобивки на Балканите и заявиява, че предложението за изключването на военни кораби и допускането на търговски кораби през Проливите във всички случаи по време на война е недопустимо. Великобритания предпочита Проливите да бъдат напълно отворени. От това Шувалов заключава, че ако Русия се съгласи да ограничи България до Балкана и да остави „Южна България“ (Източна Румелия) на турците, Англия ще се съгласи с Бесарабия, а вероятно и с Батуми и Карс.[1058]

Руският посланик напуска Лондон на 7 май и спря във Фридрихсруе, за да се види с Бисмарк. Солсбъри изрично се съгласява Бисмарк да бъде консултиран по програмата, като преговорите за нея трябва да се пазят в пълна тайна от всички, включително и от Андреши.[1059]

Германският канцлер първоначално е изненадан и недоволен, че Русия сключва сделка с Англия, вместо с Австрия. Шувалов отговаря, че Русия преговаря със силата, която е най-склонна да обяви война и която има флота си в готовност за тази цел. Бисмарк е изненадан, когато Шувалов му разказва за напредъка си и че Англия ще се съгласи да ѝ отстъпи Карс и Батуми. „Е, тогава прави бяхте, като преговаряхте с Англия. Тя сама щеше да ви обяви война, докато Австрия щеше да я обяви само с помощта на съюзници.“ След това Бисмарк обещава на Шувалов „най-искрената си подкрепа“.[1060]

В Санкт Петербург Шувалов заварва, че всичко е все повече объркано. Великите князе Николай[1061] и Михаил, са в столицата и описват положението на армиите си като плачевно. Наближава финансова криза, армията е изтощена и революционни вълнения кипят сред народа.[1062]

[1057] Пак там; Мемоари на Шувалов в Красный архив, кн. 5ж, стр. 94-96; GP, II, No 388-392; Исторический вестник, кн. 144, стр. 36 и сл.

[1058] Горяйнов, стр. 372-378; Дисертация на Лий, стр. 257-265; Бъкъл, VI, 288-304, особено 292; Шувалов в *Красный архив,* том 59, стр. 94-96.

[1059] Но Бисмарк представя на Щолберг във Виена доста пълно и подробно резюме на програмата на Шувалов. GP, II, № 410, 21 май.

[1060] Татищев, II, 486; Спомени на Шувалов в *Красный архив,* 1933, кн. 59, стр. 96; Аното, IV, 338-339

[1061] Николай е болен и в спор с императора заради това, че не е превзел Константинопол е отзован в Санкт Петербург на 29 април; Тотлебен го наследява като главнокомандващ в Сан Стефано. Татищев, II, 481; Хазенкампф, стр. 541-553

[1062] „По-важно е за Русия, не дали Батум ще бъде руски или Антиваро черногорски, а въпросът дали след войната ще настъпи вътрешен мир или анархия “, пише Швайниц в дневника си на 13 май ; Швайниц, II, 28. Шувалов откровено доверява опасенията си на германеца:

Горчаков е болен; Гирс също; а Жомини и Гамбургер (който е само отличен писар) отговарят за дипломатическата канцелария. Горчаков и царят все още не са решили напълно да действат по начина, по който Шувалов предлага.

Една от личните цели на посещението на Шувалов е да отслаби влиянието на Игнатиев, дългогодишен негов съперник за поста канцлер.[1063]

Игнатиев в Санкт Петербург бързо губеи позиции след провала на мисията му във Виена. На 26 април той отказва на Жомини да очертае какви нови отстъпки все още могат да бъдат предоставени на Австрия. „Като човек, подписал Санстефанския договор", пише Игнатиев, „предпочитам да защитавам неговите разпоредби; не смятам да предлагам начини за разкъсването му на парчета." Игнатиев обаче предлага Русия да използва или (1) намесата на император Вилхелм между Австрия и Русия; или (2) посредничеството между Англия и Русия, на граф Корти, новия италиански външен министър, приятелски настроен както към Солсбъри, така и към руските дипломати. Но „княз Горчаков, на когото предложенията ми бяха отправени за втори път, отказа и двата падхада."[1064] На 28 април Игнатиев написва меморандум, в който излага своите виждания за предложеното споразумение между Солсбъри и Шувалов, което той смята за „крайно и унизително за Русия".[1065]

Игнатиев все още очакваше да бъде вторият пълномощен представител на Берлинския конгрес, но с успеха на Шувалов в Санкт Петербург, бившият посланик в Константинопол бързо е изваден от играта.

Игнатиев всъщност държащ на своето, казва на Горчаков, докато все още планира присъствието на конгреса: „Нямам намерение да правя отстъпки относно границите на България, нито да отстъпвам контрола над Босна и Херцеговина на Австро-Унгария, а ще позволя само временна окупация, да приключи веднага щом нашите армии евакуират България."

Поради неотстъпчивостта си по тези и други въпроси, Игнатиев окончателно губи ползата си за Русия и „вече на 15 април сметнаха за по-удобно да не се консултират с мен". Той остана в Санкт Петербург и на 8 май написва: „Чувствам се болен от силна треска"; „Галенфибер", както го наричат дипломатите. Вече извън дипломатическата сфера, той се сбогува с императора на 23 май и се завръща при семейството си в Киев.[1066]

„Правителствените органи вече не са достатъчни, за да поддържат реда." Шувалов с основание има много ниско мнение за онези, които тогава контролират вътрешните работи на Русия.

[1063] Княз Лобанов-Ростовски, новият посланик в Константинопол, е смятан за претендент за поста на Горчаков. Възрастният канцлер умишлено настроива Игнатиев и Шувалов един срещу друг, за да проправи пътя за Гирс, негово протеже и съпруг на племенницата му.

[1064] Исторический вестник, кн. 144, стр. 33-35.

[1065] Пак там, стр. 52., доп. пр. и с пълно право!

[1066] Лангенау до Андраши, 18 и 24 май. Вж. Игнатиев в „Исторический вестник ", том 144, стр. 52-53: През май „Министерството на външните работи внимателно избягваше да ми показва каквито и да е документи, забрани на всички свои подчинени служители, дори на моите стари колеги и сътрудници, да поддържат каквато и да е връзка с мен" и отлъчи тези, които го правеха, обвинява Игнатиев. „По време на заседанията на Берлинския конгрес се държах настрана от всички дела, пребивавайки в Киевска област." Игнатиев посещава отново Санкт Петербург през август 1878 г., когато Александър го приема със сълзи на очи и хвали позицията му срещу на Австрия и Англия. Последните страници на „Записките на Игнатиев" (пак там, стр. 330-346) представят реакциите на Нелидов на Берлинския конгрес и предлагат остра критика

През април и май Санкт Петербург предлага надлъжно разделение на България пред географското, създадено от Балкана. Но неотстъпчивостта на Виенското правителство и яростните протести, които Андреши насочва чрез Новиков и Щолберг, не оставят на Александър никаква перспектива да сключи сделка с Австрия.

Александър веднага казва на Шувалов, че за него няма значение дали ще има една, две или три България, стига да бъде сигурен срещу повторение на турските жестокости. Царят всъщност приветства британските предложения и е изумен от мащаба на направените отстъпки, но е скептичен към добросъвестността на Англия по въпроса.

На 20 май, пише на Тотлебен, „преговорите с Австрия все още не са дали никакви положителни резултати, Източният въпрос ще бъде решен някой ден в Лондон. Ако това се случи, е малко вероятно Австрия да реши да обяви война самостоятелно".[1067]

Шувалов пристига в Санкт Петербург в неделя, 12 май, и си тръгва на 18 май. В деня на пристигането си, което все още е голяма част от тайната, той прочита във вестниците спешни призиви към народа да подкрепи фонд, предназначен за строеж на крайцери срещу Англия. Намира Горчаков „на легло в малка стая без въздух и светлина", която не напускал от седмици. Въпреки това Горчаков настоява и получава от царя назначение за първи пълномощен представител на Русия в Конгреса, ако и когато той се събере.[1068] Неспособен да работи, той не иска и да подаде оставка. Гирс, способен и добре информиран, сякаш няма необходимото „амплоа" да ръководи външната политика в Санкт Петербург, където велики князе и висши военни водачи се тълпят в канцелярията. Милютин, военният министър, и Игнатиев са съветниците, с които царят най-често се консултира.

от Игнатиев на руската дипломация през 1878 г. „Наш съюзник и приятел в Европа може да се счита само този, който не се противопоставя на нашите основни интереси", а помага за постигането на „щастливо решение на нашия исторически въпрос за контрол над Проливите, за владеение на Цариград и за освобождаване и обединяване на славяните под ръководството на Русия и върху руините на Турция и Адстрия" (стр. 346). Още през есента на 1878 г. Игнатиев се оплаква, че е „станал изцяло частна личност". ... Той казва, че вече дори не посещава руските чуждестранни посолства, когато е в чужбина, „за да не се помисли, че искам да продължа дипломатическата дейност, за която сега съм уволнен". Той продължава да вярва, че Източният въпрос „няма да бъде решен, докато Европа не признае и доброволно не задоволи законното желание на Русия да контролира изхода на Черно море и не признае правото на славяните да бъдат независими от Австро-Унгария и Турция. За такова мирно решение на Източния въпрос има малко надежди." Затова той предвижда „че ще последва борба между Русия и Австрия, която може да бъде спряна или отложена, но едва избегната... Несъмнено войната е голямо зло, но въпреки това не е най-голямото в историческия живот на един народ."

[1067] Татищев, II, 486-487. Царят е изумен, че британците отстъпват Карс и Батуми на Русия само срещу разделянето на България на две и настоява, че „когато се стигне до подписване, англичаните ще откажат. С една дума, те ни мамят". Шувалов казва, че тази последна фраза царят му е повтарял при всяка аудиенция. Шуваловски меморандуми, *Красный архив,* 1933, том 59, стр. 98

[1068] Новината за това назначение не се харесва на Бисмарк; той казва на Шувалов: „Ще останем приятели по време на конгреса, но няма да позволя на княз Горчаков втора възможност да ме използва като пиедестал." Татищев, II, 487, Мемоарите на Шувалов, *Красный архив* , 1933, том 59, стр. 100.

Шувалов успява да използва влиянието си и тръгва с основите на споразумението, което да бъде представено на Солсбъри. Той отново спря във Фридрихсрух и пристигна в Лондон на 23 май.[1069] 4

Шувалов е разтревожен заради личната неприязън на Бисмарк към Горчаков и напомня на германския канцлер за задълженията му към Александър и Русия. Той отива по-далеч и подновява пред Бисмарк предложенията, които Горчаков е направил година по-рано за сключването на нападателен и отбранителен съюз между Германия и Русия.[1070] „Това е най-сигурното средство за предотвратяване на всяка коалиция срещу Германия; защото без участието на Русия никоя коалиция не би могла да представлява заплаха за Германия".

Бисмарк се съгласява и му казва, че още преди Източната криза лично е предложил такъв съюз на Горчаков. С него Германия ще се задължи да подкрепи Русия срещу Турция с армия от 100 000 души, в замяна на руска гаранция за териториалната цялост на Германската империя (гаранции за Елзас и Лотарингия). „Тези 100 000 души щяха да ви бъдат доста полезни" при Плевна, казва германският канцлер.[1071]

Но еднага добавя, че се радва, зя отхвърлянето на предложението му, защото в името на съюза си с Русия, Германия ще пожертва приятелските си отношения с всички останали сили. Всяка рязка проява на „реванш" на Австрия и Франция излага Германия, поради географското ѝ положение, на милостта на княз Горчаков и Германия скоро ще изпаднае в зависимост от волята на Русия. Бисмарк особено осъжда дипломатическата политика на Горчаков и неговите диктаторски, чисто азиатски методи. Шувалов се съгласява с това и според Бисмарк отбелязва: „Горчаков е животно, и вече няма никакво влияние"; той все още е на поста си само заради „уважението на императора към годините му и предишните му постижения".

[1069] Посещението на Шувалов в Санкт Петербург и последвалият му успех в Лондон насочват вниманието върху като „човек на часа" и става ясно, че той ще бъде вторият пълномощен представител на Русия в Берлин. Мнозина предполагат (напълно погрешно), че той ще бъде следващият канцлер. *GP,* II, № 407. Татишчев, II, 487-489; Лангенау до Андраши, 14, 20 и 24 май; Вертхаймер, II, No 407-410; Швайниц, II, 27-28.

[1070] Трудно е да се съгласим, че Горчаков може да направи такова предложение! Цялата му политика е против това, защото именно такъв съюз е освовната цел на Бисмарк, винаги проваляна от Горчаков! (б. пр.)

[1071] Татищев, II, 488, категорично заявява, че това предложение е било мисията на Радовиц (б. пр. абсолютно вярно). Шувалов допълнително потвърждава: „Попитах император [Александър II] за това, но той не знаеше абсолютно нищо за това предложение. Следователно Горчаков умишлено да се е преструвал на глух или генерал Швайниц е говорил с него през един от онези дни, когато вследствие на болестта си не помни нищо." Красный архив, 1933, том 59, стр. 105. „Германският канцлер ми каза два пъти, казва Шувалов, веднъж във Фридрихсруе и отново в Берлин, за предложение, което беше направил на руското императорско правителство в началото на Източната криза (не мога да си спомня точно кога), предложения, които останаха без отговор. „Според него той ни е предложил своята морална и материална подкрепа и срещу предоставянето на 100 000 души от Турция в замяна на гаранция Русия, че няма да предприеме никакво нападение срещу Германия. „Тези 100 000 души щяха да бъдат полезни по време на обсадата на Плевна", казваше князът, добавяйки всеки път, че сега е доволен, че предложението му е било отхвърлено, защото е поел твърде много тежка отговорност и щяло да е много трудно да получи съгласието на германския Райхстаг за изпращането на 100 000 души. „Позволих си да попитам император [Александър II] за това ", продължава Шувалов, „но той не знаеше абсолютно нищо за това предложение".

Но Шувалов попита: „На какво основание Русия и Германия могат изобщо да влязат в сериозен конфликт?“ Бисмарк се съгласява, че не съществува повод за конфликт, но въпреки това споменава като пример Олмюц (1849 г.) и Седемгодишната война (XVIII век). Дори и без Горчаков, добавя Бисмарк, на много руснаци им е трудно да признаят Германия за пълноправен приятел и партньор и той изразява съжаление за тенденцията към провокиране на конфликти. Бисмарк обаче отхвърля предложения от Шувалов избор между Русия и Австрия и заявява, че те трябва да се придържат към Драйкайзербунда или поне да поддържат мир помежду си.[1072]

В меморандума, представен на Солсбъри в Лондон, Русия приема, че България ще да бъде териториално намалена и разделена на две провинции от Балкана.[1073]

Провинцията на север от Балкана ще има политическа автономия под ръководството на княз, а тази на юг - административна автономия под ръководството на местен губернатор, избран за период от 5 до 10 години със съгласието на силите.

Русия отдава особено значение на изтеглянето на турската армия от Южна България, но е готова да позволи на конгреса да реши обстоятелствата, при които султанът може да изпрати войски в нея. За останалата част руските сили, окупиращи България, трябва да бъдат изтеглени след 6 месеца, а броят им да бъде ограничен до 20 000.[1074]

Европа трябва да участва в организацията на останалите провинции. Русия няма възражения срещу австрийската окупация на Босна и Херцеговина, но настоява за Бесарабия, Карс и Батуми. Докато е в Санкт Петербург, Шувалов телеграфира до Солсбъри и получава обещанието му, да не оспорва „придобивките, предоставени на Сърбия и Черна гора от Санстефанския договор“. Това ще даде на Черна гора Антивари и излаз на морското крайбрежие. Правилатаза Проливите трябва да бъдат уредени от конгреса.

Дизраели и кралицата първоначално не одобряват тази програма, но Солсбъри успява на 24 май да убеди кабинета да я подкрепи, след някои промени в детайлите. По този начин Англия приема формулата, предложена от Бисмарк за поканите до конгреса: „В съответствие с инициативата, предприета от австроунгарския кабинет, Германия предлага на силите, подписали договорите от 1856 и 1871 г., да се проведе конгрес в Берлин, за да се обсъдят там клаузите на предварителния договор от Сан Стефано, сключен между Русия и Турция.“ С отправянето на поканата Германия приема, че различните правителства „се съгласяват да дадат съгласие и да участват в свободното обсъждане на цялото съдържание на Санстефанския договор“.[1075]

След това Англия приема поканата на 3 юни. Споразумението с Русия е подписано на 30 май. Англия приема руското придобиване на Карс и Батуми

[1072] Татишчев, II, 488, по мемоарите на Шувалов; *вж.* Бисмарк, *Gedanken vnd Erinnerungen,* II, 224-228.

[1073] Русия предпочита и предлага на Солсбъри надлъжно разделяне на България в съответствие с меморандума на Горчаков от 2 май до Австрия. GP, II, № 403, 404 и 427. Б. пр. т.е. както е по Константинополската конференция, но той го отхвърля.

[1074] Пак там , II, № 410 и сл. и особено № 427

[1075] GP, II, стр. 313.

само защото султанът вече на 25 май се е съгласил да даде Кипър от Великобритания. Русия не знае за това, когато подписва споразумението от Солсбъри-Шувалов.[1076]

Това споразумение изолира Австрия и остави нейните желания от второстепенно значение. На 2 май, когато конвенцията с Британия започва да се очертава като възможност, Горчаков в меморандум излага на Андраши условията, при които Русия ще сключи ново споразумение с Австрия.[1077] Това беше окончателният отговор на Русия на програмата на Андреши, дадена на Игнатиев. В него Русия предложи:

(1) Голяма България, с външни граници, определени в Сан Стефано, ще бъде разделена на две автономни, васални княжества (източно и западно) чрез линия, започваща от източната граница на Сърбия, оставяща София в западното княжество и излизаща на Егейско море при Орфано.[1078]

Тези две княжества ще имат статут, подобен на този на Сърбия и Румъния преди 1876 г.

(2) С това западно княжество, ще включва значително повече територия от линията Орфано-Врания на Андраши

(3) Русия се съгласява да изтегли войските си от тези двета княжества „веднага след създаването на новите местни правителства и формирането на въоръжените им сили".

(4) Австрия може да анексира Босна и Херцеговина; Нови пазар е трябва да бъде разделен между Сърбия и Черна гора; в противен случай Сърбия и Черна гора ще останат с границите от Сан Стефано, което дава на Черна гора Антивари и адриатическото крайбрежие, „завладени от нея с оръжие".

(5) Австрия „ще бъде свободна да сключва с двете княжества такива търговски и митнически споразумения, каквито сметне за подходящи за защита на своите интереси" и „за своята търговска сигурност".

(6) Австро-Унгария тогава ще се ангажира „с писмен акт" да подкрепи Русия на дипломатическия терен по останалите клаузи на Санстефанския договор и да спазва благосклонен неутралитет в случай на подновяване на войната и независимо от нейното удължаване.[1079]

Андраши веднага обявява тези предложения за неприемливи, дори повече от Санстефанския договор. Той вижда в разделянето на България „славянска конфедерация вместо славянска държава", твърди, че свободата за сключване на търговски споразумения с тези държави не означава нищо, тъй като Австрия

[1076] Лий, Великобритания и политиката по Кипърската конвенция; Теза на Лий, стр. 293-308 и сл.; GP, No 417-427; Бойст до Андраши, 27 май; Бъкъл, VI, 293-301; Исторический вестник, том 144, стр. 32-54; Лийболд, стр. 174-184. Андраши чрез Зичи научава за Кипърската конвенция точно когато заминава за Берлин; Зичи до Андраши, 9 юни. Вж. Нютон, II, 139 и сл., особено за френската позиция. Шувалов след Берлинския конгрес става англофоб и защитник на завръщането към Драйкайзербунда и за приятелството с Австрия. Вижте Витрок, в Historisk Tidskrift за 1931 г., стр. 415 и сл.

[1077] В края на април Андраши иска по-точни предложения от Санкт Петербург. GP, II, 298.

[1078] За точната граница и контурна карта, която я показва, вижте GP, II, стр. 301, 344. Ако се съгласи за своята „Македония", Австрия ще може да сключи търговско споразумение, което не накърнява „автономията" на провинцията. Андраши може да построи допълнително своята жп линия Митровица-Солун и да я свърже с австроунгарските линии през Сърбия.

[1079] GP, II, No 404, с 3 „Приложения"; Андраши до Кароли, 9 май; Вертхаймер, III, 98.

„вече притежава тази свобода и без съгласието на Русия“. Той заявява, че двете нови държави ще имат „ясно изразен български характер“ и е бесен от предложенията да се даде на Черна гора морският бряг и Нови пазар да се раздели между Сърбия и Черна гора. Щолберг докладва на Бисмарк, че „министърът изразява безпокойството си, че е невъзможно да се постигне разрешение на въпроса с Русия, защото не може да обоснове пред австроунгарското мнение подобно предложение, което херметически затваря Австрия от Ориента.“

Бисмарк веднага отговаря, че Германия няма да подкрепи това руско предложение по никакъв начин, освен ако Западна България „не бъде поставена под по-голямо австрийско влияние“. Цялата схема наистина напомня на Андраши за хитър план на Игнатиев да блокира Австрия на Балканите.[1080]

Но това изобщо не е така. Сърбия е оставена от Русия на Австрия, Черна гора също; предложената от Русия Западна България несъмнено е с българско население, но до каква степен Игнатиев може да я манипулира за панславянски цели или до каква степен австрийският търговски контрол ще я постави под австрийски политически контрол, е трудно да се предположи.

Новото настояване на Русия за защита на Черна гора отново кара Андраши да вярва, че тя не се е отказала от ролята си на спасител на балканските славяни. Намерението на Русия да раздели Нови пазар между Сърбия и Черна гора не предвещава нищо добро за австрийската експанзия към Солун. Във всеки случай, Андраши не приева тези предложения през май, по същия начин, както руснаците през април отхвърлят. С това настъпва краят на австро-руското Райхщадско съглашение.

Андраши търси подкрепа от Бисмарк и англичаните. През май Андраши казва на Новиков, че руските отстъпки са недостатъчни и и ако не се постигне споразумение с Русия, той ще сключи пакт с Англия, за да не бъде изолиран на предстоящия конгрес.[1081]

Руската дипломация все още разчита на сътрудничеството на Бисмарк, за да вразуми Австрия и да я задържи в Драйкайзербунда. Но германският канцлер упорито се придържа към политиката, която беше обявил от началото на Източната криза, и отказва да оказва какъвто и да е натиск върху виенския двор. Той каза на Убри, че е за предпочитане Русия да позволи на Австрия да се укрепи на Балканите и повтаря, че е твърде голям риска от война с Австрия заради по-голяма или по-малка територия за България. Но ако избухне война между Австрия и Русия, Бисмарк казва на Убри на 17 април: „тогава Германия ще остане неутрална, защото поражението на която и да е от воюващите страни би неприятно за нея.“ Когато Убри продължава да настоява за германска подкрепа за условията от Сан Стефано, Бисмарк губи търпение и казва на посланика: „В действителност, всичко което си мислех, че ви трябват, са няколко (пленени) турски паши и знамена и парад на победата със залпове в Москва.“

Изненадан и удивен, Убри не отговаря. Но пише на Горчаков: „Ако Бисмарк някога повтори тези думи, няма да пропусна да му напомня за съвремен-

[1080] Андраши до Каройи, 9 и 16 май; Андраши до Лангенау, 9 и 12 май; *GP,* II, № 404 и 405.
[1081] Новиков до Горчаков, 11 май 1878 г., в Татишчев, II, 483.

ната история от последното десетилетие съдържа най-добрия отговор на подобни намеци."[1082]

Последиците от това изявление на Убри са очевидни и изобразяват цялата психология, стояща зад многократните опити на Русия да си осигури по-категорична подкрепа от Бисмарк.

През 1870-71 г. Прусия постига съкрушителен триумф и осъществява най-съкровените си амбиции: Франция е разбита при Мец и Седан, а Хохенцолерните са провъзгласени за императори на обединена Германия във Версай. Всичко това, както и поражението на Австрия през 1866 г., не могат да бъдат постигнати, ако отношението на Горчаков и Александър не е доброжелателно и приятелско. В замяна Горчаков иска съкрушителна руска победа над Турция и както Бисмарк, дължи на Русия подкрепата си за един изключителен триумф.

Но Германия през 1878 г. е най-висшата политическа сила в Европа. Тази позиция Бисмарк иска да запази и следствието от това е, че Русия и Австрия ще трябва да играят второстепенни роли спрямо доминиращата Германия. Ако обаче Бисмарк съдейства за пълноценен руски триумф на Балканите, това ще е за сметка на Австрия. Тогава Германия ще се изправи срещу Австрия и Франция, и двете мислещи за реванш, и в тази дилема самото съществуване на Германската империя ще бъде постоянно зависима от добрата воля на Русия.

По този начин Германия, както Бисмарк е споделил с Шувалов, „скоро ще изпадне в положение на зависимост от Русия".[1083]

Русия няма право на много повече от няколко малки победи по Дунав и честване на победата в Москва. Русия е помогнала за разрешаването на въпроса за германското единство по великолепен начин. Нямаше нищо „умерено" в триумфа на Прусия през 1870 г. с пълното анексиране на Елзас и Лотарингия; провъзгласяването на пруския крал за германски император в Залата на огледалата във Версай е не по-малко от отлично. Горчаков и Александър са мълчаливи партньори в тези пруски триумфи. Сега, през 1878 г., те искат да постигнат също толкова поразителен успех и да разрешат решително Източния въпрос. Император Вилхелм през септември 1876 г. изразява тази надежда с писмото, изпратено чрез Майнтойфел: „Споменът за вашето отношение за мен и това което моята страна постигна от 1864 г. до 1870-71 г. ръководи политиката ми спрямо Русия."[1084]

Но Бисмарк на практика забранява това с отношението си към Австрия. Следователно руснаците се преструват, че са разочаровани. Както Швайниц съобщава: „Той (царят) пропуска нещо [Er vermisst etwas]". Горчаков открито заявява: „Очаквахме големи неща от вас... Необходимо е вашият глас да бъде чут" (от Англия и Австрия). Това поне е дилемата. До Берлинския конгрес Русия се надява и очаква, че Бисмарк ще направи всичко за Русия и резултатът е последвалото силно разочарование у Александър II и руските дипломати.

Дали правилно или не, отношението на Бисмарк лишава Русия от съкрушителния триумфален напредък, на който тя се е чувства заслужена. Както е пише професор Уилям Л. Лангер: „Ударът е тежък за руските държавници. Те

[1082] Убри до Горчаков, 17 и 21 април; Татишчев, II, 483 и бел.

[1083] Татишчев, II, 488, въз основа на мемоарите на Шувалов.

[1084] GP., II, № 230.

никога не преодоляха разочарованието и изненадата си"поради „неблагодарността" на Бисмарк."[1085]

Вместо Австрия, през 1879 г. Русия прави сондажи в Париж и започва да гледа към французите.

Засега отказът на Бисмарк да се намеси в делата на Австрия и едновременното му предложение да посредничи между Русия и Англия, за да осигури едновременното изтегляне на руските войски и британския флот от околностите на Константинопол, насочват руската дипломатическа енергия в други канали и позволяват сключването на споразумението Солсбъри-Шувалов.

В началото на май обаче преговорите бяха стигнат до застой. Тогава Русия мобилизира всичките си военни сили и цялата си армия съсредоточавайки я на австрийската граница и по крайбрежието на Черно море. Всичко това създава големи разходи за вече финансово изтощената империя.

На 3 май Горчаков отново се обръща към Бисмарк с молба да окаже натиск както върху Виена, така и върху Лондон. Но Бисмарк се оттегля във Фридрихсруе. При тези обстоятелства, както видяхме, Шувалов поема инициативата и довежда преговорите до „успешен" край. Шувалов заявява, че се противопоставя на европейски конгрес, защото предвижда, че Австрия и Англия ще се обединят в дипломатически натиск срещу Русия. Той се надява (б. пр. много наивно, да вярва в честността на англичаните), чрез предварително руско-английско разбирателство, да предотврати това.[1086]

Разбира се, през 60-те години на XIX век Бисмарк уважава Горчаков и е говорил за себе си като за негов ученик по дипломация. През тези години именно Бисмарк е този който моли за услуги, а Горчаков е решаващият фактор, за амбициозния германски канцлер. След 1871 г. ролите са обръщат. Но възрастният руски канцлер изглежда или не осъзнава, или е отказва да признае значението на това дипломатическо възраждане и е продължава да се отнася към Бисмарк с снизхождението на по-възрастен старши.

Германският канцлер не желае да отчужди Горчаков и когато през зимата на 1874-75 г. изглежда, че Русия може ще се откаже от съюза с Германия, в замяна на разбирателство с Франция, Бисмарк изпраща Радовиц, своя способен дипломат и един от доверените му приближени, на специална мисия в Русия. Татищев казва, че това е пряк резултат от усилията на Деказ, чрез посланика Льо Фло, да постигне окончателно, отбранително споразумение с Русия.

За съжаление, представените досега доказателства за мисията на Радовиц са недостатъчни, за да се направят твърди и бързи заключения за това какво всъщност се е случило.[1087] Ако не чрез Радовиц, със сигурност чрез Шувалов и

1085 Уилям Л. Лангер, *Френско-руският съюз* (Кеймбридж, Масачузетс, 1929 г.), стр. 14

1086 Шувалов в *Красный архив,* кн. 59, стр. 93; Татищев, II, 485. За мисията Радовиц вижте Hajo Holborn, *Bismarcks europäische Politik zu Beginn der siebziger Jahre* (Берлин, 1925), гл. 1-3; Татищев, II, 109 112; *DDF,* I, особено No 353, 373, 394, 400-403. *Вж.* Dreux, стр. 90 и сл., и Радовиц, I, 330. Холборн не е използвал нито Татищев, нито руските източници, а основава разказа си единствено на германските (и 2-3 вторични английски) източници, трудът му предшества публикуването на френските документи.

1087 Доказателствата са в книгата на УЛРИХ ЛАПЕНКЮПЕР. МИСИЯТА НА РАДОВИЦ. ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ РУСКАТА ПОЛИТИКА НА ОТО ФОН БИСМАРК (1871-1875) Гьотинген:

Игнатиев, вероятно също чрез Мантойфел и Швайниц, Бисмарк предлага на Русия значителна германска подкрепа по Източния въпрос в замяна на руски неутралитет в случай на нова война с Франция.[1088]

Страховете на Бисмарк от нарастващата близост между Русия и Франция са причината за мисията на Радовиц, а постоянните усилия на Горчаков да осигури френска подкрепа за балканското си начинание са препъни-камъкът за всяка ефективна подкрепа за Русия от Бисмарк. Бисмарк желае успухът на Русия във войната срещу Турция и така да задоволи законните си амбиции.

„Но Германия", каза Бисмарк на Игнатиев през март 1877 г., „не може да се обвърже с по-нататъшни обещания (за германска подкрепа за Русия), докато ние (Русия) си запазваме правото да заемем страната на Франция или Германия в случай на сблъсък между тях."[1089] Ето същността на въпроса.

Преди Бисмарк да обмисли безрезервно да се присъедини към Русия, Горчаков е трябвало да е да докаже готовността си да направи същото за „Вилхелмщрасе", дори ако става въпрос за ново поражение на Франция. Това изисква много повече, отколкото Русия е готова да обещае. Следователно Бисмарк сега отказва на Русия военна подкрепа, ако се стигнеше до руска война с Англия или Австрия. Именно този отказ кара Горчаков да се заеме с необходимостта от разбирателство с Англия или Австрия. Солсбъри и Шувалов осигуряват изхода за Русия[1090] (доп. пр. изцяло за сметка на новосъздадена и окончателно осакатена България, лишена от възможността за по-добро бъдеще, но от съдбата на малките народи, никой от големите не се интересува, нито пък му пука за тях).

Vandenhoeck & Ruprecht, 1990. Но авторът няма как да е запознат с този труд, предвид разминаването във времето. (б. пр.)

[1088] Вж. по-горе, глави V и VI; също Глава IX, където Бисмарк намеква на Игнатиев, че би искал да анексира Бохемия, и да има Висла за своя източна граница.

[1089] Игнатиев, в Русская старина, кн. 157 (март 1914), стр. 508; вж. по-горе, гл. VI.

[1090] Провокативното поведение на Англия по време на войната от 1877-78 г. кара Русия да използва новата си позиция в Средна Азия, за да заплаши британския контрол над Индия и така да отклони британците от намеса на Балканите. Англия държи голям флот от бойни кораби, маневриращи последователно до гръцкия бряг, за да предотврати обявяването на война на Турция от Гърция, и при Дарданелите, за да предотврати превземането на Константинопол от Русия, и беше постигнала напълно и двете цели. Англия допълнително помага на Турция както с пари, така и с военни материали: доставени са няколкостотин хиляди оръдия и милиони куршуми, както и няколко бойни кораба. Английски офицери командват армията на Мухтар паша. Шер-Али, емирът на Афганистан, става руски васал в руския план за заплаха към Индия. Генерал Н. Г. Столетов е изпратен от Санкт Петербург през пролетта и лятото на 1878 г., за да преговаря за това с Шер-Али. Британците преди това нахлуват в афганистанската територия, като окупираха Херат и Квет, и Шер-Али сега се нуждае от руска подкрепа. Столетов е под командването на руския генерал-губернатор на Туркестан Кауфман. Столетов постигна голям успех с Шер-Али, но съюзът е сключен едва след Берлинския конгрес. Тогава Русия вече не иска проблеми с британците в Индия и се оттегля от Афганистан отказвайки се от съюза с Шер-Али. Както Кауфман пише на Милютин на 21 октомври 1878 г., „Ние сме в позиция да заплашваме Англия само като бъдем приятелски настроени към Афганистан. В противен случай Индия е недостъпна за нас. Шер-Али изразява готовността си да бъде приятел с нас и дори да търси нашия протекторат." Но след Берлинския конгрес Русия оставя Шер-Али в затруднено положение в проблемите му с Англия и тй умира на път за Санкт Петербург, за да търси лично руска помощ. М. А. Терентьев, *История завоеваний нев Азии* (Санкт Петербург, 1906), II, 427-429 и сл.; Татищев, II, 529.

Тъй като през май става все по-очевидно, че руснаците постигат разбирателство с лорд Солсбъри, чрез Щолберг и Каройи, Андраши отправя неубедителни, неефективни протести към Бисмарк. Той е направил всичко възможно, за да насърчи руско-австрийското споразумение без особени предпочитания за единия или другия.

Бисмарк обаче настоява повече от две години Санкт Петербург да постигне разбирателство с британците и предлага добрите си услуги като посредник. Сега, когато това действително се случва, той не може да играе заговорническа роля. Нито пък го желае! Има значителни доказателства, че Бисмарк е доста отвратен от слабостта на политиката на Андраши спрямо Русия и е много доволен, че е избегната война между Русия и Англия. Бисмарк наистина подкрепя същността на програмата на Андраши на Балканите и не може да стигне по-далеч от това.

Когато Андреши протестира срещу действията на Бисмарк по отношение на англо-руския договор, като изтъква че това насърчава изолацията на Австрия и застрашава „нашия договор с Германия “, Бисмарк не може да му даде истинска утеха. Каройи обобщава впечатленията си, като съобщава: „Тежестта на официалния език на Берлинския кабинет винаги ще бъде претеглена в наша полза, за да се предпази от упреците (от Русия) за прекомерно насърчаване на нашите интереси.“ Освен това отношението на император Вилхелм е против откровена пристрастност към Австрия. Като утеха, Бюлов казва на Каройи: „Принц Бисмарк моли граф Андреши да се убеди, че нищо не се е променило в чувствата ни към вас, ние оставаме същите, както винаги (wir bleiben die Alten).“ Андреши напълно осъзнава стойността на тези думи по време на Берлинския конгрес.[1091]

Но за непосредственото настояще и за суровите реалности на ситуацията, Андраши няма друг избор, освен да се обвърже със Солсбъри. На 3 и 4 май Солсбъри, със съгласието на своя кабинет, излага в депеши до Андраши основните насоки на своята политика и условията, при които Англия ще постигне разбирателство с Австрия. Андраши отага отговора до 16 май. Дотогава руските предложения от 2 май и посещението на Шувалов в Санкт Петербург го карат напълно да осъзнае опасностите, пред които е изправен, и допълнително постига пълно единство във възгледите си с Франц Йосиф, без никаква перспектива за опозиция от Военната партия във Виена.[1092] Босна и Херцеговина поне трябва да бъдат спасени от мартенската програма, предвид Русия.

През април Андраши не желае да се съгласи с линията по Стара планина за България, както настоява Солсбъри, защото все още се надява на пазарлък с Русия по линията, посочена на Игнатиев. След меморандума на Горчаков от 2 май, Андраши е готов да се съгласи да ограничи България, както настоява Солсбъри. Единствената друга причина за истински спор е опитът на Андраши да осигури подкрепа от Англия за намеренията си относно Сърбия и Черна гора.

[1091] Андраши до Каройи, 16 май; Каройи до Андраши, 16 и 18 май; Вертхаймер, III, 99-101; GP, № 412, 413.

[1092] Вертхаймер, III, 102-105. До май обаче Андраши е почти напълно изолиран от подкрепата на Конституционно-германската партия (неговата собствена партия) в Австрия. Вижте по-горе, Глава XIV; също Глава I, Раздел 9.

Британският външен министър не се интересува от тези княжества и казва на Андраши, че това е единствено въпрос за решение между Австрия и Русия. Но лордът обещава на Шувалов на 14 май да не се противопоставя за Антивари и морското крайбрежие до Бояна за Черна гора и затова запазва дискретно мълчание за всички опити на Андраши да изтръгне обратно обещание от него.[1093]

Така на 16 май Андраши посочва на Елиът, че ще се съгласи със Стара планина за южната граница на България, ако Салисбъри се съгласи с окупацията на Босна и подкрепи Австрия по въпросите, отнасящи се до Сърбия и Черна гора. След това на 22 май Солсбъри се съгласява с Бойст относно Черна гора. Андраши обаче изглежда доволен от докладите на Бойст за отношението на Солсбъри и казва на Елиът, че Австрия сама ще се справи с Черна гора. Солсбъри няма да се ангажира директно преди завръщането на Шувалов от Русия.

На 24 май той уверява Андраши, че Англия държи твърдо по всички точки от програмата, която е дадена на Австрия, с изключение на Черна гора, че Лейърд подкрепя желанията на Андраши пред Портата, но Англия няма да отиде на конгрес, освен ако не получи линията на Стара планина за граница на България. Чрез Берлин, Солсбъри намеква, че Великобритания смята отношението на Австрия към Черна гора „нито за разумно, нито за държавническо", особено след като Австрия не показва никакво намерение да помогне за ограничаването на Русия в Азия. Черна гора не представлява интерес за британците, за разлика от България и Азия. За да постигне на успех по тези две точки, Англия последователно в меморандумите от 30 и 31 май се съгласява да подкрепи руските претенции в Черна гора.[1094]

Преди подписването на споразумението с Русия, за да успокои нарастващите тревоги на Андраши, на 27 май Солсбъри телеграфира на Елиът, да му предложи следното споразумение, което може да бъде подписано веднага:

(1) Южната граница на България трябва да бъде Стара планина, а оттам линията да продължава право на запад до река Морава;

(2) България на юг от Балканите трябва „да бъде подчинена на разпоредби, осигуряващи на султана адекватно политическо и военно превъзходство за предпазване от нашествия или въстания", но отвъд това Конгресът трябва да реши какви „институции" да бъдат дадени на областта;

(3) Руската окупация на юг от Дунав трябва да бъде ограничена до шест месеца с 20 000 войска;

(4) европейските „комисари" трябва да замененят руските в членове VI, VII и XI от Санстефанския договор; и

(5) „Англия ще подкрепи всяко предложение по отношение на Босна, което Австрия направи на Конгреса."

[1093] „Теза на Лий", стр. 265-266 и 275. От средата на май нататък Лейърд е безспорен господар на Портата. На 19 май султанът се оплаква на Лейард, че вече не е в състояние да изхранва армията си, турската хазна е напълно изчерпана; той моли за заем от 4 000 000 паунда, обещавайки „всякаква сигурност, с която разполага". На 24 май срещу султана възниква заговор с широко недоволство в армията и управляващите класи. Тези събития поставят Портата на милостта на Лейард и довеждат до Кипърската конвенция. *Вж.* по-горе в бележки 25-28; също Стоянович, стр. 259 и сл.

[1094] Елиът до Солсбъри, 23 май; Бойст до Андраси, 16 и 20 май; Уилям А. Голд, „Англо-австрийското споразумение от 1878 г." в *English Historical Review,* XLI (януари 1926 г.), 108 и сл.

Към това Андраши искаше да добави

(6), че ако Румъния откаже да приеме Добруджа, тя не трябва да стане руско придобивка. Солсбъри се съгласява.

На 31 май Андраши казва на Елиът, че е получил разрешение от Франц Йосиф да подпише тази конвенция, но че желае да добави думата „Херцеговина“ към Босна. И отново се опитва да получи английска подкрепа за границите, предназначени за Сърбия и Черна гора.[1095]

На 2 юни Солсбъри отговаря, че ще добави „и Херцеговина“; но не може да обещае да започне война или да провали конгреса заради сръбските или черногорските граници, но ще подкрепи Австрия в обсъждането им. Елиът отново посочва, че отношението на Англия към Сърбия и Черна гора е абсолютно същото като това на Австрия към Азия; нито едната страна не може да помогне на другата по тези въпроси.

Накрая, на 6 юни, без да добавят „Херцеговина“ към „Босна“ и без никакво официално обещание относно Черна гора[1096], Андраши и Елиът подписват споразумението. Унгарецът казва на британския посланик, че не го смята за „формална и окончателна конвенция“, а по-скоро за „общо джентълменско споразумение“. В крайна сметка британците не се интересуват особено дали Андраши е подписал „споразумението“ или не. Британците преговарят с Андраши, както за да угодят на Бисмарк и да запазят солидарността си с него, така и за да го обвържат с колесницата си.[1097] Недоверието на Солсбъри към Андраши не е успокоено и британският министър отива в Берлин, чувствайки, че позицията на Андраши все още е под голямо съмнение. Той посочва на Андраши, че Англия не се нуждаела от споразумение с Русия, ако Австрия се беше споразумяла с Англия по-рано; че настоящата конвенция във гарантира, че Австрия „няма да изостави напълно“ британците в Берлин. За британците австрийското споразумение е просто допълнение към руското.

За Андраши сделката с Англия беше много малка компенсация за всички маневри през последните три години. По въпросите на Сърбия и Черна гора, както и по плановете за икономическа експанзия към Солун, Австрия не си осигуряваа никаква подкрепа. България е ограничена по размер, но победата е английска и за Андраши триумфът е чисто негативен. Той спечелва Босна и Херцеговина, но никой, нито Бисмарк, нито Санкт Петербург, нито дори Турция, проявяват истинска неохота към пълното присъединяване на двете провинции. Главната опозиция, с която Андраши трябваше да се сблъска в усилията си да придобие Босна и Херцеговина, идва от двете половини на собствената му монархия. Бек уместно признава, че австроунгарската външна политика „може да се провежда много по-лесно пред чужди държави, отколкото пред вътрешната ситуация“.[1098]

[1095] Теза на Лий, стр. 273-307; Gauld в English Historical Review, XLI, 109 ¬112.

[1096] Андраши не харесва резервата, предложена от Солсбъри.

[1097] Вж. GP, II, № 417. До 25 май Солсбъри все още е „много огорчен“ към Австрия и Мюнстер, който следва инструкциите на Бисмарк, да го убеждава, че „е в интерес на Англия“ да подкрепя „много важните австрийски интереси“. Солсбъри е недоволен от отношението на Андреши към Гърция и е доста разочарован от австрийския опит да задуши „смелото малко планинско население“ на Черна гора.

[1098] Гализ-Хорстенау, стр. 205.

Въпреки това Андраши изразява пред Щолберг, че е напълно доволен от ситуацията. На 13 април той се уверява в добрата воля и подкрепата на Бисмарк, като отменя член V от Пражкия договор.[1099]

През май Бисмарк оказва добри услуги в Лондон, за да не бъде „изолиран". Но германският канцлер е силно раздразнен, защото Андраши не послушва съвета му и не поставя конгреса пред свършения факт – Босна и Херцеговина, окупирана от австрийски войски. Андраши настоя конгресът да му даде „мандат" за това и пледира за необходимостта да удовлетвори вътрешната опозиция. Освен това унгарецът все още се опитва да постигне отделен пакт с Портата.

На 20 май турският министър-председател (т.е. велик везир)[1100], със съгласието на Лейърд, изпраща нота до Зичи с искане за влизане на австрийски войски в Босна. В замяна Зичи обещава, че Австрия няма да анексира областите, а само да ги окупира и администрира, и ще уважава суверенните права на султана.[1101]

На 26 май Зичи прави предложения за начина на окупация на двете провинции; великите везири Дадрек паша и Мехмед паша след това изпращат нота до Виена в този смисъл. Разработена в конвенция, тази нота е приета от Зичи без нито една промяна, но австрийското външно министерство не я приема окончателно, докато ангажиментът с Англия не прави конвенцията с Турция излишна. По-късно Хаймерле в Берлин моли османските представители да пазят тази конвенция в тайна. Андраши обаче в последния момент, преди Берлинският конгрес да се отложи, подписва таен протокол с турците (вероятно резултат от конвенцията на Зичи), в който се потвърждава турският суверенитет над Босна и Херцеговина и се обещава само временна окупация от Австрия.

Горчаков е развеселен от обрата, който събитията приемат. На 3 юни, с телеграма от Англия, в която приема конгреса, той обявява на Швайниц намерението си да присъства. Току-що е научил, че Биконсфилд ще присъства.

Въпреки че все още е болен поради пристъпа на подаграта, той смята, че може да отиде след няколко дни; „Присъствието ми ще е полезно ", смята той. Швайниц заключава, че канцлерът „желае да се яви на една и съща сцена с Бисмарк и Дизраели, а след това с *nunc plaudite* (с аплодисменти) да се оттегли".[1102] Покушението върху живота на император Вилхелм сближило царя и канцлера с Бисмарк и Германия. На 4 юни царят отново упълномощава Горча-

[1099] GP, II, № 411, 412, 415, 417 и 418; също стр. 319; Каройи до Андраши, 28 май. Вижте също по-горе, Глави V, XIII, и XIV.

[1100] Садък паша наследява Ахмет Векиф като велик везир на 18 април. Сафвет паша все още е министър на външните работи. Садък е „нестабилна личност, заподозряна [с право] в машинации с банкерите от Галата, но уверенията на султана, че министерската промяна няма да има антибритански ефект, се оказват верни. Sumner, стр. 422-423.

[1101] Каратеодори паша, стр. 131-132; Зичи до Андраши, 14 и 26 май, 2 и 7 юни; Хегедюш, в *Унгарски тримесечник,* III, 640.

[1102] Швайниц, II, 30; Лангенау до Андраши, 3 и 9 юни; *вж.* Валуев, стр. 26: „Княз Горчаков, който се разболя наистина, оздравя за два дни, за да може да пътува към Берлин."

ков да отиде в Берлин и назначава Шувалов и Убри за втори и трети пълномощници.[1103]

На следващия ден Русия приема поканата за конгреса и Горчаков собственоръчно обявява готовността си да представи Санстефанския договор в неговата цялост за свободно обсъждане.

На 8 юни във външното министерство в апартаментите на Горчаков се провежда съвет; на следващия ден съветът се събира в кабинетната зала; присъстват царя, престолонаследника, великият княз Владимир, военният министър (Милютин), Горчаков, Шувалов, Убри, Гирс и Жомини. Споразуменията, сключени с Англия, са одобрени точка по точка. След това Горчаков казва на Швайниц: „Правим големи отстъпки и съм готов да поема произтичащата от това непопулярност. Искам мир и познавам само един, който го желае по-искрено от мен, а това е военният министър."

А царят, който „вярва, че е най-лоялният суверен в цяла Европа", очаква Англия да спази обещанията си.[1104] Игнатиев е в имението си в Киев, и вече е извън играта.[1105]

В Санкт Петербург в началото на юни изглеждат доволен от ситуацията. Горчаков дори е информирал Андраши, чрез Новиков, че вярата му в него е непоклатима.[1106]

Императорският руски съвет от 9 юни обсъжда въпроса: „Трябва ли Русия, след като вече е приела исканията на Англия, да се съгласи и с исканията на Австро-Унгария на предстоящия конгрес?" Съответно е решено:

(1) да не се поема инициативата за повдигане на въпроса за анексирането на Босна и Херцеговина от Австрия;

(2) да се декларира, че Русия не се противопоставя на това, ако Австрия или която и да е друга сила го предложи;

(3) да се настоява едновременно Австрия да не се противопоставя на привилегиите, предоставени на Черна гора от Санстефански договор;

(4) ако Австрия не желае да завземе двете провинции, да се настоява въпреки това за придобиването на Бесарабия от Русия, със сила, ако е необходимо;

(5) да не се отстъпва пред желанията на Австрия по въпроса за бреговата линия на Черна гора, нито за общата граница със Сърбия по река Лим;

(6) да не оказва натиск върху Черна гора в това отношение и да не позволява нито на Турция, нито на Австрия да прогонят черногорците със сила;

[1103] Назначаването на Новиков вместо Убри бе разгледано и отхвърлено. Генералният консул Кумани е важен член на руската делегация. Лангенау до Андраши, 24 май и 1 юни. Кумани е експерт лингвист и добре запознат с Изтока.

[1104] От Лангенау до Андраши, 1 юни; Швайниц, II, 31-32. Руснаците заминават за Берлин на 10 юни. *Вж.* Съмнър, стр. 499-500 и др., за императорските съвети от 8 и 9 юни.

[1105] В Константинопол Нелидов постига известен успех в усилията си да се сближи със султана. Нелидов също се разболява и на 1 май княз Лобанов е назначен за нов руски посланик в Портата. Русия обаче е огорчена, защото Лейърд продължава антируската си дейност в Константинопол, подпомаган от Зичи. Нелидов, в Revue des deux mondes, XXX (ноември 1915 г.), 250-259; Schweinitz, II, 26 и 30; Лангенау до Андраши, 18 и 24 май. Руснаците запазват линиите си при Сан Стефано непокътнати до края на конгреса.

[1106] Швайниц, II, 32.

(7) да се обърне към конгреса, като последна мярка, с искане да не се допуска подновяване на войната чрез военна сила от страна на Австрия и Турция.[1107]

Следователно Русия е готова да плати цената (Босна и Херцеговина), която Австрия беше поискала за неутралитета си по време на войната, но възнамерява да бъде твърда по въпроса за Черна гора на Конгреса. Освен това Санкт Петербург оставя вратата отворена за сближаване с Австрия.

Въпреки това, както забелязва Лангенау, „тук съществува известна огорчение към [Виенския] кабинет". Австрия е държана в пълно неведение от Санкт Петербург по време на посещението на Шувалов и получава новини за него само от Лондон и Берлин.

Лангенау се е опитва напразно да накара Шувалов също да отиде във Виена. Тъй като в Санкт Петербург става ясно, че Виена дори няма намерение да преговаря въз основа на предложенията на Горчаков от 2 май и посоченото в тях надлъжно разделение на България, полковник Боголюбов е изпратен в австрийската столица, за да види какво може да се направи.[1108]

Не се постига нищо и с наближаването на конгреса австро-руските отношения са външно спокойни и в застой, но вътрешно са силно огорчени, особено във Виена. Санкт Петербург се проявява по-толерантно към Виена преди конгреса, отколкото след това.[1109]

Както Лангенау посочва, по време на войната Виена показва на руското правителство доброжелателен неутралитет, който Австрия стриктно спазва. Русия, преминава през изпитанията и жертвите на дългата война, стига до убеждението, че след като Санстефанският договор бъде установен, Австрия ще приеме отвъд строгата буква на Будапещенската конвенция; и ще бъде готова да се съгласи с много неща, които са ѝ неприятни, преди да се втурне във война, която руската канцелария знае, че най-много иска да избегне.

Александър е високопочтен човек, но податлив на чужди влияния. Игнатиев го убеждава не само, че Австрия ще отстъпи, но дори, че не Русия, а Австрия е нарушила договора и духа, както и буквата на Будапещенската конвенция. Аргументът относно България и „компактната славянска държава" Игнатиев използва за пръв път във Виена и Александър го приема като автентична гледна точка. Следователно Александър се преструва, че отношението му като

[1107] Татищев, II, 490, въз основа на протокола от Императорския съвет от 9 юни 1878 г. Съветът реши също така да настоява, sine qua non, за предаването на Батум от султана.

[1108] Лангенау до Андраши, 16, 17, 18 и 22 май.

[1109] За руската разочарование по време на Берлинския конгрес вижте писмата на Нелидов до Игнатиев, както ги е предал последният в „Исторический вестник", том 144 (1916), стр. 330-335. Андреши се е доказал като „много коварен" по време на черногорския спор, Хаймерле е бил „малката змия", „Биконсфилд е геният на злото, докато Солсбъри „е лицемер по природа и мнго двуличен". „Това са нашите врагове; французите ни презират твърде много, както и италианците, които можеха да ни бъдат много полезни." Игнатиев подкрепя тези мнения и казва, че е предложил на Горчаков, Корти за посредник между Русия и Англия в Берлин; но Горчаков предпочел да не позволява на италианците да се „намесват" и отхвърлия Корти в Берлин, така че италианецът се обръщат към англичаните и ги подкрепят. „Като цяло ", казва Нелидов, „австрийците [в Берлин] бяха много неприятелски настроени към нас. Хеймерле ни създаваше много трудности в детайлите и се показа като изключително хитър интригант." На това Игнатиев коментира: „Нали ви казах."

цяло е правилно; че Австрия никога изрично не се е съгласила с „голяма България“, но нали Зичи го направи на Константинополската конференция с подпида си.

Но предвид тежките жертви на Русия, той се преструва, че Австрия, която е на път да получи Босна и Херцеговина, без да произведе нито един изстрел, или да похарчи 1 гулден срещу Турция, трябва да бъде снизходителна. У общественото мнение в Русия, умишлено са събудени надеждите и очакванията в продължение на две години от голяма победа и значителни придобивки, и съответно не може да приеме дипломатическата поражение.

Разочарован от Австрия и изправен след 1 април пред сплотеното британско правителство което настоява за преразглеждане на руско-турския договор с постигане на двустранно споразумение, Александър няма друг избор, освен да направи компромис.

Така Русия очаква да се спази буквата и духа на руско-английското споразумение от 30 май. Но тя не знае за Кипърската конвенция от 4 юни, която Англия подписва. (б.пр. изнудвайки Турция за Кипър).

Още преди откриването на конгреса, докато Санкт Петербург приема като някаква облекчение неравностойното споразумение, постигнато с Англия, започват да се издигат гласове, че граф Шувалов защитава интересите на Англия, а не на Русия. В столицата, врагове и завистници Шувалов има в изобилие; все още на 10 юни, когато руската делегация заминава за Берлин, звездата му изглежда определено във възход, спечелил доверието на царя.

Андраши отива в Берлин разочарован и решен на всяка цена да види интерсите на Австрия да бъдат уважавани. Ситуацията във Виена е много сложна. Андраши и Унгария поема управлението на Балплац през 1871 г., но министърът на външните работи губи подкрепа. Когато новата политика заплашва да доведе до война с Русия, Франц Йосиф се противопоставя и отказва да го следва. Унгарецът трябва да направи компромис. Изправен във Виена, лице в лице с Игнатиев, необуздания върховен жрец на панславизма, Андраши не търси споразумение с Русия, докарва нещата до скъсване на отношенията и се обръща към Лондон и Берлин. Новиков, станал твърде голям австрофил, за да угоди на канцеларията в Санкт Петербург но не успява да убеди Горчаков и Александър да уважават австрийската гледна точка.[1110]

Изтънченият Шувалов има по-голям късмет и показал на Русия изхода от дилемата ѝ.[1111] Престижът на Шувалов се дължи и на приятелството му с Бис-

---

[1110] Това е невъзможно, претенциите на унгареца са неприемливи за Русия, освен това той не търси споразумение, а конфронтация. Новиков е изкл. неподходящ да води преговори. Затова вместо да падат на колене пред Англия, императорът и Горчаков трябваше да потърсят контакттите с военната партия и чрез нея да въздействат на императора да определи друг преговарящ, дори да смени Андраши, като рушащ Драйкайзербунда, защото на практика той това прави и го постига, всъщност надхитрявайки и Бисмарк. А през това време трябваше да вкарат допълнителни войски на Балканите заемайки цялата територия на Санстефанска България (както настоява Игнатиев), което допълнително ще укрепи позициията на Русия и ще отрезви Андраши и Дизраели. (б. пр.)

[1111] И какво направи, безприкословно прие английският диктат, унищожавайки придобивките от войната! Това ли е дипломатическото му майсторство!? Той е подобен на Новиков! (б. пр.)

марк. Следователно, още преди Берлинския конгрес, ролята на Бисмарк става решаваща.

Отношенията на Австрия с Германия и лоялността на Андраши към Бисмарк са най-ярките страници в дейността на Андраши. Когато конфликтът с Русия става ожесточен през март и април 1878 г., Андраши бърза да затвърди подкрепата на Бисмарк, като отменя на член V от Пражкия договор. Бисмарк не е неблагодарен за лоялността на Андраши, но е решен да не обиди Русия.

Освен това, той смята, че поведението на Андраши по време на войната изобщо не е далновидно: Босна и Херцеговина е трябвало да бъдат завзети, Сърбия също е можела да бъде окупирана, казва той на Каройи. Въпреки това Бисмарк настоява Англия да вземе предвид правата на Австрия и да сключи конвенцията с нея, а Бисмарк е решен да не позволи австрийските интереси да бъдат пренебрегнати в Берлин.

Андраши е решил да не допуска руска хегемония на Балканите и да не позволява на царя да прави нови придобивки или да засили влиянието си в Западните Балкани (Сърбия и Черна гора). Нямайки друг избор, освен да отплава след английския кораб, Андраши сключва конвенция или „джентълменско споразумение“ с Англия, което му дава обещание за Босна и Херцеговина, и е на път да сключи такова с Турция.

Така укрепен, с Каройи и Хаймерле като други австрийски пълномощници, Андраши заминава за Берлин. Кризата дори донася подкрепа на Андраши от ерцхерцог Албрехт, Военната партия, католиците и значителни кръгове в двете части на монархията. Следователно министърът на външните работи заминава за Берлин на 11 юни, уверен в подкрепата на собствената си страна.[1112] Отношението му към Горчаков и Игнатиев обаче са изключително остро. Той е решен да не пропусне нищо в отстояването на австрийските интереси, но ролята му е второстепенна спрямо Англия и зависи от покровителството на Бисмарк.

Никога не успял да овладее напълно вътрешното си положение, Андраши изиграва жалка роля. Съвместното налагане на новото балканско споразумение от Русия и Австрия, което той си е представял през 1877 г. като свой върховен триумф, така и не се осъществява. Голямата политика, на която той възлага толкова големи надежди шест месеца по-рано, се изроди в обикновена политическа целесъобразност.

Берлинският конгрес е компенсация за провалите на Андреши и за неговите усилия за Драйкайзербунда и лоялност към него. Но той не е плод на неговата политика според Райхщадско съглашение с Русия.

Изправен пред свършения факт на Сан Стефано, яростта на Андраши е голяма и той е обхванат от мъка и разочарование. Репутацията му както в Унгария, така и в Австрия е сериозно накърнена и за известно време оставането му на поста е застрашено.

Франц Йосиф и Хофбург (императорсикя двор) са не по-малко развълнувани от своеволните действия на Русия, но знаят (1) че Австрия не може да рискува война; и (2) че Андраши е виновен за дилемата, в която се намира.

[1112] Вертбаймер, III, 103-108; Чупик, стр. 318-320.

Франц Йосиф не харесва идеята за смяната на коне по средата на течението и знае, че Бисмарк ще направи за Андраши толкова, колкото и за всеки друг австрийски държавник. Затова Андраши остава, но с ясно очертани планове за австрийска експанзия в Сърбия и Македония до Солун. С това Русия не се съгласи и се обръща към Англия и Бисмарк за подкрепа.

Вярно е, че след реакцията от Берлинския конгрес, Русия отново закърпи своя *modus vivendi* с Австрия през 80-те години на XIX век. Но през юни 1878 г. разривът е рязък и категоричен. Конгресът не прави нищо, за да затворви пропастта.

За руско-австрийските отношения Берлинският конгрес е пълен провал и бракоразводен съд. Дори ерцхерцог Албрехт признава след края на конгреса, че „това приятелство с Русия вече е нещо от миналото, поне за нашия живот". Конгресът несъмнено е голям триумф за Бисмарк, но дори той никога не успява напълно да убеди Австрия и Русия да уредят различията си и да се споразумеят за споразумение за Балканите.[1113]

Хабсбургите и Романовите от 1878 г. насам изчезнаха от сцената (след Първата световна война), но днес Балканският проблем, е не по-малко сложен, отколкото преди 65 години, и все още остава. Унгарците и славяните отново заплашват да стигнат до сблъсък за разпределението на балканската плячка, докато един нов Берлин се опитва да постигне нов компромис и по този начин да осигури нова германска хегемония в Европа… (б. пр. Трудът е писан по време на възхода на III Райх, така че вероятно това има в предвид автора)

ПРИЛОЖЕНИЯ

АНДРАШИ НА БАЛПЛАЦ

В Европейския концерт, казва Багер, Андраши „свири по слух". Нито бюрократ като Гирс, нито сериозен познавач на чуждестранната кореспонденция като Бисмарк, Андраши се наслаждава на ездата, докато дипломатите го чакат. Хегедуш разказва как, седнал на бюрото си, разказвал вицове, докато чете най-важните дипломатически депеши; и как унгарецът оставя тежката задача не скретаря си Орчи „да композира на немски език".

Като аристократ, Хегедуш го сравнява с Биконсфилд, и двамата „бохемски артисти, политически гении от първа величина, които изумиха света с умствените си способности. И двамата разчитат на своата императрица и съотв. кралиц... Критиците на Андраши направиха грешката да сведат този върховен политически гений до средата на Балплац", когато „всъщност той далеч надрасна собственото си време и среда".

За автора (Джордж Хувър Ръп) обаче усетът на Андраши към политиката е дилетантски, отколкото артистичен.

[1113] За Бисмарк е провал в дългосрочен аспект, той слага край на доверието съществуващо все още между Германия и Русия, също е бракоразводно дело, което откри пътя на невъзможвана и противоестествена френско-руска любов. (б. пр.)

„Можем, казва Хегедюш, да прочетем в съвременния печат как „един бохемски художник, може би авантюрист, по погрешка е попаднал в достолепния дипломатически свят“.[1114] Неговите депеши са всичко друго, но не и художествени.

Пржибрам, според авторитета на барон Хофман, шеф на отдел в министерството приа Андраши (по-късно имперски министър на финансите), отдава това на капризите и отвращението на унгареца, към тежката задача на съчинението. „Граф Андраши не знае как да работи “, коментира Хофман. „Той почти никога не пише сам, мрази немската композиция и стил и оставя Орчи да пише практически всеки поверителен документ; а Орчи никога не смее да му противоречи. Той е гений, но има дървена глава, която не възприема от нищо. Той се уповава на смелостта и късмета си.“

Хофман също го обвинява, че игнорира немскоезибните вестници и глези унгарските и защото, след като се е съгласил с програмата си с императора, не позволява на подчинените си сътрудници на Балплац да разберат намеренията му.[1115]

В това може да открием нетърпението на бюрократите от Балплац към унгарския кавалер, „красив, умен, ослепителен, еднакво неустоим както на диваните в будоарите, така и на масата на дебатите; той познаваше света, имаше проблясъци на истинска проницателност“.

Бисмарк който има лична симпатия към Андраши и в поверителните си писма го нарича „циганина“.[1116]

Според Хегедуш, Андраши е „най-големият гений на външна политика в унгарската история“ и върховният политически гений на унгарската нация. Неговата политика, „ако беше поддържана, щеше да предотврати Световната война“.[1117]

Андраши е небрежен към детайлите. През 1877 и 1878 г., например, той пророкува бърз и лесен успех при окупацията на Босна и Херцеговина. „Той смяташе, че ескадрон хусари ще бъде достатъчен за целта и изобщо не очакваше въоръжена съпротива“ от славяните.

Всъщност окупацията през 1878 г. отнема 6 месеца и струва на Австрия 2000 загинали и 100 000 гулдена.[1118]5

[1114] Хегедюш, стр. 142.

[1115] Хегедюш, стр. 147; Пржибрам, I, 350-351 и II, 12-20. Андраши омаловажава печата; „Императорът и делегациите са с мен“, казва той, „печата не ми е нужен. Винаги ще вървя по свой собствен път.“ Но той разчита на Калай и „Пещер Лойд“, за да запазят Унгария с него.

[1116] Хегедюш, стр. 150; Багер, стр. 450-457; Пржибрам, I, 324-351. „Той притежаваше само най-слабата следа от цигански примес, като на онези тъмнокожи, унгарски цигански музиканти с гарвановочерни коси... “ Приликата не беше и чисто външна. „Неговиа държавнически ум несъмнено беше енергичен и надарен — но подобно на циганската музика, тя е импровизация. Липсваше му съществено образование“ за европейската политика.

[1117] Хегедюш, стр. 159. Доп пр. Толкова по-зле за Унгария и нейния „гений“. Именно негавата налудна политика са конфронтация с Русия и дискриминиране на славянските народи в империята и извън нея, саздадоха обстановката в която проехтяха истрелите в Сараево в 1914 г. Късогледият и глупав унгарски деббелашки шовинизъм, взриви Двойнат монархия.

[1118] Хегедюш, стр. 161 и 160; Доп. пр. Цифрата е занижена, жертвите са 6000, или половината от загубите на Русия в България по време на кампанията, загинал в преки сражения.

АНДРАШИ СЛЕД АПРИЛ 1878 г.

Кардиналните добродетели на Андраши като външен министър са лоялността към монархията и към Бисмарк. Когато кризата се изостря и позицията му е застрашена, през март и април 1878 г., тези два фактора (Хофбург и Бисмарк) се обединяват в негова подкрепа и му позволяват да се яви като победител на Берлинския конгрес.

След април 1878 г. обаче дори доверието на Бисмарк в него е разклатено и поведението му във външната политика му изглежда опасно. Ерцхерцог Албрехт, винаги важна фигура в непосредственото обкръжение на Франц Йосиф, отдавна е негов отявлен враг и има голяма тежест пред императора. Така Андреши се чувства чужд в Хофбург. Освен това здравето му го тормозе от няколко години: белите му дробове са слаби и през 1878 и 1879 г. той кашля кръв (б. пр. очевидно е имал туберкулоза). Винаги надменен, донякъде непостоянен, и лишен от самообладание и убеденост, той е уморен и изтощен от борбата.[1119] Като аристократ, той намира за непоносимо, че императорът можеше някой ден да го сметне за излишен. Инстинктът му подсказва да се сбогува с поста си, докато все още можеше да си отиде достойно. С маневрите си от 1878 г. той загубва доверието на императора. Той се отвръща от Германската конституционна партия и старото му желание да се помири чехите се съживява. Именно Андреши е този, който пречи на това помирение.

Чупик правилно казва: „Оставката на Андраши се е състои на етапи." От март 1878 г. той обсъжда и обмисля въпроса; през юни 1878 г. той информира Каройи за намерението си; през декември 1878 г. го обявява на императора, който го убеждава да го пази в тайна до лятото; накрая то е отложено, докато Андраши не осъществи съюза с Германия през есента на 1879 г.

Андраши обаче планира да се пенсионира за година-две, докато политиката му на Балплац ще бъде водена от някой от близките му сътрудници, за предпочитане Хаймерле или Каройи. След година-две той се надява да се върне, а по време на отсъствието му много от миналото ще е забравено. Когато Хаймерле умира през 1881 г., Андраши отново излиза на сцената чрез посещение при краля на Румъния в Синая и чрез участие в обсъжданията в унгарските делегации. Но е много разочарован, когато Калноки е избран за нов министър. Калноки, за разлика от Хаймерле, никога не е принадлежал към непосредствения кръг на Андраши, и той лично го не харесва и го смята за твърде русофилски настроен.

Антируската политика на Андраши всъщност му спечелва неприязънта и подозрението на Франц Йосиф и той никога повече не заема правителствен

[1119] Вж. по-горе, гл. XIV. „Er [Andrässy] beklake diese ungerechtfertige und sinnlose Opposition, die ihn auch in der Fortführung der auswärtigen Politik fortwährend hindere, aber er könne daran nichts ändern." (Той [Андраши] изразява съжаление за тази неоснователна и безсмислена опозиция, която постоянно му пречи и при провеждането на външната политика, но не може да промени нищо по този въпрос) От разговорите на Андраши с Пленер в Plener, II, 157. Вж. Чупик, стр. 323 ff. Бисмарк искрено съжалява Андраши, че има подобни преживявания на непопулярност, но винаги е разчитал на доверието на своя монарх. „Позицията на Андраши в е по-несигурна и той е изложен на леки, но болезнени унижения." Например, той не успява да убеди Франц Йосиф преди 1879 г. да пенсионира Бойст, нито да изпрати Каройи в Лондон.

пост. В средата на 80-те години на XIX век той се радва на популярност в Унгария. Живеейки в Будапеща, той оттам ръководи кампания срещу порусофилските тенденции на Балплац.

Смъртта му през 1890 г. предизвиква нов изблик на похвали и признателност за заслугите му към унгарската държава. След това той се превръща във велик национален герой за унгарците и остава такъв и до днес.

Андраши е лидерът, който е победен през 1849 г., но триумфира през 1866 г. след войната с Прусия, установява Унгария чрез „Аусглайха" от 1867 г. при равни условия с австрийските германци и осигурява маджарското върховенство над южните славяни.

Периодът 1867-1914 г. е разцветът на унгарския национализъм. Андраши, един от авторите на „Аусглайха", се превръща в един от „бащите на своята страна", второстепенен в унгарския небосклон след Сечени, Кошут и Деак. Унгарците също не забравят германофилската, антиславянска и антисръбска външна политика на Андраши.

„ОКУПАЦИЯ" ИЛИ „АНЕКСИРАНЕ"?

Хегедюш хвали политиката на Андраши по отношение на Босна и Херцеговина и осъжда тази на Ерентал, защото Андраши настоява за окупация, а не за анексиране. По този начин той се стреми да задържи целия южнославянски въпрос „замразен" за поколения напред. В същото време Хегедуш заявява, че Андраши никога не е смятал окупацията на Босна и Херцеговина за нещо друго освен временно средство, целящо да обуздае Русия и да поддържа равновесието на Балканите. Андраши не се интересувал от австрийското анексиране на провинциите и е вярвал, че Турция, „ако бъде подобаващо реформирана", може да просъществува дълго време.

Андраши смята босненския въпрос за „европейски проблем", казва Хегедюш, докато всички негови наследници на Балплац се провалят, защото пренебрегват тази гледна точка. Тогава се заражда австроунгарския шовинизъм, който настоява за анексиране, и Ерентал отстъпва.

Но ако Андраши е предвиждал евентуалното завръщане на Босна и Херцеговина на Турция, той много погрешно е предвидил бъдещето и показва, че не е наясно с новите течения на национализма. Повторното присъединяване на провинциите към Османската империя през 1908 или 1914 г. е например нещо анахронично, като връщането на „Ниските земи" (Белгия и Холандия) на Хабсбургската монархия.

„Окупацията" на Андраши, за която настоява срещу опозицията на Франц Йосиф и почти всички останали министри и което Хегедюш възхвалява до небесата, оставя Босна и Херцеговина в анормално състояние на преход. Като презряла слива, паднала от турското дърво, на провинциите е заповядано да останат във въздуха и в продължение на 30 години въпросът остава дали ще бъдат славянски (сръбски) или австро-унгарски? Това е ядрото на южнославянския въпрос и на нарастващата вражда между Австрия и Сърбия. Ако Андраши беше анексирал провинциите изцяло, те можеха да бъдат абсорбирани от мо-

нархията и Босна и Херцеговина нямаше да поддържа жив южнославянския въпрос и да ускори целия наболял проблем, 1908-1914.

През всичките месеци на 1877 и 1878 г. Франц Йосиф винаги е бил нетърпелив за разширяването и е изключително доволен от анексирането подготвено от Ерентал. Русия и Англия са съгласни с готовност за австрийско анексиране още през 1878 г. Триумфалната арка „на разширителя на държавата" доставя голямо удоволствие на стария император през 1908 г., но можеше да бъде издигната през 1878 г. без 1/10 отнеприятностите , които по-късно предизвика в югославския свят (по-скоро сръбския шовнизъм).

Освен това, авторът сериозно се съмнява, че Андраши е оправдан в отказа си да сключи сделка с умерените елементи в Русия, представени от Гирс и Горчаков, за славянския югоизток. Крайната политика на Андраши тук е в полза на южните славяни (б. пр. само сърбите) и водят до техния триумф през 1918 г. (триумф на сръбския шовинизъм)

ПОЛИТИЧЕСКИ ПАРТИИ В АВСТРИЯ ПРЕЗ 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК[1120]

Германската либерална партия в Цислейтанска Австрия е партията на новия буржоазен, модерен делови елемент и протекционистките мита. Следователно тя е по-скоро модерна, отколкото радикална, желае да освободи деловите среди от старите ограничения, наложени от феодалната аристокрация и клерикалния елемент, консервативните сили в Хабсбургската държава. Но тя е почти еднакво непроницаема за всякакви симпатии към работническата класа, която, колкото и да е странно, сега е ухажвана (но напразно) от консервативната и клерикалната партии. Германската либерална партия е тясно свързана с възхода на акционерните дружества и модерната индустриална експанзия, която настъпи след 1865 г.; всички лидери на партията са начело на бордовете на акционерните дружества, за своя собствена изгода. Партията е особено замесена в Голямата криза от 1873 г.; където и да се провали голяма банка или картел, нейните акционери или директори са лидери на конституционно-либералната партия.[1121]

Либералите се противопоставят на придобиването на Босна и Херцеговина. Освен че погледът им е насочен към вътрешните работи и вътрешната експанзия с цел печалба, те смятат, че паричните разходи за настъплението в Босна и Херцеговина ще надхвърлят дивидентите: те не подкрепят Франц Йосиф и Хофбург, считайки парите, че са за добре похарчени, само в името на династичния престиж. Освен това, настъплението в Босна и Херцеговина и включването на повече славянски територии в монархията означавало триумф на русофилския, консервативен елемент във вътрешните работи. И накрая, подобно на унгарците, германските либерали не харесват включването на повече славяни в дуализма и се страхуват, че застрашава собственото им политическо ръководство в Цислейтанска Австрия.

[1120] Пирхегер, III, 198-209, 252 и сл.

[1121] Виж.по-горе, Глава I, Раздел 2.

Новата германска национална партия, „Младежката“ партия на Австрия, е по-скоро „либерална“ във вътрешните работи, отколкото по-старата „Германска либерална партия“. Германската национална партия е дълбоко повлияна и симпатизира на пруската победа от 1870-1871 г. и на новата Германия. „Днес не можем и не смеем да се стремим към аншлус (съединение) с Германия, но трябва да изградим национално (германско) тяло в Австрия“ е лозунгът на тяхната партия. Освен това, „трябва да се откажем от невъзможната Цислейтанска Австрия (както е конституирана през 70-те години на XIX век) и да я заменим с Германска Австрия, която някога е принадлежала на Германския райх“.

Далмация, Галиция и Буковина трябва да бъдат отделени от Цислейтанска Австрия: Далмация да бъде включена в Унгария, Галиция и Буковина да бъдат присъединени в лична уния с Короната, „защото те не са германски земи“. Тогава Цислейтанска Австрия може да контролира и управлява чехите и славяните в (австрийския) Райхсрат.

Това е остро предизвикателство към старите либерали. Освен това, в икономическите въпроси младите германски националисти се различават от германските либерали. Водени от Ханс Цвидинек, те се противопоставят на прекомерното натрупване на собственост, на борсовите и фондови спекулации и подкрепят общото законодателство за социално осигуряване. Те обаче се присъединяват към либералите в борбата срещу консервативно-клерикалната партия и срещу „ултрамонтанизма“.

За разлика от германските националисти, мнозинството от Германската либерална партия в Австрия е предубедено срещу Прусия, а към славяните и Короната – още повече. Допълнителна трудност е, че новото Германско национално движение, симпатизиращо на протестантска Прусия и нова Германия, е мразено от двора и особено от императора. За него австрийските германци са австрийци. Това е почти непреодолима пречка за какъвто и да е политически успех за германските националисти. Либералите и консерваторите също са непримирими противници. Всеки техен опит да отговорят на желанията на поляците и да предоставят автономия на Галиция е посрещан от германските либерали с вика, че това е началото на федерализацията.

Тези движения увеличават и концентрират клерикално-консервативната опозиция, партията, която е всемогъща през 50-те и 60-те години на XIX век. Под влиянието на стария Метерних, от 1830 г. и особено от 1848 г. насам, висшета аристокрация става консервативна, тъй като преди 1800 г. е „просветена“ (и силно либерална), подобно на Йосиф II. Сега тя мрази либерализма като плод на Революцията от 1848 г. и баща на анархията; и тъй като „германски“ и „либерален“ тогава имат една и съща конотация, аристократите, които подкрепят или вярват в Голяма Австрия, бавно се обръщат към чехите. Програмата на консервативно-клерикалната партия е помирение с консервативната (ултрамонтанистка) аристокрация в Унгария, възкресение на феодалните сили в цяла Австро-Унгария и падение на либерализма.

Водена от Виндишгрец, Голуховски, Белкреди и Фогелсанг и силно подкрепяна от католическия печат, тя гледа със завист към Прусия, където могъщата юнкерска пъртия се развива от 1848 г. насам. Консервативно-клерикалните организации работят непрестанно, за да набират нови членове, както в двора,

така и сред средната класа. Славяните, и германците от Тирол са най-силните им съюзници. Католическите ежедневници се разрастват и умножават във всички части на Австрия и до 1870 г. католиците постигат голям напредък на либералите сред средната класа. И двете партии след това търсят подкрепа на работниците; особено консервативно-клерикалната партия, но с малък успех. Работниците никога не се присъединяват към нито една от партиите.

Лишени от всякакви избирателни или гласоподавателни права, те основават свои собствени вестници, съюзи и движения и изискват право на глас и свобода на организиране. Само във Виена до 1875 г. те имат четири вестника; водени от Ласал, те изискват общо избирателно право.

Германците в Австрия следят с голям ентусиазъм успеха на Прусия през 1870-71 г., но се появява страх, че Прусия може да погълне всичко немско. Поради това голяма част от двора смята, че славяните са по-ценни от всякога като опора на Австрийския райх. През февруари 1871 г. на власт идва министерството Хоенварт-Шефле, обещавайки федерализация за поляци, чехи и др. Клерическата партия е разкъсана на две и отчуждена от Ватикана чрез обнародването на доктрината за непогрешимостта на папата по въпросите на догмата.

Правителството на Хоенварт предлага 18 „Основни члена“, даващи права на чехите. Приети с готовност от тях, германците напускат Прага. Моравците имат други желания, Силезия взема предпазни мерки срещу свръхвластта на Прага, а словенците също са недоволни заради финансовите си тежести. Германските либерали се развълнуват във Виена, и предизвикат падането на Хоенварт. Императорът действа по съвет на Бойст и Андраши, но за кратък срок. Падането на Хоенварт дойде в момент, когато славяните, особено чехите, смятат, че са сигурни във федерализацията. Тази промяна показва колко бързо и непредсказуемо Франц Йосиф често променя решението си.[1122]

Падането на Хоенварт оставя всички недоволни. Националното споразумение (Ausgleich) се проваля, противопоставянето между националностите се изостря и чехите са разочаровани от Короната. Принц Адолф Ауерсперг сформира Цислейтанско правителство, което управлява от 1871 до 1879 г. и предвещава гибелта на федерализацията в Австрия. Поляците, чехите и тиролците са в ожесточена опозиция; но в съюз с Унгария и Обединената либерална партия в Унгария под ръководството на Андраши и Тиса, либералите управляват Двойната монархия.

МЕМОРАНДУМЪТ НА ИГНАТИЕВ

Следният меморандум е съставен в петък, 29 март , от Игнатиев, „съставен от думите на Андраши“ и „одобрен от него“. На 2 април Андраши пише на Лангенау, че този меморандум представлява неговата гледна точка, но е отказал да потвърди точната формулировка на текста. Меморандумът може да се намери в „Мемоарите на Игнатиев“, „Исторически вестник“, том 143, стр. 369–371. Вж. по-горе, Глава XIV

[1122] Глава I, Раздел 9.

МЕМОРАНДУМ[1123]

В петък, 15/27 март[1124], граф Андраши представи на граф Игнатиев следната програма за споразумение между Русия и Австро-Унгария:

1. Австроунгарското правителство ще остане вярно на споразумението на тримата императори и ще действа въз основа на това, което е уговорено преди това. В случай на сблъсък между Англия и Русия, Виенският кабинет няма да се присъедини към кабинета на Сейнт Джеймс, а ще запази доброжелателен неутралитет спрямо Русия.

2. Австро-Унгария ще завземе Босна и Херцеговина, като предварително уведоми Портата и ще я покани да избегне сблъсъците, като изтегли войските си от двете провинции. Времето за влизане на [австроунгарската] армия не може да бъде определено сега, ако се свика конгрес, но във всеки случай ще се осъществи скоро. Австроунгарските войски ще влязат в Нови пазар, окупирайки частта от Херцеговина между Сърбия и Черна гора.

Предвид образуването на България и необходимостта от ускоряване на изграждането на железопътна линия, Австро-Унгария желае да анексира тази област [Нови пазар], която преди това е била част от вилаета Босна и Херцеговина, и да промени това, което преди това, , е било договорено, за определени вероятности.

3. Андраши оттегля даденото преди това съгласие за разширяване на Черна гора до река Лим и предлага нова граница, водеща от Корица до мястото, където река Пива се влива в Тара, оттам до Белополе [Бйелополе], пресичайки река Лим близо до Берани и по-нататък следвайки планините до езерото Скутари (Шкодра); разделяйки това езеро наполовина, граничната линия се връща към старата граница на Черна гора.[1125] Австро-Унгария възнамерява да анексира цялата област между езерото Скутари, морето и река Бояна.

4. Що се отнася до Сърбия, Австро-Унгария предлага промяна на новата граница, така че да се намали новата територия, добавена към Сърбия на запад, и в замяна да се добавят Враня и Трновац (Трън). Освен това тя [Австро-Унгария] си запазва правото (а) да окупира Адакале, без същевременно да се задължава да разруши съществуващата крепост; (б) да наложи на сръбското правителство задължението да разреши изграждането на железопътна линия през княжеството, прилагайки тарифата, използвана за австро-унгарската железница.

5. Виенският кабинет признава правото на Русия да си върне частта от Бесарабия, отстъпена през 1856 г., и изразява готовността си да окаже на Русия дипломатическа подкрепа в това отношение, както по отношение на Румъния, така и на великите сили.

[1123] Меморандумът е отпечатан и в GP, II, № 393. Сравнете Вертхаймер, III, 93; Аното, IV, 341 и бел.; GP, II, № 376 и 377. Убри дава копие на Бюлов на 14 април.

[1124] Тъй като 27 март е бил сряда, правилната дата несъмнено е петък, 29 март. Самият Андреши до Лангенау на 2 април правилно датира „Мемоара" на 17/29 март 1878 г.; Вертхаймер, III, 93, бел.

[1125] Карта на региона е публикувана в Сосноски, I, 196-197; също в GP II, 296-297.

6. В случай че на Русия бъде разрешено образуването на България въз основа на Санстефанския договор, Австро-Унгария предлага (а) запазване между Кърк-Клисе (Лозенград) и Константинопол, на граничната линия, очертана от Константинополската конференция през 1876 г., като по този начин Люле-Бургас и крайбрежната ивица на Черно море останат извън границите на княжеството; (б) прокарване на западната граница на България от началото на Орфанския залив до Враня. Частта от територията, останала в рамките на тези линии [отвъд тази линия], ще получи под името „Македония“ административна автономия, изцяло отделена от княжество [България]. Град Солун ще влезе в границите на тази нова провинция.

7. Австроунгарското правителство желае окупацията на България от руски войски да не се удължи повече от 6 месеца след евакуацията на останалите части на Румелия и броят на окупационните войски да не надвишава 20 000 души.

Граф Андраши е готов, ако императорското руско правителство приеме идеите му, да подкрепи тази програма на конгреса, а ако последната не се осъществи, той желае на тази основа да се изготви споразумение „à trois“ (между тримата) [Русия, Германия и Австро-Унгария]. Ако това споразумение бъде постигнато, граф Андраши ще упражни влиянието си върху Англия да не създава трудности по пътя на това общо споразумение.

Граф Игнатиев предупреждава граф Андраши, че предложенията му по отношение на Черна гора и България напълно противоречат на очакванията на императорския кабинет и дори на условията, договорени по-рано между Русия и Австро-Унгария, така че той не се смята за способен да започне преговори по тези нови линии и се ограничава да ги докладва на Негово Величество, за да могат скоро да бъдат дадени нови инструкции на посланика на Негово Величество във Виена“.

ИЗБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ

Публикувани документи

Blue Books. See under Parliamentary Papers.

Documenti diplomatici concernentigli affari d'Oriente (Rome, 1878).

Documents diplomatiques. Affaires d'Orient, 1875, 1876, 1877 (Paris, 1877).

Documents diplomatiques frangais, 1871-1914. Serie I (1875-1900), vol. II (1875-1879). (Paris, 1930). The valuable new French collection.

Ghica, Correspondenta Generalului Iancu, edited by Gen. R. Rosetti (Bucharest, 1930). Ghica was Rumanian representative at Russian Army Headquarters during the war; moderately important source material.

Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914; particularly vol. II (Berlin, 1927). The important German collection, rieh in material for the Eastern crisis; but rather scanty for 1876.

HERTSLET, SIR EDWARD, British and Foreign State Papers, 1877-1878, vol. 69 (London, 1885). Less complete, even for British papers, than Das Staatsarchiv.

The Map of Europe by Treaty. Vol. IV (1875-1891). (London, 1891). A valuable compendium of documents and official papers; the best in English; with maps.

JORGA, NICHOLAS, Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866-1880). (Paris, 1923). Contains much, but it is on the whole disappointing.

Krasny Arkhiv, vols.1-89 ff. (Moscow, 1922-1938).

LEE, DWIGHT E., "Unprinted Documents: the Anglo-Austrian Understanding of 1877," in Slavonic Review, X (June and December, 1931), pp. 189-200 and 449-465. Important correspondence from the Lon¬don and Vienna archives.

Parliamentary Papers (Blue Books). State Papers. Accounts and Papers: chiefly, vol. 84, for 1876; vols. 89, 90, 91, and 92, for 1877; vols. 81, 82, and 83, for 1878 (London, 1876, 1877, and 1878).

PLATZHOFF, W. (and others, editors), Bismarck und die nordschleswigsche Frage, 1864-1879 (Berlin, 1925).

PRIBRAM, ALFRED F., The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879-1914. English edition by ARCFIIBALD CARY COOLIDGE (Cambridge, Massachusetts, 1921). Contains the Reichstadt Agreement (Andrassy's text) and the Budapest Conventions.

Redbook, Austrian. Aktenstücke aus den Korrespondenzen des K. und K. gemeinsamen Ministeriums des Äussern über orientalische Angelegenheiten vom 16. Mai 1873 bis 31. Mai 1877; and also vom 7. April 1877 bis 3. November 1878 (Vienna, 1878).

SETON-WATSON, R. W., "Unprinted Documents: Russo-British Relations Düring the Eastern Crisis" in Slavonic Review, vols. III-VIII (1924-1930). One of the important sources for this thesis, but not so satis- fying as Die Grosse Politik or the Schweinitz Denkwürdigkeiten. For 1876-1877; the material for 1878 is still unpublished.

Das Staatsarchiv, vols. 30-35 for 1876-1878 (Leipzig, 1877-1879). A valuable, convenient, and highly complete reprinting of the published documents of every European country; also contains some important public speeches in various languages.

БИОГРАФИИ, МЕМОАРИ, СПЕЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И ДРУГИ ТРУДОВЕ

AUERBACH, BERTRAND, Les races et les nationalites en Autriche-Hongrie (Paris, 1898).

AVRIL, BARON ADOLPHE D', Negociations relatives au Traite de Berlin et aux Arrangements qui ont suivi, 1875-1886 (Paris, 1886). A clear exposition of the Eastern crisis by a Professional French diplomat.

BADDELEY, J. F., Russia in the 'Eighties' (London, 1921). An interesting and readable book, based on Shuvalov's own papers; contains much in the way of a background for the period of this book.

BAGGER, EUGENE S., Francis Joseph (G. P. Putnam's Sons, New York, 1927). Lurid but interesting biography of the modern school; but scarcely a biography for the Scholar. Bagger spent two years on the work, visiting all places of importance;

and the careful Student of Francis Joseph, the man and the ruler, will gain much from a judicious use of Bagger.

BAMBERG, FELIX, Geschichte der orientalischen Angelegenheit (Berlin, 1892). Devotes much attention to the Turkish affairs.

BECKER, OTTO, Bismarck und die Einkreisung Deutschlands; I. Teil, Bismarcks Bündnispolitik (Berlin, 1923).

BEER, ADOLF, Die orientalische Politik Österreichs seit 1774 (Prague, 1883). (editor), Aus Wilhelm von Tegethoff's Nachlass (Wien, 1882).

BISMARCK, OTTO VON, Gedanken und Erinnerungen, vol. II (Stuttgart, 1898).

BLAISDELL, DONALD CHRISTY, European Financial Control in the Ottoman Empire (New York, 1929).

BOGDANOVITCH, D.-V., La Bosnie et Herzegovine (Montpellier, 1930).

BOGUCHARSKY (pseudonym for VASILY I. IAKOVLEV). Aktivnoe Narodnichestvo (Moscow, 1912). Chap. ix for the Russian revolutionaries and the Russo-Turkish War.

BUCKLE, GEORGE EARL (editor), The Letters of Queen Victoria, 1862-1878, vol. II (New York, 1926). (MONYPENNY AND), The Life of Benjamin Disraeli, vol. VI (New York, 1929). The highly important biography of Beaconsfield, rieh in material for the Eastern Question.

BUGISTRE-BELLEYSAN, D., Les intrigues moscovites en Turquie (Budapest, 1877). Highly-colored but of doubtful authenticity.

BUSCH, DR., "Die Botschafterkonferenz in Konstantinopel" in Deutsche Rundschau, October and November, 1909; pp. 207 ff.; edited by Ludwig Raschdau.

BUSCH, MORITZ, Unser Reichskanzler. 2 vols. (Leipzig, 1884).

BUTLER-JOHNSTONE, HENRY A. MUNRO, The Eastern Question. Reprinted from the Pall Mall Gazette (London, 1875). Timely, Contemporary account, of some help in understanding the British position.

CARDONNE, C. DE, L'Empereur Alexandre II, 1865-1881 (Paris, 1883).

CECIL, LADY GWENDOLYN, Life of Robert, Marquis of Salisbury. 2 vols. (London, 1921). Of equal importance with Buckle's Life of Disraeli for the study of British policy, but less complete and satisfactory; contains interesting letters of Salisbury's journey in November, 1877.

CHARMATZ, RICHARD, Geschichte des auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert (Leipzig, 1912).

CHARYICOV (or TCHARYKOW), NICHOLAS V., Glimpses of High Politics Through War and Peace, 1855-1929 (Allen and Unwin, London, 1931).

CHIALA, LUIGI, Pagina di storia contemporanea. 2 vols. (Turin and Rome, 1891--1892). Highly valuable for the study of Italian foreign policy; Chiala had the collaboration of Robilant in preparing this work.

CHICHAGOV, LEONID M., Dnevnik prebyvaniya tsarya osvoboditelya v dunayskoy armii v 1877 godu ["Diary of the stay of the Tsar-Liberator in the Danubian Army in 1877"] (St. Petersburg, 1887). Contains very little. Describes the daily routine (parades, receptions, prayers) of Alexander II as recorded by his entourage; contains nothing from Alexander himself except occasional speeches.

CHLUMECKY, LEOPOLD FREIHERR VON, "Kaiser Franz Josefs Balkanpolitik" in Österreichische Rundschau, XVII, 322-324 (Dec. 1, 1908).

CLARK, CHESTER WELLS, Franz Joseph and Bismarck before 1866. (Cambridge, Mass., 1934).

COOLIDGE, ARCHIBALD CARY, The Origins of the Triple Alliance (New York, 1926).

CORTI, COUNT EGON C., The Downfall of Three Dynasties; translated from the German (London, 1934). This valuable recent study is based mainly on the papers of Prince Alexander of Hesse, the brother of Alexander II's Tsarina.

Elizabeth, Empress of Austria (London, 1936). A conservative treat-ment, indispensable for understanding Elizabeth's röle in reconciling Francis Joseph with Andrässy.

CRISPI, FRANCESCO, Memoirs of Francesco Crispi (London, 1914). Of moderate importance but must be used with caution. Politica Estera; tnemorie e documenti (Milano, 1912).

CYON, ELIE DE, "La Guerre russo-turque d'apres des documents inedits" in Nouvelle Revue for June 1 and 15, 1880, IV, 473-506 and 738-773. "Les Russes devant Constantinople" in Revue de Paris for July 15, 1897, IV, 401-448. Cyon is important because he had the collaboration of Grand Duke Nicholas in the preparation of these articles. He reveals much of the military Situation in the fall of 1876 and also treats of the crisis in the spring of 1878. Still, the account does not quite satisfy and its accuracy has been impeached by Baron Jomini (see below) in the Nouvelle Revue. See Plehn, p. 354, for the origin of these articles.

"Daily News" War Correspondence. 2 vols. (London, 1878). The best source account of the war; reliable, accurate, and accessible. Vol. I, to the fall of Kars (November 24); vol. II, Kars to the conclusion of peace.

DAUDET, ERNEST, Histoire diplomatique de Valliance franco-russe, 1873-1893 (Paris, 1898). A good study of Franco-Russian relations, now superseded by the studies by Langer and Nolde.

Döczi, LUDWIG, "Die Fahrt nach Reichstadt" in Neues Pester Journal for January 3, 1909.

DREUX, ANDRE, Dernieres Annees de l`Ambassade en Allemagne de M. Gontaut-Biron, 1874-1877 (Paris, 1907). Still valuable for Franco-German relations and for a good picture of the Situation in Berlin; contains some correspondence not otherwise published.

DRIAULT, EDOUARD, La Question l`Orient (Paris, 1921).

ECKARDT, JULIUS, AUS der Petersburger Gesellschaft (5Ü1 Edition, Leipzig, 1880). Aus der Petersburger Gesellschaft, Neue Folge (3rd Edition, Leipzig, 1881). Distinguished Persons in Russian Society (London, 1873). Russia before and after the War (London, 1880). Able studies by a Bismarckian Journalist, sometime correspondent of the Vienna Neue Freie Presse.

EDWARDS, H. SUTHERLAND, Sir William White (London, 1902). The incomplete biography of a good English diplomat in the Balkans; valuable for events in Serbia and for the Constantinople Conference.

ELLIOT, SIR HENRY, Some Revolutions and Other Diplomatie Experiences (London, 1922). Uneven and prejudiced.

ENGELHARDT, EDOUARD, La Turquie et le Tanzimat. 2 vols. (Paris, 1882-1884). The old, satisfactory treatment of the Turkish Reform move-ment of the I84O'S and down to 1875.

EVANS, A. J., Through Bosnia and Herzegovina on Foot (London, 1876). Herzegovina and the Late Uprising (London, 1877).

FISCHEL, ALFRED, Der Panslavismus bis zum Weltkrieg (Stuttgart, 1919). Standard and illuminating work on the Pan-Slavist movement.

FITZMAURICE, EDMOND, Life of Lord Granville, vol. II (London, 1905). Granville was Foreign Secretary in the Gladstone Governments.

FORBES, ARCHIBALD, Czar and Sultan (New York, 1894). The adventures of a British reporter in the war; able first-hand account."Russians, Turks and Bulgars at the Theatre of War" in Nineteenth Century for November 9, 1877. Criticizes conduct of the war by the Russian staff — the indigenous nepotism, the corruptibility, and the intriguing.

FOURNIER, A., Wie wir zu Bosnien kamen (Wien, 1909). Fournier was the first writer to use the Vienna archives and to give an account of the Reichstadt and Budapest agreements. But, as Hegedüs says, he treated the South Slav question superficially and "thereby pleased the Ball¬platz." Fournier is still worth reading.

FRAHM, FRIEDRICH, "Bismarck vor der Option zwischen Russland und Österreich im Herbst 1876" in Historische Zeitschrift, Band 149, Heft 3 (February 28, 1934). "England und Russland in Bismarcks Bündnispolitik" in Archiv für Politik und Geschichte, VIII (1927), 365-431.

FRIEDJUNG, H., Der Ausgleich mit Ungarn (Leipzig, 1877).

GATHORNE-HARDY, A. E., Gathorne Hardy, First Earl of Cranbrook, A Memoir (London, 1910). Revelatory biography by a member of Beaconsfield's Cabinet.

GAULD, WILLIAM A., "The Anglo-Austrian Agreement of 1878" in English Historical Review, XLI (January, 1926), 108-112."The Dreikaiserbund and the Eastern Question, 1877-1878" in English Historical Review, XLII (October, 1927), 561-568. Gauld gives a good short account of the Anglo-Austrian agreement."The Making of Bulgaria" in History, X (April, 1925), 26-35.

GAYDA, VIRGINIO, Modern Austria, Her Racial and Social Problems (New York, 1915). Translated from the Italian; an interesting book, worthy of a careful reading, particularly on Italian Irredentism.

GHIKAS, G., Botschafter von Novikow über den Panslawismus und die orientalische Frage (Vienna, 1907; 78 pp.)- A defense of Novikov's Vienna Ambassadorship and hostility to the Pan-Slavs, by a young Greek whom Novikov adopted as a houseboy and educated. Cf. above, Chap. I, note 83.

GIACOMETTI, GEORGES, Responsibilites de la Guerre, 1877—1878; English translation by Edgar Whitaker, Russia's Work in Turkey (London, 1877). Undoubtedly a fabrication; Russian intrigue in the Balkans could be told much more luridly if Giacometti (or Whitaker) might be believed.

GLAISE-HORSTENAU, EDMUND VON, Franz Josefs Weggefährte (Wien, 1930). The important memoirs of Marshal Beck. Die Katastrophe (Vienna, 1929). (English translation, The Collapse of the Austro-Hungarian Monarchy. London and Toronto, 1930.)

GORYAINOV, SERGE, Le Bosphore et les Dardanelles [Russian edition, St. Petersburg, 1907;] French edition used (Paris, 1910). Now much worked-over, but one of the primary sources for any study of the Eastern crisis. Goryainov has many omissions, but, unlike Wertheimer, his are not censurable; for Goryainov was an archivist and appears quite unaware of the purport of much of the material he publishes. While thus not complete, the letters and dispatches herein contained must be read by any careful Student of the period.

GREENE, F. V., The Russian Campaign in Turkey, 1877-1878. With atlas (New York, 1879). A sound study of the campaign with the best atlas available.

GROUB, M. V., "La politique de l`Autriche-Hongrie: un document inedit concernant l'occupation de la Bosnie-Herzegovine" in Revue bleue {Revue politique et litteraire) for March 5, 1932, pp. 134-138.

GRÜNING, IRENE, Die russische öffentliche Meinung und ihre Stellung zu den Grossmächten 1878-1914 (Berlin and Königsberg, 1929).

HAINES, C. GROVE, "Italian Irredentism during the Near Eastern crisis, 1875-1878" in Journal of Modern History, IX (March, 1937), 23-47. An able recent study.

HAJEK, ALOIS, Bulgarien unter der Türkenherrschaft (Stuttgart, 1925). A first-class piece of work; good for the Bulgarian atrocities.

HANGI, ANTON, Die Moslim's in Bosnien-Hercegovina (Sarajevo, 1907).

HANOTAUX, GABRIEL, Histoire de la France Contemporaine, 1871—igoo. Vol. IV (Paris, 1908). A valuable work, important for the treatment of the Eastern crisis. Hanotaux's facts are invariably reliable, but his opinions and judgments must be taken with extreme caution, particularly where Bismarck and the Germans are concerned. He used the Shuvalov memoirs and had the advantage of other, unpublished source material.

HARRIS, DAVID, "Bismarck's Advances to England in January, 1876" in Journal of Modern History, III (September, 1931), 441-456.

Britain and the Bulgarian Horrors of 1876 (Chicago, 1939). Supersedes Hajek on the Bulgarian atrocities. A Diplomatie History of the Balkan Crisis of 1875-1878: the First Year (Stanford University Press, 1936). A very able case history and detailed study of the Eastern crisis down to July, 1876; based on the London and Vienna Archival correspondence; particularly valuable for the Balkan situations during the winter of 1875-1876."Origin of the Andrassy Note of December, 1875" in Pacific Historical Review for June, 1932 (vol. I, no. 2).

HASENKAMPF, M. A., Moi Dnevnik, 1877—1878 gg. (St. Petersburg, 1908). Diary of one of the chief aides of Grand Duke Nicholas during the 1877-1878 war. For understanding the Russian campaign in the Bal¬kans ; of diminishing value for the diplomatic terrain.

HEDENSTRÖM, ALFRED VON, Geschichte Russlands von 1878 bis 1918 (Berlin, 1922). Pages 1-45 for the Russian domestic Situation before 1878.

HEGEDÜS, ROWLAND (LORANT), "The Foreign Policy of Count Julius Andrässy" in Hungarian Quarterly (Columbia University Press), III (1937), no. 4, pp. 627-642. Valuable for the May, 1876, meeting in Berlin; based on the Andrassy papers. Ket Andrassy es Ket Tisza ("Two Andrässys and Two Tiszas"), published by Atheneum Könyukiado Vállalat (Budapest, 1937). Based in part on the Andrassy family archives and on the diary of Count Andrassy, Junior, for 1906-1913; the

Andrassy, Senior, private papers must however include more than Hegedüs has used. An important recent source; indispensable for understanding Andrassy's Eastern policy.

HELLER, EDUARD, Das deutsch-österreichische Bündnis (Berlin, 1925).

HELMS, ALBERT, Bismarck und Russland (Bonn, 1927). Chap. vi for Bis-marck and Schweinitz in October, 1876.

HEUSCHLING, XAVIER, UEmpire de Turquie (Paris and Bruxelles, 1860).

HODGETTS, E. A. B., The Court of Russia in the Nineteenth Century. Vol. II (New York, 1908). Some gossip, much information, generally reliable but not first-class, about the reigns of Alexander II and III.

HOETSCH, OTTO, "Kaiserin Maria Alexandrovna von Russland," in Archiv für hessische Geschichte und Alterthumskunde, XXI (1939), 81-116.

HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST, FÜRST CHLODWIG ZU, Denkwürdigkeiten. 2 vols. (Stuttgart and Leipzig, 1907). Vol. II for this period. Desirable for Bismarck's policy.

HOLBORN, HAJO, Bismarcks europäische Politik zu Beginn der siebziger Jahre (Berlin, 1925). Valuable for Bismarck's policy in the early 'seventies, and for the Radowitz Mission. Deutschland und die Türkei, 1875-1900 (Berlin, 1926).

HÖMAN-SZEKFÜ, Magyar Törtenet ("Hungarian History"), Vol. VII for XIX and XX Centuries (Budapest, 1940).

HOSCHILLER, MAX, L'Europe devant Constantinople (Paris, 1916).

HUGELMANN, KARL G. (editor), Das Nationalitätenrecht des alten Österreich (Vienna, 1934).

HUSZAR, EMMERICH VON, "Die Memoiren des Grafen N. P. Ignatiev" in Österreichische Rundschau, XLI (November 15, 1914), 166—174.

IGNATYEV, NICHOLAS PAVLOVICH, "Zapiski"; "San Stefano"; and "Posle San Stefano," in Istorichesky Vestnik, vols. 135—137 and 139-144 (1914-1916). Memoirs of his activities, 1875-1878, except for those in the Russkaya Starina. "Zapiski" in Russkaya Starina, 1914-1915; vols. 157-159 (for his journeys in March, 1877) and vol. 161 (for his return to St. Peters-burg via Vienna and Athens after the Constantinople Conference). These Memoirs are based on Ignatyev's notes and private papers, have the ring of authenticity, but of course are biased and highly colored by his strong prejudices. Beyond that, they are to be ac- cepted as generally accurate, and the many papers he prints will stand comparison with other sources. Onou in the Slavonic Review (vols. X and XI) has translated and abridged the Memoirs in Istorichesky Vestnik, vols. 135-142, but not those in I. V., vols. 143-144, nor those in the R. S. All in all, Ignatyev's Zapiski form one of the primary sources for the study of this book.

UN ITALIANO, La politica estera italiana, 1875-1916 (Bitonto, 1916).

ITALICUS, Italiens Dreibundpolitik, 1870-1896 (Munich, 1928). Pp. 15-38 for this period. A scholarly study, typically German, and complete.

IZZET PASCHA, MARSCHALL AHMED, Denkwürdigkeiten (Leipzig, 1927). An interesting if brief study of the events of the 1870's by a Turkish commander in the World War.

IZZET-FUAD, PASHA, Les occasions perdues; etude strategique et critique sur la Campagne turco-russe de 1877-1878 (Paris, 1900).

JAHRMANN, WERNER, Frankreich und die orientalische Frage, 1875-1878 (Berlin, 1936). A recent monograph based on the Documents diplo- matiques franqais and French sources.

JAPIKSE, N., Europa and Bismarcks Friedenspolitik, 1871-1890 (Berlin, 1927)

Jaszi, OSKAR, The Dissolution of the Habsburg Monarchy (Chicago, 1929). An important and able study of the Habsburg Monarchy and its structure.

JOMINI, BARON, "La Guerre Russo-Turque" in Nouvelle Revue, October 15, 1880 (VI), 722-764. The reply of the Russian Foreign Office to Cyon.

JORGA, NICHOLAS, "La Guerre de 1877-78" in Revue d'histoire moderne, III(March and April, 1928), 81-102. Histoire des etats balcaniques jusqu'ä ig24 (Paris, 1926). Histoire des Roumains (Paris, 1920). "L'origine des idees d'independance balkanique" in Le monde slave, IV (July, 1927), 73-93. Jorga's article in Le monde slave is the only one of these which will repay a close perusal. See also JORGA under "Documentary Publications."

JOVANOVIC, SLOBODAN, "Serbia in the Early Seventies" in Slavonic Review, IV (1925-1926), 384-395. Good brief account.

KARATHEODORY PASHA, ALEXANDER, La rapport secret sur le Congres de Berlin addresse ä la S. Porte (Paris, 1919). The report of the Turkish representative, of uncertain origin, dealing with the general Situation and European Turkey.

KARTSOV, U. S., "Za Kulisami Diplomatii" ("Behind the Diplomatie Scenes") in Russkaya Starina for 1908 (January-July, inclusive), vols. 133-135. The Memoirs of A. N. Kartsov, Russian agent in Serbia, of first importance for the Serb Situation, 1875-1877. Kartsov was later Russian consul in Paris, 1881-1906. U. S. Kartsov was his nephew, also in the Russian service.

KEMAL BEY, ISMAIL, Memoirs (London, 1920).

KHVOSTOV, V., "P. A. Shuvalov o Berlinskom Kongresse, 1878 g." in Krasny Arkhiv for 1933, vol. 59, pp. 82-108. The Soviets finally in 1933 published these two memoranda by Count Peter Shuvalov, writ- ten in 1880, which are undoubtedly the long-awaited "Shuvalov Memoirs" used by Tatishchev and Hanotaux. Less startling than some supposed, they remain of a considerable importance. A translation has appeared in the Berliner Monatshefte, vol. XVI2 (July, 1938), 603-632. [N.B.: Shuvalov wrote his Memoirs in French.]

KLINGENFUSS, KARL, "Beust und Andrassy und die Kriegsgefahr von 1875" in Archiv für Politik und Geschichte, IV (1926). Gives an in- sight into Beust's intrigues and Andrässy's policy, in 1875.

KNIGHT, E. F., The Awakening of Turkey (London, 1909).

KÖNIG KARL VON RUMÄNIEN, AUS dem Leben, vol. III (Stuttgart, 1897). The diary of the Prince of Rumania.

KOETSCHET, DR. JOSEF, AUS Bosniens letzter Türkenzeit (Vienna, 1905).

KORNILOV, ALEKSANDER A., History of Modern Russia; vol. II (New York, 1924).

KOSTIRKO, M., "Ocherk grazhdanskoy deyatelnosti nashei v Bolgarii v 1877-78 godach" ("Outline of our social activity in Bulgaria in the years 1877-78") in Russkaya Starina, vol. 135 (August, 1908), 317— 33 7-

KUTSCHBACH, A., Der Brandherd Europas (Leipzig, 1927). Good recent account of the Bosnian insurrection by an (Austrian) Montenegrin veteran.

LAFERTE, VIKTOR, Alexandre II, details inedits sur sa vie intime et sa morte (Bale-Geneve-Lyon, 1882).

LANG, LAJOS, Hundert Jahre Zollpolitik, 1805-1905 (Wien, 1906).

LANGE, OTTO, Die Orientpolitik Oesterreich-Ungarns vom Ausgleich bis zum Berliner Kongress (Berlin, 1926). Insufficient.

LANGER, WILLIAM L., European Alliances and Alignments, 1871—1890 (New York, 1931). Brilliant diplomatic history, with bibliographical notices on the period. Chaps. 3-5 give the best short study of the Eastern crisis. "The European Powers and the French occupation of Tunis, 1878-1881" in American Historical Review, XXXI (1925-1926), 55-78 and 251-265.

LASCARIS, S. T., La politique exterieure de la Grece avant et apres le Con- gres de Berlin (Paris, 1924). A study of Greek policy, but incomplete regarding Greek relations with Austria and Russia at this period.

LAVELEYE, EMILE DE, La Peninsule des Balkans [Brussels, 1888]. Vol. I. Abbreviated English Edition (New York, 1887).

LEE, DWIGHT E., Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878 (Cambridge, Mass., 1934). First-class monograph of Beaconsfield's Eastern policy, based on London archives and the recent literature. Indispensable for any study of British policy in the Eastern crisis. "The proposed Mediterranean League of 1878" in Journal of Mod-ern History, III (March, 1931), 33-46.

LEE, SIR SIDNEY, Edward VII, vol. I (New York, 1925).

LEROY-BEAULIEU, ANATOLE, "La Guerre d'orient et le sentiment public en Russie" in Revue bleue (Revue politique et litteraire) for June 2, 1877, pp. 1163-1166 Un komme d'etat Russe [N. Milyutin] (Paris, 1884).

LENZ, MAX, Geschichte Bismarcks (Leipzig, 1911).

LHERITIER, MICHEL, Histoire diplomatique de la Grece, vol. III (Paris, 1925). Very able monograph.

LIEBOLD, RUDOLF, Die Stellung Englands in der russisch-türkischen Krise von 1875-78 (Wilkau, 1930). A substantial doctoral dissertation.

LIGNITZ, VIKTOR VON, Aus Drei Kriegen (Berlin, 1904).

LIPRANAI, I. P., Osobennosty Voin s Turkami —1877 (St. Petersburg, 1877).

LOFTUS, LORD AUGUSTUS, Diplomatic Reminiscences (London, 1894).

Lucius VON BALLHAUSEN, ROBERT FREIHERR, Bismarck-Erinnerungen (Stuttgart and Berlin, 1922).

LYASHCHENKO, P. I., Istoriya Russkogo Narodnogo Khozyaestva (Moscow, 1927).

LYUBIMOV, N. A., Michail Nikiforovich Katkov i ego istoricheskaya zasluga (St. Petersburg, 1889). Study of the anti-German, conservative editor of the Moscow Gazette.

MEDLICOTT, W. N., "Diplomatie Relations after the Congress of Berlin" in Slavonic Review, VIII (June, 1929). The Congress of Berlin and After. A diplomatic History of the Near East settlement, 1878-1880 (London, 1938). "The Recognition of Rumanian Independence, 1878-1880" in Slavonic Review, XI (January, 1933).

MESHCHERSKY, PRINCE V. P., Einer von unsern Moltkes: Skizzen aus dem serbisch-türkischen Krieg (Leipzig, 1891). First-hand experiences in Serbia in 1876.

MEYENDORFF, BARON A. F., "Conversations of Gorchakov with Andrassy, and Bismarck in 1872" in Slavonic Review, VIII (December, 1929), 400-408.

MIDHAT BEY, ALI HAYDAR, Midhat Pasha (Paris, 1908). A valuable ac-count from the Turkish side.

MITIS, OSKAR FREIHERR VON, Das Leben des Kronprinzen Rudolf (Leipzig, 1928).

MOLLINARY, ANTON FREIHERR VON, Sechsundvierzig lahre im österreich-ungarischen Heere, vol. II (Zürich, 1905). For the Kaiser's Dalmatian journey, and the Bosnian Situation.

MONTGELAS, GRAF MAX, "Bismarck und Schweinitz" in Die Kriegsschuld-frage [Berliner Monatshefte], VII (January, 1929), 47-63. For Bis- marck's attitude in October, 1876.

MOUY, COMTE CHARLES DE, Souvenirs et causeries d'un diplomate (Paris, 1909). Mouy was secretary of the Constantinople Conference and gives a picture of this episode; of less value for the Berlin Congress.

MÜLLER, MANFRED, Die Bedeutung des Berliner Kongresses für die deutsch-russischen Beziehungen (Leipzig, 1927). A good recent study of the Berlin Congress.

MUNIR PASHA, SALIH, La Politique Orientale de la Russie (Lausanne, 1918).

NARISCHKIN-KURAKIN, ELISABETH, Unter Drei Zaren. Memoirs edited by Rene Fülop-Müller (Zürich, Leipzig, Vienna, 1930).

NELIDOV, ALEXANDRE I., "Souvenirs d'avant et d'apres la guerre de 1877—78" in Revue des deux mondes for May 15, 1915, pp. 301-339; July I5, 1915, pp. 241-277; November 15, 1915, pp. 241-270. "La route de San Stefano" in Revue de Paris, 1904 (vol. I), pp. 728-746. Well-informed and interesting memoirs of Ignatyev's erstwhile right-hand man at Constantinople; to be used with caution.

NEWTON, THOMAS W. L., LORD, Lord Lyons, A Record of British Diplo-macy. Vol. II (London, 1913).

NIEDERLE, LUBOS, La race slave (Paris, 1911). An account of the Slavs.

NINCIC (NINTCHITCH), MOMCILO, La crise bosniaque et les puissances europöennes, 1908-1909 (Paris, 1937). The early chapters contain valuable commentary on Andrässy's policy.

NOLDE, BARON BORIS, L'Alliance Franco-russe: Les origines du systhne diplomatique d'avantguerre (Paris, 1936). Less complete than Langer, but a good general survey of the period of the 1870's with the emphasis on the Russian material; Nolde used Giers's private papers but not for 1876-1878.

NOVIKOV, MME. OLGA, The M. P. for Russia. Edited by W. T. Stead (London, 1878). Russia and England, 1876—1880 (London, 1880). Skobeleff and the Slavonic Cause (London, 1883).

ONCKEN, H., "Aus den Briefen Rudolf von Bennigsens," Deutsche Revue, September, 1907, pp. 304 ff.

ONOU, ALEXANDRE, "La correspondance inedite du Baron Jomini" in Revue d'histoire moderne for September-October, 1935. "The Memoirs of Count Ignatiev" in Slavonic Review, X, 386-407 and 627-640, and XI, 108-125 (December, 1931, and April and July, 1932). Excellent translation and abridgment of the Ignatyev "Zapiski" in Istorichesky Vestnik, vols. 135-142. Those in vols. 143-144 and in the Russkaya Starina have not been included.

OSMAN BEY (FREDERICK MILLINGEN), Revelations sur l`Assassinat d'Alexandre II (Geneve, 1886).

PALEOLOGUE, MAURICE, Le Roman Tragique d'Alexandre II (Paris, 1923). English Translation, The Tragic Romance of Emperor Alexander II (London, 1931). The Emperor's liaison with Princess Dolgoruky; im-portant for the milieu of the Russian court and affording deep insight into the character of Alexander.

PETIT, PIERRE, La dette publique de la Russie (Poitiers, 1912). For Russia's financing of the war.

PFEIL, GRAF RICHARD VON, Erlebnisse eines preussischen Offiziers in russischen Diensten, 1877-78 (Berlin, 1892).

PIRCHEGGER, HANS (editor) [MAYER-KAINDL-PIRCHEGGER] , Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs. Vol. III (Vienna and Leipzig, 1937). Competent, critical, concise; remarkably free of bias, by a scholar who favored Anschluss.

PLATZHOFF, WALTER, "Die Anfänge des Dreikaiserbundes, 1867-1871" in Preussische Jahrbücher, vol. 188 (June, 1922), pp. 283-306. Emphasizes need feit by the Magyars for a strong German alliance. See above also under "Documentary Publications." Bismarcks Bündnis Politik (Bonn and Leipzig, 1920).

PLEHN, HANS, Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung (München und Berlin, 1920).

PLENER, ERNST (FREIHERR) VON, Erinnerungen. Vol. II (Stuttgart and Leipzig, 1921). Memoirs of a German Liberal Member of the Reichs¬rath; an important source for Austrian affairs. Reden, 1873-1911 (Stuttgart and Leipzig, 1911).

POKROVSKY, M. N., Brief History of Russia. 2 vols., translated by D. S. Mirsky (International Publishers, New York, 1933). Russkaya Istoriya s drevnyeshikh vremen. 5 vols. (Moscow, 1923). These histories by "Comrade" Pokrovsky, as Lenin has addressed him in a preface to the Brief History, are valuable additions to our knowledge and should not be ignored by adults. Serious students will find his viewpoint refreshing, his studies based on authentic scholarship and research in the Russian archives.

PRIBRAM, ALFRED F., "Zwei Gespräche des Fürsten Bismarck mit dem Kronprinzen Rudolf v. Österreich" in Österreichische Rundschau for 1921, pp. 57 ff.

PROPPER, S. M. VON, Was nicht in die Zeitung kam (Frankfurt am Main, 1929)

PRÖSCH, HEINRICH, "Ein englischer Bündnisfühler im Jahre 1876" in Historische Vierteljahr schüft, XXIV, no. 4, pp. 588-607 (1929). The English feelers for a German alliance.

PRZIBRAM, LUDWIG RITTER VON, Erinnerungen eines alten Oesterreichers. 2 vols. (Stuttgart and Leipzig, 1910 and 1912). Contains valuable material for understanding politics and Personalities in Vienna during the 1870's. Przibram, friend of Baron Hofmann, was attached to the Ballplatz press bureau and well-informed, particularly during the early years of Andrässy's ministry. He also attended the Constanti- nople Conference.

RACHFAHL, FELIX, Deutschland und die Weltpolitik, 1871-1914. Volume I, Die Bismarcksche Aera (Stuttgart, 1923). Based mainly on the Grosse Politik, but undocumented and unreliable; has many interesting but mostly distorted points of view.

RADOWITZ, JOSEPH MARIA VON, Aufzeichnungen und Erinnerungen. 2 vols. (Stuttgart, 1925). Memoirs of one of Bismarck's ablest assistants; contains very little about events leading up to the Berlin Congress, but much about the Congress proper.

RASCHDAU, LUDWIG, Ein sinkendes Reich, Erlebnisse eines deutschen Diplo¬maten im Orient 1877-1879 (Berlin, 1934). A recent and penetrating study of Turkish affairs by a competent German diplomat.

REDLICH, JOSEF, Kaiser Franz Josef von Österreich (Berlin, 1928). A first-class biography of the Austrian Emperor, charmingly written with knowledge and authority. The Emperor emerges as a sage and sane ruler and family man. Redlich's portrait is rather a full-dress affair and in any case further details would have been welcome, par- ticularly for the 1870's. [English translation has appeared.] Das Österreichische Staats- und Reichsproblem. 2 vols. (Leipzig, 1920-1926). Interesting and readable volumes by a former member of Francis Joseph's Cabinet.

REID, T. WEMYSS, "Lord Derby at the Foreign Office" in Macmillan's Magazine, vol. XL (1879), 180-192. Life of W. E. Förster. Vol. II (London, 1888).

REUTERN, M. KH., "Biograf!chesky Ocherk" in Russkaya Starina, vol. 143 (July, 1910), pp. 39-55. Valuable notes by the Finance Minister on Alexanders war-like propensities.

BARON NOLCKEN, Die finanzielle Sanierung Russlands nach der Kata-strophe des Krimkrieges 1862 bis 1878 durch den Finanzminister Michael von Reutern (Berlin, 1914). Reutern's financial reforms; also contains a valuable biography of Reutern.

REVERTERA, GRAF FRIEDRICH, "Erinnerungen eines Diplomaten in St. Petersburg 1864 bis 1868" in Deutsche Revue, XXIX (April-June, 1904), 29-43, 129-142, and 262-274.

RISTIC, YOVAN, Diplomatska Istoriya Srbiye za vreme srpskic ratova za oslobodenye i nezavisnost, 1875-1878 (Beigrade, 1896-1898).

RIZOFF, D., Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen (Berlin, 1917). Contains good maps of Bulgaria.

ROTHFELS, HANS, Bismarcks englische Bündnispolitik (Berlin and Stutt¬gart, 1924). The best study of Bismarck's relations with England.

RUPP, GEORGE H., "The Reichstadt Agreement" in American Historical Review, XXX (April, 1925), 503-510.

SABUROV, P. I., The Saburov Memoirs (Translated by J. Y. Simpson), or Bismarck and Russia (Cambridge, England, 1929). Contains a Iittle on Bismarck and Russia (for this period). "Russie, France, Allemagne (1870-1880)" in Revue de Paris for March 15, 1912, pp. 242-256.

SALVEMINI, GAETANO, "Alla Vigilia del Congresso di Berlino" in Nuova Rivista Storica, IX (January-February, 1925), 72-92. An able corrective of Crispi on Austro-Italian relations; based partly on Aus-trian material. "La politica estera della Destra (1871-1876)" in Rivista d'Italia, January 15 and February 15, 1925, pp. 60-82 and 186-210. La politica estera di Francesco Crispi (Rome, 1919).

SAX, KARL RITTER VON, Geschichte des Machtverfalls der Türkei (Vienna, 1913)

SCHAEFFER, EVELYN S., Eugene Schuyler (New York, 1901).

SCHMID, DR. FERDINAND, Bosnien und die Herzegovina (Leipzig, 1914).

SCHÜSSLER, WILHELM, Österreich und das deutsche Schicksal (Leipzig, 1925). [See also above, Chap. VI, at note 13.] Das Verfassungsproblem im Habsburger reich (Stuttgart and Berlin, 1918).

SCHWEINITZ, GENERAL LOTHAR VON, Briefwechsel (Berlin, 1928). Denkwürdigkeiten. 2 vols. (Berlin, 1927). Of these works of Schwei-nitz, the Denkwürdigkeiten are the most important and form one of the primary sources for the present study. Schweinitz was quite au courant at St. Petersburg and his memoirs are rieh in material and local color. The diaries for 1878 have unfortunately been much abridged and, as already indicated, some editing of the Memoirs has occurred, particularly regarding Bismarck's policy.

SETON-WATSON, R. W., Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question (London, 1935). This recent study by the distinguished South Slav scholar contains much from the Russian London Embassy. A History of the Roumanians (Cambridge, England, 1934). The best history of Rumania in English. Racial Problems in Hungary (London, 1908). Indispensable. "Les relations diplomatiques entre la Serbie et rAutriche-Hongrie" in Le monde slave, August, 1926, pp. 273-288; also February and May. 1926. The Rise of Nationality in the Balkans (London, 1917). The Röle of Bosnia in International Politics, 1875-1914 (London, 1931) "Russian Commitments in the Bosnian Question" in Slavonic Review, VIII (March, 1930), 578-588. The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy (London, 1911)

SHUVALOV, COUNT PETER A., Memoirs. See under KHVOSTOV.

SIMPSON, J. Y., "Russo-German Relations and the Sabouroff Memoirs" in Nineteenth Century for December, 1917, pp. im-1123. See also under SABUROV, P. I.

SINGER, BERNHARD, Die Verträge mit Serbien (Vienna, 1882). For Andrässy's relations with Ristic.

SKAZKIN, S., Konets Avstro-Russko-Germanskogo Soyuza, 1879-1884 (Moscow, 1928). A valuable study from the Russian side, using recent material.

SOSNOSKY, THEODOR, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866 (Stuttgart and Berlin, 1913-1914). Vol. I. A second-rate piece of work, but filling a vital need. Sosnosky scarcely treats the South Slav question at all, and places too much emphasis on the military movements.

SPALAIKOVITCH, La Bosnie et l'Herzegovine, etude d'histoire diplomatique (Paris, 1899). Mediocre.

STEAD, W. T., The M. P. for Russia (London, 1909). About Mme. Novikov.The Truth about Russia (London, 1888). Valuable for conversations with Ignatyev.

STEINBACH, GUSTAV, "Graf Julius Andrässy" in Nord und Süd, vol. 53 (1890), pp. 303-318. A biographical article on Andrässy written after his death in 1890. The viewpoint is conventional; contains nothing new.

STILLMAN, W. J., Herzegovina and the Late Uprising (London, 1877). An able study of the uprising, its locale, causes, circumstances.

STOJANOVIC, MIHAILO D., The Great Powers and the Balkans, 1875-1878 (Cambridge University Press, 1939). A competent study, 283 pages, with fresh material from the Vienna archives and from Serb sources.

STRATIMIROVIC, GEORG VON, Was ich erlebte, Erinnerungen (Wien und Leipzig, 1911). Tobe read with great caution.

STRUPP, KARL, Die Beziehungen zwischen Griechenland und der Türkei von 1820-1930 (Breslau, 1932).

SÜDLAND, L. VON (pseudonym of (?) PILAR), Die südslawische Frage und der Weltkrieg (Vienna, 1918). A valuable, but curious and now definitely dated examination of the South Slav-Austrian problem by an Austrian Slav. Overemphasizes the allegorical force of the Byzantine myth.

SUMNER, B. H., "Ignatyev at Constantinople" in Slavonic Review, XI (I933). 34I_3S3 and 556-571. Highly important for the career and intrigues of Count Nicholas Pavlovich before 1875; a well-written account based on the Russian sources. "Lord Augustus Loftus and the Eastern crisis of 1875-1878" in Cam-bridge Historical Journal, vol. IV, no. 3 (1934). A reexamination of Loftus' career by a distinguished scholar confirms the belief previously held that Loftus played a very minor röle at St. Petersburg. Russia and the Balkans, 1870-1880 (Oxford, 1937). Distinguished historical scholarship which (except for the Moscow archives) seems to have exhausted the available Russian sources. The manuscript of the present book was completed before the appearance of Sumner's work {cf. Preface). The latter is an important and indispensable study, based in part on some of the material and sources of the present book. But the results, particularly in treatment and apportioning of pages, will be found widely different. The conclusions of Mr. Sumner and of the present writer will be seen largely to coincide and dovetail.

Sumner understands very well the Pan-Slav movement, the com- plex Russian and Balkan background, adequately appraises economic factors and the early development of the Dreikaiserbund, is less full on Bismarck's Option after 1875 and the complex political Situation in Vienna. All in all, the most valuable study of the Eastern crisis to date. "Russia and Panslavism in the Eighteen-Seventies" in Transactions of the Royal Historical Society (London, 1934).

TAFFS, WINIFRED, "Conversations between Lord Odo Russell and Andrässy, Bismarck, and Gorchakov in September, 1872" in Slavonic Review, VIII (March, 1930), 701-707. The Austrian visit to Berlin. Ambassador to Bismarck, Lord Odo Russell (London, 1938). Impor-tant new study, based largely on Russell's correspondence with Derby and Salisbury.

TATISHCHEV, S. S., Imperator Aleksandr II, vol. II (St. Petersburg, 1903). Still the Standard life of Alexander II. The highly important study, based on the Russian archival sources, but rather too concerned with military and formal events. Sheds little light on Reichstadt, the Budapest Convention, or the Austrian-Russian impasse in the spring of 1878. Cf. above, Chap. I, at notes 84-87.

TCHARYKOW, see CHARYKOV.

TEMPERLEY, HAROLD W. V., "British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey, 1830-1914" in Cambridge Historical Journal, vol. IV, no. 2 (1933), pp. 156-191. An able recent study of Midhat, Abdul Hamid, and Midhat's program. The Bulgarian and Other Atrocities, 1873-1878 (London, 1931). History of Serbia (London, 1917).

TIEDEMANN, CHRISTOPH VON, AUS sieben Jahrzehnten; Erinnerungen. 2 vols. (Leipzig, 1905-1909). Particularly vol. II.

TOYNBEE, ARNOLD J., AND KIRKWOOD, K. P., Turkey (New York, 1927).

TRIVANOVITCH, VASO, "Serbia, Russia, and Austria during the Rule of Milan Obrenovitch" in Journal of Modern History, III (September, 1930)

TSCHUPPIK, KARL, Franz Josef 1, Der Untergang eines Reiches (Leipzig, 1928; 641 pp.). Tschuppik is journalistic, critical, and disconnected where Redlich is cultured, slightly adulatory, and complete, but the portrait painted by Tschuppik is, from the writer's viewpoint, nearer the truth. [English translation has appeared.]

TUCKWELL, V. W., A. W. Kinglake (London, 1902). On Mme. Novikov and the Balkans.

UBICINI, ABDOLONYME, La Constitution ottomane du 7 zilhidje 1293 (23 decembre 1876) (Paris, 1877). (and Pavet de Courteille), Etat present de l`Empire ottoman (Paris, 1876). A serious Statistical survey.

VALENTIN, VEIT (editor), "Eine Aufzeichnung des Botschafters General v. Schweinitz, 'Neues über des Vorgeschichte des Rückversicherungsvertrags'" in Zeitschrift für Politik, XII, 230-231. For Bismarck and Russia in October, 1876. Deutschlands Aussenpolitik (Berlin, 1921).

VALUEV, COUNT P. A., Dnevnik ["Diary"], 1877-1884 (Petrograd, 1919). Detached and cynical memoirs by a member of Alexander II's Coun¬cil. Valuev was opposed to the war, distrusted Bismarck, but saw his advice ignored and was powerless to prevent the debäcle of the Berlin Congress.

VASSILI, COUNT PAUL (MME. ADAM), Behind the Veil at the Russian Court (London, 1913). Interesting and authentic court gossip, second-rate but containing much for this period.

VICTORIA, QUEEN, Letters of. See BUCKLE, GEORGE EARLE (editor).

WAUGH, SIR TELFORD, Turkey, Yesterday, Today, and Tomorrow (London, 1930)

WELLESLEY, COL. F. A., With the Russians in Peace and War (London, 1905). Memoirs of the British Military Charge in Russia.

WENDEL, HERMANN, Die Habsburger und die Südslawenfrage (Belgrade-Leipzig, 1924). The emphasis is on 1908-1914. Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit (Frankfurt, 1924). Wendel has written a valuable book, teeming with informa-tion on the South Slav problem. No footnote references are given, however, and the novel Organization of the material and the writer's insistence that "Clio, too, is a Muse" (p. 8) are handicaps to the ready use of the book. Still, an important secondary source. ReliaBle. Kreuz und quer durch den slawischen Süden (Frankfurt, 1922). Aus dem südslawischen Risorgimento (Gotha, 1921).

WERTHEIMER, EDUARD VON, Bismarck im politischen Kampf (Berlin, 1930)."Graf Andrassy und Graf Beust, 1871-1878" in Neue Freie Presse for December 23, 1910. For the serious difficulties between Andrassy and Beust. Graf Julius Andrassy, vols. I-III (Stuttgart, 1910-1913).Wertheimer was the first, except Fournier, to have access to the Austrian archives, and these three volumes therefore are based on a rieh mine of material, until 1919 inaccessible to others. While Wertheimer did a vast deal of work, and the writer has found no case of misreading of documents, there are many omissions, whether due to carelessness, indolence, or intention — one is never quite sure which. He has, for example, left out all references to the abrogation of Article V of the Treaty of Prague. Andrässy's relations with Ru- mania and Turkey, highly important for the Eastern Question, are in all probability

deliberately ignored. His relations with England are unsatisfactorily sketched, particularly for 1877-1878.

His interpretations and judgments are tendentious, particularly where Russia and Gorchakov are concerned. His fundamental thesis of the superior statesmanship of Andrässy, and his secondary one of the duplicity and bad faith of Gorchakov, are seriously open to question. Wertheimer is on safer ground in stressing Andrässy's loyalty to Bismarck, but even here the book suffers from obfuscations of interpretation and of style.

The writer has long suspected that Wertheimer was turned loose in the otherwise closed Vienna Archives by Ährenthal after 1908, for the express purpose of glorifying Andrässy and giving an aura of glamour to, and proving the inevitability of, the Austrian advance into Bosnia and Herzegovina. It is interesting to see these suspicions there- fore confirmed by the editor of Andrassy's private papers, Mr. Row- land Hegedüs (in Hungarian Quarterly, vol. III, no. 4 (1937), p. 637). Ährenthal, says Hegedüs, in annexing Bosnia and Herzegovina, wished to enlarge the territory of the Monarchy but "he had lost Andrässy's broad outlook and misunderstood all Andrässy's motives. Wertheimer saw everything from the Ährenthal standpoint and misjudged both the Situation and the man [Andrässy]. Andrässy wished to hinder" the decomposition of Turkey, not to accelerate it. Despite all this, Wertheimer remains a rieh mine of material; but is an unsafe guide in interpreting it. "Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrässy (1876-1877)" in His-torische Blätter, Hefte 2 and 3 (1921-1922), pp. 252-276 and 448-463. For Münch's visit to Bismarck and the conclusion of the January conventions.

WESSELITZKY-BOJIDAROVITCH, G., Dix mois de ma vie, 1875-1876 (Paris, 1929).

WIEGLER, PAUL, Wilhelm der Erste; sein Leben und seine Zeit (Hellerau bei Dresden, 1927).

WIRTHWEIN, W. G., Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878 (New York, 1935). A careful collection of British newspaper opinion on the Eastern crisis.

WITTROCK, GEORG, "Gorcakov, Ignatiev och Suvalov" in Historisk Tidskrift (1931) Hafte 3-4 (Stockholm, 1931), pp. 301-417. Wittrock has made some use of the Vienna (and to a less extent the Berlin) archives, and has written a straightforward account, without any startling dis- closures. He further prints some archival documents for 1876-1878.

YRIÄRTE, CHARLES, Bosnie et Herzegovine (Paris, 1876). An excellent little book, indispensable for any proper study of the Bosnia-Herze- govinian insurrection.

ZILLIACUS, KONNI, The Russian Revolutionary Movement (New York,1905)